NOTA BENE

MARKSİST DEVLET VE HUKUK TEORİSİ

Editör: Taner Yelkenci

Bora Erdağı • Taner Yelkenci • Ronnie Warrington
Piers Beirne & Robert Sharlet • Norbert Reich • Ateş Uslu
Joachim Perels • Ekrem Ekici • Sonja Buckel
Elmar Altvater & Jürgen Hoffmann • Colin Hay

MARKSİST DEVLET VE HUKUK TEORİSİ

Editör: Taner Yelkenci

NOTA BENE

NotaBene Yayınları

MARKSİST DEVLET VE HUKUK TEORİSİ

Editör: Taner Yelkenci

Son Okuma: Ersin Vedat Elgür
Kapak Tasarımı: Canis Döşemeci Başsüllü
Dizgi: Ulaş Akyol

Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32

1. Baskı
2013

ISBN : 978-605-5513-46-7

● www.notabeneyayinlari.com ● facebook.com/NotaBeneYayinlari ● twitter.com/NotaBeneYayin
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44

MARKSİST DEVLET VE HUKUK TEORİSİ

Editör: Taner Yelkenci

İçindekiler

Teşekkür 7

Giriş *Taner Yelkenci* 11

Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk-Devlet İmgesi 19
Bora Erdağı

Marksist - Leninist Devlet Teorisi 85
Taner Yelkenci

Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi 113
Ronnie Warrington

Paşukanis ve Sosyalist Yasallık 145
Piers Beirne & Robert Sharlet

Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi:
Paşukanis Örneği 183
Norbert Reich

Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri 199
Ateş Uslu

Weimar Cumhuriyeti'nde Sosyal Demokrat Hukuk Kuramı 231
Joachim Perels

Antonio Gramsci ve Louis Althusser: Hukuk İdeolojisinin Eleştirisi 247
Ekrem Ekici

Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk 279
Sonja Buckel

Batı Almanya'da Devlet Türetme Tartışması:
Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi 303
Elmar Altvater & Jürgen Hoffmann

Marksizm ve Devlet 337
Colin Hay

Dizin 373

Teşekkür

Bu sayfa Bora Erdağı'ya edeceğim teşekküre aracı olsun. Derlemeye yaptığı katkı yazı teslim etmenin çok ötesindedir. Ayrıca yoldaşım Ersin Vedat Elgür'e gösterdiği sabır ve metanet için çok teşekkür ederim. Son olarak yükü sırtlamamda yardımını esirgemeyen Irmak Güngör'e minnettar kaldığımı belirtmek isterim.

Taner Yelkenci
Mart 2013

Hamit Erdağı'nın hatırasına...

Giriş

Taner Yelkenci

Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve *Bentham.*
Karl Marx

I

Sosyal devlet anlayışının 1980'den itibaren tedricen ortadan kalkmaya başlaması ekonomi alanında değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik altyapıda yaşanan gelişme, endüstri ve imalat süreçlerinde göze çarpan dönüşüm, hizmet sektöründe tanık olunan genişleme ve elbette enformasyonda/iletişimde görülen patlama... Siyasal ekonominin temel konu başlıklarını tekrar değerlendirmeyi gerekli kılan gelişmelerdir bunlar. Bu gelişmelerin kapitalist üretim tarzında temelli bir değişikliğe işaret edip etmediği şüphelidir; dolayısıyla *enformasyon ekonomisi, hizmet ekonomisi* ya da *biyo-politik üretim tarzı* ile karşı karşıya olup olmadığımız tartışmalıdır. Ancak şurası açıktır: Sermayenin hareket kabiliyetinde yaşanan artış neo-liberalizmi iktisadi düzeyde karakterize eden temel belirtidir. Madalyonun diğer yüzü ise "esnek emek piyasası", nam-ı diğer düşük ücret ve güvencesiz çalışmadır. Kente sıkışan yığınla insan belirsiz ve rizikolu bir geleceğe doğru sürüklenmeye şimdilik mahkûmdur. O halde kapitalist üretim tarzını vücuda getiren iki temel faktörün (sermaye ve emek-gücünün)

zamanla elastiki ve akışkan bir yapıya büründüğünü ifade etmek yanlış olmaz. Bu durum insanları kaotik bir sosyo-ekonomik yapıyla baş başa bırakmaktadır. Bugünkü hayatı ekonomik düzlemde özetleyen kelimeler *hightech* ve yoksulluktur. Neo-liberalizm bu ikisinin tehlikeli bir karışımına dayanır; yani karakteri distopiktir.

Ekonomik alanda gözlenen bu değişim siyasi ifadesini hikmet-i hükümette bulur. Artan belirsizlik ve kaos istisnai hale ilişkin idari prosedürleri daimi hale getirmeyi teşvik etmektedir. "Terörü" önlemeyi amaçlayan yasal düzenlemeler ruhlara şekil veren ve kamuoyu oluşturan bir teknolojiye dönüşmüştür. Elastikiyetin ve akışkanlığın bu alanda da hâkim olduğunu ifade etmek gerekir. Dinleme ve gözetleme teknikleri, kriminal laboratuarlar, olay yeri inceleme ekipleri, teknik ve fiziksel takip ekipleri, incelikli hale gelmiş idare teknikleri vs. Bütün bunlar poli-teknikte yaşanan devasa bir büyümeye işaret etmektedir. Neo-liberalizmi karakterize eden kuvvet polistir; onu siyasi düzeyde özetleyen kavram siyasi teknolojidir. Hükümetler sanık aleyhine delil yaratabilmekte, toplumsal ve özel hayatı suç konusu haline getirebilmekte, terörü tanımlayabilmekte, ardından en meşru siyasi talepleri dahi kriminalize edebilmekte, kısacası topluma belirli amaçlar doğrultusunda şekil verebilmektedir. Ceza hukuku toplum mühendisliğinin en önemli araçlarından bir tanesi haline gelmiştir. Devlet, kendisini sıradan bir siyasi aktörmüş gibi göstermeye çalışanlara nispet edercesine, varlığını tüm ağırlığıyla hissettirmekte, üstünlüğünü apaçık bir şekilde kanıtlamaktadır. Hükümet, zaman zaman parıldayan anayasal iktidara karşı, şiddetle yoğrulmuş derin bir mantığa (devlet mantığına) sahip olduğunu bu günlerde hiç çekinmeden hatırlatmaktadır.

İktisadi ve siyasi alanda görülen bu elastikiyetin hukuki bir ifadesi var mıdır? Demokratik hukuk devletine yapılan vurgunun özellikle bu dönemde artmış olması anlamlıdır. Evrensel hukuki kural ve kaidelere gönderme yapan kozmopolit bir dünya görüşünün (neo-liberalizmin) ideolojik ve teorik düzeyde neredeyse rakipsiz sayılabilecek bir konuma yükselmiş olması dikkate değer. Devletleri eşit ölçüde bağlayabilecek evrensel/rasyonel ilkelerin inkâr edilemez birer gerçek oldukları kabul ediliyor. İlginç olansa şudur: Doğal hukuka, evrensel

ahlaka (etiğe) ve adalete açılan bu türden bir rasyonalizmin hikmet-i hükümete engel olacağı iddia ediliyor. İç hukukunu birçok konuda uluslararası antlaşmalara bağlayan devletler bu rasyonalizmin epey önce maddi bir kuvvet haline geldiğini kanıtlamaktadır. Keza *siyasetin hukukileşmesi (insanlar değil de yasalar hükümet etmeli)* yönünde yapılan telkinlerin bu derece kuvvet kazanmış olması da aynı bağlamda değerlendirilmelidir. Bütün bu gelişmeler, doğal hukuku hikmet-i hükümete karşı, büyük siyasi entegrasyonları (*Pax Romana/Pax Europaea*) ulusal devlete karşı, dolayısıyla hukuk devletini polis devletine karşı konumlandırmayı teşvik etmektedir. Hâlbuki yanlıştır. Çünkü özel mülkiyet rejimi ve liberal ekonomi bu evrensel hukuki anlayışın temelidir. Doğal hukukun soyut kural ve kaidelerini cisme kavuşturan sermayedir. Sermayenin hareket kabiliyetiyle (devlet müdahalesinden kurtulma becerisiyle) doğal hukukun ikna kabiliyeti (pozitif hukuku alt etme becerisi) arasındaki ilişki doğru orantılıdır. O halde sermayenin diğer yüzü, yani "esnek emek piyasası", asıl adıyla düşük ücret ve güvencesiz çalışma, doğal hukukun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Evrensel hukuki kural ve kaidelerden yayılan parıltı kaotik toplumsal yapıyı ve çelişkileri gizlemeye çalışır. Liberal ekonomik tahlillerde göze çarpan yüzeysellik kitlesel yoksulluğu hafızalardan uzak tutmaya yarar. Adaletin (evrensel ahlaki ilkelerin) sosyo-ekonomik cürufla yüzleşmekten kaçınması sonuçta hikmet-i hükümetle olan bağlantısını ele verir. Parlak (içerikten yoksun) ilkeler, kaosu ve kitlesel yoksulluğu kolluk kuvvetiyle baş başa bırakmanın en uygun yolu haline gelir. Adalet, devletin sert müdahalelerini cılız bir tavsiyeyle geçiştirmek zorunda kalır. Kısacası doğal hukuk, yoksulluktan türeyen radikal talepler söz konusu olduğunda, devlet mantığıyla hiçbir zoru olmadığını, dahası onunla uyum içinde bulunduğunu gösterir.

II

Oysa pozitif hukuk teorisi devlete sınır koymanın hiç de kolay olmadığını göstermişti. Bu teorinin homojen bir bütün meydana getirdiğini iddia etmek elbette mümkün değil. Ancak hukuki pozitivizm, genel olarak bakıldığında, metafiziğin baskısını kabul etmemiş, ahlak

ve felsefeyi dışarıda tutmuş ve hukukun bilimsel bir yapıya kavuşması için çaba sarf etmiştir. Bu iddialı girişimin ("ideoloji"den arınmış bir "hukuk bilimi" yaratmanın) başarıya ulaşıp ulaşmadığı ayrı bir konu; ancak dikkatleri metafizikten, yani ahlaktan, mistisizmden ve doğal hukuktan uzaklaştırıp devlet gerçeğiyle yüz yüze getirdiği açıktır. Hukuki pozitivizm, normativizme çalan versiyonunu bir kenara bırakacak olursak eğer, devletin hukukla kuşatılamayan sert bir temel üzerinde yükseldiğini ortaya koymuştur. Bu eğilim, hukuki düzenin evrensel bir akla izafe edilemeyeceğini, aksine belirleyici olanın emir ve yaptırım olduğunu göstermiştir. Emir ve yaptırıma "içsel" (rasyonel) bir faktörü, yani görev ya da rızayı ekleme çabalarının başarıyla sonuçlandığını ileri sürmek çok zor. Bu nedenle hukuki pozitivizmin belki de en tutarlı ve radikal ifadesi desizyonizm olmuştur. Desizyonizmin temel iddiası şudur: Hukuki düzen, kaynağına doğru takip edildiğinde, egemenin temyiz edilemeyen nihai kararına (emrine) ulaşılır. Bu emrin (kararın) hiçbir yasal ifadesi yoktur; yani ne akıldan beslenir ne de ahlaktan. Aksine akıl ve ahlakı belirleyen mutlak iradedir. Kurucu olan egemendir; hukuku yaratan devlettir. Başka bir deyişle, mutlak iktidar, kamu hukukunun mantıksal ve sistematik bir gereğidir. O halde pozitif hukuk teorisinin nispeten gerçekçi bir devlet tahliline olanak tanıdığı söylenebilir. Bu teori, uç noktaya kadar sürüklendiğinde, egemenliğin (devletin) sınırlandırılamayacağını, hukuk devletinin ideal bir tasarımdan öteye gidemeyeceğini, dolayısıyla devletin yasal olmayan faaliyetlerinin (devlet mantığının ya da hikmet-i hükümetin) hiçbir zaman tam olarak yok edilemeyeceğini gösterir.

Fakat pozitif hukuk teorisi iktisadi alana ilişkin hiçbir şey söylemez. Bu teori, saf bir hukuk öğretisi (bilimi) kurma uğruna, sadece felsefeye (metafiziğe) değil, siyasal ekonomiye de sırt çevirmiştir. Bu özelliği onu doğal hukuk öğretisiyle aynı kefeye yerleştirir. Doğal hukuk teorisi, günlük hayatı (sosyo-ekonomik kaosu ve kitlesel yoksulluğu) yüzeysel bir iktisadi tahlille gölgede bırakırken; pozitif hukuk teorisi bu hayatı kayıtsız kalmak suretiyle karanlığa mahkûm eder. Yüzeysellik ve kayıtsızlık ne yazık ki sadece teorik bir yetersizliğin ifadesi değildir; aynı zamanda barbarlığa (yoksulluğa ve hikmet-i hükümete) katkıda bulunmanın belirli bir yoludur.

III

Oysa Marksizmin siyasi ve hukuki terminolojisi ayrıntılı bir ekonomik tahlil üzerinde yükselir. Sosyo-ekonomi ve sınıf mücadelesi (toplumsal çelişkiler ve kaos) onun temel hareket noktasıdır. Marksizm her şeyden önce bir *eleştiridir*; klasik siyasal ekonominin (kapitalist toplumun) bir eleştirisi. Marksist devlet ve hukuk teorisi bu eleştirinin siyasi bir ifadesidir. Bu siyasi teori sosyo-ekonomik kaos içinde kök salmış ve kitlesel yoksulluğu bilimsel bir ifadeye kavuşturmuştur. Onu diğer siyasi teorilerden ayıran temel özellik budur. Marksizm her şeyden önce bir toplumsal devrim teorisidir. Daha doğrusu proletaryanın sınıfsal mücadelesini kavrayan ve onun hareket kabiliyetini artırmak için çalışan bir eleştiri-teori... Teori geleneksel anlamıyla temaşaya işaret ederken Marksizm aynı zamanda eylemdir ve dolayısıyla kılavuzdur. Bu kılavuz burjuvazinin siyasi ve hukuki literatürünü kökten sarsan kavramsal bir hazineye sahiptir.

Ekonomi-politiğin eleştirisine verilen önemin *araçsal* ya da *indirgemeci* bir siyaset teorisine yol açtığı iddia edilir. Yani siyasetin, ideolojinin, kültürün, sanatın ve diğer tüm üstyapıların ekonomiye kıyasla bağımlı birer değişkene indirgendiği ileri sürülür. Çok eski ve yaygın bir iddiadır bu. Şurası doğrudur: Marx ve Engels, siyasal ekonomi eleştirisiyle boy ölçüşebilecek bir devlet ve hukuk teorisi ortaya koymamıştır. Fakat bu eleştirinin indirgemeci bir siyaset anlayışına doğru açılmak zorunda olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Çok erken tarihli bir örnek, yani Vladimir İlyiç Lenin, bunun açık bir kanıtıdır. Onun ayrıntılı siyasi çözümlemeleri, zengin taktik anlayışı ve derin stratejik bilinci çok kez *iradecilikle* itham edilmiştir; yani başta iktisadi olmak üzere diğer toplumsal değişkenleri hesaba katmamakla. Marksizme katkıda bulunan birçok kişinin aynı ithama maruz kalmış olması tarihsel materyalizmin (ekonomi-politiğin eleştirisine katkı yapan çalışmaların) indirgemeci-araçsal bir devlet ve hukuk teorisiyle örtüşmediğini gösterir. Devletin görece özerkliği üzerine vurgu yapan sonraki Marksist eserler bu kanıtı pekiştirir. Hiç şüphesiz, siyasal ekonomi eleştirisinin bu eserlerde dahi belirleyici olmaktan çıkarılmadığına dikkat çekenler olacaktır. Bunu memnuniyetle kabul etmek kalıyor geriye.

Ancak bu tür siyasi tahlillerin indirgemeciliğe değil de çok önemli bir gerçeğe işaret ettiğini eklemek gerekir. Max Weber bu gerçeği *Meslek Olarak Bilim* adlı yazısında çok güzel bir şekilde göstermiştir: "Yaşama karşı alınabilecek mutlak tutumların bağdaşmasına olanak yoktur. Bunların çatışması hiçbir zaman kesin bir sonuca vardırılamayacaktır. Onun içindir ki insanın kesin bir seçim yapması gerekiyor". Disiplinli bir muhakeme sürecinin (bilimin) yaşamsal tercihlerden arınabileceğini beklemek yanlıştır. Bu nedenle, ekonomi-politiğin eleştirisinde ısrar eden bir devlet/hukuk teorisi, indirgemeciliğin değil, yaşamsal bir tutumun ve tercihin ifadesi olarak görülmelidir.

Bilindiği gibi, *ideoloji eleştirisi* Marksizmin ayırt edici özelliklerinden biridir. Fakat bu geleneğin eleştiriyle yetinmediğini ifade etmek gerekir. Marksizm, ideolojinin ardında yatan sosyo-ekonomik gerçekliğe işaret etmekle yetinmemiş, aksine ideolojinin nasıl doğduğunu, yani toplumsal ilişkilerden nasıl türediğini de göstermeye çalışmıştır. Üstelik ta en başından itibaren. Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin medeni kanun hazırlıklarını yürüten önemli bir hukukçu-düşünür, Aleksandr Grigoryeviç Gojbarg, hukuki ideolojiyi eleştirmenin yetmeyeceğini, asıl önemli olanın açıklamak olduğunu, dolayısıyla hukuki biçimin günlük hayat içinde nasıl üretildiğini göstermek gerektiğini ifade etmiştir. Bu kitapta görüşleri ayrıntılı bir şekilde tartışılacak olan hukukçu-düşünür, Yevgeniy Bronislavoviç Paşukanis, mesaisinin hatırı sayılır bir bölümünü bu önemli konuya ayırmıştır. Üstelik çalışmalar sadece hukuki biçimle sınırlı değildir. Batılı Marksistler sosyo-ekonomik gerçeklik ile temsil arasındaki ilişkiyi başta epistemoloji ve estetik olmak üzere birçok alanda ele almıştır. Kısacası sosyo-ekonomiye yapılan vurgu ayrıntılı çalışmaların bir ürünüdür. Bu gerçek ortadayken, Marksizmden ekonomi-politik eleştirisi konusunda ısrarla fedakârlık beklemek, ondan müstakil bir devlet ve hukuk teorisi talep etmek değil, yaşamsal tutumunu ve tercihini değiştirmesini istemektir.

Marksist gelenek içinde süren siyasi ve hukuki tartışmaları kısa bir şekilde özetlemek hiç şüphesiz çok zordur. O nedenle biraz da karikatürize ederek şöyle ifade edelim: Marksist devlet ve hukuk teorisi temel olarak iki ana eğilime ayrılabilir. Ekonomik determinizme

vurguda bulunan ilk eğilim daha çok klasik metinlere atıfta bulunur. Bu eğilimin hâkim çizgileri kitabın özellikle ilk altı bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kitabın bu kısmında E. B. Paşukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eserine ayrıcalıklı bir konum tahsis edilmiş olması tabii ki tesadüf değil. Zira bu eser ekonomi-politiğin eleştirisini hukuki alana taşıyan ve bu itibarla klasik Marksist hukuk eleştirisine-teorisine şekil veren (belki ilk değil ama) en kapsamlı girişimi temsil eder. Ayrıca bu konuda etkisi hiçbir eserle kıyaslanamayacak kadar büyük olmuştur. Nitekim eser dilimizde de mevcuttur. Paşukanis'in "meta mübadelesi okulu"nu ele alan yazıların eleştirel bir içeriğe sahip olmasını özellikle istedik; böyle bir seçimin kıyaslama olanağı yaratmak ve yeni çalışmaları teşvik etmek bakımından faydalı olacağını düşündük.

Marksist tartışmalarda hâkim olan ikinci eğilim ise devletin görece özerkliği üzerine vurguda bulunur. Temsilini kısmen Antonio Gramsci ve esas olarak Louis Althusser ve Nicos Poulantzas'da bulan bu eğilim devletin kimi durumlarda kapitalist üretim tazına müdahalede bulunabileceğini ve dolayısıyla ekonomik sürecin ancak son tahlilde belirleyici olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu tahlilin belki de en önemli yanı, hukuku açıklarken mübadele alanına değil de kuvvete başvurmuş olması, yani hukuki biçimin oluşumunda esaslı faktörü daha çok devlette aramış olmasıdır. Bu girişimin ayrıntıları ve sonuçları kitabın özellikle sekizinci ve dokuzuncu başlıklarında tartışılmıştır.

Ancak tekrarlamakta fayda var: Bu iki eğilimi saf halde bulmak mümkün değildir. Örneğin Marx ve Engels'in metinleri üzerinde yapılacak dikkatli bir inceleme, ekonomik determinizmin skolastik önkabullerle donatılmadığını, aksine kimi durumlarda siyasete belirleyici özellikler atfedildiğini gösterebilir. Kitabın ilk başlığında bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Aynı şey 1970'lerde gelişen teoriler için de söylenebilir: Devlet türetme tartışmaları, devletin görece özerkliği üzerine vurgu yapan yapısalcı-Marksist tezleri bünyesine dahil etmiş, ama ekonomik determinizmin ikna kabiliyetini artıran bir argüman da geliştirmekten vazgeçmemiştir. Kitabın son iki başlığında bu konu detaylarıyla birlikte incelenmiştir. Dolayısıyla yukarıda anılan temel

eğilimleri daha çok çekim merkezleri olarak görmekte fayda var. Tarihsel materyalizmden beslenen siyasi/hukuki çözümlemeler gerçekte bu iki çekim merkezi arasında yer almış ve burada tutarlı bir bileşim oluşturmak için uğraş vermiştir. Bütün bu çabaların zaman zaman ihtilaflı da olabilen bir çeşitliliğe yol açtığı muhakkak. Ancak bu çeşitlilik, bütün olarak bakıldığında, devleti kutsal halesinden ayıran, hukuku gizemli sis perdesinden kurtaran, kısacası devletin/hukukun sömürüyle ve şiddetle suç ortaklığını vurgulayan bir manifestoya dönüşür. Tarihsel materyalizm bu itibarla kamu hukukuna (burjuva devlet ve hukuk teorisine) karşı geliştirilmiş en güçlü muhalefeti temsil eder.

Bu kitap yukarıda anılan tartışmaların bir çeşit panoramasını sunuyor. Derlenen yazılar, tarihsel materyalizmin siyasi ve hukuki serüvenini kronolojik bir biçimde gözler önüne sermeye çalışıyor; dolayısıyla sınıf mücadelesinden hareket eden güçlü bir eleştirinin günümüze bıraktığı siyasi ve hukuki mirası ana hatlarıyla ortaya koyuyor.

Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesi[1]

Bora Erdağı

Açıklanması gerekli karmaşık nokta, nasıl olup da üretim ilişkilerinin hukukî ilişkiler kılığında, düz olmayan bir çizgide, eşit olmayan bir gelişim sürecine girebilmiş olduklarıdır. Yani örneğin Roma Özel Hukuku'nun modern üretimle olan ilişkisidir. (Roma Kamu Hukuku açısından sorun daha basittir) - Karl Marx

Karl Heinrich Marx'ın (1818-1883) ve Friederich Engels'in (1820-1895) düşüncesinde hukuk ve devlet imgesinin ne olduğunu belirlemek, bu imgenin nasıl ortaya çıktığını ve hangi dinamiklerle geliştiğini ifade etmek ve hepsinden de öte, bunları tutarlı bir bütün halinde sunmak oldukça zordur. Bu zorluğun birçok nedeni vardır. En başta da Marx ve Marksizmin 19. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar tüm zamanların en etkili ve esin verici kaynaklarından biri olması gelir. Üstelik Marksizmin 20. yüzyıldaki başarılarına ve/ya başarısızlıklarına rağmen halen modern siyasetin temel bir referans noktası olması,

[1] Bu makalede Marx ve Engels'in eserlerinde serimlenmeye çalışılan maddeci tarihçiliğe ilişkin devlet ve hukuk imgesi öne çıkarılacaktır. Bu bağlamda makalenin genel ekseni her ne kadar Marx'ın görüşleri aracılığıyla geliştirilecek olsa da yeri geldikçe Engels'in bu görüşlere olan katkısı da değerlendirilecektir. Engels'in konumunun bu şekilde belirlenmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi maddeci tarihçiliğin Engels'ten ziyade Marx tarafından "kusursuz ifade" edilmesi ve ikincisi bu makalenin yer alacağı derlemenin diğer makalelerinin tarihsel ve tematik değinilerinin sınırlarına taşmamak.

onu herhangi bir tarihsel figür ya da düşünce üzerine düşünmekten daha çok önemli kılar. Bu da başka türden zorlukların doğmasına yol açar. Ayrıca Marx'ın ve Engels'in bütün külliyatı ile dipdiri ayakta durması da kendi başına bir zorluk yaratır. Özellikle ardılları açısından Marx'ın "sistem kurmayan düşüncesi"nin bu külliyatı hem beslenme hem de sık sık onu tamamlamak ya da aşmak çabalarını doğurur. Aslında bu, ardılların kendi yollarında ilerlemelerini sağladığı gibi, çoğunlukla kendi düşüncelerini/pratiklerini Marx'la ilişki içindeymiş gibi geliştirmelerine, sunmalarına yol açar. Bu bakımdan –ileride ele alacağımız üzere- Marx ve ardılları arasındaki ilişkinin –tek yönlü de olsa- en tipik örneği Marksist hukukun[2] ve devletin[3] neliği konusunda yaşanmaktadır. Çünkü ne Marx'ın kendisi ne de ardılları hukuk ve devletin neliği, işleyişi vb. konularında uzlaşı içindedirler.[4]

[2] *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi* adlı bu derlemedeki diğer makaleler göz önüne alındığında Marx sonrası hukuk tartışmalarının nasıl geliştiği bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle Marksist hukuk tartışmasını özetlemek yerinde olur. Monique-Roland Weyl'e göre *kabaca* Marksist solda hukuk iki genel eğilimle tartışılır. Bunlardan biri sol sapma olarak adlandırılan *sekterizm*, diğeri sağ sapma olarak adlandırılan *oportünizm*dir. *Sekterler* "*hukuk* kavramı ile mücadele kavramını birbirine karşıt durumda göstermek ve –legalitenin (kanuna uygunluğun) ve adaletin burjuva niteliğini ileri sürerek- hukuki uğraşılara boş vermek: her şey kitlelerin eylemine bağlıdır- o halde hukukla ilgili olan her şey taşınması ağır bir yüktür, sınıfların zıtlığını gözlerden saklamakla *burjuvazinin yararlandığı bir aldatma aracı ve silahıdır*" derler. Buna karşıt olarak *oportünistler* hukuksal düzenlemelerin özgürlükleri ve hakları sınırladığından şikayet etmekle birlikte *kanuni olmayan herhangi bir çabaya dahil olmazlar*. Oportünistler, "işte durmadan avukata danışan, falanca metni zorlamak, filanca metni de göz önüne almak, virgüller üzerinde oynamak suretiyle falanca işin mümkün olup olamayacağını sorup duran sendika sorumlusu... ya da bir sendika şubesinin hukuk bürosunda çalışan ve işçilerin haklarını savunmak için tüm yaptığı 'işi avukata havale etmek' olan görevli..." kimselerdir [*Gerçekte ve Eylemde Hukuk'un Payı: Marksist-Leninist Bir Yaklaşımla*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: Konuk Yayınları, 1975), ss. 8-9, (italikler benim-b.e.)].

[3] Marx'ın ardılları arasında devlet tartışmasında öne çıkan düşünürlerden bazılarının adını dönemlerine göre burada anmak yerinde olacaktır. F. Engels, K. Kautsky (1850-1900); V. I. Lenin, R. Luxemburg, L. Trotsky, A. Gramsci, G.Lukacs (1900-1950); L. Althusser, N. Poulantzas, R. Milliband, B. Jessop, J.Hirsch vd. (1950-2000) olarak sayılabilir.

[4] Berraklaşmama sorunu sadece Marx ve ardıllarına ait değildir. Michel Troper bunun daha genel bir sorun olduğunu tespit eder: "Ne hukukun tanımı üzerine bir fikir birliği mevcuttur, ne hukuk felsefesinin tanımı üzerine; ne de bunun felsefenin bir kolu mu, yoksa hukuk bilimine mi dahil olduğu konusunda bir anlayış birliği vardır" [*Hukuk Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), s. 13]. Benzer bir berraklaşmama sorunu Troper'a göre hukukun kaynaklık ettiği devlet tartışmalarında da sürmektedir: "Hukukun kaynakları sorusunun ardında, devletin niteliğine ve rolüne dair iki tartışma görülür. Birincisi, hukukun yaratılmasında devletin payıyla ilgilidir... [İ]kinci tartışma ilkine bağlıdır. Devletle hukukun ilişkisini kapsar ve bir çıkmaza yol açar. Devletin kendisi de hukuka tabi midir? Çok çeşitli

Elbette, Marksist yazındaki karmaşıklığa ve zorluğa işaret etmekteki kasıt, daha başlangıçta yapacağımız çalışmanın hangi koşulllara sahip olunduğunun hatırlanması ile ilgilidir, daha fazlası değil. Hele ki Marx'ın ve Engels'in düşüncesi eşliğinde hukuk ve devlet imgesini ele almanın imkânsızlığını vurgulamak hiç değildir. Sadece durumun kendisi budur, bunu bilmek gerekir.

Bu makalede iki şey amaçlanmaktadır. Birincisi yukarıda ifade edilenler nedeniyle, Marx'ı ve Engels'i kendi yazını aracılığıyla kavramaya çalışmak; ikincisi, Marx'ın ve Engels'in düşüncelerinde bulunan hukuk ve devlet imgesinin gelişimine odaklanarak "başka tür" bir hukuk ve devlet imgesinin araştırmasını yapmak.

1. Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesinin Başlangıcı

Birçoklarına göre hukuk ve devlet imgesine dair bir soruşturmada Marx'a dönmek ve/ya ondan hareket etmek oldukça sınırlayıcı görülebilir. Çünkü Marx'ın devlet ve hukuk konusunda göreli olarak çok az çözümleme yaptığı bilinir, öyledir de. Ancak Marx'ın yazınının gelişmeye açık dinamikleri ve çözümlemeleri göz önüne alındığında bu sınırlayıcılıkların sanıldığı kadar zorlayıcı olmadığı kabul edilebilir. Örneğin sıradan bir okur, bugün Marx'ın yazınını incelediğinde, onu daha çok şu ifadelerin geliştiricisi olarak tanımlar: Komünizm, sermaye, yabancılaşma, meta fetişizmi, sınıfsız bir dünya, özgürlük, çevre yıkımı, sömürü, artı değer, kadın sorunu, devrimcilik, emek gücü vb. Oysa bu temalar arasında bazıları -ki bu makale özellikle onları yeri geldikçe anlaşılır kılmaya çalışacak- Marx'ın ya çok az değindiği ya da iyice tartışmadığı temalardır. Bu haliyle de birçokları için sınırlayıcı olabilirler. Çoğu kez diyalektik bir süreç sonucunda soyutlama yoluyla elde edilen bu tematiklerin kavramları, yine de

klasik cevaplar vardır ama bunların hiçbiri doyurucu değildir ve egemenlik ile hukuk devleti üzerine karmaşık tezlere bağlıdırlar... [S]on olarak, Kelsen gibi düşünerek, devlet ve hukuk tek ve aynı şeyse, devletin hukuk tarafından sınırlandırılmasının sahte bir problem olduğu savunulabilir. Bu durumda, *hukuk, politik iktidarın teknik bir uygulamasıdır yalnızca* ve bu tekniğe göre düzenlenmiş ve uygulanan iktidara 'devlet' denir" [Troper, *Hukuk Felsefesi*, ss. 97-99, (italikler benim-b.e.)].

tarihsel ve toplumsal imgeler olarak kayda değer nitelikleri gereği vazgeçilmezdirler. O halde vazgeçilmez olan kavramların nereden kaynaklandığını bulup çıkarmak gerekecektir.

Bir başka açıdan Marx için şunu ifade etmek mümkündür: Marx, modern siyaset kurgusu içinde kendi yazınını inceleyen sıradan okurun, neyi merak ettiğini ve kendisini nasıl yargılayacağını tahmin eder. Bu yüzden yazınının olanca parçalılığına ve/ya tamamlanmamışlığına rağmen, sınırlı ölçüde spekülatif önermelerle ve anlatılarla tahmin ettiği bu sorulara "sınırlı oranda" cevap üretir. Çünkü sorunlara üretilmesi gereken cevapların spekülatif olmaktan çok pratik olması gerektiğini düşünür ya da tam olarak serimlenemeyecek pratik konularda ihtiyatlı davranmanın faydalı olacağına kanaat getirir. Dolayısıyla hacimce ve içerikçe zayıf olmasına rağmen onun ışıltılı krizalitler şeklinde ifade ettiği bu ihtiyatlı (cevabi) metinler, hem ele alınacak konulara bütünlük kazandırmak hem de tarihsel bir dönüşüme odaklanmak açısından önemli hale gelir.

Sıradan okuru çarpan söz konusu ışıltıların ve cezbedici ifadelerin gerçek temeline ulaşmak için ise Marx'ın tüm yazınına odaklanmak gerekir. O halde çokluk ve azlık, nicelik ve nitelik, yıkım ve yaratım, zorunluluk ve özgürlük, bireysel yetenekler ve tarihsel-toplumsal sınırlar gibi ikilikler arasında kendine özgü belirlemeler yapan Marx'ın, her alanda olduğu gibi, hukuk ve devlet imgesi etrafındaki tartışmalarında da gerçek temellere ulaşma çabasında bu krizalitler temel kavramlar kadar olumlu sonuç elde etmekte yol gösterici olacaktır.[5]

[5] Marx'ın bazı metinlerine krizalit muamelesi yapmaktan kasıt, onların krizalitler gibi canlanmaya ve yeni bir başlangıca hazır donuk yapılar olmasındandır, daha genel anlamıyla onların metaforik yapılarının sağladığı dönüştürücü etki oldukça etkileyici bir canlılık kalıtımıdır. Bu anlamıyla Walter Benjamin'in, Bertold Brecht'in tiyatral anlayışını değerlendirken kullandığı ifadeleri Marx için aynen benimsenebilir: "Epik tiyatro jeste dayanır [*gestisch*]. Aynı zamanda geleneksel anlamda ne kadar edebi olacağı ayrı bir konudur. Jest onun hammaddesidir ve görevi bu hammaddenin amaca uygun biçimde işlenmesidir. Sokaktaki adamın oldukça aldatıcı beyan ve iddiaları ile çok katmanlı ve bulanık eylemleri karşısında jestin iki üstünlüğü vardır. Birincisi, jest ancak bir noktaya kadar çarpıtılabilir. Gerçekte, ne kadar az göze çarparsa ve ne kadar alışılagelmişse o kadar zordur çarpıtılması. İkincisi, sokaktaki adamın eylem ve çabalarının tersine, saptanabilir bir başlangıcı ve bitişi vardır" [Walter Benjamin, *Brecht'i Anlamak*, çev. Haluk Barışcan-Güven Işısağ, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), s. 17]. Bir başka ifade ile jestlerin epik tiyatroya kazandırdığı nitelikler; "düşünmeyen izleyiciye yönelmek", "gerçek hikayedeki şok edici yanı kavramak", "trajik

Elbette, tam da krizalitler imgesel unsurlar olduğu için, -makalenin başından beri- Marx'ın hukuk ve devlet düşüncesinden çok, imgesinden bahsedildi. İmge sanatsal yaratımın, öznelliğin, farklılaşmanın, eşitliğin ve kuruculuğun evi olduğu için, söz konusu hukuk ve devlet ifadesine imge vurgusunu eklemek teorik değil, yaşamsal bir önem taşır. Bu yüzden imge kullanımının yerindeliğini tespit etmek için yazının sonuç kısmında yeniden dönmek gerekecek. O halde bundan böyle, Marx'ın ve Engels'in çalışmalarına odaklanılabilinir.

Marx'ın erken dönem yazılarından en önemlileri Prusya devletine ve Rhine vilayeti hükümetine yönelik olanlarıdır. Prusya hükümetinin ortaya koyduğu performansın yoğun olarak eleştirilmesi, hükümeti harekete geçirir. Hükümet çarcyi bir yasa çıkmakta ve icraatlerini eleştiren basın üzerine giderek, onlara baskı uygulamakta bulur. Yasa aynen şöyle savunulur: "Hükümetin hakiki emelleriyle ilgili kamuyu aydınlatmak için" sansüre gerek vardır ve bu yüzden de Sansür Kurulu kurulmuştur. *Prusya Genel Devlet Gazetesi* aracılığıyla yapılan bu duyuru Marx'ın eleştiri oklarını sivriltmesine yol açar. Marx Sansür Kurulu'na "Basın Özgürlüğü Üzerine" (1840) makalesinde sert bir şekilde karşı çıkar ve sansürün hiçbir şekilde başarılı olamayacağını iddia eder. Çünkü ne bu yasa ne de başka bir yasa basının görevini belirleyebilir. Basının varoluş koşullarını sadece etkileyebilir. Yine de bu sansür yasasıyla iki şey yapılmaktadır: Hem basın baskı altına alınmaktadır hem de devletin genel olarak icraatlerinin sorunlu olduğu en yüksek ağızdan tescillenmektedir.[6]

---

olmayan kahramanlığı anlamak", "normallik akışını kesintiye uğratmak", "aktarılabilir ve anlatılabilir deneyimleri oluşturmak", "izleyici ile sahne arasındaki boşluğu kaldırarak tüm katılımcılığı olanaklı hale getirmek"tir. Bu yüzden epik tiyatroda epiğin içerdiği tüm zıtlıkları, ikilikleri, çatışkıları içinde barındıran bütünsel ama tamamlanmayı bekleyen, tamamlandıkça hem yenilenen hem de yinelenen sıradan ve mucizevi bir tarihsel kanon olup çıkar. Marx'ın çalışmalarının kanonik yapısı da işte bu jestlerin anlaşılması ile mümkündür. Yani sıradan bir kişi, devrimci bir politikacı ve titiz bir düşünür olarak kişisel yaşantısı, birikimleri ve ilişkileri onun en soyut düzeydeki düşüncelerde kendine yer bulur. Elbette tersi de doğrudur. Nihayetinde Marx'ın metinlerindeki krizalitler, Brecht'in kullandığı anlamda jestlerin işlevine ve belirleyiciliğine sahiptir. Bu yüzden Marx'ın yazınına bütünsel olarak bakmak neredeyse bir gerekliliktir.

[6] Karl Marx, "Debates on Freedom of Press", içinde *Marx Engels Collected Works* (*MECW*), (London: Lawrence and Wishart, 1975), I. cilt, ss. 132-181. Söz konusu baskı "olağanüstü koşullar" gerekçesiyle, o ya da bu şekilde yirmibirinci yüzyılda bile yürürlüğe konmaktadır.

Marx'ı aynı dönemde en çok etkileyen olaylardan bir diğeri "Odun Hırsızları Yasası"nın çıkarılmasıdır. Marx "Odun Hırsızları Yasası Tartışması"nda (1842), ormandan geçimlik ihtiyaçları için yüzlerce yıldır odun toplayan köylülerin, dönemin Prusya hükümetinin hukuki düzenlemesi ile "hırsız" ilan edilmesine karşı gelir. Prusya hükümetinin aslında "kötü bir niyeti" yoktur; özel mülkiyeti koruma ve geliştirme amacıyla bu yasayı çıkarmıştır. Fakat Marx hukuki terminolojinin ve devlet erkânının soylu temizliğini, niyet meselesi olarak değerlendirmez ve Rhine vilayeti hükümetinin "oduna" yönelik bu fetiş düzenlemesini, sömürgeci İspanyolların Kübalı kölelerine duydukları fetiş eğilimle bir tutar. Yani tarihsel ve toplumsal olarak varoluş koşulları değiştirilerek boyunduruk altına alınanlar yeni yasayla birlikte adeta fetiş nesneler olarak gözönünde tutulmaktadırlar ki bu da yeni sahiplerin imtiyazlarını ve güçlerini perçinlemektedir. Marx'a göre söz konusu yasa bu işe yaramaktadır. Bu yüzden İspanyollar için köleler ve Prusyalılar için çitlenen orman arazilerindeki odunlar aynı türden fetiş nesnelerdir. Ormana, oduna ve çitlemeye yönelik bu yasanın özelleştirici ruhu, binlerce yıllık orman köylülerinin geleneksel haklarını ilga ederek evrensel bir mülksüzleştirilme yasasının meşru temeli olarak görücüye çıkar. Yürürlüğe girdiği andan itibaren de orman köylülerini sadece hırsız olarak belirlemekle kalmaz, aynı zamanda sıradan bir hırsızlık vakasının 5 katı kadar cezalarla "ödüllendirilmesi"ni de sağlar. Doğal olarak Marx'ın bu makaleleri ceza hukuku ile özel mülkiyet arasındaki ilişkinin de deşifre edilmesine yol açar.[7]

Hatta bu uygulamaları demokratik olarak geliştiği iddia edilen "liberal ve parlementer hukuk devletleri" de yapmaktadır. Sansür, devletin ve hükümetlerin âli menfaatleri söz konusu olunca basit bir teferruat olarak siyaset alanında yerini almaktadır. Sadece totaliter ve faşizan devletler değil, demokratik devletler de bu uygulamaya başvururken aynı gerekçeleri ileri sürerler. Üstelik bu olağanüstü koşullar bahanesi, Marx'tan bugüne modern devletlerin kamusal bilginin denetlenmesi ve kontrolü için o ya da bu derecede sürekli başvurdukları bir araçtır. Bu yüzden Marx'ın hem basın özgürlüğü hem de sansür konusundaki ["Comments On The Latest Prussian Cencorship Instruction", içinde *MECW* I, ss. 111-131] yazıları halen güncel içeriğini korumaktadır.

[7] Marx, "Debates on the Law on Theft of Wood", içinde *MECW* I., ss. 224-263. Nihayetinde orman köylülerinin ceza hukuku ile özel mülkiyet rejimi arasında kalan varoluş mücadelelerinin nasıl gerçekleştiğini açıklayan bir çalışma için bkz.: Alp Yücel Kaya, "Genç Marx ve 'Odun Hırsızlığı Kanunu Tartışmaları'", içinde *İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx*, (ed.) Sevinç Orhan, Serhat Koloğlugil, Altuğ Yalçıntaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), ss. 13-43.

Rhine vilayeti hükümetinin bir başka yasa uygulaması ise evlilik kurumuna yönelik olur. Hükümet evlilik kurumunun dinsel bir meşrulukla yapılandırılması ve korunmasına ilişkin çabaları sürdürmek ister. Aslında hükümetin amacı, boşanma yasasının reforme edilmesini engellemektir. Marx evlilik kurumunun meşruluk temellerini sorgulatmayan ve modern bir hukukun geliştirilmesini engelleyen bu boşanma yasasına ilişkin "Boşanma Yasası Üzerine" (1842) makalesinde eleştiriler getirir.[8] Modern medeni hukukun bilindiği gibi özel mülkiyet rejimi ile doğrudan ilgisi vardır. Bu yüzden miras hukukunun geliştirilebilmesi için yeniden ele alınması, en azından aristokrasinin ve kamusal mirasın dönüşümü için piyasa aktörlerince zorlanan bir konudur. Fakat Rhine vilayeti hükümeti henüz bütün hatları ile piyasanın önünü açmakta tereddütler taşımaktadır ya da modern burjuva rejimi ile aristokrasi arasında halen denge aramayı sürdürmektedir. Bir başka ifade ile hükümet, modern medeni kanuna yönelmenin toplumsal ve siyasal sonuçlarından korkmaktadır ya da henüz eski rejimin dönüşümü için yeterli koşulların var olmadığını kabul etmektedir. Elbette eski rejimin dinsel/geleneksel meşruluklarını korumaya devam etmesi geçici bir duraklamadan başka bir şey değildir. Marx'ın hükümete boşanma yasası hakkında getirdiği eleştiri, tamamen modern bireyin hakları bağlamında gelişecek bir düzenlemenin neden yapılmadığı ile ilgili olarak gelişir. Haklı olarak "Basın Özgürlüğü Yasası" ve/ya "Odun Hırsızlığı Yasası" gibi büyük kitlelerin aleyhine olan yasal düzenlemelerde cüretkâr olan hükümetin, sıra kendi eski rejiminin sınıfsal yapısına etki edecek "Boşanma Yasası"na gelince tereddütlü davranmasını iki yüzlü bulur.

Bütün bu yasal düzenlemeler Marx'ın Prusya hükümeti ve hukuki uygulamaları ile, ama daha çok da genel olarak hukuk ve devlet ile ilgili tartışmalarının ilk örneklerini oluşturur. Fakat bu tartışmaları öncüleyen başka bir süreç daha vardır. Bu süreç Marx'ın hukuk eğitimi aldığı yıllara rastlar. Marx, babası Heinrich Marx'a, lisans eğitimi sırasında yolladığı bir mektupta, hazırlamakta olduğu hukuk kitabından söz eder. Bu kitabın neredeyse 300 sayfası hazırdır ve mektuptaki mevcut taslağa bakıldığında kamu ve özel hukuk bölümlemesi

[8] Marx, "Divorce Bill", içinde *MECW* I., ss. 307-311.

ana başlıklarında kitabını ilerlettiği görülmektedir. Bu mektubun en ilginç tartışması "hukuk metafiziği" konusundadır. Marx sanki daha sonra geliştireceği yaklaşımlarına ön ayak oluştururcasına, "hukuk metafiziği"nin matematiksel bir dogmatizm içinde ortaya konduğunu belirler. Kantçı idealizme dayalı Fichteci doğal hukuk kavramlaştırması "hukuk metafiziği"nin temellerini oluşturduğunu iddia ederr.[9]

Marx, Gustav Hugo'nun *Pozitif Bir Hukuk Felsefesi Olarak Doğal Hukuk* adlı eserini değerlendirirken aynı noktaya geri döner. Hugo'nun ve *Tarihsel Hukuk Okulu*'nun temel yaklaşımını Roma Hukuku'nun ve Kantçı idealizmin sahiplik, hak ve hukuk kavramlaştırmaları ile yakından ilgili görür. Bu ilgi kısaca şöyle açıklanabilir: Sahiplik sadece bir doğal koşuldur, bu haliyle olgusal bir şeydir ama hak değildir. Hak sahiplikten dolayı sahip olanın hakkıdır ve bu hak özel mülkiyetin hukuksal bir dayanağını oluşturur. Örneğin Hugo'ya göre kölelik savaş durumundan ve yoksulluktan daha iyi bir şeydir. Dolayısıyla Marx'ın Hugo'dan alıntıladığı gibi "özel hukukun zorunluluğu genelde imgeseldir (*imaginary*)", bu yüzden özel mülkiyetin varlığı savaş ve yoksulluğun hak bağlamında hukuki olarak aşılmasıdır.[10]

Doğal hukukun pozitif bir hukuku nasıl ortaya çıkardığı konusunda Marx'ın düşüncelerini belirleyen *Tarihsel Hukuk Okulu*'nun önemli diğer temsilcileri Frederich Karl von Savigny ve Eduard Gans'tır.

---

[9] Marx, "Letter From Marx To His Father in Trier -November 10-11, 1837", içinde *MECW* I., ss. 10-21.

[10] Marx, "Philosophical Manifesto of The Historical School of Law", içinde *MECW* I., ss. 203-210. Bu noktada doğal hukuk ve pozitif hukuk ayrımının nereden kaynaklandığının yeniden anımsanması gerekmektedir: "Bu akımın [doğal hukukçuların-b.e.] yazarlarının en azından ortak bir özellikleri olduğu söylenebilir: İkicilik... [*K*]*lasik doğal hukuk doktirini*, Aristoteles'ten esinlenen Roma hukuk biliminin doktirinidir. *Hukuk kurallar bütünü değildir*; bir şeydir. 'Şey'den Villey'in anladığı, insanlar arasındaki doğru ilişkiler insanlar tarafından istenmiş ya da düşünülmüş değildir, ama [*insanların*-b.e.] *gerçek bir yaşamları vardır*... [*M*] *odern doğal hukuk okulu*, esasen nominalist felsefenin etkisi altında, tek gerçekliğin birey olduğunu ve *her insanın, kendi doğası sayesinde, haklara sahip olduğunu öğreten okuldur*. 'Öznel' denen bu hakları, akıl yardımıyla, yalnızca insan doğasının incelenmesiyle keşfetmek mümkündür. Politik iktidar onları yaratmaz. Onun görevi bunları kabul etmektir ve insanlar bu hakları politik iktidara karşı öne çıkartılabilirler. *Doğal hukukçular böylelikle insan hakları doktirinin kaynağıdır*... [*P*]*ozitif hukuk var olan hukuktur*; doğal hukuk ise olması gereken hukuktur ve çatışmanın tek işlevi pozitif hukuk üzerine ahlaki ve politik bir yargıda bulunmayı sağlamaktır" [Troper, *Hukuk Felsefesi*, ss. 20-22, (italikler benim-b.e.)].

Marx onların öğrencisidir ve onlar ise G. W. F. Hegel'in öğrencileridir. Savigny, Gans'a göre daha geleneksel bir eğilimi temsil etmektedir. Gans liberal bir hukukçu olarak Savigny ile hem akademik hem de kamusal alanda tartışmaktadır.[11] Fransız Devrimi'nin mirasını Gans, hocası Hegel'in tarih felsefesinden hareketle demokrasi ve Saint-Simoncu bir sosyalizm fikriyle bütünlemiştir. 1837 yılında ortaya çıkan Polonya ayaklanmasının bastırılmasında Polonya taraftarı olmuştur. Dönemin baskıcı rejimi liberallerin mevcut uygulamalara karşı geliştirdiği tutumlarından rahatsızdır ve Gans bu rahatsızlığı çıkaranların başındadır. Marx, Gans'ın yenilikçi ve toplumsal muhalefet anlayışından oldukça etkilenir. Savigny'nin tutumunu yetersiz bulur. Fakat ne Gans ne Savigny ne de aralarındaki tartışma Marx'ı hukuk öğrenimini sürdürmeye ikna eder. Çünkü Marx söz konusu gelişmelerin kaynağında felsefi bir formasyonun gerekliliğine inanmaya başlar.[12] Dolayısıyla Marx'ın bu inancı hem babasıyla mesleki konuşmalarını sonlandırır hem de kendisini hukuk alanının eleştirel bir düşünürü olarak tanınmaktan alıkoyar.

Marx, anlaşıldığı üzere, entelektüel gelişiminin ilk aşamasından itibaren (1837-1842) hukuk ve devlet *imgeleri* ile tanışıklık içindedir. Fakat bu tanışıklık onu, hukukun ne olduğu, hukukun kaynağının nasıl anlaşılması gerektiği, hukukun işlevinin nasıl bir örgütlenme ve temsil yarattığı, hukuki biçimin neler olduğu konularında doğrudan bir çalışmaya itmemiştir. Bir başka ifade ile Marx, felsefi bir sistemin parçası olarak hukukun ele alınması gerektiğini düşünür ama bu felsefenin hangi felsefe ya da nasıl bir felsefe olması gerektiğini bilmez. Aynı şekilde devleti de köktenci bir şekilde sistemli bir sorgulamaya tabi tutamaz. Bütün bunları Hegel ile felsefi olarak hesaplaşmaya

---

[11] Donald R. Kelley, "The Metaphysics of Law: An Essay on the Very Young Marx", *The American Historical Review*, 1978, (vol.83), no.2, ss. 350-367.

[12] "'Genel hukuk teorisi' deyimi ondokuzuncu yüzyıl sonunda, pozitivizm ve ampirizmin etkisi altında ve o zamana denk uygulanan hukuk felsefesine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Genel hukuk teorisinin yandaşları, klasik hukuk teorisini tamamen spekülatif karakteri nedeniyle eleştirirler... [H]ukuk felsefesi spekülatif ve normatif bir disiplindir ve şunları kapsar: i) demokrasi, devlet ya da şahıs gibi kavramların ve hukukun özünü araştıran bir ontoloji; ii) bu özlerin bilinebilmesini sağlayacak olasılıkların incelenmesi olarak düşünülen hukuksal bir epistemoloji; iii) hukukun amaçlarını belirlemeyi hedefleyen hukuksal bir erekbilim; iv) hukuksal akıl yürütmeleri tahlil etmeye çalışan hukuksal bir mantık" (Troper, *Hukuk Felsefesi*, ss. 14-15).

başlayıncaya kadar ertelemek zorundadır. Onun entelektüel gelişiminin ilk evresinde yaptığı şeyler devlet tartışmasının gündelik politik gelişmeler eşliğinde değerlendirilmesinden ibaret kalır.

Marx'ın hukuk ve devlet imgesi ile meşguliyetini ve henüz belirginleştiremediği eleştirel ve maddeci tarihçiliğini, Hegel ile felsefi olarak yaptığı hesaplaşma şekillendirir. Bu yüzden bundan sonra, önce maddeci tarihçiliğin Hegel ve Hegelcilerle hesaplaşırken nasıl geliştiğine veya getirdiği eleştiriler aracılığıyla nasıl özgünleştiğine, ardından maddeci tarihçiliğin hukuk ve devlet imgesini nasıl ele kavramaya başladığı açıklanacaktır.

2. Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesinin Oluşumu

Marx, sanıldığının aksine, belirli bir metodolojiye işaret eden tarihsel maddecilik ifadesini kullanmaz. Onun ardılları, en başta Marx'ın yakın çalışma arkadaşı ve yoldaşı olan Friedrich Engels ilk kez bu ifadeyi kullanır ve diğer bütün ardıllar da Engels'i takip ederek, tarihsel ve diyalektik maddeciliğin metodolojik imkânları ile epistemolojik ve/ya ontolojik bir takım yaklaşımlar ve tartışmalar ortaya koyarlar.[13] Marx'ın *Demokritos ve Epikouros'un Doğa Felsefelerinin Karşılaştırılması* (1841) çalışması da dâhil 1847'nin sonuna kadar yaptığı bütün çalışmalarda felsefe başat konumdadır. Felsefenin başat konum edinmesinin sebeplerinden biri, daha önce ifade edildiği gibi, hukuk eğitimi esnasında fark ettiği "bir eksiklik"ten kaynaklanır: Hukukun temelinde felsefi görü asıl yapılandırıcı unsurdur, hukukun ruhunu felsefi görü

[13] Marx'ın metodolojik yaklaşımı ile Engels'in yaklaşımı neredeyse birbirleri ile özdeş kabul edilir. Fakat bu gözü kapalı kabul edilecek bir gerçek değildir. Marksizmin göreli erken dönem düşünürleri hem Hegelci köklere yani felsefeye hem de Engels'in ifadelerine yani bilime olan inançları gereği ayrıntılarda gizli kalan hatta zamanla net farklılıklara neden olan bazı noktaları ya görememiş ya da ihmal etmişlerdir. Günümüzde ise bazı Marksologlar ve Marksist akademisyenler bu detaylardan hareketle Marx'ın düşünce yordamını yeniden ortaya koymaktadır. Bu yüzden makalemiz boyunca maddeci tarihçilik ifadesi öne çıkarılmaktadır, tarihsel maddecilik ya da diyalektik maddecilik değil. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Norman Levine, *Divergent Paths: Hegel in Marxism and Engelsism*, (Maryland: Lexingtoon Books, 2006); Karl Marx, *Text on Method*, (ed.) Terrel Carver, (Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1975); Manfred B. Steger Terrell Carver (ed.), *Engels after Marx*, (Manchester: Manchester University Press, 1999).

oluşturur. Böyle bir felsefi görünün yapılandırıcılığından azade bir hukuk metni ister istemez tutarsızlık ve çelişkiler barındırmak zorundadır. Elbette Marx bu düşünceye ulaştığında, ilk yapmak istediği kendi dünya algısını derinleştirmek ve genel çerçevesi ile felsefi bir görü kazanmak olur. İşte onu bu çabasında yalnız bırakmayacak, bir düşünce ve akademi çevresine girişi tam da bu koşullarda gerçekleşir. Bu çevrenin adı genç-Hegelciler'dir. Genç- Hegelciler Hegelci spekülatif felsefenin liberal ve toplumcu yorumları ile maddeci unsurlarını geliştirmeye çalışan eleştirel bir topluluktur.[14] Marx 1841-1847'ye kadar kesintisiz bir şekilde bu topluluk ile tartışmalar yapar. Bu tartışmalarda Marx, Hegelci düşüncenin felsefeye kattığı diyalektik ve tarihsellik yorumlarını kendi düşüncesine mal etmeye başlar. Hegel ve Hegelcilerin düşüncede gerçekleştirdiği soyut tarihsel çözümlemeleri, Ludwig Feuerbach ve Max Stirner'ın belirli ölçülerde gerçekleştirdiği gibi kendi ayakları üzerine diker. (Bunun hukuk ve devlet tartışmaları bağlamında nasıl gerçekleştirildiği birkaç sayfa sonra gösterilmeye çalışılacaktır.) Marx'ın maddeci tarihçiliğin kavramlarını keşfettiği bu sürece konuya anlaşılırlık kazandırması açısından kısaca değinmekte yarar var.

Marx, Epikuroscu tarzda bir maddeciliği benimseyerek, tarihsel olarak varlık kazanmış her şeyin, düşünce de dâhil, maddi hayat üzerinde temellendiğini kabul eder. Değişim, dönüşüm, başkalaşım, ilerleme, gelişme, bozuşma vb. tarihsel ve toplumsal hareket kavrayışlarının temelinde, işte bu maddi gerçekliğin kendisinin rol aldığını ifade eder. Bu haliyle Hegel'in tarihselciliği ya da genç-Hegelcilerin teleolojik ve/ya teolojik düşünceleri ile kesin bir şekilde yollarını zamanla ayırır. Fakat söz konusu düşünürlerin hareketi açıklarken metodolojik olarak diyalektiği kullanma biçimlerini ise, kendi tarihçiliğinin gerçekleştirmek istediği açıklamalar ve betimlemeler açısından devralır. Bu devralma da oldukça sorunludur. Şöyle ki; Marx, Hegel ve Hegelciler gibi diyalektiği tümelin ya da evrenselin somutlanmasının bir aracı olarak kullanmaz, aksine parça bütün ilişkisi ile somut, soyut ve düşüncedeki

[14] Genç-Hegelciler hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Warren Breckman, *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); David McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, (Hampshire: Gregg Revivals, 1993).

somutluk düzeylerinin ilişkiselliğini bütünsel bir ifade ile ortaya koymak için kullanır. Yani diyalektiğe ontolojik değil epistemolojik bir anlam yükler. Bir başka ifade ile Marx tarihsel ve toplumsal olarak belirli bir uzam ve zamanda maddi hayatın üretim biçimlerine ve üretim ilişkilerine odaklanır. Bu odaklanma ona söz konusu tarihsel ve toplumsal yapının genel yapısı hakkında bilgi verecek bazı soyutlamalar yapmasını sağlar. Bu soyutluk düzeyine gündelik hayatın gerçekliğinden ve maddi hayatın belirli bir bütündeki tezahüründen hareket edilerek başlansa dahi, hemen fark edileceği üzere soyutlamaya giden yol "mikrobilim"[15] ve parça-bütün ilişkisinin gerçek bir incelemeye tabi tutulması ile açılır. Elde edilen bu soyutlama düzeyinin kavramsallığı eğer parça-bütünü tanımlamada ve onlar arasındaki ilişkisel düzeyleri betimlemede halen geçerlilik taşıyorsa, maddi hayatın kendisi hakkında düşüncede belirli bir somutluk ortaya çıkar. Böylesine bir kavrayış, maddeci tarihçiliğin maddi hayat üzerine düşünürken doğruluk

[15] Özgün metinde "microscopic examinations" olarak ifade ediliyor ama Türkçe çevirisinde mikrobilim ifadesi tercih edildiği için aynı ifadeyi ben de kullanıyorum. Marx doktora tezinde mikrobilim ifadesini detaylı bir araştırma ve tanıtlama çabası olarak kullanır [Karl Marx, *Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Ayraç Yayınları, 2001), s. 18. Ayrıca bkz.: *Difference Beetwen the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature, MECW* I, s. 36]. Bununla ne kastettiğini aslında en somut olarak bir başka çalışmasında örnekler: "Belirli bir ülkeyi ekonomi politik açıdan ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, köylerde, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalatı, yıllık üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle başlarız. Gerçek ve somut olanla, fiilî önkoşulla, dolayısıyla, örneğin ekonomi-politikte, tüm üretim toplumsal eyleminin temeli ve konusu olan nüfusla başlamak doğru gibi görünür. Ama soruna daha yakından bakınca anlaşılır. Nüfus, örneğin, onu oluşturan sınıfları gözardı edersem, bir soyutlamadır. Öte yandan, ücretli emek gibi, sermaye vb. gibi sınıflar da boş sözcüklerden öte bir anlam taşımaz. Bu öğeler de değişimi, işbölümünü, fiyatları v.b. önvarsayar. Örneğin sermaye, ücretli emek olmadan, değer, para, fiyat vb. olmadan hiçbir şey değildir. Demek ki, incelemeye nüfusla başlarsam, bütünün kaotik bir tasarımını elde ederim, ve konuyu daha belirli olarak saptayarak, analitik olarak daha ince soyutlamalara ve sonunda en basit belirlenimlere varırım. Buradan hareket ederek, yeniden nüfusa varana dek yolu ters doğrultuda bir kere daha katetmek gerekir, ama bu kez nüfus, bir bütünün kaotik tasarımı değil, birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin bir bütünlüğüdür" [Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 1999), I. cilt, s. 37. Ayrıca bkz.: Marx, *The Grundrisse*, (ed.) David McLellan, (New York: Harper& Low Publishers, 1972), s. 35]. Marx'a göre nüfusu incelemek nasıl "birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin bir bütünlüğü" gözönüne alınmadan olanaksızsa, belirlemelerin ve ilişkinin soyut ve somut uğraklarının derinlemesine araştırılması için de mikrobilim gereklidir. Çünkü mikrobilim incelenecek konu açısından söz konusu uğrakların sınırlarını ortaya çıkarır, konunun parça-bütün ilişkisi açısından değerlendirilmesinin yolunu açar.

ölçütlerini ortaya koyar. Dolayısıyla maddeci tarihçilik ontolojik anlamda ne kendinde ne kendisi için ne de varlık olarak varlığa referans yapar, çünkü varlık var olan olarak zaten vardır ve var olan bir şey otantik olarak asla bilinemez, bilinmesi onun bilme faaliyetine konu olmasını gerektirir. Marx'ın Epikuroscu yaklaşımı tarihsel ve diyalektik kavrayışla bütünleyerek elde ettiği maddeci tarihçilik yaklaşımı, doğal olarak Marx'ın hem gizemciliğe (genç-Hegelci Kutsal Aile'nin düşünürlerine) ve idealizme (Platon'dan başlayarak Kant, Fichte, Hegel'e) hem de deneyci geleneğin sınırsız şüpheciliğine (Demokritos'a) ve kaba/analitik/pozitiv bilgi kuramsal yaklaşımlara (Fransız Aydınlanma dönemi maddecilerine) eleştirel bir tutum geliştirmesini sağlar.

Maddeci tarihçilik yine de geleneksel anlamda felsefi bir sistem geliştir(e)mez. Engels'in Marx'a bir bilimsel sistem kurmak yönünde kimi telkinleri de, Marx'ı bu konuda ikna edici bir sistem düşüncesi oluşturmaya yönlendirmez.[16] Ancak yine de Marx'ın Engels'e doğrudan olumsuz cevap verdiği görülmez. Hatta Marx kendi diyalektik anlayışını birkaç fasikül de olsa yazmak istediğini çok önceleri beyan eder. Ne var ki bütün bunlar Marx'ın doğrudan kendisinin sistem düşüncesine olumlu bir tutum gerçekleştirmesini sağlamaz. Böyle bir durumda başta Engels olmak üzere Marksist ardılların büyük bir çoğunluğu, kendilerini Marx'ın yöntemini "oluşturma"ya ve onun çalışmalarını hem anlaşılır hem de yeniden üretilebilir kılmaya yönelirler. Bu tutum, Marksologların ve Marksistlerin de aralarında bulunduğu, birçok düşünür tarafından halen sürdürülen bir tutumdur.[17]

---

[16] Daha öncede ifade edildiği gibi Marx ile Engels arasında sürekliliğin nasıl inşa edildiği Marksistler için tartışmalıdır. Örneğin Levine bu problemi tartışırken şöyle bir sınıflama yapar. Marx ile Engels arasındaki ilişki i) Eric Hobsbawn, Garedth Stedman Jones, Hal Draper vd. düşünürlere göre süreklilik arz eder, ii) Georg Lukacs, Karl Korsch ve Antonio Gramsci vd. düşünürlere göre süreksizlik. İlk görüştekilere göre Engels, Marx'ı tamamlamaya ve açıklamaya çalışırken Marx'ın görüşlerine ekonomi politik ve sınıf mücadelesi anlamında katkılar sağlar ve bu da onu ortodox Marksizmin popüler ve sistematik kavramı dağarcığını geliştiren isim olarak öne çıkarır. İkinci görüştekilere göre Engels Marx'tan ziyadesiyle uzaklaşır ve daha Hegelci bir sistematiği geliştirir. Bu yüzden Marx'tan yolları ayrılmış olsa da, ayrı bir sistem kuramadığı için Marx ile birlikte düşünülmek durumunda olduğunu savunurlar (Levine, *Divergent Paths*, s. 88-92).

[17] Marx'ın diyalektik ve metodolojisini kavramak üzere yapılmış bazı çağdaş çalışmalar için bkz.: Mark E. Meaney, *Capital as Organic Unity: The Role of Hegel's Science of Logic in Marx's Grundrisse*, (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002); Takahisa Oishi, *The*

Marx'ı sistem düşüncesinden uzak tutan şey, belli ki çağdaşları Friedrich Nietzsche ve Soren Kierkegaard açısından da malumdur. Marx ve çağdaşlarına göre, metafizik doğmalar, *a priori* ve evrensel bilgi dayatmaları sayesinde bir sistem olarak ya da Fichteci anlamda bir bilim olarak felsefi düşünce ne kadar büyük iddialara sahip olursa olsun, gerçek somut bireyi anlamaktan ve açıklamaktan, varoluşu şimdi ve buradalığı içinde düşünülebilir hale getirmekten oldukça uzaktır.[18] Bu yüzden Marx ve bazı genç-Hegelci çağdaşları felsefeyi geleneksel anlamıyla sürdürülemez bulurlar ve tam da geleneksel felsefenin göz ardı ettiği "biyolojik insanı", "birey olarak insanı", "toplumsal varlık olarak insanı" dolayısıyla maddi varoluşun içinde kendi kendini var eden ama bu varoluşu bazı sınırlarla belirlenmiş ve/ya zincirlenmiş insanı ideolojilerle birlikte kavramaya çalışırlar. Marx geleneksel felsefenin sanı olarak kabul ettiği "tarihi", değişimin, gölgenin ve geçiciliğin kendisi olarak kabul ettiği "maddi hayatı", soyut bir varlık olarak olması gerekenlerin boyunduruğunda hareket eden "düşkün sıradan insanı" ve onun "toplumsal faaliyetlerinin bütününü" düşüncesinin merkezine yerleştirir. Böylece geleneksel felsefi sistem düşüncesinin göz ardı ettiği ya da sistemin bir parçası olarak ancak "son tahlilde" anlamlandırdığı unsurlarla düşünmeye başlamış olur. Marx'ın düşüncesinin bu başlangıç unsurları; tarih, maddi hayat ve toplumsal etkinliklerin bütünsel olarak varoluşu, onu geleneksel felsefeyle belirli bir mesafe içine sokar. Aynı zamanda bunlar, Marx'a tutarlı bir düşüncesi geliştirmek istediğinde Hegelci spekülatif felsefeyi "tersine çevirme"ye ve "ayakları üzerine dikme"ye zorlar.[19] Söz

---

Unknown Marx: *Reconstructing a Unified Perspective*, (London: Pluto Press, 2001); Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı*: *Marx'ın Yönteminde Adımlar*, çev. Cenk Saraçoğlu, (İstanbul: Yordam Kitap, 2006); Paul Paolucci, *Marx's Scientific Dialectics*: *A Methodological Treatise for A New Century*, (Leiden: Brill Academic Publishers, 2007).

[18] Löwith 19. yüzyılda Hegel'in ve Aydınlanma'nın etkisiyle, ama daha çok Hegel sonrası bir dönemde ortaya çıkan dinamik tartışma ortamını çözümlemeye çalışır. Bu dönemde varolan farklı eleştirel grupları felsefe tarihi açısından inceler ve bu düşüncelerin birbiriyle kurduğu ilişkiyi ve ilgilerin farklılığına rağmen ortaya çıkan ortak bazı tavırları ele alır. Yukarıda ifade edilen sistem kurmama, bireyselleşme vb. öğeler bu ortaklıklardan sayılabilir. Ayrıntılar için bkz.: Karl Löwith, *From Hegel to Nietzsche*: *The Revolution of Nineteenth-Century Thought*, çev. David E. Green, (New York: Holt, Rinehard and Wiston, 1964).

[19] "Bu, Öz alanından Kavram alanına Mantık'ta [*Mantık Bilimi*] ortaya konan geçişin tastamam tıpkısıdır. Doğa felsefesinde de, inorganik doğadan Yaşama aynı geçiş gerçekleşiyor.

konusu mesafe ve zorlama maddeci tarihçiliğe iki sadık müttefik kazandırır: "eleştiri" ve "tahayyül".

Şimdi bu müttefiklerinin eşliğinde Marx'ın hukuk ve devlet ile ilgili düşüncelerini anlamaya ve açıklamaya yoğunlaşılabilir. Bu metinlerden ilki *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (1842-43) adlı çalışmadır. Hegel -bilindiği üzere- *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nde (1821) somut ve nesnel bir etik (*sittlich*) sistem; yani soyut ve zorunlu ilkelerle, bu ilkelerin gerçekleştiği Devlet'in somut uğraklarını birlikte ele aldığı bir çalışma ortaya koyar. Bu bağlamda Devlet'in üç uğrağı olduğunu ifade eder. "Aile", devletin dolaysız uğrağıdır; sivil toplum ya da burjuva toplumu, bireysel amaç ve çıkarların, özel yaşamın egemen olduğu ve devletin henüz zorunlu bir araç olarak var olduğu uğraktır; "Devlet" ise politik yaşamın organik birliğine sahip olan uğraktır. Böylece Hegel, hem devletin geçici uğraklarını hem de tekil, özsel ve mutlak olan uğrağını belirlemiş olur. "Devlet" artık, özgürlüğün gerçekleştirilmesi ve ahlaki bütünlüğün sağlandığı gerçeklik (anayasal monarşi) olarak egemenliğin sahibidir. Marx'ın Hegel'e getirdiği ilk eleştiri, devletin nasıl olup da hem aile ve sivil toplumun çıkarlarını içerirken hem de bu uğrakların kendi içlerindeki ve kendi aralarındaki çıkar çatışmalarını uzlaştırabildiğidir. Bir başka ifade ile "dış zorunluluk" olarak devlet, yasaları aracılığıyla uyumsuzlukları, çatışmaları giderebilir ama bu dışsal zorunluluk, bireylerin zorunlu olarak yurttaşa (ahlaklı bireye) dönüşmesini sağlayamaz, bu durumun gerçekleşmesini teminat altına alamaz. O halde Hegel bireylerin ya da devletin ödevleri ile kendi hakları arasında bir özdeşlik varsaymak zorundadır, ki zaten bunu varsayabildiği için yurttaştan söz etmektedir. Oysa gerçek, böyle bir uzlaşının kurmacadan öte olmadığını göstermektedir.

Tecrübe göstermektedir ki somut bireyler olarak yurttaşlar, devletin soyut yurttaşları olarak bireyler haline somut varoluşlarını yok

---

Hep aynı kategoriler, bazen şu alan için, bazen bu alan için ruh sağlıyor. Önemli olan tek şey, tikel somut belirlenimlere karşılık düşen soyut belirlenimleri bulup ortaya koymak oluyor... Önemli olan şudur ki Hegel her yerde İdea'yı özne ve 'siyasal düşünüş' gibi gerçek anlamıyla özneyi, gerçek özneyi de yüklem durumuna getiriyor. Ama gelişme her zaman yüklemden yana gerçekleşiyor" [Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1997), s. 19. Ayrıca bkz.: *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, içinde *MECW* III, s. 10].

saymadan ulaşamamaktadırlar. Eğer tek, özsel ve mutlak olarak Devlet bu şekilde somutlaşmadan gerçeklik kazanıyorsa, *Geist*'ın kendini/özgürlüğünü gerçekleştirdiği organik bir politik toplum da ortaya çıkmamış olur. Marx'ın Hegel'in devlet anlayışına getirdiği bu eleştiri temel olarak iki noktadan beslenir. Birincisi Hegel'in özne ile yüklemin ya da gerçek insanlarla kavramların ters çevrildiği ve bu yüzden de, bu çevrilmenin ayakları üzerine oturtulması gerektiği gerçeği. İkincisi soyut amaçlar ile organik bütünlük arasında indirgeyici bir tutumun var olduğu gerçeği. Doğal olarak Marx, Hegel tarafından ileri sürülen anayasal iktidarın ve güçler ayrımının nasıl gerçekleştiği, uluslararası hukukun içinde devletin konumunun ne olduğu tartışmasına da aynı eleştirel bağlam içinde devam eder.

Hegel her devlette dar ve/ya geniş anlamıyla bir anayasasının olması gerektiğini iddia eder. Anayasa devletin bir bütün olarak kavranmasını sağlar. Bu kavrayış geniş anlamda devletin bütün uğraklarını içsel olarak özümseyen ve organik politik birlik olarak kendini gerçekleştirmiş bir yasallığa, dar anlamda ise gerçek politik devletin yasallığının ne olduğuna karar vermeyi sağlar. Her iki anlamda da anayasa bir birliğe işaret eder. Bu yüzden Hegel anayasal bir devleti tartışmaktan ziyade, bu devletin yurttaşları ile devletin kendi kurumları arasındaki bütünleşmeye odaklanır. Bunu gerçekleştirecek olanın da anayasal monarşi olduğuna karar verir. Anayasal monarşi güçler ayrılığını savunuyor olmasına rağmen, liberal geleneğin aksine monark (son karar ve öznellik gücü), yürütme (özneli evrenselin kapsamına alma gücü) ve yasama (evrenseli belirleme gücü) güçlerini birbirinden tamamen ayırmaz, bu güçler arasında birbirine indirgenmeyen ilişkiler olduğunu varsayar. Çünkü Devlet tek, özsel ve mutlak olarak vardır, onun özellikleri olarak bu güçlerin ayrılığını savunmak, devleti parçalar. Hegel bu akılyürütme sonucunda devlet egemenliğinin kendisi olarak Monark'ı kabul eder. Çünkü Monark hem egemenliğin temsilcisi bir yurttaştır hem de özgürlüğün gerçekleştiği mutlak bütündür.[20]

Ortaya çıkan bu tabloyu Marx, "devletin düşünceye göre" varolması olarak adlandırır. Yani Monark'ın karar ya da emri olarak

[20] G.W.F.Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2004).

devlet varolur ve aslında Devlet'in kendisine kadar olan bütün uğraklar, Monark ya da Kavram'ın kendisine ulaşmak için ileri sürülmüş özbelirlemelerden başka bir şey değildir.[21] Burada iki soru yinelenir: Egemenlik kimin egemenliğidir, i) halkın mı Monark'ın mı? ii) insanın mı Tanrı'nın mı?[22] Marx'a göre anayasal monarşi her ne kadar Hegel için demokrasinin gerçeğiyse de, içeriksiz bir siyasal yapı olarak anayasal monarşi bunu yapamaz. Demokrasi, somut olarak siyasal yapının şekillenmesini sağlar. Örneğin ortaçağda olduğu gibi: "Ortaçağda halkın yaşamı ve devletin yaşamı özdeş yaşamlardır. Devletin gerçek ilkesi insandır fakat *özgür olmayan* insan. Öyleyse devlet *özgürlüksüzlüğün demokrasisi*, eksiksiz yabancılaşmadır".[23]

Bir adım daha ilerlendiğinde Hegel yürütme gücü olarak bürokrasiye, bürokrasinin maddi temeli olarak da korporasyonlara başvurur. Marx'a göre bu, devlet yanılsamasından siyasal yanılsamaya geçmekten başka bir şey değildir. Yani bürokratik yapı, sonuna kadar bir "rahipler topluluğu"nu andırır.[24] Çünkü "rahipler topluluğu" nasıl varoluşlarını kiliseye borçlularsa, bürokratlarda varoluşlarını Monark'a borçlu olurlar. Monark'a bağlılığını en iyi yerine getirenler vaftiz edilirmişçesine bürokratik hiyerarşinin tepesine doğru tırmanırlar. Monark'ın keyfiyetinin bir parçası olan bürokrat, böylece aynı zamanda Hegel'in İdea'sından kendi varoluşunu yaratmış bir şey olur. O halde böyle bir toplumda sivil toplumun (burjuva toplumunun) bireyi bürokrat (yurttaş) olmak için çok fazla eğilim göstermeyebilir. İşte Marx'a göre, Hegel burada gizemleştirmeye başvurur. Çünkü gerçek bir uzlaşıyı tahsis edememiştir. Hegel'in anayasal monarşisindeki organik siyasal bütünlüğün gerçekleşmesini sekteye uğratmamak için

---

[21] Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 44. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 27 (italikler özgün metne ait).

[22] Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 45. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 28 (italikler özgün metne ait).

[23] Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 52. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 32 (italikler özgün metne ait).

[24] Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 80-83. Ayrıca bkz.: *MECW* III, ss. 44-46 (italikler özgün metne ait). Bu tartışma daha sonra klasik sosyolojinin temel tartışması haline gelmiştir. Özellikle Max Weber ve rasyonel bürokrasi fikri Hegel'in hukuk devleti (*Rechtsstaat*) kavramı ile yakından ilintilidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Karl Löwith, *Max Weber and Karl Marx*, (ed.) Brayn S. Turner, (London: Routledge, 1993).

özel mülkiyetin Devlet açısından aşılmasına dair bazı sınırlamalar ve kavramlar geliştirmesi gerekir. Hegel bunu yapar ve nasıl bürokrasi ile korporasyonlar aracılığıyla devletin organik bütünlüğüne dair bir çerçeve oluşturduysa, aynı şekilde meşruta (başkalarına satılmamak üzere bir kişi ya da kuruma verilen mülk) aracılığıyla da, özel mülkiyeti teminat altına alır. Özel mülkiyetin bu şekilde teminat altına alınmasını Marx, hem aileye hem de sivil topluma karşı siyasal bir baskılama ve engellemeye yol açtığı için, hem de Devlet'i özel mülkiyetin bağımsız bir istencine terk ettiği için eleştirir. Çünkü bu da bir başka açıdan yeniden organik siyasal bütünlüğü ve ahlaklılığın en yüksek biçimini baskılamaya yol açmış olur.

Özetle, Marx'a göre Hegel'in devlet ve hukuk anlayışının temel sorunu onun maddi hayatı, somut insanı ve demokrasiyi *Geist*'ın yaşamı, soyut yurttaş ve anayasal monarşi idealizasyonu ile yer değiştirmesinden kaynaklanır. Bu yer değiştirme ya da bilindik adıyla "tersine çevirme" konusu, genç-Hegelcilerin de gündemindedir. Fakat yine de Hegel'in diyalektiğinin ya da ontolojisinin bütünleyici yapısı onları gerçek yaşantı ile felsefi düşünüş arasında bağ kurarken, Hegel gibi hareket etmelerini/düşünmelerini engellemez. Bunun tipik örneklerinden biri Bruno Bauer'dir. Bauer özellikle insan hakları bağlamında dönemin Yahudilerin özgürleşme taleplerini Hegelci yurttaşlık terminolojisi içinde açıklar.

Kısaca Bauer'in iki iddiası vardır. Birincisi herhangi bir Hıristiyan devleti, Hıristiyanlığından dolayı Yahudilerin özgürleşme talebini karşılayamaz. İkincisi, birinciye bağlı olarak Yahudilerin yapması gerekene işaret eder; yani Yahudiler Hıristiyanların özgürleşme taleplerini destekleyerek, bir başka ifade ile yurttaşlık taleplerine katılarak özgürleşebilirler. Marx ilk iddianın tamamen bir yanlış anlamaya dayandığını ifade eder. Çünkü Bauer, Yahudilerin dinden siyasal olarak özgürleşmesi ile dinden kendilerini soyutlamaları arasındaki farkı anlamadan, özgürleşme problematiğini bir sıra düzenine sokar. Böylece devletin teolojik yapısını sorgulamadan bırakır, dolayısıyla Yahudilerin özgürleşme taleplerini devletin kendisinin özgürlükleri ile sınırlandırır. Bu durumda Bauer'in ikinci iddiası, Yahudilerin, Hegel'de sivil toplumun

bireylerinde olduğu gibi, tamamen soyut bir yurttaşa indirgenmesi ile sonuçlanır. Yahudileri ancak kendilerinden vazgeçmek koşulu ile varolmaya zorlayan bu düşüncenin başından beri göremediği, "insan dinden *politik* olarak, dini, kamu hukukundan özel hukuka sürerek özgürleşir" savıdır.[25] Eğer bu savı geliştirebilseydi Bauer, dinin "artık *ortaklığın* değil farklılığın özü" olduğunu kavrar ve "[dini] yalnızca, garip bir tersliğin, *özel tuhaflığın*, keyfiliğin soyut olumlanması" olarak belirleyebilirdi. Fakat Marx'a göre, Bauer bunu bile yapamaz.[26]

Marx için Yahudilerin siyasal özgürleşme taleplerine Bauer'in verdiği karşılıktaki diğer bir sorun, modern devletin giderek kamusal ve özel alanı birbirinden ayırma çabasını kavrayamamasından doğar. Eğer kavramış olsaydı, dinin sivil toplumun bir unsuru olmaya başlamasını dinin kendisini ortadan kaldırmak olarak anlamazdı ve göreli olarak siyasal anlamda özgürlüklerin artabileceğini düşünürdü. Bunu düşünebildiği zaman da, başka bir ifade ile, dinsel inanç kalıplarının değişmesi ya da kesintiye uğrayarak dünyevileşmeden varolmasını sürdürmesini dinden siyasal olarak özgürleşme diye kavramazdı. Marx tam da bu noktada Yahudilerin özgürleşme taleplerini "insanın özgürleşme talepleri" ile ilişkilendirirken bir ayrıntıya dikkat çeker: İnsanın özgürleşme taleplerinin anlaşılabilmesi gerçek maddi yaşama odaklanmayı gerekli kılar. Bu onu hem sözleşme geleneğinin insan haklarını savunan liberal düşünürleriyle hem onlara karşı gelen Hegel ile hem de genç-Hegelcilerle farklılaştırır.

Marx'ın Yahudilerin özgürleşme talepleri karşısında tahayyülünün farklılaşmasının iki dayanağı vardır. Birincisi Yahudilerin siyasal özgürleşme talebinin dayanağı olan insan haklarıyla ilgilidir. İnsan hakları, gerçekte hakların kullanımı açısından ortaya çıkan çelişkili durumlarda, o hakkın "askıya" alınması ile sonuçlanır. Yani Yahudiler ile onların talebini cevaplayacak olanların aynı hakka sahip olması ve bu hakkın çelişki yaratması, ya güçler dengesine göre yeniden düzenlenir -bir restorasyona yol açar- ya da tamamen bu hakkın iptaliyle sonuçlanır. Bu

---

[25] Karl Marx, *Yahudi Sorunu*, çev. Yayın Kurulu, (Ankara: Sol Yayınları, 1997), s. 20. Ayrıca bkz.: *On the Jewish Question*, içinde *MECW* III, s. 155, (italikler özgün metne ait).

[26] Marx, *Yahudi Sorunu*, s. 21. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 155 (italikler özgün metne ait).

durumda Yahudilerin özgürleşme talepleri bindikleri dalı kesmekten ibaret kalabilir/kalır. Marx'ın ikinci dayanağı ise Yahudilerin özgürleşme taleplerinin pratik bir sorun olduğudur. Yani nasıl feodalizmin insanda çözülüşü insanın kurtuluşu yerine "insanın kendine indirgenişi" -mülkiyetten kurtulmak yerine mülk sahibi olmak, dinden kurtulmaktan yerine dinsel özgürlük kazanmak- ile sonuçlandıysa, burada talep edilen özgürlük de aynı şekilde sonuçlanacaktır. Oysa Marx'a göre insani özgürleşmenin gerçekleşmesi şu şekilde mümkündür:

> "Gerçek, bireysel insan, ne zaman soyut yurttaşı kendinde yeniden-soğurup, bireysel insan olarak, günlük yaşamında, özel işinde ve özel durumunda *cinsil-varlık* olursa, ne zaman insan '*forces propres*'unu (kendi güçlerini-ç.n) *toplumsal güçler* olarak tanır ve örgütler ve böylece toplumsal gücü kendisinden *politik* güç biçiminde ayırmazsa, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir".[27]

O halde şimdiye kadar Marx'ın değinilen bütün çalışmaları göz önüne alındığında, Marx'ın devlet ve hukuk eleştirisi iki alanda giderek daha özgün bir çerçeveye oturmaktadır denilebilir: İlk olarak hukukun ve devletin maddi ilişkiler içindeki yeri açısından, ikinci olarak türsel insanın maddi varlığı ile toplumsal ihtiyaçları arasında doğrudan ilişkinin belirlenmesi açısından gerçekleşmektedir. Bu çerçeve, bir bakıma Marx'ın tüm teori ve pratik analizlerinde bundan böyle başat konum edinecek eleştiri ve tahayyüle içkin olan maddeci tarihçiliğin temellerini de ortaya koymaktadır. Örneğin "Yahudi Sorunu" makalesinde Marx, artık paranın teorik olarak siyasetten üstün olduğunun dayatıldığı ama gerçekte böyle bir şeyin yaşanmadığı bir çağa çoktan girilmiş olduğunu ifade eder.[28] Söz konusu ifadesi onun felsefe ve ekonomi hakkındaki sorgulamalarının, tamamen dönüşmeye başlayacağı yeni bir nüve ile tanışılmasına yol açar.

---

[27] Marx, *Yahudi Sorunu*, s. 42. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 168 (italikler özgün metne ait).

[28] Marx, *Yahudi Sorunu*, s. 47. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 171 (italikler özgün metne ait). Rockmore'a göre Marx, Bauer'i eleştirirken onun Yahudiler konusundaki önyargılarından bazılarını tekrarlamış ve Yahudileri para peşinde koşan bir halk olarak tanımlamıştır. Tom Rockmore, *Marx after Marxism: The Philosophy of Karl Marx*. Malden: Blackwell Publishers, 2002, s. 50. Ayrıca bkz.: Shlomo Avineri, "Marx and Jewish Emancipation," içinde *Socialism*, ed. Jeremy Jennings, III. cilt, (Londra: Routledge, 2003); Zvi Rosen, *Bruno Bauer ve Karl Marx*, çev. Doğan Barış Kılınç, (Ankara: NotaBene Yayınları, 2013).

Bu nüveyi *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda genç-Hegelcilere ilişkin değerlendirmesinde Marx dile getirir. Bundan böyle Hegel'in hukuk ve devlet eleştirisinin maddeci temellerini oluşturmak gerekir, bu da doğal olarak tarihsel ve toplumsal olarak üretim ilişkilerine odaklanmayı beraberinde getirir. Sonuçta ne Hegel ne de ondan öncekiler siyasal yapı ile toplumsal yapı arasındaki çelişkileri giderebilmiştir. *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları* ya da *1844 Paris Elyazmaları* (*Elyazmaları*) adıyla bilinen çalışma tam da bu çelişkinin anlaşılabilmesine ilişkin bazı notları içermektedir. Marx *Elyazmaları*'nda öncelikle emeğin kendisine odaklanır. Böylece işçiyi, kapitalisti, sömürüyü ve yabancılaşmayı tanımlar. Üretim ilişkilerinin kazandığı form ile siyasal yapı arasındaki ilişkiyi bu bağlam içinde değerlendirir. Bir başka ifade ile, sivil toplum içindeki çıkar çatışmalarının adını koyar ve mekanizmanın nasıl işlediğini ifade eder. İşçi geçimlik ihtiyaçlarını karşılamak için emek-gücünü kapitaliste satar, kapitalist pazardaki etkinliğini artırmak için olabildiğince ucuza bu emek-gücünü satın alır. Toprak mülkiyetinden mahrum kalmış işçi için kapitalistin verdiği iş giderek önem kazanır ve işçi bu sürecin dışında kaldığında geçimsiz kalacağını düşünmeye başlar. Doğal olarak çığ gibi büyüyen işsizler ordusunun bir parçası olmamak için kendini piyasa mekanizmalarının eline bırakır. Bu da kabaca kapitalist için sermaye birikiminin oluşmasına, işin inceliklerinin artmasına ve işbölümüne yol açar.

Hegel'in de kendi sivil toplum çözümlemesinde başvurduğu Adam Smith ve David Ricardo gibi ekonomi-politikçiler, işçinin ya da emek-gücünün aldığı bu görünümü zenginliğin oluşması için gerekli görürler. Oysa Marx burada işleyen mekanizma hakkında onlar kadar iyimser değildir. Çünkü mekanizmanın çarkları oldukça farklı sonuçların doğmasına yol açmaktadır. Marx'a göre, eğer biri emeğini kiraya veriyorsa, köleleşmeye başlıyor demektir, eğer biri emek gerecini kiralıyorsa, kendi özgürlüğünü kurmaya aday oluyor demektir. Yani emek doğrudan insanın kendisidir, gereç ise insanla ilgili değildir.[29]

[29] Karl Marx, *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1993), s. 116. Ayrıca bkz.: *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, içinde *MECW* III, s. 254. Marx bu durumu *Alman İdeolojisi*'nde "yaşamı belirleyen bilinç değildir, aksine, bilinci belirleyen yaşamdır" şeklinde özetleyecektir. Hatta felsefenin soyut

Marx'ın ulaştığı bu sonuç, hem spekülatif felsefenin soyutlamalarındaki siyasal alan tasavvurlarını somutlamış hem de ekonomi-politikçilerin kuramsal olarak ifade ettikleri yasaları gerçekliğin karşısında çözümlemiş olur. Böylece tarihsel bir uğrak olarak maddi gerçekliğin kendisi olan toplumun gerçek bir analizini yapmaya başlar.

Bu analize Hegel'e değin birçok kez tartışılmış ama en genel ve derin ifadesini Hegel'de bulmuş yabancılaşma kuramı ile başlar. Kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmaya başladığı toplumlarda emekgücünü kiraya veren ve onu kiralayan iki karşıt sınıfın varlığı bir gerçektir. Kiraya verenin yaşamak için kiraya vermekten başka çaresinin olmadığı da gerçektir. Bir başka gerçek özel mülkiyet rejiminin her anlamda yabancılaşmış süreçleri örgütlediğidir: i) İşçi ürettiği ürünü kendi kullanımı için değil piyasanın bir aktörü olan kapitalist için üretir. Dolayısıyla ürününe yabancılaşır. ii) İşçi kendi yeteneklerini geliştirmek ve insanlığa olumlu katkı üretmek için değil, geçimlik zorunlu ihtiyaçları için verili bir iş sürecinde görev alarak üretimde bulunur. Dolayısıyla insanın türsel varlığına yabancılaşır. iii) İşçi kendi yaptığı işin üretim sürecindeki dolaysız bir bilgisine sahip olmadan üretir. Bu da onu üretim sürecine yabancılaştırır. iv) Bütün bu süreç işçinin sadece insani dünya ile değil, doğa ve kendisi ile de bağı kopar. Artık kendini tanıyamaz ve kendine yabancılaşır. Marx bütün bu yabancılaşma süreçlerinin iç içe varlığını düşünmeden sivil toplumdaki çıkar çatışmalarını anlamanın mümkün olmayacağını ifade eder.

Elyazmaları'nda yabancılaşma kuramının içeriğini tamamen yeniden donatır. Sivil toplum ile siyasal yapı arasındaki çelişkinin giderilmesi için yeni bir yol önerir. Bu da yabancılaşmanın aşılabileceğine dair inancından kaynaklanır. Eğer emeğin yabancılaşması ortadan kaldırılırsa, komünizm denilen söz konusu "ilerleme" gerçek olur.[30] Bunu

---

çözümlemelerinin maddi ilişkilere sıkı sıkıya bağlı olduğunu, dolayısıyla ilişkilerin değişmesi halinde felsefenin de ona uygun olarak "değişeceğini –ortadan kalkabileceğini-" savunur. Karl Marx& Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1999), s. 46. Ayrıca bkz.: *The German Ideology*, içinde *MECW* V, s. 37.

[30] "İlerleme" fikri Hegelci terminoloji içerisinde aşmacaları içerir ve doğrusal bir gelişime işaret eder. Benzer şekilde pozitivist August Comte'un ilerleme fikri de doğrusal bir gelişime işaret eder. Ancak Marx, "ilerleme" fikrini ne Hegel ve Comte'da olduğu gibi doğrusal bir gelişme olarak ne de ahlaki bir gelişim olarak düşünür. Marx'ın "ilerleme" fikri daha çok insan

Marx, "para" kavramını çözümleyerek açıklar. Tıpkı Ortaçağ boyunca Tanrı aracılığıyla istediği şeylere sahip olan ruhani sınıf gibi kapitalistler de para aracılığıyla istediği şeylere sahip olabilmektedirler. Çünkü para gerçektir, kudrettir ve belirleyicidir. Bir bakıma baştan aşağı tasarımsal olmasına rağmen hem Tanrı gibi soyuttur hem de somuttur, hem her şeyi anlaşılır ve meşru kılan tözsel bir *kuruculuğu* hem de anlaşılma ve meşru kılma süreçlerinin yönlendiren somut *düzenleyiciliği* vardır. Bu anlamıyla da üretim ilişkilerinde paranın varlığı, yeri ve işlevi doğru çözümlenecek olursa, parayı kamusal alandan çıkarmanın gerekliliği daha iyi anlaşılmış olur.[31] Tıpkı dinin kamusal alandan özel alana çekilerek sağlanacak özgürlük gibi, paranın da özel alana çekilerek kapitalist işlevine son verilmesi ile bir özgürlük yakalanacaktır. Elbette paranın kamusal alandan çıkarılması demek, parada cisimleşmiş olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve ilişkilerin gizemsel görünümlerinin niteliğinin dönüştürülmesi demektir. Bu da sivil toplum ile siyasal yapı arasındaki farklılıkların azal(tıl)masına ve çelişkilerin giderilmesine yol açar: "Yabancılaşmanın konulmuş ve kaldırılacak özü olarak görünen şey, insanal varlığın kendi kendine karşıt olarak *insanal olmayan* biçimde *nesnelleşmesi* değil; ama *soyut düşünceden ayrılarak* ve ona *karşıt* olarak nesnelleşmesidir".[32] Marx paranın ama genel olarak meta dünyasının kaldırılmasına ilişkin -göreli erken dönem yapıtlarında- güçlüğü fark ettiği için 1860'lardan sonra yapacağı bütün çalışmalarında söz konusu ettiği bu çelişkiye odaklanır.

Marx'ın yabancılaşma kuramına getirdiği yenilik, yabancılaşmanın nasıl kavranması gerektiği ve buna bağlı olarak yabancılaşmanın aşılmasının reel olarak nasıl yaratılabileceğine dair belirli bir öngörüden beslenir. Bu aşmacanın ruhu "*soyut düşünceden ayrılarak* ve ona *karşıt* olarak nesnelleşme"den feyz alır. Burada özgün olan kapitalist dünyanın Tanrısı olan paranın "alt edilme"si düşünülmeden, sivil toplumla siyasal yapı arasındaki çelişkinin aşılmasının düşünülemez olduğunun

özgürlüğünün gerçekleşebilmesi için üretim ilişkilerinin gelişmesine işaret eder. Bkz.: John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Epos, 2000), ss. 151-194; Jonathan Hughes, *Ecology and Historical Materialism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), ss. 86-120.

[31] Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 214. Ayrıca bkz.: *MECW* III, ss. 328-329.

[32] Marx, *1844 Elyazmaları*, ss. 218-219. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 331 (italikler özgün metne ait).

tespit edilmesidir. Zaten aksi yöndeki tüm felsefe gelenekleri, özellikle *a priori* bilgiye dayalı felsefeler, kitlelerin maddi varlığını hiçe saymakla meşhurdur. Felsefenin teoloji ile en çok flört ettiği yer burasıdır. Örneğin "kutsal aile"nin bütün üyeleri kitlelere acırlar. Kendi felsefelerini, "güya" eleştirel felsefe olarak adlandırırlar ama yine de, felsefelerinin gizemini koruyarak, belirli bir jargona sığınarak ve karmaşık bir dille örerek bunu gerçekleştirdiklerini iddia ederler. Böylece ne Hıristiyanlığın teolojik sevgisinden[33] ne de eleştirilerinin varacağı radikal sonuçlardan kaygılanmak zorunda kalırlar.[34] Marx genç-Hegelcilerin aynı tutarsızlığını *Alman İdeolojisi* çalışmasında da örneklerle göstererek, artık onlarla olan bağının kopmasına yol açan bir yola girer.

Marx'ın şimdiye değin edindiği bütün tecrübelerin ve birikimlerin hukuk ve devlet tartışmaları bağlamında en özgün konumunu *Alman İdeolojisi* işgal eder. 1837-1845 yılları arasında yazılmış tüm metinlerde Marx, felsefe ve din arasındaki paralelliklere işaret ederek, dinin seküler bir ifadesi olarak metafizik düşünceyi, *a priori* bilmenin sezgisel ve gizemsel temellerini ortaya çıkarır. *Alman İdeolojisi* tam da bu hat üzerinde, daha önce ileri sürülmüş savlarla birlikte düşünülebilecek iki belirlemeye ev sahipliği yapar. İlki üretim ilişkilerindeki egemen güçlerin hem maddi hem de manevi tüm güçleri elinde bulundurduğu[35] ve ikincisi, hukukun da din kadar kendine özgü bir tarihinin olmadığı gerçeğidir.[36] Dolayısıyla Marx'ın ve elbette Engels'in –ilk kez *Alman İdeolojisi* ile birlikte çalışmaya başlarlar- bu belirlemeleri eşliğinde mülkiyetin tarihsel olarak kazandığı toplumsal düzenleri sıralaması ve bu sıralamaya göre hukuk ve devletin nasıl bir işlerliğe

---

[33] Marx her ne kadar Feuerbach'ı genç-Hegelciler arasında daha çok önemsese de, onun *Hıristiyanlığın Özü*'nde durup dinlenmeden sevgiden bahsetmesine dayanamaz ve söz konusu sevginin neden bir türlü gerçekleştirilemediğini ilan etmek zorunda kalır: "Eğer sen karşılıklı sevgi uyandırmadan seversen, yani senin sevgin sevgi olarak karşılıklı aşkı uyandırmazsa, eğer seven insan olarak senin *yaşamsal belirtin* ile sen kendini *sevilen insan* durumuna dönüştürmüyorsan, senin aşkın erksizdir ve bu da bir mutsuzluktur". Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 210. Ayrıca bkz.: *MECW* III, s. 326 (italikler özgün metne ait).

[34] Karl Marx& Friedrich Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1994), ss. 251-252. Ayrıca bkz.: *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism*, içinde *MECW* IV, ss. 192-193.

[35] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, ss. 75-77. Ayrıca bkz.: *MECW* V, ss. 58-60.

[36] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 115. Ayrıca bkz.: *MECW* V, ss. 89-90.

sahip olduğunu açıklaması maddeci tarihçiliğin giderek nasıl bir bilgi üretimine yol açtığını anlamak açısından da önem kazanır.

Maddeci tarihçiliğe göre mülkiyet ilk biçimini köleliğin de inşa edildiği aşiret toplumunda kazanır. Bu biçim sözleşme ve/ya fetih yoluyla kent sınırlarına kadar uzanacak yeni bir devlet mülkiyetine evrilerek ortadan kalkmaya başlar. Devlet mülkiyetinin kentlerde yeniden örgütlenmesi ile birlikte feodal mülkiyet rejimi ortaya çıkar. Bu mülkiyet rejimini ise çok farklı nedenlerle kapitalist mülkiyet rejimi takip eder. Bütün bu mülkiyet toplumlarının temel özelliği, sınıfların kendi aralarındaki antagonizmaların niteliğine bağlı bir mülkiyet rejimi olmalarıdır. Sınıflar antagonizmaları aşmak ya da kendi lehlerine çevirmek istediklerinde doğal olarak mülkiyet rejiminin yapısında değişimlere yol açarlar. İşte karakteristik olarak bu mülkiyet rejimlerini Marx yukarıdaki gibi sıralar ama bu sıralama ne ontolojik bir erekselliğin ne erekselci bir özgürlük amacına uygunluğun ne de tamamen deneyci bir yığmacılığın rastlantısal sonucudur. Bu sıralama, toplumsal yapıların tarihsel olarak açığa çıkarılabilir temel mülkiyet rejimlerine dair bir çalışmanın sonucunda elde edilen niteliklere göre sınıflandırmadan başka bir şey değildir. Dolayısıyla maddeci tarihçiliğin devletsiz/mülkiyetsiz toplumu yeni bir mülkiyet rejimi olarak ileri sürmesi, ne bütün bunların kendiliğinden ve doğal bir sonucudur ne de ütopik bir isteme olarak bir hedef koyma çabası taşımaktadır.

Marx ve Engels, kapitalist mülkiyet rejiminin var olduğu bir toplumda "'[k]urtuluş', zihinsel değil, tarihsel bir iştir" derken tam da yukarıda ortaya konulduğu şekliyle mülkiyet rejimlerinin sınıflandırılmasının neye dayandığını belirlemiş olur.[37] Yani temel sorun üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi için tarihsel olarak var olan üretici güçlerin mülkiyet yapısını değiştirmek ve ona bağlı olarak baş aşağı durmakta olan ideolojik yapılanmaları (din, hukuk ve diğer tüm kültür örüntüleri) ayakları üzerine dikmek gerekmektedir. Bir başka ifade ile, mevcut toplumsal ilişkiler ağı "dolaysız yaşam süreçlerine uygun" olarak kabul edilmesine rağmen ilişkilerin bu yapısı eğer hem ebedi hem de evrensel ise, o halde egemen sınıflar özel çıkarlarını

[37] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 48. Ayrıca bkz.: *MECW* V, s. 38.

genel iddialar olarak da savunabilmelidirler. Fakat egemen sınıflar eğer bu savunmayı yapmıyorsa mevcut toplumun yapısına dair hem ebedi hem de evrensel olma iddiaları bir yanılgı içermek durumundadır. Maddeci tarihçiliğe göre kabul gören mevcut toplumsal ilişkilerin "dolaysız yaşam süreçlerine" uygun olmadığı kesindir.[38] "Dolaysız yaşam süreçleri"ni anlamanın yolu maddeci tarihçiliğin sivil toplum tanımı ile netliğe kavuşturulabilir:

> "Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da her ne kadar dışarıda ulus-topluluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar. Sivil toplum terimi, 18. yüzyılda, mülkiyet ilişkileri, ilkçağ ile ortaçağ ortaklaşalığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıktı. Sivil toplum, sivil toplum olarak ancak burjuvazi ile gelişir; böyle olmakla birlikte, üretim ve karşılıklı ilişkinin doğrudan sonucu olan ve her zaman devletin ve ayrıca idealist üstyapının temelini oluşturan toplumsal örgütlenme de her zaman aynı adla belirtilmiştir".[39]

O halde sivil toplum ile siyasal yapı arasında kurgulanan çelişkilerin aşılması, bizzat Marx'ın ve Engels'in sivil toplum tanımında ortaya çıktığı üzere, sivil toplumu (mülksüzleştirilmiş olan üretici güçler olarak bireyler yığınını) kapitalist pazarın egemenliğinden kurtarmak ile; yani sivil toplumu, toplumsal ilişkilerinin "dolaysız yaşam süreçlerine" uygun bir şekilde örgütlenmesini sağlayarak mümkün olacaktır. Marx'ın neden komünist bir devrimi zorunlu bulduğu ve bu devrimin kime karşı yapılacağı ancak böylece netlik kazanmış görünmektedir.

Alman İdeolojisi'nin çizdiği sınırlar bağlamında Marx, söz konusu netlikten hareket ederek ideoloji kavramına ihtiyaç duyar. Çünkü üretim ilişkilerindeki egemen güçlerin egemenliği nasıl örgütlediği ve egemenliklerini nasıl tarihüstü bir nitelikle meşru kıldıklarının çözümlenmesi için ideolojinin ne olduğunu belirlemek gerekir. Marx ilkin ideolojiyi egemen sınıfın meşruiyet üreticisi olarak tanımlar ama

---

[38] Marx benzer bir tutumu daha önce "Odun Hırsızlığı Yasası Tartışmaları"nda benimsemişti. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 78. Ayrıca bkz.: *MECW* V, s. 61.

[39] Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 114. Ayrıca bkz.: *MECW* V, s. 88.

bunu sadece egemen sınıfların bir aracı olarak kabul etmez. Bu yüzden hem ideolojiyi olumsuzlamış hem de devrimci sınıfın mücadelesini geliştirmede doğru bir araç olarak görerek olumlamış olur. Bir başka ifade ile ideoloji ekonomi-politikçilerde, genç-Hegelcilerde ve daha birçoklarında gizemleştirmelere, yanılsamalara, yabancılaşmanın kanıksanmasına yol açtığı için olumsuz bir şeydir; oysa devrimci sınıfın kendi varoluş koşullarını açıklamaya yardımcı olabileceği ölçüde de olumlu bir şeydir. O halde ideoloji egemenliğin ifadesi olarak soyut/normatif/tarihüstü/*a priori* bilmenin konusu olmaktan çıkarılıp somut/gerçekçi/tarihsel/diyalektik bilmenin bir tezahürü olarak ezilen sınıfların "dolaysız yaşam süreçlerinin" geliştirilmesinde yeniden ele alınmak zorundadır. Bu anlamıyla elde edilecek başarı, ideolojiyi egemen sınıfın meşruiyet aracı olmaktan çıkarırken/kurtarırken/çözerken, devrimci sınıflar açısından egemen sınıfların karşısına çıkarılan arkaik bir mücadele aracına işaret eder hale gelir.

Gelinen bu noktada dikkat edilecek olursa Marx, sadece genç-Hegelcilerle değil, aynı zamanda Hegel ve felsefe ile de arasına belirli bir eleştirel mesafe koymayı kararlı şekilde başarmaktadır. *Alman İdeolojisi* ve "Feuerbach Üzerine Tezler"den itibaren tamamen belirginleşen bu mesafe, birçok Marksist ve siyaset felsefecisi tarafından Marx'ın düşünce dünyasında bir "kopuş işareti" olarak algılanır. "Bir anlamda" doğrudur da bu. Fakat bu makalede söz konusu iddianın geçerliliği tartışılmayacak olsa da, makalenin tutumunun netleşmesi açısından bir kanaat belirtmek gerekmektedir. Kopuş iddialarının aksine, Marx felsefe alanında getirdiği tüm eleştirileri daha sonra hukuk ve devlet imgesi bağlamında –göstereceğimiz gibi- ekonomi ve tarih alanında da sürdürmektedir. Marx'ın buradaki kopuşu belirli bir düşünme biçimine, felsefeye ve filozoflara ilişkindir, yoksa bilgi üretimi konusunda bundan böyle ortaya koyacağı çalışmalarda da, şimdiye değin tartıştığımız metinlerin temel yönelimlerini sahiplenmeyi sürdürür. Maddeci tarihçilik ekseninde ortaklıklar taşıyan bu metinlerarası ilişki, Marx'ın ve maddeci tarihçiliğin de özgün konumu yeniden inşa etmeyi sağlar. Örneğin Proudhon'a getirdiği iki eleştiri daha çok ekonomi-politik üzerine olmasına rağmen bu sürekliliği kanıtlar niteliktedir.

Marx'a göre Proudhon, Ricardocu değer teorisini "biraz farklılaştırarak" benimser. Bir başka ifade ile, Ricardo'nun "i) metanın değerini o metanın üretilmesi için gerekli emek-zamanı belirler ve ii) toplumsal emeğin tüm ürünleri toprak sahipleri (rantı), kapitalistler (kâr) ve işçi sınıfı (ücret) bölüşülür" görüşüne, Proudhon, i) değişim değeri ile kullanım değeri birbirine zıttır/antitezdir ve ii) arz (yarar) ile talep (tahmin) birdir, görüşlerini eklemler.[40] Marx bu eklemlenmeyi ironik bir ifadeyle şöyle tespit eder: "İngiliz, insanları şapka biçimine sokarsa, Alman da şapkaları düşünce biçimine sokar".[41] Sonuçta Proudhon söz konusu eklemlemeleri oldukça dogmatik tarzda yapmaktadır. Yani Hegelci tarihsel ve diyalektik felsefi çözümlemeyi kendinden menkul bir mistisizmle ekonomi-politiğin alanına taşımaktadır. Proudhon'un yaptığı baştan aşağı bir metafiziktir, ancak oldukça sorunlu bir metafiziktir. Bu metafiziğin hatası ekonomi-politiğin kategorilerini tek tek ele almak ve bu kategorileri birbirlerinin panzehri gibi sunmaya çalışmaktır.[42] Onun yaklaşımında ekonomi-politik alanında sürekli konuşulan ideal, değişmez, ölümsüz yasalara, ilkelere, kategorilere ilişkin eleştiri olmamakla birlikte, "insanlığın kişisel olmayan aklı"na duyulan güvenle, yeni bir akıl icat edilmektedir. Toplumsal dehanın/genelin/insanın aklı dediği bu akıl, işbölümünü basit bir şey olarak görmekle kalmaz, işbölümünün temelini makineyle, rekabetin temelini özgürlük ve uyumla, mülkiyetin temelini gizemle ilişkilendirir.

---

[40] Friedrich Engels, "Friedrich Engels'in Önsözleri", içinde *Felsefenin Sefaleti*, Karl Marx, çev.Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları, 1992), s. 9; 37-38.

[41] Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 95. Ayrıca bkz.: *The Poverty of Philosophy*, içinde *MECW* VI, s. 162. Marx'ın buradaki eleştirisi daha çok *Sefaletin Felsefesi*'ne yöneliktir. Marx, Proudhon'un *Mülkiyet Nedir* kitabını göreli olarak daha fazla önemsemektedir. Çünkü Proudhon özel mülkiyetin doğasını sorgulamayı aklına ilk getiren düşünürdür. Bkz.: Marx, "Proudhon Üzerine: J.B. Schweitzer'e Mektup, 24.01.1865", içinde *Felsefenin Sefaleti*, ss. 176-184.

[42] Marx Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne cevaben yazdığı, *Felsefenin Sefaleti* eserini ve Fransız İşçi Partisi'ne sunulmak üzere hazırladığı *Ücretli Emek ve Sermaye* kitapçığını yaklaşık olarak aynı dönemde kaleme alır. *Ücretli Emek ve Sermaye*'de ekonomi-politiğin kavramları tanımlanır, birbiriyle ilişki içinde tartışılır ve aynı zamanda sınıflar arasında varolan antagonizmaların ezilenlerin lehine nasıl çözülmesi gerektiği ifade edilir. Belki felsefi bir çalışma olarak bu kitapçığın anlamı yoktur ama, maddeci tarihçilik açısından değeri, bir başlangıç metni olarak, paha biçilmezdir. Çünkü Marx, tarihsel bir olguyu, toplumsal nitelikleriyle birlikte hem açıklar hem de siyasal bir analizle birlikte sunmaya başlar. Bu sunuş daha sonra *Komünist Manifesto* ve "Gotha Programının Eleştirisi" gibi siyasal metinlerde, ekonomi-politik ile ilgili çalışmalarda yinelenir.

Dolayısıyla bunların hiçbirini tarihsel olarak açıklamaz, sadece ekonomi-politiğin metafiziğini kurmak için bu kategorileri istediği gibi kullanır. Değişim değeri neden kullanım değeri ile karşıttır ya da arz neden talep ile birdir, somut olarak belirlenmeden kalır.

Buna karşıt olarak Marx, bazı hatırlatmalar ve çözümlemeler yapar: "Politik alanda kamu otoritesinin yoğunlaşması ile özel çıkarlarının bölünmesi ne denli birbirlerinden ayrılmazlar ise, üretim araçlarının yoğunlaşması ve işbölümü de o denli birbirlerinden ayrılmaz" haldedir. Marx için 17. yüzyıldan itibaren İngiltere'deki ve Fransa'daki tarımsal uygulamalara bakılacak olunursa, makine kullanımı ile işbölümü arasında kurulan Proudhoncu köprünün neden yanlış olduğu anlaşılır. Çünkü işbölümünü Proudhon'un aksine, emeğin yoğunlaşması ile ilişkilendirmek gerekir, birleşik aletler yığını olarak makinenin "yoğunlaşması" ile değil. Bir başka ifade ile, makinenin emeğin yoğunlaşması gerçekleşmeden işbölümü açısından kendi başına bir anlamı olamaz.[43] Proudhon'un ekonomi-politik açıdan hem işbölümü hem de makine çözümlemesinin sorunlu yapısını Marx, en başta sorgulanması gerekeni -mülkiyeti- en sonda sorgulanmasına bağlar. Marx'a göre "mülkiyet"in kaynağı belirlenmeden onun organik unsurlarına dair açıklamalar ister istemez yanılgılara davetiye çıkaracaktır. Proudhon bu davetiyelere icabet ederek hata yapmaktadır.

Marx'ın bütün bu eleştirilerini, hukuk ve devlet imgesi ile bağlantı içinde değerli kılan şey, Marx'ın net bir şekilde mülkiyete tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak bakması ve mülkiyet ile egemen sınıf arasında doğrudan bağlantıyı göstererek, egemen sınıfın devlet ve hukuk örgütlenmesinin üretim ilişkisi içindeki yerini belirlemeyi gerçekleştirmesidir. Örneğin Proudhon'un "mülkiyeti, sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlama"sına karşılık Marx, "metafiziğin ya da hukukun kuruntusundan başka bir şey" olmayan bu tanımı reddeder.[44] Böylece, bir kez daha "kutsal aile" üyelerine ve Alman ideolojisinin unsurlarına getirmiş olduğu eleştiriyi Proudhon karşısında da yinelemiş olur. Bu yinelenme özel bir değer taşır. Çünkü Marx, birçok anarşistin devlet

[43] Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s.126. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 187.
[44] Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s.139. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 197.

karşısında aldığı tutumu, bir anarşiste karşı benimsemiş olur. Marx *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde "bir anlamda", siyasal ve sivil toplum arasındaki çatışmayı siyasal toplum lehine ortadan kaldıran Hegel'in yolundan gider. Fakat bunu önemli bir farklılık oluşturarak yapar. Sivil toplumda Hegel egoist bireylerinin çatışmalarını gerçek demokratik bir devlet yerine bu çıkar çatışmalarını düzenleyen ve devlet bürokrasisinden oluşan evrensel sınıfla aşar. Marx ise devlet bürokrasisini kapitalist toplumda emeğin bölünmesine bağlı olarak öz-çıkarını korumaya çalışan parazitvari bir kitle olarak görür. Çünkü bu kitle insanların genel çıkarlarını özel mülkiyetin korunması adına dönüştürürler. Yani devlet tam anlamıyla *parazit* bir yapı olarak varlığını korur. Bu bir açıdan devletin sıradan ve basit niteliğini açığa çıkarır.[45] Nitekim Marx, devleti metafizik düzeyde kurgulayan Proudhon'a karşı tam da bu nedenlerle, *Felsefenin Sefaleti*'nde, parazit devletten kurtulmanın nasıl mümkün olduğunu açıklar. Tıpkı özel mülkiyet nasıl mutlak bir karaktere sahip değilse, devlet de öyledir.

Marx'a göre mülkiyet kendinde bir şey değildir, tarihsel olarak kaynağı ve gelişimi belirlenebilirdir. Mülkiyet, bireysel iradelerin ya da psikolojinin bir ürünü değildir; dolayısıyla onu mitolojik ya da gizemsel bir şekilde açıklamaya gerek yoktur.[46] Onun böyle açıklanmaya çalışılması sadece devlet ve hukuk imgesine bağlı egemenlik ilişkilerini saklamakla kalmaz, aynı zamanda üretim ilişkilerinin egemen olan sömürü ve itaat mekanizmalarını da gizler. Aslında Marx söz konusu gizilliği/gizemi 1841'den 1847 yılı sonuna değin yaptığı bütün çalışmalarında iki genel hat üzerinden çözümlemiştir. Bu hatlar çoğu

---

[45] Parazit konusuna daha sonra Fransa Üçlemesi ele alınırken yeniden dönülecektir. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, ss. 67-68 Ayrıca bkz.: *MECW* III, ss. 43-44.

[46] P.V. Anenkov'a yazdığı mektupta Marx, biraz öfkeli bir dille şunu ifade eder: "Biçimi ne olursa olsun, toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylemlerinin ürünü. İnsanlar kendileri için şu ya da bu biçimde bir toplum seçmekte özgür müdürler? Asla. İnsanın üretici güçlerinin belirli bir gelişme aşamasını alırsanız, belirli bir ticaret ve tüketim biçimi elde edersiniz. Üretimde, ticarette ve tüketimde belirli gelişme aşamaları alırsanız, buna tekabül eden bir aile, zümreler ya da sınıflar örgütü, tek sözcükle, buna tekabül eden bir uygar toplum elde edersiniz. Belirli bir uygar toplum alırsanız, uygar toplumun yalnızca resmi ifadesi olan belirli politik koşullar elde edersiniz. M. Proudhon bunu hiçbir zaman anlayamayacaktır, çünkü devletten topluma, -yani toplumun resmi özetinden resmi topluma- seslenmekle büyük bir iş yaptığını sanıyor" [Marx, "Marx'tan Paris'teki P.V. Anenkov'a Mektup, 28.12.1846", içinde *Felsefenin Sefaleti*, ss. 164-165].

kez iç içe olmakla birlikte, kimi kez art arda gelmektedir. İlkin devletin ve hukukun doğasına ilişkin açıklamalarda ortaya çıkan dinsel özgürleşme, metafizik, sivil toplum, aile, siyasal toplum, insan hakları, tarihsellik ve ideoloji gibi kavramları maddeci tarihçilik perspektifi ile çözümler. Ardından devlet ve hukuk hakkında çözümlemelerin reel kaynaklarla ilişkisine odaklanır. Yani genel olarak mülkiyetle, ama özel olarak üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin çözümlemesiyle birlikte, devrimci bir çözüm arayışına girişir. Söz konusu bu arayış, 1848'den itibaren Marx'ın kendi yolunu çizme eğilimine doğru evrilmeye başlar. Dolayısıyla bütün bunlar maddeci tarihçilik yazınının Marx ve Engels açısından dört farklı eğilimle serimlenmesini sağlar.

İlkin *Komünist Manifesto* ve "Gotha Programının Eleştirisi" gibi eserlerinde sınıf savaşımları tarihine uygun olarak bir siyasal perspektif geliştirilir. İkinci olarak Fransa Üçlemesi gibi eserlerde yine sınıf savaşımları tarihine mündemiç olan tarihsel ve toplumsal anlatılar geliştirilir. Üçüncü olarak 1857'den sonraki Marx'ın hemen hemen bütün eserlerinde olduğu gibi, geliştirdiği siyasal perspektifin ve tarihsel anlatının sağladığı olanaklar ölçüsünde ve/ya hatta onları dolayımlayarak yeni bir gerçeklik algısı oluşturur. Bu algı kendini ekonomi-politiğin eleştirisi aracılığıyla oluşturur. Son bölümde ise, Marx'ın ölümünden sonra ve/ya Engels'le yaptıkları işbölümünün sonucunda Engels'in yazışmalarında ve çalışmalarında maddeci tarihçiliğe yaptığı katkılar sayılabilir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde, Marx'ın ve Engels'in söz konusu eğilimlerine uygun olarak, maddeci tarihçiliğe dayalı eleştirinin hukuk ve devlet imgesini nasıl oluşturduğuna değil, devlet ve hukuk imgelerini doğrudan nasıl ele aldığına odaklanmak en doğrusu olacaktır.

3. Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesinin Serimlenmesi

3. 1. Siyasal Bildiriler

Komünizmin İlkeleri, Komünist Parti Manifesto, "Gotha Programının Eleştirisi", "Erfurt Programının Eleştirisi" gibi metinler doğrudan devrimci sınıfa ve devrimci sınıfın örgütlülüğüne seslenir. Devrimci sınıfın hukuk ve devlet anlayışının kristalize ifadesinin bir yönünü

oluşturur. Bunu hukukun ve devletin ezilenlerin lehine neden yeniden örgütlenmesi gerektiğini ve nasıl yapacağını ifade ederek, ortaya koyar. Nitekim 1848 devrimci kalkışmaları söz konusuyken, önce Engels 1847'de *Komünizmin İlkeleri*'ni, sonra 1848'de Engels ve Marx *Komünist Parti Manifesto*'sunu ve 1850'de Komünistler Birliği konuşmasını hazırlarlar ve genel olarak taktiksel ve stratejik birliktelik ile devrimin öznelerinin politik ortaklığına seslenirler: Bütün İşçiler Birleşiniz! Benzer bir durum "Gotha Programının Eleştirisi"nde de, farklı bağlamda aynen yinelenir. Eisenbach ve Ferdinand Lassalle Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni oluşturmak üzere Gotha'da bir ortak program hazırlamaya çalışırlar. Lassalle kendi programını Marx ve Engels'in eleştirilerini almak üzere onlara ulaştırır. Marx programı devrimci öznelerin gerçek konumları ve mücadeleleri açısından eleştirir ve programın devrimci siyaset adına taşıdığı ciddi yanlışlarına dikkat çeker. Sırasıyla bu iki çalışmayı yeniden hatırlamak, devlet ve hukuk imgesini Marx'ın nasıl çizdiğini anlamak açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Komünist Manifesto'da temel olarak i) "bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihi" olarak belirlenir. ii) Kapitalist toplumda sınıf mücadelesi köylüler, küçük burjuvalar, burjuvalar ve proleterler arasındadır. Fakat "son tahlilde" burjuvalar ve proleterler karşı karşıya kalır. Çünkü sınıf mücadelesi "keskinleştikçe" artı-değere el koyma biçimine bağlı olarak diğer sınıflar ya proleterleşmek ya da burjuvalaşmak zorunda kalırlar.[47] iii) Nihayetinde kapitalist toplumda eski ve yeni bütün egemen sınıflar, proletaryanın yenilmesi için güç birliği yaparlar. Bu güçbirliğini, sınıf eşitsizliğine dayalı sömürüyü korumak ve bu eşitsizlikten kaynaklanan gücü kendi lehlerine kazanmak için sürdürürler. iv) Nitekim kapitalizm eski toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilere ait tüm değerleri bir bir silip süpürür fakat bir istisnası vardır: "Kaba sömürü". Sömürüyü koruyarak "ücretli kölelik sistemi"ni geliştiren ve sınıf eşitsizliğine dayalı tarihsel egemenlik ilişkilerini böylece bünyesinde sürdüren kapitalizm, bu yeni özel mülkiyet rejimi sayesinde çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesine giderek daha fazla olanak sağlar. Söz konusu azınlığın mülk edinmesine aygıtları aracılığıyla yardımcı olur. v) Böylece kapitalist dünyada Tanrı paraya,

[47] Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 30. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 111.

peygamberler metaya, kutsal kurumlar ideolojik olarak (devlet, hukuk, okul, kilise, piyasa...) fetişizm üreten aygıtlara dönüşerek, yeni egemenlik ilişkilerinin, üretim ilişkilerinin yeni biçimine bağlı olarak gelişmesini sağlarlar. vi) Bir başka ifade ile "[b]urjuvazi en sonunda, büyük sanayinin ve dünya pazarının oluşmasından bu yana modern temsili devlette siyasi hâkimiyeti tek başına eline geçirir". Bu yüzden "modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey" olmaz.[48] vii) O halde komünistlerin bütün bu olup bitenlere dair tek bir teorik belirleyeni vardır: "Özel mülkiyetin kaldırılması", yani devrimci reel-politik bir mücadele.

Marx'ın ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da bütün bu belirlemelerinin izleri, başka bir siyasal programda yinelenir. Bu kez Komünistler Birliği'nin yerini Alman Sosyal Demokrat Parti'si ve 1848 devrimci gelişmelerin yerini Paris Komünü yenilgisinden arta kalan mücadeleler etkilemektedir. Marx "Gotha Programının Eleştirisi"nde, kendi yaptığı düzeltmelere dikkat edilmeyecekse devrimi programların değil, mücadelenin geliştirdiğinin hatırlanması gerektiğini salık verir.[49] "Gotha Programı"n ilk paragrafı emeğin bütün kültür ve zenginliğin kaynağı olduğu ve bunu yararlı emek ile sağladığı iddiasıdır, ikinci paragrafı üretim araçlarının kimin elinde bulunduğuna dair, üçüncü paragrafı emeğin özgürleşmesi ve ortak mülkiyetin gelişimi ile ilgilidir. Dördüncü paragrafı ise işçi sınıfı ve mücadelesinin önemi belirlenmektedir.[50] Marx en başta, emeğin kültür ve zenginliğin kaynağı olması için toplumsal emek zamanı ile ifade edilmesi gerektiğini vurgular ve Lassalle'cıların emeğin ne olduğu hakkındaki görüşlerini sert bir şekilde eleştirir. "Emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi ve böylece zenginliğin ve kültürün kaynağı olması ölçüsünde, emekçiler arasında yoksulluk ve yoksunluk, emekçi olmayanlar arasında da zenginlik

[48] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satılgan, vd., (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), s. 24. Ayrıca bkz.: *Manifesto of the Communist Party*, içinde *MECW* VI, s. 483.

[49] Karl Marx, "Marx'tan W. Bracke'ye –Metinle Birlikte Gönderilen Mektup, Londra, 5 Mayıs 1875", içinde *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Marx ve Engels, (Ankara: Sol Yayınları, 2002), s. 19. Ayrıca bkz.: "Letter to Wilhelm Bracke, May 5, 1875", içinde *MECW* XXIV, s. 77.

[50] Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, s. 24. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 483.

ve kültür gelişir".[51] Dolayısıyla emeğin özgürleşmesi ya da komünizm kendi temelleri üzerinden değil, kapitalizmin bağrında gerçekleşebilir. Çünkü eşit haklar olarak sunulan burjuva hakların taşıdığı eşitsizlik ancak kapitalizmin aşılması ile ortadan kaldırılabilir. Bir başka ifade ile "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinime göre!" bir toplumun yaratılması için bu gereklidir.[52] Ancak bu, proletaryanın örgütlü mücadelesine ve bu mücadelenin "halkların uluslararası kardeşliği" gibi liberal söylemlere teslim olmamasına bağlıdır. Proletaryanın sömürüye karşı mücadelesinde Enternasyonel'in belirli bir önemi vardır ama mücadele ne Enternasyonel'e ne uluslararası bir kardeşliğin zorunlu varlığına bağlıdır. Zaten Lassalle'cılar Paris Komünü yenilgisinden sonra Enternasyonel'den çoktan vazgeçmiş görünmektedir.

Lassalle'cılar programın ikinci bölümünde ise toplumsal eşitsizliğin giderilmesi için "emekçi halkın demokratik denetimi"ni hedeflediklerini dile getirir. Bu yüzden sosyalist bir örgütlenmenin kurulabilmesi için kolektiflerin kurulması gerekliliğine işaret eder ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kuracağı devletin niteliklerini sıralar. Marx, Lassalle'cıların bu hedeflerinde iki sorun tespit eder. Birincisi devletin izin verdiği ölçüde kolektiflerin bağımsız emekçi kuruluşları olarak geliştirilmeleri nasıl mümkün olacaktır sorusudur. İkincisi "varolan üretim koşullarını devrimcileştirme"ye çalışmak onu burjuva değer üretmekten uzaklaştırmaz. Dolayısıyla bir bütün olarak "Gotha Programı"nın genel çelişkisi onun gerici bir program olmasından kaynaklanır. Çünkü Lassalle'cılar *Komünist Manifesto*'da açıkça aşılması öngörülen devleti, "özgür devlet" tamlaması ile yeniden devrimci siyasetin merkezine sokmaktadır. Üstelik bunu "eşit parasız eğitim", "herkes için zorunlu eğitim", "devlet tarafından temel eğitim", "bilim özgürlüğü", "inanç özgürlüğü" gibi sloganlarla yapar. Oysa dönemin birçok devletince bu sloganlar hayata geçirilmiştir ya da en azından benimsenmiştir. Proletaryanın devrimci siyasetinin önüne konan bu program tam bir liberal hoşgörü siyasetinin tezahürüdür. Bu yüzden Marx, programı devrimci reel-politik açısından talihsiz bir program olarak mahkûm eder.

---

51 Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, s. 24. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 483.

52 Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, s. 30. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 494.

Komünist Manifesto ve "Gotha Programı Eleştirisi", Marx'ın ve Engels'in hukuk ve devlet ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkinin üç temel aks üzerinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. i) Bu akslardan ilki, sınıf mücadelelerinin aldığı karaktere göre üretim ilişkilerindeki egemenlik kendi tezahürünü devlet aygıtları olarak ortaya çıkarır. Bir nevi gerçek üretici güçlerin tarihsel ve toplumsal olarak örgütlenme biçimi, üretim ilişkilerindeki egemen güçler bileşimini etkiler ve egemen güçler de kendi lehlerine üretim ilişkilerindeki kapasitelerini üretici güçlerin yeniden örgütlenmesini sağlayarak kullanırlar. Bu karşılıklı yansımanın düzenlenmesi işi egemen sınıflar lehine devlet tarafından meşrulaştırılır. Başka bir ifade ile, egemen sınıf ile devlet aygıtları arasındaki ilişki doğrudanlık taşır. ii) Marx ve Engels daha önce de belirlediği şekliyle devleti o halde hem sivil toplumun çıkarlarını düzenleyen hem de sınıf mücadelelerinin egemenlik düzeneğini geliştiren bir araç olarak konumlar. iii) Bütün bunlara bağlı olarak da devleti, tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak ilga etmenin olanağını belirler ve kapitalizm karşısında devrimci reel-politik bir duruş sergiler.

Nihayetinde maddeci tarihçiliğin "yansıma", "karşılıklılık", "araçsallık", "ilga etme" gibi hukuk ve devlet ile ilişkilendirilebilecek reel-politik tutumları *Komünist Manifesto*'daki iki temel fikirle ilişki içinde anlaşılabilir: i) "Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey değildir".[53] ii) "Her çağın hâkim fikirleri her zaman hâkim sınıfın fikirleri olmuştur".[54] O halde *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde olduğu gibi burada da Marx, aynı sıradanlaştırmayı ve basitleştirmeyi yaparak başka bir sonuca ulaşmış olur. Kapitalist devlet sadece bir parazit değil, bizzat zor aygıtının kendisidir. Bu yüzden de devlet egemen sınıfın kendisini temsil eder.

---

[53] Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, s. 24. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, s. 483.

[54] "Komünizme dinî, felsefi ve genel olarak ideolojik açılardan yöneltilen iddialar daha ayrıntılı bir incelemeyi hak etmiyor. İnsanların yaşam koşullarıyla birlikte, toplumsal ilişkileriyle birlikte, toplumsal varoluşuyla birlikte tasarımlarının, görünüşlerinin ve kavramlarının, sözün kısası bilincinin de değişikliğe uğradığını kavramak için daha derin bir anlayış gerekir mi? Fikirler tarihi, maddi üretim değiştiği ölçüde zihnî üretimin de nitelik değiştirdiğinden başka neyi kanıtlamaktadır? Her çağın hâkim fikirleri her zaman hâkim sınıfın fikirleri olmuştur". Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, ss. 38-39. Ayrıca bkz.: *MECW* VI, ss. 503-504.

Gelinen bu noktada Marx'ın hukuk ve devlet yaklaşımını belirleyen iki devlet tanımı söz konusudur. Birincisi *parazit devlet*, ikincisi *sınıf devleti*.[55] Doğal olarak bu farklılık belirli türden bir karmaşaya yol açar. Fakat bu, karmaşayı anlamlandırmak için –makalemiz açısından- henüz oldukça erkendir. Marx'ın ve Engels'in 1848 sonrası anlatılarına ve ekonomi-politik çözümlemelerine de bakmak gerekir.

3. 2. Tarihsel Anlatılar

Fransa Üçlemesi [*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (1848-1850); *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852); *Fransa'da İç Savaş* (1871)] felsefe alanından kopan Marx için, yeni bir duruma işaret eder. Bu üçleme, maddeci tarihçiliğin nesne ile ilişkisinde mikrobilimsel bir yöntemle ve buna bağlı olarak metafizik bir bütünden hareket etmeyen ayrıntılı çalışmalarla ilerlemektedir. Bir başka ifade ile Marx, gerçek tarihsel gelişmeler hakkında, hem reel-politik bir taraf hem de reel-politik bir yazar olarak çözümlemeler yapmaktadır. Dolayısıyla

[55] Marx'ın sınıf devleti tanımına *Komünist Manifesto*'da ulaştığını ifade etmek aslında bir yanlışı yenilemek olur. Marx *Alman İdeoloji*'sinde "Mülkiyet Açısından Devlet ve Yasa İlişkisi" ara başlığında üstü kapalı olarak benzer temellendirmeyi yapar. Özetle burjuvalar ulusal/arası rekabet ve endüstrileşme ile birlikte sermayenin önüne çıkan her şeyden kurtulmanın yolunu ararlar ve özel mülkiyetin gelişimi ve korunmasını sağlayacak her şeyle dayanışırlar. Vergiler, ulusal borçlar, ticari krediler, devlet fonları, borsa işlemleri gibi unsurlarla mevcut devleti kendilerine uyumlu hale getirirler, dönüştürürler. Böylece özel mülkiyet toplumdan ayrıştıkça devlette sivil toplumun dışında ve ötesinde ayrı bir varlık olarak ortaya çıkmaya başlar. Fakat bu durum devleti burjuvazinin içsel ve dışsal amaçlarından, mülkiyetlerinin ve çıkarlarının korunmasından azade kılmaz, aksine burjuvazi ile uyumlu bir örgütlülük oluşturur. Dolayısıyla bugün devletin bağımsızlığı ile kastedilen, sadece gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki sermaye hareketliliğinin dengesiz konumudur. Böyle bir durumda devlet, haliyle genel çıkarlardan söz eden egemen sınıfın bireylerinde ve/ya bir dönemin sivil toplumunda kristalize olan belirli ilişkilerin formu olur. Bir başka ifade ile devlet, politik etkilerle oluşan kurumların ilişkisini sağlayan formasyondur. Sanıldığı gibi modern devletin kaynağı ne toplum sözleşmesi ile kurulmuş iradi bir yasallıkta ne de sınıfların mücadelesinden ayrık bir tarafsızlıktadır. Bu yüzden özgür irade gerçek temelinden koparılmıştır ve devlet ile her karşılaştığında çatışmak zorundadır. Benzer şekilde adalet de gündelik yasalara/düzenlemelere indirgenerek ortadan kaldırılmıştır. O halde sivil yasa ile özel mülkiyet rejiminin neden iç içe olduğu Romalılara bakılarak kolayca cevaplanabilir. Çünkü Romalılarda özel mülkiyeti ve sivil yasanın gelişimi sağlayacak ne üretici güçler ne de onlarla uyumlu üretim ilişkileri vardır. Çünkü tefecilik bütün bunlar için yetersizdir. Marx devletin nasıl bir zor aygıtı olarak işlediğini *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde çok net olarak defaatla ortaya koyuyor. Bu belirlemeleri daha sonra 1857 ve sonrası yazınında ekonomi-politiğin eleştirisi bağlamında iyice netleşiyor. Özellikle bkz.: Karl Marks, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp (İstanbul:Yazılama Yayınevi, 2009), ss. 92-96.

çalışmalarının bu niteliği onun iktidar, egemenlik, devlet, yönetim biçimi, temsiliyet sorunları, hukuk ve ideoloji konularında sınıf mücadelesinin ve onun o ya da bu şekliyle tezahürü olan devletin göreli özerkliği üzerine düşünmesini sağlar. 1848 devrimlerinin ve/ya 1871 Paris Komünü'nün ulaştığı sonuçlar Marx'ı ayrıntıları görmeye, nihayetinde de "son tahlilde" ortaya çıkan mücadelenin olası öngörülerinden soğukkanlı bir şekilde uzaklaşmasına yol açar. Anlaşılırlığı artırmak adına, bu ayrıntıları hatırlamak yararlı olabilir.

1848'den 1850'ye kadar Fransa'daki egemenlik mücadelesini Marx, 1850'de yayımlanmaya başlayan *Neue Rheinische Zeitung*'da tartışır. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (1848-1850) adlı eser Engels'in söz konusu gazete yazılarını derlemesinden oluşur. Bu eserde Şubat Dönemi (25 Şubat 1848) ve cumhuriyetin ilanı,[56] Haziran Dönemi (25 Haziran 1848) ve devrimci aşılanma, Aralık Dönemi (10 Aralık 1848) ve Louis Napoleon Bonaparte'ın halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçilmesi, Darbe Dönemi (2 Aralık 1851) ve Bonaparte'ın birinci plebisite uygulamaları sınıf mücadeleleri açısından tartışılır.[57]

[56] "Sevdikleri krallığın yıkılmasına yardımcı olmaya tarih tarafından mahkum edilen kralcılar, yine tarih tarafından, nefret ettikleri cumhuriyeti kurmak zorunda bırakılmıştı". Karl Marks, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, s. 85.

[57] Marx bu dönemin gelişmelerini *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*'nde tekrar inceler. Oradaki incelemesine bağlı olarak şöyle bir kronolojik düzenleme yapar. Bkz.: Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, (İstanbul: Birikim Yayınları, 2010), ss. 149-151. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, (New York: Dodo Press, 2009), ss. 90-91.

24 Şubat- 4 Mayıs 1848	Şubat Dönemi	Fransız Devrimi'nin "kardeşlik" şiarına dayalı, komedisinin yeniden sahnelenmesi ve sınıf ayrımların reddedilmesi.
4 Mayıs- 25 Haziran 1848	Haziran Dönemi (Cumhuriyetin kurulması ve kurucu ulusal meclis dönemi)	Bütün sınıflar proletaryaya karşı güçbirliği içine girmesi ve proletaryanın Haziran yenilgisi.
25 Haziran- 10 Aralık 1848		Saf burjuva cumhuriyetçilerinin diktatörlüğü. Anayasanın hazırlanması. Paris'in sıkıyönetim altına alınması. Bonaparte'ın başkanlıktan uzaklaştırılması.
20 Aralık '48- 29 Mayıs '49		Kurucu Meclisin Bonaparte'a ve Bonaparte'ın müttefiki düzen partisine karşı savaşımı. Kurucu meclisin sonu. Cumhuriyetçi burjuvazinin düşüşü

Şubat dönemi, 1789 Burjuva Devrimi'nin tamamlanmayan sosyal sonuçlarının tamamlanmasını, "tamamen yanlış anlama sonucu ortaya çıkan sınıf mücadeleleri"ni sona erdirme iddiasındadır. Bu yüzden 1789 Burjuva Devrimi'nin üç sloganından biri olan *fraternite*'nin (kardeşliğin) pan-zehir olarak pazarlanmasını üstlenir. Bunun sonucunda da Paris proletaryasının "kendinden geçmesini sağlayan bir

<table>
<tr><td colspan="2">29 Mayıs '49- 13 Haziran '49</td><td rowspan="2">(Anayasal cumhuriyet ve ulusal yasama meclisi dönemi.)</td><td colspan="2">Küçük burjuvazinin Bonaparte'a ve büyük burjuvaziye karşı savaşımı. Küçük burjuva demokrasisinin yenilgisi.</td></tr>
<tr><td colspan="2">13 Haziran '49- 31 Mayıs '50</td><td colspan="2">Düzen Partisi'nin parlamenter diktatörlüğü. Genel oy sisteminin yürürlükten kaldırılması.</td></tr>
<tr><td rowspan="4">31 Mayıs 1850
2 Aralık 1851</td><td>31 Mayıs '50
12 Ocak 1851</td><td rowspan="4"></td><td rowspan="4">Parlamenter burjuvazi ile Bonaparte arasındaki savaşım.</td><td>Parlamentonun ordunun yüksek komutasındaki gücünü yitirmesi.</td></tr>
<tr><td>12 Ocak-11 Nisan 1851</td><td>Parlamento yönetimsel iktidarı yeniden ele geçirme girişimlerinde yenik düşmesi. Düzen Partisi'nin Parlamento'daki çoğunluğu kaybetmesi. Düzen Partisi'nin cumhuriyetçilerle ve Montagne ile birleşmesi.</td></tr>
<tr><td>11 Nisan-9 Ekim 1851</td><td>Anayasayı, değiştirme, kaynaşma ve uzatma girişimleri. Düzen Partisi'nin parçalanması. Parlamento ile bir yandan burjuva basını, öte yandan da burjuvazi arasında bir kopuşun yaşanması.</td></tr>
<tr><td>9 Ekim-2 Aralık 1851</td><td>Parlamento ile yürütme gücü arasında ilişkilerin kopması. Parlamenter rejimin ve burjuva egemenliğinin çökmesi. Bonaparte'ın tam zaferi. İmparatorluğun yeniden kuruluşu.</td></tr>
</table>

sarhoşluk" ortaya çıkar.[58] Haziran Hükümeti gelişmekte olan devrimci mücadeleler çağının devrimci öznesiyle net olarak karşılaşmasını ve burjuvazinin bu mücadeledeki konumunu netleştirmesi açısından önemlidir. Marx'ın bu döneme ilişkin olarak devrimci aşılanma ile kast ettiği, eski devlet ve üretim ilişkilerine karşı devrimci özne olan burjuvazinin artık devrimci olmaktan tamamen çıkması ve proletaryanın bu konumu işgal etmesidir. Bu değişim doğal olarak siyasal alanda sınıf mücadelelerinin farklı bir kompozisyonunu ifade eder. İşte bu değişime Marx, devrimci aşılanma demektedir. Bir başka ifade ile artık sınıf savaşı, "son tahlilde" burjuvazi ve proletarya arasında geçecektir ve bu, proletaryanın haziran yenilgisi ile tamamen belirmiştir. Aralık Hükümeti Bonaparte'ın halk oylaması ile cumhurbaşkanı seçildiği ve Marx'a göre "Düzen Partisi" ile "Değişim Partisi"nin kurdukları koalisyon hükümetlerinin performanslarına bağlı olarak sınıf bileşenlerinin kendi lehlerine örgütledikleri bir siyasal alana sahiptir. Düzen Partisi içindeki burjuvazi ve bileşenlerinin desteğini alan Bonaparte'ın otoriter ve popülist uygulamaları, ordu, Katolik kilisesi ve halk desteğini de arkasına almasıyla kendisi açısından meşruiyetine halel getirmeyecek bir konum kazanmasına yol açar. Bu da Bonaparte'ın parlamentoyu feshettiği, muhalifleri susturduğu ve anayasayı değiştirdiği yeni bir süreci başlatır. Aslında Düzen Partisi Bonaparte'ı hem destekleyip hem eleştirse de, Bonaparte'ın bu uygulamasının keyfi tarafı neredeyse yoktur.[59] Çünkü proletaryanın tüm Avrupa kıtasına yayılan devrimci mücadelelerinin geldiği nokta, Marx'ın ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da da işaret ettiği gibi, Avrupa'nın üzerinde bir devrim hayaletinin dolaştığını göstermektedir. Bu hayalete karşı burjuvazi,

---

[58] Paris'te ve genel olarak Fransa'da "proletarya"nın devrimin ulusal içeriğine katkı sunamamasını sermaye karşıtı mücadelenin zayıflığına bağlar ve "Paris proletaryasının, kendi çıkarlarını doğrudan doğruya toplumun devrimci çıkarları olarak yürürlüğe sokmak yerine, onları burjuva çıkarlarının yanında geçerli kılmaya çalışmış, *üç renkli* bayrağın önünde *kızıl* bayrağı indirmiş olmasından daha anlaşılır bir şey olamaz" der. Karl Marks, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, s.22; 32.

[59] "Helvetius'un dediği gibi, her toplumsal çağ kendi büyük adamlarına gereksinim duyar ve bunları bulamazsa icat eder. Haziran 1849, ücretli emek ile sermaye arasındaki kanlı trajedi değil, borçlu ile alacaklı arasındaki, hapishaneleri dolduran ve içler acısı oyundu. Düzen Partisi kazanmıştı, gücü her şeye yetiyordu ve artık ne olduğunu göstermek zorundaydı" Karl Marks, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, s. 73.

devletin etki alanını genişletmek, devleti toplumsal çıkar ilişkilerini göreli olarak düzenleyen bağımsız bir politik kurum haline getirmek ve/ya öyle göstermek, giderek daha fazla derinleşen toplumsal işbölümünün ve sınıfsal ayrışmaların hakemliğini yapmak için merkezileşmeye yönelir. Bu da devlet aygıtına yüklenen anlam ne olursa olsun, burjuvazinin varoluşunun garanti altına alınmasıdır. Yani Bonaparte'ın yeni bir anayasa yapması, genel oy hakkını kaldırması, binlerce muhalifi hapse atması ve/ya öldürmesi, tek başına onun otoriter kişiliğinden kaynaklanmamaktadır, aksine burjuvazinin ihtiyaçları devlet aygıtının merkezileşmesini gerekli kılmaktadır.

Marx *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde ortaya koyduğu yukarıdaki saptamalarına aslında, oldukça karmaşık olan bir dönemin sınıfsal analizini yaparak ulaşır. Örneğin *Komünist Manifesto*'da ifade edilen sınıflar burada kanlı canlı organizmalar olarak varolma ya da egemenlik kurma mücadelesinin ötesine geçerler ve sanki bu sınıfların tekil varoluşları her şeyin önündeymiş gibi görünmeye başlar. Çünkü Marx'a göre egemenlik mücadelesi dinamiktir ve sınıfın ilişkisel yanının zamansal ve mekansal yaratıcılığı ile anlam kazanır. Bu sınıfların belirli bir prototipini ortaya çıkarmaktan daha değerlidir.[60] Böylece tarih, kişilerin ya da belirli kliklerin yapıp ettiklerinden uzak bir tarzda okunur ve olup bitene gerçekçi bir katılım imkânı bulunarak, tarihsel müdahale olanağı sağlanmış olur. Örneğin Bonaparte'ın iktidar mücadelesinde "lümpen proletarya" ve "mali aristokrasi" birlikte bir dönem önemli yer işgal ederken, daha sonra tamamen bu önemlerini yitirdiler. Sınıfların egemenlik ilişkilerinde yükselişini ve düşüşünü gözlemlemek her daim mümkündür. Sadece lümpen proletarya ve/ya mali aristokrasi, hükümetler ya da devrimler açısından dinamik bileşenler değildirler.

[60] Marx'a göre bir çuval patatesi bir çuval patates olmaktan çıkaracak olan şey: "Milyonlarca aile, yaşam tarzlarını, ilgilerini ve eğitimlerini öteki sınıflarınkinden ayrıştıran ve onlara hasımlık kılan ekonomik geçim koşullarında yaşıyorlarsa, bir sınıf oluştururlar. Küçük çiftçiler, aralarında sadece yerel bir bağlantı varsa, çıkarlarının aynılığından bir ortaklık, ulusal çapta bir bağ ve bir politik örgütlenme doğmuyorsa, bir sınıf oluşturmazlar. Bu nedenle, sınıf çıkarlarını ister parlamento ister anayasa aracılığıyla kendi adlarına savunma kabiliyetinden yoksundurlar. Kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir" Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, ss. 161-162. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, ss. 96-97. Sınıf tanımına ilişkin tartışmalar için bkz. Bertell Ollman, *Diyalektik Soruşturmalar*, çev. Cenk Saraçoğlu, (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), ss. 211-212.

Köylüler, küçük burjuvalar, sanayi burjuvaları, finans sermayesi, aristokratlar, işçiler vd. hep birlikte siyasal alanın ve/ya devletin önemli aktörleridir. İşte bu yüzden Marx, 1848-1850 yıllarında Fransa'da ortaya çıkan sınıf mücadelelerini, bu sınıfların kendi aralarında yaptıkları irili ufaklı bütün kompozisyonları açıklamaya çalışır.

Aslında siyasal yapının egemenlik ilişkilerindeki bu dinamizm bir anlamda kapitalizmin kendisini var edebilmek ve kalıcılaştırmak için bütün gelişmelere karşı hem ne kadar hızlı hem de ne kadar kolay uyum sağlayabildiğini de göstermektedir.[61] Fakat bu hız ve uyum kabiliyetine rağmen kapitalizm, Marx'a göre devrimi sonsuza değin erteleyemez. Eğer genel refah dönemi bir krize girerse, yani modern üretici güçlerle burjuva üretim biçimleri arasında uzlaşmaz bir çelişki ortaya çıkarsa devrim çanları yeniden çalar. Bunu da yarım yamalak tedbirler engelleyemeyebilir. Devrimin engellenemeyecek olması krizlerin doğrudan toplumsal özneleri tarih yapmaya zorlaması ve/ya toplumsal öznelerin kendiliğinden kapitalizmin yok edici egemenliğine karşı trajik varoluşlarını gerçekleştirmeleri koşullarına bağlıdır. Oysa 1848 devrimlerinin genel yansıması ne Fransa ne de proletarya için devrimci bir oluşu ortaya çıkarır. Bu yüzden 18. Brumaire'in tarih sahnesine çıkması tam anlamıyla komedidir.[62] Söz konusu komediyi önemli kılan, Marx için devrimin ıskalanmasıdır ama, Fransa için onlarca yılı heba eden bir sürecin, burjuva diktatörlüğü ardından Bonapartist bir rejimin iş başına gelerek yeniden başlamasıdır. Rejimin bağlandığı bu yeni otoriter yapı, geçmişi doğal olarak tekrarlamak durumunda kalır.

---

[61] "Proletarya, kendi mezarını burjuva cumhuriyetinin doğum yerleri haline getirdiği anda, burjuva cumhuriyetini, amacının sermayenin egemenliğini ve emeğin köleliğini ölümsüzleştirmek olduğunu açıkça ilan eden bir devlet olarak, saf biçimiyle ortaya çıkmak zorunda bıraktı. Tüm zincirlerinden kurtulan burjuva egemenliği, yaralı, uzlaşmaz ve yenilmez düşmanını (yenilmez çünkü onun varlığı, burjuvazinin yaşam koşuludur) sürekli karşısında gördüğünden, hemen *burjuva terörizmine* dönüşmek zorundaydı. Proletarya bir süreliğine sahneden uzaklaştırılarak burjuva diktatörlüğü resmen tanındığında, burjuva toplumunun orta katmanları, yani küçük burjuvazi ve köylü sınıfı, durumlarının daha da katlanılmaz hale gelmesi ve burjuvaziyle çelişkilerinin derinleşmesi ölçüsünde, proletaryaya giderek daha fazla bağlanmak zorundaydı. Nasıl geçmişte yoksulluklarının nedeni olarak proletaryanın yükselişlerini gördüyseler, şimdi de yoksulluklarını onun yenilgisine bağlamak zorundaydılar" Karl Marks, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, s. 36 (italikler özgün metne ait).

[62] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, ss. 29-30. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 7.

O halde proletarya bütün bu geçmişi tekrarlamak istemiyorsa, gelişmelerden kendi devrimi için iki önemli bilgiyi devşirmelidir. Birincisi proleter devrim anlatımını geçmişten değil gelecekten almalıdır. Böylece sözü aşan içeriğe sahip olanlar (proletarya) açısından ölülerin (burjuvalar) kendi ölülerini gömmeleri (burjuvalar, aristokratlar vd.) gerekliliği ortaya çıkar.[63] Eğer proletarya eski dünyayı dönüştürmekten vaz geçer de ölüler dünyasında kendisine rahat bir yer ararsa, ölü gömme işini devralmış olur ve bu yüzden başarısız olmakla kalmaz, "yaşam ağacı"ndan değil "bilgi ağacı"ndan topladığı meyvelerin eline döküldüğünü, başarısızlığa mahkûm kaldığını deneyimler. Nitekim 1848 bunun örnekleri ile doludur.[64] Proleter devrim ikinci olarak şunu hatırlamalıdır: İnsanların tarih yapmaları onların keyiflerine bağlı değildir. Tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından belirlenmiş olmak, geçmiş kuşakların ağırlığıyla ve ödünç alınmış bir dille kendi tarihini yapmak, güçsüzlüğünü bireysel ya da toplumsal olarak vadedilen efsunlardan uzak tutmak sanıldığı kadar kolay olmayabilir.[65] Üstelik eğer bu iki tecrübe proletarya tarafından hatırlanmazsa, "kavgayı ilan eden uvertür çarpışma başlayacakken kısık bir homurtuyla yitip gider" ve "oyuncular kendilerini ciddiye almayı bırakırlar" ve o zaman "eylem iğne batırılmış bir balonun havasının kaçması gibi pörsüyüp düşer".[66] O halde bir kere daha proleter devrim keskin bir yıkımı, özel mülkiyetin ilgasını içermek zorundadır.

Marx, üçüncü Bonaparte'ın egemenliğinin ilanına doğru yavaş yavaş ilerlerken "kızıl hayalet"in gözden kaybolmasını sadece proletaryanın devrim olanaklarını değerlendirememesine bağlamaz. Proletaryanın yenilgisi aynı zamanda hükümetin korkunç bir güce ulaştığı döneme denk gelir. Devlet dev bir makine olarak her şeyi kendi uzvu gibi görür. Milyonlarca bürokrat aracılığıyla meşruiyetini merkezileş-

---

[63] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 34. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, ss. 10-11.

[64] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 47. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 19.

[65] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 30. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 7.

[66] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 75. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 41.

tirir, bu aygıtları aracılığıyla burjuvazinin ve müttefiklerinin maddi ve politik çıkarlarını korur, zor ve rızaya dayalı olarak gündelik ve hukuki düzenlemeleri işletir.[67] Bu aygıt, örneğin bir yandan *içki/şarap vergisi* ile dolaylı olarak eski vergi sisteminin acımazlığını halka hatırlatır ve burjuvazinin içki tüketimi açısından güya halk yararına olan çığlığının çınlamasına izin verir, diğer yandan *eğitim yasası* ile eski sistemin bütün değerleri korunmaya çalışılır ve burjuvazinin bu konudaki yumuşak başlılığı ile yeniden devletin ve halkın yararını ispat eder.[68] Böylece her yasama faaliyeti bir kazan kazan formülü ile bu dev makinenin istikrarını sağlar. Devlet hem vergi çıkararak kasasını doldurur, içki/şarap tüketimini frenler hem de burjuvazi köylülerin yoksullaşmasını izler ve vergileri bahane ederek bir yandan fiyatlarla oynar diğer yandan sömürü koşullarının güvenliğini artırmak için fırsat bulur. Bir taşla birden çok kuş vurma geleneği, dönüp dolaşıp proletaryanın ve diğer güçsüzleşmiş halk kesimlerinin başına patlar, yoksulluk ve yoksunluk istikrarlı bir şekilde büyür.

Marx devletin bu ikiyüzlü konumunu, yani hem göreli özerkliğini hem de "son tahlilde" burjuvazi ile olan bütünleşik çıkar ilişkisini *Fransa'da İç Savaş*'ta da benzer bir şekilde yorumlar. Devletin

---

[67] "Yürütme gücünün yarım milyondan fazla bireyden oluşan memurlar ordusuna tassarruf ettiği, dolayısıyla muazzam bir kitlenin çıkarı ve geçimini sürekli dolayımsız bir bağlılık altında tuttuğu Fransa gibi bir ülkede, *devletin sivil toplumu en kapsamlı yaşamsal ifadelerinden en ehemmiyetsiz kıpırtılarına kadar kuşattığı, denetlediği, düzenlediği, gözetlediği ve ona vesayet ettiği, bu asalak gövdenin en aşırı merkezileşmeyle her yerde hazır ve nazır, her şeye vakıf bir çehre kazanarak hareket kabiliyetini ve süratini olağanüstü artırdığı, böylece gerçek toplum gövdesini, benzeri ancak en çaresiz bağımlılık ve en paramparça şekilsizlik halinde görülebilecek bir duruma düşürdüğü böyle bir ülkede*, Ulusal Meclis'in, şayet devlet yönetimini basitleştirmez, memur ordusunu olabildiğince küçültmez, nihayi sivil toplumun ve kamuoyunun hükümet gücünden bağımsız organlarının oluşmasını sağlamazsa, bakanlık mevkilerini elden kaçırmakla her türlü sahici etkinliğini kaybedeceği hemen kavranacaktır. *Lakin Fransız burjuvazisinin maddi çıkarı, evet, en içli bir şekilde, o geniş ve dal budak sarmış devlet makinesinin muhafazasıyla kaynaşmıştır.* Fazla nüfusu bu makine içinde barındırır, kâr, faiz, rant, ve hakk-ı huzur biçiminde cebine atamadığı maaş biçimini tamamlar. Diğer yandan politik çıkarı onu, baskıyı, dolayısıyla devlet gücünün araçlarını ve personelini günbegün artırmaya zorlar; aynı zamanda kamuoyuna karşı durmaksızın bir savaş yürütmekte ve kuşkuyla yaklaştığı toplumun özerk hareketinin organlarını, şayet tamamen kesip koparmayı başaramıyorsa sakatlamakta, felç etmektedir" Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 87 (italikler benim- b.e.). Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 48.

[68] Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, s. 89. Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, s. 50.

olağanüstü bir dev aygıta dönüşmesi 1789 Burjuva Devrimi'nin ulus yaratma bahanesi ile tüm yerel, bölgesel ve merkezi özerklikleri kendi bünyesinde toplayarak devlet yararına, bir başka ifade ile topluma karşıt olarak yeniden düzenlemesi ile gelişime başlar ama orada kalmaz. Özellikle mutlak monarşinin ilanı ve I. Bonaparte'ın iktidarı ile bu merkezileşme/ulus yaratma/devlet yararına olan gelişmeler, bir ur (asalak/parazit/habis) gibi tüm Fransa'yı sarar. 1848 Devrimleri döneminde tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da bu ur, parlementer rejimlere ve proletaryaya rağmen merkezileşmeye/ulus yaratmaya/devlet yararını gelişmeye devam eder.[69] Her ne kadar devrim çığlıkları söz konusu devletin açık ya da kapalı zor ve rıza aygıtlarının ideolojik meşruluk söylemlerine aleniyet kazandırmışsa da, modern siyasetin tözü olan güç tarafından ötelenir ve manipüle edilir. Ancak bu öteleme ve manipülasyon, 1871 Paris Komünü ile bir kere daha sekteye uğrar.

Komünist Manifesto'dan beri ifade edilen ve özellikle Fransa Üçlemesi dikkate alındığında iyice netleşen "komünizm hayaleti/devrim hayaleti/kızıl hayalet" anlatısı sınıf siyasetinin olması gereken ontolojik ve/ya etik bir durumuna dair imgesi değil, gerçeğidir. Bu hayalet, bizzat sınıf siyasetinin aleniyetinin elde ettiği gerçekliğin belirleyici bir tezahürüdür. Bir başka ifade ile toplumsal kurtuluş için proletarya ya da devrim hayaleti başından beri iki önemli süreci tamamlamak zorundadır. Bunlar Marx'ın erken dönem yazılarında daha çok ifade bulan "özel mülkiyetin ilgası" ile, Fransa Üçlemesi'nde daha fazla ağırlık kazanan dev bir aygıt olarak merkezileşmiş olan "devletin ortadan kaldırılması"dır. Her iki gerçekleşme ve inşa da maddeci tarihçiliğin

---

[69] "Düzen'in korunması, yani toprak sahibi ile kapitalistin üretim üzerindeki egemenliğinin korunması için, bu iktidarın zorunlu olduğu söyleniyordu. Geçmişin bir kılık değiştirmesinin yurtluk pırtık giysileri altında, şimdiki zamanın yozlaşmış içki alemlerini ve en asalak bölüntünün zaferini, dolandırıcı maliyecilerin zaferini gizliyordu. Geçmişin bütün gerici etkilerinin bir aşırılığını özgür bırakıyordu... Pek bilgili olmayan bir seyirci gözünde, bu iktidar yürütmenin yasama üzerindeki zaferi, kendi kendini yöneten toplum olduğunu ileri süren sınıf egemenliği biçiminin, bu egemenliğin toplumun egemenliği üzerine yerleşmiş bir iktidar olduğunu ileri süren biçimi tarafından uğratılmış bulunduğu sonal yenilgi olmaktan başka bir şeye benzemiyordu" [Marx, "Komünün Ayırıcı Niteliği", içinde *Paris Komünü Üzerine*, Marx, Engels, Lenin, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1977), s. 199. Ayrıca bkz.: "The Character of Commune", içinde *The Civil War in France*, Marx, (Peking: Foreign Languages Press, 1966), s. 165].

imkânları dâhilinde proletaryanın reel-politik bir çabası sonucu somutlaşır. Marx bu yüzden Paris Komünü'nü "toplumsal kurtuluşun siyasal biçimi" olarak adlandırır ve onu proletaryanın bu iki zorunluluğu nasıl gerçek kıldığının örneği olarak sunar.[70]

Gelinen bu noktaya kadar, Marx'ın hukuk ve devlet kavrayışı ile bu kavrayışı ele alma biçimlerine dair iki hattı -i) siyasal bildiriler ve ii) tarihsel anlatılar- ve bu hatlara bağlı olarak devrim, sınıflar ve egemenlik ilişkisini açıklamaya çalıştık. Bundan böyle kısaca üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin egemenliği açısından önem taşıyan meta biçimi ve bu biçim ile birlikte hukukun ve devletin konumunun nasıl belirlendiğine bakılacaktır.

3. 3. Ekonomi-Politik Soruşturmalar

Marx'ın maddeci tarihçilik yaklaşımı, herhangi bir fenomenin ya da o fenomenlere ait tanımlamaların kendinde bir tarihi olabileceğini desteklemez. Bu yüzden maddeci tarihçilik dinin, hukukun, devletin, üretimin, bilimin, felsefenin, doğanın, insanın, bireyin belirli bir tarihsel dönem içinde kazandığı somutluğa yönelir ve bilgi nesnesi ile ilişkisel bir açıklamayı temellendirmeye çalışır. Bu anlamıyla Marx'ın düşüncesindeki maddecilik kavrayışının ve mikrobilim/araştırma yönteminin önemi hatırlanmak zorundadır. Mikrobilim araştırmanın derinleşmesini ve sorgulanmanın tutarlı bir şekilde geliştirilmesini sağlarken, maddecilik düşünceye konu olan her türlü nesnenin somut olarak kavranmasını sağlar. Şimdiye kadar incelediğimiz metinlerde –hem felsefi eleştirilerde hem de siyasi bildirgeler ve tarihsel anlatılarda- maddeci tarihçiliğin ve mikrobilimin nasıl sonuçlar ortaya çıkardığına ve bunun da hukuk ve devlet imgesi özelinde nasıl bir fikrin

---

[70] "Eğer bütün büyük kentler Paris örneğine göre komünler biçiminde örgütlenselerdi, hiçbir hükümet hareketi ansızın gelen bir tepki şaşırtmacası ile bastıramazdı. Ve bu hazırlayıcı önlemler, hareketin inançlı kuluçka dönemine zaman bırakırdı. Düzenli ordunun yerine halk milisi geçmiş, devlet asalakları ordusu ortadan kaldırılmış, kilise hiyerarşisi öğretmen ile değiştirilmiş, devlet yargıcı Komün örgenliğine dönüşmüş olarak, tüm Fransa kendini yöneten[idare ve hükümet eden] komünler biçiminde örgütlenirdi; ulusal temsil seçimi, artık gücü her şeye yeten bir hükümet için hokkabazlık bahanesi değil, ama örgütlenmiş komünlerin kesin kararlı dışa vurumu olurdu; devlet görevlileri genel ve ulusal erekleri yanıtlayan birkaç işleve indirgenirdi" [Marx, "Komünün Ayırıcı Niteliği", s. 205. Ayrıca bkz.: "The Character of The Commune", s. 171].

gelişmesine imkân tanıdığını gördük. Fakat Marx'ın ekonomi-politik yazılarına neredeyse hiç girmedik. Bunun üç nedeni var. Birincisi bu çalışmaların tarihsel olarak geç ortaya çıkmaları, ikincisi yazıda amaçlanan bütünlük açısından ancak şimdi belirleyici olmaları, üçüncüsü ekonomi-politik yazınının kavramsal ve kategorik açıklamalarının hukuk ve devlet imgesinin yeniden tahayyülü için imkân sağlamasıdır.

Marx *Grundrisse*'de daha başlangıçta metodoloji tartışması içerisine girer. Somut, çeşitliliğin/gerçekliklerin basit bir birliği olarak vardır. Para, pazar, nüfus gibi somutluklar, söz konusu gerçeklerdendir. Ancak bu gerçeklere/somutluklara daha yakından bakıldığında onların soyut birer bütünlük olduğu görülür ve bu soyut bütünlükler aslında doğal olarak düşüncenin yeniden üretimi ile tekrar tekrar düşüncede somutlaştırılarak anlaşılabilirler ve kurulurlar. Bir bakıma zihinde gerçekleşen bu yeni somutlaşma, somut olarak basitçe görülen gerçeklerin, soyut bütünlükler olarak düşüncede yeniden üretilmesi ile soyuttan somuta yükseltilmesidir/indirilmesidir.[71] Hegel'in hatası, somutluktan değil de, gerçeklere ilişkin soyutlukları düşüncenin devinimine göre göreve çağırarak onları önemsiz fenomenler haline getirmesindedir. Yani Hegel hatayı somutun oluşuna ve tarihselliğine "ilgisiz kalmak"la, düşüncenin kendi devinimine yoğunlaşmakla ve onunla yetinmekle yapmaktadır. Ancak yine de Hegel'in haklı olduğu bir şey vardır, o da basitten daha karmaşığa doğru soyut düşüncenin geliştiği gerçeğidir. Marx için bunun anlamı, "insanın anatomisi, maymunun anatomisi için bir anahtardır", tersi doğru değildir, ifadesidir.

Söz konusu ifade, biraz daha farklı formülüze edilirse, "özel mülkiyet, sahipliğin anahtarıdır" şekline dönüştürülebilir. Eğer bu karmaşık yapı çözümlenebilir ise o zaman hem özel mülkiyetin kaldırılıp kaldırılamayacağı hem de sahipliğin tarihsel ve toplumsal anlamı ortaya konabilir.[72] Bir başka ifade ile, burada tamamıyla çözülmesi gereken güçlük, sahipliğe dair değildir, özel mülkiyete dairdir. Çünkü

[71] Marx'ın tüm eserlerinde öyle ya da böyle mündemiç olan bir metodolojik tutum vardır. Şöyle ki doktora tezinde "tarih" ve "mikrobilim", *Grundrisse* ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da "tarihsel" ve "mantıksal analiz", *Kapital*'de "sunum biçimi" ve "araştırma yöntemi"dir.

[72] Marx, *Grundrisse* I., s. 42. Ayrıca bkz.: *The Grundrisse*, s. 39.

en basit kategoriler bile (üretim, emek, para gibi) en somut kategorilerden (servet, nüfus, pazar gibi) daha önce var olabilir ama asıl gelişimlerine daha karmaşık toplumsal ilişkilerde ulaşabilirler. Bu yüzden en somut kategorilerden basit kavramlara, imgelenmiş somuttan daha ince soyutlamalara ve belirlemelere doğru ilerleyen metodolojik bir tutumu benimsemek gerekir.[73] Bu durumda ekonomi-politiğin yöntemine göre önemli olan, Roma kamu hukuku ile modern kamu hukuku arasındaki bağı tespit etmek ya da ayrıştırmak değildir, Roma özel hukuku (kişi, eşya ve borç hukuku) ile modern özel hukuk arasındaki "sürekliliğin" nasıl oluştuğunu belirlemektir. Bir başka ifade ile önemli olan, Roma üretim ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan Roma özel hukukunun modern üretim ilişkilerinin gelişmesi ile nasıl bir hukuki biçim altında var olmaya devam ettiğinin belirlenmesidir. Bu, üstelik "gerçek farklılıkları" ortadan kaldırmayan bir *diyalektik* ile başarılmalıdır. Marx'ın önüne koyduğu ödev budur.[74]

Örneğin mülkiyetin bir hak olarak düşünülmesi ve bu hakkın temellendirilmesine ilişkin gerekçelere bakıldığında, mülkiyet hakkının özü, insanın *kendisinin* ve *ötekisinin* emeğini kendine mal etme hakkı olarak var olduğu kabul edilir. Oysa bu hak kapitalizmle birlikte öyle bir değişime uğrar ki, proleterler kendi emeğine ait değerlerin tamamını başkasının emeğine ait değerler olarak kabul etmeye başlar ve kapitalist, "yerine konması gereken *emek-gücü*"nü kendi elinde tutarak "*bir fazla*" hak sahibi olur. Yani "yalnız sözde bir değişim olur. Böylece değişim ilişkisi tamamıyla ortadan kalkmıştır, ya da *salt bir görüntüdür*". O halde artık mülkiyet hakkının özü, insanın "ötekinin emeği üzerindeki hakkı olarak ve emeğin kendi ürününe sahip olmasının olanaksızlığı olarak görünür. Emek ile mülkiyet arasında ya da

[73] "Demek ki, mülkiyet konusunda en basit kategori, basit aileler ve kabile toplulukları ilişkisi olarak görünmektedir. Daha yüksek bir aşamaya varmış olan toplumda mülkiyet, daha gelişmiş bir örgütlenmenin daha basit bir ilişkisi olarak görünür. Ama her zaman sahiplik ilişkisi tipinde daha somut bir kalıntı önvarsayılır. Bireysel bir yabanıl bir şeyi sahiplenen olarak düşünülebilir. Ama bu durumda sahiplik hukuksal bir ilişki değildir. Tam tersine, sahiplik, bu "daha hukuki kategori"nin varlığını önvarsayar. Bununla birlikte, basit kategorilerin, içinde az gelişmiş somutun -daha somut kategoride zihinsel olarak dışavurulan daha çokyanlı bağlantıdan ya da ilişkiden önce- kendini zaten gerçekleştirmiş olduğu ilişkilerin dışavurumları olması her zaman söz konusudur". Marx, *Grundrisse* I., s. 39. Ayrıca bkz.: *The Grundrisse*, s. 36.

[74] Marx, *Grundrisse* I., s. 45. Ayrıca bkz.: *The Grundrisse*, s. 42.

daha çok, emek ile servet arasında tam ayrılma şimdi onların özdeşliğine dayanan aynı yasanın sonucu olarak görünür".[75] O halde mülkiyet hakkının kapitalizme gelinceye kadar kazandığı ve koruduğu içerik, kapitalizmle birlikte tamamen değişir, farklı bir içeriğe sahip olur. Modern kamu hukuku ve modern özel hukuk bu değişimi ıskalayarak var olamaz. Bu yüzden modern kamu hukuku en eski belgelerinden beri mülkiyeti değil, özel mülkiyeti anayasal bir hak olarak tanımlar ve bu çabası boşuna değildir.

Marx *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde üretim ilişkilerinin gelişimi ile "genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır" ve *Alman İdeolojisi*'nde ifade ettiği gibi yeniden, "İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır" der. Bir başka ifade ile, Roma'daki mülkiyet ilişkileri ile toplumsal yapı ve siyasal yapı arasında ortaya çıkan uyuşum gibi, maddi üretici güçlerin gelişimi tamamlanıncaya kadar, bu üretici güçleri ifade eden toplumsal üretim ilişkileri ve biçimleri eski toplumun bağrında kalmaya devam eder. Dönüşüm ancak bu çatışmayı "çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte olduğu yerde ortaya çıkar".[76] Bu durumda kabul edilmelidir ki, kapitalist toplumun olmazsa olmaz ifadesi olan biçim, meta biçimi, kendisine uygun bilinç biçimleri ile uyumlu bir varoluş ortamında gelişebilir. Bu varoluş ortamı sadece ekonomiyi değil, aynı zamanda hukuk ve devlet gibi siyasal koşulları da içerir.

Sonuç olarak Marx, tam da bu yüzden, söz konusu yeni biçimin ve üretim ilişkilerinin kazandığı yeni toplumsal karakter olarak kapitalizmi, hem tarihsel hem de mantıksal bir analizle ele alır. Meta biçiminin, en basit somutluk biçiminin ardında yatan ilişkileri, kavramları, gerçekleri düşüncede bir somutluk olarak yeniden üreterek tarihsel ve toplumsal olarak görünümde olanın gerçek ifadesini bulmaya çalışır. En başa dönecek olursak meta, kapitalist toplumun en

[75] Marx, *Grundrisse* I., ss. 355-356. Ayrıca bkz.: *The Grundrisse*, s. 105.

[76] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 2005), s. 40. Ayrıca bkz.: *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chiago: Charles H. Kerry Company, 1904), s. 13.

bilindik biçimidir. Bir meta biçimi hem kullanım hem de değişim değerini taşır. Metalar kullanım değerini içermek zorundadırlar ama her kullanım değerine sahip mal bir meta olmak zorunda değildir. Çünkü kullanım değeri doğrudan geçim araçları ile ilgilidir. Fakat kapitalizmde bütün metalar, ister geçim araçları olsunlar ister başka bir şey, toplumsal olarak maddileşmiş bir emeğin ürünüdürler. Dolayısıyla bu toplumsallıklarından gelen soyut bir nitelikleri vardır. Yani metaları birbirine eşdeğer kılan bir yanları vardır. Bu da onların ölçülmesini sağlayan toplumsal emek zamanıdır.

Toplumsal emek zamanı, genel insan emeğini metalara kazandıran ve metaların değişim değeri adı altında birbirleriyle sonsuz ilişkiler üretmesine yol açan ölçüdür. O halde metaların sonsuz döngüsü, değişim değeri var oldukça üreticilerinin bireyselliklerinden soyutlanmış bir niteliğe sahip kalır. Gerçekte emeğin toplumsal belirlenimin bu kazandığı yeni biçimi, özgül/özel bir biçimdir. Yani meta biçiminin bu tarz varoluşu, özgül toplumsal ilişkilere işaret etmekle kalmaz, onun açıklaması için bir temel oluşturur. Ancak çoğu kez pratikte bu böyle algılanmaz:

> "Çalışan kişiler arasındaki ilişkiye, nesneler arasında ve bu nesnelerle kişiler arasında kurulan bir ilişki görüntüsü vererek, bir üretim ilişkisinin bir nesne biçimine bürünmesini, bize, olağan ve kendiliğinden olma bir şey saymamızı sağlayan, ancak onun günlük yaşamının alışkanlıklarıdır. Bu aldanma, metalarda basit bir durum alır".[77]

İşte bu aldanmanın en somut gelişimi para sisteminin kendisinde ortaya çıkar. Para, değişim değerinin krizalitleşmiş bir ifadesi olarak vardır, değişim sürecinin zorunlu bir sonucudur, simgesel bir şey değildir. Bir başka ifade ile, nasıl metanın kullanım değeri dolaşımdan çıktığında elde ediliyorsa, paranın kullanım değeri de dolaşımda kalması ile elde edilir. Yani para dolaşımın doğrudan sağlayıcılarından biridir. Üstelik dolaşım hızının artması ile para giderek salt görünüş haline dönüşerek idealleşir: "Para, aynı zamanda, biçimi ile genel emeğin dolaysız olarak cisimleşmesi ve içeriği ile de bütün somut emeklerin

[77] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 52. Ayrıca bkz.: *A Contribution to the Critique of Political Economy*, s. 30.

toplamıdır. Bireysel görünümü altında evrensel zenginliktir".[78] O halde para, evrensel zenginlik olarak soyuttur ve bu nedenle 15. yüzyıldan beri yapmakta olduğu gibi her türlü değeri çürütür.[79] Fakat burada belirleyici olan kapitalizm altında toplumsal emeğin statüsüdür. Toplumsal emek, meta biçiminin ve onun özel bir biçimi olarak paranın ve servetin "tözü"dür. Marx *Kapital*'de basit dolaşımın (Meta-Para-Meta) ve basit yeniden üretimin sermayenin birikimindeki rolünü söz konusu tözün görünümlerinin ilişkisel bütünlüğüne dayanarak açıklar. Nihayetinde mantıksal olarak Özsellik-Evrensellik-Bireysellik olarak gelişen bu süreç, evrensel olanın sermaye üretimine katılması ile birikimi ve sermayedar için zenginliği koşullar.

Artık bu noktadan sonra meta biçimi ile toplumsal ilişkiler arasındaki bağı sergilemek için birkaç iddiada bulunulabilir. i) Meta bireysel emekleri içermediği, kişilerin değişim süreci içindeki emeklerinin ilkel niteliklerini yitirmesi ve toplumsal emek statüsü kazanması ile ortaya çıktığı için bir zorunluluk değildir, sonuçtur. ii) Dolayısıyla meta biçimi bütün ilişkileri kuşattığında bireylerin somut varlıklarından daha çok, onları evrensel kılan ve kendi somut varlıklarından arındıran bir konumu toplumsal ilişkiler ağını üretmiş olur. iii) Böylece nasıl ekonomi-politik açısından meta kapitalizmde her şeyin belirleyeni olursa, toplumsal ilişkiler açısından da meta biçimine uygun hukuk, devlet, din, kültür vd. olmak durumundadır. Bir başka deyişle, evrensel ve soyut bireyi merkeze alan genel oy hakkı, örgün ve yaygın eğitim, evrensel hukuk, uluslararası ilişkiler, insan hakları beyannamesi, serbest ticaret, evrensel etik, özel mülkiyetin korunması, hoşgörü, kozmopolitizm gibi düzenlemeler kapitalist devletin ve ilişkilerinin meta ilişkilerinin doğasına uygun olarak örgütlenmesinin ifadesidir. iv) Bu yüzden metanın fetiş karakterinin doğurduğu mistik yapı ele alınmadan kapitalist hukukun ve devletin nasıl bir gelişme sırrına eriştiğini belirlemek sorunludur, hatta imkânsızdır.

> Çünkü, "[t]ahtadan bir masa yapıldığında, tahtanın biçimi değiştirilmiş olur. Ama masa, yine bir tahta, sıradan doğal bir şey olarak kalır.

[78] Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 158. Ayrıca bkz.: *A Contribution to the Critique of Political Economy*, s. 165.

[79] Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 2003), II. cilt, s. 324.

> Ama meta kisvesine bürünür bürünmez, doğal bir şey olmaktan çıkar, duyularla kavranamayan bir şey olur. Ayakları yerden kesilmekle kalmaz, ama aynı zamanda diğer bütün metaların karşısında kafası üstünde durur ve tahta kafasından, kendi iradesiyle dans etmeye başlamasından çok daha mucizevi tuhaf fikirler çıkarır".[80]

Bu, tıpkı modern devletin ve onun yurttaşının soyut varoluşu gerçek sanması gibidir. Yani genel oy hakkına sahip bir modern birey olarak yurttaş siyasal yapının belirleyeni olduğunu sanır, herhangi bir sivil toplum örgütlenmesinin parçası olduğunda özgürlüğünü gerçekleştirmenin bir enstrümanına sahip olduğunu düşünür, yaygın eğitim ve öğretim imkanına sahip biri olduğunda toplumsal ayrışmadan muaf tutulduğunu ve sınıfları aşan bir varoluşu olduğunu kabul edebilir. Hiç şüphesiz bu kanaatlerinde çoğunlukla haklı da çıkabilir fakat bu haklı çıkma mevzusu, tamamen sınanmamış ya da sınırlandırılmış koşullar altında geçerliliğini korur. Örneğin kapitalizm altında yurttaşların büyük bir kitlesini oluşturan proleterler artı-emeklerinin ya da artı-değer üretimlerinin kendi varoluşları açısından yoksullaştırıcı olduğuna karar verseler ve bu yoksullaştıcı mekanizmaya ortadan kaldırmaya kalkışsalar ne olur? Ülkelerinin savaşa girmemesi konusunda proleterler karar verseler ve savaşı değil barışı, işgali değil paylaşımı savunsalar ne olur? Elbette soruları bu şekilde çoğaltarak devam etmek ve her türlü karşılık üreterek cevap vermek de mümkündür. Fakat soruları ve cevapları gerçek kapitalist bir devletin sınırları içinde düşünmek, görünürdeki bu keyfiyetin ortadan çabucak kalkmasına yol açar. Çünkü en demokratik ilkelerin işletildiği devletlerde dahi yasalarla sınırlandırılmış ve önceden belirlenmiş sendikal ve örgütlü mücadele dışında üretilecek cevaplar daha baştan hak kapsamında değildir ve hukuk-dışıdır. Aynı şekilde temsilciler meclisi, bakanlar kurulu, başbakanlık ve/ya yürütme ile yasama ve yargı mekanizmaları kendi anayasal varoluşları dışında hiçbir temsiliyet ve karar mercine boyun eğmeyecektir. Dolayısıyla eğer kapitalist devletin anayasası eğer özel mülkiyeti bir hak olarak tanımlıyorsa, insan haklarını başkalarının varoluşsal hakları ile ortaya koyuyorsa, o zaman özel mülkiyeti ortadan kaldırmak isteyene

[80] Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2010), I. cilt, s. 81. Ayrıca bkz.: *Capital: A Critique of Political Economy*, (London: Penguin Classics Press, 1992), vol. I, s. 163.

ya da özel mülkiyetin kendi sistematiği içindeki sınırlı öznenin (azınlığın, burjuvazinin) elinde yoğunlaşmasını durdurmak isteyene vereceği cevap hoşgörülü bir zordan başka bir şey olamaz.

Kapitalist devletin bütün etik, estetik, politik, hukuki ifadesi meta biçiminin korunmasına yönelik olduğu için, Marx'ın sermaye analizleriyle birlikte hareket eden bütün siyasal ve toplumsal kitle zorunlu olarak demokratik mücadelenin sınırlarına itilmiş olurlar. Bu mücadeleye yeniden son bölümde döneceğiz.[81]

3. 4. Engels'in Yazıları

Şimdiye değin maddeci tarihçiliğin gelişimi, maddeci tarihçiliğe göre hukuk ve devlet imgesinin ne anlama geldiği özellikle Marx'ın ve yeri geldikçe Engels'in katkıları bağlamında ele alındı. Bu bölümde ise sadece Engels'in katkıları ifade edilecek. Özellikle Marx'ın ölümünden sonra Engels'in üzerine her anlamda çok büyük yük düşmüştür. Engels maddeci tarihçiliğin gelişimini sürdürmek için hem yeni çalışmalar hazırlamıştır hem de yeniden baskısı yapılacak çalışmaları güncellemiştir, önsözler hazırlamıştır. Engels sadece bunları yapmakla kalmamış, dünyanın dört bir yanından proleter önderlik konusunda kendisinden fikir almak isteyen yüzlerce kişiyle yazışmıştır da. Böylece gazete yazısı, bildiri, makale, mektup vs. gibi güncel çalışmaları da sürdürmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu bölümde Engels'in

[81] "Çoğu kez, Marksizmin radikal devrimci sosyalizm ve anarşizmle birlikte, hukuka karşı derin bir düşmanlığı paylaştığı sanılır ki, bu, hukukun mülkiyeti, toplumsal eşitsizliği ve sınıf egemenliğini koruduğu ve gerçekten insanî işbirliğine dayanan bir toplumda hukuka olan gereksinim ortadan kalkacağı yolunda bir inanıştır... [S]ol Hegelci ve radikal demokrat olduğu gençlik döneminde (1842-1843), 'hakiki' hukukun, özgürlüğün, 'evrensel', tutarlı insan faaliyetlerinin içsel kurallarının sistemleştirilmesi olduğu ve dolayısıyla da insanlarla, onları sanki hayvanlarmış gibi belirlemenin yolunu arayan dışsal bir zorlama biçimi olarak karşı karşıya değildir, biçimindeki radikal Hegelci görüşü benimsemiştir. 1844-7'de özel mülkiyet temeline dayanan bir toplumun hâlâ felsefi nitelik taşıyan bir eleştirisini geliştirme süreci içinde, Marx gerçek, varolan hukukun bir yabancılaşma biçimi olduğu, hukuksal özneyi ve hukuksal ödevleri ve hakları somut insanlardan ve toplumsal gerçekliğinden soyutladığını, biçimsel hukuksal ve siyasal eşitlik iddiasında bulunurken ekonomik, dinsel ve toplumsal kulluğu güçlendirdiği, hukuksal bir özne ve siyasal yurttaş olarak insani sivil toplumun ekonomik insanından ayırdığı görüşünü benimsemiştir... [M]arx'ın olgunluk döneminde, hukuku sınıf egemenliğinin bir biçimi olarak görmesi daha önceki iki görüşüyle uzlaştırılabilir ve aslında bu iki görüşü içine almaktadır" [Eugene Kamenka, "Hukuk", içinde *Marksist Düşünce Sözlüğü*, haz. Tom Bottomore, çev. Levent Köker, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), ss. 284-285].

hukuk ve devlet temaları bağlamında ortaya çıkan özel katkılarını serimlenmemiz oldukça önem kazanmaktadır.

Engels'in 1845 yılı mart ayında yayımladığı *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu: Kişisel Gözlemler ve Otantik Kaynaklardan* adlı kitabı Marx'ın oldukça ilgisini çeker. Engels'in *Alman-Fransız Yıllıkları*'na yaptığı gönüllü katkılar ve bu katkılarının niteliği, Marx'ın kafasında Engels'e dair olumlu bir yaklaşımın doğmasına yol açar. Özellikle "Kişisel Gözlemler ve Otantik Kaynaklardan" alt başlığını taşıyan çalışmasından çok etkilenir. Bu yüzden tanışmalarıyla ortak çalışmaya başlamaları çok kısa sürede karara bağlanır. Kararları onları hayatları boyunca birbirine bağlayan dostluğun ve yoldaşlığın gelişmesine ilk adımı oluşturur.

Engels *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nda proleterleşmenin, kentleşmenin, endüstrileşmenin, göç sorununun, emek hareketlerinin, zanaatkarların, maden, sanayi ve tarım işçilerinin, burjuvazinin, rekabetin ve İrlandalı işçilerin durumlarını burjuva basını, parlamento tutanakları, yürürlükteki yasalar gibi aleni ve resmi bilgiler eşliğinde tespit eder ve anlatır. Zaman zaman bu açıklamalara kendi gözlemlerini de katar fakat bu gözlemler, ajitatif ve öznel olmaktan ziyade "nesnel kanaatler"i içerir. Engels'in anlatısındaki bu tutum, tarihyazımı açısından hem maddeciliğin hem de tarihselliğin iç içe serimlenmesini örnekler, somut tarihsel ve toplumsal ilişkileri, ilişkisel bir bütün olarak ortaya koyar. Aynı zamanda Marx'ın genç-Hegelciler'e ve genel olarak felsefeye getirdiği eleştirilerle de uyum içindedir. Bu yüzden tanışmalarından kısa bir süre sonra *Alman İdeolojisi* (1845-1846), *Komünist Parti Manifestosu* (1848) başta olmak üzere birçok çalışmayı birlikte hazırlarlar. Zaten bu çalışmalar hakkındaki serimlemeler yapılırken Engels'in varlığı/katkıları ifade edilmiştir. Şimdi daha çok Engels'in *Konut Sorunu* (1872), *Doğanın Diyalektiği* (1873-1886), *Anti Dühring* (1877), *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm* (1880), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (1880) gibi özgün çalışmalarında hukuk ve devlet imgesinin nasıl serimlendiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu serimlemenin ilk hamlesi Engels'in metodolojik düşünüşüne

dair ikinci hamlesi bu düşünüşle birlikte devlet ve hukuk yaklaşımının Marx ile sürekliliği içinde gelişecektir.

Marx ile Engels çalışma yüklerinin fazlalılığı ve Marx'ın ekonomik olarak yetersiz ve sınırlı geliri nedeniyle sanki aralarındaki ilişki ister istemez doğal bir işbölümü yaratmış gibidir. Marx'ın 1857'den itibaren yoğun olarak sürdürdüğü ekonomi-politiğin eleştirisi ile ilgili araştırmalar, onu dönemin siyasal gelişmelerinden ve müdahalelerinden bir nebze olsa uzak tutmuştur. Fakat bu dönemde Engels daha fazla görev alarak bu eksikliği gidermiştir. Bu yüzden Engels'in 1860'lardan itibaren ölümüne değin giderek maddeci tarihçilik hakkında daha fazla söz aldığı tespit edilebilir. Maddeci tarihçiliğin bilim, din, tarih ve proleter örgütlenmeler konusunda nasıl bir tutum belirleyeceğini, Marx'a göre polemikten daha uzak duran ve bilimin kesin, net ve "basit" diliyle konuşan Engels işaret eder. Aslında Engels ile Marx arasındaki sürekliliğin paralel olmayan sürekliliği, Engels'in giderek bu dönemde daha fazla yalnız kalması ile oluşur.

Örneğin Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sı hakkında *Das Volk* gazetesinde yazdığı bir makalede Engels, ekonomi politikçileri hem bir bütün olarak sistem kuramamış olmakla hem de mevcut gerçekliğin altında yatan yasaları kavrayamamakla eleştirirken, Hegel'i aklın bir yansıması olarak gerçekliği inşa etmekle eleştirir. Engels'e göre Hegel'in en muazzam başarısı "düşünce tarzının temelini oluşturan" tarihsel anlamdır. Fakat Hegel her ne kadar tarihsel anlam aracılığıyla hem bilgi nesnesinin ilişkisel hem de maddi anlamını keşfetmiş olsa da, diyalektiği kavrama biçimi itibari ile idealist olmaktan kurtulamadığı için diğer metafizikçiler gibi düşünceyi soyut olarak geliştiren bir sistematik kurar. Bu eleştiriler hiç şüphesiz Engels'in, maddeci tarihçilikle ortak hareket ettiğini göstermektedir. Bu noktada Engels ile Marx arasındaki süreklilik göz kamaştırıcıdır denilebilir. Fakat bu "göz kamaştırıcılık"a dikkat etmek gerekir. Çünkü aynı makalede Engels, ekomonomi politiğin eleştirisinin hem tarihsel bakımdan hem de mantıksal bakımdan yapılabileceğini ama asli olanın mantıksal eleştiri olduğunu ifade eder. Tarihsel gerçekliğin yansıması oldukça mantıksal yöntemin bilgi nesnesini hem diyalektik hem de bütünsel

bir açıklamaya kavuşturacağını savunur.[82] Bu yüzden Marx'tan farklı olarak tarihsel maddecilik ifadesini kullanır: "[*t*]*arihsel materyalist* anlayışı ile kapitalist üretimin gizeminin artı-değer aracıyla açıklanmasını, *Marx*'a borçluyuz. Onun sayesindedir ki *sosyalizm*, şimdi bütün ayrıntıları üzerinde uzun uzun çalışması gereken bir *bilim* durumuna geldi".[83] Engels'in maddeci tarihçiliği bir bilim statüsü kazandırarak yaptığı katkı tartışmalı olsa da, tarihsel maddecilik aracılığıyla Marx'ın politika ve tarih çözümlemelerine tam aksi oranda katkı yapar.

Engels'in 1860'lardan sonra sadece metodolojik katkılarını düşünmek ona karşı bir haksızlık olur. *Konut Sorunu*, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* gibi çok bilindik çalışmalarında Engels, tarihte zorun rolünü, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağı, işbölümü ve nüfus ile sınıflı toplumların

---

[82] "Demek ki, ekonominin eleştirisini incelemede biricik elverişli yöntem, *mantıksal yöntem*dir. Ama bu yöntem, gerçekte yalnızca tarihsel biçimden ve bozucu rastlantılardan arındırılmış tarihsel yöntemden başka bir şey değildir. *Fikirler zinciri*, sözkonusu tarihin başladığı şeyle başlamalıdır, ve bunun sonraki gelişmesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik olarak tutarlı bir biçimde *yansıma*sından başka bir şey olmayacaktır; bu, *düzeltilmiş bir yansıma* olacaktır, ama her anın gelişmesinin *tam olgunluğuna vardığı noktadan, klasik biçimi içinde* incelediğinden, bizzat tarihin gerçek seyrinin sunduğu yasalar gereğince düzeltilmiş bir *yansıma* olacaktır" [Friedrich Engels, "Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*", içinde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, ss.35-36, (italikler benim. b.e.)]. Engels'in mantıksal yönteme olan inancı iki basitleştirici söylemin jargonuna teslim olması ile giderek daha fazla gelişir. İlkin "tersine çevirmenin" metafizikten kurtuluşu sağlamakla kalmadığı, maddeci ve gerçekçi bir yaklaşımı imkanlı kıldığı inancı; ikincisi, sistemli bir düşünce geliştirmeksizin (bilim, felsefe) doğru bir bilgiye ulaşılamayacağı inancı. Engels'in bu tutumunun en pekiştirilmiş ifadelerini *Doğanın Diyalektiği* (1873-1886), *Anti Dühring* (1877) ve *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (1880) adlı çalışmalarda net bir şekilde ortaya koyar. Aslında bu yapıtlar Hegel'in diyalektik yönteminin tarihsel bir gerçeklikten hareketle yapılandırılmasından öte değildir. Bir başka ifade ile Marx'tan devraldığı Hegel eleştirisi sadece kabukta kalır, öalışmaları içsel olarak Hegelcilikten beslenir: "Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şey ve süreçlerin azçok soyut yansıları olarak görecek yerde tersine, nesneler ile nesnelerin gelişmesini, dünya varolmadan önce bilinmeyen bir yerde varolan 'idea'nın gerçekleşmiş yalın kopyaları olarak görüyordu. Bundan ötürü her şey başaşağı konulmuş ve dünyanın gerçek bağlantısı tamamen tersine çevrilmişti. Ve Hegel, birçok özel ilişkiyi büyük bir doğruluk ve deha ile kavramış bulunmasına karşın, yukarıdaki nedenler ayrıntının da çoğu kez yurtlık yamamaya, oyuna, yapmacığa, sözün kısası gerçeğin bozulmasına dönmesine kaçınılmaz kılıyordu" [Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1995), s. 68].

[83] Engels, *Anti-Dühring*, s. 72, (italikler benim. b.e.). Ayrıca bkz.: Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 1995); Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1992).

niceliksel ve niteliksel olarak gelişimi arasındaki yansımaları, özel mülkiyet ile ailenin ve devletin örgütlenmesi arasındaki ilişkisel düzeni, sömürü ile sınıf egemenliği arasındaki içsel ilişkiyi, iktidar ile hukuk ve devlet arasındaki doğrudan ve dolaylı olarak varolan ideolojik bütünlüğü v.b sorgular. Bunları mümkün mertebe Marx ile bakışımlı bir şekilde yapar. Fakat Marx'ın dostuna/yoldaşına olan güveni ve tamamlamak için tüm zamanını harcadığı ekonomi-politik eleştirisi bu bakışımlılığın birçok şeyi göz ardı etmesine yol açar. Özellikle Engels'in sınıflı toplumların tarihsel gelişimi üzerine yaptığı çözümlemeler, maddeci tarihçiliğin hem tarih anlatıları ile hem de siyasal bildirleri ile uygunluk içindedir. Şöyle ki Engels, Marx gibi zoru hem başlı başına ekonomik güç hem de eski toplumun ebesi olarak kabul eder ve sınıflı toplumda da devletin bu zor aygıtını egemen sınıfın lehine elinde bulundurduğunu gösterir. Engels eğer egemenler zor aygıtına sahip olmasalardı, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kitlelerin sömürü ve yoksulluk altında tutulmasının mümkün olamayacağını kabul eder. Marx'ın *Kapital*'inden yaptığı alıntılarla Dühring'e karşı zorun neliğini geliştirse de Engels, kapitalizm altında zoru sadece olumsuz bir öğe olarak belirler. Bu da zorun siyasal iktidarların üretici güçlerle ve üretim ilişkileri ile uyum içinde varolması anlamında iktidarın bir niteliği olarak belirlenmesine, uyumsuzluk durumda ise iktidarı parçalayıcı bir güç olarak belirlenmesine yol açar. Zor sadece polis, jandarma gibi kolluk kuvvetlerin ifade ettiği güçlerden ibaret olmadığı için Engels, hukuk ile devlet arasındaki ilişkinin sınıfsal niteliğini de sorgular.

Engels'e göre toplum yasaları egemenliğin nasıl bir niteliğe sahip olduğuna bağlı olarak kamu otoritesinin, kamu gücünün, kamu gücünü temsil eden organların ve hukukun toplamı tarafından ifade edilir. Hukuk geleneklerin ve göreneklerin yasal sınırlarını, üretici güçlerin gelişkinlik düzeyine bağlı olarak mülkiyetin yapısını, egemenliğin oluşturulmasını, toplumsal yapıya uygun olarak kural ve düzenlemelerin belirlenmesini temsil eden bir aygıttır. Bu aygıt her ne kadar göreli olarak sınıflardan bağımsız hatta üstünlük ve öncelik iddiası taşısa da, temel olarak egemenlik ilişkilerine bağımlıdır. Kapitalist toplumda da egemen sınıf burjuvazi olduğuna göre, Engels için, hukuk ve devlet temel olarak burjuvazinin sınıf çıkarlarının koruyucusu ve düzenleyicisidir.

Sonuç olarak Engels için hem metodolojik hem de sınıf savaşımları açısından hukuk ve devlet konusunda belirleyici olan kavram yansımadır. Bu yüzden kendisi hukuk ve devlet çözümlemelerinde üretici güçlere aşırı vurgu yapmalarını, çözümlemelerinin gerçek öneminin yitmesine yol açtığı ya da zora soktuğu için bir özeleştiri verme gereği hisseder. Fakat genel hatları bu tavrın neden gerekli olduğunu savunur.[84]

4. Marx'ta (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesinin Yeniden Tahayyülü

Toplumsal yaşamın tüm dinamik unsurları kapitalizm altında hukuk ve devlet imgesinin biçimlenmesine ve/ya korunmasına katkı sağlar. Bu katkılar oldukça farklı nitelik ve nicelikte olur. Hukuk ve devlet söz konusu olduğunda çoğu insan bu katkıların zorunlu bir ihtiyacı karşıladığı inancıyla yerine getirilmesi gerektiğini kabul eder. Katkı koydukça da, imgesel düzeyde bile olsa, hukuk ve devletin kurucu ve düzenleyici varlığını sorgulamaya ihtiyaç duymamaya başlar. Bu sorgulamama hali bir süreklilik yaratır. Dolayısıyla hukukun ve devletin varlığını tarihüstü kılan bu süreklilik inancı, toplumsallığın metafizik bir dışavurumu olarak hukuk ve devlet algısını yaratır. Hukuk ve devlet metafiziği ya da metafiziksel bir uzam olarak hukuk ve devlet, hem tarihin anlamlandırılmasında hem de tarihsel olarak ortaya çıkan dönüşümlerde yenilgisiz bir kahraman edasıyla varlığını korur. Marx'ın alışkanlık dediği maddi pratik ya da ideoloji budur.[85]

---

[84] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe Metinleri*, çev. Kenan Somer vd., (Ankara: Sol Yayınları, 1999).

[85] Bu metafiziksel düzey Marksist devrimlerin ardılı sosyalist iktidarlarca terk edilemediği için hukuk ve devlet sönümlenen değil, bizzat alevlenen bir bürokratik mekanizma olarak varlığını korur. Marx'ın *Komünist Manifesto*'da, *Grundrisse*'de, "Gotha Programının Eleştirisi"nde defaatle dile getirdiği devletin sönümlenmesi gerektiği düşüncesi, sadece bir siyasal hedef değildir. Bu yüzden ertelenemez veya geleceğe havale edilemez. Aksine üretici güçlerin gelişimi ile sömürünün sona erdiği toplumsal yapının oluşumu için bir gerekliliktir. Gianni Vattimo bu durumu şöyle ifade ediyor: "Bahsettiğim zayıflık, orjinal Marksist formülasyonuyla komünizme damgasını vurmuş, şu 'metafizik' iddiaları düzeltmek için gerekli olan kuramsal bir zayıflıktır. Komünizm kuramsal olarak 'zayıf' hale gelmelidir; sırf kapitalizmle tarihsel savaşını kaybettiği için değil. Lenin ve Stalin tarihin kanunlarına, proletaryanın neredeyse kutsal misyonuna, planlı bir ekonominin garanti ettiği ekonomik kalkınmaya müracaat ederken o kadar metafiziksel olmasaydı... [S]ovyet komünizmi 'metafiziksel' bir komünizmdi; çünkü bir savaş komünizmiydi (karşı-devrime, Hitler'e, emperyal kapitalizme karşı girişilmişti)...

Maddeci tarihçiliğe göre tüm metafizik öğelerden olduğu gibi hukuk ve devlet metafiziğinden de yaşamın kurtarılması gerekir. Maddeci tarihçiliğin bunu başarabilmesi "tahayyül" ve "eleştiri" adlı has müttefiklerden yararlanmasına bağlıdır. Bu müttefikler hem gerçekliğin yeniden kurulmasına hem de yeniden kurulan gerçekliğin dinamik yapısının yeniden üretimine yardımcı olur. Dolayısıyla metafiziğin istemediği iki şey gerçekleşir: i) Değişmez, mutlak gerçeklikler alanı ile ii) soyut, analitik, tümdengelimsel belirlenimler alanı ilga edilir. O halde özellikle Marx'ın ve Engels'in tarihsel ve toplumsal bildirilerini, anlatılarını, analizlerini bu ilga sürecinin yani metafizik örtünün kaldırılmasının kendisi olarak kabul etmek gerekir. Nitekim bu makalenin ilk satırlarından beri yapılmakta olan gerekçelendirmeler ve serimlemeler, maddeci tarihçiliğin metafizik karşısındaki belirgin tutumunu ve gerekçelerini ortaya koymaktadır.

Gerek tarihsel ve toplumsal büyük "kriz dönemleri"nde gerekse rıza ve zor aygıtlarının kolayca işleyemediği dönemlerde kitlelerin, hukukun ve devletin tarihüstü varoluşuna katkısının zayıfladığını vaka olarak tespit etmek mümkünse, bu vakayı iyi etüd etmek gerekir. Değil mi ki kitlelerin katkısı zayıfladıkça egemenler hukuka ve devlete olan inancı korumak için kriz dönemlerinde sürekli reformlara başvururlar, işte o zaman proletaryanın bu reformların zokasını yutmaması gerekir. Aksine kendi lehlerine radikal sonuçlara değin reformları ilerletmeleri gerekir. Marx işçi sınıfının en zayıf olduğu dönemlerde reformları radikal sonuçlara değin götürme politikasını teşvik eder ama bu siyasete bel bağlamaz. Çünkü söz konusu olan sadece hukuka ve devlete olan inancın yitirilmeye başlamasıdır, yitirilmesi değildir, onun sönümlenmesi hiç değildir. Eğer proletarya kendi çıkarlarını durmadan radikal olarak geliştirmezse, krizler öyle

---

[B]u şiddetli ve otoriter modelin yerini alması gereken şeydir işte zayıf komünizm. 'Sovyet iktidarı, artı, elektrikleşme' komünizmin sloganıdır. Bunun gelişi mebzul miktarda anarşizm içermelidir: Zayıflık fikirlerinin geldiği yer burasıdır. Devrimi, iktidarın derhal ve şiddetle ele geçirilmesi olarak düşünmek yarasızdır; kapitalizmin bunun karşısındaki gücü sonsuz derecede daha fazladır... [K]omünizm eğer sahici bir gerçeklik kazanmak istiyorsa bir 'hayalet' olma cesaretini göstermelidir" [Gianni Vattimo, "Zayıf Komünizm mi?", içinde *Bir İdea Olarak Komünizm*, haz. Alain Badiou& Slavoj Zizek, çev. Ahmet Ergenç& Ebru Kılıç, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), ss. 234-236].

ya da böyle egemenler tarafından reformlarla rahatlatılır ve restorasyon süreçleri ile de pekiştirirler. Tipik havuç-sopa siyaseti.[86]

Eğer krizler ve sonuçları egemenin lehine sonuçlanmazsa, külli toplumsal dönüşümlerin ortaya çıkması söz konusudur. Devrim bu gerçekliğin süreklilik taşıyan momentlerinin genel adıdır. Devrimin tamamen farklı bir tarihsel ilişki biçiminin oluşmasına yol açabilmesi için mutlak süretle üretici güçler ile ona uygun toplumsal ilişkilerin kolektif niteliğinin ortaya çıkması ve meta ilişkilerinin son bulması gerekir. Bir başka ifade ile kimi kez yeni bir kurucu ve/ya düzenleyici irade sayesinde hukuk ve devletin eski rejime ait sınıf kompozisyonu mevcut varlığını yitirir ama devrim gerçekleşmez. Çünkü halen hukuk ve devlet imgesini ilga etmeyi içinde barındırmaz ya da Marx'ın komünizm tahayyülünde ve Ekim Devrimi'nde olduğu gibi nadiren barındırır. O halde hukuk ve devlet hakkında düşünmek toplumsal yaşamın bütünü hakkında psikolojik, antropolojik, sosyolojik, ekonomik ve tarihsel baştan aşağı bütün düzeylerde düşünmeyi gerektirir. Bu düşünme, aynı zamanda, olan kadar olması gerekenlerin, yaşanılanlar kadar umut ve beklentilerin, sınırlar kadar sınırsızlıkların iç içe geçirilmesini de gerekli kılar. Bu yüzden Marx'ın ve Engels'in devlet ve hukuk imgesini tahayyülünü yeni bir sınır çizme girişiminden daha çok bir sınırsızlık ile karşılaşma girişimi olarak ele almak gerekir. Şüphesiz bu girişimin adı komünizm olarak belirlenmiştir ama yine de bir belirleme olarak hakkında ileri geri konuşulmadan kalmıştır. Bunun birçok nedeni vardır. Her şeyden önce Marx'ın döne döne ifade ettiği üzere tarih, teorik ve spekülatif bir çabayla, parti programlarıyla, uygarlığın kendiliğinden ürettiği çözümlemelerle ya da ahlaki belirlenimlerle değil sınıf mücadeleleri aracılığıyla belirlenir. O halde Marx'ın ve Engels'in

[86] Marx'ın ve Engels'in 1848 devrimlerinden itibaren hem Enternasyonal hem de diğer ulusal sınıf örgütlenmeleri üzerinde giderek artan çeşitli etki ve değerlendirmeleri olmuştur. Reform bu değerlendirmelerin başat konularından biridir: "Ancak, işçi sınıfı reformizminin yapısal açıklamasını yapmamış olan Marx ve Engels, reformizmi, dışsal burjuva etkisinin bir ürünü olarak görmeye devam ettiler. Ayrıca bu yanlış fikirlerin, birleşik bir parti içerisinde verilecek mücadele ile, en fazla birkaç burjuva aydınının dışarıda bırakılmasıyla düzeltilebileceğine inanmayı sürdürdüler. Son tahlilde, reformizmin, işçi sınıfı içerisinde ciddi ve sistematik biçimde *kök salabileceğine inanmadılar*" David Fernbach, *Siyasal Marx*, çev. Murat Akad, (İstanbul: Daktylos, 2008), s. 139. (italikler benim-b.e.) Fernbach'ın "kök salabileceğine inanmadılar" ifadesi biraz abartılı olmuş, doğrusu "kök salmasının yetersizliğine inandılar" olmalıydı.

hukukun ve devletin eski rejimlere ait varlığını ilga edecek komünizmi ya da tahayyül ve eleştirisi hakkında düşünmek için birkaç şeyi yeniden yeniden hatırlamak gerekli görünmektedir.[87]

Marx'ın hemen hemen bütün çalışmalarında "eleştiri" kavramı bir başlık olarak verilir ama eleştiri başlıktan çok içerik sorununa işaret eder. Yine bu çerçevede Marx'ın çalışmalarında "somut/soyut", "gerçekleştirme/tahayyül etme", "genel çıkar/özel çıkar", "zorunluluk/rastlantısallık" ve "tarihsellik/gündeliklik" kavramları da içerik oluşturucu unsurlar olarak öne çıkar. Eleştiri somut ve görünür olandan yola çıkarak gerçekliğin temel ilişkilerini çözümler. Yani somut ve görünür olana karşıttır ya da onu aşan bir olanağı düşünülebilir ve gerçekleştirilebilir kılan bir tutumdur. Fakat somut ve görünür olanı reddederek değil, onun aracılığıyla bütünselliği kavrayarak düşünmektir. Tam bu nedenle eleştiri görünür bir gerçeklikten yola çıkaran maddeci tarihçiliğin ufkunu sürekli zorlar, kendi tahayyül sınırları korumaktan uzaklaşır ve eski rejimlerin hukuk ve devlet gibi yapılarını yıkan bir sonsuzluğa açılır. Daha felsefi deyişle, Marx'ta ve Engels'te ifade edilen *aufhebung* eleştiri ve tahayyül olmaksızın gerçekleşemez. Çünkü *aufhebung* eski rejimlere ait tüm somut ve görünür olan ilişki biçimlerini dönüştüren iradi olayın adıdır. Dolayısıyla *aufhebung* eleştirel olarak tamamlanmış olan nesnelliğin aşılmasıdır. Bu iradenin kendini

[87] Komünizm ve ölçek sorunu son dönem komünizm tartışmalarında oldukça derin ve özel anlamlar kazanmaya başlamıştır. Kapitalizm nasıl ölçülür ya da komünizm karşılaştırılamaz bir ölçek olarak kapitalizmin nasıl eşdeğeri görevini görür? Çoğunlukla bu tür sorularda sonlu, sınırlı, soyut, niceliksel... olanla sonsuz, sınırsız, somut, niteliksel... olanın karşı karşıya geldiği düşünülür. Dolayısıyla kapitalizm ancak eleştiri ile sınırlandırılabilir ve tahayyülün kazandırdığı tutku ile dönüştürlebilir. Bu tartışmalarda ortaklaşılan bir başka konu vardır: Kapitalizmin her anlamda insan özgürlüğünü, eşitliğini ve öznelleşmesini tehdit ettiği gerçeğidir. Buna mukabil komünizmin ise gerçek bireyin toplumsal olarak öznelleşmesini sağlayan gerçek bir düzen olduğu savunulur. Bu savunma ya da iradi duruş, hakkında pek az şey bilinen ya da hiçbir şey bilinmeyen durum karşısındaki aczi üretir. Dolayısıyla Terry Eagleton'ın da ifade ettiği gibi bu durum ancak imgesel olarak belirlenebilir. "Marx'ın tarih-öncesi dediği dönemde aylak olmak ölmek demekti; tarih-sonrasında ise yaşamanın en güzel yoludur... [K]omünizm üstyapının yok olmasını içerdiğini düşünmek mümkün; zira üstyapısal biçimler bu şematize edilemez bolluğu temsil etme kapasitesine sahip olmayacak ve bu aşırı bolluk da nihayetinde kendi kendini temsil etmek zorunda kalacak... [K]omünizmde ölçüt, yaratıcı güçlerin kendileri için açığa çıkarılmasıdır. Yani terimin şimdiki anlamıyla gerçek manada bir ölçüt değildir bu" [Terry Eagleton, "Komünizm: Lear mı Gonzalo mu?", içinde *Bir İdea Olarak Komünizm*, ss. 125-127].

gerçekleştirebilmesi, nesnelliğin kendisinin tarihsel olmasına bağlıdır. Bu yüzden Marx için "sınıf savaşları tarihi" mottosu yeni bir nesnelliğin inşasında temel gerçekliktir. Eğer ezilenler sadece iktidarı ya da egemenlik ilişkilerini değiştirmekle yetinmez, felsefenin gerçekleştirilmesini sağlarlarsa, yani eşitsizliğe dayalı sınıfların kaldırılmasını, özel mülkiyetin son bulmasını ve hukuk ile devlet aracılığıyla geliştirilen olması gerekenler listesini tedavülden kaldırırlarsa komünizmi kurabilirler, yaşamaya başlarlar.

Marx komünizmin gerçekleştirilmesini olanaklı görürken, toplumun büyük bir kesimi oluşturan ezilenlerin deneyimlerine bakar. Paris Komünü'nde olduğu gibi ezilenler somut ve güçlü deneyimlerine ve kendi gerçekliklerine güvenerek yaşamayı seçerlerse, yaşamları ile sefalet arasındaki o ince sınıra mahkum olmadıklarını bilebilirler. Sorun ezilenlerin bu bilgilerini kendi sınıfsal çıkarları lehine, sınıf eşitsizliklerini toplumsal eşitlik adına örgütleyememelerindedir. Komünizmin ezilenlerin tarih öncesinden çıkışını gerçek kılan *aufhebung* olabilmesi için, işte bu örgütlenmeye ve yaşama ihtiyaç duyar. Uygarlık denilen barbarlığın yükünü kaldırmak komünizmin görevi olduğu için, yaşamını toplum imgesini yitirmeden birey olarak inşa eden ve toplumu her türlü hiyerarşik güç ilişkilerinden azade bir şekilde deneyimine katan öznelere ihtiyacı vardır.

Eşitler arası dünyevi ve somut bir ilişki biçimi olarak komünizmi, her tür benzer çabadan/düşünmeden ayıran şey, toplum imgesinin varlığı ve niteliğidir. Yani komünizm altında ne bireyler ne de toplum önceden belirlenmiş bir varoluşa sıkı sıkıya bağlıdır. Tarihöncesi hukuk ve devlet biçimlerine karşıt olarak, üretimin ihtiyaçlar kadar gerçekleştirilimesi hem bireyleri hem de toplumsal ilişkileri özgürleştirir. Komünizm bir "olması gereken", görev ya da zorunluluk değildir fakat yaşamak, bireyselleşebilmek ve her tür boyunduruğa karşı kendini inşa etmek için sahip çıkılması gereken bir gerçekliktir. Seneca'nın dediği gibi, "Kader istekli olanlara yol gösterir isteksiz olanları ise kendisiyle birlikte sürükler: *fata ducunt volentem, trahunt nolentem*". İşte komünizmi ve ezilenleri birleştiren nokta budur.

Marx'ın maddeci tarihçiliğinin ışığında komünizmi anlamak için görece erken dönem çalışmalarına bakıldığında daha çok devrimci ve romantik eleştirinin, daha sonraları ise devrimci ve gerçekçi eleştirilerin önplana çıktığı görülür. Önceleri maddeci bir felsefenin keşfi vardır, daha sonraları ise bu keşfin olanaklarını gerçekleştirme çabası vardır. Bir başka ifade ile maddeci tarihçilik hakikat olarak sunulan her ne varsa şimdi ve burada yeniden inşasını yaparak gerçekliği yeni bir tarihsel ve toplumsal ilişki biçimine zorlar. Böyle bir zorlama özne-nesne, olan-olması gereken, varlık-varoluş, doğa-yaşam gibi ikiliklerin elinden yaşamı kurtarır. Her tür özsel nitelik arayışına son verir.

Marx bütün ikiliklerin ezen sınıfların ve sınıfın kendi varlığından kaynaklandığını bilir, dolayısıyla hakikat diye adlandırılanın üstündeki tarihsel örtüyü açmaya çalışır. Bu nedenle tarihsel incelemelerinde Marx, yabancılaşma kavramını devreden çıkarır ve yerine sömürü, ihtiyaçların tatmini, meta, pazar gibi kavramları koyar. Çünkü komünizm ne bir özne sorunudur ne de nesne, komünizm bir toplumsal yaşam imgesidir. Bu imgeyi yakalamak için Epikuros'un şu sözleri yol gösterici olmaya devam etmektedir: "Sence kim hem tanrılar hakkında dindarca düşünen, hem ölüm karşısında korku duymayan insandan daha üstündür"? Marx'ın *18. Brumaire*'deki dolaylı cevabı: "Hegel, bir yerde, şöyle bir gözlemde bulunur: tarihsel bütün büyük olaylar ve kişiler, sanki iki kez yinelenir. Hegel eklemeyi unutmuş: ilkinde trajedi olarak ikincisinde kaba güldürü olarak". Komünizm trajik olanın bütünlüğüdür. Bu bütünlük insana hem Tanrılar karşısında bağımsızlık hem de ölüm karşısında yaşama bağlılık tutkusu sağlayacaktır. Tam da bu yüzden *civic jungle*'dan çıkışı işaret etmektedir.

Elbette şimdiye değin çizilen komünizm Marx'ın eleştiri ve tahayyülü ile belirginleşen bir gerçeklik. Bu gerçeklikte her şey belirlenmemiş olduğuna göre insana ait her türlü duygu ve düşünce tarihöncesinden tarihin sahnesine sızabilecektir. Fakat bunlar tarih için belirleyici olamayacaktır. Böyle bir dünyada meta biçiminin hukuk ve devleti çoktan sona ermecek, yokluğun bir öğesi olacaktır.

Kaynakça

Marx ve Engels Kaynakçası

Karl Marx, "Debates on Freedom of Press", içinde *Marx Engels Collected Works* (*MECW*), (London: Lawrence and Wishart, 1975), 1. cilt , ss. 132-181.

_____. "Comments On The Latest Prussian Cencorship Instruction", içinde *MECW* I., ss. 111-131.

_____. "Debates on the Law on Theft of Wood", içinde *MECW* I., ss. 224-263.

_____. "Divorce Bill", içinde *MECW* I., ss. 307-311.

_____. "Letter From Marx To His Father in Trier -November 10-11, 1837", içinde *MECW* I., ss. 10-21.

_____. "Philosophical Manifesto of The Historical School of Law", içinde *MECW* I., ss. 203-210.

_____. *Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Ayraç Yayınları, 2001). Ayrıca bkz.: *Difference Beetwen the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature*, içinde *MECW* I, ss. 25-108.

_____. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1997). Ayrıca bkz.: *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, içinde *MECW* III, ss. 3-129.

_____. *Yahudi Sorunu*, çev. Yayın Kurulu, (Ankara: Sol Yayınları, 1997). Ayrıca bkz.: *On the Jewish Question*, içinde *MECW* III, ss. 146-174.

_____. *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1993). Ayrıca bkz.: *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, içinde *MECW* III, ss. 229-346.

_____. *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları, 1992). Ayrıca bkz.: *The Poverty of Philosophy*, içinde *MECW* VI, ss. 115-212.

_____. "Proudhon Üzerine: J.B. Schweitzer'e Mektup, 24.01.1865", içinde *Felsefenin Sefaleti*, ss. 176-184. Ayrıca bkz.: "On Proudhon [Letter to J.B. Schweitzer]", içinde *MECW* XX, ss. 16-23.

_____. "Marx'tan Paris'teki P.V.Anenkov'a Mektup, 28.12.1846", içinde *Felsefenin Sefaleti*, ss. 163-175.

_____. *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 1999), I. cilt. Ayrıca bkz.: *The Grundrisse*, (ed.) David McLellan, (New York: Harper& Low Publishers, 1972).

_____. *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 2003), II. cilt.

_____. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 2005). Ayrıca bkz.: *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chiago: Charles H. Kerry Company, 1904).

_____. *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2010), I. cilt. Ayrıca bkz.: *Capital: A Critique of Political Economy*, (London: Penguin Classics Press, 1992), vol. I.

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, vd., (İstanbul: Yordam Kitap, 2008). Ayrıca bkz.: *Manifesto of the Communist Party*, içinde *MECW* VI, ss. 417-519.

Karl Marx, "Marx'tan W. Bracke'ye –Metinle Birlikte Gönderilen Mektup, Londra, 5 Mayıs 1875", içinde *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Marx ve Engels, (Ankara: Sol Yayınları, 2002), ss.19-21. Ayrıca bkz.: "Letter to Wilhelm Bracke, May 5, 1875", içinde *MECW* XXIV, ss. 77-80.

_____. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp (İstanbul:Yazılama Yayınevi, 2009).

_____. *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, (İstanbul: Birikim Yayınları, 2010). Ayrıca bkz.: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonapartre*, (New York: Dodo Press, 2009).

_____. "Komünün Ayırıcı Niteliği", içinde *Paris Komünü Üzerine*, Marx, Engels, Lenin, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1977), ss. 196-206. Ayrıca bkz.: "The Character of Commune", içinde *The Civil War in France*, Marx, (Peking: Foreign Languages Press, 1966), ss. 162-173.

_____. *Text on Method*, (ed.) Terrel Carver, (Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1975).

Karl Marx Friedrich Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1994). Ayrıca bkz.: *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism*, içinde *MECW* IV, ss. 1-211.

_____. *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1999). Ayrıca bkz.: *The German Ideology*, içinde *MECW* V, ss. 19-539.

_____. *Felsefe Metinleri*, çev. Kenan Somer vd., (Ankara: Sol Yayınları, 1999).

Friedrich Engels, "Friedrich Engels'in Önsözleri", içinde *Felsefenin Sefaleti*, Karl Marx, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları, 1992).

_____. "Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*", içinde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 2005). Ayrıca bkz.: *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chiago: Charles H. Kerry Company, 1904).

_____. *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, (Ankara: Sol Yayınları, 1995).

_____. *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, (Ankara: Sol Yayınları, 1995).

_____. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları, 1992).

Genişletilmiş Kaynakça

Marksist hukuk çalışmaları için bkz.: Monique-Roland Weyl, *Gerçekte ve Eylemde Hukuk'un Payı: Marksist-Leninist Bir Yaklaşımla*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: Konuk Yayınları, 1975); P.I. Stuchka, *Selected Writtings on Soviet Law and Marxism*, (ed.) Robert Sharlet, Piers Beirne & Richard Qinney, (New York: M.E. Sharpe, Inc., 1988); Hugh Collins, *Marxism and Law*, (Oxford: Clarendon Press, 1982); Piers Beirne& Richard Qinney (ed.), *Marxism and Law*, (New York: John Wiley & Sons, 1982); Olufemi Taiwo, *Legal Naturalism: A Marxist Theory of Law*, (Ithaca: Cornell University Press, 1996); Michael Head, *Evgeny Pashukanis: A Critical Reappraisal*, (New York: Routledge-Cavendish, 2008); China Mieville, *Between Equal Rights: Towards A Marxist Theory of International Law*, (Leiden: Brill Academic Publishers, 2005); Mark Cowling, *Marksizm ve Kriminoloji Teorisi*, çev. Defne Yeşilsu (Ankara: NotaBene Yayınları, 2012); Alp Yücel Kaya, "Genç Marx ve 'Odun Hırsızlığı Kanunu Tartışmaları'", içinde *İktisatta Bir Hayalet: Karl Marx*, (ed.) Sevinç Orhan, Serhat Koloğlugil, Altuğ Yalçıntaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), ss. 13-43; Eugene Kamenka, "Hukuk", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, haz. Tom Bottomore, çev. Levent Köker, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

Marx ve Engels arasındaki ayrım hakkındaki çalışmalar için bkz.: Donald R. Kelley, "The Metaphysics of Law: An Essay on the Very Young Marx", *The American Historical Review*, 1978, (vol.83), no.2, ss. 350-367; Norman Levine, *Divergent Paths: Hegel in Marxism and Engelsism*, (Maryland: Lexingtoon Books, 2006); Manfred B. Steger, Terrell Carver (ed.), *Engels after Marx*, (Manchester: Manchester University Press, 1999).

Marx ve genç-Hegelciler hakkındaki çalışmalar için bkz.: Warren Breckman, *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory: Dethroning the Self*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); David McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, (Hampshire: Gregg Revivals, 1993).

Marx ve Hegel ile metodoloji tartışmaları hakkında bkz.: Walter Benjamin, *Brecht'i Anlamak*, çev. Haluk Barışcan-Güven Işısağ, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000); Mark E. Meaney, *Capital as Organic Unity: The Role of Hegel's Science of Logic in Marx's Grundrisse,* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002); Takahisa Oishi, *The Unknown Marx: Reconstructing a Unified Perspective*, (London: Pluto Press, 2001); Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, çev. Cenk Saraçoğlu, (İstanbul: Yortam Kitap, 2006); Paul Paolucci, *Marx's Scientific Dialectics: A Methodological Treatise for A New Century*, (Leiden: Brill Academic Publishers, 2007); Karl Löwith, *From Hegel to Nietzsche: The Revolution of Nineteenth-Century Thought*, çev. David E. Green,

(New York: Holt, Rinehard and Wiston, 1964); G.W.F.Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2004); Karl Löwith, *Max Weber and Karl Marx*, (ed.) Brayn S. Turner, (London: Routledge, 1993); Tom Rockmore, *Marx after Marxism: The Philosophy of Karl Marx*. Malden: Blackwell Publishers, 2002; John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Epos, 2000), ss. 151-194; Jonathan Hughes, *Ecology and Historical Materialism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), ss. 86-120; Bertell Ollman, *Diyalektik Soruşturmalar*, çev. Cenk Saraçoğlu, (İstanbul: Yordam Kitap, 2011).

Diğerleri

Eugene Kamenka, "Hukuk", içinde *Marksist Düşünce Sözlüğü*, haz. Tom Bottomore, çev. Levent Köker, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

David Fernbach, *Siyasal Marx*, çev. Murat Akad, (İstanbul: Daktylos, 2008).

Gianni Vattimo, "Zayıf Komünizm mi?", içinde *Bir İdea Olarak Komünizm*, haz. Alain Badiou& Slavoj Zizek, çev. Ahmet Ergenç& Ebru Kılıç, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011).

Terry Eagleton, "Komünizm: Lear mı Gonzalo mui?", içinde *Bir İdea Olarak Komünizm*, , haz. Alain Badiou& Slavoj Zizek, çev. Ahmet Ergenç& Ebru Kılıç, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011)..

Marksist-Leninist Devlet Teorisi

Taner Yelkenci

Tarihin en büyük buluşu yapılmış, proleter tip bir devlet yaratılmıştır. Yeryüzünde hiçbir güç Sovyet devletinin yaratılmış olduğu gerçeğini yok edemez. Bu tarihsel bir zaferdir. Yüzlerce yıldır devletler burjuva modele göre yaratıldı ve ilk kez burjuva olmayan bir devlet keşfedildi. [...] Yönetim aygıtımız çok bozuk olsa bile, onun yaratılmış olduğu gerçeği değişmez. - Vladimir İ. Lenin

[D]evam etmekte olan büyük uygarlık deneyi konusunda değerlendirme yapmayı kesinlikle düşünmediğimi açıkça ifade etmeme izin verin [...] Orada hazırlığı süren şey henüz tamamlanmadığı için, uzun bir geçmiş temeli olan kendi uygarlığımızın bize sağladığı malzemeyle bir inceleme yapmaya elverişli değildir. - Sigmund Freud

Marksizm-Leninizm her şeyden önce bir toplumsal devrim teorisidir. Daha doğrusu proletaryanın sınıfsal mücadelesini kavrayan ve onun hareket kabiliyetini artırmak için çalışan bir teori... Bu nedenle ayırt edici özelliği plan, program, strateji ve taktiktir. Marksizm-Leninizm baştan aşağı örgütlenme sorunlarıyla dokunmuştur ve bu durum onu hiç şüphesiz diğer siyasi teorilerden kesin bir şekilde ayırır. Teori geleneksel anlamıyla temaşaya işaret ederken Marksizm-Leninizm esasta eylemdir ve dolayısıyla kılavuzdur.[1]

[1] Marksizm-Leninizm'i diğer teorilerden ayıran özellikleri uzun uzadıya anlatmaktansa Lenin'in kendi kitabına yazdığı sonsözü olduğu gibi aktarmak daha yararlı olur: "Bu broşür 1917 Ağustos ve Eylül'ünde kaleme alındı. '1905 ve 1917 Rusya Devrimlerinin Deneyimi'

Fakat bu kılavuz aynı zamanda burjuvazinin siyasi literatürünü kökten sarsan kavramsal bir hazineye de sahiptir. Marksizm-Leninizm bu özelliğinden dolayı en kuvvetli siyasi eleştirilerden bir tanesini temsil eder. Eleştiri, malum olduğu üzere parti toplantılarında, meydan konuşmalarında ve haliyle polemiğe dayanan bir üslupla dile getirilmiştir. Fakat bu genelde sanılanın aksine "bilimsel" niteliğinin en açık delili olarak kabul edilmelidir. Bolşeviklerin objektif bir tahlilde bulunmaları için herkesten fazla gerekçeleri vardı. Eski rejimi ortadan kaldırmak amacıyla hareket edildiğinde sağlam bir zemine basılmalıydı; kavramlar açık ve net olmalı, her zamankinden çok daha kesin verilerle hareket edilmeli, tahliller her ihtimali göz önünde bulundurmalı ve elbette macera dışlanmalıydı. Bolşeviklerin gerilim dolu ifadelerini bu nedenle burjuvazinin siyaset ve hukuk felsefesine karşı geliştirilmiş soğukkanlı bir teori/eleştiri olarak değerlendirmek gerekir. Marksizm-Leninizm sınıf mücadelesiyle yoğrulmuş bir siyaset bilimidir aynı zamanda.

Bu siyaset bilimine temel oluşturan kavram Proletarya Diktatörlüğü'dür. Lenin, bu kavramı, sınıfsal analizin doğal bir sonucu, dolayısıyla Marksizmin vazgeçilmez bir koşulu olarak değerlendirmiştir.[2] Günümüz onu karikatürize etmeyi alışkanlık haline getirmiş yaklaşım biçimleriyle elemeye çalışıyor. Oysa üst düzeyde açıklama kabiliyeti gösteren bir kavramın genel kanaatlerle ve önyargılarla tasfiye edilebileceğini sanmak büyük bir talihsizlik. Proletarya Diktatörlüğü, işçi sınıfının siyasi iktidarına işaret eden bir kavram değildir sadece; o aynı zamanda genel devlet teorisine seslenir; her devletin, biçimi ne olursa olsun, sınıfsal bir temele sahip olduğunu, dolayısıyla son tahlilde mutlakiyete dayandığını anlatır. Marksizm-Leninizm diktatörlük dediğinde hâkim sınıfsal çıkarlarla bütünleşmiş

başlığını taşıyan 7. Bölüm'ün planını daha öncesinde hazırlamıştım. Ama başlığı dışında, bu bölümle ilgili tek bir satır bile yazacak zamanım olmadı; bir siyasal kriz, yani 1917 Ekim Devrimi'nin arifesi beni 'engelledi'. Böyle 'engelleme'ye can kurban! Ama sanırım broşürün ikinci kısmının ('1905 ve 1917 Rusya Devrimlerinin Deneyimi') yazılması işini daha uzun bir zaman ertelemek gerekecek. Ne de olsa 'devrim deneyimi'ni yaşamak, devrim deneyimi hakkında yazmaktan daha güzel ve yararlıdır". *Devlet ve Devrim*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2009.

[2] Bkz. Lenin, *Devlet ve Devrim*, ss. 34-35.

mutlak bir devlet iktidarını kasteder. Bu kavramı apoletli parti siyaseti ile özdeşleştirmek sorunları aydınlatmaktan çok karartır. Şiddet ve keyfiliğin üniformasız da yapabildiği, dahası sivil bir kıyafetle ya da Gülen bir yüzle çok daha etkili olabildiği görülmüştür artık. Diktatörlük, yürütme meselesi değil, siyasi iktidar meselesidir. Marksizm-Leninizm, her devletin (evrensel hukuki kural ve kaidelere bağlı olanlar dâhil), pazarlığa ve müzakereye kapalı amaçlar (hâkim sınıfsal çıkarlar) üzerinde yükseldiğini ve bu amaçları da eninde sonunda kuvvetle/şiddetle savunmak zorunda kaldığını belirtir. Diktatörlük, bütün bu gerçekleri dile getiren kavramsal dağarcığın odak noktasını oluşturur. Bu kavramı ihmal etmek kayba mal olur; benzer ve hatta aynı siyaset biçimleri arasında komik ayrımlar yapmak ve bunları da marifetten saymak kaçınılmaz hale gelir.

Aşağıda yer alan satırlar, Marksist-Leninist devlet teorisini ana hatlarıyla ortaya koymayı hedeflemektedir. Asıl amacı, proletarya diktatörlüğü (devleti) etrafında kümelenen kavramları harekete geçirmektir. İkinci amacı, eğer başarabilirse, bugün zıt olduğu iddia edilen birçok yönetim biçimi arasında sanıldığından çok daha yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektir.

1. Marksizm-Leninizm: Kamu Hukuku Eleştirisi

Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk adalet halk komiserleri arasında yer alan bir hukukçu-teorisyen, Petr İvanoviç Stuçka, burjuva bilimin toplumsal çelişkilere ve sınıf mücadelesine yabancı olduğunu ifade ettiğinde haklıydı. Sınıf mücadelesini görünür hale getiren isyan, iç savaş, devrim ve (anayasal) diktatörlük gibi olguların/olayların genel kamu hukuku ya da devlet teorisi içinde sorunsuz bir şekilde ele alınması beklenemez — çünkü varlıkları bizzat kamu hukukuna karşı tehdit oluşturur. Bu durumu açıklayabilmek için devrimci hareketlerin temel olarak emek ve sermaye arasındaki çelişkiden kaynaklandığını göz önünde bulundurmak gerekir. İşçi sınıfının siyasi stratejisi yasal ve yasal olmayan unsurlardan oluşmuş bir bileşimdir. Burjuva-devletin proletarya karşısında izlediği mücadele yöntemi de aynı niteliğe sahiptir. Dolayısıyla modern siyasi hayata damgasını vuran ve "yapısı

gereği ehil kılınamayan vahşi bir iktidar alanı"ndan[3] bahsetmek kaçınılmaz hale gelir. Bu alan hukuki biçime karşı direnir; isyanlar, savaşlar ve devrimler kamu hukukuyla kavranamaz. Gerçi bu yönde atılmış bir adım yok değil; olağanüstü hâle ilişkin hukuki düzenlemeler vahşi iktidar alanını kuşatmayı hedefleyen bir teşebbüstür aslında. Ancak bu teşebbüsün genel kamu hukuku içinde son derece kritik bir konuma sahip olduğunu kabul etmek gerekir.[4] Öyle ki muhteviyatına derinlik kazandırıldığında kamu hukukunu sarsan ciddi bir sorgulamaya neden olabilir. Diğer seçenek ise isyanı, iç savaşı ve devrimi çılgınlığa indirgemek; dolayısıyla yüzleşmekten kaçınmak, uzak durmak, gözden kaçırmak. Genel kamu hukuku ve hukuk dogmatiği (burjuva bilim) tarafından teşvik edilen yol genelde bu ikincisidir.[5]

Bolşeviklerin tutumu ise farklıdır. "Kuvvetimizi açıklık ve samimiyetten alıyoruz; burjuva topluma özgü ikiyüzlülükten değil".[6] Stuçka'nın bu sözünü fanatizme indirgemek çok hatalı olur. Çünkü devrimci bir düşünürün kavramları "ehil kılınamayan vahşi bir iktidar alanı" içinde kök salmıştır. Terminolojisini üniversiteden çok parti okuluna borçludur. Sert ve acımasız mücadele koşullarıyla karşı karşıya kalması, bunları kabullenmesi ve ardından büyük bir risk ve sorumluluk üstlenmesi neredeyse kaçınılmazdır.[7] Bu temel üzerinde

---

[3] Susan Buck-Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket; Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2004, s. 17.

[4] "İstisna halinin temel niteliği, hukuki düzenin (bütünsel ya da kısmi olarak) askıya alınması ise, bu askıya alma nasıl olur da yasal düzen içinde yer alabilir? Nasıl olur da hukuki düzen içinde bir yasasızlığa izin verilebilir? [...] Aslında, istisna hali, hukuki düzenin ne dışında, ne de içindedir ve istisna halinin tanımı sorunu, tam olarak, iç ile dışın birbirini dışlamadığı, tersine birbirini belirlediği bir eşik ya da bir 'ne o, ne bu' bölgesi ile ilgilidir. [...] [İ]stisna halinde, fiilin hukuka dönüştüğü söylenmişse de [...] bunun tersi de doğrudur, yani istisna halinde, fiilde, hukukun askıya alındığı ve unutulduğu tersine bir hareket de kendini gösterir" Giorgio Agamben, *İstisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom, 2006, s. 33, 39.

[5] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lenin, "Diktatörlük Sorununun Tarihine Katkı", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, çev. Muzaffer Erdost, der. Sol Yayınları, Ankara: Sol, 2006, özellikle ss. 251-263.

[6] Petr I. Stučka, *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, çev. Norbert Reich, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1969, s. 83.

[7] Gerçekçilik Leninizm'in ayrılmaz bir parçasını oluşturur: "Gerçek bir Leninist ve siyasal muhafazakârda ortak olan şey, bunların sol liberal sorumsuzluğu, yani önce büyük dayanışma, özgürlük vb. projelerini savunup, sonra bunlar için ödenmesi gereken bedel, somut ve çoğu zaman da 'zorba' siyasal tedbirler kalığına büründüğünde ortalıktan sıvışmayı reddetmeleri-

yükselen bir hukuk anlayışı tabii ki farklı olacaktır. Nitekim adalet halk komiserliği tarafından yapılan tanım bunu açıkça gösterir: "Hukuk, egemen sınıfın çıkarlarıyla örtüşen ve onun sistematik şiddetini/iktidarını muhafaza eden bir toplumsal ilişkiler sistemi ya da düzenidir".[8] Bu tanıma sempatiyle yaklaşan bir "hukukçu" bulunabilir mi? Tanımda "sınıfsal çıkar"a yapılan vurgu hukukun tarafsız bir normlar bütünü olarak anlaşılamayacağını gösterir. "Sistematik şiddetin muhafazası" konusunda gösterilen hassasiyet hukuki normların akılla değil de mistifikasyonla birlikte düşünülmesi gerektiğini ima eder. "Toplumsal ilişkiler sistemi" ibaresi ise hukuki kural ve kaidelere atfedilen hakikati (adaleti) reddeder; yani kuralların iktidar ilişkileri tarafından, daha doğrusu sınıf mücadelesi tarafından belirlendiğini anlatır. Komiserliğin hukuk tanımında siyasi iktisat eleştirisi (tarihsel materyalizm) belirleyici bir öneme sahiptir. Bu tanımla uyum içinde duran bir devlet analizini kamu hukuku olarak nitelendirmek imkânsızdır. Aksine, tarihsel materyalizmden beslenen bir devlet anlayışı, kamu hukukunun temel konu başlıklarını tamamen farklı bir içerikle yeniden yazmayı gerektirir. Bolşevikler sınıf mücadelesini (modern siyasi hayatın gerçeğini) hukuki tahlile dâhil etmiş, dolayısıyla katı disipliner ayrımlara karşı mümkün olduğu kadar direnmiş, ayrımda ısrar eden (gerçeğin üstünü örtüp saklayan) kamu hukukçularına ise şüpheyle yaklaşmıştır.[9] Kamu hukuku Stuçka nezdinde bir tür metafizikten ibarettir; Sovyetlerde hâkim kılmaya çalıştığı devrimci-diyalektik hukuk anlayışını ise bilimsel olarak nitelendirmektedir.

Aynı yaklaşım biçimini Lenin'in devlet teorisinde de görmek mümkündür. Şu sözler kendisine ait: "[D]evlet, bir sınıf *egemenliği* organıdır, bir sınıfın başka bir sınıfı *tahakküm altına alma* aracıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek, bu tahakkümü yasallaştırıp kalıcılaştıran bir 'düzen'in kurulmasıdır".[10] Devlet ile baskı (tahakküm)

dir. Hakiki bir muhafazakâr gibi, gerçek bir Leninist, eyleme geçmekten, siyasal projelerini gerçekleştirmenin hoş olmayabilecek tüm sonuçlarının sorumluluğunu almaktan korkmaz" Slavoj Žižek'ten aktaran Alex Callinicos, "Yirmi Birinci Yüzyılda Leninizm? Lenin, Weber ve Sorumluluk Siyaseti", *Yeniden Lenin*, çev. Cumhur Atay, der. S. Žižek; S. Budgen; S. Kouvelakis, İstanbul: Otonom, 2011, s. 29.

[8] Stučka, *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, s. 65.

[9] Bkz. Stučka, *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, s. 170 vd.

[10] Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 4.

arasında sıkı bağlantı kuran bu türden bir tanımın kuvvet ilişkilerine dayalı bir tahlile yol açacağı çok açıktır. Nitekim Lenin'in devlet tahlilinde hukuk ideolojisinden hiçbir iz yoktur; evrensel hukuki kural ve kaidelere gönderme yoktur; içeriğe bağlı olmayan rasyonel-hukuki biçimlere rastlamak mümkün değildir; dolayısıyla devlete kişilik atfeden hukuki muhakeme kesin bir dille reddedilmiştir vs. Bu niteliklere sahip bir devlet teorisi kamu hukukunu tahrip eder. Lenin'in siyasi tahlili kuvvet-tekniği esas alır; hukuki biçimin idare kuvvetine tabi olduğunu gösterir. Fakat hükümete atfedilen bu önemi desizyonizme[11] ait bir belirti olarak görmek yanlış olur. Desizyonizm, icrayı (poli-tekniği) aşan normlara ihtiyatlı yaklaşsa da, dolayısıyla liberal devlet ve hukuk tasarımına (hukuk devletine) karşı etkili bir alternatif geliştirse de, hâlâ hukuki muhakemenin sınırları içinde yer alır. Hukuki normu akla değil de egemenin somut emrine/kararına indirgeyen bu yaklaşım kamu hukuku içinde geliştirilmiş bir alternatiftir sadece; yani siyasi iktidarın toplumsal temeli hakkında hiçbir şey söylemez. Hâlbuki Marksizm-Leninizme dayanan bir tahlilde devletin hukuki varlığı (tüzel kişiliği) mutlak bir karara ya da emre (iradeye) indirgenemez. Emir ya da karar, desizyonist bir hukuk teorisinde kaynak veya köken (yani gerekçesi olmayan bir irade beyanı) iken[12] Leninist bir tahlilde sadece sonuçtur. Yani egemenlik kişisel değil, aksine sınıfsal (toplumsal/yapısal) bir meseledir. Bu da hiç şüphesiz kamu hukukuyla sınırlı kalmayan bir devlet teorisini gerekli kılar. Nitekim

---

[11] Carl Schmitt tarafından icat edilen bu terim "kararcılık" olarak tercüme edilebilir. Terimin anlamı ise kendisi tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur: "[D]ezisyonist [hukuk biliminin] klasik temsilcisi Thomas Hobbes'tur. [...] *Autoritas, non veritas facit legem* (Leviathan, Böl. 26) [Yasayı yapan otoritedir, hakikat değil] Hobbes [...] somut devlet egemenliği yerine soyut olarak geçerli bir düzeni geçirmeyi amaçlayan tüm girişimleri reddeden kesin bir argüman da geliştirmişti. O manevi kuvvet daha üstün bir düzen oluşturduğu için devlet kuvvetinin manevi kuvvete tabi olmak zorunda olduğu iddiasını tartışır. Hobbes, böyle bir gerekçeye karşı şu yanıtı verir: Eğer bir kuvvet diğerine tabi olacaksa bu yalnızca kuvvetlerden birini elinde bulunduranın diğer kuvvet sahibine tabi olacağı anlamına gelir [...] *'For Subjection, Command, Right and Power are accidents, not of Powers but of Persons'* (Böl. 42) [Tabiyet bakımından emir, hak ve kuvvet, iktidarların değil, kişilerin belirtileridir] [...] Hukuki yaşamın gerçeği bakımından önemli olan kimin karar verdiğidir [...] Hukuki biçim sorunu, kararın öznesi ve içeriği arasındaki karşıtlıkta ve öznenin kendine özgü anlamında yatmaktadır. Aşkın biçimin *a priori* boşluğu onda yoktur [...]". *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre der Souveränität*, Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 39-40.

[12] Bkz. Schmitt, *Politische Theologie*, ss. 37-38.

Lenin'in devleti (sınıf egemenliğini ve tahakkümünü) neredeyse her seferinde "sömürü" ile birlikte anmış olması siyasi iktisat eleştirisini göz önünde bulundurduğunu gösterir. "Ezilen sınıfı sömürmenin bir aracı olarak devlet".[13] Sömürü kavramı burada devlet ve hukuk eleştirisinin esaslı bir öğesidir. Lenin bu nedenle hukukun içinde sıkışıp kalan (sömürüyü, isyanı, iç savaşı ve devrimi göz ardı eden) devlet teorilerini bir tür metafizik olarak mahkûm etmiş; tarihsel materyalizmden beslenen Marksist devlet ve hukuk eleştirisini ise bilimsel olarak nitelendirmiştir.

Gerçeğin (olağanüstü halin, devrimin, iç savaşın vs.) soğuk ve acımasız yüzüyle baş başa kalan bir siyasi tahlil konfora bel bağlayamaz. Engels, pürüzsüz devrim senaryoları ile alay ettiğinde bunu açıkça göstermişti: "Bu beyler [otorite karşıtları] acaba hiç devrim görmüş müdür? Devrim kesinlikle en otoriter şeydir; nüfusun bir bölümünün kendi iradesini öteki bölüme karşı tüfeklerle, süngülerle ve toplarla, yani 'akla gelebilecek en otoriter araçlarla' dayattığı bir eylemdir; ve eğer kazanan taraf yok yere savaşmış durumuna düşmek istemiyorsa, egemenliğini silahların gericiler üzerinde yarattığı korku ile sürdürmelidir".[14] Gerçekle yüzleşmenin kaçınılmaz sonucu açıklık, samimiyet ve dürüstlüktür. Bolşeviklerin bu konuda Engels'in en sıkı takipçileri arasında yer aldıklarından şüphe edilemez. Devrim kadrosunda yer alanların sözlerine kabaca bakmak bile kâfi. Aynı anda hem hayranlık uyandıran hem de irkilten bir açık yüreklilik... Ancak bu samimiyetin anayasa metnine yansımış hali çok daha çarpıcıdır. Tarihte ilk defa bir devlet sınıfsal/kısmi çıkarlar üzerinde yükseldiğini açık bir şekilde ifade etmiştir: "Rusya, işçi, asker ve köylü temsilcileri tarafından oluşturulmuş Sovyetler Cumhuriyeti olduğunu ilan eder".[15] Tarihte ilk kez bir devlet baskıya ve şiddete dayandığını tereddütsüz bir ifadeyle teslim etmiştir: "Temel amacı insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak, toplumun

---

[13] Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 9.

[14] Friedrich Engels, "Otorite Üzerine", *MEW 18*, Berlin: Dietz, 1973, s. 308.

[15] *Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR) [Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Anayasası]*, 10 Temmuz 1918, 1. bölüm/1. madde, http://www.verfassungen.net/rus/rsfsr18-index.htm

sınıflara ayrılmasını tamamen yok etmek, sömürenleri acımasız bir şekilde bastırmak [...] olan Üçüncü Tüm Rusya Sovyet Kongresi [...].[16] Nihayet ilk defa bir devlet bizzat kendi sonunu hazırlamak üzere işe koyulduğunu ilan etmiştir: "Rus Federatif Sovyet Cumhuriyeti Anayasası'nın temel amacı [...] insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak ve altında ne sınıfsal bölünmenin ne de devlet iktidarının var olacağı sosyalizmi kurmaktır".[17] Bu temel üzerinde yükselen bir devlet anlayışının kamu hukuku tarafından kuşatılamıyor olması çok doğaldır. Aksi şaşırtıcı olurdu.

2. Siyasi ve Hukuki Mistifikasyona Karşı Tarihsel Materyalizm

Marksist-Leninist devlet teorisini daha açık bir şekilde görmek için önce devletin doğasına kısaca göz atmak gerekir. Modern siyasi birlik (devlet) hukuki ifadesini *egemenlik* kavramında bulur. Jean Bodin, bu kavramı, 16. yüzyılın sonlarında, giderek olgunlaşmaya başlayan merkez-siyasi iktidarı tanımlamak amacıyla ileri sürmüştü: "Egemenlik kavramı, devletin mutlak ve sürekli iktidarını içerir [...] Egemenlik, en yüksek emretme kuvveti anlamına gelir".[18] Mutlakiyete ve en yüksek emretme kuvvetine yapılan vurgu, devletin iki temel özelliğine, yani temyiz edilemeyen nihai kararına/iradesine ve içeride rakip tanımayan şiddet tekeline işaret eder. Egemenlik tek (bir), bölünemeyen, paylaşılamayan ve dolayısıyla bağımsız bir siyasi iradeye/iktidara atıfta bulunur. Bu durum, önemli bir sonuç olarak, nüfusu bağlayan kural ve kaidelerin (yasaların) sonuçta merkez-siyasi aygıt (devlet) tarafından yaratıldığını gösterir. Hobbes'un o meşhur yaklaşım biçimiyle ifade edilecek olursa: "Yasayı yapan otoritedir, hakikat değil".[19] Aynısı bugün için de geçerlidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin (liberalizmin) idarede zamanla yumuşamaya yol açmış olması temelli

---

[16] *Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR)*, 2. bölüm/3. madde.

[17] *Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR)*, 5. bölüm/9. madde.

[18] Jean Bodin, *Über den Staat*, çev. Gottfried Niedhart, Stuttgart: Reclam, 2005, s. 19.

[19] Hobbes'tan aktaran Schmitt, *Politische Theologie*, s. 39.

bir değişiklik yaratmamıştır. Bunu görebilmek için olağanüstü hallerde (yani devletin doğasını görünür kılan hallerde) olup bitenlere bakmak yeterlidir. İhtilaflar (uzlaşmaz toplumsal çelişkiler) çalkantıya doğru sürüklendiğinde, yani siyasi birlik (egemenlik) yara almaya başladığında, ılımlılık her zaman derhal son bulmuş, devlet *her şeyden önce* mutlak emir/karar ve şiddet olduğunu hatırlatmıştır.[20] Egemenlik haklarından kısmen dahi olsa feragat eden bir devlet olamaz. Mutlakiyet, devletin mantıksal ve sistematik bir gereğidir. Dolayısıyla devlet iktidarını hukuki olarak sınırlandırmak mümkün değildir. Sınırlı devlet iktidarını (hukuk devletini) meşru kılmak için çaba sarf eden argümanlar hukuki değil, ahlaki bir temele dayanır.[21]

Fakat egemenlik, devletin sadece birliğine ve mutlak kudretine değil, daha önemlisi sürekliliğine, yani zaman ile sınırlı olmayan ebedi varlığına da atıfta bulunur. "Egemenlik, devletin mutlak ve *sürekli iktidarını* içerir [abç]" (Bodin). Başka bir deyişle, modern siyasi birlik, gerçek kişilerden oluşan, ancak onlara indirgenemeyen, onlar gibi gelip geçici olmayan soyut/spekülatif bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu durum, devlet iktidarını, onu kullanan kişi ya da kişilerden ayrı, dolayısıyla mevcut yönetim biçimine indirgenemeyen aşkın bir varlık haline getirir.[22] Egemenlik, siyasi iktidarın değişmeyen, yani yıpranmayan ve çürümeyen bir bedene/gövdeye sahip olduğunu anlatır. Ebediyet devletin soyut/tüzel kişiliğinin bir ifadesidir. Bu kişiliğin mistik

[20] Bkz. Taner Yelkenci, "Devlet ve Anayasal İktidar", *kampfplatz*, Sayı 1, 2012, ss. 29-52.

[21] Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: O. Häring, 1914, s. 476; Jellinek'in, istisnai haller dışında, yani olağan şartlarda, devletin her şeye rağmen kendi kendisini sınırladığını, yani yasal düzene itaati sağlayabilmek için herkesten önce bizzat kendisi itaat etmek zorunda kaldığını, yasalarla bağlı olmayan bir devletin düşünülemeyeceğini, dolayısıyla devletin belki biçimsel olarak değil ama fiiliyatta hukukla sınırlı olduğunu ifade etmesi inandırıcı olmaktan uzaktır. Bkz. *Allgemeine Staatslehre*, ss. 477-84. Devletin hukuka bağlılığı hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek bir idealdir. Devletin aynı zamanda örtülü ödenek ve gizli istihbarat/operasyon servisleriyle (yasadan uzaklaşma eğilimi taşıyan faaliyetlerle) bütünleşmiş bir aygıt olduğunu anlamak için uzman olmaya gerek yok. Herkesin bunu açık bir şekilde görüyor olması devleti ortadan kaldırmıyor. Ayrıca olağanüstü haller günümüzde olağan (sürekli) hale gelmekte, dolayısıyla devletin yasal olmayan faaliyetlerinde artış hissedilmekte, üstelik herkes bunu açık bir şekilde görmekte, ancak devlet bu koşullar altında yine de meşruiyetini uzun süre koruyabilmektedir. Bu durum "hukukla sınırlı devlet"in (hukuk devletinin) fiili bir gerçeklikten ziyade ideolojik bir gerçeklik olarak ele alınması gerektiğini gösterir.

[22] Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost, 1998, s. 75; Ayhan Yalçınkaya, *Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim, 2011, ss. 408-09.

bir karakterle bütünleşeceği açıktır. Bu nedenle kamu hukukunun son tahlilde ilahiyata bağımlı olduğunu iddia edenler haklıdır.[23] Kadir-i mutlak Tanrı ve her şeye muktedir *Législateur* (yasa koyucu) arasında yapılan kıyaslamalar terminolojik bir analojiyle sınırlı değildir. Aynı şekilde, doğa yasasına bağlı olmayan Tanrı ve *princeps legibus solutus* (hükümdar/egemen yasalara bağlı değildir), lütuf ve genel/özel af, hakkın sesi ve halkın sesi, kutsal metin ve anayasa, kutsal üçlük (teslis) ve kuvvetler ayrılığı vs.[24] Bu kavramlar arasında göze çarpan benzerlik biçimle sınırlı değildir; aksine bunlar siyasi ilahiyat ile kamu hukuku (genel devlet teorisi) arasında bulunan köklü bir akrabalığın ifadesidir. Mihail Bakunin çok kısa bir şekilde özetlemişti: *Tanrı ve Devlet.*

Ancak şu önemli konuyu gözden kaçırmamak gerekir: Modern siyasi birlik (tüzel kişi olarak devlet) ancak homojen ve türdeş bir insan kitlesi üzerinde yükselebilir. Çünkü köklü farklılıklarla birlik inşa etmek mümkün değildir. Birlik, ortak düşünce biçimleri ve benzer davranış kalıpları gerektirir. Bireylerin (çokluğun) yekvücut olabilmeleri, yani organik bir bütüne (bedene/gövdeye) hayat verebilmeleri, eşit birer insan haline geldikleri takdirde mümkündür. Tüzel kişiliğin şartı eşitliktir. Kilisenin kölelere, daha sonra köylülere ve işçilere, her ne kadar yük beygiri gibi görünseler de, herkesle aynı ruha sahip olduklarını bildirmiş olması tesadüf değildir.[25] Kilisenin bu ilanı, herkesi eşit ve bir hale getirmekle kalmamış, çokluğun da ümmete dönüşüp ayrı bir tüzel kişilik kazanmasına yol açmıştır. Kendisi ise bu kişiliğin cisimleşmiş haline, yani çürümeyen mistik bir bedene (*corpus misticum/Christi*) dönüşmüştür. Kamu hukuku, işte bu korporatif siyaset anlayışının (siyasi ilahiyatın) bir mirasçısıdır. Çünkü en başından itibaren, bütün bireylerin eşit hak ve yükümlülüklere (yasal eşitliğe) sahip olduğunu ilan etmiş, bu eşitlikten doğan genel iradeyi de ayrı bir tüzel kişilik olarak tanımıştır. Egemenlik, bu tüzel kişiliğin modern (burjuva) ifadesidir. Burjuva devlet teorisinin, siyasi ilahiyattan farklı

[23] Bkz. Schmitt, *Politische Theologie*, 3. bölüm.

[24] Bkz. Henning Ottmann, "Politische Theologie als Begriffsgeschichte. Oder: Wie mann die politischen Begriffe der Neuzeit politisch-theologisch erklären kann", *Der Begriff der Politik: Bedingungen und Gründe politischen Handelns*, der. Volker Gerhardt, Stuttgart: Metzler, 1990, s. 187.

[25] Bkz. Leon Trotskiy, *Terörizm ve Komünizm*, çev. Onur Koyunlu, Ankara: Epos, 2008, s. 97.

olarak, seküler bir spekülasyonu devreye sokmuş olması, yani tüzel kişiliğin temeline *toplumsal sözleşmeyi* yerleştirmiş olması, radikal bir değişikliğe yol açmamıştır. "Hıristiyanlığın mistik eşitliği, demokrasinin 'doğal', 'yasal' eşitliği kılığında göklerden bir adım aşağıya [inmiştir sadece]".[26] Tıpkı kilise gibi devlet de ayrım gözetmemiş, kendi nezdinde herkesin eşit olduğunu ilan etmiş, böylece çokluktan tüzel bir kişilik (halk) yaratmış, kendisini de bu kişiliğin cisimleşmiş haline (çürümeyen mistik bir bedene/gövdeye) dönüştürmüştür.

Bu metafiziksel denklemi ayakta tutan temel kavramın *eşitlik* olduğunu ısrarla vurgulamak gerekir. "*Herkes*, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin *kanun önünde eşittir* [abç]".[27] Bu ilkeye birçok anayasada rastlanabilir. Bireyler arasında resmen ayrım yapan ya da imtiyaz tanıyan bir siyasetin egemenlik (bölünmez birlik ve bütünlük) iddia etmesi mümkün değildir. Modern siyaset, bu nedenle, bireyleri (farklılıkları) ortak bir statü altında toparlamış, onları hukuken *kişi* olarak belirlemiştir. Burjuva siyaset teorisi, uygarlığın temeline toplumsal sözleşmeyi koymuş, sözleşmeye taraf olanları (çokluğu) da hak ehliyetine sahip kişiler (eşitler) olarak görmüştür. Özel hukukun bütün kural ve kaideleri yasal eşitliğe dayanır. Devlet bireyleri yasa önünde eşit kabul eder (farklılıkları göz ardı eder) ve onları sadece kişi olarak tanır. "Her tür hukuksal ilişki özneler arası bir ilişkidir. Özne hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur".[28] O halde kamu hukukunu taçlandıran o mistik halenin ancak kişi kategorisi üzerinde yükselebildiğini görmek; dolayısıyla mistifikasyondan arınmak isteyen bir siyasi çözümlemenin bu temel özel hukuk kategorisini eleştirmekten kaçınamayacağını kabul etmek gerekir. Kişinin hukuki bir *varsayım* olduğu açıktır. Peki, bu varsayımı ayakta tutan nedir? Yani kişi nasıl açıklanır? Bu sorulara verilecek cevaplar siyasi ilahiyatla bağları koparmış bir devlet anlayışına kapı aralar. Fakat cevapları mümkün

[26] Trotskiy, *Terörizm ve Komünizm*, s. 98.

[27] *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 07.11.1982, 10. madde, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf

[28] Evgeny B. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim, 2002, s. 109.

kılan disiplin hukuk değil, siyasal ekonomidir. Mistik-burjuva devlet anlayışı, ancak siyasal ekonomiden hareket eden bir eleştiriyle (siyasal ekonominin eleştirisiyle) çözülebilir.

Öyleyse Marksizm-Leninizmin daha en başından itibaren kamu hukukuna zıt bir konumda bulunduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Çünkü onun siyaset teorisi kişilere (dolayısıyla toplumsal sözleşmeye) değil, aksine sınıflara (toplumsal mücadeleye) dayanır. Marx ve Lenin'in siyasi çözümlemelerinde esas daima sınıf mücadelesi olmuştur: "Devlet, sınıf karşıtlıklarının *uzlaşmazlığının* bir ürünü ve tezahürüdür. Sınıflar arasındaki karşıtlıklar nesnel olarak *uzlaştırılamadığı* oranda, her yerde ve her zaman, devlet ortaya çıkar. Tersinden söyleyecek olursak, devletin varlığı, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmaz olduğunun bir kanıtıdır".[29] Bu ifadenin diyalektik materyalist bir toplum anlayışından beslendiği açıktır. Marksist-Leninist devlet tahlili, uzlaşmaz sınıfsal (nesnel) çelişkilerle mamul, yani bölünmüş ve parçalanmış bir toplum anlayışını esas alır.[30] Bu nedenle organik toplum kavramlaştırmalarına yabancıdır. Diyalektik materyalizm, homojen ve türdeş insan kitlesine (kişilere) eğilim gösteren bütün hukuki tasavvurlara karşı kesin bir reddiye oluşturur. Bu teorinin tüzel kişiliğe (kişilerden neşet eden manevi bir birliğe) doğru açılması mümkün değildir. 1918 Sovyet Anayasası'nda temel yapı taşın kişi değil de emekçi olması bunun en açık göstergesidir.[31] Kişi spekülasyona dayanır;

[29] Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 3.

[30] Diyalektik materyalizm, düz mantıkla asla kavranamayacak türden incelikli bir toplum tasarımı ortaya koyar. Bu teori, uzlaşmaz sınıfsal (nesnel) çelişkilere yaptığı vurguyu olumsuz bir faktöre indirgemez. Başka bir deyişle, çelişki toplumsal formasyonu rahatsız eden bir engel değildir sadece; aksine, topluma aynı zamanda hayat veren temel gerçektir. Sınıf mücadelesi, aynı anda hem engelleyici hem yaratıcıdır. Toplumsal formasyon, kendisini ortadan kaldırma eğilimi taşıyan yıkıcı bir etkene dayanır. Yani toplum, varlığını, kendisine karşı yönelmiş olan bir tehdide (sınıf mücadelesine) borçludur. "Toplum, tam da onun uyumlu, saydam, rasyonel bir bütün içinde kapanmasını önleyen antagonizma, yarılma tarafından –her türlü rasyonel bütünleştirme çabasını yıkan engel tarafından– 'bir arada tutulur'". Slavoj Žižek, "İdeoloji Hayaleti", *Kırılgan Temas*, çev. Tuncay Birkan, haz. Bülent Somay ve Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2002, s. 72. Bu toplum tasarımı, mantığı hafife alan ya da onunla alay etmeyi seven yaratıcı bir zekanın ürünü değildir; aksine, somut pratiğin (uluslararası komünist hareketin) tutarlı bir sonucu ve ifadesidir.

[31] Kişi içerikten yoksun soyut/hukuki bir kategoridir. Oysa emekçi somut/sosyo-ekonomik bir gerçekliktir. 1918 Sovyet Cumhuriyeti Anayasası emekçilere dayanır. Bkz. *Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR)*, özellikle 7. ve 10. maddeler:

dolayısıyla *genel irade* yanılsamadır; ortak çıkar fanteziden ibarettir. Marksizm-Leninizm, bu itibarla, egemenlik kavramına dayanan, yani siyasi ilahiyata ve mistifikasyona bağlı kalan burjuva devlet teorisine (kamu hukukuna) karşı en köklü eleştiriyi temsil eder.

Peki Marksist-Leninist siyasetin *halk* kavramına sıkça başvurması bir çelişki yaratmıyor mu? Lenin'in bu kavramı ihtiyatlı bir şekilde kullandığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Marx 'halk'tan söz ediyor. Ama biz biliyoruz ki, kendisi, 'halk'ın birliği ve halk arasında sınıf savaşımının yokluğu konusundaki küçük burjuva yanılsamalara karşı her zaman amansız bir biçimde savaşmıştır. 'Halk' sözcüğünü kullanmakla Marx, sınıf farklılıklarının üstünü örtmüyor, devrimi sonuna kadar götürebilecek belirli unsurların birliğini kastediyor".[32] Devrimi sonuna kadar götürebilecek unsurlar hiç şüphesiz yoksullar, ezilenler, daha doğrusu sömürülenlerdir; yani işçiler, köylüler ve onlardan müteşekkil askeriyedir.[33] Marksizmin ayırt edici özelliklerinden biri toplumsal belirlenimden yoksun soyutlamalara itibar etmemesidir. Bu nedenle bireyler belirsiz ve soyut (içerikten yoksun) kişiler olarak değil, aksine işçiler, köylüler, burjuvalar vs. olarak, yani sosyo-ekonominin bağımlı değişkenleri olarak görülür. Bu somut yaklaşım biçimiyle üretilmiş bir halk kavramında sömürenlere yer yoktur. Rus Sovyet Cumhuriyeti, devrimi sonuna kadar götüren sınıflar tarafından kurulmuştur; mensupları kişiler (herkes) olarak değil, işçiler ve köylüler olarak tanınmıştır. Yanında ücretli emek barındıranlar siyasal birlikten resmen dışlanmıştır. Hak ehliyetinden mahrum edilenler listesine çocuklardan, bazı mahkûmlardan, yabancılardan ve akıl hastalarından sonra kapitalistleri de ekleyen bir burjuva-devlet hiç olmamıştır -olması da mümkün değildir. Bu durum, Marksist-Leninist teori ve pratiğin, homojen ve türdeş bir insan

---

"[...] Üçüncü Tüm-Rusya Kongresi, şu anda [...] sömürenlerin hiçbir yetkili organda yer almaması gerektiği kanaatindedir. İktidar, tamamıyla yalnızca emekçi kitlelere – işçi, asker ve köylü temsilcileri Sovyetlerine – ait olmalıdır"; "Rus Cumhuriyeti, Rusya'nın bütün emekçilerinden oluşan özgür bir sosyalist toplumdur. Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin sınırları dahilinde bütün iktidar [...] işçilere aittir".

[32] Lenin, "Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, s. 32.

[33] Bkz. Lenin, *Devlet ve Devrim*, ss. 40-42.

kitlesine (tüzel kişiliğe) dayanmadığını, dolayısıyla mistik bir devlet anlayışıyla (egemenlik kavramıyla) bağdaşmadığını ortaya koyar. Proleter devletin mahiyetindekilere sıkça *halk* olarak seslenmiş olması kamu hukukuyla ilişki içinde bulunduğunu göstermez.[34]

Ancak burjuvaziyi tasfiyeye ve dolayısıyla sınıfları ortadan kaldırmaya eğilimli bir devletin netice itibarıyla *emekçilerden oluşan homojen ve türdeş bir kitleye* (yani kişilerden değil de emekçilerden oluşan bir tüzel kişiliğe/halka) dayandığını iddia edenler olabilir. Fakat proleter siyaseti kamu hukukundan ve özellikle devletler hukukundan ayıran uçurum göz ardı edilmemelidir. Burjuvazinin siyasi tasavvuru (ulusal devletin hukuki çerçevesi) *mekân* kavramı üzerinde yükselir.[35] Schmitt, her türlü hukuki düşüncenin sonuçta düzene (*ordnung*), yerleşmeye, daha doğrusu yer tespit etmeye veya yer tutmaya (*ortung*) bağlı olduğunu ifade ettiğinde son derece haklıydı. "*Yeryüzü* mitik dilde hukukun anası olarak anılır".[36] Mistik-burjuva devlet anlayışına hayat veren bütün önemli kavramlar (başta egemenlik olmak üzere) temel olarak mekânla ve dolayısıyla jeo-politikayla belirlenmiştir. Bu durum tabii ki her şeyden önce halk kavramı için geçerlidir. Burjuvazi, toprak ya da kara parçasına kök salmış romantik bir halk tasarımından beslenir. Oysa proletarya tarafından yürütülen siyasetin mekânla hiçbir ilgisi yoktur. Enternasyonaller bunun en bariz kanıtıdır. Başka örnekler de verilebilir: Bolşeviklerin 1917'de hem toprağı olan hem de

---

[34] Halk kelimesi farklı anlamlarda kullanılabilir. Duruma göre "herkese", duruma göre "belirsiz büyük bir kesime", duruma göre "alt sınıfa" vs. işaret edebilir. Bkz. Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara: Yetkin, 1996, s. 23. Ancak bu kelime kamu hukukuyla bağlantı içinde ele alındığında "sosyo-ekonomiye kayıtsız bölünemez organik bir bütün" anlamına gelir. Marksizm-Leninizm halk kavramının bu hukuki kullanılış biçimine yabancı, dahası karşıdır.

[35] Buck-Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket; Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, s. 36.

[36] Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde: im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Belin: Duncker & Humblot, 1974, s. 13; Yeryüzü, toprak ya da kara (parçası) hukuku doğuran temel nedendir. Yerleşmenin ya da yer tutmanın hukuken kategorik bir işlevi vardır. Dolayısıyla yeryüzü özel hukuk ve kamu hukuku arasında yapılan ayrımdan da önce gelir; yani kara parçası ayrımın koşulunu oluşturur. I. Kant *Rechtslehre* (II. bölüm) adlı eserinde bunu açık bir şekilde göstermişti. Burada "toprak egemenliğinden" (*Landesherrschaft*) ya da daha doğrusu "toprak üzerindeki üstün mülkiyet hakkından" (*Obereigentum am Boden*) bahsedilmiş ve bu hak "mülkiyetin ve özel hukukla kamu hukukuna konu oluşturan tüm diğer şeylerin en üstün koşulu" olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, s. 17.

olmayan milletleri tanıması; 1918 Sovyet Anayasası'nın "yabancı" işçilere ve (başkalarının emeğiyle geçinmemek kaydıyla) köylülere Rus yurttaşıyla aynı hakları tanıması ("yerli" kapitalistleri ise bu haklardan menetmesi);[37] iç savaş sırasında Kızıl Ordu'nun Sovyet devletine değil de resmen komünist Enternasyonal'e (1919'da kurulan Komintern'e) bağlı olması vs. Marksist-Leninist siyasetin temeli mekân değil, aksine *zamandır*. Burjuvazinin, başta devlet, ulus ve hatta demokrasi olmak üzere, bütün önemli siyasi/hukuki kavramları tarihsel olarak geçici biçimlere dönüştürülmüştür. Lenin'in Brest-Litovsk Antlaşması'yla Polonya'nın tamamını Almanlara vermeyi şu sözüyle gerekçelendirmiş olması çarpıcı bir belirtidir: "Zaman kazanmak için... mekândan ödün vermek istedim".[38] Zamanla belirlenmiş bu türden bir siyasetin kamu hukukuna has halk kavramıyla özdeşleşmesi beklenemez. Marksist-Leninist siyasi terminolojide halk komünist devrimi gerçekleştirecek olan işçi ve köylülere işaret eder — ulusal devletin sınırları içinde bulunan kişilere (herkese) değil. Burjuvazi siyasetten resmen dışlanmıştır. Bu bölünmüşlüğün resmi düzeyde ifade bulmuş olması tüzel kişiliğe (soyut halk tasarımına) itibar edilmediğini gösterir. Emekçilerden müteşekkil homojen ve türdeş insan kitlesi ise *zamanı* geldiğinde (gelecekte) olgunlaşıp tamamlanacaktır. Burjuvazi lağvedildiğinde, sınıflar feshedildiğinde, yani devletin varlık sebebi ortadan kaldırıldığında, bu insan kitlesine hukukla yaklaşmak zorlaşacak, ona halk adını vermek çelişkiye neden olacaktır. Çünkü halk esasen kamu hukukuna özgü bir kavramdır; yani tutarlı ifadesini daha çok devletle ilişki içinde kazanır. Bu nedenle "'[e]mekçi halk devleti' tabiri [...] küçük burjuva demokratlarına yaraşan, sınıfsal kavramların yerine *sınıfsal-olmayan* kavramları geçiren bir tabirdir".[39] Marksist-Leninist siyaset teorisinin

[37] Bkz. *Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR)*, 20. madde; bu anayasa maddesinin fiilen nasıl uygulandığı hakkında bilgi için bkz. Ernest Mandel, *Ekim 1917: Darbe Mi Sosyal Devrim Mi?*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Yazın, 1997, s. 38.

[38] Buck-Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket; Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, s. 38; "Kezan, 1920'lerde Sovyet hukukçuları da Polonya'nın işgalini, tarihi ileri doğru itecek sınıf mücadelesi biçimlerinden biri olarak savunmuşlardı, halbuki İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yaptıkları müdahale "tarih çarkını durdurma'ya yönelik bir girişimdi". Buck-Morss, *Rüya Âlemi ve Felaket; Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, s. 50.

[39] Vladimir İlyiç Lenin, *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2011, s. 135.

tüzel kişiliğe (manevi birliğe) gönderme yapan bir halk tasarımına sahip olması mümkün değildir. Bu durum onun egemenlik kavramına dayalı mistik bir devlet anlayışından (kamu hukukundan) neden ayrı durduğunu açık bir şekilde anlatır.[40]

3. Devlet İktidarı (Diktatörlük) Sorunu[41]

Kapitalist toplum eleştirisine dayanan bir siyasi tahlilin organizmle uyuşması beklenemez. Eğer toplum uzlaşmaz sınıfsal çıkarlar arasında bölünmüşse genel irade ve dolayısıyla tüzel kişilik yanılsamadan ibarettir. Uzlaşmaz sınıfsal çıkarların var olduğu bir yerde antlaşma (toplumsal sözleşme) olamaz. Bu durumda devlet, organik birliğin, yani tüzel kişiliğin (genel iradenin) cisimleşmiş bir hali değil, aksine hâkim konumda bulunan toplumsal sınıfın (kısmi çıkarların) bir dışavurumudur. Dolayısıyla devlet uzlaşmaz sınıfsal çelişkilerin ve mücadelenin hüküm sürdüğünü gösteren bir kanıttır.[42] Siyasi iktidarın uzlaşmaz sınıfsal çıkarları eşit ölçüde kuşatması mümkün değildir. Başka bir deyişle, çatışan toplumsal kuvvetlerin siyasi iktidarı paylaşmaları mümkün değildir. Böyle bir durumda devletin bölünmez birlik ve bütünlüğü ortadan kalkar. Siyasi iktidar tektir; ama bunun nedeni egemen olması (ayrıın gözetmeden bütün kişisel iradeleri bünyesinde toplaması) değil, aksine (hâkim sınıfsal çıkar bölünemez ve paylaşılamaz olduğu için) tek bir sınıfa dayanmak zorunda olmasıdır. Devlet aslında kısmi bir iradeyi bedene kavuşturur. Kısmi iradeyi genel iradeye (yanılsamaya) dönüştüren süreç ise, kolayca tahmin edilebileceği gibi, devletin ideolojik aygıtlarını (zihinlere biçim kazandıran politekniği) hesaba katmayı gerektirir. Genel irade (tüzel ya da manevi kişilik), siyasi iktidarın temeli değil, sonucudur.

---

[40] Benzer bir sonuç için bkz. Otto Kirchheimer, "Zur Staatslehre des Sozialismus und Bolchewismus", *Von der Weimarer Republik zum Faschismus: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, der. W. Luthardt, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976, özellikle s. 51.

[41] Devlet iktidarı ile devlet aygıtının farklı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Devlet iktidarı siyasi birliğin sınıfsal temeline işaret eder. Oysa devlet aygıtı maddi kuvveti, yani idareyi, polisi, askeri ve diğer araçları gösterir. Bu yazının konusu en başından itibaren siyasi iktidar sorunudur. Gerek kalmadıkça devlet aygıtı sorununa değinilmeyecektir.

[42] Lenin, *Devlet ve Devrim*, s. 3; Lenin, "Kurucu Meclis Seçimleri ve Proletarya Diktatörlüğü", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, ss. 196-220.

Rusya'da, 1917'de, Şubat ve Ekim ayları arasında, Lenin'in kendi deyişiyle "son derece özgün, yeni ve eşi görülmedik" bir olay gerçekleşmiş; siyasi iktidar, sınıfsal tabanı bakımından zıt kuvvetler arasında paylaşılmış, yani "ikili iktidar"a tanık olunmuştur.[43] Bu olayda burjuvazinin geçici hükümetine katılan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri (sınıfsal temeli göz ardı edilirse) siyasi iktidarın sıradan bir ortağı gibi görünür. Oysa Sovyetler, işyeriyle sınırlı talepleri dile getiren örgütler olarak yola çıkmış, giderek yayılmış, güçlenmiş, bütünleşmiş, siyasi talepleri olan kuvvetli örgütler haline gelmiş, ama en önemlisi yeni bir siyaset biçimi yaratmaya başlamıştır. Geçici hükümette yer alan Sovyetler sıradan bir koalisyon ortağı değildir; aksine halkın doğrudan ve aracısız örgütlenmesinden doğan, dolayısıyla parlamenter demokratik cumhuriyetlerde bulunanlardan farklı olan, kendine özgü bir siyaset biçimi yaratan, yani özel türde bir devlet iktidarını temsil etmektedir.[44] Lenin'in geçici hükümeti sıradan bir koalisyon olarak değil de ikili iktidar (iç içe geçmiş zıt iktidarlar) olarak tanımlamış olması sınıfsal bir tahlilin sonucudur. Geçici hükümet bir koalisyon değildir, çünkü Sovyetler proletaryaya özgü yeni ve özel türde bir siyasi iktidara işaret etmektedir. "Zira unutmamak gerekir ki Petrograd'da iktidar fiilen işçi ve askerlerin elindedir; yeni hükümet onlara karşı şiddete *başvurmuyor*, başvuramıyor [...] Bu tür bir 'iç içe geçme'nin uzun sürmeyeceğinden en ufak bir şüphe olamaz. Bir devlette aynı anda iki iktidar *olamaz*. Bunlardan birinin yok olması kaçınılmazdır".[45] Bu tespit, diğer sonuçlar bir yana, devletin bölünmez birlik ve bütünlüğünün (yani egemenliğin) aslında sınıfsal bir mesele olarak anlaşılması gerektiğini gösterir.

Marksist-Leninist bir siyasi tahlilin neden *egemenlik* kavramına değil de *diktatörlük* kavramına başvurduğu kolaylıkla görülebilir. Çünkü siyasi iktidarın temeli kişilere değil belirli bir toplumsal sınıfa dayanır.

---

[43] Vladimir İlyiç Lenin, "Taktikler Üzerine Mektuplar", *Nisan Tezleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2011, s. 29.

[44] Bkz. Lenin, "İkili İktidar", "Taktikler Üzerine Mektuplar", "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri: Proleter Partisi İçin Platform Taslağı", *Nisan Tezleri*, ss. 19-58; bkz. Lenin, "Diktatörlük Sorununun Tarihine Katkı", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, ss. 251-52.

[45] Lenin, "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri: Proleter Partisi İçin Platform Taslağı", s. 29, 46.

Devlet, sınıfsal çıkarlar uzlaştırılamaz, dolayısıyla bölünemez ve paylaşılamaz oldukları için, tek bir sınıfa (hâkim olan sınıfa) dayanmak zorundadır. Zıt toplumsal sınıflardan eşit ölçüde kuvvet alan bir siyasi iktidarın yaşaması mümkün değildir.[46] Yani devlet kısmi bir iradenin cisimleşmiş halidir. *Kısmi bir irade*, geneli bağlayan bir yasaya (emre) ve şiddete (kuvvete) dönüştüğünde, yani devlet olarak somutlaştığında, *diktatörlüğün* bir göstergesi haline gelir – egemenliğin değil. Belirli bir toplumsal sınıf, idare şekli nasıl olursa olsun, sonuçta diğerlerine hükmeder.[47] Bu fiili durum, genel irade ve siyasi iktidar arasında kurulan soyut/ideal birliğin (egemenliğin) bir yanılsama olduğunu gösterir. Bu nedenle gerçekçi bir siyasi tahlilde egemenlik kavramına yer yoktur. Devlet hâkim sınıfsal (kısmi) çıkarların yasaya ve şiddete dönüşmüş halidir; dolayısıyla son tahlilde diktatörlüğün belirli bir biçimi olarak kavranmalıdır.

Peki diktatörlük kavramı Marksist-Leninist siyasi terminolojide tam olarak ne anlama gelir? Diktatörlük, klasik anlamıyla, bir kişinin ya da grubun, devlet kudretini elinde bulundurmak, onu tekelleştirmek ve sınır tanımadan uygulamak suretiyle diğerleri üzerinde

---

[46] Bkz. Nikolay İvanoviç Buharin ve Yevgeniy Alekseyeviç Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge, 1992, ss. 233-34.

[47] Anayasal iktidara ve demokratik siyasi araçlara yer veren bir devletin diktatörlük gibi "görünmediği" malum. Bu görüntünün oluşmasında emir ve kuvvetin geri plana çekilmiş olması büyük bir paya sahiptir. Fakat bunun hangi koşullar altında mümkün olabildiğine dikkat etmek gerekir. Ilımlı bir idare, sınıf mücadelesi düşük yoğunlukta tutulabildiğinde, dolayısıyla yurttaşların gönlüne seslenmek (hegemonya kurmak) mümkün olduğunda geçerli olabilir. Fakat bu koşulların diktatörlükle hiç ilgisi bulunmayan bir siyasi iktidara işaret edebilmesi için (yani demokratik anayasal iktidarı diktatörlüğün karşısında konumlandırabilmek için) sonsuza kadar temin edilebilmesi gerekir. Peki bu mümkün müdür? Uzlaşmaz sınıfsal çıkarlara dayalı bir toplumsal yapıda bunun mümkün olmadığı çok iyi bilinir. Liberal-parlamenter devletin kriz dönemlerinde aldığı istisnai önlemler bunun göstergesidir. Komünist partiler, kuvvetli ve iddialı olmadıklarında bir dönemde, yani sınıf mücadelesi düşük yoğunlukta seyrettiğinde (olağan hallerde), parlamenter sistemde hoşgörüyle karşılanır ve hatta parlamentarizmin hoş nimetleri arasında sayılır. Oysa bu partiler, sınıf mücadelesi tırmanışa geçtiğinde (olağanüstü hallerde) düşman konumuna itilir ve yasaklama yoluna gidilir. Liberal-demokratik devlet, sınıfsal temeli tehdit edildiğinde, emir ve kuvvete dayandığını hiç çekinmeden açıkça gösterir. Bu örnek, ılımlı bir idarenin liberal siyasi iktidarı diktatörlükten arındırmaya yetmediğini, dahası uzlaşmaz sınıfsal çıkarları ortadan kaldırmaya muktedir olmadığı için de (zira varlığı sınıfsal bir toplumun varlığına bağlıdır) yetmeyeceğini gösterir. Ayrıca bu örnek diktatörlüğün idareye ilişkin bir mesele değil de aksine siyasi iktidarla (onun sınıfsal temeliyle) ilgili bir mesele olduğunu göstermesi bakımından da önem taşır.

kurduğu hâkimiyettir.[48] Kavram bu haliyle kaynağını Antik Roma'da bulur. Temel özelliklerinden bir tanesi şimdiki gibi olumsuz bir anlama sahip olmamasıdır. Diktatörlük, anayasal düzen tehdit altında bulunduğunda başvurulan bir idare şekliydi; konsül tarafından altı ayı geçmemek kaydıyla atanan ve bu süre içinde hiçbir yasal sınırlamaya tabi olmayan bir yöneticiye işaret ediyordu. Bu yönetici yasama ve hukuki yargı kuvvetlerinden yoksundu; yani yasa yapma, mevcut yasaları kaldırma ve düzeni değiştirme yetkilerinden (egemenlikten) mahrumdu. Diktatörlük anayasal bir kurumdu. Temel özellikleri *olağanüstü hale ilişkin* olması, *yasadan bağımsız* olması ve *yürütme kuvveti* (poli-teknik) ile belirlenmiş olmasıydı.[49] Bu kavramın belirli bir olumsuzluğa, yani süresiz keyfi idareye, pekiştirilmiş güvenliğe, despotizme ve polis devletine işaret etmeye başlaması 19. yüzyılın sonlarına rastlar. Diktatörlük bu tarihten sonra anti-demokratik uygulamaları kapsayan bir kavrama dönüşmüştür.

Bolşeviklerin diktatörlük anlayışı, olağanüstü hale ilişkin olması ve yasayla sınırlandırılmamış bir idareye atıfta bulunması nedeniyle klasik tanımla uyumlu gibi görünür. Nitekim devrimci kadronun belli başlı isimleri, hasımlarını ezmek için kuvvete ve şiddete başvurmak zorunda olduklarını, proletarya diktatörlüğünün bu konuda hiçbir yasaya bağlı bulunmadığını bıkıp usanmadan tekrarlamıştır. Beyanları ve uygulamaları tereddüde yer vermeyecek kadar çok ve açıktır.[50] Bu kadarıyla yetinilirse (yalın bir iradeyi temsil edişi göz önünde bulundurulursa) Bolşevikler tarafından kurulan proletarya diktatörlüğünün *gerçek bir diktatörlük* olduğu bile söylenebilir.[51] Fakat bu diktatörlüğün aynı zamanda yasamayı da elinde bulundurduğu açıktır. Bu da

---

[48] Franz Neumann, "Notizen zur Theorie der Diktatur", *Demokratischer und autoritärer Staat: Beiträge zur Soziologie der Politik*, Frankfurt am Main: Europäische Verlaganstalt, 1967, s. 147.

[49] Bkz. Carl Schmitt, *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Berlin: Duncker & Humblot, 2006, ss. 6-8.

[50] Örnek olarak bkz. Lenin, "Diktatörlük Sorununun Tarihine Katkı", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, s. 248; Trotskiy, *Terörizm ve Komünizm*, s. 82; Buharin ve Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, ss. 132-133.

[51] Böyle bir iddia için bkz. Kirchheimer, "Zur Staatslehre des Sozialismus und Bolchewismus", s. 45.

onu klasik diktatörlük tanımından uzaklaştırmakta ve karikatürize etmeye alışık olanlar nezdinde süresiz keyfi idarenin ve despotizmin bir ifadesi haline getirmektedir. Hâlbuki ikisi de değildir. Çünkü Marksist siyasi literatürde diktatörlük kavramı idareye değil, aksine siyasi iktidara ilişkin bir meseledir; yani temelde kuvvet-tekniğe ve uygulamaya değil, hâkim konumda bulunan bir toplumsal sınıfa (ve dolayısıyla sınıf savaşına) göndermede bulunur.[52] Bolşevikler bunu defaatle ifade etmiştir. Beyanları ve uygulamaları bu konuda da tereddüde yer vermeyecek kadar çok ve açıktır.

> Birkaç kez, özellikle 12 Martta Petrograd sovyetinin toplantısında yaptığım konuşmada belirtmek fırsatını bulduğum gibi, proletarya diktatörlüğü, yalnızca sömürücülere karşı kuvvet kullanılması değildir, ve hatta esas olarak kuvvet kullanılması bile değildir. Bu devrimci zorlamanın iktisadi temeli, etkinliğinin ve başarısının güvencesi, proletaryanın, kapitalizme oranla, emeğin daha yüksek tipte bir toplumsal örgütlenmesini temsil etmesi ve bunun yaratılmasıdır. İşin özü budur.[53]

> Sınıf savaşımı teorisini anlamadan ve siyasal arenayı çeşitli burjuva çevre ve zümrelerinin küçük hırgürleri olarak görmeye alışmış olan burjuva, diktatörlükten bütün özgürlüklerin ve demokrasinin güvencelerinin ortadan kaldırılmasını, her türlü keyfiliği, diktatörün kişisel çıkarları iktidarın kötüye kullanılmasını anlar [...] kişisel diktatörlükten farklı olarak, sınıf diktatörlüğünün anlamını ve sosyalist diktatörlükten faklı olarak, demokratik diktatörlüğün görevlerini açıklayabilmek için [...].[54]

---

[52] Bkz. Otto Kirchheimer, "Marxismus, Diktatur und Organisationsform des Proletariats", *Funktionen des Staats und der Verfassung: Zehn Analysen*, Frankfurt a/M: Suhrkamp, 1972, ss. 100-01; Proletarya diktatörlüğünün Rusya'da sorunsuz bir şekilde icra edildiğini ifade etmek tabii ki mümkün değil. Fakat devrimci kadronun fiili uygulamalarıyla parti diktatörlüğüne adım attığını ve bu nedenle klasik Marksist (sınıf temelli) diktatörlük anlayışından uzaklaştığını iddia edebilmek için çok sayıda faktörü hesaba katmak gerekir. Böyle bir iddia için bkz. Hal Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge, 1990, ss. 110-145. Her şeyden önce iç savaşın ne kadar sürdüğü, bu süre içinde gelişen siyasi alternatiflerin "muhalefet" olarak görülüp görülemeyeceği, öncü partiden yoksun olan devrimci girişimlerin ne kadar yaşayabildikleri vs. tekrar tartışmaya açılmalıdır.

[53] Lenin, "Büyük Bir Başlangıç: Geri Saftaki İşçilerin Kahramanlığı – 'Komünist Subotnikler'" (Parça), *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, ss. 160-61.

[54] Lenin, "Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, ss. 29-30.

> Diktatörlük bir "yönetim biçimi" değildir; bu gülünç ve saçmadır. Zaten Marx da "yönetim biçimi"nden değil, *devlet* biçimi ya da türünden bahseder. Bu tümüyle farklı, apayrı bir şeydir.[55]
>
> Sovyet iktidarı kendi sınıf karakterini açıkça ilân eder. Bir sınıf iktidarı olduğunu, Sovyet İktidarı'nın yoksulların diktatörlüğü olduğunu gizlemeye kalkışmaz. Bu nokta onun isminde de vurgulanır: Sovyet Hükümeti'ne, İşçi ve Köylü Hükümeti denilmektedir.[56]
>
> [...] Kautsky seçim biçimi ya da demokrasi biçimi ile bir kurumun sınıfsal içeriğinin ayrı olduğunu hiç duymamıştır.[57]
>
> Gerçekten, şu anda pratik olarak hazırlanmış bulunan proletarya diktatörlüğü biçimi, yani Rusya'daki sovyetler iktidarı, Almanya'daki *Rate-System*, öbür ülkelerdeki *Shop Stawards Commitees* ve benzeri kurumlar, hepsi de emekçi sınıflar, yani nüfusun engin çoğunluğu yararına, demokratik hak ve özgürlüklerden [...] gerçek yararlanma olanağının ta kendisi anlamına gelir ve bu olanağı gerçekleştirirler. Sovyetler iktidarının özünü oluşturan, tüm devlet iktidarının, tüm devlet aygıtının tek ve sürekli temelinin, kapitalizm tarafından ezilen sınıfların [...] yığınsal örgütlenmesi olmasıdır.[58]
>
> 1917 Rus devriminden önce pek çok kişi proletarya diktatörlüğünden söz etmiş ve bu konuda yazmıştı, fakat hiç kimse bu diktatörlüğün hangi biçimde gerçekleştirilebileceğini açıkça kavramış değildi. Şimdi, Rus devriminde diktatörlük biçimi Sovyet iktidarı olarak açığa çıkmış bulunuyor. Sovyet iktidarı hâkim sınıf olarak Sovyetlerde örgütlenmiş ve köylülerden yardım gören, burjuvazi ve toprak sahiplerinin direnişini ezen proletaryanın diktatörlüğünün gerçekleşmesidir.[59]

Şu sonuçlara varmak kaçınılmaz görünüyor: Rus Sovyet Cumhuriyeti, ezilen sınıfların devrimci mücadelesi sonucunda kurulmuş bir devlettir. Her kurucu iktidar gibi o da olağanüstü önlemler almış, sıkıyönetime başvurmuş, yani sınırsız kuvvet ve şiddet uygulamıştır. Bu açıdan mesela Fransız Devrimi'nden hiçbir farkı yoktur. Hasımlarını "acımasızca bastırmak" her kurucu iktidarın ortak özelliğidir.

---

[55] Lenin, *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, s. 18.

[56] Buharin ve Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, s. 237.

[57] Lenin, *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, s. 56.

[58] Lenin, "Komünist Enternasyonal I. Kongresi", *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, s. 136.

[59] Buharin ve Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, s. 232.

Sovyetleri ayırt eden tek şey bunu anayasa metnine taşıyabilecek kadar açık davranmış olmalarıdır. Bolşeviklerin diktatörlük anlayışı, bu açıdan bakıldığında, hiçbir orijinalliğe sahip değildir; olağanüstü halle belirlenmiş her diktatörlük anlayışı gibi o da sıkıyönetime (istisnai tedbirlere) göndermede bulunur.

Ancak Marksist-Leninist diktatörlük anlayışı esas olarak siyasi iktidar sorunuyla belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında klasik diktatörlük anlayışıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Diktatörlük, her devletin sınıfsal bir temele sahip olduğunu, yani müzakereye kapalı amaçlar üzerinde yükseldiğini anlatır. Dolayısıyla, bu amaçları pazarlık konusu haline getiren hiçbir devletin bulunamayacağını; kökten sorgulayan ve pazarlığa yeltenen siyasi girişimlerin acımasızca bastırılacağını gösterir. Anayasal iktidara ve demokratik araçlara yer veren burjuva devletlerin her şeye rağmen birer diktatörlük (burjuva diktatörlüğü) olarak tanımlanmış olmaları boşuna değildir. Burada anlatılmak istenen, devletlerin sınıfsal temeli tehdit etmemek kaydıyla her türlü muhalefete izin verebilecekleri, aksi halde (köklü talepler karşısında) geri adım atmayacakları ve şiddete başvurmak zorunda kalacaklarıdır. Burjuva diktatörlüğü, özel mülkiyet rejimini muhafaza eden, dolayısıyla burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını gözetip kollayan bir devlet türüdür. Proletarya diktatörlüğü ise tam tersi, yani mülkiyeti ortadan kaldıran ve böylece proletaryanın sınıfsal çıkarlarına göre şekil alan bir devlettir. Her ikisinin de diktatörlük olarak adlandırılmış olması, sınıfsal temellerine tehdit oluşturabilecek örgütlenmeleri yasaklamış olmalarından kaynaklanır. Marksist-Leninist diktatörlük kavramı, devletin hukuken nüfuz edilemeyecek vahşi bir iktidar alanı (sınıf mücadelesi) üzerinde yükseldiğini gösterir. Başka bir deyişle, sınıfsal hâkimiyetin (diktatörlüğün) hukuki bir ifadesi olmadığını; dolayısıyla her siyasi iktidarın yasayla sınırlandırılamayan sert bir temele (diktatörlüğe) dayandığını anlatır. Sonuç olarak devlet, şiddet tekelini elinde bulunduran ve bu nedenle hiçbir yasaya tabi tutulamayan maddi bir aygıt olarak kavranır.[60]

[60] Devletin "söz dinlemeyen" doğasını en iyi fark edenlerden biri de hiç şüphesiz Lenin'di. Sendikalar üzerine yaptığı bir konuşmada bunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Konuşma temel olarak şu sorulara cevap vermek amacıyla yapılmıştır: İşçilerin sınıfsal çıkarını kollayıp gözeten bir devlette işçi sendikalarına ihtiyaç var mıdır? Kapitalistlerin sınıfsal çıkarları üzerine bina edilmiş bir devlette azınlığın (kapitalistlerin) çoğunluğa (emekçilere) uyguladığı sistema-

Bolşevikler, bu türden bir siyasi tahlil sonucunda, yasaları ihmal etmiş ya da siyasi iktidarı baskıya indirgemiş değildir. Böyle bir iddia, olağanüstü halde bile yığınla yasa çıkarmış olan bir siyasi iktidar için epey abartılı olurdu. Diktatörlük kavramına dayanan bir siyasi tahlilin sonucunu gerçekçilikte aramak gerekir. Marksizm-Leninizm, devletlerin yasalara ihtiyaç hissetmeden hareket ettiğini ileri sürmez. Aksine, her devletin kendi iktidarını bir hukuk aracılığıyla dayattığını, dolayısıyla hukukun tam da bu nedenle devlete hiçbir zaman temel oluşturamayacağını anlatır.[61] "Sınıf egemenliğinin ve dışa karşı savaşın örgütlenmesi olarak devlet, hukuksal yorumlanmaya ihtiyaç duymadığı gibi buna kesinlikle olanak da tanımaz".[62] Bu anlayış hukuku akla izafe eden ve bu haliyle yüzyıllardır hüküm süren güçlü bir ideolojiyi (hukuk ideolojisini) ortadan kaldırır. Ancak tekrarlamakta fayda var: Marksist-Leninist diktatörlük kavramının ayırt edici özelliği hukuku kuvvet ve şiddetle açıklamış olması değildir. Hukuku şiddetle açıklayan eğilimler, netice itibarıyla egemenliğe (hükümete), daha doğrusu egemenin (hükmedenin) somut emrine ya da kararına dayanmak zorunda kalır. Bu tür eğilimler hukuki mantık ve muhakemenin (dolayısıyla mistifikasyonun) sınırları içinde kalmaya devam eder. Oysa Bolşeviklerin diktatörlük kavramı, burjuva devlet (egemenlik) mantığında bulunan mistifikasyonu ortadan kaldırır; siyasi iktidarın kişisel bir mesele değil, aksine sınıfsal (sosyo-ekonomik) bir mesele olduğunu; dolayısıyla hâkimiyetin aslında kralda değil, deyim yerindeyse entrikacıda bulunduğunu gösterir.

---

tik şiddeti ve dolayısıyla işçi sendikalarının varlık sebebini açıklamak kolaydır. Peki ya proletarya diktatörlüğünde? Lenin'in cevabı şöyle: "Parti programımız [...] devletimizin *bürokratik çarpıklıklarla malul* bir işçi devleti olduğunu göstermektedir [...] Alın size geçiş döneminin gerçekliği. Şimdi, pratikte bu şekle bürünmüş bir devlette sendikaların savunacakları bir şey olmadığını ya da kitlesel düzeyde örgütlenmiş proletaryanın maddi ve manevi çıkarlarını savunurken sendikalar olmadan da idare edebileceğimizi söylemek doğru olur mu? Hayır, bu teorik açıdan çok yanlış bir akıl yürütme tarzıdır [...] Şu an öyle bir devletimiz var ki, *proletarya bu devlete karşı kendisini tümüyle örgütlü bir şekilde korumak zorundadır*, bizse hem *işçileri kendi devletlerine karşı korumak* [abç] hem de işçilerin devletimizi korumalarını sağlamak için bu işçi örgütlerinden yararlanmak zorundayız". Vladimir İlyiç Lenin, *Devrim Yazıları 4: Kronstadt'tan Parti İçi Muhalefete*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2010, ss. 66-67.

[61] Etienne Balibar, *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, çev. M. A. Akay, İstanbul: Pencere, 1990, ss. 51-52.

[62] Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, s. 141.

Lenin'in siyaseti burjuva-devletin materyalist bir eleştirisidir aynı zamanda. Parti tutanaklarına yansıyan hararetli konuşmalar devletin mistifikasyondan arınmış gerçekçi bir tahliline dayanır. Bu tahlilin matbaa için değil de öncelikle kavga için yapıldığı biliniyor. Strateji ve taktikle yoğrulmuş bir doğaya sahip olması bu nedenledir. Maliyetsiz olamazdı hiç şüphesiz. Devletin (diktatörlüğün) toplumsal bir formasyona sahip olduğu etkili bir şekilde vurgulanmış, ama ayrıntılı bir şekilde açıklanamamıştır.[63]

Marksist-Leninist devlet (diktatörlük) teorisini ayrıntıya (sosyo-ekonomik temele) kavuşturma denemelerine daha çok devrimci hukukçularda rastlanır. Mesela Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin medeni kanun hazırlıklarını yürüten önemli bir isim, Aleksandr Grigoryeviç Gojbarg, mitolojiyi (mesela egemenlik kavramını) eleştirmenin yetmeyeceğini, aksine onun günlük (sosyo-ekonomik) hayat içinde nasıl üretildiğini de göstermek gerektiğini ifade ettiğinde, bu çabayı yansıtmaktaydı.[64]

---

[63] Sıkça dile getirilen bir eleştiriye açıklık kazandırmak gerekiyor: Lenin'in tahlillerinde siyasi hâkimiyet sorununun kişiselleştirildiği; yani burjuva-devletin bir *sermaye devleti* olarak değil de *sermayedarların bir devleti* olarak ele alındığı; devletin sınıfsal temelinin kapitalist üretim ilişkileriyle değil de bir avuç milyarderle açıklandığı; buna bağlı olarak sosyo-ekonomik temelli bir diktatörlük anlayışının siyaseten belirlenmiş bir diktatörlük anlayışıyla ikame edildiği; yani sermayenin öznesiz hâkimiyetinin göz ardı edilerek idareyle, kuvvetle ve şiddetle yoğrulmuş bir diktatörlük anlayışının öne çıkarıldığı iddia edilmektedir. Örnek olarak bkz. Ingo Elbe, "(K)ein Staat zu machen: Die sowjetische Debatte auf dem Weg zum adjektiven Sozialismus", *Staatsfragen: Einführungen in die materialistische Staatskritik*, associazione dele talpe/Rosa Luxemburg Initiative Bremen, Rosa Luxemburg Stiftung, http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/rls-papers_Staatsfragen_0911t.pdf, ss. 25-26; ayrıca bkz. Draper, *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, ss. 110-135. Lenin'in devlet ile sermaye arasındaki ilişkiyi yapısal bir tahlille ortaya koymadığı kısmen doğrudur. Bunun için hiç şüphesiz biraz daha yazması gerekirdi. Belki de *sadece* yazması gerekirdi. Ancak Marksizmin aynı zamanda bir eylem teorisi olduğuna kimse itiraz etmeyecektir. Ve söz konusu eylem olduğunda muhatap yapılar değil, aktörlerdir. Kapitalist toplumsal yapıyı ortadan kaldırmanın yolu, bedenleri hesaba katmak, başat taşıyıcılara müdahale etmek, tekrar türemelerini engellemek, yeni yapılar inşa etmek, bunun için yeni kurumsal düzenlemeler getirmek, en önemlisi buna uygun insanları örgütlemek, öncülük etmek vs. Bu *iradeciliğin* Marksist teoriyle uyumlu olmadığını ileri sürmeden önce Lenin'in Kautsky'e yönelttiği eleştirileri tekrar okumakta fayda var. Marx'ta arada bir boy gösteren diktatörlük kavramı, üzerine kir pas bulaşmasın diye vitrinde tutulacak bir süs eşyası değildir. Kamusal ifadesine kavuşmamış bir kavram gerçeklikten yoksundur. Bir kavramın sosyo-politik ifadesi doğasına kazılıdır.

[64] Bkz. A. G. Gojchbarg, "Einige Bemerkungen über das Recht", *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*, der. ve çev. Norbert Reich, Frankfurt am Main: Athenäum, 1972, ss. 90-91.

Keza, Yevgeniy Bronislavoviç Paşukanis, Sovyet hukuk literatürünün hiç şüphesiz en önemli ismi, kavramların ideolojik niteliklerini saptamanın nesnel zeminlerine sırt çevirme anlamına gelmemesi gerektiğini söylediğinde, aynı girişimde bulunacağını göstermekteydi.[65]

Ayrıntılı açıklamanın Sovyet hukukçulardan gelmiş olması tesadüf değildir. Çünkü klasik burjuva devlet teorisinin hâkim çizgileri hukuki bir terminolojiyle yaratılmıştır. Sovyet hukukçular, Marx'ın siyasal ekonomi eleştirisini esas alan, tıpkı onun gibi meta analiziyle başlayan, ama sonunda özel hukukun temel kategorilerine doğru uzanan bir eleştiri ortaya koymuştur. Bu eleştirinin devlet teorisi için taşıdığı önem, kategorilerin temelde *kişi* ve *mülkiyetten* oluştuğu göz önünde bulundurulursa eğer, kolay bir şekilde fark edilebilir. Siyasi ilahiyatla akrabalığını gizlemekte güçlük çeken *egemenlik* kavramı "kerameti kendinden menkul" bu iki hukuki kategoriden destek alır. Burjuva-devleti kuşatan mistik hale, apaçık gibi görünen bu iki temel kategoriyle güç kazanır. Devletin yapıtaşı *mülk sahibi kişidir*. Tüzel kişiliğin hücresi odur. Ve Marx'ın meta analizi nasıl yıkıcı bir kapitalist toplum eleştirisine dönüştüyse, Sovyet kişi-mülkiyet analizi de benzer bir işlev yerine getirmiş, çetin bir burjuva-devlet eleştirisine dönüşmüştür. Bu eleştiri, bütün olarak bakıldığında, devlet ve sermaye arasındaki bağlantıya açıklık kazandırmış, dolayısıyla her devletin sosyo-ekonomik tabanıyla diktatörlüğe dayandığını göstermiştir.

[65] Bkz. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, ss. 71-72.

Kaynakça

Agamben, Giorgio. *İstisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom, 2006.

Akal, Cemal Bali. *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost, 1998.

Balibar, Etienne. *Proletarya Diktatörlüğü Üzerine*, çev. M. A. Akay, İstanbul: Pencere, 1990.

Bodin, Jean. *Über den Staat*, çev. Gottfried Niedhart, Stuttgart: Reclam, 2005.

Buck-Morss, Susan. *Rüya Âlemi ve Felaket; Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2004.

Buharin, Nikolay İvanoviç ve Yevgeniy Alekseyeviç Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge, 1992.

Callinicos, Alex. "Yirmi Birinci Yüzyılda Leninizm? Lenin, Weber ve Sorumluluk Siyaseti", *Yeniden Lenin*, çev. Cumhur Atay, der. S. Žižek; S. Budgen; S. Kouvelakis, İstanbul: Otonom, 2011.

Draper, Hal. *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge, 1990.

Elbe, Ingo. "(K)ein Staat zu machen: Die sowjetische Debatte auf dem Weg zum adjektiven Sozialismus", *Staatsfragen: Einführungen in die materialistische Staatskritik*, associazione dele talpe/Rosa Luxemburg Initiative Bremen, Rosa Luxemburg Stiftung, http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/rls-papers_Staatsfragen_0911t.pdf

Engels, Friedrich. "Otorite Üzerine", *MEW 18*, Berlin: Dietz, 1973.

Gojchbarg, A. G. "Einige Bemerkungen über das Recht", *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*, der. ve çev. Norbert Reich, Frankfurt am Main: Athenäum, 1972.

Grundgesetz der Russischen Sozialistischen Föderativen Sowjetrepublik (RSFSR), 10 Temmuz 1918, http://www.verfassungen.net/rus/rsfsr18-index.htm

Jellinek, Georg. *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: O. Häring, 1914.

Kirchheimer, Otto. "Marxismus, Diktatur und Organisationsform des Proletariats", *Funktionen des Staats und der Verfassung: Zehn Analysen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972.

_____. "Zur Staatslehre des Sozialismus und Bolchewismus", *Von der Weimarer Republik zum Faschismus: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, der. W. Luthardt, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976.

Lenin, Vladimir İlyiç. *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, çev. Muzaffer Erdost, der. Sol Yayınları, Ankara: Sol, 2006.

_____. *Devlet ve Devrim*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2009.

_____. *Devrim Yazıları 4: Kronstadt'tan Parti İçi Muhalefete*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2010.

_____. *Nisan Tezleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2011.

_____. *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora, 2011.

Mandel, Ernest. *Ekim 1917: Darbe Mi Sosyal Devrim Mi?*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Yazın, 1997.

Neumann, Franz. "Notizen zur Theorie der Diktatur", *Demokratischer und autoritärer Staat: Beiträge zur Soziologie der Politik*, Frankfurt am Main: Europäische Verlaganstalt, 1967.

Ottmann, Henning. "Politische Theologie als Begriffsgeschichte. Oder: Wie mann die politischen Begriffe der Neuzeit politisch-theologisch erklären kann", *Der Begriff der Politik: Bedingungen und Gründe politischen Handelns*, der. Volker Gerhardt, Stuttgart: Metzler, 1990.

Pašukanis, Evgeny B. *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim, 2002.

Sartori, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara: Yetkin, 1996.

Stučka, Petr I. *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, çev. Norbert Reich, Frankfurt am Main: Suhrkarnp, 1969.

Schmitt, Carl. *Der Nomos der Erde: im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Belin: Duncker & Humblot, 1974.

_____. *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Berlin: Duncker & Humblot, 2006.

_____. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre der Souveränität*, Berlin: Duncker & Humblot, 1996.

Trotskiy, Leon. *Terörizm ve Komünizm*, çev. Onur Koyunlu, Ankara: Epos, 2008.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 07.11.1982, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf

Yalçınkaya, Ayhan. *Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim, 2011.

Yelkenci, Taner. "Devlet ve Anayasal İktidar", *kampfplatz*, Sayı 1, Eylül 2012, ss. 29-52.

Žižek, Slavoj. "İdeoloji Hayaleti", *Kırılgan Temas*, çev. Tuncay Birkan, haz. Bülent Somay ve Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2002, ss. 45-83.

Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi[1]

Ronnie Warrington

Çeviren: Mehmet Evren Dinçer

Giriş

Bolşevik hukukçu E. B. Paşukanis, bugünden bakıldığında ne kadar şaşırtıcı görünse de, Stalinizm'in en kötü yıllarının hemen öncesinde inanılmaz bir başarıya imza atmış ve şöyle bir iddiada bulunmuştu: Hukuk gereksizleşmek üzere. Paşukanis 1920'lerle 1930'lu yılların başlarının tartışmasız en önde gelen hukuk teorisyeniydi. Paşukanis, Krilenko ve arkadaşları, 1930'larda ve sonrasında pratik hukuk alanında pek az ilerleme sağlanmış olmasına rağmen gelecekte hukukun kontrolüne dayalı olmayan bir toplum kurabilmek için durmaksızın çalıştılar. En sonunda hukukun ortadan kalkmasına olanak sağlayacak ceza kanunu sistemi üzerinde çalışıp her yıl taslaklar yayınladılar; ancak hiçbiri dikkate alınmadı.[2] Fakat Paşukanis hareketinin hukuk fakültelerindeki etkisi teoriyle sınırlı değildi. Hukuk fakülteleri burjuva etkisinden arındırılmıştı ve hukuk çalışmaları alanındaki dağınıklık çarpıcıydı.

[1] "Pashukanis and the Commodity Form Theory", *International Journal of the Sociology of Law*, Sayı 9, 1981, ss. 1-22.

[2] Robert Sharlet, "Pashukanis and the withering away of law in the USSR", *Cultural Revolution in Russia 1928-1931*, der. Fitzpatrick, Bloomington: Indiana University Press, 1978, s. 181.

Öğrencilere, yapageldikleri çalışmaların anlamsızlığı üzerine çalışmaları salık veriliyordu. O dönem hukuk fakültelerinde hâkim olan karmaşık atmosfer içerisinde, hukuk çalışmalarının nihai çöküşüne dair gerçekçi bir beklenti hem öğrenci hem de hocalara çok boğucu geliyordu. "Teori-pratik ayrımı" hiçbir yerde bu kadar belirgin değildi, dolayısıyla "verili koşullar altında Sovyet toplumunda var olan reel veya aktüel hukuki süreçlerin temel karakteristikleri ile Marksist 'hukukun sönümlenmesi' ideali [birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilmeliydi]".[3]

Paşukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eseri 1920'ler Rusya'sında "övgü nidalarıyla" karşılanmıştır.[4] Her yeni baskı "daha da pozitif eleştiriler almış"[5] ve bu güçlü ama gizemli eser Batıda coşkulu bir şekilde sürekli yeniden keşfedilmiştir. Bu yeniden keşif Paşukanis'in eserinin İngilizce çevirilerinin yayımlanmasıyla birlikte devam ediyor.[6] Bu makale Paşukanis hakkındaki tartışmalara bir katkıdır. Paşukanis'in teorisindeki önemli veçhelerinin tekrar altını çizmeyi ve bazı değerlendirmelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Makale dört kısımdan oluşmaktadır: Sırasıyla 1) Paşukanis'in amacı ve yöntemi, 2) meta biçimi teorisi, 3) bu teoriye gelen çeşitli eleştirileri ve son olarak 4) Paşukanis'in hukukun sönümlenmesi fikrine bağlılığı.

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm'in henüz başlangıç aşamasında bir taslak olarak kaldığı genelde unutulmaktadır. Eserin yazıldığı kargaşalı dönem, Paşukanis'in aynı zamanda çok sayıda başka eser yayımlaması ve nihayet kendisinin de yok olmasına neden olan siyasi baskı ortamı düşünürün *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in sadece giriş kısmını oluşturacağı eksiksiz bir metin ortaya koymasına engel olmuştur. Ancak eserin sınırlı oluşu genel olarak Paşukanis'in projesinin gücünü eksiltmez. Ayrıca teorinin bazı problemlerinin olması ilginç görüşler ortaya konduğu gerçeğini değiştirmez.

---

[3] Sharlet, "Stalinism and Soviet legal culture", *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, der. R.C. Tucker, New York: W. W. Norton & Co. Inc., 1977, ss. 157-58.

[4] Sharlet, "Pashukanis and the rise of Soviet Marxist jurisprudence", *Soviet Union 1, 2*, 1974, s. 111.

[5] Sharlet, "Pashukanis and the rise of Soviet Marxist jurisprudence", s. 110.

[6] Evgeny Bronislavovich Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, Londra: Inks Link, 1978; Pashukanis, *Selected Writings on Marxism and Law*, der. P. Beirne & R. Sharlet, Londra: Academic Press, 1980. Ben *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in 1978 tarihli çevirisini referans alıyorum.

1. Teorinin Amacı ve Paşukanis'in Yöntemi

1. 1. Tarih ve Amaç

Paşukanis hukuk teorisini tarihsel bir araştırma alanı olarak görmüş ve tarihsel derken iki önemli şeyi kastetmiştir. Birincisi, burjuva hukuk biçimini anlamak için hukuk sorunsalına tarihsel olarak yaklaşmak gerekiyordu, çünkü hukuk ancak toplumsal gelişimin spesifik aşamasının bir sonucuydu. Paşukanis'in çoğu çalışması bu tarihsel varsayıma dayanıyordu, ancak bu varsayımların çoğu maalesef yanlış çıkıyordu. Öte yandan Paşukanis'in çalışmalarında tarihselin ikinci bir anlamı daha vardı, hatta ikinci anlam birinciden daha önemli bile görülebilir. Paşukanis içinde yaşadığı zamanın hukuk sisteminin hukuki kavramların gelişiminden daha öte bir şey olduğunu düşünmüştür. Ona göre Marksist hukuk teorisinin görevi, hukukun sadece sınırlı bir süre var olabileceğini ve sönümlenmeden önce son aşamaya girildiğini göstermekti. Paşukanis'e göre hukuki biçim "bizi ancak kendi dar ufkunda kuşatır. Varoluşunun tek amacı ortadan kalkmaktır. Marksist teorinin görevi, bu genel sonucun ve onu takip edecek olan somut tarihsel maddenin peşinden koşmaktır".[7]

Dolayısıyla Paşukanis'in çabası kesinlikle "nesnel" bir hukuk teorisi geliştirmek değildi. Paşukanis, Ortodoks Bolşevizmin siyasi taleplerriyle çok belirli bir şekilde çevrelenmişti. Dolayısıyla tamamen politik bir amaca hizmet etmeye, devrimi hızlandırmaya ve devrimin mülkiyet ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmasını sağlamaya çalışıyordu.

Paşukanis görüşlerini, Marx tarafından çizilen[8] ve Lenin tarafından geliştirilen[9] iki aşamalı devrim teorisine dayandırmıştır. Proleter devrim görüşü, ilk aşamada, temel sloganı "herkesten yeteneğine göre, herkese işine göre" olan geçiş toplumunu, yani "proletarya diktatörlüğü"nü kurmayı öngörüyordu. Dar burjuva hak kavramı ancak devrimin ikinci aşamasında aşılabilir ve "herkesten yeteneğine göre, herkese işine göre" toplumsal bir pratiğe dönüşebilirdi. Ortodoks bir "eski Bolşevik"

---

[7] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 133.

[8] Karl Marx, *Critique of the Gotha Programme*, Moskova: Progress Publishers, 1971.

[9] *Vladimir* Ilyich Lenin, The state and revolution, *Selected Works*, Moskova: Progress Pubhshers, 1975.

olarak Paşukanis,[10] 1917 devriminin birinci aşamayı başlattığını düşünüyordu. Tartışmalar bu aşamanın ne kadar süreceği ve bu aşamaya uygun politik ve ekonomik formların teorileştirilmesi üzerineydi.

Paşukanis'in pek sağlıklı olmayan bir katılıkla bağlı bulunduğu dönemin ortodoksisine göre, devrimin iki aşamada gerçekleşeceğini gösteren en azından iki öğe vardı. İlki, üretici güçlerin toplumda zenginliğe erişimin sınırlanmasını gereksiz kılacak seviyeye getirilmesinin ve bu burjuva ya da yarı burjuva hukuksal kısıtlama biçimlerinin ortadan kaldırılmasının altını çiziyor. İkincisiyse, burjuva zihniyetinin son kalıntılarının silinmesini öngörüyordu. Uyum ve işbirliğine dayalı bir topluma geçmek ise sadece mülkiyetin değil tüm burjuva davranış biçimlerinin üstesinden gelinmesini şart koşuyordu. Paşukanis'in işlevi, akademisyen ve hukukçu olarak, genelde burjuva biçimlerini ve özelde burjuva hukukçuların hegemonyasını ortadan kaldırmak olmuştur. 1929 gibi geç bir tarihte şu satırları yazmıştır: "Bugün dahi, hukuki burjuva dünya görüşüne karşı mücadele, günümüz Sovyet Cumhuriyeti hukukçularının en önde gelen görevidir".[11]

Paşukanis'in asla anlamadığı en büyük engel, bu son nokta idi ve nihayet bu engel Paşukanis'in yok olmasına neden olmuştur. Paşukanis 1917 sonrası Sovyetler Birliği'ndeki hukuki biçimin hâlâ burjuva olduğuna inanıyordu. Bütün hukuki düşünce tarzının soyut genel tanımlardan oluştuğunu düşünüyor ve geçiş dönemi hukukunun da çok farklı olmadığına inanıyordu: "Temel veya formel hukuki kavramlar, mevzuatımızda ve içtihatta aynen yer almaya devam ediyor. Bunun yanı sıra hukuki düşünme yöntemi ve ilintili prosedürler aynen varlığını koruyor".[12] Dolayısıyla Paşukanis'e göre, 1920'ler Rusya'sı hâlâ gözle görülür biçimde burjuva hukuk sistemi tarafından idare ediliyordu.

Paşukanis 1930 yılında hem Rus hukuk teorisi hem de kendi gelişiminde dönüm noktası olarak görülebilecek bir makale kaleme almıştır. Paşukanis bu makalesinde kendi teorisini diktatörlüğün güçlenen iktidarına uydurmakta güçlük çekmiştir. Makale hiçbir şekilde

[10] Sharlet, "Pashukanis and the withering away of law in the USSR", s. 170.

[11] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 33.

[12] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, ss. 48-9.

başarılı olamamış ve Paşukanis ardından gelen altı yıl boyunca kendi teorisine sadık kalarak takındığı tutumla yeni rejime olan bağlılığını protesto ediyor oluşunun yarattığı çelişkileri çözmeye çalışmıştır. Bu makalenin iddialarından bir tanesi toplumsallaşmış üretimin henüz gerçekleştirilemediği idi.[13] Üç yıl önce Stuçka da Rus toplumunun hâlâ sınıfsal olarak bölünmüş olduğunu söylemiş,[14] dolayısıyla dağıtım ilişkilerinde çıkacak sorunları çözmek için burjuva hukuk sistemine hâlâ ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür. Paşukanis yeni rejimi 1930 sonrası Rus devletince kabul edilebilir bir şekilde sınıflandırmayı bir türlü başaramamıştır. Paşukanis teorisini dışsal siyasi baskıya rağmen değiştirmemiş ve bu da zamanın çok gerisinde kalmasına neden olmuştur. Paşukanis, mevcut koşullar var oldukça geçiş dönemi hukukunun tamamen burjuva kavramları tarafından ele geçirildiğini düşünmüştür. Bu durum paradoksal olarak Paşukanis'e "meşruiyetini" temin etmiş, kendi hukuk teorisi üzerine çalışma ve öğretme olanağı tanımıştır. Nihayetinde burjuva dünya görüşünü alt etme arzusu, ona kendi çalışmaları için yeteri kadar gerekçe sağlamıştır.

1. 2. Teori ve Gerçeklik

Paşukanis, bariz siyasal naifliğine ve olayların akışını tespit etmekteki sıra dışı başarısızlığına rağmen, "olgularla" saplantılı derecede ilgili birisiydi. Stuçka'nın da aralarında bulunduğu çağdaşları, Paşukanis'i aşırı soyut olmakla itham ediyordu. Buna karşın Paşukanis'in kendisi, teorisinin gerçeklikle belirgin bir bağı olduğunu düşünmüş ve bununla gurur duymuştur. "Bilimsel yani teorik çalışmalar ancak olgularla ilgilenir".[15] Başta Kelsen olmak üzere zamanın burjuva teorisyenlerine karşı en sık dile getirdiği sav, kendi teorisinin gerçeklikte bir karşılığı olduğu, diğerlerinin ise olmadığı idi. Dolayısıyla Paşukanis kendi teorisine "sosyolojik" bir teori olarak bakmış, diğerlerini ise tamamen "hukukun işleyişine" odaklanan çalışmalar

[13] Pashukanis, "The Soviet state and the revolution law", *Soviet Legal Philosophy*, der. H. Babb & Hazard, Cambridge, 1951, ss. 270-71.

[14] Pyotr Stuchka, "My journey and my errors", *Ideas and Forces in Soviet Legal History*, der. Zile, Madison: College Printing and Publishing Inc., Wisconsin, 1970, s. 213.

[15] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 78.

olarak görmüştür. "Benim amacım şu: Hukuki biçimin ve onu ifade eden spesifik kategorilerin sosyolojik bir sunumunu yapmak".[16]

Dolayısıyla ve hiç de şaşırtıcı olmadığı üzere, normatif hukuk teorileri kesinlikle kabul edilemezdir:

> Hukukun nesnel olarak var olduğunu iddia edebilmek için onun normatif içeriğini bilmek yetmez; kişi aynı zamanda bu normatif içeriğin gerçek hayatta yani toplumsal ilişkilerde maddileşip maddileşmediğini de bilmelidir[...] Dogmacı bir hukukçu, belirli bir hukuk formunun geçerli olup olmadığına karar verirken çoğu zaman o nesnel toplumsal olgunun gerçekte var olup olmadığını bile sorgulamaz, sadece söz konusu tikel normatif ifade ile daha genel normatif ilke arasında mantıksal bir bağlantı olup olmadığına bakar.[17]

Doğal hukuk teorisi, devlet ve irade teorileri de benzer şekillerde lanetleniyordu, çünkü hiçbiri "herhangi bir gerçekliğe karşılık gelmiyordu".[18] Paşukanis'in aşırıya kaçmadan eleştirdiği Renner bile "hukuk kavramının gerçekteki işleyişini kavrayamamaktadır".[19] Paşukanis'e göre hukuk teorisi gerçekte var olanın ne olduğunu keşfetmek zorundadır; tıpkı gerçekte var olan bir şey üzerinde çalışan ekonomi politik disiplini gibi.[20]

Paşukanis'in "olgulara" dair endişesi, çağdaşlarına kıyasla günümüz insanlarına daha sorunlu gelmektedir. Hukuk teorileri, 1920'lerin Marksistlerine özellikle burjuva hukukunun gündelik işleyişi göz önüne alındığında tamamen yabancı olmalıydı. Fakat Paşukanis'in olgular konusundaki ısrarı pek az soruna çözüm olmaktadır; öte yandan Paşukanis'in çöküşü olgunun teori karşısındaki bir zaferi olarak görülebilir. Paşukanis bir yandan hukuki-olmayan (non-legal) bir gelecek tasarlamaya çalışırken diğer yandan bastığı zemin altından çekiliyordu. Olguların daha çok farkında olmanın bu duruma bir faydası yoktu. Dahası, Paşukanis'in kendisi olguları sorgulanamaz şeyler olarak görmüş, dolayısıyla olgu olarak gördüğü şeyin Kelsen'e göre aşırı yorumlama olabileceği ihtimalini gözden kaçırmıştır. Othello,

[16] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 107.
[17] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 78.
[18] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 145.
[19] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 56.
[20] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 59.

örneğin, Desdemona'ya verdiği mendili gerçekten Cassio'nun elinde gördüğünü düşünüyordu. Othello "gerçeği" gördüğünü "düşünüyordu." Ancak sorun görmek değil nasıl yorumlayacağını bilmektir. Bir iş anlaşması bir Marksist'e göre bir "olgu" olarak sömürüye yani emek gücünün gerçek değerinin aşağısına satıldığı bir ilişkiye işaret ederken, bir burjuva teorisyenine göre eşit tarafların herhangi bir zorlama olmadan özgürce bir araya gelmeleri "olgusuna" işaret edebilir. Bu iki "olgusal" bakış açısı uzlaştırılamaz, üstelik bu görüşlere sahip kişilerin hukuki perspektiflerine göre ikisi de eşit derecede haklı olabilir. Paşukanis'in temel meselesi kendi teorik yapısının geçerliliğiydi. Dolayısıyla "Kelsen'in, gerçek yaşamın bazı kısımlarının, söz gelimi insanların davranışlarının bir şekilde ideal normatif sisteme dâhil edilmesi gerektiğini kabul etmesi" bize Kelsen ya da Paşukanis'in teorilerinin geçerliliği konusunda hiçbir şey söylemez.

1. 3. Biçim ve İçerik

Tüm bunlara rağmen Paşukanis'in yöntemi Marksist hukuk çalışmaları bağlamında en azından bir açıdan bir kopuşu temsil etmektedir: Biçim kadar içerik de ele alınmalı. Geçmişte de bugün de Marksist teorinin hukuktan ekonomiye, siyasetten tarihe hangi konu ele alınırsa alınsın, farklı tarihsel dönemler arasındaki farkları göstermek için neredeyse kaçınılmaz bir şekilde kapitalizmin ürettiği maddi eşitsizliklere odaklanmak gibi bir eğilimi vardır. Bu elbette Marksist teorinin önemli bir parçasıdır. Ancak Paşukanis kendi teorisinde hukukun içeriği kadar biçiminin de burjuva olduğunu göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla diğer yarı-Marksist teorisyenlerin aksine, Paşukanis'e göre mevcut hukuk sisteminin maddi içeriğini devrimci dönüşüme tabi tutup biçimini korumak diye bir şey söz konusu olamazdı. Hukuki biçimin kendisi, yeni toplumun bu içeriği tamamen aşmasını şart koşuyordu. Bu konuya makalemin son kısmında geri döneceğim.

2. Meta Biçimi Teorisi ve Hukuki Özne

Paşukanis hukuk alanında yaptığı en önemli katkının bir meta biçimi teorisi geliştirmek olduğunu düşünmüştür. Bu katkı, hem eserin basıldığı dönemde hem de bugün Paşukanis'in eleştirisinin belkemiği

olarak görülmektedir. Hatta Balbus[21] gibi bazı yazarlar meta biçimi teorisinin Marksist hukuk teorisi alanında üretilmiş dikkate değer tek ürün olduğunu dahi söylerler. Edelman ise meta biçimi teorisini, Paşukanis'in dehasını nihayet teslim etmek zorunda olmamızın nedeni olarak görür.[22] Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, meta biçimi teorisine göre hukuki biçim (Balbus'a göre "homoloji") meta biçimine paraleldir. Kanunlar üretimin meta biçiminin ihtiyaçlarından ortaya çıkar. Meta hukuki ilişkilerin çekirdek biçimidir çünkü kapitalist toplum temelde meta üreticileri toplumudur.

Bu metalar üretildikten sonra mübadeleye girer. Tüm yasalar, metaların mübadele sürecine katılan ve metaların "koruyucuları" gibi davranan öznelere dairdir. Yasaların amacı ise toplumsal meta üretim biçimini teminat altına almaktır. Dolayısıyla hukuk, "öznenin felsefesidir". Hukukun bu şekilde sınıflandırılmasını anlamak için teorinin iki temel öncül bağlamında açıklanması gerekir: Mantıksal ve tarihsel.

2. 1. Mantıksal Öncül

Paşukanis'e göre "her hukuki ilişki özneler arasındaki bir ilişkidir".[23] Dolayısıyla analizin mantıksal başlama noktası öznedir. Paşukanis'e göre mülkiyet hukuki biçimin temelidir ve ancak mülk yani kapitalist meta piyasada elden ele dolaşabilir. Hukukta ifade edilen özne, aslında mülkiyet özgürlüğüne, daha doğrusu mülkü devretme özgürlüğüne işaret eder. Dolayısıyla hukuku anlamanın anahtarı şeylerle (meta) özneler arasındaki çelişkiyi anlamaktır. Marx'a göre metalar birbirleriyle değer olarak ilişkiye geçerler, yani değiş tokuş (satma ve satın alma) metaya içkindir ve satanlarla satın alıcılar arasında yer değiştiren emek-zaman miktarı temel alınarak gerçekleşir (Maalesef Paşukanis Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinin giriş kısmındaki "basit" argümanları tam olarak takip edememesinden dolayı hem burada hem de başka yerlerde çeşitli sorunlara neden

[21] Isaac Balbus, "Commodity form and Legal form: An Essay on the relative autonomy of the law", *Law and Society Review*, Sayı 11/3, 1997.

[22] Bernard Edelman, *Ownership of the Image: Elements for a Marxist Theory of Law*, Londra: RKP, 1979, s. 74.

[23] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 109.

olmaktadır. Bu meseleyi ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağım). Bu düzenin işlemesi için meta sahiplerinin diğerlerine karşı konumlarını eşitler arası ilişki olarak kavraması şarttır; yani taraflar herhangi bir zor olmaksızın mübadele sürecine katılırlar. "Mübadele ya da metaların dolaşımı, sürece katılanların ötekini mülk sahibi olarak tanıması koşuluna bağlıdır".[24] Mübadele sürecinde şiddetin bulunmamasının ikili bir anlamı vardır: 1) Taraflar zorlama olmaksızın mübadele sürecine girer ve 2) İşlem tamamlandığında iki taraf da memnun olur. Dolayısıyla mübadele, tarafların zorlama olmaksızın uyumlu bir sürecin sonunda değiş tokuş edimi sayesinde müşterek çıkar sağlamaları mantığına dayanır.

> İnsan emeğinin ürünlerinin değer olarak birbirleriyle irtibata geçebilmesi için insanların birbirleriyle otonom ve eşit kişiler olarak ilişkiye girmeleri gerekir[...] Ahlaki özne olarak insan, yani eşit değere sahip kişi olarak insan, değer yasasına göre değiş tokuşun olmazsa olmaz önkoşulundan başka bir şey değildir. Hukuki özne ya da mülk sahibi olarak insan mübadelenin bir başka koşuludur. Değer ilişkileri ekonomisi bize hukuki ve ahlaki yapıyı anlamanın anahtarını verir. Fakat bu anahtar hukuki ya da ahlaki normların içeriğini değil ancak özsel biçimini anlamamızı sağlar.[25]

Paşukanis'e göre sözleşme, hem mantıksal olarak diğer tüm hukuki esaslara zemin oluşturan bir öncül hem de meta sahibi öznenin ifade edildiği en yüce biçimdir. Bunun böyle olmasının nedeni, meta üreten toplumlar için önemli olan şeyin sözleşme ilişkileri olmasıdır. Çünkü sözleşme, meta sahibinin kendi metasını piyasada kullanabilme daha doğrusu değiş tokuş edebilme yetisinin zorunlu hukuki ifadesidir. Paşukanis'e göre kapitalizmdeki tüm diğer hukuki ilişki biçimleri buradan doğar, çünkü metaların mübadelesinin hukuki olarak ifade edilmediği bir ortamda toplum kapitalist biçimini sürdüremez. Meta sahiplerinin hukuki ilişkileri iki "absürt" biçimde ortaya konulur: Metaların değerinin biçimi ve hak sahibi olma kapasitesinin biçimi. İlk ilişki biçimi, kendisini piyasa yoluyla bireyden "bağımsız" olarak ifade eden metaya içkin olan "haktır." İkinci biçim ise "hukuken" metaya sahip olan yani hakların taşıyıcısı/sahibi dediğimiz soyut kavramın

[24] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 161.

[25] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, ss. 151-2.

cisimleşmiş/kişileşmiş halidir. Bu kişiler metayı tahakkümü altına alırlar, çünkü hukuken metaların "koruyucusudurlar." Paşukanis'e göre buradaki absürtlük (çelişki) ekonomik olarak aslında hâkim olanın meta olmasıdır. Haklarını kullanma ehliyeti nedeniyle kutsanan bireysel özne aslında kapitalist toplumdaki zenginlik biriminin çekirdek biçimine zorunlu olarak eklenmiş bir şeyden ibarettir.

2. 2. Tarihsel Öncül

Paşukanis'in hukuk teorisinin tarihsel öncülü mantıksal öncülünden daha önemlidir. Teorisini soyut adalet ve eşitlik gibi kavramlar üzerine değil de tarihe dayandırmak yönündeki bitmek bilmez bir arzuya sahip olan Paşukanis, meta biçimi teorisinin küçük meta üretiminden kapitalist meta üretimine doğru giden tarihsel gelişim seyrinin neredeyse kaçınılmaz sonucu olduğunu göstermek için büyük çaba sarf etmiştir.

Paşukanis'e göre mübadele toplumunun Marx tarafından analiz edilen tamama ermiş biçimi kendisinden önce gelen küçük meta üretimi tarzlarından doğmuştur. Mübadelenin meta biçimi, tarihsel olarak kendisinden doğan hukuki sistemi öncelemektedir. İşte meta üretimi biçimi eski üretim tarzını tamamen devraldığında genişleyen ve evrensel biçim haline gelen budur. Ancak hukuki biçimi üreten tamamıyla meta biçimi değildir; meta biçimi hukuki biçimi önceler ve ancak meta biçiminin tam anlamıyla gelişmesiyle soyut hukuki biçimin tam olarak gelişmesi mümkün olabilir. "Ancak burjuva ilişkileri tamamen olgunlaştığında hukuk nitelik bakımından soyutlaşır".[26] Haklar ve özneler bağlamındaki bu soyutlama, genişleyen meta biçimi mantığından doğar.

> Fakat tarihsel olarak akla gelebilecek her türlü yasal hakkın sahibi olarak özne fikri tam da mübadele ediminin kendisinden doğar. Fakat bu soyut biçim sadece meta üretimi sürecinde açığa çıkar; bir başka deyişle hak sahibi olma yetisi somut hukuki taleplerden ayrışır.[27]

Hukuki özne "cennet mertebesine yükseltilen metaların soyut maliki" haline gelir.[28] Meta üretimi ticaret dolayımıyla gelişir. Ticaret kapitalist-öncesi üretim tarzlarının son kalan çitlerinin yıkılmasını sağlar ve

[26] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 120.

[27] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 118.

[28] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 121.

hukuk da giderek daha önemli hale gelen ticaretin içinde gelişir. Ticari kavramlar metalara dair olduklarından gereklidir. Ticaret arttıkça söz konusu meta ile ilintili belirli bir hukuki biçim de gelişmektedir.

Paşukanis hukukun gelişimini sözleşme ihtilafları bakımından da ele almıştır. Özetle Paşukanis eskiden meta sahiplerinin eşitlerin "mütekabiliyeti" ilkesi olmaksızın neredeyse hukuk olmadan değiş tokuşa girdiğini söylemiştir. Taraflar arasında ihtilaf çıktığında hukuk devreye girer; bu durumda değiş tokuşta denklik ilkelerini ihlal etmeyecek bir zeminde anlaşma sağlayabilecek bir hukuki sisteme ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, mübadele arttıkça, ihtilaflar da artar ve bunlarla baş edebilecek bir hukuki sistem de gelişmeye başlamış olur. "Hukuki biçimi ve hukuki üstyapıyı yaratan şey anlaşmazlıklar, çıkar çatışmalarıdır".[29] Ancak bu gelişmenin ima ettiği şey şudur: Meta mübadelesi tarihsel (ve mantıksal) olarak hukuktan önce gelir ve bazı saf teorik bakış açılarından hukuki sistemden bağımsız bir şekilde var olur (ancak tarihsel olarak böyle bir şeyden söz edilemez). "Dolayısıyla ekonomik mübadele ilişkisi, satma ve satın alma sözleşmelerine dair hukuki süreçten önce gelir[...] Meta ve para ekonomisi temel önkoşuldur ve onlar olmadan somut normların hiçbir anlamı yoktur".[30]

2. 3. Özet Olarak Fetişizm

Paşukanis'in meta biçimi teorisini özetlemenin bir yolu teorinin Marx'ın meta fetişizmi teorisiyle ilişkisini göstermektir. Bu yaklaşım kısa süre önce Balbus tarafından benimsendi. Marx metanın fetişleşmiş bir biçim olduğunu iddia ediyordu, çünkü meta biçiminin koyutladığı biçimsel eşitlik sadece görünüşte eşitlik anlamına geliyordu. Balbus buradaki meselenin hukuken eşitlik ile gerçekteki eşitsizlik arasındaki ayrım olduğunu söylemiştir.[31] Ona göre her vatandaş kanun önünde biçimsel olarak eşittir ve hukukta hiçbir açık ayrımcılık öğesi yoktur.

Balbus meta biçiminin iki yönü olduğunu ifade etmiştir: Metanın kullanım değeri ve değişim değeri. Ama meta piyasaya çıktığı vakit,

[29] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 93.

[30] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 93.

[31] Isaac Balbus, "Commodity form and legal form: an essay on the relative autonomy of the law", *Law and Society Review*, Sayı 11-3, 1977.

Balbus'un deyişiyle kullanım değerine dair "hafıza" yok olmaktadır. Piyasada insanları ilgilendiren tek şey mübadele edilen metanın içindeki emek-zamandır. Dolayısıyla meta fetiş bir biçimde ortaya çıkmaktadır çünkü metanın insani kökeniyle olan ilişkisi maskelenmiştir. Bu da "metaların tıpkı yaşayan insanlar gibi çeşitli güçlere sahip olduğu görüntüsünü ve ideolojik tersyüz edilişini ortaya çıkarmaktadır".[32] Balbus Marx'ın yazılarından hareketle benzer bir teoriyi hukuk teorisi alanında da üretebileceğimizi söylemiştir. Bir başka deyişle, yurttaşlar da ikili bir biçim almaktadır; aralarında temel olarak eşitsizlik vardır ancak biri diğeriyle eşitmiş gibi resmi ve formel olarak ilişkiye girerler. Hukukun ilgilendiği şey tam da budur. Hukuki biçimin insanlar arasındaki özsel eşitsizliğe dair "körlüğü," meta biçiminin kullanım değerleri arasındaki özsel farklara dair körlüğüne denktir. Balbus sonuçta hukuki biçimin (meta biçimi olarak) bireyin iradesinden bağımsız olarak var olduğunu iddia etmektedir. Yanılsama da şu şekilde devam eder: "Evrensel siyasi muadili olarak hukukun ayrı bir yaşamı vardır".[33]

3. Meta Biçimi Teorisine Çeşitli Eleştiriler[34]

Paşukanis büyük ihtimalle 20. yüzyılın en çok iftiraya maruz kalmış hukuk teorisyenlerinin başında gelir.[35] Ancak düşmanlarıyla ona

[32] Balbus, "Commodity form and legal form: an essay on the relative autonomy of the law", s. 54.

[33] Balbus, "Commodity form and legal form: an essay on the relative autonomy of the law", s. 58.

[34] Paşukanis'in çağdaşı Rus eleştirmenlerce nasıl eleştirildiğini görmek için bkz. Sharlet, *Pashukanis and the Commodity Exchange Theory of Law 1924-1930*, Doktora Tezi, Indiana University, 1968. Başka eleştiriler için Steve Redhead, "The discrete charm of bourgeois law: A note on Pashukanis", *Critique* 9, 1978; Richard Kinsey, "Marxism and the law: Preliminary analysis", *British Journal of Law and Society* 5, 1978; Bob Fine, "Law and class", *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, der. Fine vd., Londra: Hutchinson, 1979. Bu derlemedeki bazı makalelere bakılabilir. Chris Arthur en bütünlüklü övgülerden ikisini sunmaktadır. Bkz. Arthur, "Towards a materialist theory of law", *Critique* 7, 1976; Arthur, "Editor's Introduction", *Law and Marxism: a General Theory* (E. B. Pashukanis) içinde. Londra: Ink Links, 1978. Piers Beirne ve Robert Sharlet'nin antolojisinde (Pashukanis, *Selected Writings on Marxism and Law*, der. P. Beirne, & R. Sharlet, Londra: Academic Press, 1980) bazı yazıların gösterdiği gibi Paşukanis pek çok konuda sonradan fikrini değiştirmiş, tezinin bazı asli öğelerini mecburen ama son derece çirkin bir acelecilikle reddetmiştir. Fikir değişikliğinin en büyük nedeni çoğu zaman dışsal etmenler olsa da, yakından bakıldığında yine de teoriyi geliştirmek için bazı çabalar gösterdiği görülebilir.

[35] Bkz. Lon Fuller, "Pashukanis and Vyshinski: a study in the development of Marxist legal theory", *Michigan Law Review* Sayı 47, 1949.

sempati duyanların üzerinde uzlaştıkları bir nokta vardır: Meta biçimi teorisi onun en önemli ürünüdür. Ancak *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı eser, Marx'ın analiziyle olan benzerliklerine, burjuva kavramlara güçlü bir şekilde saldırma iradesine ve diğer bazı önemli noktalarına rağmen bütün bu katkıları gölgede bırakacak pek çok soruna sahiptir. Bu sorunlar son kertede teoriyi kullanılmaz kılacak kadar güçlüdür. Bundan sonraki kısımlarda Paşukanis'in teorisinin ortaya çıkardığı sorunları zorunlu olarak sadece kısaca ve ana hatlarıyla ele alacağım.

3. 1. Meta Mübadelesinin Önceliği

Paşukanis'in toplumsal ilişkilerin meta mübadelesi biçiminin hem mantık hem de tarihsel olarak hukuktan önce geldiği iddiası oldukça şüphelidir. Paşukanis kullandığı kavramı tüm mülkiyet biçimlerine uyguladığını ifade eder ve ardından mülkiyet kategorisinin hukuki biçimini ancak kapitalizmin gelişiminden sonra aldığını vurgular. Fakat bu sav tutarlılık açısından yeterli değildir. Sorun Paşukanis'in hukuka başvurmadan herhangi bir mülkiyet ilişkisi biçimi tanımlayamayacak ve kavramsallaştıramayacak olmasıdır. Her ne kadar hukuki biçim mülkiyet kavramını tamamen soğuramayacaksa da, hukuki biçim olmaksızın mülkiyet biçimi kesinlikle güdük kalmaktadır. Paşukanis, Renner'in aşırı bir basitleştirmeyle "insanlarla şeyler arasındaki ilişki" olarak tanımladığı mülkiyet anlayışını eleştirmekte haklıdır, ancak kendisi tarafından öne sürülen "mülkiyet kavramı hukuktan önce gelir" anlayışı da kesinlikle kabul edilemezdir.

Paşukanis hukuk ihlallerini tartışırken ceza hukukunun kökenini kanlı intikam hikâyelerine kadar dayandırmıştır. Hukukun taraflar arasındaki çatışkılardan doğduğu temasını geliştirirken şöyle der: "Hukuki ilişkilerin çeşitli özgül nitelikleri tarihsel olarak hukukun gerçekte ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Hırsızlık kavramı mülkiyet kavramından önce ortaya çıkmıştır".[36] Bu argüman da önceki gibi Paşukanis'in kapitalizmin yasalarının tarihsel gelişimi konusundaki inancının mantıksal bir sonucudur. Ancak en az önceki kadar sorunludur. Bu savlar Paşukanis'in, küçümsediği Kelsen gibi[37] burjuva

[36] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 167.

[37] Hans Kelsen, *The Communist Theory of Law*, Londra: Stephens & Son, 1955, s. 93.

teorisyenleri tarafından yoğun saldırılara uğramasına neden olmuştur.[38] Sorun mülkiyet kavramı olmaksızın hırsızlık kavramı geliştirmeye çalışmaktır. Hırsızlık mantıksal olarak mülkiyetin edinilmiş olmasını şart koşar. Çünkü bir nesne ya da kişi mülkiyet olarak addedilmezse onun bir başkası tarafından yanlış bir şekilde ele geçirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla klasik ekonomi politikçilerin Robinson Crusoe benzetmesindeki sorun, Crusoe'nun nesneleri edinilmesi/edinmesi değil tek başına edinmenin/ele geçirmenin o nesneyi mülkiyete dönüştürmemesidir. Mülkiyet toplumsal bir kavramdır ve en azından ötekinin dışlanması kavramını içermesi gerekir. Paşukanis kendi mülkiyet kavramını tarihsel olarak ilkel kabilelere dayandırmaya çalışmıştır. Ancak mülkiyetin ilkel halkların doğal kaynaklardan istifade etme ya da onları geliştirme çabalarıyla bir ilgisi yoktur, çünkü kabileler veya küçük komüniteler o kaynağa ortaklaşa sahiptir. Mülkiyetin geliştiği yerde, o komünitenin bazı kesimleri söz konusu mülkten/kişiden istifade edilmesi konusunda diğerleri tarafından dışlanabilmiş demektir. Paşukanis diğer teorilerin aksine "Marksist teorinin bütün toplumsal biçimleri tarihsel olarak kavradığını" söylemiştir.[39] Biz ise Paşukanis'in en tarih dışı çalışmalardan birine imza attığını iddia edebiliriz.

Paşukanis'in olası savunmalarından birisi tarihe odaklanmasına rağmen tezinin özü itibariyle tarihsel olmadığını söylemek olabilir. Buna göre Paşukanis sadece meta üretiminin olduğu toplumlara odaklanır ve tarihsel olmak yönünde herhangi bir ciddi çaba sarf etmez. Paşukanis kanunların sadece belirli toplum biçimleri için şart olduğunu ve dolayısıyla oldukça temelsiz bir biçimde feodal veya köle toplumlarının aslında kanun dışı olduğunu söylemiştir. Ancak bunun Paşukanis'in iddialarının merkezi öğesi olduğu söylenemez. Eğer Paşukanis gerçekten de tarihsel bir çözümleme yapmaya kalkıştıysa başarısız olmuştur. Ancak onun teorisi gelişmiş kapitalist toplumlara uygulanıp uygulanamayacağına göre değerlendirilmelidir; çünkü gerçekte Paşukanis sadece bu meseleye eğilmiştir.

---

[38] Ayrıca bkz. Ivo Lapenna, *State and Law: Soviet and Yugoslav Theory*, Londra: The Athlone Press, 1964, s. 26; Rudolf Schlesinger, *Soviet Legal Theory: Its Social Background and Development*, Londra: Kegan Paul Trench Trubner, 1945, s. 151.

[39] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 111.

3. 2. Mübadelenin Tahakkümü

Paşukanis'in teorisi metaların değiş tokuşuna odaklanmıştır. Yani odak noktası, hukukun metaların serbest mübadelesi için gerekli koşulların sağlanması konusundaki endişesidir. Hukuk bu amaç doğrultusunda gelişir ve metaların serbest mübadelesi sırasında ortaya çıkan yasa ihlallerinin neden olduğu pratik sorunların üstesinden gelir. Sonuçta hukuk, kapitalistin "serbest" sözleşmelerin en önemlisine, emek-gücünün satın alınması sürecine girmesini sağlar. Marx'ın analizine göre bu sözleşme sonucunda hem işçi emeğinin "adil" karşılığını alır hem de kapitalist işçinin sömürüsü sayesinde artı değeri sızdırır ve mübadele sırasında denk değerler mübadelenin tarafları arasında yer değiştirmiş olur. Sızdırılan artık tüm kârın ve birikimin kaynağıdır ve bu da sürecin tekrar edildiği koşulların yeniden üretimini sağlar.

Ancak mübadele süreci her şey değildir. Kapitalizm bir üretim sürecidir ve mübadele bu sürecin sadece bir parçasıdır. Hukuk teorisi mübadeleyle olduğu kadar üretimle de ilgilenmelidir. Fakat Paşukanis sanki üretimi hukukun dışına atmış gibidir. Bu kabul edilemezdir. Tarihsel olarak meta biçimi sistemi, üretici güçler ve üretim ilişkilerinin belli bir aşamaya kadar gelişmesine dayanır; bu aşamada meta biçimi hâkim biçim haline gelir. Ancak bu, üretim sürecinin dönüşümünü kapsayan spesifik bir teknik ve toplumsal gelişim sürecinin sonucudur. Tarihsel olmaya çalışan hukuk teorileri bu süreci baypas edemez. Paşukanis, bir toplumsal sistemin gelişiminde üretim sürecinin kendisinin önemi için gerekli mantıksal bağlantıları kurmayı başaramamıştır. Paşukanis'in yapmaya çalıştığı gibi kendini "toplumsal gerçekliğe" dayandırmaya çalışan hukuk teorileri, üretim sürecini hukuki analizlerine katmak zorundadır veya üretimin bir bütün olarak hukuki sistem içerisinde nasıl bir öneme haiz olduğunu belirlemelidir. Paşukanis'in teorisi meta üretimi toplumuna dayanır ancak üretim sürecini tarihten neredeyse tamamen elimine eder.

3. 3. Meta Biçiminin Genelliği

Paşukanis üretimin hukuk üstündeki temel etkisini göz ardı etmekle kalmamıştır. Ortaya koyduğu hukuk teorisinin kapitalist meta

üretimi üzerine inşa edildiğini de iddia etmek mümkün değildir. Paşukanis meta biçiminin kendisinin hukuki ilişkileri ürettiğini varsayar ancak aynı zamanda bu biçimin toplumsal gelişimin herhangi başka bir aşamasında benzer bir şey yapmadığını da varsayar. Kapitalist öncesi meta üretimi sistemlerindeki hukuki biçim, kapitalist meta üretimi biçimi hâkim küresel biçim oluncaya kadar zamanla genişler ve gelişir. Paşukanis'in göz ardı ettiği şey meta üretimi biçiminin modern dünya sistemine doğru gelişim sürecinde yaşadığı dönüşümdür. Dolayısıyla Paşukanis'in teorisi sadece basit meta üretimi dönemiyle sınırlı olmakla eleştirilebilir; ancak orada dahi teorinin kavramsal çerçevesinin tarihsel geçerliliğe sahip olduğu şüphe götürür.

3. 4. Zorun Yokluğu

Paşukanis'in üzerine yazdığı tarihsel dönem, zorun neden anlatının bir parçası olmadığı konusunda bir açmaza sahiptir. Paşukanis'in çağdaşlarından Stuçka bu konuya değinenlerden birisidir.[40] Dönemin hâkim Leninist bakış açısına göre tüm hukuk hâkim sınıfın diğer sınıfları ezme iradesinin bir ifadesiydi ve proletarya diktatörlüğü sürecinde hukukun rolü burjuvaziyi ezmek olmalıydı. Krilenko devrimci hukukun nihai amacının proletarya diktatörlüğünün sınıf düşmanlarını ezmek olduğunu yazıyordu. "Dolayısıyla devrimci hukuk, proletarya diktatörlüğünün silah ve göstergelerinden biridir".[41] Marksist hukuk teorilerinin şiddeti ne ölçüde kendilerine eklemleyeceği pek çok açıdan tartışma konusudur. Ancak hukukun bir şekilde zorlayıcı bir eylem olduğu, aşırı ve hatta zaman zaman öngörülemez çelişkilere gebe bir silah olduğu ve nihayet kısmen yöneten sınıfın kontrolünün bir aracı olduğu düşüncesi Marksist hukuk teorisine eklemlenmelidir. Buna karşın Paşukanis zoru neredeyse tanımı itibariyle teorisinin dışına itmektedir. Hukuki ilişkiler meta değiş tokuşunun ifadesi olduğuna ve tanımı itibariyle meta mübadelesi özgürce bir araya gelen zihinler arasında yapıldığına göre, zor, tamamen dışlanmasa da ancak görece küçük bir role sahip olabilir. Gerçekten de Paşukanis zoru, metaların hür ve eşit

---

[40] Stuchka, "My journey and my errors", *Ideas and Forces in Soviet Legal History*, s. 230.

[41] Nikolai Vasilyevich Krylenko, *Revolutionary Law*, Moskova: Co-operative Publishing Society of Foreign workers in the USSR, 1933, s. 6.

mübadelesi için şart olan koşullarla çelişen bir öğe olarak ele almıştır. Değişim değeri belirli oranda piyasa dışında bir otorite tarafından belirlenmeye başlarsa o zaman o değişim değeri olmaktan çıkar.[42]

Paşukanis zorun rolünü her ne kadar tamamen göz ardı etmemiş (örneğin devlet hakkındaki bölüm devletin doğasındaki şiddeti tartışmış) olsa da, genel olarak bakıldığında bu önemli öğeyi kendi teorisine entegre etmeyi başaramamıştır. Paşukanis'in bu alandaki sessizliği, konu hakkında ileride savunamayacağı bir konum almaktan kaçınmak istediğine işaret ediyor olabilir. Paşukanis 1932 yılında hukuku tamamen mübadele temelinde tanımlamakla yanlış yaptığını ve bunun hukuka içkin olan zor ve kişinin başkalarına tabi olması gibi meseleleri gündeme getirmediğini kabul etmiştir.[43] Bu ve benzeri endişeler samimi olsa da zorun teoride olmayışı aslında sınıf sorunuyla ilintilidir. Genel bir ifadeyle, Paşukanis burjuva denklik nosyonuna odaklanırken sınıf ilişkilerini gözden kaçırmıştır. Paşukanis kapitalist toplumu eleştirirken o toplumun sınıflara bölünmüş olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir.

3. 5. Kullanım Değeri-Değişim Değeri Ayrımı

Paşukanis'in teorisi kısmen Marx'ın metanın kullanım değeri ile değişim değeri arasında yaptığı ayrıma dayanır. Piyasa kullanım değerini göz ardı eder ve metada cisimleşmiş olan toplumsal emek-zamana odaklanır. Bu meta ile birlikte birbirlerine denk emek-zaman birimleri değiş tokuş edilir ve hukuk da bu prensibe göre çalışır. Hukuk sadece bireylerin biçimsel eşitliğine odaklanır (ki bu da değişim değerine denk düşer) ve bireyler arasındaki özsel eşitsizlikleri göz ardı eder (bu da kullanım değerine denk düşer).

Bu analiz oldukça büyük bir yanlışa imza atmaktadır. Hukukun bir açıdan özsel farklar üzerine odaklandığı söylenebilir, Paşukanis'in benzetmesini kullanırsak hukuk kullanım değerlerine odaklanabilir. Paşukanis'in de teslim ettiği gibi en önemli hukuki kategori sözleşme olduğuna ve yine Paşukanis'in de teslim ettiği gibi sözleşme meta

[42] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 143.

[43] Pashukanis, "Exchange and law", *Ideas and Forces in Soviet Legal History*, der. Zile, Madison, Wisconsin: College Printing and Publishing Inc, 1970, s. 235.

sahibi öznenin en belirgin ifadesi olduğuna göre biz de sözleşme üzerinde yoğunlaşarak bu meseleye eğilebiliriz. Paşukanis'in analizine göre metaların mübadelesine (sözleşmeye) dair bir ihtilaf ortaya çıktığında mahkeme öze dair öğeleri göz ardı eder ve sadece işlemin biçimine bakar. Taraflardan birinin zengin diğerinin fakir olması, birinin işveren diğerinin işçi olması Paşukanis'e göre kesinlikle konu dışıdır.

Bu iddia yanlıştır. Birincisi ev sahibi-kiracı, kredi veren-kredi alan, satıcı ile tüketici arasındaki ilişkiler gibi pek çok farklı alanda mevzuat duruma müdahale eder ve taraflar arasındaki özsel eşitsizliği en azından bir dereceye kadar yeniden biçimlendirmeye çalışır. Örneğin ev sahibi kiracı meselesine bakalım; 1914'ten bu yana çıkan pek çok düzenleme, geleneksel hukukta var olan taraflar arası dengeyi değiştirmeye çalışmıştır. Taraflar sözleşme yapılmadan önce mutlak bir biçimde tanımlanmışsa da pek çok davada ev sahibinin zenginliği, pazarlık gücü açısından kiracıya baskın gelmekte ve dolayısıyla bir bakıma klasik sözleşme hukukuyla dalga geçmektedir. Bu yüzden kanun sözleşme yapılır yapılmaz ev sahibi üzerinde kiracı lehine temel sınırlamalar koymaya çalışır. Dolayısıyla hukukun gerçekten taraflar arasındaki özsel farkları göz ardı ettiği söylenemez. Yasa, işveren ve işçi arasında cereyan eden ve muhtemelen en hassas sözleşmelerde dahi sadece biçimsellikle, tarafsızlıkla ve dolayısıyla Paşukanis'in ifade ettiği gibi ümitsiz bir canavar olmakla itham edilemez.

İkinci ve daha önemli mesele ise Paşukanis'in klasik sözleşme hürriyetine dair on dokuzuncu yüzyıl varsayımlarının şüphe götürür olmasıdır.[44] Sözleşme davalarında mahkemenin kesinlikle en çok ilgilendiği meselelerden birisi kullanım değeri, bir başka deyişle sözleşmenin özsel içeriğidir. Özellikle İngiliz hukukunda sözleşmenin feshi halinde mahkeme mülkün değişim değerine dair soruşturmayı değerlendirme dışında bırakır. Buradaki varsayım reşit tarafların ne yaptıklarını biliyor olmaları ve böylece pazarlığa oturmalarıdır. İstisnalar olmakla birlikte mahkemenin söz konusu meselenin yeterliliği konusunda bir soruşturmaya girmemesi kuralı, sıradan bir sözleşme davasında mahkemenin esas olarak sözleşmenin kullanım değeriyle

[44] Patrick Atiyah, *The Rise and Fall of Freedom of Contract*, Oxford: Clarendon Press, 1979, özellikle 2. Bölüm.

ilgilendiği anlamına gelir, bir diğer deyişle odakta olan mübadeleye giren ve özsel olarak farklı olan şeylerdir.

Eğer mahkemelerin tutumu bu yönde olmasaydı sözleşme davalarında takınılan tavır tamamen yersiz olurdu. Sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş sözleşme teorilerinde mahkeme, değiş tokuş edilen şeylerin öz itibariyle farklı niteliklerini göz önüne alır; bu da genelde para karşılığı değiş tokuş edilen meta demektir. Bu açıdan bakıldığında Paşukanis'in savı tamamen çöker. Sözleşmelerin gerçek hedefi birbirine denk değişim değerlerinin yani denk parasal büyüklüklerin değiş tokuşu değildir, aksine farklı kullanım değerlerinin taraflar arasında mübadelesini düzenlemektir. Mahkeme, hukuki aracılığın gerekli olup olmadığı konusunda görüş belirtmek için sözleşmenin içeriğiyle ilgilenir ve ilgilenmek zorundadır da.

Paşukanis'in iddia ve benzetmesinin en kuvvetli olduğu iş sözleşmelerinde dahi benzer bir sorun söz konusudur. Klasik sözleşme bağlamında bakılırsa mahkemenin taraflardan birinin konumu itibariyle özel avantajlara sahip işveren, diğerinin ise buna mukabil dezavantajları olan işçi olduğu gerçeğini göz ardı ettiği öne sürülebilir. Bu noktadaki iddia, hukukun eşitsiz ilişkileri "fetişleştirdiği" ve özü itibariyle "şaibeli" ve "adaletsiz" bir ilişkiyi eşitlik kisvesi altında sunduğudur. Ancak Paşukanis ve takipçileri hukukun işveren ve işçiyi tam da bu şekilde tanıdıklarını göz ardı eder. Yani hukuk, tarafların ancak sözleşmeye girmeden önce ortaya çıktıkları olgusunu göz önüne alır çünkü taraflar hem özsel hem de hukuki açıdan işçi ve işveren olarak birbirleriyle ilişkiye girerler, dolayısıyla hukuk tarafların gerçek konumlarını teslim eder. Belki de Paşukanis sadece mahkemelerin kapitalist toplumdaki özsel eşitsizlikleri değiştirmediğini söylüyor. Fakat bunu söylemek için meta biçimi teorisinin çetrefilli dolambaçlarına hiç gerek yok.

Sonuç olarak burada karşılaştığımız zorluklardan birisi, Paşukanis'in kendine özgü hukuk alanını farklı bir alan olan ekonomik alanla karıştırmasıdır. Altyapı-üstyapı metaforunu hiç de sofistike olmayan bir yaklaşımla ele alan Paşukanis, hukukun ekonomiyi biçimlendirme konusundaki potansiyelini göz ardı eder ve onu ekonomik olana verilen basit bir tepki olarak görür. Hukuk kendine özgü nitelikleri olan bir olgu

olarak ele alınmalı, ancak bu özgüllük "ekonomik" olandan tamamen bağımsız olduğu anlamına asla gelmemelidir. Hukukun görece özerkliği konusunda çok sayıda görüş ortaya atılmıştır. Paşukanis'ten itibaren bu konuda önemli teorik ilerlemelerin kaydedildiğini söyleyebiliriz, üstelik bunun Marx ve Engels tarafından öngörüldüğünü bile iddia edebiliriz: Bu teorik ilerlemeye göre hukukun ekonomik olan üzerindeki etkileri tanınmalıdır. Paşukanis bu noktayı atlamakta ve dolayısıyla hukukun burjuva toplumlarındaki temel işlevlerinden birini yanlış yorumlamaktadır. Buna karşın "bütünü itibariyle Marx ve Engels'in çalışmaları kesinlikle özcü değildir, bu nedenle tüm toplumsal olguları tek bir şeye yani ekonomik olana indirgemez veya tüm diğer toplumsal olguları ekonomik olandan çıkarsamaz".[45]

3. 6. Marx'ın Yanlış Okunması

Marx'ın "doğru" okumasını yaptığını iddia edenler neredeyse kaçınılmaz olarak kısır şeyler ortaya koymaktadır. Marx'ın yazıları çeşitli okumalar yapmaya müsait, üstelik "doğru" bir okuma ortaya konabilse bile bu ileri sürülen iddiaların geçerli olduğu anlamına gelmez. Öte yandan, bir düşünür teorisini Marx'ın "uygulaması" olarak meşrulaştırmaya çalışır ve bunun yanında bir de Marx'ı tamamen yanlış okursa o zaman ortaya konan tezde ciddi hatalar olduğu sonucuna varabiliriz.

Paşukanis kendi çalışmalarını Marx'ın ekonomik analizinin hukuk alanına uygulanması olarak görmüştür. "Hukuki kesimler veya hukuki özneler arasındaki işlemlere dair maddi önkoşullar Marx'ın kendisi tarafından *Kapital*'in birinci cildinde belirlenmiştir, ancak bunlar üstünkörü bir biçimde epey genel değinilerden ibarettir".[46]

Paşukanis'in kendine biçtiği görev gerçekleştirilmesi olanaksız bir görevdi. Çünkü belirli bir alan için tasarlanmış olan bir analiz başka bir alana adapte edilemez veya "uyarlanamaz." "Ekonomi politik için meşru olan bir analiz hukuk alanı için öyle değildir...".[47] Hukukun

[45] David Sugarman, "Theory and practice in law and history: a prologue to the study of the relationship between law and economy from a socio-historical perspective", *Law State and Society*, der. R. H. Fryer vd., Londra: Croom Helm, 1981.

[46] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 111.

[47] Fine, "Law and class", s. 36.

biçim ve içeriği ekonomiyle ya da belirli bir ekonomik çözümleme biçimiyle ilintili kavramlar açısından incelenebilir fakat kesinlikle kendi başına ekonomik bir analiz olarak görülemez.

Aslında Paşukanis Marx'ın ekonomi teorisini de ciddi bir biçimde yanlış okumuştur. Bir başka deyişle, Paşukanis'in teorik öncülleri göz önüne alındığında kendine biçtiği görevde başarısız olduğu söylenebilir. Özetle, Paşukanis'in hatası yukarıda belirtildiği gibi mübadele sürecine odaklanmanın doğurduğu sorunlara benzer. Paşukanis *Kapital*'in giriş kısmında dile getirilen düşünceleri alır ve bunları Marx'ın ekonomik teorisinin bütünüymüş gibi düşünür. *Kapital*'in giriş kısmı, üretimi ve değiş tokuşu bir birey düzeyinde ele alır. Marx'ın buradaki amacı, bireylerin meta mübadelesi sürecine nasıl girdiklerini ve bu sayede denk emek zamanlarının nasıl değiş tokuş edildiğini göstermektir. Dolayısıyla kapitalist için zenginliğin (kârın) kaynağı bireyci değiş tokuş sürecinde bulunamaz. Marx'a göre, zenginliğin kaynağı üretim sürecinin kendisindedir. Emek-gücünün biricik meta olduğu iddia edilir çünkü bir yandan üretken bir şekilde tüketilirken bir yandan da kendi değerini ve hepsinden önemlisi artı-değeri yeniden üretir –meta olarak emek gücünün bu niteliği sermayenin talihi olsa gerek. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri artığın dolaşımı ve dağıtımı hakkındadır. Marx'ın ekonomik teorisi artığın belirli bir sınıflı toplum düzeninde üretimi, dolaşımı ve dağıtımının analizidir.

Paşukanis'in eserinde eksik olan da toplumsal olarak üretilmiş artıktır. Paşukanis kendi çalışmasını izole bireyler üzerine inşa etmiştir. Bu tür bireyler, kapitalist öncesi üretim biçimleri söz konusu olsa geçerli kategoriler olarak görülebilirdi, ancak iş artığın gelişmiş kapitalist biçim içerisinde toplumsal olarak nasıl üretildiğine geldiğinde önemini yitirir. Bu tür bir anlayış belki de sadece *Kapital*'in giriş kısımlarında bazı temel noktaları açıklamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla Paşukanis, "meta mübadelesi atomize bir toplum öngörür" derken yanılmaktadır.[48] Meta mübadelesi dünyaya hâkim olduğu şu dönemde toplumsal olarak son derece gelişmiş ve iç içe geçmiş bir devlet sistemi ve nihayet bir dünya ekonomisi gerektirir. Dobrin'in söylediği gibi Alman

[48] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 85.

hukuk teorilerinden esinlenen Paşukanis şu temelden hareket eder: "Tüm hukuk bireyler arasındaki ilişkilerce koşullanır".[49] Paşukanis bu yaklaşımı şu sözleriyle özetlemiştir: "Hukuki sistem, tam da özel izole öznelerle uğraştığı için tüm diğer toplumsal sistemlerden ayrışır".[50] Fakat kapitalist toplumlar bu şekilde çalışmaz. Bu yaklaşım Marx'ın yaklaşımını "temsil etmez". Üstelik bu yöntem hukuki ilişkilerin karmaşıklığını ele almak için hiç de uygun bir başlangıç noktası değildir. Kapitalizmin ve yasalarının atomize olması en iyi ihtimalle sadece hukuk biliminin bir parçası olabilir.

Fine Paşukanis'in teorisinin sadece basit meta üretiminin hâkim olduğu toplumlara ve bu toplumlardaki değişim ilişkilerine uygulanabileceğini söylemiştir.[51] Fine'a göre Marksistler üretimi analize katmak zorundadır; Paşukanis'in başarısız olduğu yer tam da burasıdır. Ancak bu eleştiri bile yeterince ileri gitmez çünkü Paşukanis'in eksik yaptığı şey Marx'ı üretim alanına kadar takip etmemek değildir; onun hatası mübadelenin (toplumsallaşmış) üretim döngüsü içerisinde sadece bir momentten ibaret olduğunu kabul etmesidir. Bir başka deyişle Paşukanis'in analiz ettiği meta biçimi metanın bir bütün olarak üretim, dolaşım ve dağıtım döngüsü içerisinde ötekine geçirdiği niteliklerden sadece bir tanesidir. Picciotto Paşukanis'in bu açıdan köktenci bir şekilde eleştirilmesi gerektiği düşüncesine oldukça yaklaşır. Ona göre Paşukanis'in sorunlarından bir tanesi emek gücünün kendisi metaya dönüştüğü zaman yani kapitalist üretim hâkim olduğunda ortaya çıkan gelişimi takdir edememesidir.[52] Bu tespit bir bakıma doğru, çünkü burada söz konusu olan sermayenin tahakkümü, kendisini bir dünya sistemi olarak ortaya koyması ve nihayet basit meta mübadelesinin ötesine gidecek bir hukuk teorisi geliştirmesidir.

---

[49] Samuel Dobrin, "Soviet jurisprudence and socialism", *Law Quarterly Review*, Sayı 52, 1936, 413.

[50] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 100.

[51] Fine, "Law and class", s. 41.

[52] Sol Picciotto, "The theory of the state, class struggle, and the rule of law", *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, der. B. Fine vd., Londra: Hutchinson, 1979, s. 170.

4. Hukukun Sönümlenmesi

Stuçka 1927 yılında şöyle diyordu: "Komünizm sosyalist hukukun galip gelmesi demek değil, sosyalizmin diğer tüm hukuklara üstün gelmesidir; çünkü çatışan çıkarların ortadan kaldırılmasıyla sınıflar da yok olacak ve beraberinde hukuk da külliyen ortadan kalkacaktır".[53] Bu cümle temel olarak Paşukanis'in bakış açısını özetlemektedir. Bunun Paşukanis'in hukuk teorisine yaptığı en büyük katkı olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla hukukun sönümlenmesi fikrine bağlılığı aslında meta biçimi teorisinden dahi önde gelmektedir. Eğer bu iddia doğruysa, meta biçimi teorisindeki azımsanamayacak hatalar dahi Paşukanis'in Marksist bir hukuk bilgini olarak ne kadar önemli olduğu gerçeğini değiştirmez. Çünkü hukukun nihai imhasını kendine amaç edinmiş bir hukuki çalışma, kendi içinde çelişkiler barındırmaya neredeyse mecburdur. Bu son bölümde Paşukanis'in hukukun sönümlenmesi fikrine ve bu yöndeki çalışmalarının taşıdığı çelişkilere odaklanacağım. Paşukanis 1929 yılında şu temel ilkenin altını tekrar çizmektedir: "Hukukun sönümlenmesi sorunsalı, bir hukukçunun Marksizme yakınlık derecesini ölçtüğümüz bir çeşit köşe taşıdır".[54]

4. 1. Kapitalizmden Önce Hukuk Yoktu

Paşukanis hukukun kapitalizme özgü bir sorun olduğuna inanıyordu. Bu sav, onun meta biçimi teorisinden doğal olarak çıkan bir sonuçtur. Paşukanis bütün yasaların meta mübadelesinden doğduğuna inanıyordu; bu nedenle meta biçiminin egemen olduğu toplum yapısından önceki toplumsal düzenlemeler yasal değildi. Paşukanis bu nedenle orta çağda "soyut bir hukuki özne kavrayışı yoktur" diyor,[55] köleliğin hukuki bir ilişki olmadığını ve dolayısıyla hukuki bir formülasyon gerektirmediğini öne sürüyordu.[56]

Paşukanis *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* basıldıktan hemen sonra bu savın ne derece büyük bir basitleştirme içerdiğini kabul

[53] Alıntılayan Harold J. Berman, *Justice in the USSR: An Interpretation of Soviet Law*, Cambridge: Harvard University Press, s. 26.

[54] Pashukanis, *Selected Writings on Marxism and Law*, s. 268.

[55] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 170.

[56] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 110.

etmiş hatta bunu daha sonraki çalışmalarında da sürekli dile getirmiştir. Bu konumlanma savunulamaz olsa da ortaya koyduğu teorik güç, Paşukanis'in toplumsal örgütlenmenin aracı olarak tüm hukuk biçimlerinin ilga edilmesi konusundaki inancını daha da pekiştirmiştir. Aslında Paşukanis'in teorisi, verdiği örnekler biçimleri itibariyle burjuva hukuk anlayışının dışında olsa da bir çeşit burjuva teorisidir. Paşukanis bu kaçınılmaz sonuçtan hareketle hukuk-dışı formların hem bir olanak hem de hakkında çözüm üretilmesi gereken şeyler olduğu sonucuna varmaktadır.

4. 2. Proleter Hukuk Yoktur

1920'ler Rusya'sının en ateşli hukuk tartışması geçiş döneminin hukuki sisteminin tanımlanması üzerineydi. Sonunda galip gelen görüş, bundan önceki toplumların nasıl kendine göre bir hukuk sistemi varsa, proletarya diktatörlüğünün de olması gerektiğini savunuyordu. Paşukanis ise geçiş döneminin esnek niteliği nedeniyle uygun bir hukuk biçimi olmadığına ve dolayısıyla hukuki biçiminin de özü itibariyle burjuva nitelikleri taşıyacağını düşünüyordu. Dolayısıyla proletarya hukuku diye bir şey yoktu. 1930 yılında proleter hukuk kavramını teorik olarak şu şekilde yeriyordu: "Stuçka'nın dahi bu kavramı benimsemiş olmasından derin esef duyuyorum.[57]

Paşukanis'in proleter hukuk anlayışına karşı çıkışının nedeni Marksist hukuk teorilerine tamamen aykırı olduğunu düşünmesindendi. Ona göre, proleter hukuka özgü kavramların kullanılmak istenmesi ilk bakışta "mükemmel derecede devrimci" görünebilir, çünkü başlangıçta uygun kavramsal araçlarla Marksist teorinin hukuk alanında geliştirildiği düşünülebilir. "Ancak gerçekte bu eğilim hukuki biçimin ölümsüz olduğunu, tam anlamıyla olgunlaşmasını sağlayan belirli tarihsel koşullardan kurtulabileceğini ve kendini sürekli yeniden üretebileceğini beyan etmektedir".[58] Bu yüzden proleter hukuk çağrısı yapmak özü itibariyle gericidir. Paşukanis'e göre burjuva biçiminin Rusya'da kullanılmaya devam etmesi onu değiştirmek için bir neden

[57] Pashukanis, "The Soviet state and the revolution law", s. 269.

[58] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 61.

değildir. "Proletarya bu biçimlerden istifade edebilir ancak bu söz konusu biçimlerin geliştirilebilir olduğu veyahut onlara sosyalist bir içerik kazandırılabileceği anlamına gelmez. Bu biçim bu içeriği soğurma yetisine sahip değildir ve söz konusu içerik gerçeğe dönüştükçe bu biçimin de aynı hızda sönümlenmesi ve yok olması gerekir".[59] "Burjuva hukukunun belirli kategorilerinin sönümlenmesi (şu veya bu öncülünün değil genel olarak kategorinin sönümlenmesi) kesinlikle bu kategorilerin yerini proleter muadillerinin alması demek değildir... Burjuva hukuk kategorilerinin sönümlenmesi bu koşullar altında hukukun topyekûn ilga edilmesi anlamına gelecektir; bir başka deyişle hukuki etmen toplumsal ilişkilerden elenecektir".[60]

Paşukanis'e göre proleter hukuk kavramları geliştirme çabası kesinlikle yüzü geriye dönük bir çabadır. Bu yöndeki çabalar mevcut toplumsal ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemektedir. Halbuki Paşukanis'e göre geçiş toplumunda, tanımı gereği hiçbir biçim değişmez olmamalıdır. Dolayısıyla Sovyet hukukçuların yapması gereken şey "adı proleter hukuku olsa bile hiçbir şekilde değişmez bir sistem" geliştirmemektir.[61]

4. 3. Mülkiyetin İlgası

Paşukanis'e göre devrimler en nihayetinde mülkiyete dairdir. Ona göre eski devrim biçimleriyle, katkıda bulunmaya çalıştığı devrim arasındaki fark mülkiyet ilişkisi anlayışındaydı. Buna göre önceki devrimler bir çeşit mülkiyet ilişkisini alaşağı edip yerine başkasını koymuştu.

> [Önceki devrimler] özel mülkiyetin temelini ve mübadele yoluyla birbirine bağlanan ekonomik birimlerin bir araya getirdiği ekonomik çerçeveyi sarsamadı. Mülkiyete karşı isyan eden kalabalıkların, ertesi gün piyasada bağımsız üreticiler olarak birbirleriyle karşılaştıkları zaman eski biçimi tekrar onaylamak dışında bir seçenekleri yoktu. Proleter olmayan tüm devrimlerin izlediği yol budur.[62]

Fakat tam devrimler, yani komünizmi inşa etmeye çalışan devrimler mülkiyeti topyekûn yerinden etmelidir. Devrimin amacı mülkiyet

[59] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 160.

[60] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 61.

[61] Pashukanis, "The Soviet state and the revolution law", s. 280.

[62] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 124.

ilişkilerinin ve meta mübadelesine dayanan toplumsal ilişkilerin lağvedilmesidir. Paşukanis'e göre devrimle birlikte mülkiyet ilişkilerinin "tarihsel olarak kesinlikle sonu gelecektir...".[63] ve mülkiyet ilga edilecektir.[64] Buradan hareketle mülkiyetin, Paşukanis'in anlayışının kilit öğesi ve gelecekteki toplumun ve tam anlamıyla komünizmin inşasının önündeki aşılması gereken en büyük engel olduğunu söyleyebiliriz. O, mülkiyetin meta biçimini en gelişmiş biçim olarak gördüğü kadar nihai biçim olarak da görmüştür. Mülkiyetin meta biçimini tüm yasaların "yaratıcısı" olarak kavradığından mülkiyetin aşılmasını da yasanın aşılması olarak düşünmüştür.

4. 4. Ahlak, Devlet ve Suç

Paşukanis'in bu konudaki görüşlerini hakkıyla ortaya koymak mümkün değil ama özetle ahlakın, devlet ve suç meselelerini meta üretimi toplumuyla ilişkiye soktuğu söylenebilir. Dolayısıyla bu üç kavram tarihsel olarak sınırlıdır ve devrimci sürecin tamama ermesiyle birlikte gereksiz hale geleceklerdir. "Bu yüzden kişi, ahlak, devlet ve suçun burjuva toplumuna dair biçimler olduğu akıldan çıkarılmamalıdır".[65]

Ancak Paşukanis devrimci sürecin tamama ermesiyle ahlak, devlet ve suçun tamamen ortadan kalkacağı iddiasında bulunurken tamamıyla tutarlı değildir. Ceza hukuku üzerine tartışmaları bu muğlaklığı ortaya koymaktadır. Paşukanis bir düzeyde oldukça nettir. Ceza hukuku sadece kapitalist toplumda gereklidir. Bu hukuk burjuva toplumundaki eşitlik ilkesiyle temelden ilintilidir; buna göre cezanın gerektirdikleri değiş tokuş edilen şeyin değerine göre hesaplanır, yani suçun ciddiyeti cezanın ciddiyetini belirler. Ancak, bu eşitlik ilişkisinin kendisi burjuva toplumunun bir boyutudur. Suç ve ceza kategorileri eşit şeylerin değiş tokuş edildiği yasal çerçeveden türer. "Buna karşın denkler arası ilişki prensibi ortadan kalktığında "ceza hukuku" kavramsallaştırması bütünüyle anlamsızlaşır".[66]

---

[63] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 130.

[64] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 98.

[65] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 160.

[66] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 176.

Bu argümana göre gelecekteki toplum cezai süreçlere dayanmayan bir toplum olacaktır. Fakat Korsch ve diğerlerinin de işaret ettiği gibi, Paşukanis kendisiyle çelişir. "Sadece sınıfların tamamen ortadan kalkması, içinde herhangi bir çatışkı öğesi barındırmayan bir ceza politikası sisteminin yaratılmasına olanak tanır".[67] Paşukanis bir yandan ceza hukukunun gerektirdiklerinin aşılacağı bir toplum öngörürken bir yandan da yeni toplumda geçerli olacak ceza sisteminden bahsetmektedir. Yukarıda alıntılanan cümleyi takip eden cümle yeni toplumda herhangi bir ceza sistemine ihtiyaç duyulup duyulmayacağı konusunun şüpheli olduğunu söyler. Fakat Paşukanis meta toplumlarının sonucu olan ceza sistemlerinin yeni toplumda nasıl işleyeceğini açıklamaz.

Paşukanis'i bu noktada ancak ceza hukukunun genel olarak projesine uymadığını söyleyerek mazur görebiliriz. Hatta bu uyumsuzluk tarihin projeyle ilişkisinden daha ileri derecededir. Aslında Paşukanis'in teorisi özel/medeni hukuk üzerinedir. Ceza hukuku kısmının eklenmesinin tek nedeni genel olarak teorik tutarlılık sağlamaktır. Paşukanis özel/medeni hukuk açısından belirli bir güce sahip olan meta biçimi teorisini, aslında hiç uygun olmayan ceza hukuku alanına uygulamak için çok çaba sarf etmemiştir. Eşit cezalandırma ilkesi zayıf ve komik kaçmaktadır. Üstelik Paşukanis'in çok daha sofistike bir yaklaşım geliştirdiği *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in diğer bölümlerinde ve başka bazı çalışmalarında ortaya koyduğu görüşlerle çelişir. Elbette buradaki sorunun kaynağı, teorisini (ya da Marx'a ait olduğunu düşündüğü teoriyi) başka alanlara uygulama çabasının sonucudur. Fakat Paşukanis zaman zaman bizzat kendi savının işaret ettiği şeyleri söylemekten geri durmuştur.

4. 5. Hukuka Karşı Plan

Sonuç olarak Paşukanis hukukun toplumsal olarak kullanışlı bir şey olmadığını ve bu nedenle tamamen ilga edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Paşukanis hukukun toplumsal olarak kullanışlı bir şey olduğuna veya devrim sürecinde kullanılabileceği fikrine şiddetle karşı çıkmıştır.

---

[67] Karl Korsch, An Assessment. *Law and Marxism: A General Theory* (E. B. Pashukanis) içinde, Londra: Ink Links, 1978, s. 175.

> Bu konuda kesinlikle bir formül yoktur. İsterseniz akla gelebilecek en ilerici Batı Avrupalı hukukçuların yazılarından hareket ederek Medeni Hukukun doğurduğu hukuki edimleri toplumsal olarak kullanışlı edimlere, her bir mülk-sahibini de toplumsal işlevlere sahip bireylere dönüştürmeye çalışın. Özel ekonomi ve özel hukukun kağıt üzerinde bu şekilde ilga edilmesi gerçekte nasıl ilga edilmesi gerektiğini gösteren perspektifin üzerini örtmekten başka bir işe yaramaz.[68]

Paşukanis'e göre hukuk sadece toplumsal olarak sınırlayıcı bir etmenken "planlama" gelecek toplumun temelini oluşturacak ve "burjuva hukukunun dar ufkunu" aşmayı sağlayacak bir araçtır.[69] Aslında Paşukanis uğraştıkları her şeyin gereksiz olduğunu söyleyerek hukukçuları aşağılamıştır. "İnsanların entelektüel enerjisini verimsiz alanlara harcamalarının sonuna ancak ve ancak bireyci ekonomik sistem planlı sosyal üretim ve dağıtım tarafından alaşağı edildiği zaman gelinecek".[70] Hukuki ilişkinin kaçınılmazlığı ticari mübadele ilişkisinin bir ürünüdür. "Planlı ekonominin nihai zaferi, ilişkileri basit teknik politikalara çevirecek, dolayısıyla 'tüzel kişilik' meselesini ortadan kaldıracaktır".[71] Paşukanis hukuki ilişkileri, uğruna savaştığı ancak hiçbir zaman gerçekleşmeyen yeni toplumun planlı rasyonel ekonomisinin zıttı olarak betimlemiştir. Paşukanis'in planlama kavramı pek çok soruna sahiptir[72] ancak bunun gerektirdiği hukukun sönümlenmesi fikrine olan inancı kuşku götürmez.

Sonuç: Sönümlenmeye Dair Mutlak İnanç

Sönümlenme tezi elbette otoriter Sovyet devleti için kabul edilebilir değildi. Fakat Paşukanis'in sözünden döndüğüne dair kanıtlar biraz kafa karıştırıcıdır; Paşukanis'in kendi tezinden vazgeçtiğini savunan farklı yazarlar farklı metinlerden alıntı yaparak farklı sonuçlara varmıştır.

---

[68] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 98.

[69] Planlamanın Paşukanis için önemi konusunda bkz. Eugene Kamenka & Alice Erh-Soon Tay, "Beyond the French revolution: communist socialism and the concept of law", *University of Toronto Law Journal*, Sayı 21, 1971.

[70] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, s. 80.

[71] Pashukanis, *Law and Marxism: A General Theory*, ss. 134-35.

[72] Bu konu için bkz. Peter Binns, "Law and marxism", *Capital and Class*, Sayı 10, 1980.

Ancak Paşukanis'in hukukun nihayetinde yok olacağına dair baskın teorik bağlılığı ve bu bağlılığın teorisi için önemi göz ardı edilemez. Hukukun sönümlenmesi meta biçimi teorisinin mantıksal sonucudur. Meta biçimi teorisinin tutarlı olması için sadece meta üretiminin hâkim olduğu toplumların hukuku olacağını söylemesi gerekir. O zaman eğer 1917'nin hedefi meta üretiminin gerektirdiklerinin ötesine geçmek ve burjuva ilişkileriyle burjuva düşüncesinin deli gömleğinden kurtulmaksa –ki Paşukanis ve çağdaşları 1917'de böyle düşünüyordu– hukuki ilişkilerin alaşağı edilmesi bu kabulün mantıksal sonucudur. Paşukanis'in bu tezi reddetme çabaları nihai yenilginin ve yaşam boyu üzerine çalıştığı şeylerin yitip gittiğinin göstergesidir.

1936 yılına gelindiğinde Paşukanis eleştirisi yayılmıştı. Ancak eleştirilerin çoğu, çalışmalarının başarısız olduğu noktaları hakkıyla tartışmak yerine yeni ortodoksinin görüşlerini dile getiriyordu. *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in aşağıdaki alıntıdaki gibi eleştirilmesi oldukça tipik hale gelmişti.

> Hukuk, devlet ve hatta ahlak bile burjuva biçimleri olarak ve sosyalist içerik kazandırılamayacak şeyler olarak görülmüş, sosyalizmin gerçekleştirilmesiyle birlikte ölmesi gerektiği söylenmiştir. Marksizm-Leninizm ile hiçbir ilgisi olmayan bu hatalı görüşün yanı sıra proleter devlet, proleter komünist ahlak ve nihayet proleter devletin hukuku olan ve sosyalizmin inşasının aracı olan Sovyet Hukukunun anlamları tamamen çarpıtılmıştır. Proleter siyasasının aracı olan Sovyet hukukunun gerçek ve somut tarihinin yerine, hukukun sönümlenmesi, hukuki üstyapının yok olması gibi soyut ve yanlış savlar konmaya çalışılmıştır... Metaların sahipleri arasındaki ilişkinin hukukun gerçek ve spesifik içeriği olduğu iddia edilmiştir... Dolayısıyla sınıf içeriği yani üretim araçlarının mülkiyeti konusu göz ardı edilmiştir... Tüm hukukun 'burjuva' olduğunu iddia eden bu teori bir akıl karışıklığı üzerine inşa edilmiştir.[73]

Bu ve buna benzer diğer aleni baş eğme gösterileri işe yaramaz. *Pravda* 20 Ocak 1937'de Paşukanis'i halkın düşmanı ilan etmiştir –ki bu en ciddi suç kategorisine girmektedir. Paşukanis geride herhangi

[73] Bu satırların yazarı Paşukanis'in kendisidir. Bkz. Pashukanis, "State and law under socialism", *Political Thought*, der. Jaworski, Baltimore: John Hopkins Press, 1967, ss. 321-322; ayrıca bkz. Pashukanis, *Selected Writings on Marxism and Law*, özellikle son kısımlar.

bir iz, mahkeme kaydı ya da itirafname bırakmaksızın kaybolmuştur.[74] Fakat kendi yok oluşu sıradan bir kişisel trajediden daha fazlasına işaret etmektedir. Paşukanis'in sonu, hukuk teorisinin gözde bir uğraş olmaktan çıktığı, profesyonel hukukçuların yeni Sovyet hukuki düzeninin formalite ve profesyonellik anlayışının dışına çıkmadığı bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Paşukanis'in sönümlenmek üzere olduğunu söylediği hukuki düzenin, Sharlet'in "terörün yasası" adını verdiği[75] bir sisteme dönüşmüş olması ise başka bir tartışmadır.

[74] Bkz. Sharlet, "Stalinism and Soviet legal culture", s. 169.

[75] Sharlet, "Stalinism and Soviet legal culture".

Kaynakça

Arthur, Chris. "Towards a materialist theory of law", *Critique*, Sayı 7, 1976.

_____. "Editor's Introduction", *Law and Marxism: A General Theory* (E. B. Pashukanis), Londra: Ink Links, 1978.

Atiyah, Patrick. *The Rise and Fall of Freedom of Contract*, Oxford: Clarendon Press, 1979.

Balbus, Isaac. "Commodity form and legal form: An essay on the relative autonomy of the law", *Law and Society Review*, Sayı 11/3, 1977.

Berman, Harold J. *Justice in the USSR: An Interpretation of Soviet Law*, Cambridge: Harvard University Press, 1963.

Binns, Peter. "Law and marxism", *Capital and Class*, Sayı 10, 1980.

Dobrin, Samuel. "Soviet jurisprudence and socialism", *Law Quarterly Review*, Sayı 52, 1936.

Edelman, Bernard. *Ownership of the Image: Elements for a Marxist Theory of Law*, Londra: RKP, 1979.

Fine, Bob. "Law and class", *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, der. Fine vd., Londra: Hutchinson, 1979.

Fuller, Lon. "Pashukanis and Vyshinski: a study in the development of Marxist legal theory", *Michigan Law Review*, Sayı 47, 1949.

Kamenka, Eugene & Tay, Alice Ehr-Soon. "Beyond the French revolution: communist socialism and the concept of law", *University of Toronto Law Journal*, Sayı 21, 1971.

Kelsen, Hans. *The Communist Theory of Law*, Londra: Stephens & Son, 1955.

Kinsey, Richard. "Marxism and the law: Preliminary analysis", *British Journal of Law and Society*, Sayı 5, 1978.

Korsch, Karl. "An Assessment", *Law and Marxism: A General Theory* (E. B. Pashukanis), Londra: Ink Links, 1978.

Krylenko, Nikolai Vasilyevich. *Revolutionary Law*, Moskova: Co-operative Publishing Society of Foreign workers in the USSR, 1933.

Lapenna, Ivo. *State and Law: Soviet and Yugoslav Theory*, Londra: The Athlone Press, 1964.

Lenin, Vladimir Ilyich. The state and revolution, *Selected Works*, Moskova: Progress Pubhshers, 1975.

Marx, Karl. *Critique of the Gotha Programme*, Moskova: Progress Publishers, 1971.

Pashukanis, Evgeny Bronislavovich. "The Soviet state and the revolution in law", *Soviet Legal Philosophy*, der. Babb, H. & Hazard, Cambridge, 1951.

_____. "State and law under socialism", *Political Thought*, der. Jaworski, Baltimore: John Hopkins Press, 1967.

_____. "Exchange and law", *Ideas and Forces in Soviet Legal History*, der. Zile, Madison: College Printing and Publishing Inc., Wisconsin 1970.

_____. *Law and Marxism: A General Theory*, Londra: Inks Link, 1978.

_____. *Selected Writings on Marxism and Law*, der. Beirne, P. & Sharlet, R., Londra: Academic Press, 1980.

Picciotto, Sol. "The theory of the state, class struggle, and the rule of law", *Capitalism and the Rule of Law: From Deviancy Theory to Marxism*, der. Fine, B. vd., Londra: Hutchinson, 1979.

Redhead, Steve. "The discrete charm of bourgeois law: A note on Pashukanis", *Critique*, Sayı 9, 1978.

Sharlet, Robert. *Pashukanis and the Commodity Exchange Theory of Law 1924-1930*, Doktora Tezi, Indiana University, 1968.

_____. "Pashukanis and the rise of Soviet Marxist jurisprudence", *Soviet Union* 1, 2, 1974.

_____. "Stalinism and Soviet legal culture", *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, der. Tucker, R. C., New York: W. W. Norton & Co. Inc., 1977.

_____. "Pashukanis and the withering away of law in the USSR", *Cultural Revolution in Russia 1928-1931*, der. Fitzpatrick, Bloomington: Indiana University Press, Indiana 1978.

Schlesinger, Rudolf. *Soviet Legal Theory: Its Social Background and Development*, Londra: Kegan Paul Trench Trubner, 1945.

Stuchka, Pyotr. "My journey and my errors", *Ideas and Forces in Soviet Legal History*, der.Zile, Madison: College Printing and Publishing Inc., Wisconsin 1970.

Sugarman, David. "Theory and practice in law and history: a prologue to the study of the relationship between law and economy from a socio-historical perspective", *Law State and Society*, der. Fryer, R. H. vd., Londra: Croom Helm, 1981.

Paşukanis ve Sosyalist Yasallık[1]

Piers Beirne & Robert Sharlet

Çeviren: Fehmi Ünsalan

Yevgeniy Bronislavoviç Paşukanis[2] 1920'ler ve 30'ların önde gelen Sovyet hukukçularından biridir. Uluslarası bilimsel tanınırlığa sahip yegane Sovyet Marksist hukuk felsefecisi olarak öne çıkan Paşukanis 1930'ların sonunda gerçekleştirilen büyük tasfiyelerin kurbanlarından biri olmuş, 1956'daki iade-i itibara kadar "halk düşmanı" olarak addedilmiştir.[3]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde St. Petersburg Üniversitesi'nde öğrenci olan Paşukanis aynı zamanda Rus Devrimci Hareketi'nin aktif de bir üyesiydi. Bu sebeple eğitimine yurt dışında bir üniversitede; ekonomi-politik ve hukuk alanında öne çıkan bir üniversite olan Münih Üniversitesi'nde devam etmeye karar verdi. Gençlik dönemi hakkında

[1] "Pashukanis and The Socialist Legality", *Marxism and Law*, ed. Piers Beirne ve Richard Quinney, New York: Wiley, 1982.

[2] En büyük çalışması olan *Obshchaia teoriia prava i marksizm* ilk olarak 1924 yılında Moskova'da basıldı ve hemen ardından Fransızca, Almanca, Japonca, Sırp-Hırvat dillerine çevrildi. 1927 yılında yayınlanan üçüncü baskının ardından *The General Theory of Law and Marxism* başlığı ile İngilizce'de yayınlandı.

[3] Resmi *spravka*'ya göre Paşukanis'in itibarı SSCB Yüksek Mahkemesi tarafından Mart 1956'da iade edildi.

bilinenler oldukça eksik olmasına rağmen 1918 yılında Bolşeviklere katıldığı, Moskova bölgesinde hem yerel, hem de bölgesel düzeyde hakimlik yaptığı ve 1920'lerin başında Dışişleri Halk Komiserliği'nde hukuk danışmanı olarak görev aldığı bilinmekte. Ayrıca hukuk biliminde etkileyici bir kariyer yapmayı başardığı da ortada.[4]

Paşukanis 1924 yılında kendisini Sovyet Marksist hukuk felsefecilerilerinin önde gelenlerinden biri kılacak olan etkileyici yapıtı *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'i yayınladı[5]. Bu incelemeyi öncelikli olarak konu üzerine kati bir açıklamadan ziyade, Marksist bir genel hukuk teorisi kurma sürecinde karşılaşılan sorunlar üzerine giriş çalışması olarak görüyordu. Uygun bir şekilde bu monografinin alt başlığını, "konu üzerine tartışmaları teşvik etmesi ve onlara materyal sağlaması" umuduyla "kendini aydınlatmak" için yazdığını vurgulayacak şekilde *Temel Hukuk Kavramlarının Eleştirisi Üzerine Bir Deneme* koydu.[6]

Paşukanis'in kitabı okuyucular tarafından oldukça olumlu karşılandı ve 1926 yılında ikinci, 1927 yılında genişletilmiş üçüncü baskısını yaptı.[7] Paşukanis'in hukuk teorisinin özgün yanı, 1924 yılında yayınlanan ilk baskıda da dile getirildiği gibi, Marx'ın *Kapital*'indeki yöntemle ele alınan şu üç farklı nosyon arasındaki zıtlığa dayanmaktaydı: Hegel'den öz-görünüş arasındaki ayrımın yanı sıra *Hukuk Felsefesi*'nde dile getiridiği Roma'ya özgü *lex persona* kavramının kapitalist üretim ilişkilerinde bireysel haklarının evrenselliğini sağlamak adına yetersiz olduğu görüşünü devşirdi.[8] Ayrıca 1910-32 yılları arasında önde gelen Rus tarihçilerden biri olarak kabul edilen eski

[4] Biyografik bilgiler hakkında kaynak olarak Robert Sharlet'in Lidiia I. Ginzburg ile 1974 yılında yaptığı röportaj ve John Hazard, *Settling Disputes in Soviet Society: Formative Years of Legal Institutions*, Columbia University Press, Newyork, 1960, ss. 17-18 gösterilebilir. İngilizce kaynak için bkz. Eugene Kamenka ve Alice Tay, "The Life and Afterlife of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism*, vol. 19, no. 1, 1970.

[5] İlk Rusça baskının çevirisi için bkz. ss. 37-131 "The General Theory of Law and Marxism", *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law*, ed. P. Beirne & R. Sharlet, London & New York, 1980.

[6] Evgeny Bronislavovich Pashukanis, "Predislovie" to *Obshchaia teorria prava i marksizm*, Moscow, düzeltilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, 1926, s. 3.

[7] Bkz. Robert Sharlet, *Pashukanis and the Rise of Soviet Marxist jurisprudence 1924-1930*, *Soviet Union 1, 2*, 1974, ss. 103-121, özellikle ss. 103-112.

[8] Hegelci miras hakkında Paşukanis'in kendi görüşleri için bkz. E. B. Pashukanis, *Hegel on State and Law*, *Sovetskoe gosudarstvo*, 1931, ss. 1-32.

Bolşevik Pokrovski'nin Rus kapitalizminin bir merkantilist kapitalizm örneği olarak anlaşılması gerektiği savını benimsedi.[9]

Paşukanis Marx'ın sermaye ve emek arasındaki diyalektik ilişkiyi (artı-değer üretim sürecini) çözümlemeye burjuva ekonomi politiğinin kategorilerinin eleştirisi ile başlamış olmasının bir rastlantı olmadığının farkındaydı. Ancak bu basitçe rant, kâr, endüstriyel kazanç, vb. kategorilerin söz konusu ilişkinin özsel niteliklerini anlaşılmaz kıldığını söylemek anlamına da gelmiyordu. Aksine kapitalist sömürü ilişkilerinin belirli bir tarihsel biçimini kavramak için öncelikle gerçek ilişkilerin doğal olarak kendisi aracılığıyla üretildiği görünüşlerin/suretlerin/biçimlerin giz perdesini aralamak gerektiği anlamına geliyordu. Bu yüzden Marx'ın iki ayrı metninde tutarlı[10] bir devlet ve hukuk teorisi kaleme aldığını, sonrasında ise bunu ekonomi-politiğin ve toplumsal gerçeklik kategorilerinin ikonoklast analizi ile aynı bağlamda devam ettirdiğini düşünmekteydi.

Paşukanis'e göre meta biçiminin mantığı ile hukuk biçiminin mantığı arasında bir türdeşlik bulunmaktadır. İkisi de görünüşte açıkça bir olmayan şeyleri eşitleyen evrensel eş değerlerdir: Biri farklı metalar ve onları üreten emeği, diğeri ise farklı politik yurttaş ve özneler ile hak ve yükümlülükleri eşitler. Bunun ne anlama geldiği Marksistler tarafından henüz yeni yeni anlaşılmaya başlanmıştır[11] ve şimdilerde

---

[9] Bkz. Mikhail Nikolayevich Pokrovsky, *History of Russia from the Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism* (1910-1912), çev. ve haz. J.D. Clarkson ve M.R.M. Griffiths, Martin Lawrence, London; ayrıca bkz. George M. Enteen, *The Soviet Scholar-Bureaucrat: M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania and London, 1978.

[10] Karl Marx, "Letter to Weydemeyer" (February 1st, 1859), *Marx and Engels: Selected Correspondence*, International Publishers, New York, 1942, s. 119; ayrıca K. Marx, *The Grundrisse (1857-1858)*, çev. M. Nicolaus, Random House, New York, 1973, s. 108.

[11] Örnek olarak, bkz. Andrew Fraser, "Legal Theory and Legal Practice", *Arena*, no. 44-45, 1976, ss. 123-156; Chris Arthur, "Towards a Materialist Theory of Law", *Critique*, Sayı 7, 1976-1977, ss. 31-46; Isaac Balbus, "Commodity Form and Legal Form: An Essay on the "Relative Autonomy" of the Law", *Law and Society*, vol. 11, no. 3, 1977, ss. 571-588; John Holloway ve Sol Picciotto, *Capital, Crisis and the State, Capital and Class*, summer 1977, no. 2, ss. 76-101; Chris Arthur, "introduction to Evgeny B. Pashukanis", *Law and Marxism: A General Theory*, Ink Links, London, 1978, ss. 9-31; Almanca baskıdan çeviri: *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus: Versuch einer Kritik der juristischen Grundbegriffe*; Steve Redhead, "The Discrete Charm of Bourgeois Law: A Note on Pashukanis", *Critique*, Sayı 9, 1978, ss. 113-120.

araçsal ve biçimsel hukuk yaklaşımları arasındaki neticesiz karşıtlığı aşmaya dair sağlıklı bazı belirtiler kendini göstermektedir. Eğer Paşukanis'in temel argümanı doğru ise şu iki önemli soru sorulmak zorundadır: Yasal buyruklar egemen sınıfların çıkarlarını, episodik (süreksiz) bir biçimde saf zora dayandıkları açık olsa dahi, kendi yasallıklarının zemini olarak gördüklerini neden açıklayamaz? Rekabet halindeki meta üreticilerinin birbirleri ile mücadelesi nasıl ki eşitlik ilkesinden hareketle bir yasal zorunluluk kabul ediliyorsa, aynı şekilde burjuva ve proletarya arasındaki sınıfsal mücadele de bir yasallık zemininde tezahür edilmelidir,[12] öyleyse yasal reformizmi nasıl devrimci politik pratiğe dönüştürebiliriz?

Paşukanis 1920'lerin sonunda bilimsel itibarının bir karşılığı olarak Sovyet Marksist hukuk biliminin en büyük ismi olarak kabul gördü. Böylece akıl hocası olan Petr İvanoviç Stuçka'yı bile gölgede bıraktı. Ancak 1928 sonrasında burjuva hukuk sistemi eleştirisi, ilk Beş Yıl Planı'nın yeni politik ve ekonomik öncelikleri ile uyumsuz bir hale geldi. Güçlü bir proletarya diktatörlüğü ve ona bağlı olanlara duyulan ihtiyaç 1937 yılından sonra Sovyet hukukunu sosyalist bir hukuka çevirdi.

Paşukanis Sovyet toplum örgütlenmesinin hukuk ayağındaki ideolojik mücadelenin ardından gelen üç öz-eleştirisinin ilkini 1930'un sonuna doğru kaleme aldı.[13] Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan (1928-1937) sırasında teorisini azımsanmayacak biçimde revize etti. Bir yandan Sovyet devletinin Stalinist kavranışının baş sözcüsü iken aynı zamanda Marksist bir kavram olan hukukun sönümlenmesi kavramı üzerinde çalışıyordu. Ancak Stalinci "yukarıdan devrim" kamulaştırmaların tamamlanmasını ve istikrar için yeni bir yasal planı gerektiriyordu. Bu durum Paşukanis'in Stalin ve Marx'ın Marksizmleri arasındaki ikili tavrını görünür kıldı, 1937 yılındaki çöküşünde bunun katkısı büyüktür.

[12] Marx'ın *Yahudi Sorunu* (1843) dışında birçok erken dönem metninde hukuki formun önemine değindiği söylenemez. Bkz. Friedrich Engels ve Karl Kautsky, *Juridical Socialism*, *Politics and Society*, çev. P. Beirne, vol. 7, no. 2, 1977, ss. 199-200.

[13] Bkz. E. B. Pashukanis, "The Situation on the Legal Theory Front" (1930), *Soviet Legal Philosophy*, der. John Hazard, Cambridge: Harvard University Press, 1951, ss. 237-280. Paşukanis'in ikinci özeleştirisi 1934 yılında yayımlandı. Üçüncüsü ise – *State and Law under Socialism* (1936) başlığıyla çevirildi. ss. 346-61.

Paşukanis'in tasfiyesinin ardından yerine geçen Andrey Vışinskiy, selefinin etkisini tamamen ortadan kaldırmak adına acele bir imhaya ve Sovyet hukuk yapısını sistematik olarak yeniden inşaya başladı. Vışinskiy hukuk bilimi ve yasal pratikler açısından bugün de geçerliliğini sürdüren "Sovyet Sosyalist Devleti ve Hukuku" dönemini başlattı.

Paşukanis, sonuç olarak Stalin'in 1953'te ölümünün ardından başlayan Destalinizasyon sürecinde intikaline neden olan politik suçlardan "aklandı". Bir hukuk felsefecisi olarak itibarı iade edildi. İroniktir ki ölümünden sonra tüm gücüyle karşı çıktığı Sovyet Sosyalist Devleti ve yasasının kurucularından biri olarak onurlandırıldı.

1. Savaş Komünizminden Yeni Ekonomik Düzene Marksizm ve Sovyet Yasallığı

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm belirli tarihsel koşullara uygun bir hukuksal form teorisidir. Paşukanis görünüşte argümanını 1921 öncesinde SSCB'de hakim olan üç burjuva hukuk eğiliminin eleştirisi üzerine kurmuştur. Bunlar Renner'in toplumsal işlevselciliği, Petrazinskiy ve Reisner'in psikolojizmi ve Kelsen'in yasal pozitivizmidir. Okuyucu kitabın temel olarak olguları ekonomik olana indirgemenin yarattığı sorunlar üzerine iki koldan bir inceleme içerdiğini fark eder. İlki ideolojik kategorilerin ontolojik doğasını, özel olarak bir ideolojik kategori biçimi olarak hukuki düzenlemelerin doğasını, inceler. İkincisi ise yasayı altyapı/üstyapı metaforu dahilinde bir yan etki statüsüne indirgeyen ekonomizmin araçsal biçimleri ile ilgilidir.

Paşukanis'e göre ekonomi politik bağlamda meta, değer, değişim değeri gibi kavramlar kendilerini ideolojik kategoriler olarak sunarlar. Bu belirleme onların *sadece* düşünceleri ve diğer öznel süreçleri belirledikleri anlamına gelmez; asıl olarak nesnel toplumsal ilişkileri anlaşılmaz hale getirdikleri için ideolojik kavramlar olduklarını gösterir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki bir kavramın ideolojik karakteri, o kavramda ifadesini bulan ilişkilerin maddi gerçekliğini geçersiz kılmaz. Ya da onların ideolojik kavramlar olduğu olgusu henüz gizemli haldeki nesnel koşulların araştırılmasına engel oluşturmaz. Kanıtlanması gereken söz konusu hukuki kavramların ideolojik

süreçlerin yapısına katılıp katılamayacağını göstermekten ziyade, bu kavramların ideolojik varoluştan fazlasına sahip olduğunu göstermektir. Bu yüzden Paşukanis yasanın aynı zamanda sosyal varlığın gerçek biçimi olduğunu ileri sürer ve böylece sosyal bilimcilerin ve ideoloji teorisyenlerinin savlarını son kertede pozitivist bir epistemolojide temellendirdikleri suçlamasından kurnaz bir şekilde kaçınır.

Paşukanis aynı zamanda yasanın egemen sınıflar tarafından kötüye kullanılabileceği görüşünü de çürütmek çabasındadır. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin erken dönem adalet komiserlerinden Stuçka, *Hukuk ve Devletin Devrimci Rolü* adlı çalışmasında yasanın doğasını yanlış bir şekilde "egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden ve bu çıkarları örgütlü bir güç aracılığıyla koruma altına alan ilişkiler sistemi" olarak sunmuştur. Paşukanis'in bu tanıma[14] cevabı hem yasal formların sınıfsal içeriğini açığa çıkarmak, hem de yasanın toplumsal bir ilişki biçimi olduğu halde düzenleyici norma sahip diğer tüm toplumsal ilişkiler ve yasal form arasındaki gerçek farklılıkları gizlediği olgusunu ortaya koymak açısından işlevseldir. Gerçekten de eğer yasa basitçe toplumsal bir ilişki formu olarak görülürse ve yasanın toplumsal ilişkileri düzenlediği ileri sürülürse, bu toplumsal ilişkilerin kendilerini düzenlediği bir totolojiye yol açar.

Paşukanis anlardan insanlara kolektif toplumsal organizasyonların belirli kurallar gerektirdiğinin farkındadır. Ama bu bütün kuralların hukuk kuralları olduğu anlamına gelmez: Bazı kurallar örfi ve geleneksel dir; ahlaki, estetik ve faydacı kabullere dayanır. Aynı şekilde tüm sosyal ilişkilerin de hukuki olduğu söylenemez. Toplumsal ilişkilerin belirli koşullar altında düzenlenmesi *yasallığı* ortaya çıkarır (1924). Marksist kuram sadece belirli tarihsel dönemde varolan yasal düzenlemelerin maddi içeriğini incelemekle değil, aynı zamanda tarihsel bir form olarak sunulmuş yasal düzenlemelerin materyalist açıklamasını sunmakla da yükümlüdür. Bu, ilişkilerin tahakküm altına alınması ve düzenlenmesinin yasal bir yolla sağlandığı toplumsal koşulların aydınlatılmasını içerir.

[14] Bu tanım resmi olarak 1919 yılında Adalet Komiserliği tarafından devşirildi ve *RSFSC Yasalarına* eklendi (1919). Ayrıca bkz. Pyotr Ivanovich Stuchka, "Marksistskoe ponimanie prava", *Kommunisticheskaia revoliutsiia*, no. 13-14, 1922, ss. 37-38; ayrıca bkz. Stuchka, "Zametki o klassovoi teoriia prava", *Sovetskoe pravo*, no. 3, 1922.

Paşukanis'e göre yasal düzenlemenin temel ilkesi özel mülkiyete karşı koymaktan geçer. İnsan davranışı karmaşık kurallar tarafından düzenlenebilir. Böyle bir düzenlemede yasal öğe, tecrit ve çıkarların antitezinin kendini göstediği yerde başlar: "[B]ir yasa normu *differentia specifica*'sını gerektirir " der Paşukanis, "çünkü doğuştan haklara sahip olan ve etkin bir şekilde buna sahip çıkan kişiyi varsayar" (1924, s. 72). Benzer şekilde, Marx'ın Hegel'in etkisinde kaleme aldığı *Orman Hırsızlığı Yasası Üzerine* (1842) ve *Yahudi Sorunu* (1983), metinlerinden hareketle kişisel çıkarlara hizmet eden kurallarla, evrensel çıkarlara hizmet eden kuralları birbirinden ayırır. Evrensel çıkarlara hizmet eden kurallar amaçların ortaklığına dayanan teknik kurallar, kişisel çıkarlara hizmet eden kurallar ise ihtilafa dayanan hukuki kurallardır. Bu nedenle demir yollarının yükümlülüklerini düzenleyen yasal kurallar, özel talepler ve istisnai çıkarları varsayarken, demir yolu hareketinin teknik kuralları tek bir amaç, mesela maksimum itme gücü elde etme amacını, varsayar. Aynı şekilde hastalıklarla müdahalede hem hastanın hem de tıbbi personelin tabi olduğu varsayılan bir dizi kural bulunur ve tüm bu kurallar tek bir teknik amaca -hastanın sağlığını geri kazanması amacına- dayanmaktadır. Ama eğer hasta ve doktoru yalıtık, zıt özneler olarak ele alınırsa, kendi çıkarlarının peşinde olan özneler olarak belirirler. Tam da bu noktada yasaların ve yükümlülüklerin öznesi haline gelirler ve onları yöneten kurallar yasalar haline gelir.

Paşukanis'e göre Marx yasal bir formun temel varoluş koşullarını göstermiş, bu şekilde yasal üstyapının temel ve en derin alt katmanının, yani mülkiyet ilişkilerinin, hukuksal dilde ifade bulan üretim ilişkileri ile aynı kökene sahip olduğunu dile getirmiştir. Marx için sermaye gibi yasa da belirli bir toplumsal ilişki biçimi olarak anlaşılmalıdır. Kendini yasa formunda ortaya koyan özgün toplumsal ilişki biçimi, ancak meta sahipleri arasında görülebilir. Hukuki kavramların mantığı meta üretimine bağlı toplumsal ilişkilerin mantığına tekabül eder ve yasanın kökeni tahakküm, boyun eğme veya yalın güçte değil, tam da burada bulunur. Lenin miras yasası ile ilgili olarak şöyle der: "...(Miras yasası) özel mülkiyetin varlığı kabul eder ve bu da ancak mübadele

ile mümkündür. Temeli, hâlihazırda başlamış olan toplumsal emeğin özelleştirilmesi ve pazardaki ürünlerin yabancılaşmasıdır".[15]

Paşukanis'e göre egemen burjuvazi ile feodal mülkiyet arasındaki temel karşıtlığın odağında şiddet kullanımı değil, mübadele ve dolaşımdaki hareket-hareketsizlik bulunmaktadır. Özellikle karşılıklı güven söz konusu olduğunda feodal mülkiyet ilişkilerinde sorunlar baş göstermektedir. Feodal mülkiyet ya da feodal düzenle ilişkili olarak mülkiyet, kapitalist toplumların en önemli soyut ilkesi olan "(kendisi lehine) eşitsizlik sağlama eşitliği" ilkesini ihlal eder (1924, s. 83). Toplumsal gelişmenin belirli bir döneminde (şehirlerin ve şehir devletlerinin, pazarların ve panayırların ortaya çıkmasıyla) insan ilişkileri çift katmanlı bir gizem biçimde kendini göstermeye başlar: Aynı zamanda meta da olan nesnelerin ilişkisi olarak ve kendi aralarında eşit ve bağımsız varlıklar, yani hukuki özneler arasındaki iradi ilişki olarak... Bu nedenle yasa, değer ve değişim değerinin gizemli nitelikleri ile ilişki içinde kendini ortaya koydu. Dahası *persona* gibi bir hukuki özne tasavvuru, mülkiyet ve şahsi çıkar sahibi, egoist, otonom öznenin somut kişiliğinde vücut buldu.[16]

Paşukanis'e göre meta, tarihsel olarak nesnelliğini kapitalist ekonomide kazanır. Kapitalistin işine gelen ve doğrudan üretim sürecinde sermayenin simgesi olarak kendini gösteren otorite biçimi, üretime köleler ve serfler üzerinden eşlik eden otoriteden özsel olarak farklıdır: Doğrudan üretici kitlesi ile sermaye arasında hiyerarşik olmayan bir tezat bulunmaktadır. Kapitalist toplumlar her şeyden önce meta sahiplerinden oluşan toplumlardır. Meta çelişkili bir karaktere sahiptir. Metalar bir taraftan kullanım değeri sunar; farklı kullanım değerleri ve karşıladıkları farklı toplumsal ihtiyaçlar bulunmaktadır; ayrıca üretimleri sırasında kullanılan emek niteliksel ve niceliksel anlamda farklıdır. Diğer taraftan ise meta bir değişim değerine sahiptir; başka bir meta ile

[15] Vladimir Ilyich Lenin, "What the 'Friends of the People' Are and How They Fight the Social Democrats" (1894), *LCW*, vol. 1, s. 153 (kısaltmalar için bkz. s. 125).

[16] Roma hukukunda karşımıza çıkan *persona* kavramı maske anlamına gelir. Maske sanatçıya kendi kimliğini gizleyerek biçilen role girmesini sağlar. Hukuk alanındaki karşılığı, kişinin hukuk kurallarıyla düzenlenmiş bir hukuk maskesi taktığını kabul etmesi anlamına gelir. Detaylı bilgi için bkz. Otto Gierke, *Associations and Law*, çev. ve haz. G. Heiman, University of Toronto Press, Toronto, 1977.

mübadele edilebilir ve bu takasta karşı karşıya gelen değerler başka bir meta olan parayla, evrensel ekonomik eş-değer biçimiyle ifade edilir.

Meta mübadelesinin gerilimi, niteliksel olarak farklı metaların biçimsel bir ilişki içinde eş-değer hale getirilmesinde yatar. Böylece somut emek ve somut metanın *kendi aralarında* eşitlenip soyut emek ve soyut metaya indirgendiği ikili soyutlama görünmez olur. Bu soyutlama dolayısıyla, para da dahil olmak üzere metaların yaşam gücü barındırdığı fetişi kanıtlanır. Böylece metalar kendilerini üreten insanları tahakküm altına alırlar.

Paşukanis bu meta fetişizminin nasıl olup da yasal fetişizmi tamamladığını şöyle anlatır: Feodalizmin *vi et armis* (cebri) ilkelerine dayanan mübadele işlemleri gelişmiş meta mübadelesi için yeterince kalıcı ve durağan değildir. *De facto* haklar bir metaya dolaşım süreci boyunca eşlik edecek mutlak ve kalıcı bir yasaya dönüştürülmelidir. Paşukanis Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde kısa ve öz olarak dile getirdiği şu ilkeyi benimser: "metalar kendilerini pazara götürüp bir başka meta ile değiştiremez. Bu yüzden, sorumlu olan meta sahibine bakmalıyız" (1924, s. 75).

Kapitalist meta mübadelesi açısından yasal biçim hem özsel bir zorunluluk, hem de bir sonuç olarak karşımıza çıkar. Emek ürününün metanın niteliği varsayılması ve metanın da değerin taşıyıcısı haline gelmesiyle insan yasal özne olma niteliği kazanır ve hukukun taşıyıcısı haline gelir. Mübadele ilişkileri yasal kategorilerin oluşturulmasında ve ayrıca yasal kudretin genel niteliklerinin göstergesi olarak öne çıkarlar. Bununla birlikte tarihsel olarak tüm olanaklı hukuki taleplerin soyut taşıyıcısı olarak özneyi biçimlendiren özellikle kambiyo rejimidir. Ayrıca mülkiyetin yasal biçimi birçok yurttaşın mülkünün gasp edilmesi olgusuyla çelişmez, çünkü hukuki özne olma durumu sadece formel bir durum olup, kişinin mülk sahipliğine layık olma durumundan öte (mesela hukuki özneleri mülk sahibi yapma gayesi gibi) bir anlam taşımaz.

Sadece gelişmiş meta mübadelesinde genel olarak hak sahibi olmak ile belirli hukuki taleplere sahip olmak arasında ayrım vardır. Öyle ki

kapitalist toplumların karakteristik özelliği özel çıkarların genel çıkarlarla çelişik, hatta karşıt, bir niteliğe sahip olmasıdır. Hukuk kurallarının kapitalist pazara koşulsuz uygun olması sabit bir hak taşıyıcısı nosyonunu yaratır ve bu yüzden özneler arasındaki belirgin farkları soyutlayan ve onları tekil bir kavram altında toplayan bir durum ortaya çıkar. Somut insan egoizm, özgürlük ve kişiselliğin değerinin kendisinde cisimleştiği soyut insana indirgenir. Bu yüzden yasal özne soyut meta sahibinin cenneteki halidir (1924, s. 81) ve *alter ego*'sunu kendisinin önemsizleştirildiği bir temsil üzerinden kazanır. Her *somo saphien*in belirgin ortak özelliği bu yüzden hukuki özne olarak soyut insan kavramı içinde çözülür.

Mülkiyetin mübadeleye girmesi ve yabancılaşması için bir sözleşme veya karşılıklı taleplerin uyumu gerekir. Bu yüzden sözleşme, hukukun temel kavramlarından biridir ve bir kez ortaya çıktığında evrensel olarak tanınma (*significance*) arayışına başlar. Paşukanis Leon Duguit gibi kamu ve anayasa hukukçuları ile karşıtlık içinde yasanın asıl kaynağının meta mübadelesi olduğunu ileri sürer. Bu yüzden özel hukuk ile kamu hukuku arasındaki ayrım yanlış, ideolojik bir ayrımdır ve kapitalist toplumlarda bireyler ile toplumsal çıkarlar arasındaki gerçek çelişkiyi yansıtır. Bu çelişki "kendi özel mücadelelerini metaların tutarsız ve gizemli değer biçimi söz konusu olduğunda toplumsal mücadele olarak kavrayan özneler arasındaki gerçek ilişki" olarak kendini gösterir (1924, s. 109). Paşukanis devletin politik otoritesinin görünürde ekonomik tahakküm ilişkilerinden ve kapitalist sınıfların pazar ihtiyaçlarından bağımsız olduğunu ve bu yüzden de kapitalist devletin politik devlet ve hukuki devlet olmak üzere çift yönlü bir devlet olduğunu iddia eder:

> Sınıf tahakkümünün bir aracı ve dışarıyla olan savaşların yöneticisi olarak devlet hukuki bir yoruma ihtiyaç duymaz ve özünde bu izin de vermez. Burası açıkça menfaatin hüküm sürdüğü yerdir (1924, s. 92).

Sınıf tahakkümü, başka bir deyişle burjuvazinin tahakkümü, kendi ifadesini devletin bankalara ve kapitalist sektörlere, işçilerin ise patronlarına olan bağlılığında bulur. Ama şurası unutulmamalıdır ki sınıf mücadelesi bakımından devlet, bir sınıfın diğerine sistematik

şiddet uygulamasını sağlayan otorite olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan yasal devlet, meta mübadelesinin gayri şahsi, soyut ve eş değer biçimini yansıtır. Yasal devlet meta sahiplerinin karşılıklı güvenliğini sağlayan üçüncü taraftır.

Ekim Devrimi ve hemen sonrasında Sovyet Marksist hukuk düşüncesinin *leitmotivi* yasanın sönümlenmesi kavramı olarak kendini gösterir. Yasaya bu gibi bir yaklaşım, iktidarın el değiştirmesi ardından, Çarlık Rusya'nın yüksek görevli mahkemesinin fiziksel ve politik olarak ele geçirilmesi ile görevlendirilmiş Bolşevik hukuk bilimci Stuçka'da görülebilir. Stuçka şimdiki Leningrad'da bulunan mahkeme binasına ulaştığında tüm yargıçların arkalarında birkaç korkmuş ve şaşkına dönmüş kâtip ve müsdahtem bırakarak toz olduklarını görmüş; geride kalanları rahatlatmak için, önceden yargıçlar tarafından kullanılan odalara bundan sonra katip ve müsdahtemlerin oturacağını, hakimlerin ise antrede bekleyeceğini ifade etmiştir.[17]

Sovyetler açısından hukukun sönümlenmesi girişimleri Ekim devriminden yaklaşık bir ay sonra başladı. Bolşeviklerin ilk hukuki yasaları Çartist mahkemelerin hiyerarşik yapısını ortadan kaldırmak ve yerine halk mahkemeleri ve devrimci kürsülerden oluşan karmaşık olmayan ikili bir sistem getirmek üzerine oldu.[18] Bu adım bir sadeleştirme ve kitleselleştirme sürecini başlattı ve erken devrim sonrası bu dönem, kapitalizmden komünizme geçiş döneminde zorunlu olarak ihtiyaç duyulan yasalar hariç (mesela Ekim 1917'de çıkan sınıfları ve sivil rütbeleri ortadan kaldıran buyruk gibi) vekillik, baro vb. ile birlikte çarlık dönemine ait yasal sistemin kısa bir sürede ortadan kalkmasını sağladı. Çarlık döneminden arta kalan az sayıdaki yasa bile yargıçlıkta acemi yeni bir nesil yargıcın yorumuna bağlı olarak ele alınıyordu. Yeni yargıçlar bu yasaları sahip oldukları "devrimci bilinç" ile yorumlamaları konusunda teşvik ediliyorlardı. Bolşeviklerin amacı bu yasaları zaman içinde tamamen ortadan kaldırmaktı. Amaçları halkın anlaşmazlıklarını "basitlik içinde, karmaşık bir şekilde düzenlenmiş mahkemeler, yargısal temsil, anlaşılmaz yasalar ve kanıt-yöntem kurallarından oluşan

[17] P. I. Stuchka, "Na ministerstvom kresle", *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, Moscow, 1931.

[18] Bkz. *Dekrety sovetskoi vlasti*, Moscow, vol. 1, 1957, ss. 124-126.

labirentler olmadan" çözebileceği yeni bir toplumsal örgütlenme inşa etmekti.[19] Ama ne var ki iç savaş ülkeyi sarmaya başlayınca bu amaçlar zorunlu olarak suya düştü. İktidarı zorlu koşullar altında elde tutmaya çalışan Bolşevikler dönüşüm sürecini askıya aldılar. 1918'de, John Hazard'ın da açıkça gösterdiği gibi, özünde yabancı burjuva hukuk sistemlerini kendine örnek alan ve Yeni Ekonomi Politikaları'nın yürürlüğe girdiği yıllarda federal anayasanın oluşturulmasıyla tamamlanan bir yeniden yasama süreci başladı.

Paşukanis *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'deki tartışmasını 1917 Devrimi sonrasında proleter bir hukuk sistemi inşa etmek isteyenler karşısında bir pozisyon alarak sonuçlandırır. Marx'ın özellikle *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde meta formu ile yasal form arasındaki içsel ilişkiyi gösterdiğini ve komünizme geçişin yeni bir hukuk sistemine geçiş olarak değil, genel olarak hukuk sisteminin sönümlenmesi olarak anladığını ileri sürer. Eğer yasa gerçek kökenini meta mübadelesinde buluyorsa ve eğer sosyalizm meta mübadelesinin ortadan kaldırılıp üretimi kullanım merkezli yeniden örgütlemek anlamına geliyorsa, proleter ve sosyalist bir yasa fikri saçmadır. Kapitalist veya küçük üretici girişimciler ile kapitalist veya sosyalist büyük girişimciler arasındaki ilişkiyi pazar belirliyorsa, yasal formun yürürlükte olması bir zorunluluktur.

Paşukanis'e göre Yeni Ekonomi Politikaları altında işleyen sözde proleter hukuk sistemi saf biçimde bir burjuva hukuk sistemidir. Hatta suçlara karşı düzenlenen RSFSR Ceza kanunu (1922) dahi burjuva hukukuna dayanır. Paşukanis, *Sovyetler Birliği ve Birlik Cumhuriyetlerde Ceza Hukukunun Temel Prensipleri*'nde suç, cürum ve ceza kavramları yerine toplumsal savunma tedbirleri kavramının kullanılmasının özünde sadece kavramsal bir değişilik olduğunu, yasal sistemin feshi olarak anlaşılmaması gerektiğini söyler. Bir yasa hem meta mübadele biçimini varsayıp hem de proleter veya "sosyalist" olamaz. Ceza kanunu egoist ve ayrık özneler arasında bir eş değer formu yaratır. Gerçekten de ceza yasası hukuki ilişkinin en hasas alanıdır. Yasal form kişilerin yaptıklarını, tarafların soyut etkinliklerine dönüştürür

[19] Hazard, *Settling Disputes in Soviet Society*, s. vi.

ve bu süreçte taraf olan devlet, suçlu olan tarafın etkinliğinin ne kadar zarar verdiğini değerlendirerek bir ceza belirler.

1924 yılında Sovyetler Birliği'nde iki ekonomik düzenleme olduğunu ileri düşünen Paşukanis'e göre bunlardan biri genel ekonomik planı yöneten teknik-idari kuralları diğeri ise Yeni Ekonomi Politikaları'nın temel niteliği olan meta mübadelesini yöneten (sivil ve ticari düzenlemeler, mahkemeler ve hakem heyetleri gibi) yasal kuralları içerir. Marx'ın insanın özgürleşmesi ile kastettiği şey ancak eskiye ait düzenlemelerin yerini yeni olana bırakması ile mümkündür. "Ekonomik ve Yasal Düzenleme"den beş yıl sonra Paşukanis artık tehlikeli olduğu halde görüşlerini sürdürmeye devam eder: "yasanın sönümlenmesi sorunu bir hukuk bilimci açısından düşüncesinin Marksizme olan yakınlığının kriteridir" (1929, s. 268).

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm'in Sovyetler'in gelişiminin önemli bir dönemeci olan Yeni Ekonomi Politikaları döneminde yazıldığını vurgulamak gerekir. Paşukanis'e göre Yeni Ekonomi Politikaları belirli açılardan pazar ilişkilerini ve değer formunu korumaktaydı. Bu "proleter devlet kapitalizmi"nin[20] bir sonucuydu (1924, s. 89). Lenin dahi Yeni Ekonomi Politikaları'nın teşvik ettiği farklı üretim biçimlerinin çelişkili karakterini takdir ediyordu. Yüksek Ekonomik Şura 1917 yılında özellikle tarımda ve endüstride sosyalist üretim metodlarını tanıtmak üzere toplandı. 1921 yılında Lenin süre içinde elde edilen kısıtlı başarılar hakkında şunu söyledi: "Devletin bütünleşik ekonomik planın işlediği üzerine neredeyse hiç bir kanıt yok".[21] Kapitalist tekniklerden (Taylorizm) öğrenilecek çok şey olduğu savı ile ilgili olarak Lenin, Yeni Ekonomi Politikaları'nın da işaret ettiği gibi, "kapitalizme karşı yeni saldırılar için daha iyi hazırlıklar yapmak adına geri çekilmek gerektiğini" kaleme aldı.[22] Savaş komünizminin acı deneyimleri, sosyalizme bir gecede geçilemeyeğini ve sadece proleteryanın iktidarı

[20] 1927 yılında Paşukanis "proleter devlet kapitalizmi" kavramının yanlış bir kavram olduğunu kabul eder. Bkz. Hazard (ed.), *Soviet Legal Philosophy*, ss. 179.

[21] V. I. Lenin, "To Comrade Krzhizhanovsky: the Praesidium of the State Planning Commission" (May 1921), *LCW*, vol. 42, s. 371.

[22] V. I. Lenin, "Draft Theses on the Role and Function of the Trade Unions Under the New Economic Policy" (1922), *LCW*, vol. 33, s. 184.

ele geçirmesinin yeterli olmayacağını gösterdi. Geçici bir çözüm olarak tarımsal üretim araçlarının sınırlı mülkiyetinin köylülere verilmesi kararlaştırıldı. Ama bu ayarlanmış bir geri çekilmeydi:

> Proletarya devleti özelliğini koruyarak, düzenlemelerin devlet tarafından yapılması koşulu ile (denetim, kontrol, biçim ve metodların belirlenmesi, vb.), kapitalizmin gelişmesine ve ticaret özgürlüğüne izin verebilir.[23]

Bolşevikler arasında yaygın kanaat Yeni Ekonomi Politikaları'nın geçici, zorunlu ve kontrollü bir geri çekilme olarak görmekti: Bir adım geri, ardından iki adım ileri. Lenin şöyle bir uyarıda bulunmuştu: "tarımsal üretimi düzenlemek adına geniş ölçekli endüstriyel bir yapıyı örgütlemek için en az on yıl uğraşmamız gerekir... önce bir proletarya diktatörlüğü, ardından da sınıfsız toplum için çalışmalıyız".[24] Bu gelişmenin tohumları atıldıktan sonra 1921 Mayıs'ında şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Sosyalist fabrikalar tarafından üretilen ürünler ve onlarla takas edilen köylülerin ürettiği gıda maddeleri ekonomi-politik anlamda meta değildirler".[25]

Yeni Ekonomi Politikaları sürecinde Paşukanis'in teorik başarıları çağdaşlarının övgüsünü kazanmaktan başka bir işleve sahip değildi. 1924-1930 yılları arasında Sovyet akademik hiyerarşide bir dizi önemli görevlerde bulundu ve en etkin hukuk bilimi dergilerinin yayın kurullarında yer aldı. Bu stratejik pozisyonlar sayesinde Paşukanis meta mübadelesi hukukunun Marksist hukuk bilimine etkisini genişletti ve güçlendirdi.[26]

Paşukanis, 1924 yılında *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* yayınlandığında, Stuçka'nın başkanlığını yaptığı Yasa ve Devlet Bölümü'nün ve Sovyet Yapılanma Enstüsü'nün bir üyesiydi. İki bölüm için de Komünist Akademi'deki "Marksist düşüncenin merkezi"

---

[23] Lenin, "Draft Theses on the Role and Function of the Trade Unions Under the New Economic Policy (1922)", s. 185.

[24] V. I. Lenin, "Report on Party Unity and the Anarcho-Syndicalist Deviation" (March 16, 1921), *LCW*, vol. 32, s. 251.

[25] V. I. Lenin, "Instructions of the Council of Labour and Defence to Local Soviet Bodies" (May 1921), *LCW*, vol. 32, s. 384.

[26] Bkz. Sharlet, *Pashukanis and the Rise of Soviet Marxist jurisprudence*, ss. 112-15.

tanımını yapıyordu.[27] Sonrasında Enstitü'nün ve bölümün yönetim kurullarında yer aldı ve aynı bölümün Genel Hukuk Teorisi ve Devlet Anabilim Dalı'nın başkanlığını yürüttü.

1925 yılında Yasa ve Devlet Bölümü *Revoliutsiia prava* başlığı ile yayınlanan derleme ile biçimsel olarak "yasal devrimi" başlattı. Paşukanis bu yayının yazı işleri müdürlüğünü yürütmenin yanı sıra Lenin'in hukuk anlayışı üzerine önemli bir makale kaleme aldı.

1926 yılında *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in ikinci baskısı yapıldı. Aynı yıl Paşukanis Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne, Kızıl Profesörler Enstitüsü'ne ve Komünist Akademi Yüksek Okulu'na girdi. *Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia* aynı yıl yayınlanmaya başladı. Paşukanis kısa bir süre sonra hukuk editörü olarak görev aldı.

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm üçüncü baskısını Paşukanis'in yazı işleri müdürlüğünü yürüttüğü *Revoliutsiia prava*'nın Yasa ve Devlet Bölümü'nün resmi yayını haline geldiği 1927 yılında yaptı. Yılın başında yayınlanan bölüm raporunda Paşukanis'in gittikçe artan üstünlüğünü açıkça görmek mümkündür: Yayınladığı kitaplar, makaleler, denemeler, değerlendirme yazıları ve raporlar oldukça başarılı çalışmalar olarak öne çıkar. Paşukanis Stuçka ile bölümdeki bilimsel çalışmaların yönünü belirler bir pozisyondadır. Sovyetler'deki yasal gelişim üzerindeki etkisini gösterir bir şekilde genel hukuk teorisi ve devlet üzerine bir ders kitabı hazırlamakla ve SSCB Halk Komiserleri Kurulu tarafından kurulan sivil yasamanın temel ilkelerini hazırlayacak komisyonda Komünist Akademi'yi temsil etmekle görevlendirilir.

Paşukanis bu süre boyunca bir takım ilave makamlar ve editörlük görevleri üstlendi. Komünist Akademi'nin başkan vekili seçildi ve önemli bir Marksist sosyal bilimler dergisi olan *Vestnik kommunisticheskoi akademii*'nin yazı işleri müdürü oldu. Aynı zamanda kültürel devrimi desteklemesi için tasarlanmış olan *Revoliutsiia i kul'tura* adlı derginin kurucu editörlüğünü yaptı. Bu çalışmada Lunaşarski, Pokrovski ve Deborin gibi seçkin Marksist sosyal bilimciler ona eşlik etti.

[27] Paşukanis'in *Disput k voprosu ob izuchenii prestupnosti* ifadesi için bkz. *Revoliutsiia prava*, no. 3, 1929, s. 67.

1927'de yayımlanan "Marksist Hukuk Teorisi ve Sosyalizmin İnşası"[28] başlıklı makalesinde Paşukanis iki şeye değinir. Bunlardan biri proleter veya sosyalist yasal bir sistem inşa etme sürecinde ortaya çıkan politik tehlikeler hakkında yinelenen bir uyarıdır. Diğeri ise sosyalizm sürecinde yasanın sönümlenmesi sürecinin diyalektiğinin "sosyalist planlama ve eşdeğer ticaretin ilkesi arasındaki çelişki"ye bağlı bulunduğu savıdır (1927, s. 193). Bu şekilde yargı sisteminin başında bulunan Reisner[29] gibilerin görüşleri ve SSCB'nin yurttaşlık yasasına dayanan üretim güçlerinin geliştirilmesi amaçlı Yeni Ekonomi Planı'nın öngördüğü özel mülkiyet ve meta mübadelesi süreçlerine itiraz eder. Bu girişimler özel mülkiyet ve meta mübadelesinin "tarafsız" bir karakteri olduğunu ima etmek olarak görülmelidir. Paşukanis'e göre burada önemli olan özel mülkiyet ve meta mübadelesinin üretim güçleri oluşturmak amacıyla değil, "ekonominin sosyalist elementlerinin kapitalist olanlar karşısında zafer kazanmasını sağlamak amacıyla örgütlenmesidir" (1927, s. 192). Paşukanis, kapitalist üretim biçiminin kalıntılarının pratikte ortadan kaldırılmış olmasına rağmen SSCB sürecinde sonradan ortaya çıkan sosyal kuralların teknik-yönetsel doğasına bakarak doğrudan ve betimleyici bir şekilde yasanın ancak kapitalizmin yok olmasıyla ortadan kalkacağını ileri sürmüştür.

1927 yılında yazdığı bu makale *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* başlıklı çalışmaya dair ilginç bir takım düzeltmeler içerir. Bunların en önemlilerinden biri Stuçka'nın "Sosyalist İnşa Sürecinde Devlet ve Hukuk"[30] başlıklı çalışmasına cevap niteliğinde olan "kesin olarak feodal yasanın varlığını sürdürdüğü" savında kendini gösterir (Paşukanis, 1927, s. 195). Paşukanis'e göre "tüm feodal süreç boyunca bir meta formunu varsayan ürün ve emek mübadelesini ve bununla bağlantılı olarak da evrensel bir eşdeğeri, yani parayı görmek mümkündür"

[28] E. B. Pashukanis, "Marksistskaia teoriia prava i stroitel'stvo sotsializma", *Revoliutsiia prava*, no. 3, 1927, ss. 3-12.

[29] Mikhail Andreevich Reisner, *Pravo, nashe pravo, chuzhoe pravo, obshchee pravo*, Moscow, 1925, ss. 83-109.

[30] P. I. Stucbka, "Gosudarstvo i pravo, v period sotsiabsticheskogo stroitel'stva", *Revoliutsiia prava*, no. 2, 1927. Ayrıca S. I. Raevick'in eleştirisi için bkz. *Sovetskoe pravo*, no. 2 (32), 1928, s. 98.

(1927, s. 195). Her ne kadar feodal ve burjuva yasallıkları genel bir ortak forma sahip olsa da, içerikleri ve sınıfsal doğaları özsel olarak birbirinden farklıdır. Feodal yasa basit meta sahibinin çıkarına dayanırken burjuva yasası kapitalist meta sahibinin çıkarına dayanır. Bu çok önemli bir ayrımdır zira Paşukanis her ne kadar tarihsel materyalist bağlamda üretim ilişkilerinin önceliğini kabul etmiş olmasa da, bu ayrım ona "Sovyet yasası, *Marx'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi* başlıklı çalışmasında öngördüğü ... [ve] gerçek burjuva yasasından temelde farklı olan az gelişmişliğe bir örnektir" cümlesinde ifade bulan tespiti ortaya koyma olanağı sağlar (1927, s. 194).

1929 yılında kaleme aldığı çalışması "Ekonomi ve Yasal Düzenlemeler" de açık bir şekilde yasal ilk olarak *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'deki ideolojik formlar analizinde ortaya çıkan bir soru olan formun dönüşümsel niteliğini tartışır. Preobrajenskiy, Rubin ve Böhm-Bawerk'in SSCB'deki ekonomik düzenlemelerin belirli bakımlardan tekelci kapitalizmin ve emperyalizmin egemen olduğu kapitalist toplumlardaki (özellikle Almanya ve İngiltere) düzenlemelere benzer olduğu eleştirisini çürütmek için iki argüman kullanır.

Paşukanis'e göre bu gibi eleştiriler altyapı ve üstyapı arasındaki sahte kutuplaşmadan kaynaklanır. Ona göre "toplumsal olan ... ekonominin *alter ego*sudur" (1929, s. 241). Ayrıca "her antagonistik toplumda sınıf ilişkileri politik mücadele, devlet yapısı ve yasal düzenlemeler aracılığıyla bir süreklilik ve somutluk kazanır ... üretim güçleri son kertede belirleyicidir" (1929, s. 244). Başka bir deyişle üstyapılar, varlık nedenleri olan toplumsal ilişkilerden ayrı olarak kavranamaz. Bu, Paşukanis'in çalışmasındaki en önemli dönüşümü göstermektedir. Henüz her ne kadar toplumsal üretim ilişkilerinin karmaşasında politikanın tam olarak yerini tanımlamış olmasa da veya Marksist ekonomi-politik söz konusu olduğunda politik olanın önceliğini ileri sürmese de, en azından üretim ilişkilerinin bir anlamda "son kertede belirleyici olduğunu" kabul etmiştir. Paşukanis artık açık bir şekilde yasanın kökenini -ilkel veya genelleştirilmiş bir şekilde- meta mübadelesi olarak görmemeye başlamıştır. Stuçka ile Komünist Akademi'de 1927 yılına kadar halka açık olmayan

tartışmalarında ortaya koyduğu radikal pozisyonunun niteliksizliğinin farkına varmış gibiydi.[31]

Paşukanis'in ikinci argümanı Yeni Ekonomi Planı ilişkilerinin bir dereceye kadar değer yasası ve emek giderlerinin orantılı dağıtımı yasası ile uyumlu olduğu ve bu yüzden de ilkel sosyalist ekonominin kapitalist çelişkileri barındırdığı iddiasını zayıf bir şekilde de olsa çürütme biçiminde kendini gösterir. Bu görüşler ona göre Engels'in üzerine kafa yorduğu zorunluluk krallığından özgürlük krallığına sıçrama düşüncesinden gelen basit bir anlayışı temsil ediyordu. Preobrajenskiy'in yaptığı gibi SSCB'de varolan değer formunu düşünmek, SSCB'nin "ortaklık ve işbirliğine dayanan dinamik bir oluşa" sahip olduğu gerçeğini gözden kaçırmak demekti (Paşukanis, 1929, s. 251). Somut olarak asıl mesele SSCB'nin içinde bulunduğu durum değil, içinde bulunması gerektiği durumdu. SSCB Engels'in kuantum sıçrayışı dediği şeyin zorunlu hazırlık sürecindeydi. Üstelik emek giderlerinin orantılı dağıtımı yasasının SSCB'de etkin bir şekilde başarıldığını iddia etmek saçmaydı. Önemli olan dağıtımın nasıl belirlendiği mevzusuydu ve bu "proletarya devletinin ekonomi politikaları" tarafından belirleniyordu (1929, s. 257).

Yeni Ekonomi Planı etkisi altındaki proletarya devletinin ulusal ekonomik düzenlemeleri Paşukanis'e göre 1914-18 Savaşı sırasında kapitalist devletlerin ulusal ekonomik müdahalelerinden niteliksel olarak farklıydı. Kapitalist devletlerin savaş zamanı sunduğu sosyalizmin "57 çeşidi"nden farklı olarak kendine özgü üç ayrı niteliğe sahip proletarya devleti, etkin bir biçimde nicelikten niteliğe diyalektik geçişin farkına varabilirdi: Kanun koyucunun ve yöneticinin

[31] Gerçekten de *Ekonomi ve Hukuki Düzenleme*, Stuçka'nın 1927'deki *Vvedenie v teoriim grazhdanskogo prava* adlı çalışmasına doğrudan bir cevaptır. Stuçka burada mübadelenin üretim kavramı ile ilişki içinde düşünülmesi gerektiği savını tekrar eder: "... üretim araçlarının dağılımı, üretim sorununun sadece bir parçasıdır". Bkz. P. I. Stuchka, *Izbrannye proizvedeniia*, Riga, 1964, s. 565; ayrıca R. Sharlet, *Pashukanis and the Commodity Exchange Theory of Law 1924-1930*, unpub. Ph.D. diss., Indiana University, 1968, s. 210. Komünist Akademi 1929 yılında genel hukuk teorisi ders planında, konuya dair bir orta yol bulmayı başardı. Hukuk kavramı meta üretimi ve mübadelesi süreci ile birlikte ele alınmaya başlandı. Bkz. A. K. Stal'gevich, *Programma po obshchei teoriia prava*, Moscow, 1929, s. 11; ayrıca bkz. Sharlet, *Pashukanis and the Commodity Exchange Theory of Law 1924-1930*, s. 210.

ayrılmazlığı, üretimin şahsi olandan ziyade evrensel çıkarlar doğrultusunda ulusallaştırılması ve katı bir şekilde düzenlenmesi. Bu karakteristikler ne kadar edimselleşirse, der Paşukanis: "bütünüyle yasal üstyapının, yani yasanın rolü azalır ve bu da [teknik] düzenlemelerin daha etkin olduğu koşullarda yasanın ve hukuki üst yapının daha güçsüz ve önemsiz hale geleceği kuralını geçerli kılar".

"Merkez Komite'nin teorik kanadı" olarak da bilinen Kızıl Profesörler Enstitüsü'nün gözeticisi görevine atandıktan sonra Paşukanis'in sorumlulukları biraz daha arttı.[32] 1929 yılında Enstitü açık öğretim öğrencileri için editörlüğünü Paşukanis'in yaptığı bir dergi yayımlamaya başladı. Aynı dönemde kendi adıyla anılan meta mübadelesi hukuku teorisi enstitünün hukuk müfredatına girdi ve benzeri dersler ilan edilmeye başlandı.

1929-1930 döneminde Paşukanis Marksist hukuk teorisi ve Sovyet hukuku alanında en üst noktaya ulaştı. Büyük bir yeninden düzenleme dâhilinde Sovyet hukuk Enstitüsü ortadan kaldırıldı ve yayınları feshedildi. Hukuk alanındaki tüm teorik ve pratik çalışmalar Komünist Akademi çatısı altında toplandı. Karşılığında Hukuk ve Devlet Bölümü ile Komünist Akademi'nin Sovyet İnşası Enstitüsü birleştirildi. *Revoliutsiia prava* yeniden biçimlendirilerek ismi değiştirildi. Paşukanis bu yeni Devlet, Hukuk ve Sovyet İnşası Enstitüsü'nün (daha sonraları Sovyet İnşası ve Hukuk Entitüsü adını aldı) yöneticisi ve *Sovetskoe gosudarstvo i revoliutsii, prava*'nın isimli yeni derginin editörü oldu. Ayrıca SSCB Merkez Komite'nin dergisi olan *Sovetskoe stroitel'stvo*'nun da yazı işleri müdürlüğünü üstlendi.

Sovyet hukuk sistemi üzerindeki Paşukanis etkisinin bir belirtisi de Marksist hukuk geleneği içinde meta mübadele yöneliminin yoğun bir şekilde kendini göstermesidir. Genel *Hukuk Teorisi ve Marksizm* yayınlandıktan kısa bir süre sonra Komünist Akademi'de Paşukanis ile çalışan hukuk bilimcilerden bir grup, hukuki meta mübadelesi ekolü adıyla anılmaya başlandı. Bu grubun başında Paşukanis bulunmaktaydı. Marksist hukuk teorisinin egemen olduğu bir eğilime sahip olan grup genel hukuk teorisi, ceza hukuku ve sivil ekonomik yasalar konusunda

[32] Abdurakhman Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, New York, 1959, s. 21.

döneminin en iyisiydi. Meta mübadele hukuku teorisi Marksist hukuk teorisi ile özdeşleştirildiğinde Paşukanis gayrı-resmi olarak Marksist Hukuk teorisinin önderi olarak kabul ediliyordu. 1930 yılında komünist Akademi tüm Sovyet hukuk bilimini ve eğitimini kendi kontrolü altına aldı ve Paşukanis en önde gelen Marksist hukuk teorisyeni olarak kısa süre içinde Sovyet Hukuku alanında öncü kabul edildi.

1920'lerde Paşukanis prestiji ile doğru orantılı olarak giderek artan bir derecede eleştirilere maruz kalmaya başladı. 1925-30 arasında kafa karıştırıcı bulunan hukuki meta mübadele kavramının alanını sürekli genişletmekle ve bir normatizm karşıtı için bile hukukun ideolojik tarafını fazladan görmezden gelmekle suçlandı. Feodal yasa, kamu yasası ve kitlelerin kamu idaresinde katılmaya hazır olup olmadığı konulardaki fikirleri de oldukça eleştirildi. Hakkında "hukuki nihilist" eleştirisi bile yapıldı.

Paşukanis'i eleştirenlerin neredeyse hepsi Marksist düşünürlerdi. Birçoğu da Komünist Akademi'nin üyeleriydi. Hukuki meta mübadelesi teorisinin etkin olduğu dönemde Komünist Akademi'de iki ana eğilim baş göstermekteydi: Ilımlılar ve radikaller. Paşukanis'i eleştirenlerin neredeyse tümü Stuçka'nın başını çektiği ılımlılar tarafındaydı. Komünist Akademi'nin dışında ise o zamanlar Sovyet Hukuk Enstitüsü'nün bir üyesi olan A. A. Piontkovski, en önemli eleştirmen olarak dikkati çekiyordu.[33]

Stuçka'nın 1927 yılında görünür olmaya başlayan eleştirileri Paşukanis'in baş etmesi gereken büyük bir sorun haline geldi. Meta mübadele okulunun ılımlı kanadını temsil eden Stuçka, Paşukanis'e meta mübadelesine dayalı hukuk anlayışını sivil yasanın yanı sıra hukukun diğer alanlarını kapsayacak şekilde genişletmesi; özel olarak eşdeğerlilik olgusunu gereğinden fazla önemsemesi, yasanın sınıfsal içeriğini yetersiz bir şekilde vurgulaması, kamu yasasını özel yasaya indirgemesi ve hem feodal hem de sovyet yasalarını reddetmesi gerekçesiyle karşı çıkıyordu.

[33] Meta mübadelesi okulunun iki kanadı hakkında bkz. Rudolf Schlesinger, *Soviet Legal Theory*, Kegan Paul, London, 1945, ss. 153-156.

Stuçka Komünist Akademi içinde Paşukanis'i 1927 yılında yayınlanan ilk eleştiriden önce de tenkit ediyordu. "Sosyalist İnşa Sürecinde Devlet ve Hukuk" başlıklı makalesindeki Paşukanis eleştirisine eklediği bir dipnotta ortak düşmanlarının, ki burada kastedilen Komünist Akademi'nin dışındaki hukuki çevrelerdi, aralarındaki farklılıkları abarttıklarını iddia ediyordu. Stuçka Paşukanis ile aralarındaki farklılıkları açığa çıkarmanın mevcut koşullar altında en doğru şey olacağını düşünüyordu. Bu yüzden makalede yapmak istediği şey bu farklılıkları azaltmaktı.

Stuçka'nın Marksist bir hukuk teorisi inşa etme sürecinde katkıları çağdaşları tarafından kuşku götürmezdi. 1920'lerin başından itibaren idealist kavramların yerine geçecek materyalist bir hukuk kuramını ve hukuki sınıf kavramını tartışmaya başladı. Ayrıca kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde Sovyet yasasının devrimci rolünü öne çıkardı.[34] Belki de Stuçka'nın Soyvet hukuk sisteminin gelişimine en büyük katkısı, her ne kadar "Sovyet" yasasının Sovyet sisteminin kalıcı bir niteliği haline geleceğine dair herhangi bir kuruntusu olmamasına rağmen, 1920'ler boyunca şiddetle artan bir şekilde geçiş döneminde bu hukuk esasının zorunluluğu üzerindeki ısrarıdır. 1919 yılında kaleme aldığı bir makalede açıkça "proletarya hukukundan geçiş dönemi bağlamında söz edebiliriz" der. Proletarya hukukunun geçici doğasını "yeni sosyal sistemin bir basitleştirilmesi, bir popülerleştirilmesi" olarak gördüğünü ifade eder.[35] Aynı yılın sonunda sosyo-ekonomik gelişmenin bir unsuru olarak hukukun önemini toplu makalelerine yazdığı önsözde şöyle özetler: "hukuk devrimi sosyalist hücumu ve inşayı devam ettirme hizmetindeki devrimci yasallıktır".[36]

Bu bağlamda, Stuçka Paşukanis'in hukuk teorisini: "eksikliklerı, tüm hukuku pazar ilişkilerine ve meta üreticilerinin ilişki tarzının araçsallaştırılmış biçimi olarak mübadeleye indirgeyerek genel olarak

[34] Andrey Vyshinsky, *Stuchka, Malaia sovetskaia entsiklopediia*, vol. 8, 1930, ss. 514-15.

[35] Stuchka, "Proletarskoe pravo", *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, s. 24, 34.

[36] Stuchka, (önsöz) *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, s. 4.

yasanın burjuva toplumuna uygun bir şey olduğu anlamına gelen tek taraflılığı" yüzünden eleştiriyordu.[37]

Stuçka'nın eleştirisi ne kadar keskin ve yapıcı ise, Piontkovski'nin eleştirisi bir o kadar düşmancaydı. Piontkovski bir ceza hukuku uzmanıydı ve özel olarak bir Sovyet hukuk sistemi geliştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Piontkovski aynı zamanda Komünist Akademi ile birleştirilinceye kadar Sovyet Hukuk Enstitüsü'nün bir üyesiydi. Paşukanis'e yaptığı en güçlü eleştiri ideal bir kavram olan meta mübadele kavramını hukuk teorisi için kullanma yanılgısına düştüğü üzerineydi. Bu düşüncesini *Marksizm ve Ceza Hukuku* başlıklı iki baskı yapan kitabında dile getirdi. Belki de Komünist Akademi'deki hukuki çevrelerin dışında kalması nedeniyle, Paşukanis'in çalışmasına yaptığı eleştiri daha açık ve pervasızcaydı. Kendi eleştirisini etkin bir şekilde Paşukanis'in meslektaşlarının, yani kamu hukuku teorisyenlerinin eleştirilerine dahil ediyordu, ancak bu düşünürler gibi Komünist Akademi'deki birliğin bozulmaması adına kendisini sınırlamak gibi bir kaygısı yoktu.

Piontkovski Paşukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'ini belirli sınırlar içinde değerli buluyordu. Kitabının büyük kısmı Paşukanis'in teorisindeki *tehlikeli* olarak nitelediği şeyler üzerineydi. Ayrıca ikinci baskısında Paşukanis'in yandaşlarından gelen eleştirilere karşı kendisini savundu. Bu eleştirilerden birinde Piontkovski'nin çalışmasının gerçekliği açıklayan Marksizmle uzaktan yakından bir alakası olmadığı ileri sürülüyordu. Piontkovski buna şu şekilde cevap verdi: "Tabii ki bizim bakış açımızın sadece gerçekliği açıklamakla yetinen Marksizm'le alakası yoktur ... eyleme "rehberlik" eden Marksizm'le alakası vardır.[38]

1920'lerin sonunda Paşukanis'in hukuki mübadele teorisinin esaslarına ilişkin eleştiriler nispeten arttı. Komünist Akademi'nin içinden ve dışından gelen eleştirileri artık birbirinden ayırmak güçleşmeye

[37] P. I. Stuchka, "Vvedenie v teoriiu grazhdanskogo prava" (1927), *Izbrannye proizvedeniia*, P. I. Stuchka, ss. 563-64.

[38] A. Piontkovsky, *Marksizm i ugolovnoe pravo: sbornik statei*, 2nd ed., Moscow, 1929, ss. 32-33, 39. E.B. Pashukanis tarafından alıntı yapılmıştır: *The Situation on the Legal Theory Front*, s. 253, 250.

başladı. Stuçka ve Piontkovski'nin eleştirileri süreç içinde birbirine yaklaştı ve büyüyerek 1930 yılında politik bir tavra dönüştü. Bir eleştirmen Paşukanis'in "düşman bölgesine" çekildiğini ve "burjuva hukukunun bireyciliğine" büründüğünü ileri sürüyordu. Aynı tonda başka bir eleştiri Paşukanis'in hukuki meta mübadele teorisini "mekanik ve biçimsel sapkınlıkların bir derlemesi" olarak addetti.[39]

Bu tartışmaların en belirgin yönlerinden biri komünizmin erken döneminde hukuk ve devletin rolü ile ilgili temel sorunlar üzerine odaklanmalarıydı. Bu sorunlar 1920'ler boyunca Marksist hukuki çevrelerin tatminsizliklerinin ve endişelerinin bir yansıması olarak görülmelidir. Bu tartışmaların en temel olanı Stuçka'nın diktatörlüğün hukuk ile ilişkisi ile ilgili olanıydı: "Lenin'in diktatörlüğü herhangi bir hukuki ilişkiden bağımsız olarak baskıyla tanımladığını biliyoruz ... öyleyse proletarya diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü yasası arasında ve genel olarak yönetim anlamında yasa ile nasıl bir ilişkisi olacaktır?".[40]

Komünist Akademi dışından olan Piontkovski tarafından yöneltilen önemli bir eleştiri de Paşukanis'in genel hukuk teorisinin feodal toplumsal ilişkiler tarafından bastırılan toplumsal yapının politik ve ekonomik gelişme ile ilişkisi üzerineydi. Piontkovski'ye göre Paşukanis'in hukuk teorisi sosyal dönüşüme katkı sağlamak anlamında "devrimci" irade ile kurgulanmamıştı.[41]

2. "Aşağıdan Devrim" ve Hukuki Cephede Mücadele

Paşukanis'e yapılan eleştiriler artarak devam ederken 1920'lerde hukuki meta mübadelesi teorisinin sönümlenme süreci de başlamıştı. Paşukanis ve meslektaşları özel hukuk ve hukuk devleti piyasa ve özel mülkiyet kurumlarının ilga edilmesi aracılığıyla adım adım sönümleneceği düşüncesinde ısrarlıydılar. Kendi bakış açılarından, mevcut politik ve ekonomik eğilimler buna uygun koşulları sağlamaktaydı. "Tek ülkede sosyalizm" doktrini Yeni Ekonomi Politikaları'nın geri

[39] Paşukanis'in "Hukuk Teorisi Cephesinde Durum" (1930) başlıklı yazısından aktarılmıştır, ss. 250-53.

[40] P. I. Stuchka, "Dvenadtsat' let revoliutsii gosudarstva i prava", *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, P. I. Stuchka, s. 189.

[41] Piontkovsky, *Marksizm i ugolovnoe pravo*, s. 87.

çekilmeye başlamakta olduğunun sinyallerini resmi olarak 1925 yılındaki XIV. parti konferansında verdi. Aynı yılın sonlarında düzenlenen XV. parti kongresinde sanayileşme politikaları uygulanmaya başlandı. Bu ekonominin sosyalist kısmında önemli ölçüde büyümenin beklenmesi gerektiği anlamına geliyordu. Yeni Ekonomi Politikaları'nın sona ermesi ve buna müteakip devlet sektörlerindeki büyüme, hukuki meta mübadelesi okulu açısından hukuki üstyapının belirgin biçimde zayıflaması anlamına geliyordu. 1927'de XV. Parti Kongresi sosyalizmin inşası için çağrıda bulundu. Bu Paşukanis ve meslektaşları için yasanın aşamalı olarak tasfiye edilmesi anlamına geliyordu. Estrin'e göre sosyalist tabanın genişlemesi "yasal formun basitleştirilmesi ve daraltılması" başka bir deyişle "yasanın sönümlenmesi"[42] demekti.

Hukuki devrimciler saldırılarının yönünü gerçek hukuki kültürün çekirdeği olarak gördükleri Yeni Ekonomi Politikaları kanunlarının yanı sıra, gerçek ve ideal hukuki modeller arasındaki bağlantı noktasında yer alan hukuk eğitim sistemine odaklamışlardı. Burjuva yasalarının yoğunluğu göreli olarak seyreltilebilirse, temel nispeten temizlenmiş olacaktı ve geride kalan hukuki yapılar gittikçe gereksizleşecek, ortadan kaldırılacakları zaman geldiğinde zaten kullanışsız olacaklardı. Taktiksel olarak bu ilk olarak Yeni Ekonomi Politikaları'nı burjuva adaletinin ince ayrımlarını bastıracak (ve böylece ortadan kaldıracak) daha basit modellerle değiştirmenin zorunluluğu anlamına geliyordu. Uzun vadede bunu Yeni Ekonomi Politikaları'nın hukuki realitesinden hukuksuz bir geleceğe geçişi sağlayacak ve kadrolar oluşturmak adına hukuk eğitimini radikal bir biçimde yenileme izleyecekti.

Asıl hedef burjuva hukuk kültürünün bütünleştirici öğesi olan eşdeğerlilik mefhumuydu. Yeni Ekonomi Politikaları'nın yeniden düzenlenmesi çabaları dahilinde hukuki devrimciler ekonomik-hukuki eşdeğerlilik simetrisine ve asimetrik politik çıkar ilkesine itiraz ettiler. Ayrıca Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan dahilinde hukuk eğitimini de yeniden düzenlediler.

---

[42] A. Ia. Estrin, "XVth Congress of the Party and Questions of Law", *Revoliutsiia prava*, no. 2, 1928, s. 13; ayrıca bkz. R. Shatter, "Pashukanis and the Withering Away of Law in the USSR", *Cultural Revolution in Russia 1928-1931*, ed. S. Fitzpatrick, Indiana University Press, Bloomington, 1978, ss. 169-88.

Kanun yapmanın bir ilkesi olarak amaca uygunluk, geçici hukuki düzenlemelerin, eşdeğerliliğe dayanan Yeni Ekonomi Politikaları yasalarının biçimselliği ve sarsılmazlığı ile karşıtlık içinde, esneklik ve basitlik barındıracağı anlamına geliyordu. Her ne kadar Paşukanis ekolünün kanun tasarılarının küçük bir kısmı doğmakta olan Merkez Asya cumhuriyetlerinde benimsenmiş olsa da, çabalarının 1930'ların ilk yarısı boyunca sivil ve ceza yasaları üzerinde tahrip edici etkileri oldu. Paşukanis ve çevresinin yasa tasarılarının basılmasına veya okullarda okutulmasına izin verilmese de hukukçular arasında yoğun bir şekilde elden ele dolaştı: Hukuk devrimi başarılmış gibi görünüyordu; yasal nihilizm atmosferi yaratılmıştı.

Hukuki dönüşüm kültürü bağlamında ceza yasası, burjuva ceza hukukunun nitelikleri olarak görülen birçok yöntemsel ve tözsel özellikten arındırılarak, azami basitlik ve esneklik adına ceza siyasetine (*ugolovnaia* politika) dönüştürüldü. Benzer şekilde eşdeğerliğe dayanan meta mübadelesi temelli sivil yasanın yerini Beş Yıllık Plan dahilinde iktisadi teşekküller arasındaki ilişkileri düzenleyen ekonomi yasasına bağlı yeni bir kategori aldı. Tüm bunlar hukukun sönümlenmesi sürecine liderlik edecek yasal kadroların yetiştirildiği hukuk fakültelerinde okutuldu.[43]

Her ne kadar hukukun sönümlenmesi adına ikinci girişim 1930'lara kadar varlığını sürdürse de, bu teorinin savunucuları olan Paşukanis ve meta mübadelesi ekolü Haziran 1930'daki XVI. Parti Kongresi'nde kararlaştırılan hızlı sanayileşme kararları ile ters düştüler. Hukukun ve devletin sönümlenmesi ile sanayileşme arasında 1925 yılından beri kendini gösteren karşıtlık artık açıkça su yüzüne çıkmıştı. 1928 yılına kadar bu karşıtlık sadece akademik düzeyde kendini göstermekteydi, zira Yeni Ekonomi Politikaları halihazıra yürürlükteydi. Ne var ki büyük çapta bir sanayileşme ve cebri ortaklaşma seyir halindeyken bu fikir ayrılığının sonuçları kaçınılmaz olarak kendini göstermeye başladı: SSCB'nin bekası için kalıcı hukuki ve politik sistemlerin kurulması adına müdahale ve etkin destek bir zorunluluktu. Haliyle, hukuki

[43] Bkz. R. Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", *Stalinism*, ed. R.C. Tucker, Norton, New York, 1977, ss. 161-62.

meta mübadele okulu 1920'lerin sonlarında hızlı bir şekilde çözülmeye başladı. Marksist hukuk biliminin "tüm cepheyi karşısına alan sosyalist saldırı" ile bir kabul edilmesi 1930'larda doruğuna ulaştı.

Genel Sekreter Stalin'in Nisan 1929 Merkez Komite Plenum'undan önceki konuşması kitleleri hukuk ve devlete karşı düşmanca ve antagonistik bir tavra sevk edecek tutumlara karşı bir uyarı niteliğindeydi. Ona göre sınıf mücadelesini güçlendirme, proletarya diktatörlüğünü zayıflatmakla değil; güçlendirmekle mümkündü.[44] Bu eğilim XVI. Parti Kongresi'nde hukukun ve devletin sönümlenmesi kavramının reddedilmesi ile doruğuna ulaştı. Stalin bu süreci yeniden şöyle tanımlıyordu:

> Biz amacımız devletin sönümlenmesini ve aynı zamanda bu ana kadar var olmuş devlet otoriteleri içinde en kudretlisi olan proletarya diktatörlüğünün daha da güçlenmesini sağlamak olmalıdır. Devlet otoritesinin sönümlenmesi adına bu otoritenin en gelişmiş haline ihtiyacımız var: Alın size Marksist formül. "Çelişkili mi"? Evet "çelişkili". Ama yaşayan, can alıcı bir çelişki ve tam da Marksist diyalektiği yansıtıyor.[45]

Komünist Parti'nin kademeli bir mefhum olan devletin sönümlenmesi olgusunu reddetmesi, hukukun ve devletin geçici rolünün yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Bu durum aynı zamanda meta mübadele hukuku ekolünün teorik temellerini de ortadan kaldırır.

Paşukanis 1932 yılında kaleme aldığı *Devlet ve Hukuk Doktrini* başlıklı çalışmasında hukuku meta mübadelesinin eşdeğeri bir tarihsel fenomen olarak ele almaması gerektiğinin farkına vardı. Sınıflı toplumlarda tüm üretim ilişkileri artı emeğin üreticiden alındığı spesifik biçimlere sahipti ve "üretici ile üretim araçları arasındaki ilişkinin doğası, sosyoekonomik formasyonların özgünlüğünü anlamanın anahtarıydı"(1932). Bu yüzden belirli bir hukuki sistemin tipik özelliklerini belirleyen faktör sömürünün biçimiydi. Burada şunu eklemek gerekir ki Paşukanis kendi hukuk teorisindeki bireysel öznenin

---

[44] Josef Stalin, *Problems of Leninism*, 11th ed., State Publishing House, Moscow, 1947, ss. 344-45.

[45] J. Stalin, "Political Report of the Central (Party) Committee to the XVIth Congress" (1930), *Soviet Legal Philosophy*, ed. J. Hazard, s. 234.

önceliği olgusunu Hegel, Marx veya Pokrovski'nin mirasından ziyade, burjuva hukuk biliminde temsilini bulan Jhering, Laband, Jellinek ve büyük ihtimalle de Münih Üniversitesi'ndeki öğrenciliği yazdıklarını okuduğu Max Weber'in öznel epistemolojilerinden devşirmişti.

Paşukanis *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı çalışmasındaki düşünceleri, Stuçka ile ilişkisi ve İkinci Enternasyonal'in pozisyonunu göz önünde bulundurarak tespit ettiği politik tehlikeler ışığında hukukun içeriğine üretim ve mübadele ilişkilerinden farklı sosyal ilişkilerin müdahalesi olup olmadığı sorusunu yöneltti. Burjuva yasasının sadece meta mübadelesini kolaylaştırmaya hizmet etmekle kalmadığını, burjuva mülkiyet kavramının salt meta sahipleri arasındaki ilişki üzerinden anlaşılamayacağını iddia etti. Son kertede yasanın basitçe ekonomik ilişkilere indirgenebileceği savı, mülkiyet ve sözleşme yasası dışında her şeyi dışarıda bırakan, yasal üstyapının ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisini göz ardı eden bir tavırdı. Bu son argümanı savunmak açıkça Birinci Beş Yıllık Plan'ın sonu, İkinci Beş Yıllık Plan'ın başlangıcı olarak tanımlanabilecek bir dönemin politikalarına uygun düşmüyordu. Paşukanis yasanın egemen sınıf politikalarının basit bir formu olarak görülmediği sürece anlaşılamayacağını ileri sürüyordu: "Yasal ilişki dediğimiz şey bir üretim ilişkisi biçimidir" diyordu, "çünkü egemenlerin sınıfsal tasarımının etkisiyle fiili ilişkiler yasal ilişkilere dönüşür, onlara yeni nitelikler verilir ve böylece yasal üstyapının inşasına katkıda bulunulur" (Pashukanis, 1932: bkz s. 297).

Paşukanis bu dönemde *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'de yaptığı hukukun tanımını yeniden biçimlendirdi: "(Hukuk) sınıflı bir toplumda üretim ilişkilerinin ve diğer toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin, sağlamlaştırılmasının biçimidir" (1932: bkz. s. 287). Hukuki üstyapının işleyişini garanti altına alan mücbir aparata, yani devlete göndermе yapmadan bu tanımın eksik olduğunu ekledi. Buna göre hukukun devlete bağımlılığı devletin hukuki üstyapıyı yarattığı anlamına gelemez. Kendinde bir şey olarak devlet, "egemen sınıfların üretim sürecindeki ekonomik ihtiyaçlarının yaklaşık olarak bir yansımasıdır" (1932; bkz. s. 291). Bu noktada devletin üstünlüğünü ileri sürmek, işçi sınıfının kapitalizm ile mücadelesinde elzem bir konu olan farklı

hüküm biçimleri (demokrasi, diktatörlük, vb.)[46] arasındaki ayrımları ve devletlerin hepsinde varolan sınıfsal özü gözden kaçırmak anlamına gelir: "Burjuva devlet teorisyenleri hükümet biçimi özellikleri ile devletin sınıflı doğasını bir araya getirirler" (1932: bkz. s. 280).

Paşukanis Lenin'e gönderme yaparak yasal tahakküm tekniklerinin onları kontrol eden amaçlardan daha az önemli olduğuna vurgu yapar. Bu yüzden Sovyet yasası her aşamasında doğal olarak kapitalist devletlerin yasalarından farklıdır. Dahası:

> *Proletarya diktatörlüğü bağlamında yasanın amacı her koşulda emekçi çoğunluğun* çıkarlarını korumak, proletaryaya düşman sınıfları baskı altında tutmak ve sosyalist inşayı müdafaa etmektir ... Dolayısıyla bazı tekil durumlardaki biçimsel benzerlikler dışında burjuva yasasından radikal bir şekilde farklıdır (1932: bkz. s. 293).

Yukarıda da görülebileceği gibi politik alanda gücünü yitirdiği halde teorik alanda hâlâ etkin olan Paşukanis, cebri kamulaştırma ve hızlı sanayileşmenin yarattığı "aşağıdan devrim" sürecinde devlet tanımını da yenilemeye çalıştı. Bu başarısız girişim aslında özgün hukuk teorisi ile çelişen ekonomik gelişime eşlik eden Stalinist devlet tanımı içinde sıkışıp kalmıştı. Daha sonrasında Stalinist devletin teorik olarak inşası ile eş zamanlı olarak ceza yasasının sönümlenmesi çalışmaları sürecinde etkin bir şekilde görev alan Paşukanis kaçınılmaz bir şekilde hukuki terörün serpilmesine destek verdi. Burjuva ceza hukuku ve düzenlemelerinin yerini Paşukanis ve meslektaşı Nikolai Kirlenko tarafından şekillendirilen, anlaşılması güç ve aşırı derecede esnek olan "Sovyet Ceza Politikası"nın alması sonucunda yasal formlar dışsal amaçlar adına kullanılmaya başlandı. Hukuki süreçler politik çıkarlar tarafından kuşatıldı. Yasa, terörü rasyonelleştirmek ve meşrulaştırmak adına bir araca dönüştü. Hukuki terör kurumsallaştı ve politik terörü formel hukukun kanatları altında sıradanlaştırdı. Bu süreç terörü yasallaştırmakla da kalmadı, aynı zamanda ceza davası süreçlerini politikleştirdi. Terörün hukuki bir kimlik kazanması doğal olarak beraberinde politik (hatta sosyal) tavırların birçoğunu suç saymayı ve adaletin politikleşmesini getirdi. Terör yasaları kısa sürede parti politikalarının etkili bir aracı haline geldi.

[46] Marx'ın kendisi de bu ayrımın önemine *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i* ve *Fransa'da İç Savaş* adlı çalışmalarında değinmişti.

1930'ların sonlarında terör hukuku Paşukanis için yasanın sönümlenmesi ve komünizme giden yol açısından kaçınılmaz bir süreci ifade etmekteydi. Değişmez bir hukuk sistemi olgusunu reddeden Paşukanis "politik esneklik" kavramını ve Sovyet "hukukunun maksimum esneklik sergilemesi gerektiğini" ileri sürdü: "Bizim için devrimci hukuk sorunu yüzde 99'u politik olan bir sorundur".[47]

Güçlü devlet ile zayıf ceza yasası arasındaki asli çelişkiler, 1934 yılında düzenlenen XVII. Parti Kongresi'nde dile getirilen, aşağıdan devrim nosyonunun devreden çıkarılması tartışmalarına kadar kendini açık bir şekilde göstermedi. Öyle ki bu tartışmalara göre Sovyet hukuk sisteminde daha güçlü bir hukuki biçimsellik ve tutarlılık gerekiyordu; bu da çalkantılı yıllarda hukuk alanında atılan olumlu adımlardan vazgeçmek anlamına geliyordu. Paradoksal bir biçimde Paşukanis ve Kirlenko'nun sıradan (politik olmayan) ceza hukuku bağlamında öne sürdükleri yasal nihilizm anlayışına[48] karşı ileri sürülen Stalinist eleştirilerin başını SSCB Temsilcisi-General Vışinskiy çekmekteydi.

Benzer bir şekilde, Paşukanis ve Leonid Gintsburg ekonomik yasa kavramından hareketle sivil yasa üzerinde güçlü etki bıraktılar. Paşukanis'in Moskova Sovyet Hukuku Enstitüsü'nde öğrencisi olan Amerikalı Hazard şöyle der:

> Ekonomik-idari yasa dersleri bağlamında bireylerin hakları,sanki sadece mecburiyetten, birkaç saat içinde aktarılırdı. Bunun nedeni kapitalist ilişkilerin ve burjuva psikolojisinin tamamen saf dışı edilemediği düşüncesiydi.[49]

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm'in son iki çevirisi kitabın XVI. Parti Kongresi ve İkinci Beş Yıllık Planın açıklanmasının ardından açıkça ortaya çıkan parlak öngörülerini daha da anlaşılır kıldı. Bu aynı zamanda Paşukanis'in çalışması üzerinde yaptığı revizyonların keskin politik-oportünist baskılar tarafından teşvik edildiği şeklindeki spekülatif yargıları da ortadan kaldırdı. 1935 yılında Gintsburg tarafından

---

[47] Pashukanis, "*The Situation on the Legal Theory Front*", ss. 278-80.

[48] Bkz. Robert Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", *Stalinism* , ed. R.C. Tucker, Norton, New York, 1977, ss. 172-73.

[49] J. Hazard, "Housecleaning in Soviet Law", *American Quarterly on the Soviet Union*, vol. 1, no. 1, 1938, s. 15.

kaleme alınmış olan "Sovyet Ekonomi Yasası Dersleri" başlıklı çalışmada Paşukanis sosyalizmin geçici koşulları altında Sovyet ekonomi yasasının doğası üzerine uzun, basitleştirilmiş ve işlevsel bir açıklama sunar. Kapitalizmden komünizme geçiş süreci üzerine Marx'ın ve Engels'in kısa ve tatmin edici olmayan analizleri üzerine Stalinist yorumlar ile sınırlanmış şekilde söz konusu kitap Sovyet ekonomi yasasını "Proletarya devleti sınırları içinde sosyalist üretim ve Sovyet tipi ticareti düzenleyen Özel (spesifik) bir politika formu" olarak tanımlar. (Paşukanis ve Gintsburg, 1935: bkz. s. 306).[60] Burjuva yasası kapitalist üretim sürecinde kapitalist sınıfların çıkarına hizmet ederken, Sovyet Yasası sosyalizm altında egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın çıkarlarına hizmet eder. Proletarya devletinin üretim politikalarının (yani planlamaların) özel doğası sosyalist (devrimci) yasallık tarafından belirlenir. Paşukanis ve Gintsburg için burjuva yasası:

> egemen sınıfın iradesi olarak kendini gösterir ... kapitalist üretim tarzı için gerekli temel koşulları desteklemeye yarar. Sosyalist (devrimci) yasallık ise sömürülen sınıfların sonuncusunun iradesini ifade eder, ki bu gücü (iktidarı) ele geçirmiş olan proletaryadır" (1935: bkz. s. 314).

Tıpkı XVII. Parti Kongresi'nden sonra ceza politikasının amaçlara zararlı olarak görülmeye başlaması gibi, İkinci Beş Yıllık Plan sürecinin başlamasıyla ekonomi yasası da planlama süreçlerini etkin bir şekilde yönetmeyi ve istikrar sağlamak amacıyla sözleşme kavramına (*planlanmış* sözleşme ile karşıt şekilde) geri dönmeyi gerekli görmüştür. Bu ekonomi politikası ayrıca denge eğilimi yüksek politikalar tarafından yöneltilen sessiz bir eleştiri seline de maruz kalmıştır. Ekonomi yasası ve ceza politikalarının en önemli teorik temsilcisi olan Paşukanis 1930'ların söz konusu ortamında açıkça savunmasızdı.

1936 Anayasası'nın arifesinde yayınladığı "Sosyalizm'de Devlet ve Yasa" başlıklı çalışmasında meta mübadele teorisinin SSCB'de sosyalist üretim ilişkilerinin inşasına ve yeniden üretimine engel çıkaracak niteliklere sahip sol komünist, hatta anarşist bir teori olduğu suçlamalarına zayıf bir şekilde cevap verdi. Lenin'in *Devlet ve Devrim*'ine yaptığı aşağıdaki gönderme sanki özür diler niteliktedir:

[60] Paşukanis "proletarya yasası" kavramının geçersiz bir kavram olduğu savını sürdürmekteydi ama bu geri çekilme sürecinde "proletaryanın sınıfsal hukuku" kavramını kabul edilebilir görmekteydi.

> ...mevcut haliyle tahakkümsüz, denetimsiz, "idareciler ve denetçiler" olmadan yapamayan bir halkla sosyalist devrim yapmak istiyoruz ... halkın kapitalizmin ilgası sonrasında herhangi bir legal norm olmadan çalışabilmeyi öğrenmesini beklemek anlaşılmaz bir şey" (1936: bkz. 349).

3. Stalinizm ve Sovyet Hukuk Bilimi

Planlanan ekonomik yapı ile uyumlu bir sözleşme düzenine yönelik ihtiyaç uzun zamandır ekonomi kanununun altında yer alan Sovyet aile hukukun yeniden ve daha güçlü olarak ortaya çıkması ve hepsinden öte 1936 Haziran'ında yeni anayasa taslağının basılması, Soyvet hukuk sisteminde gerçekleşmek üzere olan köklü dönüşüme ket vurdu. Kişisel mülk edinme hakkının hukuki düzenlemeye tabi kılınması, medeni ve ceza hukuk bağlamında her koşulda geçerli kapsayıcı hükümlerin düzenlenmesi hukukun sönümlenmesinden çok güçlendirilmesine yönelik adımlar olarak kendini gösterdi. Stalin'in aynı yıllarda dile getirdiği meşhur "Yasaların istikrarlı olması şu anda bizim için her şeyden önemlidir" ifadesi aynı zamanda yeni bir yasal sistemin gelişinin de işaretiydi. Stalin Anayasası'nın duyurulmasından birkaç hafta sonra, Aralık 1936'da, Sovyet Hukuk Sistemi'nde Stalinist Dönem resmen başlamış oldu.[51]

Hukuki devrimin başarısızlığının sembolü haline gelen Paşukanis Ocak 1937'de tutuklandı. Paşukanis ve öğrencilerinin ortadan kaldırılması, pasif haldeki istikrara, biçimselliğe ve uzmanlığa dayanan Romanesk hukuki ideallerin yeniden işlemeye başlamasını kolaylaştırdı. Sovyet hukuk sisteminin yeniden inşası fazla vakit kaybetmeden Paşukanis'in ardılı olarak hukuk biliminin duayeni kabul edilen Vışinskiy'in himayesi altında başladı. Paşukanis'in Yeni Ekonomi Politikaları hukuki kültürünün teorisyeni olduğu, bu politikaların yükseliş ve çöküşü nedenlerini açıklayabilme çabasında olduğu süreçte bir uygulayıcı olan Vışinskiy Yeni Ekonomi Politikaları deneyimlerini Sovyet hukuk kültürünün inşa edilmesi sürecinde doğrudan kullandı.[52]

---

[51] Bkz. R. Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", ss. 168-69.

[52] Bkz. Sharlet, "Stalinism and Soviet Legal Culture", s. 169.

Vışinskiy'in Paşukanis eleştirisi hakarete varan düzeyde, genellikle çelişkili argümanlarla dolu entelektüel bir kıvırmadan ibarettir.[53] Vışinskiy'e göre hukuk ne bir toplumsal ilişki sistemi ne de üretim ilişkilerinin bir biçimidir. Kendi deyişiyle "yasa, davranış kurallarını ya da normlarını, ayrıca devlet otoritesine bağlı yaşamayı kabul eden topluluğun geleneklerini bir araya getirip, onları koruma altına almakla yükümlüdür".[54]

Sovyet Sosyalist hukuku biçim ve içerik açısından diğerlerinden radikal bir biçimde farklıdır, çünkü:

> halkın belirli bir amaç uğrunda ortaya koyduğu iradedir. Kapitalist toplumlarda halkın iradesi ile kastedilen burjuva devletlerinin doğasında olan şeyi mümkün kılmak adına kitlelerin haklarının istismar edilmesidir. Bizim ülkemizde bu durum ilkesel olarak başka bir şekilde kendini gösterir: Her şeyden önce söz konusu olan Sovyet halkının yok edilemez iradesidir- SSCB'in ve otonom cumhuriyetlerin - sendikaların yüksek Sovyetlerinde oy verdikleri seçimlerle korunan iradesidir ...[55]

> Sovyet yasasının belirgin gücü ... onun kelimenin tam, doğru anlamıyla halka hizmet etmesidir ... Tarihte ilk defa SSCB'nin kendileri için çabalayan haklar, herhangi bir toprak sahibi veya kapitalistin istismarı olmadan kaderlerinin efendisi konumundadırlar.[56]

Artık yasa, Stalin'in geçiş dönemi sürecine uygun olarak nitelediği devlet tarafından dayatılan normatif bir takım reçeteler bütünü haline gelmişti. Sovyet sosyalist yasasının varoluş koşullarını "ölmekte olan sınıfların kalıntılarını ortadan kaldırmak ve kapitalist ablukaya karşı bir savunma geliştirmek" ilkelerine bağlı zorunluluklar oluşturmaktaydı.[57] Sovyet sosyalist yasası devrimci yasallık ve istikrarı kendisine katmak zorundaydı: "Yasa istikrarı neden bu kadar

---

[53] Bu eleştiri aşağıdaki dört kaynakta geniş bir şekilde içerilmektedir: Vyshinsky, "The Fundamental Tasks of the Science of Soviet Socialist Law" (1938), *Soviet Legal Philosophy*, ss. 303-341; "The Marxist Theory of State and Law", *Bolshevik*, 1938; "The XVIIIth Congress of the CPSU and the Tasks of the Theory of Socialist Law", *Sovetskoe gosudarstvo*, no. 3, 1939; *The Law of the Soviet State*, çev. H. Babb, Macmillan, New York, 1948.

[54] A. Vyshinsky, "The Fundamental Tasks of the Science of Soviet Socialist Law", s. 337.

[55] Vyshinsky, "The Fundamental Tasks of the Science of Soviet Socialist Law", s. 339.

[56] Vyshinsky, *The Law of the Soviet State*, s. 75.

[57] Vyshinsky, *The Law of the Soviet State*, s. 62.

önemlidir? Çünkü o aynı zamanda devlet düzeninin ve öğretisinin de istikrarını destekler, sosyalizmin gücünü on kat artırır ... ".[58]

Vışinskiy Yeni Sovyet Devleti'ne içkin sınıf çelişkilerini görmezden gelerek Stalin'in "devletin sönümlenmesi süreci devlet otoritesinin zayıflatılması değil, yoğunlaştırılması ile mümkündür"[59] öğretisine alkış tuttu. Devletin sönümlenmesi süreci ertelenmişti, ta ki:

> herkesin halkın idaresi amacıyla düzenlenmiş cezai yaptırım taşıyan özel kurallar olmaksızın anlaşmayı başarabildiği, halkın herhangi bir kaygı olmaksızın toplumsal yaşamın temel kurallarını yerine getirmeye alışkın olduğu koşullar oluşana kadar.[60]

Geçen yıllar içerisinde burjuva olmakla suçlanan Yeni Ekonomi Politikaları'nın hukuki kültürü, sosyalist bir hukuk kültürü olarak yeniden tanımlandı. Uzun süre boyunca sönümlenme kavramı ile çelişik kabul edilen hukuki kültürü sistematize etme ihtiyacı artık yeni bir uzmanlık alanı haline geldi. Devrim sürecinde hukuk fakültelerinden, araştırma enstitülerinden, yayın alanlarından uzaklaştırılan hukukçular hukuk eğitiminin yeniden inşası sürecinde birer birer ortaya çıktılar. Radikal hukukçular tarafından müfredattan kaldırılan dersler 1937 bahar dönemi başında yeniden açıldı. Hukuki dönüşüm kültürü tarafından elenmiş veya baskı altına alınmış ders kitapları hızlı bir şekilde yeniden basılmaya başlandı. Eski ders kitaplarının yeniden basılmaları Paşukanis'in etkisini kısa sürede ortadan kaldırmayı başardı. Stalin Anayasası'nın 14. maddesi uyarınca, sayısız hukukçu kapsayıcı kamu ve ceza hukuku hükümleri hazırlamakla görevlendirildi. Sonuç olarak, Paşukanis tarafından somut örneği ortaya koyulan devrimci hukuk teorisi yerine Stalin'in *Kısa Ders* adlı çalışmasını rehber edinen,[61] "sınıf ilişkilerine" dayanan, kaba bir neo-pozitivist hukuk bilimi ortaya çıktı.

Bu arada bir sonuç olarak değil ama yeni bir çalışmanın başlangıç notu olarak Paşukanis tarafından cevaplanmaya çalışılan ama

---

[58] Vyshinsky, *The Law of the Soviet State*, s. 51.

[59] Vyshinsky, *The Law of the Soviet State*, s. 62.

[60] Vyshinsky, *The Law of the Soviet State*, s. 52.

[61] Basıldığı 1938 yılından itibaren *Soyvetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi: Kısa Ders* Stalinizmin habercisi haline geldi. Aynı etkiyi daha sonra Mao'nun *Kızıl Kitap*'ı yaratmıştır.

başarılamayan, bir soruya bugün için vurgu yapmak gerekir: Kapitalist mülkiyetin ortadan kalktığı ama halihazırda komünizme erişilememiş bir toplumsal yapıda devlet ve hukuku nasıl tanımlamak gerekir? Hukuki pratiklerin, hepsinin olmasa da çoğunun, proletaryanın politik kuralları tarafından belirlenen toplumsal düzenlemeler olmalarına rağmen, biçimsel hatta bazen içerik olarak kapitalist üretim ilişkilerinden türetilen hukuki kurallara dayandığı paradoksunu nasıl çözebiliriz?

Bu soruyu Stalinizmin yaptığı gibi kapitalist kuşatma ve tek ülkede sosyalizm kavramları bağlamında açıklamaya çalışmak meselenin aslını kaçırmak anlamına gelir. Bunun en azından iki nedeni vardır.

Birincisi Marx'ın ve Lenin'in de vurguladığı gibi proletarya diktatörlüğünü diğer devlet diktatörlüklüklerinden radikal olarak ayıran iki özelliği bulunmaktadır: Gücünün kapsamı ve iktidarının süresi sınırlı olmalıdır ve bunlar nihai olarak yurttaşların onayına bağlı bulunmak zorundadır. Bu özellikler sosyalizmin yapısal önkoşulları olarak öne çıkarlar ve ütopyacılığa veya idealizme düşmemek adına bahsi geçen toplumsal düzenin ekonomik, politik veya ideolojik gelişim aşamalarına aldırmaksızın bir zorunluluk olarak kendilerini ortaya koyarlar. Böylece devrim öncesi ve sonrası politik pratikler bağlamında Sovyet politikasının gücünü ve uzun ömürlülüğünü açıklama adına ileri sürülen yaygın görüşü reddederler. Ayrıca açık bir şekilde diktatörlüğün reformasyon sonrası biçiminden ziyade erken dönem romanesk şekliyle benzerlikler taşıyan proletarya diktatörlüğü diyalektik olarak kendini yenileme kapasitesi barındırmalıdır.[62] Devlet ve yasal formlar, proletarya veya onu doğrudan temsil eden parti onları etkin bir şekilde kullanıyor olsa dahi, sürekli bir biçimde ve eş zamanlı olarak içkin bir dönüşüm sürecinde olmalıdır. Lenin'in 1919 yılında dile getirdiği gibi "sosyalizmin ötesinde bir adım olarak toplumsal emeğin komünist örgütlenmesi, emekçi halkların kendileri adına çalışan bilinçli ve özgür öğretinin zamanla daha da güçlenmesi ile mümkündür".[63] Aynı şekilde sadece entelektüel safsatalar açısından, 1920'lerden beri SSCB'deki diktatörlük (klasik anlamda) bir *proletarya diktatörlüğüdür* görüşüne sahibizdir.

[62] Özellikle bkz. V. I. Lenin, "A Great Beginning" (1919), *LCW*, vol. 29, s. 420.
[63] Lenin, "A Great Beginning", s. 420.

İkinci neden kısmen birincinin doğruluğu için gerekli koşulların eksik olduğunda geçerlidir: SSCB'nin tarihsel gelişimini proletarya diktatörlüğünün tarihsel gelişimi ile ilişki içinde ele almadan anlamak nasıl mümkündür? Eğer söz konusu olan kapitalist mülkiyet ilişkilerinin ilga edilmesi ve 1936 Anayasası'nda olduğu gibi yerine devlet mülkiyeti ve kolektif tarım mülkiyetinin getirilmesi ise, proletarya diktatörlüğünün kurumlarının kapitalist kuşatmanın tehditlerinden daha çok neden içerinden gelen tehlikelere karşı devleti koruduğunu araştırmak gerekir. Bu bize göre ancak SSCB'de o dönem de varlığını sürdüren sınıf çelişkileri üzerinden anlaşılabilir. Dolayısıyla en azından sömüren sınıfların ortadan kaldırıldığı koşullar ile kapitalist mülkiyetin hukuki biçimleri arasındaki mekanik özdeşliği reddetmemiz gerekir.[64] Gerekli olan sosyal ilişkilerin kendisinde meydana gelecek köklü bir değişikliktir. İronik bir şekilde Lenin'in lafa başladığı yere geri döndük; ölümünden beri SSCB'de proletarya diktatörlüğü sınıf savaşımının farklı biçimlerde devam etmekte. İşte Paşukanis'in derdinin çıkış noktası da burada.

---

[64] Ekonomik ve hukuki mülkiyet arasında ayrım yapmak, ekonomik mülkiyetin genellikle hukuki terimlerle ifade edilmesi (mülkiyet, kullanım, iyelik, vb.) mantıksal sorununu doğurur. Güncel olarak bu sorun üzerine odaklanan, ama tatmin edici olmayan, düşünürler mevcuttur: Bkz. Étienne Balibar, *On the Dictatorship of the Proletariat*, New Left Books, London, 1977, ss. 66-77; Charles Bettelheim, *Class Struggles in the USSR 1917-1923*, Monthly Review Press, New York, 1976, ss. 20-32; André Glucksman, "The Althusserian Theatre", *New Left Review*, 1972, s. 68; Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, New Left Books, London, 1973, s. 72. Ayrıca konu üzerine ilginç ve önemli bir tartışma için bkz. Gerald A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press, Princeton, 1978; P. Corrigan, H. Ramsay ve D. Sayer, *Socialist Construction and Marxist Theory*, Monthly Review Press, New York ve London, 1978.

Kaynakça

Arthur, Cris. "Introduction to Evgeny B. Pashukanis", *Law and Marxism: A General Theory*, Ink Links, London, 1978, ss. 9-31.

_____. "Towards a Materialist Theory of Law", *Critique*, Sayı 7, 1976-1977, ss.31-46.

Avtorkhanov, Abdurakhman. *Stalin and the Soviet Communist Party*, New York, 1959.

Balbus, Isaac. "Commodity Form and Legal Form: An Essay on the "Relative Autonomy" of the Law", *Law and Society*, vol. 11, no. 3, 1977, ss. 571-588.

Balibar, Étienne. *On the Dictatorship of the Proletariat*, New Left Books, London, 1977.

Bettelheim, Charles. *Class Struggles in the USSR 1917-1923*, Monthly Review Press, New York, 1976.

Cohen, Gerald A. *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press, Princeton, 1978.

Corrigan, P; Ramsay, H ve Sayer, D. *Socialist Construction and Marxist Theory*, Monthly Review Press, New York and London, 1978.

Dekrety sovetskoi vlasti, Moscow, vol. 1, 1957.

Engels, Friedrich ve Kautsky, Karl. *Juridical Socialism*, *Politics and Society*, çev. P. Beirne, vol. 7, no. 2, 1977, ss.199-200.

Enteen, George M. *The Soviet Scholar-Bureaucrat: M. N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania and London, 1978.

Estrin, A. Ia. "XVth Congress of the Party and Questions of Law", *Revoliutsiia prava*, no. 2, 1928.

Fraser, Andrew. "Legal Theory and Legal Practice", *Arena*, no. 44-45, 1976.

Gierke, Otto. *Associations and Law*, çev. ve haz. G. Heiman, University of Toronto Press, Toronto, 1977.

Glucksman, André. "The Althusserian Theatre", *New Left Review*, 1972.

Hazard, John N. "Housecleaning in Soviet Law", *American Quarterly on the Soviet Union*, vol. 1, no. 1, 1938.

_____. *Settling Disputes in Soviet Society: Formative Years of Legal Instiutions*, Columbia University Press, Newyork, 1960.

Holloway, John ve Picciotto, Sol. *Capital, Crisis and the State*, *Capital and Class*, no. 2, 1977, ss.76-101.

Kamenka, Eugene ve Tay, Alice. "The Life and Afterlife of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism*, vol. 19, no. 1, 1970.

Lenin, Vladimir Ilyich. "A Great Beginning" (1919), *LCW*, vol. 29.

_____. "Draft Theses on the Role and Function of the Trade Unions Under the New Economic Policy" (1922), *LCW*, vol. 33.

_____. "Instructions of the Council of Labour and Defence to Local Soviet Bodies" (Mayıs 1921), *LCW*, vol. 32.

_____. "Report on Party Unity and the Anarcho-Syndicalist Deviation" (Mart 16, 1921), *LCW*, vol. 32.

_____. "To Comrade Krzhizhanovsky: the Praesidium of the State Planning Commission" (May 1921), *LCW*, vol. 42.

_____. "What the 'Friends of the People' Are and How They Fight the Social Democrats" (1894), *LCW*, vol. 1.

Marx, Karl. "Letter to Weydemeyer" (February 1st, 1859), *Marx and Engels: Selected Correspondence*, International Publishers, New York, 1942.

_____. *The Grundrisse (1857-1858)*, çev. M. Nicolaus, Random House, New York, 1973.

Pashukanis, Evgeny Bronislavovich. "Hegel on State and Law", *Sovetskoe gosudarstvo*, 1931.

_____. "Marksistskaia teoriia prava i stroitel'stvo sotsializma", *Revoliutsiia prava*, no. 3, 1927.

_____. "The Situation on the Legal Theory Front" (1930), *Soviet Legal Philosophy*, der. ve çev. John Hazard, , 1951.

_____. "Predislovie" to *Obshchaia teorria prava i marksizm*, Moscow, düzeltilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, 1926.

_____. "The General Theory of Law and Marxism", *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law*, ed. P. Beirne & R. Sharlet, London & New York, 1980.

Piontkovsky, A. *Marksizm i ugolovnoe pravo: sbornik statei*, 2nd ed., Moscow, 1929.

Poulantzas, Nicos. *Political Power and Social Classes*, New Left Books, London, 1973.

Pokrovsky, Mikhail Nikolayevich. *History of Russia from the Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism* (1910-1912), çev. ve haz. J.D. Clarkson ve M.R.M. Griffiths, Martin Lawrence, London.

Raevick, S. I. "Book Review", *Sovetskoe pravo*, no. 2 (32), 1928.

Redhead, Steve. "The Discrete Charm of Bourgeois Law: A Note on Pashukanis", *Critique*, Sayı 9, 1978, ss. 113-120.

Reisner, Mikhail Andreevich. *Pravo, nashe pravo, chuzhoe pravo, obshchee pravo*, Moscow, 1925.

Schlesinger, Rudolf. *Soviet Legal Theory*, Kegan Paul, London, 1945.

Sharlet, Robert. *Pashukanis and the Commodity Exchange Theory of Law 1924-1930*, unpub. Ph.D. diss., Indiana University, 1968.

_____. *Pashukanis and the Rise of Soviet Marxist jurisprudence 1924-1930*, *Soviet Union 1, 2*, 1974.

_____. "Stalinism and Soviet Legal Culture", *Stalinism*, R.C. Tucker (ed.), Norton, New York, 1977.

Shatter, R. "Pashukanis and the Withering Away of Law in the USSR", *Cultural Revolution in Russia 1928-1931,* ed. S. Fitzpatrick, Indiana University Press, Bloomington, 1978.

Stal'gevich, A. K. *Programma po obshchei teoriia prava*, Moscow, 1929.

Stuchka, Pyotr Ivanovich. "Dvenadtsat' let revoliutsii gosudarstva i prava", *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, P.I. Stuchka, Moscow, 1931.

_____. "Gosudarstvo i pravo, v period sotsiabsticheskogo stroitel'stva", *Revoliutsiia prava*, no. 2, 1927.

_____. *Izbrannye proizvedeniia*, Riga, 1964.

_____. "Marksistskoe ponimanie prava", *Kommunisticheskaia revoliutsiia*, no. 13-14, 1922.

_____. "Na ministerstvom kresle", *13 let bor'by za revoliutsionno-marksistskuiu teoriiu prava*, Moscow, 1931.

_____. "Zametki o klassovoi teoriia prava", *Sovetskoe pravo*, no. 3, 1922.

Stalin, Josef. *Problems of Leninism*, 11th ed., State Publishing House, Moscow, 1947.

_____. "Political Report of the Central (Party) Committee to the XVIth Congress" (1930), *Soviet Legal Philosophy,* J. Hazard (ed.), Cambridge: Harvard University Press, 1951.

Vyshinsky, Andrey. *Law of the Soviet State,* çev. H. Babb, Macmillan, New York, 1948.

_____. *Stuchka, Malaia sovetskaia entsiklopediia*, vol. 8, 1930.

_____. "The Fundamental Tasks of the Science of Soviet Socialist Law" (1938), *Soviet Legal Philosophy,* ed. John Hazard, Cambridge: Harvard University Press, 1951.

_____. "The XVIIIth Congress of the CPSU and the Tasks of the Theory of Socialist Law", *Sovetskoe gosudarstvo*, no. 3, 1939.

Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi: Paşukanis Örneği[1]

Norbert Reich

Çeviren: Metin Toprak

I.

Marx ve Engels'in hukuk teorisi alanındaki mirası hâlâ bilimsel olarak ele alınmayı bekliyor.[2] Paşukanis'in 1924 yılındaki sözü, yani Marksist hukuk teorisine yapılan katkıların "yoksul" olduğu şeklindeki düşüncesi, bazı küçük düzeltmelerle birlikte bugünün gerçekliğine uymaktadır.[3] Ancak buna rağmen, yayın sayısındaki artışların da gösterdiği gibi, günümüzde bu sorulara yönelik –meşru- bir araştırma ilgisi de aynı zamanda ortaya çıkmış bulunmaktadır.

---

[1] Marxistische Rechtstheorie zwischen Revolution und Stalinismus: Das Beispiel Pašukanis", *Kritische Justiz*, 1972/2, ss. 154-162.

[2] Ayrıntılı kaynakça ve aynı zamanda sosyalist hukuk teorisinin önemli ve kısmen de bilinmeyen metinleri yakında tarafımdan "Marksist ve Sosyalist Hukuk Teorisi" adı altında yayınlanacak olan ortak kitapta yer alacaktır (Kitapta yer alacak olan diğer yazarlar: F. Lassalle, K. Marx, A. Menger, F. Engels, K. Kautsky, E. Bernstein, P. Stučka, A. Gojchbarg, I. Razumovskij, E. Pašukanis, A, Vyšinskij, Čchikvadze, P. Chalfina, A. Rappoport, U. Cerroni, N. Poulantzas, W. Paul)

[3] Pašukanis, *Obščaja teorija prava i Marksizm* (*Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*), 3. Baskı, Moskova, 1927; Almanca çevirisi: Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus: Versuch einer Kritik der juristischen Grundbegriffe*, çev. Edith Hajós, Frankfurt/M: Verlag Neue Kritik, 1966, s. 9. Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır. [Türkçe çevirisi: Evgeny B. Pašukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim Yayınları, 2002].

Sosyalist ülkelerdeki, özellikle de Sovyetler Birliği'ndeki dogmatikleştirilmiş sosyalist hukuk teorisi, Marksist hukuk teorisine yönelik tartışmaları kolaylaştırmamaktadır.[4] Stalinizmin devrimci Marksist hukuk teorisi[5] alanında neden olduğu kesinti, kalıcı hale gelerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Devrimci-eleştirel hukuk kavramından Stalinist hukuk kavramına geçiş, çelişkili gibi de görünse, pek çok kimse tarafından devrimci Marksist hukuk teorisi ile özdeşleştirilen bir isim olan hukuk teorisyeni Paşukanis'in şahsında[6] gerçekleşir. Aşağıda bu dönüşüm ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, örneğin Negt'in Deborin ve Buharin'in tarihsel materyalizmi için yaptığı gibi, Paşukanis'in erken dönem çalışmalarında bir tür meşrulaştırma biliminin (*Legitimationswissenschaft*) temellerinin atılıp atılmadığı sorusu da sorulacaktır.[7]

II.

Paşukanis'in yaşamına ve etkisine kısaca değinilecek olursa, onun devrimciliğinden önceki gelişimi hakkında elimizde bilgi olmadığını görürüz. İsmi 1924 tarihinde bir gök cismi gibi Marksist literatürün içerisinde belirir. Komünist Akademi önünde sunduğu bir bildirisini genişleterek ünlü eseri *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'i yayınlar. Eserin 1927 yılına kadar üç baskısı yapılır ve 1929 yılında Almanca'ya çevrilir. Paşukanis bu dönemde ortaklaşa *Hukuk Devrimi* adlı dergiyi yayınladığı ve Komünist Akademinin Hukuk Bilimleri Birimini yönettiği Stuçka[8] ile birlikte Sovyetlerin en önemli hukuk teorisyenidir.

---

[4] Pfaff'ın ifadeleri bilimsel olarak nitelendirilemez. Bkz. D. Pfaff, *Die Entwicklung der sowjetischen Rechtslehre*, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1968. Bunun için benim ARSP konusundaki eleştirime bakınız.

[5] Kanıtlar için bkz. N. Reich, "Oktoberrevolution und Recht", *Kritische Justiz*, 1971/2, s. 133 vd.

[6] Rosenbaum, Paul ve Böhler bu konuya değinmiyorlar. Bkz. W. Rosenbaum, "Zum Rechtsbegriff bei Stučka und Pašukanis", *Kritische Justiz*, 1971/2, s. 148 vd.; W. Paul ve D. Böhler, "Rechtstheorie als kritische Gesellschaftstheorie. Aktualität und Dogmatismus der marxistischen Rechtstheorie am Beispiel von Eugen B. Paschukanis", *Rechtstheorie*, 1972/1, s. 75

[7] O. Negt, (Giriş) N. Bucharin ve A. Deborin, *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1969, s. 7 vd.

[8] Bu konuda Stuçka'nın kitabına yazdığım giriş bölümüne bakınız: *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, çev. Norbert Reich, Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag, 1969, s. 20 vd.

Buharin'in Stalinizmin başlangıcını simgeleyen yıkılışının Paşukanis'in etkin hale gelmesindeki katkısı yadsınamaz. Aşağıda da değinileceği gibi, çalışmasında kapsamlı bir özeleştiri yapmak zorunda kalmasına rağmen, öncü konumunu devam ettirmeyi, hatta onu daha da sağlamlaştırmayı başarır. Bunun için, Marksist hukuk teorisinin temellerini birlikte attığı Stuçka ile olan dostluğunu ve işbirliğini feda eder.

Paşukanis 1931'den 1937'ye kadar olan dönemde Sovyet hukuk biliminin beynidir. Akademinin Sovyet Yapılanması Enstitüsü'nü yönetir, sonradan isim değişikliğine giden hukuk teorisi alanındaki dergiyi yayınlar, adalet komiserliğinin ikinci başkanlığına atanır ve 1935-36 yılları arasında anayasa komisyonunda görev alır. Yükselişi gibi düşüşü de ani olur: Vışinski ve başkaları tarafından yürütülen bir linç kampanyası çerçevesinde halk düşmanı olarak damgalanır ve mahkemeye çıkarılmadan NKVD'nin [SSCB'nde halk komiserliği: Narodny Kommissariat Vnutrennich Del, ç.n.] bodrumlarında kurşuna dizilir. Bu tarihten itibaren eserlerinin anılması/alıntılanması yasaklanır. Hukuk teorisi yıllıkları içerisindeki ismi silinir.

20. Parti Kongresi'nde alınan de-stalinizasyon kararıyla birlikte Paşukanis'i nesnel olarak ele almak tekrar mümkün hale gelir.[9] Ancak Stuçka'nın hukuk alanındaki düşüncelerinin yaşadığı Rönesans'ın benzeri, Paşukanis'in düşünceleri için söz konusu olmamıştır. Paşukanis'in hukuk teorisi ile ilgili esaslı bir tartışma hâlâ gerçekleşmemiştir.

III.

Paşukanis'in hukuk teorisine yönelik erken dönem çalışmaları doğru anlaşılmak isteniyorsa, onun genel bir hukuk teorisinden çok *medeni hukuk teorisi* ortaya koyduğu unutulmamalıdır. Bunu Paşukanis'in kendisi de dile getirir: "Burjuva özel hukukunun ana hatları aynı zamanda hukuki üstyapının karakteristik özellikleridir".[10] Paşukanis, özellikle Marx'ın *Kapital*'de ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde yer alan düşüncelerini hareket noktası olarak alır. Marx *Kapital*'de hukuki

[9] Örneğin bkz. M. S. Strogovič, "U istokov sovetskoj juridičeskoj nauki" (Sovyet Hukuk Biliminin Kaynakları), *Socialističeskaja zakonnost*, Nr. 10, 1957, s. 19 vd.

[10] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 13.

ilişkilerin oluşumunu ana hatlarıyla şu şekilde açıklar: Metalar piyasaya kendi başlarına gidemez ve kendi kendilerini mübadele edemez. Dolayısıyla, bunları ellerinden tutan kimseleri, yani meta sahiplerini de tanımamız gerekir. Metalar şeylerdir ve bundan ötürü insanlar karşısında direnme güçleri yoktur. Gerektiği zaman, insan zor kullanabilir, diğer bir deyimle, bunları alabilir. Bu şeyleri meta olarak birbirlerinin karşısına çıkarmak için, bunları ellerinin altında bulunduran kimselerin birbirleri karşısında iradeleri bu şeylerde tezahür eden kişiler olarak yer almaları gerekir; böylece, biri ancak diğerinin iradesiyle, yani her biri ancak her iki tarafın katıldığı bir irade beyanıyla, kendi metasını elinden çıkararak yabancı metanın sahipliğini elde eder. Bu nedenle, bu kimselerin karşılıklı olarak birbirlerini özel meta sahipleri olarak kabul etmeleri zorunludur. Sözleşme sistemi hukuk sistemi içinde gelişmiş olsun olmasın, bir sözleşme biçiminde olan bu hukuki ilişki, kendisinde iktisadi ilişkinin yansıdığı bir irade ilişkisidir. Bu hukuk veya irade ilişkisinin içeriğini belirleyen, bizzat iktisadi ilişkinin kendisidir".[11] Marx *Gotha Programının Eleştirisi*'nde proletarya devrimi sonrası toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine yönelik belirlemelerde bulunur. Her ne kadar üretim araçlarının özel mülkiyeti ortadan kaldırılsa da, paylaşım henüz komünist prensibe göre ("herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre") olmayacaktır. Marx'ın üstüne basa basa söylediği gibi, tüketim araçlarının bireysel paylarının düzenlenmesinde hâlâ "burjuva hukukuna" ihtiyaç vardır. "Burjuva hukukunun dar ufku" henüz aşılmamıştır. Bu ancak toplumun yüksek komünist evresinde gerçekleşir.[12] Lenin, Marx'ın bu düşüncelerini alıp, proleter devrim sonrasında sosyalist hukuk gibi başka bir hukukun değil, sadece burjuva hukukunun var olacağı tespitinde bulunur.[13]

---

[11] Karl Marx, *Das Kapital*, 1. Cilt, MEW 23, Berlin/DDR: Dietz Verlag, 1962, s. 99-100. [Türkçe çevirisi: Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, Almancadan çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satılgan, İstanbul: Yordam Kitap, Nisan 2011, ss. 93-94]

[12] Karl Marx, *Kritik des Gothaer Programms*, MEW 19, Berlin (DDR): Dietz Verlag, 1962, ss. 20-21. [Türkçe çevirisi: Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 2002, ss. 30-31].

[13] Wladimir Iljitsch Lenin, *Staat und Revolution: Die Lehre des Marxismus vom Staat und die Aufgaben des Proletariats in der Revolution*, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1967, s. 98 vd. [Türkçe çevirisi: Vladimir İ. Lenin, *Devlet ve Devrim: Marksist Devlet Öğretisi ve Proletaryanın Devrimdeki Görevleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009, s. 105 vd.].

Marx'ın her iki görüşü, başka yerlerde de tekrarlanan hukuk teorisine yönelik *eleştirel bir yaklaşım* içermektedir. Paşukanis, bu nedenle, teorik çalışmalarında "hukuki biçimin tarihsel koşullara bağlılığını"[14] ortaya koymaya çalışırken, Marx'ın mirasını doğru değerlendirdiğine inanmaktadır. Hukuk, bu durumda, kendisini meta trafiğinin hukuki bir aracı olarak gösterir. Hukuk, para-meta dolaşımının ve eş değer mübadelesinin bir ürünüdür. Marx'ın politik ekonomisi, meta ilişkilerinin oluşumunu mal sahibi, meta, para vb. kavramlarla açıklarken, Paşukanis bu anlayışı hukuk teorisi için uygulamak ister. Mal sahibi kategorisi hak sahipliğine, meta mübadelesi ise sözleşme biçiminin öne çıkmasına karşılık gelir. Kapitalist toplumun politik ekonomisinde meta trafiğinin kendisini kabul ettirmesine paralel olarak "insan ilişkilerinin hukukileştirilmesinin gerçek süreci"[15] yürür. Ekonomik meta fetişizmi, varlığını burjuva toplumunun *hukuk fetişizmi* içerisinde sürdürür. Sadece özel hukukun genel soyut kategorileri değil, aynı zamanda burjuva devleti için adeta yapılandırıcı nitelikte olan hukuk devleti ideolojisi de burada kaynak bulur. Paşukanis şöyle yazar: "Sadece kapitalist burjuva toplumu hukuki durumun toplumsal ilişkilerde bütünlüklü bir kesinliğe ulaşması için gerekli bütün koşulları oluşturur".[16]

Buradan da, hukuk teorisi açısından, gerçek anlamda hukukun sadece soyut meta sahiplerinden oluşan burjuva toplumunda var olduğu sonucu ortaya çıkar. "Hukuk, yalnızca burjuva ilişkilerinin tam olarak geliştiği durumlarda soyut bir karakter alır. Her insan genel olarak insana, her emek toplumsal açıdan yararlı olan genel emeğe, her özne soyut hukuk öznesine dönüşür. Aynı zamanda norm da soyut genel yasanın tamamlanmış mantıksal bir biçimine bürünür. Hukuki özne, bulutlu gökyüzüne konmuş soyut bir meta sahibidir".[17]

Paşukanis'in hukuk teorisinin temel sonucu *hukuk kavramını indirgeyerek* onu devrimci hale getirmesidir. Burjuva toplumu, hukuki gelişimin tepe noktasını ve aynı zamanda tanrısallaştırılmış halini de oluşturur. Hukuk, burjuva toplumu *öncesinde* sadece ilkel bir

[14] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 37.

[15] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 12.

[16] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 30.

[17] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, ss. 99-100.

biçimken, "meta üreticileri arasındaki ilişkiler en gelişmiş hukuki dolayımı ortaya çıkarır. Bunun bir sonucu olarak her türlü genel hukuk öğretisi ve her türlü 'saf hukuk bilimi', pazara mal sahibi olarak çıkmış insanların ilişkilerinin tek taraflı, diğer bütün koşullardan soyutlanmış tanımlamasıdır".[18]

Paşukanis'e göre hukuk, proletarya devriminden *sonra* sadece Marx'ın gösterdiği dar sınırlar içerisinde anlam kazanabilir. Bu geçiş döneminde *hukuk kurallarına* ve *teknik kurallara* dayalı bir düalizm hüküm sürer. Hukuk kuralları, geçiş döneminde yeni ekonomik politika izin verdiği ölçüde meta dolaşımı ile bağlantı kurar. Teknik kurallar, sosyalist sektörün üretim ve mübadele alanını düzenler. Teknik kural amaç tarafından belirlenirken, eş değerde meta mübadelesine aracılık eden hukuki kural aslında amaçsızdır. "Hukuki düzen için amacın kendisi sadece meta dolaşımıdır".[19]

Çok kısa bir şekilde özetlenen bu hukuk teorisi geniş bir alana yayılan sonuçlar ortaya çıkarır. Stuçka'nın sözünü ettiği türden bir proletarya veya Sovyet hukuku doğası gereği mümkün değildir. Sosyalizme ve komünizme geçiş döneminde etkide bulunacak olan sadece *burjuva* hukukudur. Paşukanis, Marx'a dayanarak şunu söyler: "Marx'ın da öngördüğü gibi, sosyalist bir üretim organizasyonu içerisinde de (gelişmiş komünizme geçiş gerçekleşinceye kadar) varlığını sürdürecek olan eş değer mübadelesinin artıkları, sosyalist toplumu 'dar burjuva hukuk ufku'na dahil olmaya zorlayacaktır".[20] Ancak bu yolla hukuki biçim sosyalist veya proleter bir hal almaz: "Ahlâkın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğunu göz önünde bulundurmak gerekiyor. Proletaryanın bu biçimi kullanmak zorunda kalmış olması, hiçbir şekilde onu sosyalist bir içerikle geliştirebilme olanağı anlamına gelmez. Bu biçimler o içeriği içselleştirecek durumda değiller ve gerçekleştikleri ölçüde yok olacaklardır".[21]

---

[18] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 16.

[19] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 77.

[20] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 13.

[21] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 142.

Paşukanis bu nedenle geçiş döneminde hukuk ve teknik kural arasında bir düalizm gözlemler. Bir ifade olarak hukuk, daha doğrusu burjuva ilişkilerinin temelleri yok olur, teknik kurallar önem kazanır. Komünist toplumda teknik kurallar, işlevsellik ilkesi ve politika soyut burjuva hukukunu alt etmiştir.

Paşukanis'in hukuk teorisi böylelikle sönümlenme [ortadan çekilme] teorisiyle sonlanacak olan hukuk kavramının kökten eleştirisine dönüşür. Eğer hukuk kavramı meta dolaşımının bir ürünüyse onun yerini planlı ekonomi aldığında yok olmak zorundadır. Paşukanis hâlâ planlı ekonomide meta mübadelesinin olmayacağı görüşünden hareket etmekteydi – Stalinizm bu tezi daha sonra "sosyalist meta mübadelesi" öğretisinde açıkça reddedecektir. Paşukanis şöyle ifade eder: "Burjuva hukukunun kategorilerinin yok olması bu koşullar altında burjuva hukukunun kendisinin yok olması, yani hukuki durumun insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ortadan kalkması anlamına gelecektir".[22] Bu hukuk teorisi hukukla ilgilenmenin bilimsel olarak gereksiz olduğu sonucuna yol açar. Burada da Marx'ın hukukun kendisine ait bir tarihinin olmadığı şeklindeki sözleri göz önünde bulundurulmuştur.[23] Hukuki ideolojinin maskesi kesin olarak düşürülmüştür.

Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde yirmili yılların sonlarına doğru Paşukanis'in etkisiyle hukuk bilimi neredeyse tamamen yok olma noktasına gelmiştir. Paşukanis'in öğretisi meşrulaşma işlevini üstlenecek olan yeni bir sosyalist veya proleter hukuk ideolojisinin oluşmasını engeller. Hukuka yönelik saldırı her tutarlı Marksist hukuk teorisi gibi bütünlüklüdür: Hem burjuva hukukunu hem de proletarya devriminin gerçekleşmesinden sonraki geçiş dönemi hukukunu ele alır. Söz konusu olan sadece genel olarak hukukun teorik temellerinin eleştirisidir. Hukuk ve devrim zıt kavramlara dönüşürler. Üretim ilişkileri alanındaki devrim burjuva hukukunun üstyapısını ortadan kaldıracak ya da sadece Marx'ın belirttiği sınırlar dâhilinde geçiş döneminde varlığını sürdürecektir. İdeolojik devrim, hukuk devleti biçimine bürünmüş burjuva hukuk ideolojisine saldırır.

---

[22] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 34.

[23] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie*, MEW 3, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1969, s. 312.

Ancak Paşukanis, Marksist hukuk teorisinin bu dönüşümünü sorunlu varsayımlarla elde etmiştir. Paşukanis'in çalışmalarında yer alan ve (Marx tarafından tam olarak tanımlanmayan) farklı toplum biçimlerinde ortaya çıkan meta mübadelesinin etkisi ile ilgili politik-ekonomik yanlış anlamalara burada değinilmeyecek. Yukarıda da değinildiği gibi, Paşukanis hukuk teorisinin devrimcileştirici tutarlılığına hukuk kavramının anlamını büyük oranda daraltarak ulaşmıştır. Bu yöntemle fazla yol kat edilememiştir, çünkü geriye toplumsal yaşamın hukuk normlarıyla olmasa bile normlarla düzenlenmesi gereken pek çok alan kalmıştır. Rosenbaum, Stuçka'nın eleştirisinden yola çıkarak, haklı olarak, burjuva toplumunda sonuçta meta trafiğinin eş değer yasalarıyla açıklanamayacak birçok iktidar ilişkisi bulunduğuna işaret etmiştir.[24]

Paşukanis, hukuk kurallarıyla teknik kuralları karşı karşıya getiriyorsa, yaptığı şeyin etiket değişikliğinden öte bir anlamı olmadığı yönündeki suçlamayı da kabul etmek zorundadır. Hukuk kurallarıyla teknik kurallar arasındaki ayrım, hukuk kurallarının alanının teknik kurallar lehine daraltılması sayesinde gerçekleştirilmiştir. Paşukanis aslında dar burjuva hukuk ufkunu aşacak bir yol göstermiş, ancak insanın özgürlüğünü kavramaktan uzak kalmıştır. Devrimci hukuk öğretisi bu nedenle gerçekte sadece bir alanda, burjuva hukukunun temel kategorisini sorgulamada devrimcidir. Diğer boyut, yani sosyalist bir toplumda, ister politika isterse teknik kurallar aracılığıyla gerçekleştiriliyor olsun, otoriter-zorlayıcı düzenleme mekanizmalarının hangi ölçüde gerekli olduğu hiç sorulmamış ve dolayısıyla yanıtlanamamıştır. Hukuk kavramı çok dar olduğu için özgürleştirici talepleri içine alamamıştır. Oysa Marx ve Engels devrimci bilinçlerini keskinleştirmek için proletaryanın hukukundan söz ederler.[25] Özgürleşme hukuk aracılığıyla değil, aksine hukuka karşı gerçekleşir, ancak bu durum teknik-planlamacı ilişkilerin otoriter düzenleme mekanizmalarına da yol açar.

Rejsner gibi Sovyet döneminin diğer bazı hukuk teorisyenleri, üretim ve mübadele ilişkilerinin yerine daha önceki ideolojik boyutlu

[24] Rosenbaum, "Zum Rechtsbegriff bei Stučka und Pašukanis", s. 157.

[25] Marx ve Engels, *Die deutsche Ideologie*, MEW 3, s. 305.

baskı hukukunu değil de proletaryanın sezgisel adaletini koyarak çok daha da ileri giderler.[26]

Hukuk kurallarıyla teknik kuralların, burjuva hukuk kategorileriyle proletaryanın politik önlemlerinin karşı karşıya konulması, Paşukanis'in daha sonraki yasa/meşruiyet teorisi (*Legitimationstheorie*) ile bağlanacağı noktayı göstermektedir. Önemli olan sadece politika kavramını hukuk kavramıyla yeniden ilişkilendirmek ve proleter hukuku proletarya diktatörlüğünün politikası olarak yeniden tanımlamaktı. Kendi hukuk teorisinin diyalektiği, bu aşamada dahi, Sovyet hukuk teorisinde sonradan gerçekleşecek olan Stalinist değişimin temel düşüncelerinin şekillenmesini istemektedir.

IV.

Paşukanis'in Stalinist dönüşümü 1929, 1930, 1931 ve 1936 yıllarıyla anılabilecek pek çok evrede gerçekleşir. Bunlara aşağıda biraz daha ayrıntılı bakılacak. Paşukanis'in eserlerinin analizi aynı zamanda Stalinizmin hukuk teorisi alanındaki gelişiminin teorisine katkı sağlamaktadır.

O halde Stalinist bir hukuk teorisinin özellikleri nelerdir? Bu özellikler öncelikle hukuk kavramını yüceltmesiyle ilintilidir. Stalinist hukuk teorisinde artık asıl olan hukuki biçimin sönümlenme teorisi değil, aksine proletarya devletinde hukuk kavramının kusursuz bir şekilde geliştirilmesidir. Paşukanis'in daha önce yaptığı uyarı, yani proletaryanın kendi devletine ve hukukuna karşı eleştirel olması gerektiği unutulmuştur. Bir ülkede sosyalizmin oluşturulmasıyla birlikte hukukun da yeni toplumsal sistemin belli bir kategorisi haline gelmesi gerekir. Başta Stuçka tarafından formüle edilen proleter geçiş dönemi hukuku[27] hukuki üstyapıdaki değişiklikleri teorik olarak kavramada artık yetersiz kalır. Hukuk, *proletarya diktatörlüğü tarafından uygulanan politikanın bir biçimi* haline gelir.[28]

---

[26] Reich, "Oktoberrevolution und Recht", s. 144.

[27] Reich, "Oktoberrevolution und Recht", s. 143.

[28] Paşukanis ve Gincburg (yay. haz.), *Kurs sovetskogo chozjajstvennogo prava* (Sovyet Ekonomi Hukukunun Yönü), 1. Cilt, Moskova 1935, s. 6.

Burada proletarya diktatörlüğü kendi devlet iradesini dışa vurur. Sosyolojik bir hukuk öğretisi ile özgürlükçü olmayan ve sadece *güce odaklanan* tamamen normatif bir hukuk öğretisine adım atılır. Toplumsal biçimi ve ona bağlı olan hukuki düzenleme ve koruma olanaklarını belirleyen toplumsal ilişkiler değil devlettir, daha doğrusu partinin en üst organlarıdır. Bu durum daha sonra vazgeçilecek olan proletarya diktatörlüğünün "sosyalist toplumun üretken gücü" olduğu şeklindeki absürt öğretide de yansımasını bulur. Böylece altyapı ve üstyapı arasındaki ilişki öznel bir biçimde tersyüz edilir: Engels'in sonraki yazılarında değindiği gibi, üstyapının rolü sadece aktif bir yaratıcılıkla sınırlı değildir,[29] bilakis üstyapı aynı zamanda altyapıyı belirler. Böylece "üstten devrim" olarak nitelenen durum da ideolojik olarak gerekçelendirilmiş olur.

Paşukanis Stalinizmin en ön saflarında mücadele etmiştir. Sadece kendi düşüncelerinden vazgeçmekle kalmamış, aynı zamanda yeni Stalinist hukuk anlayışını da şekillendirmiştir. Paşukanis böylece Stalinist döneminde Marksist hukuk teorisinde ağır sonuçlara yol açan ve bugüne kadar da aşılamayan gelişimi başlatmıştır. Marksist hukuk teorisi iki kola ayrılmıştır: Bir yandan sosyalist toplumun hukuki üstyapısındaki değişikliği teorik olarak kavrama görevini ifa eden bir yasa/meşruiyet bilimidir (*Legitimationswissenschaft*); öte yandan burjuva hukukuyla her zaman bilimsel olarak karşı karşıya gelip tartışmayan bir teoridir. Böylece Paşukanis'in erken dönem eseri *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'de içerilen hukuk olgusunun genel bir araştırmasından vazgeçilmiştir. Artık *genel* bir Marksist hukuk teorisinden değil, aksine tamamen farklı iki ayrı hukuk teorisinden bahsedilmektedir: Proleter ya da sosyalist hukuk teorisi ve burjuva hukuk teorisi. Paşukanis bekleneceği gibi ilgisini proleter ya da sosyalist hukuk teorisine yöneltirken, Marksist hukuk teorisinin ikinci dalını ihmal eder.

Şimdi de, sayesinde Stalinist yaklaşımların oluşumunun ve uygulanışının açıkça gösterilebileceği Paşukanis'in dönüşümündeki tekil evrelere geçmek istiyorum. Paşukanis, 1929 tarihli "İktisat ve Hukuki

[29] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Briefe. Januar 1888 bis Dezember 1890*, MEW 37, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1967, s. 465, 491.

Düzenleme" adlı makalesinde ilk yön düzeltmesini gerçekleştirir.[30] Üstyapının altyapıya olan yansımasını ele aldığı çalışmasında üstyapı organizasyonunun, yani devletin, altyapının bir parçası haline geldiği şeklindeki şaşırtıcı tespite ulaşır. Erken dönem çalışmalarıyla kurduğu tek bağlantı sönümlenme teorisini burada da yinelemesidir: "Ekonomik süreçlerin bilinçli düzenlemesinin artan öneminin ve esasen sosyalist toplumun temel bir özelliği olarak bilinçli kolektif istencin tarihsel materyalizm temelinde geliştirilmesinin hukukun artan rolü ile aynı anlama gelmediği, aksine kaçınılmaz yok oluşunun kendisine eşlik ettiği, bizim açımızdan bugün tartışma götürmez".[31]

Paşukanis, "Teorik Hukuk Cephesinin Durumu" adını taşıyan 1930 tarihli ikinci bir makalede düşünsel konumundan geri adım atmaya devam etmiştir.[32] Burada hukuk biliminin "burjuva pozisyonundan" ve Stuçka'dan ziyade kendi kitabına eleştiri yöneltmiştir. Pazar ilişkilerinin hukuk için taşıdığı anlamı gözünde büyüttüğünü açıklamıştır. Eserinin hukuku sınıfsal içeriğin, sınıfsal esas ve biçiminin bir bileşkesi olarak ortaya koymak için yeter derecede diyalektik içermediğini savunmuştur. Biçim ve içerik arasında yapay bir ayrıma gidilmiştir. Paşukanis, hukukun belirgin özelliğini ortaya koymadan, kendi hukuk teorisinin aslında sadece burjuva özel hukukuna uyduğunu söylemiştir. Ancak burada da yine kendisine ait sönümlenme teorisinde ısrar etmiş; Proletarya hukukuna ait bir sistem değil, proleter politikaya ait dinamik bir sistem talep etmiştir. Hukukun ileriye yönelik hareketi engellememesi gerekir. Devrimci yasallık hukuki değil politik bir görevdir. Paşukanis böylece kolektifleştirmenin güncel taleplerini ifade etmiş olur. Dolayısıyla hâlâ geçiş dönemi hukukunun bağımsız bir işlevi olmamasına özel bir anlam yükler. Paşukanis, sonuç olarak proletarya hukuku kavramına karşı çıkar. Marx'ın da öğrettiği gibi geçiş döneminin özel bir formasyonu olmadığını, aksine proletarya hukuku formülünün tam anlamıyla tutucu unsurlara sahip olduğunu dile getirir.

---

[30] *Revoljucija prava*, Sayı: 4-5, 1929, s. 12.

[31] *Revoljucija prava*, Sayı: 4-5, 1929, s. 14.

[32] "Položenie na teoretičeskom pravovom fronte", *Sovetskoe gosudarstvo i revoljucija prava* (SGiRP), Sayı: 11-12, 1930, s. 25 vd.

Ancak kendi pozisyonuna getirdiği bu yeni tanımlama tutarlı değildir. Paşukanis, eski kitabını, meta dolaşımına dayalı olması nedeniyle hukuk kavramını çok dar tuttuğu için eleştiriyorsa, artık proleter hukuk kategorisinden vazgeçmesi için de bir neden yoktur. Hukuk ve politika arasında yapılan ayrım da belirgin değildir, çünkü hukuk bilinçli bir şekilde politikanın bir aracı olarak kullanılabilir, ki bu da Stalinist pratiğe uygundur. Paşukanis eski konumunu kaybetmiş ve yarı yolda da kalamayacağı için yeni yolun sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır. Yeni Stalinist doktrini resmen hukuk teorisinin bir parçası haline getirecek olan Sovyet devlet ve hukuk yetkilileri kongresi için 1931 yılında kaleme aldığı temel raporunda bir sonraki adımı da ortaya koymuştur.[33] Burada sönümlenme teorisinden ve özel bir kategori olarak Sovyet hukukundan bahsedilemeyeceği şeklindeki düşünceden vazgeçilmiştir. Yeni öğretiye göre, artık bütünlüklü kaynağını toplumsal ilişkilerin değil de proletarya diktatörlüğünün, yani devlet iradesinin oluşturduğu tutarlı bir Sovyet hukuku vardır. Bu Sovyet hukuku proletarya diktatörlüğünün politikası tutarlı olarak formüle edildiği için tutarlıdır. Aslında Paşukanis Sovyet hukukunun bu kategorisinin sürekli diyalektik hareketlilik içinde olduğunu ve esneyip bükülmeyen soyut bir sistem haline gelemeyeceğini eklemiştir. Ebedi bir hukuk düşüncesi Marksizme yabancıdır. Fakat buna rağmen söz konusu olan yeni teorik bilgilere ulaşmak değil, aslında geri adım atmaktır. Hukuk eleştirisi çoktan hukuk kavramının haklı çıkarılmasına dönüşmüştür. Hukuk kavramı artık sosyolojik olarak değil, normatif olarak ele alınmaktadır.

Bu kongrenin kararları büyük oranda Paşukanis'in çalışması çerçevesinde şekillenir ve aynı zamanda onun hukuka olan soyut yaklaşımını da mahkûm eder.[34] Bununla birlikte Paşukanis Stuçka ile birlikte Sovyetler Birliği'nin en önemli hukuk teorisyeni olarak tanımlanır. Burada geçiş dönemi hukukunu esas alan yeni teorinin proletarya diktatörlüğünün resmi ifadesi olduğu açık bir şekilde ilan edilir. Karara göre Sovyet hukukunun özel niteliği sınıfsal karakterinden,

[33] "Za marksо-leninskuju teoriju gosudarstva i prava" (Marksist-Leninist Devlet ve Hukuk Teorisi Üzerine), SGiRP, Sayı: 1, 1931, s. 19.
[34] SGiRP, Sayı: 3, 1931, s. 150.

Ekim Devrimi'nden, proletarya diktatörlüğünden, ulusallaşmadan, sosyalist unsurların kapitalizme galip gelmesinden, Sovyet hukuk sisteminin bütünlüğünden ve sosyalizme doğru giden ekonomik gelişmeden kaynaklanır.[35]

Ancak büyük oranda Paşukanis'in katkısıyla şekillenen bu düşünceler Stalinist sistem için henüz yeterli değildir. Hazırlanan 1936 Anayasasında Paşukanis'in teorik payının ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Ancak katkıda bulunduğu bu anayasa hukuk kavramına daha da güç kazandırmıştır. Bu anayasa, sosyalizmi kendine özgü bir toplum biçimi olarak, yani üretim araçlarının sosyalist mülkiyetine ve planlı ekonomiye dayanan bir toplum biçimi olarak kurgular. Üstyapı alanında da buna uygun olarak sosyalist devlet ve kendine özgü bir kategori olarak *sosyalist hukuk* yer alır. Paşukanis, son çalışmasında, özeleştiriye dayanan 1936 tarihli makalesinde, yeni öğretiyi ilan edecektir.[36] Kendisine ait on yıl önceki sönümlenme teorisini "oportünist saçmalık" olarak niteleyecektir. Marksist öğretide yer alan geçiş dönemi burjuva hukuku [deyimi] yeniden yorumlanır ve orada söz konusu olanın aslında burjuva hukuku değil, sadece burjuva hukukunun varolan toplumsal koşullar altında tamamen yeni bir içerik almış bir görünüşü olduğu savunulur. Paşukanis hukukun, devletin ve ahlâkın burjuva biçimler olduğu şeklindeki eski görüşünü de yine "Marksizm-Leninizm ile ilgisi olmayan" hatalı bir öğreti olarak nitelendirmiştir. Proleter devletin yeni hukuku sosyalist olarak tanımlanır ve sosyalist niteliği de tarihsel olarak Ekim Devrimi ile başlatılır: "Büyük sosyalist Ekim Devrimi kapitalist özel mülkiyete büyük bir şamar vurmuş ve hukukun yeni sosyalist sistemi için zemin hazırlamıştır". Sovyet hukuku kavramının ve onun (proletarya devletinin hukuku olarak) sosyalist esasının temelleri buna dayanmaktadır. Vışinski bir yıl sonra tam da bu sözleri alıp Paşukanis'in (çoktan terk ettiği) eski öğretisine karşı kullanır.

---

[35] SGiRP, Sayı: 3, 1931, s. 147.

[36] *Sovetskoe gosudarstvo*, Sayı: 3, 1936, s. 8. M. Jaworsky (çev. ve yay. haz.), *Soviet Political Thought: An Anthology*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1967, s. 315.

V.

Paşukanis'in hukuk teorisindeki evreleri tekrar kısaca özetlemek gerekirse: Paşukanis, eleştirel bir hukuk teorisinden Sovyet toplumunun hukuk kavramının yüceltilmesine ulaşmıştır. Kendisine ait genel hukuk öğretisinden, Sovyet hukuku ve kapitalist burjuva hukuku olmak üzere ikiye bölünmüş bir hukuk teorisi doğmuştur. Sönümlenme tartışmasında ifade bulan devrimci hukuk öğretisi, mevcut hukuka ideolojik meşruiyet kazandırma uğruna terk edilmiştir. Paşukanis, erken döneminde Sovyet hukukunun ideolojik eleştirel sorgulamasını yaparken, daha sonra bundan tamamen vazgeçmiştir. Hukuk kavramı artık sosyolojik değildir; yani meta üretiminin belirli bir biçimi olarak kavranmamaktadır. Aksine normatiftir, yani hâkim sınıfın iradesinden doğmuş bir biçim olarak anlaşılmaktadır.

Bu radikal dönüşümün yeni dönem hukuk teorisi içerisinde benzer örnekleri vardır. Söz konusu olan dönüşüm şu soruyu karşımıza çıkarıyor: Burada önemli bir bilgenin kişisel trajedisiyle mi karşı karşıyayız? Yoksa Paşukanis'in çıkış noktası daha en başından itibaren yanlış mıydı?

Bana göre Paşukanis altyapı-üstyapı öğretisini doğru bir şekilde anlamamış ve hem erken döneminde hem de geç dönem çalışmalarında hiçbir zaman doğru olarak uygulayamamıştır.[37] Marx'ın hukukun hiçbir zaman ekonomik yapılandırmadan ve toplumun ondan doğan kültürel gelişiminden daha yüksekte olamayacağı şeklindeki sözlerini anımsatıyorum.[38] Bu sözler Paşukanis'in 1924 yılında genel hukuk teorisi içerisinde geliştirdiğinden daha geniş bir hukuk kavramı içermektedir. Hukuk kuralı ve teknik kural arasındaki belirgin karşıtlık daha tanımlanması gereken bu hukuk kavramına yabancıdır.

---

[37] Bkz. Stuçka ile ilgili yaptığım giriş, s. 37 vd.

[38] Marx, Kritik des Gothaer Programms, *MEW 19*, s. 22.

Kaynakça

Jaworsky, Michael. (çev. ve yay. haz.) *Soviet Political Thought: An Anthology*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1967.

Lenin, Wladimir`Iljitsch. *Staat und Revolution: Die Lehre des Marxismus vom Staat und die Aufgaben des Proletariats in der Revolution*, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1967.

Marx, Karl. *Das Kapital*, 1. Cilt, MEW 23, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1962.

_____. *Kritik des Gothaer Programms*, MEW 19, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1962.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Briefe. Januar 1888 bis Dezember 1890*, MEW 37, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1967.

_____. Die deutsche Ideologie, *MEW 3*, Berlin (Doğu): Dietz Verlag, 1969.

Negt, Oskar. (Giriş) N. Bucharin ve A. Deborin, *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1969.

Paschukanis, Eugen. *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus: Versuch einer Kritik der juristischen Grundbegriffe*, çev. Edith Hajós, Frankfurt/M: Verlag Neue Kritik, 1966.

Pašukanis, Evgenij Bronislavovič ve *Gincburg*, *Leonid* Jakovlevič. (yay. haz.) *Kurs sovetskogo chozjajstvennogo prava* (Sovyet Ekonomi Hukukunun Yönü), 1. Cilt, Moskova, 1935.

Pašukanis, Evgenij Bronislavovič. *Obščaja teorija prava i Marksizm* (*Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*), 3. Baskı, Moskova, 1927.

Pašukanis, Evgenij Bronislavovič. "Položenie na teoretičeskom pravovom fronte" (Teorik Hukuk Cephesinin Durumu), *Sovetskoe gosudarstvo i revoljucija prava* (SGiRP), Sayı: 11-12, 1930, ss. 16-49.

Pašukanis, Evgenij Bronislavovič. "Za markso-leninskuju teoriju gosudarstva i prava" (Marksist-Leninist Devlet ve Hukuk Teorisi Üzerine), SGiRP, Sayı: 1, 1931.

Paul, Wolf ve Böhler, Dietrich. "Rechtstheorie als kritische Gesellschaftstheorie. Aktualität und Dogmatismus der marxistischen Rechtstheorie am Beispiel von Eugen B. Paschukanis", *Rechtstheorie*, 1972/1, ss. 75-82.

Pfaff, Dieter. *Die Entwicklung der sowjetischen Rechtslehre*, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1968.

Reich, Norbert. (Giriş) Petr I. Stučka, *Die revolutionäre Rolle von Recht und Staat*, çev. Norbert Reich, Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag, 1969.

_____. "Oktoberrevolution und Recht", *Kritische Justiz*, 1971/2, ss. 133-147.

Rosenbaum, Wolf. "Zum Rechtsbegriff bei Stučka und Pašukanis", *Kritische Justiz*, 1971/2, ss. 145-165.

Strogovič, Michail Solomonovič. "U istokov sovetskoj juridičeskoj nauki" (Sovyet Hukuk Biliminin Kaynakları), *Socialističeskaja zakonnost*, Sayı: 10, 1957.

Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri[1]

Ateş Uslu

Giriş

1917 Kasım'ında Rusya'da siyasi iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin gündemine gelen başlıca sorunların arasında hukuksal yapıların dönüştürülmesi bulunuyordu. Sosyalist inşa sürecinde "suç" tanımından aile ve miras sorunlarına, devlet idaresinden seçim ve temsil sistemine kadar uzanan geniş bir alanda dönüşümler yapılması gündemdeydi. Bu dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, söz konusu alanlarda oluşan ilişki biçimleriyle birlikte devrim öncesinde bu ilişkileri düzenleyen hukuksal yapının da dönüştürülmesini gerektiriyordu.

Yapılan dönüşümlerin sınıflı toplumlardan devralınan ilişki biçimleri ve toplumsal yapılar temelinde yükselmesi devrimin ilk yıllarında sosyalist kuruluşun niteliği üzerine tartışmalar doğurmuştu. "Geçiş dönemi" ve "sınıfsız toplum" gibi konulara farklı yaklaşımların yön verdiği tartışmalar hukuk alanına da yansıdı. Gerek Marx'ın ve Engels'in, gerekse Marksist düşünür ve yazarların yapıtlarında hukuk

[1] Daha önce *Praksis* dergisinin 11. Sayısında yayımlanmış olan makalenin düzeltilmiş ve genişletilmiş bir biçimidir.

üzerine kapsamlı bir görüşün geliştirilmemiş olması da başka alanlarda mümkün olan "alıntıcılık" ve kolaycılığı engelliyor, tartışmaların diğer alanlara göre daha verimli ve yaratıcı bir nitelik kazanmasını sağlıyordu. Böylece devrimin ilk on yılında hukuk konusunda belirtilen görüşlerde büyük bir çeşitlilik ortaya çıktı.

Böyle bir bağlamda şekillenen Sovyet hukuk doktrininde uluslararası hukukun konumu dikkate değerdir. Ceza hukuku, medeni hukuk, idare hukuku gibi alanlarda yapılan düzenlemelerin, belirli ölçülerde iç konsolidasyonunu sağlamış bir toplumda, geçmişten devralınan yapıların sınıfsız toplum perspektifine uygun olarak dönüştürülmesi suretiyle gerçekleştirilmesi mümkündür. Ancak uluslararası hukuk için durum tamamen farklıdır. Uluslararası hukuk, hukuksal yapıların istikrara ve eşgüdüme kavuşmasının mümkün olduğu konsolide bir toplumsal yapıyı değil, farklı toplumsal, ekonomik ve ideolojik formasyonlara sahip devletlerin ve devletlerarası örgütlerin ilişki içinde bulunduğu bir alanı düzenler. Uluslararası hukukun uluslararası politika ile yakın ilişkisi, tekil durumlara ve hakkaniyete göre şekillenebilen, devingen bir sistem olması, yazılı kaynaklardan çok geleneğe dayanması onu diğer hukuk dallarından ayıran özelliklerdir.

Uluslararası hukukun özgüllüğü, Sovyetler Birliği söz konusu olduğunda farklı bir anlam kazanır: Sovyet hukuk öğretisinin temelini oluşturan Marksizm varolan ulus-devlet sistemini -dolayısıyla uluslararası sistemi- mutlak ve aşılmaz bir veri kabul etmez, işçi sınıfı enternasyonalizmini ve dünya devrimini verili ulus-devlet sisteminin alternatifi olarak ortaya koyar. Marksizmin bu özellikleri, Sovyet hukuk doktrininde yerleşik uluslararası hukuk teorilerinden farklı açılımlar geliştirilmesi sonucunu doğurur. Yerleşik uluslararası hukuk anlayışlarında uluslararası hukuk öznelerinin eşit olduğu varsayılırken, Sovyet hukukçularının bir kısmı devletleri temel uluslararası hukuk öznesi olarak kabul eden bu anlayışların ötesine geçen bir yaklaşım geliştirmiş ve "uluslararası hukuk öznesi" tanımına işçi sınıfı, ezilen ulus gibi kategorileri de dahil etmişlerdir. Bununla birlikte, SSCB'nin reel politika açılımlarındaki gelişmelere paralel olarak uluslararası hukuk anlayışında da değişiklik yaşanmış, 1930'ların sonundan itibaren

Sovyet hukuk sistemi ve doktrininin yerleşiklik kazanmasıyla, *devleti* uluslararası alanın tek tanımlayıcısı olarak gören bir uluslararası hukuk yaklaşımı egemen olmuştur.

Bu gelişme süreci ilerleyen sayfalarda üç bölümde incelenecektir. Öncelikle devrimi izleyen yıllarla başlayıp 1920'lerin sonuna kadar süren dönemde uluslararası hukuk konusunda ortaya konan görüşler, özellikle de dönemin önde gelen hukukçularından Korovin'in yapıtlarında geliştirilen tutum değerlendirilecektir (I). Sonraki bölüm, 1930'lu yıllarda uluslararası hukuk konusunda yapılan tartışmaların tahliline ayrılmıştır (II); bu dönemde yapılan tartışmalar bir diğer ünlü Sovyet hukukçusunun, Paşukanis'in uluslararası hukuk üzerine yapıtlarında yoğunlaşmaktadır. Son olarak, 1930'ların sonundan itibaren yerleşiklik kazanan Sovyet uluslararası hukuk anlayışı incelenecektir (III).[2] *Glasnost* ve *perestroyka* döneminin uluslararası hukuk açılımlarına ise bu çalışma çerçevesinde değinilmeyecektir.

1. Geçiş Döneminin Uluslararası Hukuku: 1917-1930

Marx'ın ve Engels'in yapıtlarında ayrıntılı bir hukuk sistemi ya da bir genel hukuk teorisi bulunmamaktadır.[3] Marx sonrası Marksist yazında da bu konuda bir ilerleme kaydedilmemiştir.[4] Devrim sonrasında toplumsal ve ekonomik yapılarla birlikte, toplumsal ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olan hukuki yapıların da sosyalist dönüşümlere tâbi tutulması sorunuyla karşılaşan ilk dönem Sovyet hukukçuları büyük ölçüde özgün hukuki tezler geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda Sovyet doktrininde iki ayrı akımın belirdiği söylenebilir. Reisner ve Hoichberg gibi yazarlar hukuku sınıflı toplumlara ait bir sistem olarak

---

[2] Bu üç evre, genel olarak Sovyet hukukunun gelişme evrelerine de tekabül eder: devrimin ilk yıllarıyla başlayan ve özellikle NEP döneminde yoğunluk kazanan hukuki tartışmalar 1930'larda şahsi görüş ayrılıklarının ortadan kalkmaya başlamasıyla tıkanmış, bu geçiş dönemini izleyen 1940'lı yıllarda ise resmi hukuk görüşü oluşmuş, doktrindeki görüş ayrılıkları ortadan kalkmıştır. Bkz. Ivo Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, Paris: Pédone, 1954, ss. 17-19.

[3] Marx ve Engels'in hukuk konusundaki çalışmaları için bkz. Onur Karahanoğulları, "Marksizm ve Hukuk", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 57/2, 2002, ss. 61-92.

[4] Evgeny B. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. O. Karahanoğulları, İstanbul: Birikim, 2002, s. 29.

görüyor, devrim sonrasında sınıflı toplumların ortadan kalkmasıyla hukukun da varlık nedeninin ortadan kalkacağını öne sürüyorlardı; dolayısıyla bu akımın temsilcilerine göre devrim sonrasında herhangi bir "hukuk"tan bahsetmek yersizdi.[5] İkinci görüşü benimseyen hukukçular ise sosyalizme özgü hukuksal yapıların inşa edilmesinin mümkün ve gerekli olduğunu savunuyordu. Yeni sosyalist devletin reel politika açılımlarına daha uygun olan ikinci görüş Sovyet hukukçuları arasında yaygınlık kazandı. Bu çerçevede, uluslararası hukuk alanında da teoriler ortaya atıldı. 1917'den 1930'a uzanan dönemde Sovyet doktrininde uluslararası hukuk alanında ortaya çıkan başlıca iki çizgi vardır: Korovin'in "geçiş dönemi uluslararası hukuku teorisi" (1) ve Meta Mübadelesi Okulu adıyla anılacak olan hukukçuların geliştirdiği uluslararası hukuk teorileri (2).

1. 1. Korovin ve "Geçiş Dönemi Uluslararası Hukuku" Teorisi

Yevgeniy Andreyeviç Korovin (1891-1963), Sovyetler Birliği'nde uluslararası hukuk teorisi üzerine çalışan ilk hukukçudur. Bu alanda iki kitap kaleme almıştır: *Mejdunarodnoe pravo perekhodnogo vremeni* (*Geçiş Dönemi Uluslararası Hukuku*, 1923) ve *Sovremennoe mejdunarodnoe publiçnoe prava* (*Günümüzde Uluslararası Kamu Hukuku*, 1926). Bu iki kitap 1920'li yıllar boyunca Sovyet uluslararası hukuk teorisi üzerinde çalışanların temel başvuru kaynağı olmuş, ders kitabı olarak okutulmuştur. Korovin'in yaptığı çalışmalar, Yeni Ekonomi Politikası (*Novaya Ekonomiçeskaya Politika* - NEP) döneminin ekonomik düzenlemeleriyle paralel olarak ortaya çıkmıştır. NEP döneminde sosyalist hukukun, kanunların ve yasallık ilkesinin burjuva toplumunun hukuki yapılarından farklı olduğu vurgulanıyordu. Bu farklılık sosyalizmin izlediği sınıfsız bir toplumun kurulması amacından kaynaklanıyordu. Ancak, diğer yandan, sosyalizm yönünde aşılması beklenen sınıflı toplumların Sovyetler Birliği'ndeki kalıntısı olan kapitalist çevrelere verilen kimi tavizler hukuki bir çerçeveye yerleştiriliyordu; örneğin 1922 tarihli Medeni Kanun'un borçlar hukukuna ayrılan -ve ticaret hukukunu da düzenleyen- bölümünde kapitalist

[5] Rudolf Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, çev. M. Aktan, İstanbul: Sinan, 1974, s. 175.

çevrelere "güven verme" isteği belirgin bir şekilde ortaya konmuştu.[6] Korovin de 1923'ten itibaren geliştirdiği uluslararası hukuk teorisini NEP döneminde yaygın olan hukuki anlayışa paralel olarak kurmuş, bir yandan uluslararası hukuk açılımlarının geçici niteliği üzerinde durmuş ve klasik uluslararası hukuk teorilerinin kimi tezlerini reddetmiş, diğer yandan da bu geçici dönem boyunca uluslararası hukukun sosyalist dünya ve sosyalist olmayan dünya arasında bir "denge unsuru" olarak ortaya çıktığını öne sürmüştür.

Korovin, uluslararası hukuk teorisini oluştururken "*ubi societas, ibi jus*" ("toplumun olduğu yerde hukuk vardır") ilkesini temel alır. Böylece hukuku yalnızca bir düzenleyici-kurumsallaşmış otoritenin, devletin varlığına bağlı olarak düşünmez; önemli olan hukukun toplumla (ya da "topluluk"la) olan ilişkisidir.[7] Uluslararası topluluk da bir "topluluk" türü olduğuna göre özü gereği hukuk kurallarıyla düzenlenir. Bu kuralların -daha genel düzlemde ifade etmek gerekirse, uluslararası hukukun- içeriğini belirleyecek olan da, düzenlediği toplumun sınıfsal yapısı ve bu sınıfsal yapı içinde ortaya çıkan yönetici/egemen sınıfların tutumudur. Bu doğrultuda, Korovin uluslararası hukuku "uluslararası ilişkilere katılan yönetici sınıf kolektivitelerinin hak ve sorumluluklarını belirleyen hukuki normlar bütünü" olarak tanımlar.[8] Bu tanım esas alındığında uluslararası hukuk, devletlerin yönetici sınıfları arasında doğrudan ilişkiler bütünü olarak anlaşılır.

Uluslararası hukuku belirgin bir sınıfsal temele yerleştiren bu yaklaşım, yeni kurulan sosyalist devletin uluslararası hukuktaki konumunu ayrıntılı çözümlemelerle açıklamak zorundaydı. Sınıfsal temele dayalı bir enternasyonalizmi benimseyen ve "diğer sınıflarla birlikte kendi kendini ortadan kaldıracak" olan işçi sınıfı egemenliği üzerine kurulan Sovyetler Birliği, varolan devletlerden farklı bir sınıfsal özellik gösteriyordu: Varoluş nedeni, sınıflı toplumların ortadan kaldırılmasıydı.

---

[6] René David, *Le droit soviétique - Tome I : Les données fondamentales du droit soviétique*, Paris: LGDJ, 1954, s. 132.

[7] Lambert Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international: De la Russie tsariste à la Russie contemporaine*, Doktora Tezi, Neuchâtel: Neuchâtel Üniversitesi, Hukuk ve İktisadi Bilimler Fakültesi, 1999, s. 90.

[8] Akt. Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 72.

Sovyetler Birliği'nin uluslararası hukuk konusunda takınacağı tutum da, sınıflı bir toplumdan sınıfların ortadan tamamen kalktığı tarihsel evreye, komünizme yapılacak olan geçiş döneminin niteliklerine bağlıydı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin var olduğu bir dünyada uluslararası hukuk, *geçiş döneminin uluslararası hukuku* olarak ele alınmalıydı.

Bu noktada komünizme "geçiş dönemi" konusunda Marksizm içinde yapılan tartışmalara kısaca değinilebilir. Komünizme "geçiş" konusunda genel olarak kabul gören teori Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde temeli atılan[9] ve Lenin'in *Devlet ve Devrim*'inde[10] sistematize edilen "geçiş süreci" teorisidir.[11] Marx'a göre sınıfsız-sömürüsüz toplumun gerçekleşeceği "üst evre"ye, devletin işlevlerini yerine getiren bir siyasi örgütün ve sınıfsal farklılaşmanın kalıntılarının var olmaya devam ettiği bir "alt evre"den geçilerek varılır. Lenin de bu genel tasviri benimser ve "alt evre"yi "sosyalizm", "üst evre"yi ise "komünizm" olarak adlandırır. Ancak kapitalizmin aşıldığı dönemi çeşitli aşamalara bölen bu teori, yaygın kanının aksine, Marksizm içinde tartışmasız olarak kabul görmemiş, bazı yazarlarca eleştiriye tâbi tutulmuştur.[12] Bununla birlikte, sözkonusu teorinin Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda genel olarak benimsendiği söylenebilir. 1918'de hazırlanan Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti Anayasası da esas itibariyle "geçiş dönemi" modeli üzerine kurulu olsa da, bazı açılardan "geçiş süreci" teorisini yadsır gibi görünür. Zira 1918 anayasasının hazırlık çalışmaları sırasında yapılan

---

[9] Karl Marx, "Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei", Marx K. ve F. Engels, *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden*, Cilt 2, Berlin: Dietz, 1988, ss. 18-37.

[10] Vladimir Ilich Lenin, "The State and Revolution", *Selected Works in Three Volumes*, Cilt 2, Moskova: Progress, 1975, ss. 304-13.

[11] Bu teorinin kategorik bir anlatımı için bkz. İlker Aktükün, *SSCB'den BDT'ye Nasıl Varıldı: Marksist Bir Tahlil İçin Saptamalar*, İstanbul: Sorun, 1995, s. 49 vd. Metin Çulhaoğlu da bu teoriyi temel alarak "reel sosyalizm", "sosyalizm" ve "komünizm" kavramlarına verilen anlamları tartışır: bkz. Çulhaoğlu, "21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm: Tarihsel Geçmiş ve Gelecek", *Doğruda Durmanın Felsefesi*, Cilt 2 içinde, İstanbul: YGS, 2002, s. 742.

[12] Örneğin Yalçın Küçük Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülüşü üzerine tezlerini geliştirirken "komünizmin iki aşaması" fikrini reddeder. Yüksel Akkaya da Sovyetler Birliği'nde emek süreçleri konusunu benzer bir konumdan yola çıkarak ele alır. Bkz. Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul: Tekin, 1991; Akkaya, "Subotniklerden Stahanovistlere Sovyetler Birliği'nde Emek Süreçleri (Gotha Programı'nın Eleştirisi Anti-Dühring'e Karşı)", *Praksis*, Sayı 8, 2002, s. 225.

tartışmalar anayasa metnine yansımıştır. Bu tartışmalarda sol Sosyalist-Devrimcilerin de dahil olduğu bazı çevreler devlet iktidarının gücünü yitirmesini istiyorlardı. Bolşeviklerin büyük bir kısmı ise komünizmde devlet aygıtının ortadan kalkacağını kabul ediyor, ancak "geçiş dönemi"nde ya da sosyalizmde güçlü bir devlet iktidarı kurulmasının gerekli olduğunu öne sürüyordu.[13] Anayasanın son şekline Bolşeviklerin savunduğu "geçiş süreci" modeli asıl rengini vermiştir, bununla birlikte bazı maddelerde uzlaşma sağlanması amacıyla dikkatli formülasyonlar yapıldığı görülür; örneğin devlet iktidarının "geçici" niteliği üzerine ısrarla vurgu yapılmıştır.

Bu geçiş döneminin uluslararası plandaki belirleyici özelliği, sosyalist devlet(ler)in yanında kapitalist bir dünyanın da varlığını sürdürmesidir. Uluslararası alanın bu niteliği Korovin'in uluslararası hukuk teorisini şekillendirmiştir, buna göre gündemde olan bir "geçiş dönemi uluslararası hukuku"dur. Geçiş dönemi uluslararası hukuku, tarihsel olarak birbirinden ayrı evreler olan kapitalizmin ve sosyalizmin hukuki sistemleri arasında yer alır.[14] "Geçiş dönemi"nin sosyalizm yönünde aşılmaya mahkûm bir evre olmasına paralel olarak, geçiş dönemi hukuku da "geçici" bir nitelik taşır. Geçiş dönemi uluslararası hukukunun bu niteliğinin yanında, bu dönem boyunca varlığını bir arada sürdüren iki uzlaşmaz toplumsal-ekonomik sistem (kapitalizm ve sosyalizm) arasında bir uzlaşma, bir denge teşkil etme özelliği vardır;[15] örneğin bu çerçevede, iki sistem arasında ekonomik nitelikte ittifaklar yapılması mümkündür.[16] İki sistemin bir arada yaşadığı dönem boyunca, her iki hukuki sistemi de kapsayan, "yeterince elastik" hukuki yapılara gerek vardır. Geçiş dönemi uluslararası hukuku da, bir arada yaşamanın gerektirdiği bu dengeyi sağlayacak unsur olarak ortaya çıkar. Geçiş dönemi uluslararası hukuku Korovin'in deyimiyle

---

[13] Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt 1, çev. O. Suda, İstanbul: Metis, 2002, ss. 124-25.

[14] Jean-Yves Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.: L'évolution de l'idéologie juridique soviétique depuis la Révolution d'Octobre*, Paris: Armand Colin, 1953, s. 75.

[15] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 81, 94.

[16] Bununla birlikte, Korovin iki sistem arasında işbirliğine bazı sınırlar da çizer; örneğin entelektüel düzlemde bir işbirliğinin yapılması mümkün değildir. Bkz. Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 71.

"kapitalist ve sosyalist sistemler arasında kurulmuş bir köprüdür"; bu köprü kapitalizmin son kalıntısı da yok olduğunda ortadan kalkacak ve sovyetler-arası hukuk dünya çapında yaygınlık kazanacaktır.[17]

Korovin'in uluslararası hukuk teorisinin en önemli özelliklerinden biri, yerleşik uluslararası hukuk teorilerinin özne anlayışını reddetmesidir. Yerleşik uluslararası hukuk teorilerine göre devletler, uluslararası hukukun başlıca özneleridir; devlet dışı öznelerin ise uluslararası hukuk öznesi olmaları kesinlikle söz konusu değildir. Korovin bu görüşü köklü bir değişikliğe tâbi tutar. Yazara göre kapitalist sistemde ezilmiş, nesne konumunda görülmüş, iktidardan uzak tutulmuş bir sınıf -proletarya-, Ekim Devrimi ile birlikte evrensel nitelik kazanmış ve böylece önceki devletlere eşit konumda bir *özne* haline gelmiştir. Bu nedenle devletlerle sınırlı kalan bir "hukuk öznesi" kavrayışı Marksizmle, dolayısıyla Sovyet hukukuyla uyuşmaz.[18] Geçiş döneminde işçi sınıfı da bir uluslararası hukuk öznesi olur. Bu durumda artık "özne"lerden bahsedilmesi yersizdir. Korovin de özne merkezli bir hukukun yerine "hukuki etkinlik alanları" kavramını çıkış noktası olarak alan bir uluslararası hukukun inşa edilmesi gerektiğini savunur. Böylece iradeci/öznelci görüş terkedilmiş ve nesnelci bir uluslararası hukuk teorisi geliştirilmiştir.[19]

Hukuk özneleri konusundaki bu açılımlar, "devlet egemenliği" konusuna da farklı bir yaklaşımı getirir. Korovin, devletin uluslararası hukukun "öncelikli" hukuk öznesi olma niteliğini reddederek, devlet egemenliğinin merkezi önemini de eleştiriye tâbi tutar. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin de uluslararası politikada egemenlik kavramına başvurması gerekmektedir; Korovin'in bu konuda önerdiği çözüm yolu, geleneksel "devlet egemenliği"nin yerini "ulusal egemenlik" kavramının almasıdır. Bu değişimin, dönemin Sovyet uluslararası politikasıyla da paralel olan iki sonucu, ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanıma ilkesinin ve iç işlere müdahale etmeme ilkesinin önem kazanmasıdır.[20] Devrim sonrasında iç politika gündeminin en önemli

[17] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 72.

[18] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, ss. 46-47.

[19] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 49.

[20] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 58.

başlıklarından biri haline gelen[21] "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nın uluslararası ilişkiler alanındaki karşılığı, Korovin'e göre, 1920'lerin başında yapılan bir dizi uluslararası anlaşmada somut olarak ortaya çıkar. Bu anlaşmalar, komşu halkların bağımsızlık taleplerinin göz önünde bulundurulduğunu ve desteklendiğini gösterir. 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile imzalanan "dostluk ve kardeşlik anlaşması"nın yanında, yine 1921'de İran'la, Afganistan'la ve Moğolistan'la imzalanan anlaşmalar bu doğrultuda en önemli örneklerdir.

Ancak Korovin ulusal egemenlik ilkesinin Sovyetler Birliği'ne uygulanması konusunda bir kayıt düşer; ulusal egemenlik bir hukuki ilkedir, bunun yanında, Sovyetler Birliği'nin egemenlik konusunda özgül tutumlarını doğrulayan bir siyasi ilke de vardır. Buna göre, Sovyetler Birliği'nin egemenlik sorunlarında siyasi ve hukuki tutumunu belirleyen yalnızca hukuki ilkelere -örneğin ulusal egemenlik ilkesine- gösterdiği saygı değildir; bir sosyalist güç olarak SSCB'nin reel çıkarları da bu tutumu belirler.[22] İç işlere müdahale etmeme ilkesinin uygulanması da benzer bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin sosyalist niteliğine bağlı olarak tarihsel bir ölçüte tâbi tutulur. Örneğin devrimin ilk yıllarında kapitalist güçler tarafından Rusya'ya yapılan müdahale sınıf mücadelesinin bir sonucudur, bu bakımdan kaçınılmaz ve olağandır. İşçi sınıfının iktidarda bulunduğu SSCB'nin başka bir ülkeye yapacağı müdahale ise, toplumun gelişmesi amacıyla yapıldığı için olağan ve meşru bir müdahaledir.[23]

"Dış politikada NEP"[24] dönemine paralel olarak ortaya çıkan "geçiş dönemi uluslararası hukuku" teorisi, bir yandan bu dönemi karakterize eden kapitalist dünyayla uzlaşma ve işbirliği yönündeki açılımları uluslararası hukuk alanına taşırken, diğer yandan da Sovyetler Birliği'nin sosyalist niteliğinden ve işçi sınıfının evrensel bir sınıf olmasından kaynaklanan özgüllükleri göz önünde bulunduruyor ve bu uzlaşma döneminin geçiciliğinin altını çiziyordu. 1920'lerin sonundan itibaren Korovin'in bu görüşleri eleştirilmeye başlanmıştır.

---

[21] Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923* (Cilt 1), s. 264 vd.

[22] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 67.

[23] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 71.

[24] E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Cilt 3, New York: Norton, 1985, ss. 271-72.

1. 2. Meta Mübadelesi Okulu ve Diğer Hukukçular

Devrim sonrasından itibaren Sovyet hukuk doktrininde etkili olan Meta Mübadelesi Okulu, hukuku kapitalist toplumdaki meta mübadelesi ilişkilerinin bir yansıması olarak ele alıyordu. En önemli temsilcileri arasında Stuçka, Paşukanis, Kurskiy, Krılenko ve Akulov'un bulunduğu bu okul[25] uluslararası hukuk alanında da teoriler geliştirmiştir.

Metaların mübadelesini hukukun kaynağı olarak ele alan Pavel İvanoviç Stuçka, uluslararası hukukun kaynağı olarak da uluslararası meta mübadelesini görüyordu. Yazara göre uluslararası hukuk, meta mübadelesinde bulunan devletler arasında bir uzlaşmadan başka bir şey değildi. Uluslararası müdahale ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte gerek özel kişileri, gerekse devleti aşan bir alanda, uluslararası alanda uzlaşmanın sağlanması gerekiyordu. Uluslararası hukuk, bu uzlaşmanın biçimi olarak ortaya çıkmıştı.[26]

Yevgeniy Bronislavoviç Paşukanis de, 1925'te *Entsiklopediya gosudarstva i prava* (*Devlet ve Hukuk Ansiklopedisi*) için yazdığı "Uluslararası Hukuk" maddesinde bu görüşe esas noktalarıyla katılıyordu. Ancak Paşukanis'te, Stuçka'dan farklı olarak, uluslararası hukukun geçiş dönemiyle sınırlı, geçici bir fenomen olma niteliğine yapılan vurgu daha ağır basıyordu. Paşukanis'e göre uluslararası hukukun gerçek tarihsel içeriği kapitalist devletlerin kendi aralarındaki mücadeleden kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesindeki yerini almasıyla bu içerik yeni bir anlam kazanmıştı: Uluslararası hukuk iki karşıt sınıf sisteminin arasındaki geçici uzlaşmanın biçimi haline gelmişti. Paşukanis, uluslararası hukuku sınıflar arası uzlaşmanın bir biçimi olarak tanımlarken, Korovin'in "geçiş dönemi uluslararası hukuku" teorisiyle birleşiyordu.[27]

Bununla birlikte, Paşukanis'in Korovin'den ayrıldığı bir nokta vardı: Korovin'in aksine, burjuva uluslararası hukukunun geçiş döneminde "ilerici" nitelikte bir değişime uğrayarak geleceğin sovyetler-arası hukukuna bir temel oluşturabileceğini düşünmüyordu.[28]

[25] Karahanoğulları, "Marksizm ve Hukuk", s. 63.

[26] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 74.

[27] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, ss. 74-75.

[28] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 101.

Paşukanis hukukun içeriği ve biçimi konusunda geliştirdiği genel teoriyi[29] uluslararası hukuka da uyguluyordu. Geçiş döneminin uluslararası hukukunda ve sosyalist dönemin sovyetler-arası hukukunda hukuki biçimler kapitalizmin hukuki biçimlerine kıyasla değişiklik göstermeyecekti, bununla birlikte meta formundan ve toplumun sınıflı niteliğinden kaynaklanan içerik değişecekti. Uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin çerçevesiydi, bu çerçevenin düzenlediği ilişkilerin içeriği değişebilirdi ancak çerçevenin kendisi (uluslararası hukukun biçimi) değişmeden kalacaktı. Paşukanis'in Korovin'den ayrıldığı nokta, esas itibariyle iki yazarın NEP dönemi hukukuna karşı takındığı tavrın farklılığının bir sonucuydu. Korovin NEP dönemi hukukunun uzlaşmayı ön plana çıkaran ilkesini uluslararası hukuk alanına aktarıyordu. Bu Paşukanis için kabul edilemez bir tavırdı, zira yazar NEP'in burjuva hukukuna dönüşü ifade ettiğini öne sürüyor, bu durumun Marksist öğretinin gerekleriyle bağdaşamayacağını söylüyordu.[30]

Paşukanis'in uluslararası hukuka verdiği "uzlaşma" anlamı da bu noktada açıklığa kavuşur: İki farklı dünya arasındaki bu geçici uzlaşma, her iki hukuki sistemin öğelerinin çeşitli oranlarda eklemlenmesi anlamına gelmez; bu uzlaşma, uluslararası hukukun biçimsel çerçevesinin kabulünden kaynaklanır.[31] Paşukanis bu görüşüyle, Korovin'in "yeni bir uluslararası hukuk biçimi"ni öngören geçiş dönemi teorisinden belirgin olarak ayrılıyordu. Korovin'e bu konuda yönelttiği eleştiriyi 1930'u izleyen yıllarda daha ayrıntılı olarak geliştirecek, ancak bunu yaparken kendi teorisinin temel noktalarını da reddedecekti.

Bu dönemin diğer yazarları da NEP dönemi hukukunda geliştirilen genel çerçevenin dışına çıkmamışlardır. Graber'e göre uluslararası hukuk Sovyet devletinin dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkilerini düzenleyen bir sistemdi. Sabanin de uluslararası alandaki ilişkileri düzenleyen tek bir uluslararası hukukun varlığını kabul ediyordu. Sodin ise geçiş

[29] Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm.*

[30] René David, Paşukanis'in yabancı hukukçuların gözünde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasının nedenini yazarın NEP dönemine yönelttiği radikal sol eleştiriye bağlar: Marksist konumu benimseyerek Sovyet pratiklerine eleştiri yönelten yazar yabancı hukukçuların dikkatini çekmiştir. Bkz. David, *Le droit soviétique - Tome I : Les données fondamentales du droit soviétique*, s. 126.

[31] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 104.

dönemi uluslararası hukuku teorisini benimserken, Fransız hukukçu Léon Duguit'nin geliştirdiği "toplumsal işlev" teorisini uluslararası hukuka uyguluyordu. Duguit'nin Emile Durkheim'dan etkilenerek geliştirdiği ve NEP döneminde hukukçular arasında yaygınlık kazanan dayanışmacı görüşü[32] böylece uluslararası hukuk alanına taşınmış oluyordu.

2. Resmi Bir Uluslararası Hukuk Teorisine Doğru: 1930-1938

Ekim Devrimini izleyen dönemde uluslararası hukuk konusunda önemli çalışmalar yapılmış olsa da, bu alanda büyük bir ilerleme kaydedildiğini söylemek mümkün değildir. Vışinskiy 1928'de Sovyet doktrininde uluslararası hukukun en gelişmemiş hukuk disiplini olduğunu söylüyordu; Kojevnikov da bu görüşe katılıyordu.[33] Paşukanis de 1926'da "Marksist eleştirinin (...) uluslararası hukuk gibi alanları henüz ele almadığını" belirterek[34] 1920'lerde uluslararası hukuk alanındaki yetersizliğe dikkat çekmişti. 1930'larda Sovyet hukuk doktrininde uluslararası hukuk alanında yeni tezler öne sürülmeye başladı. Korovin'e 1930'dan itibaren yöneltilen eleştiriler yazarın yaptığı kapsamlı özeleştiri ile sonuçlandı (1). Korovin'in attığı geri adımla uluslararası hukuk teorisi alanında açılan boşluğu ise Paşukanis dolduracaktı (2).

2. 1. Korovin'in Özeleştirisi

Korovin'in 1923-24 yıllarında geliştirdiği teori kısa bir süre içinde eleştirilere hedef oldu. Bunun yanında, yazar uluslararası hukukun en önemli kuramcısı olma niteliğini koruyordu. Bu eleştiriler hukuk doktrini üzerindeki etkisini kaybetmesine neden olmadı. Eleştirilerin yaygınlaştığı 1930 tarihinden sonra da yazarın etkisi bir süre devam etti, örneğin Korovin imzalı elkitapları 1937'de yüksekokullarda ders kitabı olarak kullanılmaya devam ediyordu.[35]

Korovin'e 1930'dan itibaren yoğun olarak yöneltilen eleştirilerin temelinde, Sovyetler Birliği dışında eserlerine gösterilen büyük

[32] Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, s. 177.

[33] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 81.

[34] Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, s. 32.

[35] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 98.

ilginin bulunduğu söylenebilir. Korovin'in görüşleri batıda Sovyet rejiminin resmi görüşünün ifadesi olarak görülüyordu, bu durum Sovyet hukukçuları arasında bir tedirginlik yaratmıştı. Komintern 1924 tarihli V. Kongre'sinden itibaren sol bir yönelişe girmişti, bu tutum VI. Kongre (1928) ile birlikte daha da derinleşerek sürüyordu. Bu durumda, 1920'lerin başında egemen olan uzlaşmacı tutumun etkisiyle geliştirilen "geçiş dönemi uluslararası hukuku teorisi", 1930 yılında, Sovyetler Birliği'nin uluslararası hukuk alanındaki tutumundaki değişime paralel olarak, benimsenemez hale gelmişti. Korovin'e eleştiri yönelten hukukçu Kojevnikov da eleştirisini bu doğrultuda geliştiriyordu. Kojevnikov'a göre, geçiş dönemi uluslararası hukukunu bir uzlaşma zemini, bir "köprü" olarak nitelemek yersizdi, zira geçiş döneminde uluslararası hukuk iki uzlaşmaz sistem arasındaki mücadelenin ifadesi olarak ortaya çıkıyordu.[36]

Korovin, 1935 yılında bir özeleştiri yayımladı. Bu özeleştiride, geliştirmiş olduğu geçiş dönemi uluslararası hukuku teorisinin, Marksizmin temel ilkelerine uygun olmadığını ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası konumunun gereklerine cevap vermediğini öne sürdü. Böylece geçmişteki tezlerinin bir kısmını reddetti. Buna göre "geleneksel normların toplamı" olan "hukuki biçim"e gereken önemi vermemişti; devleti "uluslararası hukukun tek öznesi" olarak görememiş, bunun yerine sınıf ve parti gibi başka özneler tanımlamıştı. Artık, en azından biçimsel olarak tek bir uluslararası hukukun var olduğunu savunuyordu.[37] Bununla birlikte, bu özeleştiri Korovin'in eski itibarını yeniden kazanmasını sağlamadı; yazar 1936'dan 2. Dünya Savaşı yıllarına uzanan süre boyunca yeni tezler öne sürmedi.[38]

2. 2. Paşukanis'in Uluslararası Hukuk Teorisi

1920'lerin Meta Mübadelesi Okulu'nun en önemli temsilcilerinden olan Paşukanis, 1930'da geçmişteki tezlerini reddederek özeleştiri yapmıştı. 1937'de Vışinskiy her ne kadar bu özeleştirinin Paşukanis

[36] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 88.
[37] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, ss. 106-08.
[38] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 109.

tarafından "suç dolu saptırmalarını saklamak için kurnazca planlanmış bir stratejik manevra" olduğunu öne sürse de,[39] bu özeleştirinin basit bir taktik stratejinin ötesinde, Paşukanis'in düşünsel evriminde ve genel olarak Sovyet hukuk doktrininin seyrinde önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

Paşukanis, 1930'da yaptığı özeleştiri sonrasında, uluslararası hukuk teorisinde de değişiklikler yapmaya yöneldi. Bu tarihten itibaren yeni bir uluslararası hukuk teorisi geliştirdi ve bu teoriyi 1932-34 arasında verdiği derslerde sistematik hale getirdi. 1935 yılında yayımlanan *Otçerki po mejdunardmomu pravu* (*Uluslararası Hukuk Üzerine Denemeler*) de bu dersler temel alınarak hazırlanmıştı. Kitabın yayımlanmasının Korovin'in özeleştiri makalesinin yayımlandığı tarihle kesişmesi anlamlıdır. 1935 tarihinde "geçiş dönemi uluslararası hukuku" teorisinin yenilgisi Korovin'in özeleştirisiyle birlikte kesinleşirken, Sovyet dış politikasının güncel yönelimlerine paralel olarak yeni bir uluslararası hukuk teorisi yerleşiklik kazanmaktaydı. Paşukanis'in kitabı da resmi Marksist doktrin doğrultusunda bir uluslararası hukuk teorisi geliştirme yönünde atılan en önemli adımdı. Paşukanis, yeni kitabında, Meta Mübadelesi Okulu'nun temel görüşlerinden çıkarak geliştirmiş olduğu teoriyi tamamen reddediyordu;[40] önceki döneminde hukuku bir mübadele biçiminden ibaret olarak görmüş olduğunu, bu görüşün Marksizmin esaslarına aykırı olduğunu öne sürüyordu.

Bu noktada Paşukanis'in Sovyet Marksizmi ve Stalinizm ile olan ilişkisine değinilebilir. Paşukanis'in 1924'te yayımlanan *Obşçaya teoriya prava i marksizm* (*Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*) adlı kitabıyla 1938'de gerçekleşen tasfiyesini bir arada değerlendirerek Sovyet Marksizminin konumlanışlarına karşı tavır alan, anti-Stalinist bir Paşukanis portresinin çizilmesi yaygın bir tutumdur. Örneğin Paşukanis'in kitabını Türkçe'ye kazandıran Onur Karahanoğulları kitabı tanıtırken şu satırları yazmaktadır: "Stalin'in 1930 yılındaki, 'devletin sönümlenmesini hazırlamak için, şimdiye kadar var olmuş en sert ve güçlü devlet iktidarı' tezi, söz konusu hukukçuların [Meta Mübadelesi

[39] Akt. Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 89.

[40] Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international*, s. 99.

Okulu'nun - A.U.] resmi anlayışla artık örtüşmediğini göstermiştir".[41] Bu saptama *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in Paşukanis'i için doğrudur, ancak 1930 sonrasının Paşukanis'inin teorisini yeni şartlara ve kendisine sistematik olarak yöneltilen eleştirilere uyacak şekilde değiştirdiği de tarihsel bir gerçektir. 1930'dan itibaren Paşukanis resmi Marksist doktrine belirgin şekilde yakın bir tavır almış, aynı yıl Stuçka'nın yerine *Sovetskoe Gosudartsvo i Pravo* (*Sovyet Devleti ve Hukuku*) dergisinin yazı kurulu başkanlığına getirilmiş, 1932'de *Sovetskoe Gosudartsvo* (*Sovyet Devleti*) adını alan bu derginin yayın politikasına 1936'ya kadar yön vermiştir.[42] Paşukanis 1930'dan 1936'ya uzanan dönem boyunca Stalin'in eleştiricisi değil, savunucusudur. Üstelik, yazarın 1920'lerde öne sürdüğü teoriler de Stalin'in o dönemdeki politikalarıyla karşıtlık oluşturmaz. Stalin iktidarı aldığı yıllarda parti içindeki radikal sol kanatla iyi ilişkiler kurmuştu, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*'in yazarı da bu sol eğilimin başlıca temsilcilerindendi. Dolayısıyla Paşukanis'in ortadan kaldırılması olağan değil, şaşırtıcı bir gelişmedir. Boris Souvarine'in tespiti bu konuda bir açıklama getirilmesine yardımcı olabilir: Yazar Stalin biyografisinde Paşukanis'in adını "Stalin'in 1938'de ortadan kaybolan yakın yardımcıları", "Stalinist olarak ün yapmış olan kişiler" arasında sayar.[43]

Meta Mübadelesi Okulu'nun sosyalist hukuk yaratılmasının mümkün olmadığı, hukuksal biçimin burjuva hukukundan ödünç alındığı, içerik (kapitalist üretim ilişkileri) aşıldıkça devletle birlikte hukukun da sönümleneceği yönündeki görüşünün 1930'lardaki uluslararası hukuk tartışmalarına da bir ölçüde yansıdığı söylenebilir. Paşukanis 1935'teki tezlerinde tek bir uluslararası hukuk çerçevesini kabul ederek önceki kabulleriyle benzer bir saptama yapıyordu. Bununla birlikte, hukukla birlikte devletin de sönümleneceği yönündeki fikirlerinin değişmeden kaldığını söylemek mümkün değildir. Paşukanis, 1935 tarihli kitabında, devleti uluslararası hukukun başlıca öznesi haline

[41] Karahanoğulları, "Çevirmenin Önsözü", Pašukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, İstanbul: Birikim, 2002, s. 10.

[42] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 110.

[43] Boris Souvarine, *Staline: Aperçu historique du bolchévisme*, Paris: Gérard Lebovici, 1985, s. 522.

getiriyor, uluslararası hukukun geçici karakterine karşı çıkıyor ve hukukun "sürekli"liğinden bahsediyordu. Bu yönleriyle, Stalin'e karşı olmaktan çok, Jean-Yves Calvez'in deyişiyle "tek ülkede sosyalizm" tezinin kayıtsız şartsız kabulünü ifade eden[44] tezler öne sürüyordu. Paşukanis, hukuku üretim ve üretim araçlarındaki mülkiyete dayandırmak yerine mübadele ilişkilerine dayandırmanın Marksist olmayan bir görüş olduğunu söylüyor,[45] böylece Meta Mübadelesi Okulu'nun önde gelen temsilcisi olduğu günlerde benimsediği temel teoriyi terk ediyordu. Devlet, ahlak ve hukukun burjuva kurumları olduğunu, bunların sosyalist bir nitelik kazanamayacağını, sosyalizme geçilince bunların yok olacakları şeklindeki eski tezini de reddediyor,[46] devletin ve hukukun sönümlenmesini uzak bir geleceğe erteliyordu.

Paşukanis'in yeni teorisine göre uluslararası hukuk farklı toplumsal sistemler arasındaki ortak bir ideoloji değil, rakip devletler arasındaki bir araç idi; bu durumda farklı toplumsal sistemlerde yer alan devletler kendi amaçlarını gerçekleştirmek için uluslararası hukuktan yararlanabilecekti.[47] Böylece uluslararası hukukun bir "uzlaşma" biçimi olarak tanımlanmasından vazgeçiliyordu. Artık uluslararası hukuk iki sistem arasındaki mücadelenin biçimlerinden biri olarak anlaşılıyordu.[48] Tek bir uluslararası hukukun varlığı söz konusuydu, SSCB de en az emperyalist devletler kadar bu uluslararası hukuktan faydalanıyordu.[49]

Paşukanis Korovin'in ulusal egemenlik ve devlet egemenliği arasında yaptığı ayrımı reddetmiş, egemenlik kavramını devlet egemenliğinden ibaret olarak görmüştü. Böylece Korovin'in modern uluslararası hukukun devlet-merkezli niteliğini aşan ve "hukuk öznesi" anlayışında köklü değişiklikler yapan, devlet dışı yapıları da uluslararası hukuk kişisi olarak görmeye olanak veren açılımlarını da reddediyordu. Paşukanis devlete başlıca hukuk öznesi olma itibarını iade etmişti.[50]

---

[44] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 110.

[45] Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, ss. 238-39.

[46] Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, s. 239.

[47] Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, s. 327.

[48] John Newbold Hazard, "Cleansing Soviet International Law of Anti-Marxist Theories", *The American Journal of International Law*, Sayı 32/2, 1938, s. 247.

[49] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 112.

[50] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, ss. 119-23.

Paşukanis'in teorisi dönemin Sovyet dış politikası için elverişli nitelikler taşımasına rağmen, kimi yönleri diğer hukukçular tarafından eleştirildi. Örneğin Rapoport Paşukanis'in uluslararası hukuku tanımlayış biçimine karşı çıkıyordu. Yazara göre Paşukanis'in teorisi uluslararası hukukun sınıfsal karakter açısından homojen bir nitelik sergilediği görüşüne dayanıyordu, oysa çatışma içindeki sistemlerin sınıfsal özellikleri uluslararası hukuku da etkilemesi söz konusuydu.[51] Rapoport bu eleştirilerden yola çıkarak iki ayrı uluslararası hukuk çizgisi tespit ediyordu: Emperyalist uluslararası hukuk ve Sovyet uluslararası hukuku. Bu çizgilerden her biri uluslararası sistemin taraflarınca benimseniyor ve diğerine karşı mücadele aracı olarak kullanılıyordu. Sovyet uluslararası hukuku ile emperyalist uluslararası hukukun toplumsal içeriklerinin yanında, biçimleri de farklıydı. Ancak Rapoport bu biçimsel farklılığın tam olarak nereden kaynaklandığı konusunda bir açıklama yapmamıştır.[52]

3. Soğuk Savaş ve Sonrasında Resmi Uluslararası Hukuk Teorisi: 1938-1985

Paşukanis'in tasfiyesini izleyen aylarda, 1937 sonu ve 1938 başında Sovyet uluslararası hukuk doktrininde büyük bir sessizlik yaşandı. Bu boşluk yeni bir dönemin habercisiydi, zira 16-19 Temmuz 1938'de "Sovyet Devlet ve Hukuk Biliminin Sorunları" başlıklı bir konferans düzenlendi. 1936'da kabul edilen SSCB Anayasası'nın getirdiği yeni hukuki düzenin doktrin boyutunda standartlaştırılması gerekiyordu, 1938 tarihli konferans bu gereksinimi karşıladı. Temel anayasal esaslar çerçevesinde resmi Sovyet uluslararası hukuk teorisi inşa edildi. Konferansın sonuç belgeleri arasında "Uluslararası Hukuk Üzerine 12 tez" başlıklı bir metin de yer alıyordu. Bu tezlerde uluslararası hukukun belirgin bir sınıf karakterine sahip olduğu ve yerleşik uluslararası hukukun burjuva devrimleri çağında ortaya çıktığı öne sürülüyordu. Dolayısıyla var olan uluslararası hukuk burjuva uluslararası hukukuydu; bir "biçimsel eşitlik ve biçimsel bağımsızlık" hukukuydu. SSCB bu var olan uluslararası hukukun uygulama alanında yerini almıştı.[53]

[51] Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, s. 328.

[52] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 102.

[53] Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, ss. 113-14.

Bu tezler doğrultusunda hukukçular, SSCB'nin kendi ortaya çıkışından önce oluşmuş olan burjuva uluslararası hukukunun kurallarını ve kurumlarını benimsemesi gerektiği konusunda birleşti. Bu çerçevede ortaya atılan Sovyet hukuk doktrininin en önemli temsilcisi Vışinskiy kendi uluslararası hukuk teorisini oluşturdu (1). Stalin döneminden sonra ise uluslararası ilişkilerde yumuşama (*detant*) döneminin gereksinimlerini karşılayacak uluslararası hukuk teorileri geliştirilmiştir (2).

3. 1. Stalin Döneminde Uluslararası Hukuk Teorisi

Eski bir Menşevik olan Andrey Yanuareviç Vışinskiy (1883-1954) 1920'lerden itibaren Sovyet hukukunun en önemli isimlerinden biri haline gelmiş; Buharin, Radek ve Sokolnikov ile birlikte 1936 Anayasası'nı hazırlamakla görevlendirilen komisyonda yer almıştı.[54] Moskova Duruşmaları sırasında SSCB savcısı olarak yer aldı, 1949'da ise dışişleri bakanlığına getirildi.

Vışinskiy, uluslararası hukuku şöyle tanımlıyordu: "Uluslararası hukuk, devletlerin mücadele ve işbirliği sürecinde ilişkilerini düzenleyen normlar bütünüdür. Sözkonusu devletlerin iradesini yansıtan bu normların uygulanması, devletlerin tek tek ya da toplu olarak ortaya koyduğu yaptırım gücüyle sağlanır".[55] Bu tanımda en dikkat çekici kısım "mücadele ve işbirliği" ifadesidir. Vışinskiy'nin uluslararası hukuk teorisinin çıkış noktası ne yalnızca işbirliği, ne de yalnızca mücadeledir, zira kapitalist dünya tarafından çevrelenen Sovyetler Birliği dış ilişkilerinde hem mücadele araçlarına, hem de işbirliği araçlarına başvurur. Ekim Devrimi sonrasında "geçiş dönemi"nin geçici niteliği üzerine yapılan vurgu Vışinskiy'de yerini kalıcı bir kutuplaşma anlayışına bırakmıştır. Bu durumun kaynağında Stalin döneminde yerleşiklik kazanan "tek ülkede sosyalizm" tezi vardır. Stalin'e göre sosyalizmin (ve hatta komünizmin) kapitalist ülkelerce çevrelenen tek bir ülkede kurulması ve geliştirilmesi mümkündü.[56] Vışinskiy de bir (ya da

[54] Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography*, Londra: Oxford University Press, 1949, s. 359.

[55] Akt. Lapenna, *Conceptions soviétiques de droit international public*, s. 125.

[56] Joseph Vissarionovich Stalin, "Report to the Eighteenth Congress of the C.P.S.U.(B.) on the Work of the Central Committee", *Problems of Leninism* içinde, Pekin: Foreign Languages

birkaç) ülkede sosyalizm tezini temel alarak varolan dünya sistemini mutlak bir veri kabul ediyordu. Devlet uluslararası hukukun öznesiydi, uluslararası hukuk da "devletlerarası hukuk"tan başka bir şey değildi. Vışinskiy "devletin sönümlenmesi" ve ulus-devlet sisteminin aşılması gibi konulardan ise herhangi bir şekilde bahsetmiyordu.[57] Bu konulardaki sessizlik tek ülkede sosyalizm teorisinin ve komünizm evresinde de devletin var olacağı yönündeki görüşünün[58] bir uzantısıdır.

Vışinskiy iç hukukun uluslararası hukuk karşısında kesin bir üstünlüğü olduğunu kabul ediyor, bu çerçevede ünlü bir hukuk kuramcısıyla, Hans Kelsen ile polemik yapıyordu. Uluslararası hukuk ile devlet hukukunu birbirinden ayrı, yalıtık alanlar olarak kabul eden "ikici" (*düalist*) yaklaşımlara karşı, iki hukuk düzenini farklılıkları ve bağımsızlıkları içinde tek bir bütün çerçevesinde değerlendirerek "tekçi" (*monist*) yaklaşımı savunan Kelsen,[59] bu doğrultuda iki hukuk düzeninin bu bütün içindeki ilişkilenme biçimi konusunda iki farklı tavrın mümkün olduğunu belirtiyordu: Devlet hukukunun uluslararası hukuk karşısında üstün olduğunu savunan anlayış ve uluslararası hukukun devlet hukuku karşısında üstünlüğü olduğunu savunan anlayış. İlk anlayış benimsendiği takdirde uluslararası hukuk devlet hukukunu oluşturan parçalardan biri olarak kabul edilmiş olurdu, bu durumda iki düzenin birbirinden bağımsız olduğunun söylenmesi mümkün olmazdı.[60] Böylece Kelsen ikinci anlayışı benimsiyor ve uluslararası hukukun devletin hareket özgürlüğünü kısıtladığını belirtiyor, devletin hukuki varlığının uluslararası hukuk tarafından belirlendiğini kabul ediyordu.[61] Vışinskiy'ye göre ise böyle bir yaklaşım kabul edilemezdi. Uluslararası hukuk ve uluslararası politika, devletlerin ulusal politikalarına ve iç hukuklarına bağlıydı, bu bağımlılık uluslararası hukukun toplumsal içeriğinin türdeşlikten uzak olmasında yatıyordu.[62]

Press, 1976, s. 896, 927, 935.

[57] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 180.

[58] Stalin, "Report to the Eighteenth Congress of the C.P.S.U.(B.) on the Work of the Central Committee", s. 935.

[59] Hans Kelsen, *Théorie pure du droit*, çev. Ch. Eisenmann, Paris: Dalloz, 1962, s. 430.

[60] Kelsen, *Théorie pure du droit*, s. 439.

[61] Kelsen, *Théorie pure du droit*, s. 440 vd.

[62] Calvez, *Droit international et souveraineté en U.R.S.S.*, s. 168.

Vışinskiy'nin teorilerinin yanında, uluslararası hukuk alanında başka çalışmalar da yapılıyordu. 5 Ekim 1946 tarihli Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komite kararı Sovyet hukukundaki eksikliklere değiniyor ve uluslararası hukuk alanında çalışmalar yapılmasını teşvik ediyordu. Bunun yanında yurt dışında Sovyet uluslararası hukuk teorisinin tanıtılmasına özen gösteriliyordu. Uluslararası Adalet Divanı'nda hakimlik yapan hukuk profesörü Sergey Borisoviç Krılov bu doğrultuda 1947'de Lahey Uluslararası Hukuk Akademisi'nde Sovyet uluslararası hukuk doktrini üzerine bir ders verdi. Yine aynı yıl Durdenevski ve Krılov başkanlığında bir kurul bir uluslararası hukuk el kitabı hazırladı. Bu kitabı 1948'de Kojevnikov'un kitabı takip edecekti. 1951'de yayımlanan bir diğer el kitabının yazarları arasında ise Kojevnikov ve Krılov'un yanında Korovin de bulunuyordu. 20 yıla yakın süredir uluslararası hukuk tartışmalarından uzak kalan Korovin 2. Dünya Savaşı yıllarında geliştirdiği "savaş hukuku"na dair tezlerle yeniden itibar kazanmış, Kızıl Ordu'da "adalet albayı" görevine getirilmişti. *KratkiyKurs mejdunarodnogo prava* (*Uluslararası Hukuk - Kısa Ders*) başlığını taşıyan kitabının ikinci bölümü (*Pravo voyni - Savaş Hukuku*) 1942'de yayımlandı. Ancak Korovin 1920'lerde öne sürdüğü teorilerden büyük ölçüde uzaklaşmıştı. Yazar döneminin bir diğer hukukçusunun, Korkunov'un tanımını aktararak uluslararası hukuku "demokratik ilkeleri demokrasi karşıtı akımlara karşı güvence altına alan normların toplamı" olarak tanımlıyordu.[63] 2. Dünya Savaşı yıllarının "Nazizme ve Faşizme karşı ittifak" politikasının yönlendirdiği bu uluslararası hukuk anlayışında uluslararası hukuk demokrasiyi savunan ülkeler arasındaki işbirliğini gerçekleştiren biçimlerden biri olarak görülüyordu,[64] "geçiş dönemi"nden ve geleceğin "sovyetlerarası uluslararası hukuk"undan herhangi bir şekilde bahsedilmiyordu.

1940'ların Sovyet uluslararası hukuk doktrini üzerine genel bir fikir edinmek üzere, Sergey Borisoviç Krılov'un Uluslararası Hukuk Akademisi'nde verdiği "Kavimler Hukukunun Başlıca Kavramları" adlı dersin metni incelenebilir. Krılov'un dersi bir "giriş" bölümüyle

[63] Eugene A. Korovin, "The Second World War and International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 40/4, 1946, s. 743.

[64] Korovin, "The Second World War and International Law", s. 742.

başlar, bu bölümün alt başlığının "uluslararası hukukun gelişimine Rusların katkısı" olması anlamlıdır. Yazar Ryurik ve Romanov hanedanları döneminde uluslararası hukuka yapılan katkıları inceler,[65] böylece Çarlık Rusya'sı ile Sovyetler Birliği arasında bir süreklilik kurarak derslerini başlatır. SSCB'nin Çarlık Rusya'sının halefi olduğu yönündeki görüş başka yazarlarda (örneğin Kojevnikov'da) da görülür. Bu görüş SSCB'nin bu dönemde benimsediği dış politika açılımlarının bir sonucudur. Böyle bir sürekliliği 1920'lerin uluslararası hukuk teorisyenlerinin, özellikle de Korovin'in kesin bir tavırla reddettiklerini de eklemek gerekir.

Krılov bu giriş bölümünden sonra "Uluslararası hukuk kavramı"nı incelediği ilk bölüme geçer ve "uluslararası hukuk" teriminin yerine "devletlerarası hukuk" ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olduğunu belirtir;[66] devletlerarası hukuku çeşitli devletlerin egemen sınıflarının arasındaki mücadele ve işbirliğinin sonuçlarının sabitlenmesiyle oluşan, dünya ekonomisi üzerinde yükselen bir hukuki üstyapı olarak tanımlar.[67] Görüldüğü gibi Vışinskiy'nin tanımı Krılov tarafından aktarılmış ve klasik yapı-üstyapı metaforu çerçevesine yerleştirilerek sunulmuştur. Bu genel tanımı "uluslararası hukukun sınıf karakteri"nin, dolayısıyla burjuva karakterinin ve bu burjuva uluslararası hukukuna Ekim Devrimi'nden sonra yapılan katkıların anlatıldığı satırlar izler: Çağdaş uluslararası hukukta burjuva öğeler ile sosyalist devletin getirdiği kural ve kurumlar bir arada bulunur, SSCB burjuva uluslararası hukukun bazı yapılarını kullanır.[68] Uluslararası hukukun evrensel bir karaktere sahip olduğu söylenemez, farklı uluslararası hukuk alanlarından bahsedilebilir.[69]

---

[65] Serge B. Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", *Académie de Droit International: Recueil des Cours* 70 (1947/1) içinde, Paris: Sirey, 1948, ss. 411-12.

[66] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 415.

[67] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 417.

[68] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", ss. 418-19, 433.

[69] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 421.

Yazara göre iki konuda, barışın korunması ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi konusunda SSCB ve diğer devletler arasında işbirliği mümkündür. Bu işbirliğinin sınırlarını çizen ise mücadele eden iki sistem (kapitalist sistem ve sosyalist sistem) arasındaki karşıtlıktır.[70] Krılov'un dersinin Marshall Planı ve Jdanov Doktrini ile aynı bağlamda yapıldığı düşünülürse bu satırlar anlam kazanır: SSCB ve ABD çevresindeki kutuplaşma 1947'de belirginleşmiştir, Krılov'un dersinde de bu kutuplaşmanın izleri görülmektedir.

Dersin ikinci bölümü "uluslararası hukukun kaynakları"na ayrılmıştır, en önemli uluslararası hukuk kaynağı uluslararası anlaşmalardır. Krılov'un bu saptaması Krılov'un 1920'lerdeki çalışmalarında uluslararası anlaşmalara verdiği önemle karşılaştırılabilir, ancak iki teori arasında belirgin bir farklılık göze çarpar: Korovin başta ezilen uluslar olmak üzere devlet-dışı unsurları da uluslararası hukuk öznesi olarak, dolayısıyla da anlaşmanın tarafı olarak ele almaktadır; uluslararası hukuku devletlerarası hukukla özdeş gören Krılov'un ise böyle bir tutumu benimsemesi mümkün değildir.

Yazarın devlet-merkezciliği derslerin son bölümünde en belirgin şekliyle ortaya çıkar. Bu bölümde "uluslararası hukukun öznesi olarak devlet" incelenmektedir. Yazar, devletin tek uluslararası hukuk öznesi olduğu yönündeki tezini ısrarla savunur, uluslararası hukuk özneleri konusunda temel aldığı kuralları sıralar. Buna göre tüm devletler uluslararası hukukun özneleridir; gerçek kişiler, iç hukukun tüzel kişileri ve uluslararası örgütlenmeler ise uluslararası hukuk öznesi değildir.[71] Federe devletlerin hukuki statüsü konusunda ise Sovyet hukuk teorisi yerleşik uluslararası hukuk teorilerinden ayrılır: Federe

---

[70] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 424.

[71] Wladyslaw W. Kulski, Sovyet hukukçularının bireyleri uluslararası hukuk öznesi olarak kabul etmemesinin başlıca nedeni olarak, Sovyet rejiminin bireyi devlete tâbi kılan doğasını gösterir: bkz. Kulski "The Soviet Interpretation of International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 49/4, 1955, s. 524. Ancak bu yaklaşımın fazla basitleştirici olduğu söylenebilir, zira 1940'larda hemen hemen hiçbir uluslararası hukuk teorisinde bireyler uluslararası hukuk kişisi olarak kabul edilmiyordu; bu durumda günümüzde de büyük bir değişiklik olmamıştır.

Sovyet cumhuriyetleri uluslararası hukuk öznesidir,[72] zira 1 şubat 1944'te SSCB Yüksek Sovyet'inin kabul ettiği bir kanun uyarınca federe devletlerin yabancı devletlerle doğrudan ilişkiler kurma yetkisi vardır. Bu yetki daha sonra anayasal güvence altına alınmıştır.[73] Ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusunda ise Krılov şu değerlendirmelere yer verir: "Bir ulus, yalnızca kurulu bir devlet ya da oluşum halinde bir devlet haline geldiğinde uluslararası hukuk öznesi olarak kabul edilebilir".[74] Bu saptamalar Sovyet uluslararası hukuk teorisinin bir diğer önemli isminin, Korovin'in aynı dönemde öne sürdüğü görüşlerden belirgin bir şekilde ayrılır. Korovin'e göre 2. Dünya Savaşı devletin tek uluslararası hukuk öznesi olduğu yönündeki genel görüşe darbe indirmiştir. İşçi sınıfının savaştaki rolü bu durumun en önemli göstergesidir; bu durumda küçük ve etkisiz devletler uluslararası hukuk öznesi sayılırken 65.000.000 üyesi olan Dünya Sendikalar Federasyonu'nun özne olarak kabul edilmemesi yersizdir.[75] Görüldüğü gibi, Korovin bu tezlerinde 1920'lerde geliştirdiği uluslararası hukuk teorisinin ilkelerini savunmaya devam etmektedir.

Krılov'un uluslararası hukuk özneleri üzerine değerlendirmelerini "büyük güçler" üzerine ilginç bir bölüm izler. Yazara göre tüm egemen devletler uluslararası hukuk öznesi olarak eşit kabul edilir, ancak bu ilkesel eşitliğe rağmen ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik eşitsizlikler, farklı devletler arasında ayrım yapılmasını gerektirir. Böylece Krılov "büyük güçler" kavramını uluslararası hukuk çerçevesinde inceler. "Nazi Almanya'sı, Faşist İtalya ve emperyalist Japonya'nın yıkılmasından sonra yalnızca 5 büyük güç kalmıştır: SSCB, ABD, Büyük Britanya, Fransa ve Çin".[76] Sözkonusu güçlerin uluslararası hukukta sahip olduğu rolün temelinde, dünya barışını ve güvenliğini

---

[72] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 458.

[73] SSCB Anayasası, md. 18a; David, *Le droit soviétique - Tome I: Les données fondamentales du droit soviétique* içinde.

[74] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 449.

[75] Korovin, "The Second World War and International Law", s. 745.

[76] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 453.

koruma konusundaki sorumlulukları bulunur.[77] Bu tablonun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin taşıdığı rolünü yansıttığı söylenebilir. Yazarın saydığı ülkelerden ilk dördü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesidir.[78] Korovin'in de savaştan hemen sonra yaptığı çalışmalarda benzer bir tezi savunduğu görülür: Yazara göre "Almanya ve Japonya gibi en saldırgan ulusların egemenliğinin önemli ölçüde sınırlanması gerekli hale gelmiştir"; bu konuda güvenceyi sağlayacak olan ise dört müttefik ülkedir.[79]

Bunun yanında, Krılov Birleşmiş Milletler Şartı'nın 25. maddesinin barışın ve güvenliğin korunması açısından son derece önemli olduğunu belirtir;[80] bu madde ise Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin Güvenlik Konseyi kararlarını kabul edip uygulamak zorunda oldukları yönündeki tek bir hükümden ibarettir. Krılov'un teorisine temel oluşturan mantık gayet basittir: Ulus-devlet sistemi sosyalizmin kurulması için bir engel değildir, aksine, sosyalizmin kurulması ve sürdürülmesi, var olan devlet sisteminin bekasına bağlıdır.

3. 2. "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" ve Uluslararası Hukuk

Stalin döneminde yerleşiklik kazanan dış politika anlayışı ve bu anlayışa tekabül eden uluslararası hukuk teorisi, Stalin'in ölümünden sonra değişikliğe uğradı. Bu değişikliklerin resmi bir şekilde yapıldığı tarih 1956 olarak tespit edilebilir. 1956'da yapılan SBKP 20. Kongre'sine sunduğu gizli raporda parti birinci sekreteri Nikita Khruşçev, Stalin döneminin "kişi kültü"ne ve baskıcı uygulamalarına eleştiri getiriyor,[81] böylece SSCB'de "Stalin'sizleşme" (*de-stalinizasyon*) dönemini başlatıyordu. Yeni dönemin dış politika alanındaki açılımını ise "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi karakterize ediyordu. 1970'lere kadar geçerli olacak olan bu ilkeye göre sosyalist sistem ve kapitalist

[77] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 454.

[78] Çin de Güvenlik Konseyi'ne 1971'de daimi üye olarak katılmıştır.

[79] Korovin, "The Second World War and International Law", s. 744.

[80] Krılov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", s. 462.

[81] Nikita S. Kruşçev, *XX. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı*, çev. A. Fethi, İstanbul: Pencere, 1991.

sistem uluslararası alanda bir arada varlıklarını devam ettirebilir, bazı alanlarda işbirliği yapabilirlerdi. Khruşçev bu ilkeyi Aralık 1961'de yapılan SBKP 22. Kongre'sine sunduğu Merkez Komite Raporu'nda ayrıntılarıyla inceliyordu.[82] Ayrıca "barış içinde bir arada yaşama" kongrede kabul edilen parti programında da yerini almıştı. Bu ilkenin Stalin döneminin dış politika açılımlarıyla tam anlamıyla karşıt olduğu söylenemez; 1956 öncesi ve sonrasının dış politika anlayışları arasında belirgin bir süreklilik vardır. Edward McWhinney bu sürekliliğe örnek olarak Krılov'un Uluslararası Hukuk Akademisi'nde verdiği derste öne sürdüğü tezlerle "barış içinde bir arada yaşama" ilkesinin temel tezlerinin benzerliğini gösterir. Her iki durumda da farklı sistemlerin varlıklarını sürdürmeleri ve işbirliği yapmaları sözkonusudur.[83]

"Barış içinde bir arada yaşama" yıllarının uluslararası hukuk teorisyenleri, Lambert Shumbusho'nun ayrımı izlenerek, iki grupta toplanabilir. İlk gruptaki yazarlar "sert çizgi"yi benimsemiştir; bu yazarlara göre barış içinde bir arada yaşama proleter enternasyonalizminin, dünya devriminin gerçekleşmesini kamufle etmek için ortaya konmuş bir ilkedir. Bu dönemde eser vermeye devam eden Korovin bu çizginin en önemli temsilcisidir.[84] İkinci grubun en önemli ismi ise Grigoriy İ. Tunkin'dir. Bu gruba dahil olan hukukçular kapitalist sisteme dahil ülkelerce çevrelenmiş olan sosyalist ülkelerin varlığını koruyabilmesinin öneminin altını çizerler. Bunun yolu "dünya devrimi"nden değil, statükonun korunmasından,[85] barış içinde bir arada yaşama koşullarının yerine getirilmesinden geçer. İkinci grubun görüşleri Sovyet dış politikasının yönelişleri için elverişli bir hukuki çerçeve sunmuştur.[86] Shumbusho 1. gruptaki yazarları "ortodoks Stalinist" olarak adlandırır,

[82] Nikita S. Khrouchtchev, "Rapport d'activité du Comité Central du Parti Communiste de l'Union Soviétique", *XXIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique 17-31 Octobre 1961: Rapports, interventions et documents* içinde, *Cahiers du Communisme* (Özel Sayı 12), 1961, s. 32 vd.

[83] Edward McWhinney, "'Peaceful Co-existence' and Soviet-Western International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 56/4, 1962, s. 952.

[84] Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international*, s. 118.

[85] Quoc Dinh Nguyen vd., *Droit international public*, Paris: LGDJ., 1994, s. 81.

[86] Tunkin'in görüşleri yeni resmi görüş olarak kabul edilmekte gecikmemiştir: Krılov'dan 11 yıl sonra, 1958'de Uluslararası Hukuk Akademisi'nde Sovyet uluslararası hukuk doktrinini anlatan ve "Barış İçinde Bir Arada Yaşama ve Uluslararası Hukuk" başlıklı bir ders veren de Tunkin olmuştur.

ancak bu niteleme yerinde değildir, zira barış içinde bir arada yaşama mantığını kalıcı bir ilke olarak kabul eden 2. grup yazarların görüşleri "tek ülkede sosyalizm" teziyle belirgin bir süreklilik gösterir.

Görüldüğü gibi, 1956 sonrasının merkezi terimi "barış içinde bir arada yaşama"dır. Barış içinde olup bir arada yaşayanlar devletlerdir; sınıflardan ya da ulusal kurtuluş hareketlerinden uluslararası hukuk çerçevesinde bahsedilmez. Barış içinde bir arada yaşama durumunun geçiciliği üzerine de herhangi bir vurgu yoktur. Bu bakımdan bu dönemin teorileri 1920'lerin "geçici uzlaşma" teorilerinden radikal bir şekilde ayrılır. Artık var olan ulus-devlet sisteminin mutlaklaştırıldığı bir uluslararası hukuk teorisi söz konusudur. Tunkin uluslararası hukukun "tek"liğinden söz eder: Rapoport'un 1930'larda ve Korovin'in son dönemde savunduğu tezin aksine "sosyalist uluslararası hukuk" ve "kapitalist uluslararası hukuk"tan bahsedilemez; uluslararası hukuk devletlerin arasındaki ilişkileri düzenleyen normlar bütünüdür ve bu ilişkiler de devletlerin toplumsal sistemlerinden bağımsız olarak gelişir.[87] Başka bir ifadeyle, uluslararası hukukun düzenlediği alan sınıfsal-toplumsal içerikten bağımsız, nötr bir alandır. Böylece Sovyet uluslararası hukuk teorisi diğer toplumsal biçimler gibi hukuku da maddi-sınıfsal temelleriyle değerlendiren Marksist yöntemle çelişkiye düşer.[88] Bu durun devlet-merkezciliğin mantıksal bir uzantısıdır: Klasik burjuva siyasi-hukuki düşüncesinde devlet sınıfsal bölünmelerin üstünde bir kurum olarak düşünülür, dolayısıyla devletler arasındaki ilişkiler alanı da sınıfsal yapıların üstünde olacaktır. Barış içinde bir arada yaşama döneminin Sovyet uluslararası hukuk teorisi de uluslararası hukuku sınıf-dışı bir alanda değerlendirerek klasik uluslararası hukuk teorilerini yeniden üretmektedir. Tunkin'in uluslararası hukuku tanımlarken "egemen sınıfların çıkarını yansıtan kurallar bütünü" ibaresini eklemesi de[89] yüzeysel bir tespit olarak kalır. Barış içinde bir arada yaşama döneminin Sovyet hukukçuları uluslararası hukuku

---

[87] Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international*, s. 119.

[88] McWhinney benzer bir çelişki içinde olan 1930'ların Paşukanis'inin sözkonusu çelişkiyi içerik ve biçim arasında yaptığı ayrımla çözdüğünü belirtir. Bkz. McWhinney "'Peaceful Co-existence' and Soviet-Western International Law", ss. 960-61.

[89] Akt. McWhinney "'Peaceful Co-existence' and Soviet-Western International Law", s. 963.

nesnel bir temele yerleştirmeye çalışmışlarsa da, bu çaba devlet-merkezci çözümleme yönteminin ortaya koyduğu sınırlarla karşılaşmıştır. Örneğin uluslararası hukukun dayandığı nesnel temelin üretici güçlerin gelişmesi olduğu belirtilmiştir: Uluslararası işbölümünde meydana gelen ilerlemeler ülkeler arasındaki ilişki ve bağların artmasına neden olmuştur, devletler arası ilişkileri hukuki normlarla düzenleme gerekliliği ve imkânı da bu durumdan kaynaklanmıştır. Ancak Tunkin, bu uluslararası alana etki yapan esas etkenin "ulusal sistemler ve onların üstyapıları" olduğu sonucuna varır,[90] başka bir deyişle, uluslararası hukukun düzenlediği alanda devletler üzerine kurulu oldukları toplumsal yapıdan özerk olarak ilişki içine girer.

1962'yi izleyen yıllarda başlayan ve Brejnev döneminde devam eden "Yumuşama" (*Detant*) sürecinde barış içinde bir arada yaşama ilkesinin önemi daha da artmıştır. "Barış İçinde Bir Arada Yaşama'nın altın çağı"[91] olarak nitelenebilecek olan bu dönemin koşullarına uygun bir teori ortaya koymaya çaba gösteren Tunkin 1970'de yeni bir kitap yayımladı. *Uluslararası Hukuk Teorisi Sorunları (Voprosı Teoriy Mejdunarodnogo Prava)* başlığını taşıyan bu kitapta bir kez daha uluslararası hukukun evrenselliğinin altını çiziyor, barış içinde bir arada yaşama ilkesinin de uluslararası hukuk gibi evrensel bir ilke olduğunu belirtiyordu.[92] Ancak bu kitapta farklı toplumsal sistemlere göre uluslararası hukuk uygulamalarının farklılık gösterebileceği kabul edilmişti: Örneğin gerek sosyalist devletler, gerekse emperyalist devletler "egemenlik" ilkesine saygı duyuyordu, bu bakımdan uluslararası hukuk "tek" idi. Bu "saygı"nın iki sistemde aynı şekilde ortaya konması ise mümkün değildi. "Bir diğer devletin iç işlerine karışmama" yönündeki uluslararası hukuk kuralı sosyalist devletler ve kapitalist devletler arasındaki ilişkilerde uygulanabilirdi, ancak sosyalist blok ülkeleri arasındaki ilişkilerde farklı bir biçim almak zorundaydı. Brejnev döneminin "sınırlı egemenlik" kavramı böylece hukuki bir çerçeveye yerleştiriliyordu: Bir sosyalist devletin sosyalizmin korunması amacıyla, "proleter enternasyonalizmi" adına bir diğer sosyalist

[90] Nguyen vd., *Droit international public*, s. 107.

[91] Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international*, s. 122.

[92] Shumbusho, *Les transformations de la conception russe du droit international*, s. 126.

devletin egemenlik alanına müdahale etmesi mümkündü. 1956'da Macaristan'a ve 1968'de Çekoslovakya'ya yapılan müdahaleler de bu yönde adımlar olarak anlaşılmalıydı.[93]

Sonuç

1917'den 1985'e uzanan dönemde SSCB'de uluslararası hukuk teorilerinin gelişimi incelendiğinde Sovyet doktrininde çoğunlukla iradeci-öznelci uluslararası hukuk tezlerinin benimsendiği görülür.[94] Nesnelci teoriler özneyi kavramak için gerçek dış dünyadan yola çıkarlar. Öznelci tezlerde ise tam aksine, dış dünya egemen özneden yola çıkılarak anlamlandırılır.[95] Bunun uluslararası alandaki karşılığı ise uluslararası hukuk kurallarının ulus-devletin iradesinin ürünü olarak ortaya çıktığı yönündeki görüştür. Bu noktada iradecilik ve öznelcilik hukuki pozitivizm ile birleşir: Hukuki pozitivizmin uluslararası hukuk anlayışına göre hukuk devlet iradesi üzerine kuruludur; bu durumda nesnel, devlet iradesine dışsal uluslararası hukuk kurallarından bahsetmek yersizdir. Pozitivizm *dünyevi olana* gönderme yapar, kapitalizm ve modernite üzerinde yükselir.[96] Modern-kapitalist dünyada bireyin yalıtık-yalnız durumu özel alan-kamusal alan ayrılığını mutlaklaştırır; bireylerin siyasi yetkileri kendilerine dışsal bir siyasi örgütlenme biçimine, devlete devredilir. Böylece siyasi ve hukuki alanda dünyevi bir odak -devlet- "tek" özne haline gelir, kendi iradesi dışındaki nesnel/doğal kurallardan bağımsız olarak işlem yapar; meşruiyetini ne kendine dışsal kurallardan, ne de egemenliği altındaki gerçek tekil bireylerden alır. Devletin meşruiyet kaynağı bireylerden yapılmış bir hukuki soyutlamadır: Ulus. Pozitivizmin modern-kapitalist devlet için anlamı da bu noktada ortaya çıkar: Dünyevi alanı merkez alarak insan iradesi dışındaki meşruiyet odaklarını dışlayan pozitivizm ulus-devlet için elverişli bir hukuki konumlanıştır.

---

[93] J. N. Hazard, "Renewed Emphasis Upon a Socialist International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 65/1, 1971, ss. 145-46.

[94] Nguyen vd., *Droit international public*, s. 107.

[95] Kelsen, *Théorie pure du droit*, ss. 449-50.

[96] Modernite, ulus-devlet, pozitivizm ve uluslararası hukuk teorisi arasındaki ilişki için bkz. Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

Sovyetler Birliği'nde sosyalizm kapitalizmden (dolayısıyla moderniteden) devralınan yapıların üzerinde inşa edilmiştir. Böyle bir bağlamda hukuk teorisinin de bu yapıların kavramsal-kurumsal çerçevesinden yola çıkılarak oluşturulması ve Sovyet hukuk teorisine yön verenin hukuki pozitivizm olması[97] olağandır: Kapitalizm öncesinin toplumsal-düşünsel yapısını temel alan doğal hukuk okulunun tezlerinin Sovyet hukukçuları tarafından benimsenmesi beklenemez.[98]

Ancak Sovyet doktrini uluslararası hukuk teorisi alanında kapitalizmin, burjuva düşüncesinin hukuki çerçevesini çıkış noktası olarak ele almakla yetinmemiş, devleti merkeze alan çözümleme yöntemine mutlaklık atfetmiş, burjuva düşüncesini aşma perspektifini bir kenara bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin reel politika alanındaki konumlanışlarının bu durumda etkili olduğu öne sürülebilir. Ancak bu reel politika belirli bir (ya da birkaç) ülkenin siyasi rejiminin bekasını sağlayan siyasi tasarruflara indirgendiği ölçüde bir sosyalist politika olmaktan uzaklaşmıştır. Kapitalizmin bir bütün olarak aşılması geri plana atılmıştır. Bu durum uluslararası hukuk teorilerinin gelişiminde belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

---

[97] Vışinskiy'nin pozitivizmi doğal hukuk okulu, sosyolojik, normativist, sosyolojik... hukuk okullarıyla birlikte "hukuki ideolojizmi" çerçevesinde değerlendirerek eleştirmesi de pozitivizmden ayrılması için yeterli olmamaktadır. Bkz. Michael Jaworskyj, "Soviet Critique of the 'Bourgeois' Philosophy of Law", *Osteuropa-Recht*, Sayı 6, 1960, ss. 11-34.

[98] Bununla birlikte Marksizmin hukuki alanda açılımının yalnızca pozitivist teoriyle sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Sovyet hukuk yorumunda genellikle "ilerici" ve "gerici" doğal hukuk arasında ayrım yapılmış, burjuva devrimleriyle birlikte ortaya çıkan "ilerici doğal hukuk"un önemine işaret edilmiştir. İ. İl'inskiy 1925'te yayımlanan *Pravo i Bıt* (*Hukuk ve [Toplumsal] Yaşam*) başlıklı kitabında Sovyet pozitif hukukunun doğal hukukun türlerinden biri olduğunu savunmuştur (Jaworskyj, "Soviet Critique of the 'Bourgeois' Philosophy of Law", s. 19). Ernst Bloch ise *Naturrecht und menschliche Würde* (*Doğal Hukuk ve İnsan Haysiyeti*) adlı kitabında Marksizm ve doğal hukukun ilişkilendirilmesi yönünde bir çalışma yapmıştır; bkz. Bloch, *Natural Law and Human Dignity*, çev. D. J. Schmidt, Cambridge: MIT Press Bloch, 1988, s. 208. Genel olarak Marksizm ve doğal hukuk ilişkisi için bkz. William Leon McBride, "Marxism and Natural Law", *The American Journal of Jurisprudence* 15, 1970, ss. 127-153.

Kaynakça

Akal, Cemal Bali. *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

Akkaya, Yüksel. "Subotniklerden Stahanovistlere Sovyetler Birliği'nde Emek Süreçleri (Gotha Programı'nın Eleştirisi Anti-Dühring'e Karşı)", *Praksis*, Sayı 8, 2002, ss. 189-226.

Aktükün, İlker. *SSCB'den BDT'ye Nasıl Varıldı: Marksist Bir Tahlil İçin Saptamalar*, İstanbul: Sorun, 1995.

Bloch, Ernst. *Natural Law and Human Dignity*, çev. D. J. Schmidt, Cambridge: MIT Press, 1988.

Calvez, Jean-Yves. *Droit international et souveraineté en U.R.S.S. : L'évolution de l'idéologie juridique soviétique depuis la Révolution d'Octobre*, Paris: Armand Colin, 1953.

Carr, Edward Hallett. *Bolşevik Devrimi 1917-1923* (Cilt 1), çev. O. Suda, İstanbul: Metis, 2002

_____. *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Cilt 3, New York: Norton, 1985.

Çulhaoğlu, Metin. "21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm: Tarihsel Geçmiş ve Gelecek", *Doğruda Durmanın Felsefesi*, Cilt 2, İstanbul: YGS, 2002, ss. 723-755.

David, René. *Le droit soviétique - Tome I : Les données fondamentales du droit soviétique*, Paris: LGDJ, 1954.

Deutscher, Isaac. *Stalin: A Political Biography*, Londra: Oxford University Press, 1949.

Hazard, John Newbold. "Cleansing Soviet International Law of Anti-Marxist Theories", *The American Journal of International Law*, Sayı 32/2, 1938, ss. 244-252.

_____. "Renewed Emphasis Upon a Socialist International Law", *The American Journal of International Law*, Cilt 65/1, 1971, ss. 142-148.

Jaworskyj, Michael. "Soviet Critique of the 'Bourgeois' Philosophy of Law", *Osteuropa-Recht*, Sayı 6, 1960, ss. 11-34.

Karahanoğulları, Onur. "Marksizm ve Hukuk", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 57/2, 2002, ss. 61-92.

_____. "Çevirmenin Önsözü", Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, İstanbul: Birikim, 2002.

Kelsen, Hans. *Théorie pure du droit*, çev. Ch. Eisenmann, Paris: Dalloz, 1962.

Khrouchtchev, Nikita S. "Rapport d'activité du Comité Central du Parti Communiste de l'Union Soviétique", *XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique 17-31 Octobre 1961: Rapports, interventions et documents* içinde, *Cahiers du Communisme* (12: Özel Sayı), 1961, 8-128.

Korovin, Eugene A. "The Second World War and International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 40/4, 1946, ss. 742-755.

Krılov, Serge B. "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", *Académie de Droit International: Recueil des Cours* 70 (1947/1), Paris: Sirey, 1948, ss. 407-476.

Kruşçev, Nikita S. *XX. Kongre Gizli Raporu: Kişi Kültüne Karşı*, çev. A. Fethi, İstanbul: Pencere, 1991.

Kulski, Wladyslaw *W*. "The Soviet Interpretation of International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 49/4, 1955, ss. 518-534.

Küçük, Yalçın. *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul: Tekin, 1991.

Lapenna, Ivo. *Conceptions soviétiques de droit international public*, Paris: Pédone, 1954.

Lenin, Vladimir Ilich. "The State and Revolution", *Selected Works in Three Volumes*, Cilt 2, Moskova: Progress, 1975.

Marx, Karl. "Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei", Marx K. ve F. Engels, *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden*, Cilt 2, Berlin: Dietz, 1988.

McBride, William Leon. "Marxism and Natural Law", *The American Journal of Jurisprudence*, Sayı 15, 1970, ss. 127-153.

McWhinney, Edward. "'Peaceful Co-existence' and Soviet-Western International Law", *The American Journal of International Law*, Sayı 56/4, 1962, ss. 951-970.

Nguyen, Quoc Dinh. *Droit international public*, Paris: LGDJ, 1994.

Pašukanis, Evgeny B. *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim, 2002.

Schlesinger, Rudolf. *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi*, çev. M. Aktan, İstanbul: Sinan, 1974.

Shumbusho, Lambert. *Les transformations de la conception russe du droit international: De la Russie tsariste à la Russie contemporaine*, Doktora Tezi, Neuchâtel: Neuchâtel Üniversitesi, Hukuk ve İktisadi Bilimler Fakültesi, 1999.

Souvarine, Boris. *Staline: Aperçu historique du bolchévisme*, Paris: Gérard Lebovici, 1985.

Stalin, Joseph Vissarionovich. "Report to the Eighteenth Congress of the C.P.S.U.(B.) on the Work of the Central Committee", *Problems of Leninism*, Pekin: Foreign Languages Press, 1976, ss. 874-942.

Weimar Cumhuriyeti'nde Sosyal Demokrat Hukuk Kuramı[1]

Joachim Perels

Çeviren: Nazile Kalaycı

I.

Weimar Cumhuriyeti'nde sosyal demokrat işçi hareketinin hukuk alanında önemli temsilcileri Ernst Fraenkel, Otto Kahn-Freund, Otto Kirchheimer ve Franz Neumann'dı. Onların yazıları Federal Cumhuriyet'te 50'li yıllarda, hatta 60'lı yılların başlarında, neredeyse unutulmuştu. Bu durum tesadüfi değildi. Hitler Rejimi'nin seçkin yorumcuları hakimiyetlerinin doruk noktasında bulunuyorken, Weimar Cumhuriyeti'nin sosyal demokrat hukuk kuramı yalnızca sınırlı ölçülerde olanaklıydı; hukukun gelişmesi ve yargı düzeni hakkındaki ana akım üzerinde sadece sınırlı öneme sahip olan Fritz Bauer, Richard Schmid, Wolfgang Abendroth, Adolph Arndt gibi bir kaç sosyal demokrat hukukçu bulunsa da, nasyonal sosyalist hukuk kuramı kendini sosyal demokrat hukuk kuramına karşıt şekilde önemli ölçüde

[1] Joachim Perels, "Sozialdemokratische Rechtstheorie in der Weimarer Republik", *Das Feld der Frankfurter Kultur- und Sozialwissenschaften vor 1945*, yay. haz. Richard Faber, Eva-Maria Ziege, Würzburg: Königshausen & Neumann Verlag, 2007, ss. 199-211.

yapılandırmıştı. İlk olarak 1962'de yaşanan Spiegel-Skandalı'yla[2] Federal Cumhuriyet'te yeni başlayan liberalleşme, 20'li yılların hukuk bilimindeki sosyal demokrat çizginin geniş bir kamusallığa ulaşmasına yol açmıştır. 1964'te Otto Kirchheimer'in makalelerinden oluşan ilk derleme yayımlanmış, bunu 1966'da Franz Neumann'ın, Ernst Fraenkel'in ve Otto Kahn-Freund'un çalışmalarından oluşan başka bir derleme takip etmiştir. 1967'de Franz Neumann'ın ve 1968'de ise Ernst Fraenkel'in toplu makaleleri yayımlanmıştır.

II.

Öncelikle bu hukukçuların bilimsel ve politik çalışmalarının temel yönelimlerini etkilemiş olan yaşam hikayelerine bir göz atmak gerek.

Otto Kirchheimer (1905-1965) otobiyografisini yazdığı bir müsveddede kendi hayatını şöyle anlatır: "1905'te doğdu... Köln, Berlin ve Bonn Üniversiteleri arasında dolaştı; Bonn'da doktora yaptı; Erfurt ve Berlin'de stajyer avukat ve hukuk eleştirmeni olarak çalıştı. Sosyal demokrat gazetelerde ve editörlüğünü Hilferding'in yaptığı '*Gesellschaft*' (Toplum) dergisinde yazdı... 1933 yazında Paris'e, 1937'de ise Amerika Birleşik Devletleri'ne taşındı... 1955'te New School'un Toplumsal Araştırmalar Lisansüstü Programı'nda (Graduate Faculty of the New School of Social Research) profesör oldu; 1961'de Columbia'ya taşındı ve orada politik bilimler profesörlüğü yaptı... Politik adalet (*politische Justiz*) hakkında kalın bir kitap yazdı; bu kitabı fazla ayrıntılı olduğu gerekçesiyle pek çok kişi okumadı, okuyanların çoğu ise sıkıcı olduğu için kitaptan hoşlanmadı". Otto Kirchheimer doktorasını muhafazakar anayasa kuramının önemli ismi Carl Schmitt'in danışmanlığında yaptı; hukuk normu ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi ele aldığı bu çalışma bir Marksist için bile (beklenildiğinin aksine) oldukça öğreticiydi. Kirchheimer'in Weimar Dönemi'ne ilişkin en önemli çalışması olan "Weimar - und

[2] *Spiegel-Affäre*, Almanya'nın haftalık haber dergisi *Der Spiegel*'in 1962 yılında hükümetin savunma politikasını sorgulayan bir haber yayımlaması üzerine polis tarafından basılmasıyla ve çalışanlarının tutuklanmasıyla yaşanan skandaldır. Bu olay Almanya'da basın özgürlüğüne bir saldırı olarak yorumlanmış, Alman kamuoyunun hükümet üzerindeki büyük baskısıyla da hükümette peşpeşe istifalar yaşanmıştır. Savaş sonrası dönemde yaşanan bu ilk olay, Almanya'da basın özgürlüğünün temellerinin çizilmesine neden olmuştur –ç.n.

was dann?" (Weimar – peki ya sonra?) 1930'da genç sosyalistlerin çıkardığı yazı dizisinde[3] yayımlandı. Kirchheimer 1965'te öldü.

Diğer sosyal demokrat hukukçuların hepsi, Kahn-Freund, Fraenkel ve Neumann, doktoralarını Profesör Hugo Sinzheimer'le birlikte yaptılar. Sinzheimer Frankfurt Üniversitesi'nde çalışma hukuku dersi veriyordu. Öğrencileri gibi kendisi de SPD[4] üyesiydi. Weimar Millet Meclisi'ne sosyal demokrasinin temsilcisi olarak katıldı ve Weimar Anayasası'nın meşhur 165. sovyet paragrafını düzenledi. Sinzheimer çalışma hukuku üzerine çok önemli bir ders kitabı yazdı; günümüz için bile okunmaya değer olan bu kitabın teoremleri ve tezleri elbette Marx'a dayanıyordu. Kendini hukuk politikasına adayan Sinzheimer, redaktörlüğünü Wilhelm Kroner'in yaptığı ve 1925'ten beri Cumhuriyetçi Yargıçlar Birliği tarafından yayımlanan *Die Justiz* (Yargı) dergisinde yazıyordu. Sinzheimer ağırlıklı bir şekilde muhafazakar ve *Kaiser* yanlısı olan yargı düzeni karşısında bir denge unsuru olan *Justiz* için 1925'ten 1931 yazına kadar *Chronik*'i (Kronik) yazdı; *Chronik*'te demokratik anayasayı çeşitli saldırılara karşı korumak amacıyla hukuki ve politik olaylar yorumlanıyordu. Nasyonal sosyalistler tarafından Almanya'dan kovulan Sinzheimer Hollanda'ya göç etti. Orada *Jüdische Klassiker der deutschen Rechtswissenschaft* (Alman Hukuk Biliminin Yahudi Klasikleri) adlı kitabını yayımladı; bu kitap Carl Schmitt'in 1936'da başladığı yahudi aleyhtarı hain kampanyaya bir cevaptı. 1945'te güçten düşen Sinzheimer Hollanda'da öldü.

Otto Kahn-Freund (1900-1979) hukuk bilimi okudu; Sinzheimer'in yanında asistanlık yaptı. 1929 ile 1933 yılları arasında Berlin Çalışma Mahkemesi'nde başkanlık yaptı. 1933'te İngiltere'ye göç etti; sonrasında Oxford Üniversitesi'nde karşılaştırmalı hukuk profesörü oldu. Kahn-Freund'un *Reich* Adliyesi'nin yargı düzenine dair eleştirel incelemesi, kendi ifadesine göre, iş hukukuyla ilgili yargılamanın ve demokratik yasanın aşılamaz bir çelişki içinde olduğu saptamasından hareket ediyordu.

---

[3] Bu yazı dizisi (*Jungsozialistische Schriftenreihe*) SPD'nin gençlik kolları tarafından çıkarılmaktadır –ç.n.

[4] Almanya Sosyal Demokrat Partisi –ç.n.

Ernst Fraenkel 1898'de doğdu, hukuk bilimi okudu ve 1921'de SPD'ye katıldı. Orada sol kanada dahil oldu. Hukuk stajını tamamladıktan sonra Alman Metal Çalışanları Birliği'nin okulunda öğretmen olarak çalıştı. Bu sendikal eğitim işinin ürünü "Zur Soziologie der Klassenjustiz" (Sınıf Adaletinin Sosyolojisi Üzerine) başlıklı yazısı oldu; bu yazı Kirchheimer'in yukarıda adı geçen çalışması gibi genç sosyalistlerin yazı dizisinde yayımlandı. Fraenkel, bu eğitim işinden sonra, Metal Çalışanları Birliği'nin hukuk danışmanı oldu. Arkadaşları Kirchheimer, Kahn-Freund ve Neumann gibi 1933'te göç etmek yerine 1938 yılına kadar avukat olarak çalışmaya devam etti. Bu esnada göçü sırasında İngilizce yayımlanacak olan nasyonal sosyalizmin hukuki örgütlenme biçimi hakkındaki *Dual State* (İkili Devlet) kitabı için –tehlikelerle karşı karşıya kalarak– malzeme topladı; temel bir eser olan bu kitap ancak 1974'te Almanca yayımlanmıştır. 1953 yılından sonra Berlin FU'da[5] siyaset bilimi profesörü olarak çalışan Fraenkel 1975 yılında öldü.

Franz Neumann (1900-1954), hukuk bilimi okudu ve stajyerlik sınavını verdikten sonra Sinzheimer'in asistanı oldu. Erkenden siyasete atıldı. Sosyalist bir öğrenci grubuna, hemen ardından da SPD'ye üye oldu. Sınavından sonra sendikanın kurslarında, özellikle de Frankfurt'taki "İş Akademisi"nde (Akademie der Arbeit) dersler verdi. Fraenkel'le birlikte avukatlık bürosu kurdu; özellikle İnşaat İşçileri Sendikası ile Maden İşçileri Sendikası'nı mahkemelerde temsil etti. 1929 ile 1933 yılları arasında Berlin Siyaset Yüksekokulu'nda çalışma hukuku doçenti olarak çalıştı. Neumann 1932 yazında SPD'de parti yönetim kurulunun hukuk danışmanı oldu. Toplanma özgürlüğü için, tutuklanmaların ve yayın yasaklarının engellenmesi için mücadele etti. Nasyonal sosyalistlere muhalif olduğu gerekçesiyle 1933 Nisan ayında tutuklandı. 2 Mayıs 1933'te SA[6] tarafından bürosu işgal edildi. Neumann vatandaşlıktan çıkartılan ilk Almanlardandı. Almanya'yı terk etti. Göç ettiği Amerika'da Eleştirel Kuram'ın temsilcileriyle ilişki içinde yazdığı ve günümüze ulaşamayan kitabında, nasyonal sosyalist

[5] *Freie Universität* (Özgür Üniversite) Berlin'de 1948 yılında Humboldt Üniversitesi'nden ayrılan bir grup sol görüşlü öğrenci tarafından kurulmuştur –ç.n.

[6] SA (*Sturmabteilung*), Nazilerin siyasal savaş ya da saldırı birliği –ç.n.

egemenlik sisteminin iç işleyişini kısa ve özlü bir şekilde başarıyla inceledi. Kitabın başlığı *Behemoth: The Structure and Practise of National Socialism* (Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Uygulamaları) idi; bu kitap 1942'de New York'ta yayımlandı. 1977'de Gert Schäfer'in çevirisiyle Almancada yayımlandı. 50'li yılların ortalarında Neumann Almanya'ya geri dönmek ve Berlin FU'da ders vermek istedi. Ne var ki 1954 yılında, bir trafik kazasında öldü.

III.

Nasyonal sosyalizmin iktidarı ele geçirmesi sosyal demokrat hukukçuların politik ve özel yaşamlarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal demokrat hukukçular hukuk devletine dayalı demokrasinin tahrip edilmesine karşı boşuna muhalefet etmişler, hiç de az sayıda olmayan hukuk alanından meslektaşlarıysa onlar gibi davranmamıştır. Neumann kendini sorgulayan öz eleştirel mektubunda 1954 yılı hakkında şunları yazar: "1933'ten sonra kendime şu soruyu çok sordum: Nasyonal sosyalizm konusundaki benim sorumluluğum aslında nerelerdeydi?... Gericiliğe karşı muhalefet eden biz hepimiz çok ödlektik... Elbette benim katkım çok küçüktür ve politikacılar benim tutumuma ironik yaklaşacaktır, ama SPD'nin çöküşü ve nasyonal sosyalistlerin yükselişi sadece politik bir mesele olarak ele alınabilir mi? Bu gelişmede, ahlâki kararların da rolü olmamış mıdır?" Kirchheimer, Kahn-Freund, Fraenkel ve Neumann tarafından yapılan incelemelerin ve tartışmacı kavgaların ilgili olduğu temel konu, cumhuriyetçilerin Weimar Cumhuriyeti'nde yapısal olarak zayıf bir konumdaki güç ilişkilerinin karşısında olmalarıydı. Gerçi 1918 devrimiyle ve Weimar Anayasası'yla birlikte *Kaiserreich*'ın bürokratik-monarşist sistemi yerine işçi hareketini politik etkilere karşı güvence altına alan parlamenter bir demokrasi geçmişti. Ne var ki devlet biçimindeki politik değişiklik, *Kaiserreich*'ın merkezi güç araçları olan orduya, bürokrasiye, ekonomiye ve yargı sistemine dokunmamıştı. Bunlar var olmaya devam ederek küçük istisnalar dışında anti-cumhuriyetçi durumlar için bir sığınak olmuşlardı. Sinzheimer *Die Justiz* için kaleme aldığı ilk yazısında şunları söyler: "Saldırıların büyük kısmının yargı nedeniyle olduğuna, yeni kurulan devlet ile dünün devletine dair görüşleri pek çok bakımdan

henüz aşamamış ya da aşmak istemeyen yargı arasındaki çelişkiden kaynaklandığına hiç şüphe yok". Buna dair bir kaç rakam: 354 sağcı cinayetin 326'sı cezasız kalmıştır. Bu rakamlar Heidelberg'li matematikçi Emil Julius Gumbel tarafından hesaplanmıştır; onun rakamları o kadar kesindir ki, Prusya'da, Bavyera'da ve Mecklenburg'da *Reich*'ın adalet bakanlığı ve hukuk bürokrasisi tarafından onaylanmıştır.

Sosyalist hukuk kuramcıları, demokratik hukuk devleti normlarının asli alanlarda *Kaiserreich*'tan aktarılan toplumsal temellerle çatıştığı bu durumun zemini üzerinde, kendi bilimsel ve politik tavırlarının temellerini geliştirdiler. Hukuk düzeni yalnızca içsel hukuki süreçlerin bir sonucu olarak yorumlanamaz; o, daha çok, farklı toplumsal sınıfların ve grupların politik tartışmalarının ürünü ve nesnesi olarak ortaya çıkar. Fraenkel bu durumu şöyle ifade eder: "Marksist bir hukuk tarihi, hukukun tarihini, sınıf savaşlarının tarihinden bir kesit olarak... (kavrar). Yargıcın ahlâk görüşü, onun sınıfsal durumu tarafından belirlenmektedir; aslında yargıcın hukuka ve yasaya dair bütün düşüncesi, kendini içinde bulduğu sınıf ilişkilerine bağlıdır". Eğer hukuk, Marx'ın söylediği gibi, kendine özgü bir tarihe sahip değilse, tersine genel toplumsal gelişme sürecine çözünmezcesine gömülüyse, hukukçuların faaliyetlerinin politik olmadığı yolundaki yaygın tasavvur, geçerliliğini uzun süre sürdüremeyecektir. Çünkü ne normlar ne de onların uygulanışları toplumsal ve politik çatışmaların ötesindedir. Ama Weimar'ın sosyal demokrat hukuk kuramcılarının yalnızca pratik bir ilkeden yola çıktıkları düşüncesi de yanlış olurdu. Lassalle "Über die Verfassung" (Anayasa Üzerine) başlıklı yazısında şöyle der: "Anayasa sorunları, güç sorunlarıdır". Hukuk sorunlarının toplumsal ve politik ilişkilerde köklendiği konusunda bir fikir birliği olsa da, hukuksal temellendirmeler kendine özgü bir boyuta sahiptir. Hukukun şiddete ve güce indirgenmesini yalnızca bu bakış açısı engelleyebilir. Hukuk, Aydınlanmanın hukuk kuramı geleneğinde –hemen hemen Kant'ın geliştirdiği şekliyle–, imtiyazlı grupların konumlarını sağlamlaştırmanın aracı olarak değil, bireylerin bir arada yaşamalarının güvencesi olarak kavranmıştır. Aydınlanma, böylece, anayasayı otoriter bir devlet ya da diktatoryal bir rejim içinde dönüştürme girişimleri karşısında politik demokrasiyi hukuki yorumlar

aracılığıyla savunur. Fraenkel 1932'de şunları yazar: "Sağ-radikal kesim... liberal özgürlük haklarıyla 19. yy.'ın bir ıskartası olarak alay edecek olursa, sosyalist hareket şu konuda yanılgıya kapılmamalıdır: Almanya'daki faşizan güçler liberal özgürlük haklarını çalışanları silahsızlandırmak amacıyla alaya almaktadır. Tıpkı işçilerin kurtuluşuna karşı savaşan Bismark *Reich*'ı gibi ve tıpkı ilk önce çalışanların yükselişini desteklediği halde sonrasında işçi hareketinin ilerlemesine tarafsız kalan Cumhuriyet gibi, baskıcı *III. Reich* da proletaryadan işçi hareketinin özgürleşme mücadelesini sevk eden politik ve düşünsel silahları –işçilerin politik güç unsuru olarak var olabilmelerinin koşulu olan silahları– çalmak istemektedir".

IV.

Weimar'daki sosyalist hukuk kuramının politik ve yöntemsel yaklaşımları üç bakımdan incelenebilir; böylece demokrasinin oluşturucu alanlarına da daha yakından bakılabilecektir: Yargı denetimi bakımından, *Reich*'ın Çalışma Mahkemesi'nin yargı sistemi bakımından ve anayasa ile toplumsal yapının bütün ilişkileri bakımından.

Yargı erki parlamento yasasını sorgulamaya devam etmeyi artık bıraktığında, Birinci Cumhuriyetin *Reich* Adliyesi, *Kaiserreich*'ın aksine, parlamento tarafından konulmuş yasalara karşı genel bir yargı denetimi talep etti. Bu durum *Reich*'ın adli teşkilatında Yargıçlar Birliği'nin yasal politik düşüncesi aracılığıyla kendini gösterdi. Bu düşünce, *Reich* Adliyesi'nin bir yasayı dürüstlük ilkesini ihlal ederek kendi hukuki uygulamalarının temeline koyamayacağını dile getiriyordu. "Bu dürüstlük ilkesi düşüncesi, tek tek yasaların dışında yer alır; onun tek tek pozitif hukuksal belirlemelerinin dışında. Adını hak eden hiçbir hukuk düzeni, bu ilke olmaksızın kendini sürdüremez. Bu yüzden dürüstlük ilkesini buyrukla dayatan yasa koyucu, kendi emrini boşa çıkartmaktan başka bir sonuç elde edemeyecektir... Yeni yasal düzenlemeye dayanan kişinin yasalara başvurusu dürüstlük ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle yargıçlar tarafından geri çevrilecek olursa, bu durum... yalnızca hükümetin itibarı açısından değil, halkın adalet duygusu ve hukuka olan inancı bakımından da ağır bir darbe olurdu".

Reich Adliyesi'nin anayasa hukukunda herhangi bir temeli olmayan bu durumu, anti-parlamenter içtihat hukukunun kendisine karşıt olduğu demokratik yasa koyucunun önceliğini yadsımaktadır.

Hukukun ele geçirilmesinin sonuçları kamulaştırma hükümlerinden anlaşılır. Yargı sistemi, kuramın da desteğiyle, klasik kamulaştırma kavramını feshetmiştir. Asıl değişiklik, mülkiyetin –yalnızca idari işlemle düzenlenen bir yasa aracılığıyla değil– parlamento yasası aracılığıyla kamulaştırılmasının 'kamulaştırma' olarak belirlenmesindeydi... Yargı sisteminin politik amacı, Devlet Mahkemesi'nin bir hükmünde açıkça görülür: Prensliğe ait toprakların kamulaştırılmasına dair Gotha Programı'ndaki yasa geçersiz ilan edilmiştir; bunun nedeni bu yasanın deklare edilişi sırasında Eyalet Temsilciliklerinin onayının alındığının devrim öncesi anayasaya uygunsuz bir şekilde belirtilmemiş olmasıdır; oysa onay alındığı konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Devrim öncesi döneme ait bir durumu, toplumsal yapıya olan müdahaleleri önlemek amacıyla düzeltmek, yargı denetiminin işlevini gösterir. Yasama organı üstünlük sağlamak suretiyle, geleneksel ekonomik düzenin mevcut durumunu (*status quo*) perçinler. Kirchheimer hattı şöyle çizer: "Genişletilmiş kamulaştırma kavramının... içkin mantığı korkunç sonuçlara neden olur... Kamulaştırma kavramının yasal edimler bakımından genişletilmesi, devletin eylemlerinin geniş menzilini ticari kaygıyla hareket eden özel bir hukukun kontrolüne bağımlı kılar".

Yargı aygıtının işlevsel bakımdan böyle gelişmesinin nedeni, parlamentonun artık yalnızca kent soylular tarafından yönetilmiyor oluşunda görülmelidir. İşçi partileri kendi amaçlarını yeterli nispi çoğunluk yoluyla yasa formuna sokabilirler. Böylece parlamento yargısal bakımdan zayıflamış olur. Yargı, Weimar Parlamentarizmi esnasında demokrasiye verilmiş olan politik biçim-ilkesinin sonuçlarına karşı bir koruyucu işlevi görür. Anayasayal durumların boşluğuna örnek olacak bir dava, *Reich*'ın iş mahkemelerinin yargı sisteminde (RAG) yaşanmıştır. RAG, politik düzen fikri tarafından yönetilir; bu fikir yüzünden, hukuki çerçeve, uyuşmayan toplumsal güçler arasında yaşanan çatışmaları yumuşatmak için, ekonomik bakımdan üst tabakanın yararına olmak üzere, eşit haklara sahip olma zeminine kaymıştır. Kahn-Freund,

RAG'nin iş hukukuyla ilgili alanları "disiplinli bir uyum" içinde nasıl dönüştürdüğünü incelemiştir. Yargı sistemi, sermaye ile emek arasındaki karşıt çıkarları gizleyen "işletme-topluluğu" kavramını bu yüzden icat etmiştir. İşletme, işveren ile çalışanın çıkarlarına görünüşte karşıt olan serbest bir üçüncü işlevini görür. Bu üçüncü, işçilerin haklarını sınırlamayı olanaklı kılar. En meşhur örnek işletme riski bakımından yapılan yargı düzenlemeleridir. 6 Şubat 1923'te alınan karar gereği –bu kararı benzer pek çok karar takip etmiştir– RAG şu sonucu elde etmiştir: Kısmi olarak yapılan bir greve, aynı kuruluşun bünyesindeki başka bir işletmenin işçileri dahil olduklarında, BGB'nin[7] 615. paragrafı gereğince (işverenin kabul etmemesi), herhangi bir ücret talebinde bulunamazlar. RAG, işletmenin riskini çalışanın üzerine yüklemek için, işletme konseyi yasasına bağlı olan "toplumsal iş ve işletme topluluğu" düşüncesine dayanmıştır; bu düşüncede, işçi, bütünlüklü bir organizmanın sorumlu bir parçası gibi ele alınmaktadır. İşletme-topluluğu kavramı işçiyi işverenin toplumsal çıkarlar olarak beyan edilen özel çıkarına bağlayan yargı sisteminin aracı olarak hizmet eder.

Kahn-Freund aynı süreci toplu çalışma hukukuyla ilgili yasal düzenleme alanında da takip eder. RAG, ücret anlaşmasına dair sulh yükümlülüğünü, ücret anlaşması dışındaki alanlara kadar şu temellendirmeyle genişletmiştir: Sendikalar, dürüstlük ilkesinden dolayı, "ekonomik barışın sebepsiz dalgalanmalarına yol açmamalıdır". Böylece ücret sözleşmesinin karşıt çıkarlara sahip tarafları, kamusal-hukuksal bakımdan görevlendirilen organlara dönüşmüştür. Sendikal-birleşme özgürlüğünün kökü kazınmıştır: "Sendika" diye yazar Kahn-Freund, "işçilerin çalışma koşullarını çalışma mücadelesi ya da toplu çalışma sözleşmesi aracılığıyla iyileştirmenin bir organı olmaktan çıkmış, devletin ekonomik barışı sağlamasına ve ekonomik kamplaşmayı engellemesine hizmet eden bir aleti haline (gelmiştir...)".

Kahn-Freund yargı sistemiyle ilgili incelemesini şöyle özetler: RAG faşist bir toplumsal ideal tarafından yönlendirilmektedir ve bu ideal Mussolini'nin –işçilerin özerk çıkarlarının temsilini bertaraf eden– politik egemenlik sisteminin düşünce dünyasıyla benzerdir.

[7] *Bundesgesetzblatt*, Almanya Resmi Gazetesi –ç.n.

V.

Politik demokrasinin, otoriter devletlere özgü içtihat egemenliği nedeniyle tükenmesi, anayasa ve toplumsal düzen arasındaki ilişkide önemli sorunlara yol açar. Weimar Anayasası'nın politik bakımdan çelişkili yapısını ele alan incelemelerde Marx'ın düşünceleri etkili olmuştur; o sıralarda önemli bir sosyal demokrat anayasacı olan ve sosyal hukuk devleti kavramına dayanarak sosyalist bir dönüşüm perspektifi geliştiren Herman Heller de bu düşüncelerden etkilenmiştir. Marx şunları yazmıştır: "(Anayasanın)... kapsayıcı çelişkisi şurada bulunur: Toplumsal kölelikleri anayasa tarafından ebedileştirilen sınıflar –proleterler, çiftçiler ve küçük burjuvalar– genel oy hakkı aracılığıyla politik güce ulaşırken anayasa da eski toplumsal iktidarını meşrulaştırdığı bu sınıfın sahip olduğu iktidardan politik güvencelerini alır. Anayasa onların politik egemenliklerini demokratik koşullara, her an düşman sınıflara zafer sağlayan hatta yurttaşlık toplumunun temellerini bizzat kendisi tehlikeye sokan demokratik koşullara, bağımlı kılar. Bu koşullar birinden politik özgürleşmeden sosyal özgürleşmeye doğru ilerlememesini, diğerinden ise sosyal restorasyondan politik olana geri dönmemesini talep eder". Kirchheimer bu düşünce seyrini kabul eder ve "hükümsüz bir anayasa" (*Verfassung ohne Entscheidung*) hakkında konuşur. Kirchheimer'e göre, yalnızca "toplumun içeriksel bakımdan örgütlenme ilkesi olan sosyalizme duyulan belli bir inanç" Weimar Anayasası'na açık bir hüküm sağlayabilse gerek. Fakat bu durumda da "demokratik anayasal kurumların bağımsız etki gücü", "ekonomik alanların politik alanlardan ayrılamazlığı nedeniyle" sorun konusu olmuştur.

Weimar Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde politik ve toplumsal egemenlik örgütlenmeleri arasındaki çelişki şu şekilde çözülmüştür: Politik demokrasinin temel kurumları –bu kurumlar asli olarak temel haklar sistemiyle ve parlamentarizmle tahkim edilmiştir– özel ekonomik sistemlerin çıkarları doğrultusunda aşınmış ve sonunda yok olmuştur. Neumann, Kirchheimer, Fraenkel ve Heller, Weimar Demokrasisi'nin Brüning tarafından başlatılan Başkanlık Sistemi yüzünden gerçekleşen çözülme sürecini aynı şekilde yorumlamıştır.

Prusya'da hüküm süren sosyal demokrat hükümeti 20 Temmuz 1932'de resmi hizmetten uzaklaştıran Papalık Hükümeti'nin darbesinden sonra, Kirchheimer anayasal durumu şöyle tahlil eder: "20 Temmuzun devleti ne bütün sınıflar için olası fırsat eşitliğine dayanan parlamenter bir yasa devletidir ne de yalnızca aracılık eden elit-bürokrasinin egemenliği altındaki tarafsız bir hakem-memur devletidir. Olgular Başkanlık Yönetimi'ne ait partiler üstü resmi öğretinin gerçek duruma ne kadar az uyduğunu göstermektedir. Çünkü anayasaya her yönden aykırı durumlar artmıştır... bu artışın merkezi bir amacı vardır: Bütün politik gücü, çalışan nüfusun güçten düşürülmüş etkilerinin bile artık mevcut olmadığı yerde merkezileştirmek. Bu amaç işçi sınıfının etkilerinin belli ölçülerde ulaşabildiği Prusya Hükümeti'nin büyük oranda çözülmesine hizmet eder".

Partiler üstü olduğu söylenen Başkanlık Yönetimi'nin kuramcısı Carl Schmitt, yaptığı darbeden sonra Papalık Hükümeti'nin hukuki bakımdan yardımına koşar ve onu Devlet Mahkemesi önünde savunur (Prusya, Helmut Heller tarafından savunulmuştur). Carl Schmitt'in temel iddiası, anayasal yapının birbiriyle rekabet eden toplumsal güç odakları toplamına yeniden işlenmesi düşüncesine karşıt olacak şekilde devletin asli birliğinin ve gücünün devlet başkanında cisimleştiğini dile getirir. Carl Schmitt, işçi sınıfının etkisiz hale getirilerek politik güç alanından çıkarılmasını öngören burjuva çıkarlarını devlet kuramı çerçevesinde ele almıştır.

Eleştirmenleri onun görüşünü şöyle kavramsallaştırır: Kirchheimer, anayasal düzenin meşruiyetinin, imparatorun (*Reichspräsident*) politik kararının (*Dezision*) keyfi bir şekilde belirlenmiş meşruiyetinin lehine nasıl tasfiye edildiğini gösterir. Sıkıyönetim hükümeti meşruiyet ilkeleri tarafından belirlenmez, tersine meşruiyet onlar tarafından, eylemlerinin ve amaçlarının artık demokratik olarak tartışılamayan doğruluğunun ilanı yoluyla belirlenir. Fraenkel, Carl Schmitt'in kuramının politik işlevini ele alır: "Halkoylamasıyla seçilen başkana ve onun hükümetine, bizzat halkı karşıt kamplara bölen sorunlarla ilgisinde de tutarlı bir milli görüş beyan etsin diye, mistik bir güç tanınmıştır... Politik arenada devletle ve toplumla ilgili sorunlar üzerine

yürütülen düşünmede bir türdeşlik bulunmadığı ve dahası bulunamayacağı için, otoriter demokrasi egemen grubun görüşüne karşıt olan bütün hareketleri bastırmak zorundadır".

20 Temmuz 1932'deki hükümet darbesi, politik demokrasinin tamamını nasyonal sosyalist karşı devrim vasıtasıyla imha etmek yolunda yalnızca bir başlangıç idi. 28 Şubat 1933'te yayımlanan Reichstag Yangını Kararnamesi'yle[8] temel hukuk sistemi yürütme gücüyle ilgisinde belirlendi; 24 Mart 1933'teki Yetki Yasası'yla[9] da parlamentarizm kesin olarak tasfiye edildi. Neumann, sınıf politikasıyla ilgili toplumsal-ekonomik temelleri, ilk Alman demokrasisinin tahrip edilmesiyle ilgisinde bütünlüklü olarak ele almıştır. "Tekelci güçlerin amacı politik bir demokrasi siteminde gerçekleştirilemezdi... Sosyal demokrat partiler ve sendikalar, savaşçı militan tavırlarını kaybetmiş olsalar da, amaçlarını savunma gücüne hâlâ sahiptirler. Onların savunma gücü, bütün devlet makinesini toplumdaki özel bir grubun hizmetine sokmayı olanaksızlaştırır. Endüstrinin hükümranlığına tabi kusursuz baskılama yalnızca politik bir alan içinde gerçekleştirilebilir, elbette aşağıdan etki eden özerk güç gruplarının kontrolünün ve eleştiri özgürlüğünün bulunmaması kaydıyla".

10 Mayıs 1933'te bütün Almanya'da odun yığınları yakıldı. Goebbels tarafından "Alman-olmayan ruha karşı" düzenlenen Berlin gösterisinde Almanya'nın hümanist yazını ateşe verildi. Kitapları yakmayı başlatan çağrı şuydu: "Sınıf savaşına ve materyalizme karşı, ulusal topluluk ve ülkücü yaşam uğruna! Marx'ın yazılarını ateşe veriyorum...". Yalnızca Berlin'de Marx'tan Tucholsky'ye kadar 10.000 Zentner[10] ağırlığında sol yönelimli yayına el konuldu. Nasyonal sosyalizm işçi hareketinin Weimar Cumhuriyeti'ndeki durumunu tasfiye ettiği için, işçi hareketinin özgürleşme mücadelesine hizmet eden sosyalist hukuk kuramı da ilga edildi.

---

[8] 27 Şubat 1933'te Weimar Cumhuriyeti Meclis Binası'nda çıkan yangın bahane edilerek, bir gün sonra yayımlanan, temel hak ve özgürlüklerin büyük çoğunluğunu askıya alan kararname –ç.n.

[9] Hitler bu yasayla meclise başvurmadan istediği yasayı yapma hakkı elde etmiştir –ç.n.

[10] Almanya'da elli kiloya, İsviçre ve Avusturya'da ise yüz kiloya karşılık gelen ağırlık birimi –ç.n.

VI.

Sonuç niyetine kısa bir toparlama: Hitler Hükümeti'nin iktidarı devralmasıyla ve bir yandan özgürlük hakkına politik yönetimin bölümlenmesiyle ilgisinde geçerlik kazandıran diğer yandan demokratik yasama usulünü dikkate almayan egemen bir diktatörlüğün kurulmasıyla, önde gelen sosyal demokrat hukuk kuramcılarının inceleme alanı değişmiştir. Peş peşe sürgüne gönderilen bu kuramcılar, nasyonal sosyalizmin egemenlik sistemi hakkında günümüze kadar etkisini sürdüren hukuksal incelemeler yazmıştır. Otto Kirchheimer, Ernst Fraenkel ve Franz Neumann İngilizce yayımlanan, –tek tek durumlar hariç– 70'li yıllarda nihayet Almanca basılan eserlerinde, nasyonal sosyalist devletin devralınan kapitalist ekonomik düzeni özel hukuk düzenini yürürlükte tutarak korumaya devam ettiğini –elbette bu durum yahudiler için geçerli değildir– göstermişlerdir. Buna karşı hukukun bütün güvencesi politik alan içinde feshedilmiştir; amaç, politik muhalefeti, öncelikle de işçi hareketini ve işçinin iş bakımından, ücret anlaşması hakkı bakımından, bütün toplumsal eylem alanı bakımından hukuki durumunu yadsıyabilmektir. Binlerce politik işlem devreye sokarak, sayısız sosyal demokratı ve komünisti toplama kamplarına göndererek, üstelik hiçbir şekilde yasal koruma sağlamayarak direniş kırılmıştır. Otto Kirchheimer NS Hükümeti'nin hukuki baskılama mekanizmasını özlü bir şekilde dile getirir: "Ekonomik bakımdan atomize edilmiş bireyler, tekelci grupların ve devlet mekanizmasının egemenliğinin salt bir nesnesine dönüşmüştür. Aynı zamanda meşruiyet de bireyleri korumanın silahı olarak işlevini yitirmiştir... Hukuk ve hukuki uygulamalar, ekonomik ve politik gücün en büyük imkanlarına sahip olmak amacıyla... insafsız bir egemenliğin ve baskılamanın aracına (dönüşmüştür)".

Sosyal demokrat göçün büyük araştırmaları –bu araştırmaların Amerika'nın Almanya Planı ve Nürnberg Süreci Tasarısı bakımından büyük önemi vardır–, Berlin FU'daki Otto Suhr Enstitüsü'nde yapılan ve büyük oranda unutulmaya terkedilmiş bir kaç araştırma dışarıda bırakılacak olursa, Federal Cumhuriyetin erken dönemine rastlar. Bunun bir nedeni "despotluk ile kapitalist ekonomik düzen" (Fraenkel) arasındaki ilişkiyi merkeze alan kuramcıların toplum eleştirisine

yönelik ilgi alanları olabilir. Bu analitik bakış Federal Cumhuriyetin meşruiyet ihtiyacının tam karşısına yerleşmiştir; Federal Cumhuriyet nasyonal sosyalizm döneminde yürürlükte olan özel ekonomik düzeni, savaş sonrası dönemdeki politik güçlerin çoğunluğunun niyetlerine karşı aslen yeniden diriltmiş ve diktatörlüğün resmi işlevlerini yeni bir politik sistem içinde devralmıştır.

Savaş sonrası toplumdaki bu yapısal sorunun genel bilincine giderek daha fazla varılmasıyla ve geçmişte yapılan çalışmaların eksikliklerinin açık hale gelmesiyle, Hitler-Hükümeti'nin hukuki egemenlik yapısı hakkındaki önemli sosyal demokrat çalışmaları Almanca yayımlamanın zamanı da gelmiş oldu. "*Kritische Justiz*"in 1971 tarihli sayısında ilk olarak Kirchheimer'in nasyonal sosyalizmin hukuk düzeni hakkındaki önemli makalesinin Almanca yayımlanması bir tesadüf değildir. Dergi, SDS'nin bir çalışma grubuna katılarak Franz Neumann'ın, Otto Kirchheimer'in ve diğer pek çok kişinin yazılarını okuyup tartışan stajyerler ve gerek göçleri gerekse politik direnişleri sırasında III. Reich'a karşı savaşmış olan Fritz Bauer ve Wolfgang Abendroth tarafından 1968'de kurulmuştur. Ernst Fraenkel ile Alexander v. Brünneck'in "*Dual State*" (1941) adlı eserleri 1969'da *Kritische Justiz*'de ele alındıktan sonra, nasyonal sosyalist egemenlik düzeninin hukuki biçimleri hakkında günümüze ulaşamayan toplu incelemeleri Almanca çevirileriyle yayımlama hareketi bir ivme kazanmıştır. Üç ciltlik *Kritische Justiz*'in Nazilerin sözde hukuk devletine ve Federal Cumhuriyet'te bunu takip eden sorunlara dair münferit araştırmaları, pek çok bakımdan, göç eden sosyal demokratların çalışmalarına dayanmaktadır.

Kaynakça

Arbeitsrecht und Politik, Quellentexte 1918-1933, haz. Thilo Ramm, Neuwied 1966.

Der Unrechts-Staat, 3 cilt, haz. Kritische Justiz dergisi yayın kurulu, Baden-Baden, 1979/84/90.

Die juristische Aufarbeitung des Unrechts-Staats, haz. Kritische Justiz dergisi yayın kurulu, Baden-Baden 1998.

Dreier, Horst. *Rechtslehre, Staatssoziologie und Demokratietheorie bei Hans Kelsen*, 2. baskı, Baden-Baden 1990.

Fraenkel, Ernst. *Zur Soziologie der Klassenjustiz und Aufsätze zur Verfassungskrise 1931-32*, Darmstadt 1968.

_____. *Der Doppelstaat* (1941), Frankfurt am Main, 1974.

_____. "Nationalsozialismus und Widerstand", *Gesammelte Schriften*, cilt 2, haz. Baden-Baden: Alexander v. Brünneck, 1999.

_____. *Reformismus und Pluralismus*, haz. Falk Esche ve Frank Grube, Hamburg 1973.

Hannover, Heinrich ve Hannover, Elisabeth. *Politische Justiz 1918-1933*, Frankfurt am Main 1966.

Heller, Hermann. *Gesammelte Schriften*, 3 cilt, haz. Christoph Müller, 2. baskı, Tübingen 1992.

Kelsen, Hans. *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* (1928), Aalen 1962.

_____. *Vom Wesen und Wert der Demokratie* (1929), Aalen 1963.

_____. *Der Staat als Integration*, Wien 1930.

_____. *Aufsätze zur Ideologiekritik*, haz. Ernst Topitsch, Neuwied 1964.

Kirchheimer, Otto. *Politik und Verfassung*, Frankfurt am Main 1964.

_____. *Politische Herrschaft. Fünf Beiträge zur Lehre vom Staat*, Frankfurt am Main 1967.

_____. *Funktionen des Staates und der Verfassung*, Frankfurt am Main 1972.

_____. *Von der Weimarer Republik zum Faschismus: Die Auflösung der demokratischen Rechtsordnung*, haz. Wolfgang Luthardt, Frankfurt am Main 1976.

_____. *Politische Justiz. Verwendung juristischer Verfahrensmöglichkeiten zu politischen Zwecken* (1961), Neuwied 1965.

_____. "Die Rechtsordnung des Nationalsozialismus", *Kritische Justiz*, Sayı 4, 1971, s. 356 vd.

Luthardt, Wolfgang. *Sozialdemokratische Verfassungstheorie in der Weimarer Rebublik*, Opladen 1986.

Neumann, Franz. *Tarifrecht*, Berlin 1931.

_____. *Die Herrschaft des Gesetzes* (1936), Frankfurt am Main 1980.

_____. *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus* (1942/42), haz. Gert Schäfer, Köln 1977.

_____. *Demokratischer Staat und autoritärer Staat. Studien zur politischen Theorie*, haz. Herbert Marcuse, Frankfurt am Main 1967.

_____. *Wirtschaft, Staat, Demokratie. Aufsätze 1933-1954*, haz. Wolfgang Luthardt, Frankfurt am Main 1978.

Perels, Joachim. *Kapitalismus und politische Demokratie. Privatrechtssystem und Gesellschaftsstruktur*, Frankfurt am Main 1973.

_____. *Das juristische Erbe des "Dritten Reiches"*, Frankfurt am Main 1999.

_____. "Wider die Herrschaft der Gesetzlosigkeit – Franz L. Neumann", *Judentum und politische Existenz*, haz. Michael Buckmiller, Dietrich Heimann ve Joachim Perels, Hannover 2000, s. 361 vd.

_____. *Entsorgung der NS-Herrschaft? Konfliktlinien im Umgang mit der Hitler-Regime*, Hannover 2004.

_____. "Sozialistische Rechtspolitik im Angesicht der Konterrevolution. Reichsjustizminister Gustav Radbruch", *Kritische Justiz*, Sayı 4, 2005, s. 407 vd.

Radbruch, Gustav. *Gesamtausgabe*, 20 cilt, haz. Arthur Kaufmann, Karlsruhe 1988.

Sinzheimer, Hugo-Fraenkel Ernst. *Die Justiz in der Weimarer Rebuplik, eine Chronik*, haz. Thilo Ramm, Neuwied 1968.

_____. *Grundzüge des Arbeitsrechts*, 2. baskı, Jena 1927.

_____. *Jüdische Klassiker der deutschen Rechtswissenschaft* (1937), mit einem Vorwort von Franz Böhm, Frankfurt am Main 1953.

_____. *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie*, 2 cilt, haz. Otto Kahn-Freund ve Thilo Ramm, Frankfurt am Main 1976.

Stolleis, Michael. *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland 1914-1945*, Cilt 3, München 1999.

Streitbare Juristen. Eine andere Tradition, haz. Kritische Justiz dergisi yayın kurulu, Baden-Baden 1988.

Antonio Gramsci ve Louis Althusser: Hukuk İdeolojisinin Eleştirisi

Ekrem Ekici

Giriş

Hukuk kavramı genel olarak bir "düzenleyici" ve "adalet" nosyonunun uygulayıcısı olarak düşünülür. Bu kavramsal çerçevenin temelinde "hukukun üstünlüğü", "kanunlar karşısında eşitlik" ve "hukukun tarafsızlığı" inanışları yer alır. Bu anlamıyla hukuk, *toplumsal* ilişkileri denetleyen ve düzenleyen, kişilere ve kurumlara kayıtsız, *adaletten pay alan* ve *adalet dağıtan* "bağımsız ve özerk" bir yapı olarak görülür. Modern kapitalist toplumda herkes hukuksal olarak "eşittir" ve "haklara" sahiptir. Öyle ki, insanın en temel "hakkı" olan yaşama hakkı başta olmak üzere, "insan hakları" dahi "hukuksal" bir temele sahiptir.

Hukukun üstünlüğü "modern" toplumsal formasyonlarda *tartışmasız* bir üstünlüktür. İnsanların "adil, özgür ve eşit" bir biçimde bir arada yaşamalarının hukuk ile garanti altına alındığı söylenir. Öyleyse, hukukun düzenleyiciliğinin ve adalet sağlayıcılığının yanında, bir tür "koruyuculuk" işlevi de söz konusudur. Tüm bunlar, hukuku "tarafsızlaştırır". Dolayısıyla hukuktan söz edildiği zaman, zorunlu olarak

belirli bir kavramlar kümesinden de söz edilmiş olur: En önde gelenleri *adalet*, *eşitlik*, *özgürlük*, *güvenlik* gibi kavramlardır. Ele alındığı bu kavramsal çerçevenin yanında hukuk, kendinde şey olarak düşünüldüğünde, başka bir kavramlar dizisi ortaya çıkar: *Toplumsal formasyon*, *üretim ilişkileri* ve *devlet*.

Gündelik yaşamda hukuk, söz konusu birinci kavramlar dizisi ile ikinci kavramlar dizisinin ortasında yer alır. Çünkü hukuk, belirli bir üretim tarzına sahip, dolayısıyla belirli *üretim ilişkilerinin* hüküm sürdüğü *devletli* bir *toplumsal formasyonda adalet* dağıtır, *özgürlüğü*, *eşitliği* ve *güvenliği* garanti altına alır. Genel kanaat bu yöndedir. Hukuka yönelik böyle bir genel yaklaşım, hukukun kendinde, biçimsel, evrensel ve bağımsız bir var oluşa sahip olduğunu düşündürebilir. Hukuka ilişkin tartışmalarda, hukuka yönelik böyle bir bakış açısı sorgulanamaz bir bakış açısı olarak sunulur. Fakat yukarıda sözü edilen iki kavram dizisinden "maddi gerçeklik" ile ilgili olan dizi söz konusu olduğunda, hukukun kendisi doğrudan doğruya sorgulanabilir bir alan haline gelir.

"Üretim ilişkileri", "toplumsal formasyon" ve "devlet" kavramları, sistematik Marksist eleştirinin merkezinde yer alan en temel kavramlardan bazılarıdır. Yukarıda tasvir edilmeye çalışılan "liberal-kapitalist" hukuk kavrayışı, modern toplumda bir yönüyle hukuk ve hukuksallık üzerinden sürmekte olan *sömürüyü* maskeleyen ve homojen bir ideal-tip olarak hukuku toplumsal yaşamın nihai düzenleyici ve belirleyici faktörü olarak sunan bir kavrayıştır. Günümüzde de sürmekte olan bu kavrayış biçimi, "hukuk ideolojisi"ni ya da bir "ideolojik aygıt olarak hukuk"u ortaya koyar.

Marksizm içerisinde, özellikle yirminci yüzyılda hukuk konusunda ayrı bir kavramsal çerçeve gelişmiştir. Marksist eleştiri hukuk konusunda hegemonya, güç ilişkileri, üretim ilişkileri, iktidar, egemenlik ve ideoloji kavramlarını belirgin kılar. Antonio Gramsci ve Louis Althusser, toplumsal formasyonu (üretim ilişkilerini) belirleyici kabul eden bir hukuk kavramlaştırması ortaya koymuştur. Bu iki Marksist düşünür, hukuku ideolojik (siyasi) ve pratik (iktisadi) düzlemde sınıf egemenliğinin kurucu ve taşıyıcı mekanizması; sınıfsal karşıtlıkların, çelişkilerin ve mücadelelerin düzenleyici ve kural koyucu unsuru olarak ele almıştır.

1. Gramsci'de Hegemonya, İdeoloji ve Hukuk

Gramsci'nin (hapishane öncesi yazıları da dahil olmak üzere) binlerce sayfaya yayılmış, çoğu zaman fragmanlar halinde, içinden çıkılmaz, çetrefil ve uçsuz bucaksız görünen siyaset yazıları, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren -böyle bir doğanın zorunlu sonucu olarak- Marksist, post-Marksist ve hatta Marksist-olmayan eleştirel düşünce evrenlerinde çok sayıda ve birbirinden farklı alanlara yayılmış tartışma hatlarının oluşmasına neden olmuştur. Burada İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünya genelinde yaşanan siyasi dönüşümlerin, çatışmaların, karşıtlaşmaların ve biçimsel değişimlerin yeni soruları, sorunsalları ortaya çıkarmış olması ve Gramsci'nin bu sorular ve sorunsallar karşısında özgün ve dinamik bir felsefi-pratik perspektif sunuyor olması belirleyici faktörlerin en önemlilerinden bir tanesidir. Böyle bir perspektifin kurucu unsurlarının en önemlisi de Gramsci'nin hapishane öncesinde ve sırasında, teorik üretiminin her döneminde bir komünist militan ve Marksist düşünür olarak, maddi yaşamın pratiğine dayanan tarih anlayışı ve "somut olguya" odaklanma biçimidir. Gramsci'nin yazılarında İtalyan siyasal tarihinden eğitim sorununa, aydınlar tartışmasından sınıf mücadelesi perspektifine, böyle bir görüş biçiminin izleri her yerde belirgindir.

Dolayısıyla, Gramsci'ye yönelik "tematik" bir okumanın sapmalara, dolayımlara ve çerçeve genişlemesine maruz kalması çoğu zaman kaçınılmazdır. Peter Ives'ın *Gramsci'de Dil ve Hegemonya* adlı kitabına yazmış olduğu önsözde Joseph Buttigieg'in söylediği gibi, "Gramsci'nin yazılarının çok yüzlü karakteri ve esinlemiş olduğu zengin çeşitlilikteki teorik çalışmalar, tek kapsamlı bir araştırma ile efektif bir biçimde ele alınamaz".[1] Bu durumun en temel nedeni de, yukarıda belirtildiği gibi, Gramsci'nin bizzat kendisinin sınırları çizilmiş "tematik bir eser" bırakmamış olmasıdır.

Bununla birlikte, *Hapishane Defterleri* Gramsci'nin ölümünün ardından, Tatiana Schucht'un büyük çabalarıyla, Valentino Gerratana tarafından bir araya getirilip, önce İtalyanca'da, daha sonra ise 1971

[1] Peter Ives, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, çev. Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon, Yayınları, 2011, s. 7.

yılında *Seçmeler* halinde İngilizce'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla, Gramsci'nin eserinin dolaşıma girmesi, Avrupa ve Anglo-Sakson düşünce dünyasındaki siyaset tartışmalarına yeni eksenler kazandırmış ve yukarıda sözü edilen çoklu düşünce hatlarının doğmasına olanak tanımıştır. Burada belirleyici olarak öne çıkan Gramscici kavramların en önemlilerinden bir tanesi, ünlü *hegemonya* kavramıdır. Bilindiği gibi, hegemonya kavramının gönderme alanı da doğrudan doğruya siyaset, özel olarak da devlet, egemenlik ve güç ilişkileri çerçevesidir.

Gramsci düşüncesinin yaratmış olduğu etkinin genişliği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu etkinin açmış olduğu alanların bir analizi ve tarihi elbette ki bu makalenin sınırlarının ötesinde kalmaktadır. Burada temel amaç, hegemonya kavramı temelinde, Gramsci düşüncesinde hukuk fenomeninin işlenişine ve modern sınıfsal-toplumsal formasyonun kuruluşu ve sürdürülüşündeki rolüne ışık tutmaktır.

Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde özel olarak hukuka ilişkin neredeyse hiçbir kuşatıcı ve özelleşmiş çerçeve ortaya koymamıştır. Buna karşın, bu durum Gramsci'nin hukuku belirli bir bağlama oturtmamış ve daha geniş bir bütünün kilit unsurlarından bir tanesi olarak siyaset anlayışın merkezi bazı noktalarında konumlandırmamış olduğu anlamına gelmemektedir. Gramsci'nin hapishane dönemi yazılarında hukuk belirli bir teorik araştırmanın konusu olmaktan çok, genel siyaset ve güç ilişkileri perspektifinin içkin bir sacayağını temsil eder. Dolayısıyla, bu bölümde Gramsci'nin hegemonya kavramı genel hatlarıyla ele alınıp, bu olgunun Gramsci düşüncesindeki "hukuksal" yönü ve içeriği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1. Hegemonya: Rıza ve Zor Diyalektiği

Kökeni Yunanca ἡγεμονία (*hēgemonía*) sözcüğü olan hegemonya terimi, Antik Yunan'da bir site devletinin diğerleri üzerindeki egemenliğini/iktidarını (örneğin Atina devletinin diğerleri karşısındaki siyasi üstünlüğünü) ifade etmek için kullanılmaktaydı. Gramsci'nin yaşadığı döneme kadar da terimin anlamı önemli ölçüde, dost ve müttefik uluslar arasında bir ulusun diğer birine ya da birkaçına üstünlüğünü ifade etmekle sınırlıydı. Gramsci hegemonya kavramını toplumsal

güç ve iktidar ilişkilerinde rıza ve zor kullanma arasındaki ilişkiyi, bu iki unsurun formasyonunu ve örgütlenmesini tanımlamak için yeniden tanımlamıştır. Kavram bu biçimiyle Gramsci düşüncesinde merkezi bir yere sahiptir; hegemonya kavramı en geniş ve gelişmiş biçimiyle egemen sınıfların pratiğinin genel teorisine gönderme yapar. Sınıf bilincinin spesifik bir formuna, yani hem iktisadi, hem de siyasal düzeyde spesifik sınıf çıkarlarının bilincine karşılık gelir. Hegemonyanın karakteristik unsuru "entelektüel" ve "moral" önderliktir ki Gramsci bunu siyasal egemenliğin temel koşulu olarak görür.

Yine Gramsci'nin yazıları içerisinde hegemonya kavramına vakfedilmiş ayrı bir bölüm ya da makale bulunmasa da, bu merkezi kavram, siyasi tahlillerinin her noktasına sinmiş durumdadır. *Hapishane Defterleri* içerisinde "aydınlar sorunu" ile ilgili bir pasajda Gramsci şunları söyler:

> [...] Şu an için yapabileceğimiz şey, iki önemli üstyapısal 'düzeyi' saptamaktır: bunlardan biri 'sivil toplum' düzeyi, yani yaygın biçimde 'özel' olarak adlandırılan organizmaların birliği, diğeri ise 'politik toplum' ya da 'Devlet' düzeyidir. Bu iki düzey bir yandan, egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı 'hegemonya' fonksiyonuna, diğer yandan da Devlet ve 'hukuksal' yönetim vasıtasıyla uygulanan 'doğrudan egemenlik' ya da komuta fonksiyonuna karşılık gelir [...] Egemen grubun 'vekilleri' olan aydınlar, toplumsal hegemonya ve siyasal yönetim ast fonksiyonlarını uygularlar. Bu fonksiyonlar şunlardan oluşur:
>
> 1. Egemen temel grup tarafından toplumsal yaşama dayatılan temel yönelime büyük halk kitlelerinin gösterdiği 'kendiliğinden' rıza; bu rıza 'tarihsel olarak', egemen grubun üretim dünyasındaki pozisyonu ve işlevi dolayısıyla sahip olduğu prestij (ve bunun sonucu olarak güven) kaynaklıdır.
>
> 2. Devletin, aktif ya da pasif biçimde söz konusu 'rızayı' göstermeyen gruplar üzerinde 'yasal olarak' disiplin uygulayan zorlayıcı gücü. Bununla birlikte, bu aygıt, kendiliğinden rıza gerçekleşmediği zaman, komuta ve yönelim krizi uğrakları beklentisine giren toplumun bütünü için oluşturulur.[2]

[2] Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, New York: International Publishers, 1971, s. 12. Buradan itibaren "*SPN*" kısaltması ile anılacaktır.

Buna göre hegemonya, üstyapı alanında "rıza" ile "zor"un bir birliğine dayalıdır ve klasik anlamda ifade etmek gerekirse, bu birlik siyasal egemenlik ve iktidarın kurucu unsurunu oluşturur. Yukarıda tanımlandığı biçimiyle hegemonya, sınıflı toplumsal formasyonda (ki Gramsci'nin analizi burjuva kapitalist toplumsal formasyon gözlemine dayalıdır) bir yönüyle egemen toplumsal grubun kontrol mekanizması, bir yönüyle de 'fiziksel' güç dayanağıdır. Burada merkezi rolü oynayan unsur, açıktır ki, siyasal iktidar ve devlet gücüdür. Gramsci'nin araştırmasını temellendirdiği metodolojik kriter şudur:

> [...] bir toplumsal grubun üstünlüğü iki biçimde kendini gösterir; 'egemenlik' biçiminde ve 'entelektüel ve ahlaki önderlik' biçiminde. Bir toplumsal grup, 'likide etme' ya da belki de silahlı güç kullanmak suretiyle dahi tabi kılma eğiliminde olduğu antagonistik gruplara egemen olur; birbiri ile aynı türden ve müttefik grupları yönetir. Bir toplumsal grup, hükümet gücünü ele geçirmeden önce de 'önderlik' edebilir ve aslında etmelidir de (bu aslında böyle bir iktidarı ele geçirmenin birincil koşullarından bir tanesidir); ardından, bu grup iktidar gücünü kullandığında egemen hale gelir, fakat bu iktidarı bütünüyle kendi elinde bulundursa da 'önderlik' etmeye de devam etmelidir.[3]

Dolayısıyla, modern burjuva-kapitalist toplumda devlet iktidarının garantisi, "devletin baskı aygıtının" kullanımından daha fazlasını gerektirir. Zor ve baskı bu iktidarın kurucu bir yönüyken, rıza ve "ideolojik ve kültürel" egemenlik diğer ayrılmaz yönünü oluşturur. İktisadi ve siyasal egemenlik unsurunun yanında, Gramsci'nin vurguladığı "entelektüel ve ahlaki" önderlik unsuru, "[...] halkın geniş bir çoğunluğunun ortak değerler, hedefler ve inançlar ekseninde birlik olduğu" bir duruma işaret eder, bu durum "formel bir temsilden ziyade, kompleks modern devletlerin gerektirdiği bütünlüğü sağlayan değerler konsensüsüdür".[4] Buna göre, hegemonya ideoloji dolayımı üzerinden yaratılan bir şeydir. İktisadi temeldeki üretim ve mülkiyet ilişkileri, üstyapısal alanda (okul, aile, basın yayın, sendikalar ve elbette ki hukuk gibi) kurumsal yapılar üzerinden, toplumsal kodlar alanında kendini gösterir.

---

[3] Gramsci, *SPN*, ss. 57-58.

[4] Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke ve Brian Roberts, *Policing the Crisis: Mugging, The State, and Law and Order*, Londra: The Macmillan Press, 1978, s. 215.

1.2. İdeolojinin Maddi Doğası

İdeoloji Gramsci düşüncesinde tek başına olumsuz bir anlama sahip değildir. Gramsci'ye göre ideoloji kavramına yönelik olumsuz algı, kavramın tarih içerisinde değişime uğramış ve doğasının değişime uğratılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle;

> Tarihsel olarak organik ideolojilerle, yani verili bir yapı için zorunlu ideolojilerle, gelişigüzel, rasyonalist ya da 'iradi' ideolojilerin birbirlerinden ayırt edilmesi gerekir. İdeolojiler tarihsel olarak zorunlu oldukları ölçüde 'psikolojik' bir geçerliliğe sahiplerdir; insan kitlelerini 'örgütlerler' ve insanların hareket ettikleri, kendi pozisyonlarının, mücadelelerinin vb. bilincini kazandıkları bölgeyi yaratırlar. Gelişigüzel oldukları ölçüde de yalnızca 'hareketleri', polemikleri yaratırlar.[5]

Dolayısıyla, Gramsci'ye göre ideoloji yanlış bilinç, illüzyon ya da fikirler sistemi değildir; tarihsel olarak nesnel ve zorunludur ve toplumsal pratiğin bir parçasıdır. Gramsci'de ideoloji, insan kitlelerini "örgütleyen" dünya görüşleridir ve bu dünya görüşleri tüm eylemde içkindir. Özetlemek gerekirse, ideolojilerin maddi bir var oluşa sahip olmaları, ideolojilerin insanların toplumsal pratiklerinde ve bu pratiklerin somutlaştığı (siyasi partiler, sendikalar ve çeşitli diğer sivil toplum unsurları gibi) yapılarda, (hukuk ve eğitim sistemleri gibi) değişik devlet aygıtlarında, iktisadi ve endüstriyel örgütlenmelerde cisimleşmeleri ve pratik yaşamı biçimlendirmeleri ile belirgindir.

> Tüm bu unsurlar, ideolojilerin işleyişinde, sürekliliğinde ve yayılmasında rol oynarlar; diğer bir deyişle, ideolojik etkiye sahiptirler. Bu durumun sivil toplum örgütlenmeleri için geçerli olduğu kadar, devlet aygıtları için de geçerli olduğunu anlamak önemlidir; örneğin hukukun ve adli sistemin ideolojik etkisi son derece belirgindir; hukuk yalnızca zorlayıcı bir etkiye sahip değildir.[6]

Gramsci'ye göre, bir ideoloji doğruluğu ya da yanlışlığı bakımından değil, değişik toplumsal unsurlardan oluşan bir "bloku" inşa edip etmemesi ve bu inşada bir "çimento" unsuru olarak toplumsal birliği sağlayıp sağlayamaması bakımından, yani bir "birleştirici ilke" olup olmaması bakımından değerlendirilebilir. Temel bir sınıf, ideolojik

[5] Gramsci, *SPN*, ss. 376-77.

[6] Roger Simon, *Gramsci's Political Thought*, Londra: Lawrence & Wishart, 1982, s. 68.

birleştirici unsur üzerinden ast (*subaltern*) sınıfların ya da grupların çıkarlarını birleştirmede başarılı olmasıyla hegemonik bir sınıf haline gelir. Dolayısıyla, oluşturması gereken şey, "[...] bir dağınık iradeler ve heterojen amaçlar çoklusunun, eşit ve ortak bir dünya kavrayışı temelinde tek bir amaçla perçinlenmesi suretiyle, bir kültürel-toplumsal birliktir";[7] yani bir kolektif iradedir.

Buraya kadar söylenenler ışığında, Gramsci düşüncesinde hukukun doğası ve işleyişi daha belirgin hale gelmektedir. Hukuk, ideolojik olarak egemen hegemonik sınıfın sivil toplumdaki düzenleyici ve "özneleştirici" ideolojik aygıtıdır.

1.3. Hegemonyanın Somutlaştığı Özerk Alan Olarak Hukuk

Mark Benney, Gramsci'nin devlet ve hukuk araştırmalarının temel etkisinin, burjuva egemenliğinin doğasına ışık tutmak olduğunu söyler.[8] Dolayısıyla Gramsci'nin yukarıda ana hatlarıyla özetlenen hegemonya kavramını geliştirme biçimi, var olan burjuva egemenliğinin genel var oluşunu anlamada temel bir öneme sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi, hukuk Gramsci düşüncesinde hegemonyanın uygulanması, korunması ve sürdürülmesinde özelleşmiş ve "özerk" bir yere sahiptir. Başka bir deyişle hukuk, sınıf hegemonyasının teknik ve reel bakımdan cisimleştiği alandır denilebilir.

Gramsci'ye göre hukuk, bir yandan devlet tarafından üstlenilen tüm "pozitif, uygarlaştırıcı faaliyetin baskıcı ve negatif yönüdür"[9]; yani "devlet bir ülkenin adli düzeninin zorlayıcı ve cezalandırıcı gücünü temsil eder".[10] Öte yandan, hukuk sivil toplumun ayrılmaz bir parçasıdır ve "zorunluluk ile zorlamayı 'özgürlüğe' dönüştürür";[11] "devlet, 'hukuk' vasıtasıyla egemen sınıfı 'homojen' kılar ve egemen sınıfın gelişme çizgisi ile uyumlu bir toplumsal boyun eğişi hayata geçirir".[12] Hukukun

[7] Gramsci, *SPN*, s. 349.

[8] Mark Benney, "Gramsci on Law, Morality and Power", *International Journal of the Sociology of Law*, Londra: Elsevier, 1983/11, s. 191.

[9] Gramsci, *SPN*, s. 247.

[10] Gramsci, *SPN*, s. 267.

[11] Gramsci, *SPN*, s. 242.

[12] Gramsci, *SPN*, s. 195.

rızaya ve zora dayalı olan bu iki yüzü burjuva hukuk anlayışıyla uyumlu hukuk kavramlaştırmasına özgü bir diyalektik oluşturur ve Gramsci de bu diyalektiği etik bağlamı ile ilişkili bir şey olarak düşünür:

> Burjuva sınıfının hukuk kavramlaştırmasına, dolayısıyla da Devletin işlevi kavramlaştırmasına getirmiş olduğu devrim, özellikle boyun eğme iradesiyle (dolayısıyla hukukun ve devletin etikliği ile) belirgindir. Eski egemen sınıflar, diğer sınıflardan kendi sınıflarına organik bir geçişi inşa etme eğilimine, yani sınıfsal alanlarını 'teknik olarak' ve ideolojik olarak genişletme eğilimine girmemiş olmaları bakımından muhafazakar sınıflardı: kavrayışları, bir kapalı kast kavrayışıydı. Burjuva sınıfı ise, bütün bir toplumu absorbe etme, kendi kültürel ve iktisadi düzeyinde asimile etme yetisine sahip, kesintisiz hareket halindeki bir organizma olarak kendini ortaya koyar. Devletin işlevi bütün olarak dönüştürülmüştür; devlet bir 'eğitimci' vb. haline gelmiştir.[13]

Yukarıdaki pasaj, modern burjuva toplumsal formasyonda hukukun işlevine ilişkin *Hapishane Defterleri* içerisinde bulunabilecek en aydınlatıcı pasajlardan bir tanesidir. Hegemonyanın somutlaşmış ifadesi olan hukuk, rıza-zor çiftinin işleyişi temelinde devleti bir baskı aygıtından ibaret olma düzeyinden, kompleks ve toplumsal alanın her noktasına nüfuz eden bir mekanizma düzeyine yükseltir. Gramsci'nin yukarıda ifade edilen "etik" devlet kavramlaştırmasının bir ideal tip olarak değil, bir işlevsellik tasarımı olarak okunması gerekir. Çünkü

> Bana göre, etik Devlet, kültürel Devlet ile ilgili olarak söylenebilecek en akılcı, en somut şey şudur: her Devlet, en önemli işlevlerinden biri büyük halk kitlelerini özel bir kültürel ve ahlaki düzeye, üretici güçlerin gelişme ihtiyaçlarına, dolayısıyla da egemen sınıfların çıkarlarına karşılık gelen bir düzeye (ya da türe) çıkarmak olduğu ölçüde etiktir. Bu bakımdan, pozitif eğitsel işlev olarak okul ve baskıcı ve negatif eğitsel işlev olarak hukuk, Devlet'in en önemli aktiviteleridir.[14]

Hukuk hem devletin zorlayıcı gücünde, hem de sivil toplumun rızaya dayalı alanında işler. Gramsci, hukuku pratikte ve maddi yaşam deneyimi içerisinde kavrar: Hukuk kavramı, "aşkınsalcılığın ve her türden mutlakçılığın, pratikte tüm ahlaki fanatizmlerin tüm kalıntılarından

[13] Gramsci, *SPN*, s. 260.

[14] Gramsci, *SPN*, s. 258.

bağışıktır".[15] Duncan Kennedy de Gramsci'nin hukuku maddi yaşam pratiği ile ayrılmaz bir kategori olarak kavramasına vurgu yapar:

> Hegemonik bir sistem olarak hukuk sistemi farklı düzeylerde ve farklı gruplar için işler. Bu, bir biçimde, farklı toplumsal sınıfların yaşamlarında farklı roller oynayan tek bir inançlar, pratikler, teknikler ve bilgiler bütünü olarak anlaşılabilir. Bu, bir enstrüman olarak, büyük bir siyasi gücü ellerinde bulunduran [grupların] yaşamlarının bir parçasıdır; bu enstrüman, kullananlar için doğrudan egemenliğin bir enstrümanıdır.[16]

Fakat daha önce de belirtildiği gibi, "etik Devlet" aşaması ahlaki ve aşkın bir kategoriye atıfta bulunmaktan ziyade, belirli bir konjonktürde bir toplumsal formasyonun egemen sınıf çıkarları ve amaçları doğrultusunda işlemesine hizmet eder. Burjuva-kapitalist toplumsal formasyonda, hukuk temelinde zor ve rızanın diyalektik birliğine dayalı olarak işleyen devlet mekanizmasından, saf baskı aygıtı olarak, diğer bir deyişle, zor mekanizması olarak devlet aşamasına geçilir. Bu geçiş de, egemen sınıfın toplumdaki yeni "unsurlara" yönelik asimilasyonunun kesintiye uğrayıp, sağlamış olduğu bütünleşik blokun ayrışmasıyla başlar:

> Bu süreç nasıl sona erer ve saf güç vb. olarak Devlet anlayışına nasıl geri dönülür[?] Bu, burjuva sınıfının 'doygunluğa ulaşmasıyla' [gerçekleşir]: genişlemesi kesintiye uğramakla kalmaz - ayrışmaya da başlar; yeni unsurları asimile etmeyi bırakmakla kalmaz, kendinden bir parçayı da kaybeder (ya da en azından kayıpları asimilasyonlarından oldukça fazlalaşmaya başlar).[17]

Bu durum, devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıf çıkarlarının, "önderlik" ettiği ve hegemonya uyguladığı "ast" (*subaltern*) sınıfların ve toplumsal grupların çıkarlarıyla karşıtlaşmaya başladığı ya da söz konusu çıkarların belirli bir kesişim noktasının artık var olmadığı uğrakta, hegemonyanın zor-rıza ikilisindeki rıza unsurunun da işlevini yitirmesi anlamına gelir. Bu durumda devlet, günümüzün popüler bir terimiyle ifade etmek gerekirse, "*toplumsal mutabakat*" denilen ideolojik kategorinin ortadan kalkmasıyla, bir "baskı aygıtına",

[15] Gramsci, *SPN*, s. 246.

[16] Duncan Kennedy, "Antonio Gramsci and the Legal System", *ALSA Forum* 6/1, 1982, s. 35.

[17] Gramsci, *SPN*, s. 260.

saf bir biçimde "zor" unsuruna dönüşür. Buna bağlı olarak, hegemonyanın pratikteki somut uzanımı olan hukuk da, "rıza" unsurunun ortadan kalkması ya da "işlevsizleşmesi" ile birlikte "özsel" niteliğine geri dönerek, mevcut mülkiyet ilişkileri temelinde egemen sınıfın "çıplak" kontrol, tahakküm ve cezalandırma mekanizması halini alır.

O halde bu durum sivil toplum alanında nasıl dönüşür? Gramsci'ye göre, başlangıçta zor ve rıza çiftinin diyalektik birliğine dayalı olarak "önderlik" işlevi üzerinden kurulan bir hegemonyayla sivil toplumun değişik unsurlarını ortak bir dünya kavrayışı ekseninde bir araya getiren egemen sınıf, bu işlevini yitirdiği uğrakta sivil toplum tarafından "absorbe edilir" ve bu da bir toplumsal dönüşüm uğrağına karşılık gelir:

> Toplumun bütününü asimile etmeye yetkin olduğu iddiasında olan ve aynı zamanda gerçekten de böyle bir süreci ifade edebilmiş olan bir sınıf, bu Devlet ve hukuk kavramlaştırmasını sona erdirecek şekilde Devleti ve hukuku kusursuzlaştırır - [böylece] bunlar, işlevini tüketmiş olduğundan, etkisiz kılınır ve sivil toplum tarafından absorbe edilir.[18]

Böyle bir dönüşüm sürecini daha iyi açıklamak için Gramsci'nin hegemonya kavramının içeriğinin spesifik bir yönüne geri dönmek gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, Gramsci'ye göre modern toplumsal formasyonlarda yalnızca temel sınıflar, başka bir deyişle "kitlesel" sınıflar hegemonya tesis edip uygulayabilirler. Elbette ki burada söz konusu sınıflardan bir tanesi burjuva sınıfı ise diğeri de proletarya olacaktır. İşçi sınıfının hegemonyası sivil toplum alanındaki mücadelelere dayalı olan bir hegemonya olacaktır. Gramsci hegemonyanın iki türünü birbirinden ayırt etmiştir. Bunlardan birincisi Gramsci'nin *transformism* [dönüşümcülük] olarak adlandırdığı hegemonya türüdür. Bu hegemonya türü, "müttefik toplumsal grupların ürettikleri, hatta antagonistik ve uzlaşmaz bir biçimde düşman gruplardan da gelen aktif unsurların [...] tedrici fakat kesintisiz absorbe edilmesini içerir. Bu bakımdan, siyasal önderlik, egemenlik işlevinin bir yönünden ibaret hale gelir".[19] Bu hegemonya türü, Benney'in deyişiyle, "birbirine karşıt çıkarların, egemen grubu ciddi biçimde tehdit etmesini engellemek adına nötralize edilmeleri anlamına gelir".[20]

---

[18] Gramsci, *SPN*, s. 260.

[19] Gramsci, *SPN*, ss. 58-59.

[20] Mark Benney, "Gramsci on Law, Morality and Power", s. 194.

İkinci hegemonya türü ise "yayılmacı" (*expansive*) hegemonyadır ve Gramsci tarafından şu şekilde karakterize edilir:

> [...] bu fenomen, verili bir toplumsal grubun gerçek anlamda ilerici olduğu, yani toplumun bütün olarak ilerlemesine neden olduğu, kendi varoluşsal ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda, iktisadi ve üretici etkinliğin yepyeni alanlarını fethetmek için sürekli olarak kadrolarını genişlettiği bir tarihsel dönemde 'kendiliğinden' ortaya çıkar.[21]

Burjuvanın temel amacı artı değer elde etmeye dayalı olarak kâr maksimizasyonudur. Dolayısıyla bu süreçte işçi sınıfı, burjuva sınıfının çıkarları ile temel bir karşıtlık içinde olduğundan, burjuva hegemonyasında ast bir konumda olmaya devam edecektir. Gramsci'nin "saf güç olarak devlet" aşamasına nasıl geri dönüldüğüne ve hegemonik sınıfın hegemonya uyguladığı diğer toplumsal sınıfları blok halinde bir arada tutma işlevini nasıl yitirdiğine ilişkin yukarıda alıntılanan sözleri göz önünde bulundurulduğunda, burjuva kapitalist formasyonun hegemonya türünün "transformist" hegemonya olacağı açıktır.

O halde, "devlet ve hukuk kavramlaştırmasını kusursuzlaştırarak sona erdirecek olan" sınıf, "toplumun bütününü asimile etmeye yetkin olma iddiasındaki" proletaryadır. Başka bir deyişle, proletarya egemenliği, burjuva kapitalist toplumsal formasyonda hukuksal ilişkiler üzerinden ifade edilen sınıf çıkarlarının ortadan kalkmış ve devlet ve hukukun sivil toplum bünyesinde absorbe edilerek "sönümlenecek" olduğu "yayılmacı" hegemonya türüne dayalı olacaktır.

Sonuç olarak, Gramsci'nin hukuk anlayışı, siyasal birliğinin kuruluş gerilimlerinin ve sarsıntılarının izlerini halen üzerinde taşımakta olan bir yirminci yüzyıl İtalya'sında şekillenmiştir ve çağının pratik siyasal konjonktürünün izlerini taşır. Bu hukuksal bakış açısı, son kertede, sınıf mücadelesinin özelleşmiş bir alanına, yani hegemonya ve ideoloji alanına yönelik bir üstyapı analizine dayalıdır. Yani hukuk burada somut sınıf mücadeleleri analizinden ayrılmış bir perspektif olarak düşünülemez; aksine Gramsci'nin geniş kapsamlı siyaset analizinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

---

[21] Gramsci, *SPN*, s. 60.

2. Louis Althusser ve Hukukun "İdeolojik" Özerkliği

2.1. Üretimin Maddi Koşullarının "Toplumsal" Yeniden Üretimi

Althusser'in ideoloji teorisi, ortaya çıkışı ile birlikte büyük etki yaratmış bir Marksist düşünce sistematiğidir. Althusser, Marksist perspektif temelinde, ideolojinin toplumsal varoluştaki, toplumsal bilinçdışının[22] imgesel sistemindeki merkezi rolünü vurgulamış ve bu merkezi rolün üstyapı alanında üretim ilişkilerinin yeniden üretim pratiğindeki motor işlevine işaret etmiştir. Althusser'in ideoloji anlayışının sacayaklarından birisini şu postüla oluşturur: İdeolojinin tarihi yoktur; toplumsal ilişkilerin önemli bir kurucu fenomeni olarak ideoloji öncesiz ve sonrasızdır. Kapitalist toplumsal formasyonda[23] ideoloji tahakküm mekanizmasının en önemli enstrümanlarından biridir.

İdeolojinin işlevi nedir? Althusser, *yeniden üretim* kavramı ekseninde ideoloji ve diğer toplumsal pratikler arasındaki ilişki üzerine düşünür. İdeolojinin işlevi, *üretimin toplumsal ilişkilerini* yeniden üretmektir. Toplumsal üretim ilişkileri her toplumsal formasyonun ya da her üretim tarzının var oluşu bakımından zorunludur. Fakat bir üretim tarzının unsurlarının, özellikle de kritik ve merkezi un-

[22] Althusser ideoloji söyleminde her zaman Lacancı terminolojiyle ve genel olarak psikanaliz alanıyla yakın bir temas halinde olmuştur. Dahası, "ideolojinin tarihi yoktur" postülasını Freudcu bilinçdışı önermesi ile temellendirir: "İdeolojinin tarihi yoktur ifadesi, doğrudan doğruya Freud'un 'bilinçdışı ezeli ve ebedidir, yani tarihi yoktur' önermesi ile ilişkilendirilebilir ve ilişkilendirilmelidir (bunda gelişigüzel hiçbir şey yoktur, hatta tersine, bu teorik olarak zorunludur, çünkü iki önerme arasında organik bir bağ vardır)" Louis Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses", *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Fransızcadan çev. Ben Brewster, New York ve Londra: Monthly Review Press, 1971, s. 161 (Buradan itibaren "*Ideology*" kısaltması ile anılacaktır).

[23] Althusser *Yeniden Üretim Üzerine* adlı çalışmasında "toplum" ile "toplumsal formasyon" kavramları arasında bir ayrıma gider. Althusser, "toplum" kavramını, Marx'ın henüz 1847'de *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde Proudhon'a karşı yürüttüğü polemik sırasında, kavramın "bilimsel" olmamasından dolayı reddettiğini hatırlatır ve Marx'ın bu tutumunu haklı bulduğunu ifade eder. Althusser'e göre "toplum" kavramı ahlaki, hukuki ve dini göndermelerde hapsolmuş, son derece "ideolojik" bir kavramdır ve Marksist terminolojide yerini bilimsel bir kavrama bırakması gerekir. "Bu, basit anlamda bir sözcüğün yerine yenisinin konması değildir. Toplumsal formasyon kavramı, idealist 'toplum' nosyonunun gönderme yaptığı ideolojik nosyonlar sistemine tamamen yabancı, *kurumsal* bir kavramlar *sisteminin* bir parçası olduğundan, bilimsel bir kavramdır" Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, çev. A. Işık Ergüden ve Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006, s. 44.

sur olan emeğin kesintisiz olarak üretilmesi ve yeniden üretilmesi gerekir. Althusser'e göre, kapitalist toplumsal formasyonlarda emek toplumsal üretim ilişkileri içerisinde değil, gitgide dışında yeniden üretilir. "[Althusser] elbette ki yalnızca biyolojik ya da teknik yeniden üretimden söz etmemektedir, toplumsal ve kültürel yeniden üretimden de söz etmektedir".[24] Dolayısıyla, yeniden üretim üstyapı alanında gerçekleşir.

> Üretimin kendisi ile doğrudan doğruya bağlantılı olmasa da, modern kapitalist üretim tarzının gerektirdiği hayati bir işlev olan, belirli bir ahlaki ve kültürel türden emeği 'üretme' işlevini yerine getirir.[25]

Althusser'e göre, teknik bakımdan ehil, fakat siyasi bakımdan itaatsiz bir emek gücü, sermaye için bir emek gücü değildir. Dolayısıyla, egemen sınıf için, sınıf egemenliğinin devam etmesi bakımından üstyapıdaki temel unsur, hangi aşamada olursa olsun kapitalist gelişmenin disiplinine, mantığına, kültürüne ve zorlayıcılığına tabi olmaya ahlaki ve siyasi bakımlardan yetkin ve istekli bir emek gücünün yaratılmasıdır. Dolayısıyla bu, "egemen sisteme ebediyen [*ad infinitum*] tabi olacak bir emektir".[26] Böylece, ideolojinin yaptığı şey, çeşitli ideolojik aygıtlar vasıtasıyla, toplumsal üretim ilişkilerini daha geniş bir planda yeniden üretmektir.

2.2. İdeoloji: İmgesel İlişkinin "Temsili" ve "Maddi Varoluş"

Althusser *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*'nda ideolojiyi "bireylerin gerçek var oluş koşulları ile kurdukları imgesel ilişkinin bir 'temsili'"[27] olarak tanımlar; ideolojinin yapısı ve işleyişine ilişkin iki temel tez ortaya koyar. Birinci tez, ideolojinin imgesel formunda "temsil edilen" nesne ile ilgili olan, başka bir deyişle, gerçek yaşam koşulları ile kurulan imgesel ilişkinin temsilini ifade eden yukarıdaki tanımdır. İkinci tezde ise Althusser ideolojinin maddiliği sorununu

---

[24] Stuart Hall, "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates", *Critical Studies in Mass Communication*, Londra: Taylor & Francis Group, 1985, 2/2, s. 98. Buradan itibaren "*SRI*" kısaltmasıyla anılacaktır.

[25] Hall, *SRI*, s. 98.

[26] Hall, *SRI*, s. 99.

[27] Althusser, *Ideology*, s. 162.

öne çıkarır: "İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir".[28] Yani, "ideoloji her zaman bir aygıtta ve aygıtın bir pratiğinde ya da pratiklerinde mevcuttur. Bu var oluş maddi bir var oluştur".[29]

Buradaki orijinal fikir, ideolojinin maddi bir nesne ya da nesnel bir varlık olması değil, var oluşunun her zaman kendini sıklıkla tekrar eden bireysel ya da toplumsal pratikler tarafından desteklenmesidir. Althusser, *gerçek yaşam koşulları ile kurulan imgesel ilişkinin temsili* olarak ideolojinin maddi bir doğaya/varoluşa sahip olduğunu söyleyerek, sembolik bir yapı (*structure*) olarak imgelem teorisi değil, aksine, kurumsal/maddi bir imgelem teorisine işaret eder. İdeolojik aygıt bir tüzel kişiliğe benzetilebilir, dolayısıyla tek tek bireylere göndermede bulunmaz. Althusser tek tek bireylerin inançlarından bir "ideolojik 'kavramsal' aygıta (*dispositif*)"[30] bağlı/ait şeyler olarak söz eder.

> Bir birey Tanrı'ya ya da Ödev'e veyahut Adalet'e vb. inanır. Bu inanç, [...] söz konusu bireyin düşüncelerinden, yani inancına ilişkin fikirler barındıran bir bilince sahip bir özne olarak bireyin kendisinden türer. [Bu inanç] Böylece, yani mutlak olarak ideolojik "kavramsal" aygıt aracılığıyla, [...] söz konusu bireyin doğal olarak takip ettiği (maddi) tavırları oluşturur. Söz konusu birey şu ya da bu biçimlerde davranır, şu ya da bu pratik tavrı benimser ve dahası, bir özne olarak tüm bilinciyle özgürce seçmiş olduğu fikirlerin "dayandığı" ideolojik aygıta ait olan belirli düzenli pratiklere katılır. Eğer Tanrı'ya inanıyorsa Kilise'ye gider, ayinlere katılır, diz çöker, günah çıkarır, (sözcüğün en sıradan anlamında maddi bir biçimde) günahları için kefaret öder ve doğal olarak tövbe eder, vb. Eğer Ödev'e inanıyorsa, buna karşılık gelen, "doğru ilkelerle uyumlu" ritüel pratiklerinde yazılı olan tavırlar içerisinde olur. Eğer Adalet'e inanıyorsa, Hukuk'un kurallarına koşulsuz bir biçimde uyar ve bu kurallar ihlal edildiğinde protestoda dahi bulunabilir, dilekçeler imzalar, gösterilere katılır, vb.[31]

[28] Althusser, *Ideology*, s. 162.

[29] Althusser, *Ideology*, s. 166.

[30] Althusser, *Ideology*, s. 167. *Dispositif* terimi Fransızca'da "kendi başına işleyen, davranışı biçimlendiren bir şey" düşüncesini ifade eder.

[31] Althusser, *Ideology*, s. 167. Althusser bu tezi somutlaştırırken dini inanç pratiklerinden örnek verir. Örneğin bir ibadethanede gerçekleştirilen ibadet, tapınma, dua pratiklerinde ilahi dünya ile kurulan imgesel ilişkilerin duygusal düzlemde kesintisiz bir etkinliği söz konusudur. Hıristiyan söylem bağlamında, Althusser bu söylemin yalnızca kutsal kitap ya da papaz vasıtasıyla konuşmakla kalmayıp, *özneyi* "çağırmak" (interpellate) için cenaze töreni

Yukarıdaki alıntıda Althusser'in kullandığı örnek şeması ideolojinin fikirler ya da "idealar" ekseninden ziyade, gündelik yaşamın maddi, daha kesin bir dille söylemek gerekirse, *bedensel* işleyişi içerisinde mevcudiyet kazandığına işaret eder. Buna göre ideoloji, bir bilince sahip ve sahip olduğu bu bilincin esinlediği fikirlere inanan ve bu fikirleri "özgürce" kabul eden her öznenin "bu fikirlere göre davranması" gerektiğini, dolayısıyla da özgür bir özne olarak kendi fikirlerini maddi pratikleri doğrultusunda gerçekleştirdiği eylem içerisine kazıması gerektiğini kabul eder. Althusser ideolojinin dilinin eylemlerde ifade bulduğunu söyler. "İdeolojinin dili eylemlerde duyulur: Pratiklerde gömülü eylemden söz ediyorum. Ve bu pratiklerin kazılı oldukları ritüeller tarafından, bir ideolojik aygıtın maddi varoluşu içerisinde yönetildiklerine işaret ediyorum".[32] Althusser düşüncesinde pratiğe anlamını veren şey, ancak bir ideolojik aygıtın maddi varoluşudur. İdeolojik aygıt, insanların "yaptıkları" spesifik şeyleri, edimleri ve eylemleri, yani pratikleri kuşatan maddi çerçevedir.

Paul Ricoeur'ya göre, Althusser "maddi" terimini dört farklı anlamda kullanır: Maddi eylemler, örneğin diz çökme; maddi pratikler, örneğin bir dinsel davranış olarak diz çökme; maddi ritüeller, örneğin bir tapınma ediminin bir parçası olarak diz çökme; ve maddi ideolojik aygıt, örneğin bir kurum olarak Kilise. "Tıpkı Aristoteles'in 'varlık'ın birden fazla anlamı olduğunu söylemesi gibi, Althusser de maddeye birkaç anlam atfeder".[33] Ricoeur'ya göre, Althusser maddenin bu dört farklı kipliği arasındaki ayrıma ilişkin herhangi bir kural koymamış

---

ya da ayinler gibi dini pratikleri kullandığını belirtir. "Kadiri mutlak" Tanrı (Büyük *Özne*), İncil vasıtasıyla ve papazın ağzından konuşur; "Merhaba, adın Peter. Doğdun. Kökenin bu. Tanrı tarafından yaratıldın. 2012 yılında doğdun ve dünyadaki pozisyonun bu. Yaşayacaksın ve öleceksin. Eğer bana inanırsan kurtarılacaksın ve İsa'nın bedeninin bir parçası olacaksın" (Althusser, *Ideology*, s. 179). Burada, Hıristiyan ideolojisinin yapısı (structure) içerisindeki her birey, "tek beden ve tek isme" sahip özne olarak "çağrılır" (interpellated). Her duada, her ayinde, her ibadette "Ben (İsa) sizin için kan döktüm" ifadesi anılır ve kanıtlanır. Fakat Althusser'e göre gerçekte olan şey şudur: "Tanrı böylece Özne'dir, Musa ve Tanrı halkının sayısız özneleri de Özne'nin muhatapları-çağırdıklarıdır: Özne'nin *aynaları, yansımalarıdır*". Böyle Özne çok sayıda özneyi yeniden üretir ve Özne haline gelir.

[32] Althusser, *Ideology*, s. 168.

[33] Paul Ricoeur, "Althusser's Theory of Ideology", *Althusser: A Critical Reader*, Ed. Gregory Elliott, Cambridge-Massachusetts: Blackwell Publishers, 1994, s. 63. Buradan itibaren "ATI" kısaltmasıyla anılacaktır.

olduğundan, neyin maddi olduğunu belirlemek bağlamında, madde sözcüğünün çok anlamlılığına dayanmamamız gerekir, çünkü "madde" sözcüğü gündelik dilde çok sayıda çelişik bağlamlarda kullanılabilmektedir. Bu noktada yapılması gereken, maddilik kategorisini, "pratik" nosyonunu kapsayacak şekilde gündelik dilin sınırları içerisinde, Wittgensteinci bir tarzda genişletmek ve uzatmaktır. Dolayısıyla, ideolojinin maddiliği, gündelik yaşamın maddiliği olarak düşünülmelidir.

İdeolojinin bireyleri "öznelere" dönüştürmesi olgusu Althusser düşüncesinin merkezi unsurlarından birisidir. Bu bağlamda ideoloji bir çarpıtmadan ya da yansımadan, Eagleton'un deyişiyle "bizler ile gerçeklik ya da meta üretiminin otomatik bir etkisi arasına giren bir ekrandan"[34] daha fazlasıdır. İdeoloji insan-özne yaratmanın vazgeçilmez bir ortamıdır. Eagleton'a göre, herhangi bir toplumdaki çeşitli üretim tarzları içerisinde bir tanesi vardır ki, bu üretim tarzının temel görevi bizzat öznellik formlarının üretimidir ve üretim "en az çikolata barları ya da otomobiller üretmek kadar maddi ve tarihsel olarak değişken bir şeydir".[35] Eagleton ideolojinin bir idealar sisteminden farklı yapısı ve işleyişi bağlamında şunları söyler:

> İdeoloji temel olarak bir "idealar" sorunu değildir: ideoloji, zorunlu olarak bilinç süzgecinden geçmek durumunda olmadan bizlere kendisini dayatan bir yapıdır. Psikolojik açıdan bakıldığında ideoloji, bir eklemlenmiş doktrinler dizisinden ziyade, bilinçdışı bir düzeyde "deneyimlediğimiz" bir imajlar, semboller ve rastgele kavramlar dizisidir. Sosyolojik açıdan bakıldığında ideoloji, daima maddi kurumlara içkin olan bir dizi maddi pratiklerden ya da ritüellerden (oy verme, selamlama, diz çökme, vb.) oluşur. Althusser bu bilinçli düşünceden ziyade alışkanlık kaynaklı davranış olarak ideoloji nosyonunu Gramsci'den miras almıştır; fakat öznenin fikirleri "öznenin maddi ritüeller tarafından yönetilen maddi pratiklerde gömülü maddi eylemleri*dir*" savıyla, konuyu hemen hemen davranışçı bir aşırı uca götürür.[36]

Dolayısıyla burada, Gramsci'nin ideoloji kavramlaştırmasından farklı, başkalaşmış ve Gramsci'deki olumlu ve pratik bağlamdan

---

[34] Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction*, Londra: Verso, 1991, s. 148 (Buradan itibaren "Ideology" kısaltmasıyla anılacaktır).

[35] Eagleton, *Ideology*, 148.

[36] Eagleton, *Ideology*, 149.

farklılaşarak, "olumsuz" ve aşkınsal bir bağlama yerleşen, fakat yine de kökleri maddi yaşam koşullarının derinliklerinde yerleşik bir ideoloji kavramlaştırması ile karşılaşılır. Buradaki temel farklılık, bir felsefi ve siyasi pozisyon ayrılığından kaynaklanmaktan ziyade, ideoloji olgusunun işlevine ilişkin farklı analiz yöntemlerindeki bir zemin farklılığıdır. Gramsci'de ideoloji toplumsal formasyonu bir arada tutan, mobilize eden ve bir blok olarak hareket etmesini sağlayan "kurucu" unsurlardan biriyken, Althusser'de yapı ile üstyapı arasındaki sürekliliğin devamının yeniden üretim zeminindeki "motor" kuvveti haline gelir.

İdeolojinin yapısı ve işleyişi konusunda Althusser'in odak noktası yeniden üretim sürecinin koşullarıdır. Bu bağlamda Althusser yeniden üretime ilişkin en temel Marksist tezlerden birini vurgular: Üretirken, aynı zamanda üretim koşullarını yeniden üretmeyen bir toplum bir yıl bile yaşamayacaktır. Dolayısıyla, Althusser sorar: "O halde, üretim koşullarının yeniden üretilmesi ne demektir?". Bir toplumsal formasyonun yaşamı göz önünde bulundurulduğunda, bu toplumsal formasyonun iki unsuru yeniden üretmesi gerektiği açıktır: Üretici güçler ve mevcut üretim ilişkileri. Üretimin maddi koşullarının yeniden üretiminin temel bir faktör olduğu açıktır, bu da egemen sınıfın uzanımlarında garanti altına alınır.

> Ortalama kapitalistten farkı olmayan iktisatçı, her yıl üretimde nelerin değiştirilmesi gerekeceğini, nelerin kullanılacağını ya da yıpranacağını öngörmenin öneminin farkındadır; ham madde, sabit makineler, üretim enstrümanları, vb. Ortalama iktisatçı = ortalama kapitalist diyorum, çünkü her ikisi de firmanın bakış açısını ifade eder.[37]

Althusser, Marx'ın *Kapital*'in özellikle ikinci ve üçüncü ciltlerinde maddi üretim koşullarının yeniden üretim ilkelerini ve sürecini başarılı bir biçimde işleyip kanıtladığını hatırlatır. Fakat sıra emek gücünün yeniden üretimine gelince, süreç daha karmaşık bir hal almaya başlar. Ücret, maddi emek gücünün yeniden üretiminin asgari gereklerini karşılasa da, geriye bir soru kalmaktadır: "Kapitalist bir rejimde, emek gücünün (çeşitlenmiş) yetilerinin yeniden üretimi nasıl sağlanır?".[38] Bu sorunun yerleştiği arka plan, çağdaş Marksist literatürdeki ideoloji

[37] Althusser, *Ideology*, s. 129.

[38] Althusser, *Ideology*, s. 131.

tartışmalarını yoğunlaştıran en önemli unsurlardan biridir. Althusser burada kapitalist toplumu diğer tür sınıflı toplumlardan ayırt eder. Bir kapitalist toplumsal formasyonda eğitim sistemi, emek gücünün yeniden üretim sürecinde kilit bir rol oynar. Çocuklar, kapitalist üretim tarzının gerekleri ve talepleri doğrultusunda teknik olarak biçimlendirilmenin yanında, "iyi yurttaş" olmak için gereken etik kodları ve kuralları, yani sosyo-teknik emek gücü bölümlenmesine saygının kurallarını öğrenirler. Dolayısıyla, egemen burjuva sınıfı tarafından konulmuş olan sistem/düzen kurallarını özümserler.

> Daha bilimsel olarak ifade etmek gerekirse, emek gücünün yeniden üretiminin yalnızca yetilerin yeniden üretimini değil, aynı zamanda emek gücünün kurulu düzene itaatinin de yeniden üretimini, yani işçilerin egemen ideolojiye itaatinin yeniden üretimini ve sömürü ve baskının özneleri için, egemen sınıfın tahakkümüne 'sözleriyle' hizmet edebilmeleri için, egemen ideolojiyi maniple etme yetisinin yeniden üretimini gerektirdiğini söyleyeceğim.[39]

Temel sorulardan biri burada ortaya çıkar: Kapitalist toplumsal formasyonda "işçi sınıfının egemen ideolojiye itaatinin yeniden üretimi" nasıl garanti altına alınır? Althusser bu soruda kapitalist devletin ikili karakteristiği ile karşılaştığımızı söyler: Devletin Baskı Aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları.

2.3. Devlet [Aygıtı] ve İdeoloji[k Aygıtlar]

Althusser, Marksist klasik eserlerde, örneğin *Komünist Manifesto*'da, *18 Brumaire*'de, Marx'ın Paris Komünü üzerine yazılarında, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'inde vs. devletin açıkça baskıcı bir aygıt olarak tanımlandığını ifade eder. Kapitalist üretim tarzında devlet, egemen sınıfın işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini, dolayısıyla egemen sınıfın işçiler tarafından üretilen artı değeri gasp etmesini, burjuva özel mülkiyet biçimini, yani sömürüyü güvence altına alan bir baskı "makinesidir".

Devlet bu özelliğiyle *devlet aygıtı* olduğunu gösterir. "Devlet Aygıtı" terimi, varlığı ve zorunluluğu yalnızca hukuksal pratik (yani polis kuvvetleri, mahkemeler, hapishaneler) üzerinden tanınan, özelleşmiş

[39] Althusser, *Ideology*, s. 132.

bir aygıta değil, aynı zamanda, *son kertede*, polis kuvvetlerinin "olayların gerisinde kaldığı" durumda ek bir baskılama gücü olarak müdahale eden orduya da gönderme yapar.

> Bu şekilde sunulduğunda, Marksist-Leninist devlet 'teorisi' özsel noktaya işaret eder ve özsel noktanın bu olduğu bir anlığına dahi olsa reddedilemez. Devleti, burjuva sınıfının ve müttefiklerinin proletaryaya karşı yürüttükleri sınıf mücadelesinde 'egemen sınıfların çıkarına' olacak şekilde baskı uygulayan ve müdahale eden güç olarak tanımlayan Devlet aygıtı, kesinlikle Devlettir ve kesinlikle temel 'işlevi' tanımlar.[40]

Althusser'e göre, devletin Marksist klasiklerdeki bu tanımı doğru ve kuşatıcı bir tanım olmakla birlikte, bu tanıma dayalı devlet teorisi, "kendi başına teori" olmaktan çok, "tanıtlayıcı" bir teoridir. Dolayısıyla, "tanıtlayıcı" teoriden "teori olarak" teoriye geçmek için devlet kavramının düalist doğasının baskıcı ve zora dayalı yüzünün yanında, pratikteki operasyonel ve "nüfuz edici" yüzünün de işlenmesi ve teoriye eklemlenmesi gerekir. "Nüfuz", elbette ki ideoloji ve ideolojik aygıtlarla olanaklıdır. Toplumsal pratik yaşamda devletin ve devlet aygıtını elinde bulundurmanın (devlet *iktidarının*) varlığı, daha önce de belirtildiği gibi, ideolojik aygıtların işleyişine dayalıdır. Başka bir deyişle, üretim koşullarının toplumsal yeniden üretimi, üstyapıda ideolojiler alanında gerçekleşir.

Marksist-Leninist devlet teorisinin "tanıtlayıcı" yapısını aşmak ve teoriye bütünlüğünü vermek için "devlet *iktidarı* (sınıf mücadelesinin hedefi) ile devlet aygıtı (kısmen ya da bütünüyle devlet iktidarına bağlı olabilen, sınıf egemenliğinin 'mekanizması' - polis, ordu, mahkemeler, hapishaneler vb.) arasında ve Devletin Baskı Aygıtı (DBA) ile Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) arasında"[41] ayrım yapmak gerekir. Althusser devletin ideolojik aygıtlarının (DİA) geçici bir listesini sunar: Dinsel DİA (farklı ibadethane sistemleri), eğitimsel DİA (devlet ve özel "Okullar" sistemi), aile DİA, *hukuksal* DİA, siyasal DİA (farklı partiler de dahil olmak üzere, bütün olarak siyasal sistem), sendikal DİA, haberleşme DİA (basın, radyo, televizyon - hatta İnternet) ve

[40] Althusser, *Ideology*, s. 137.

[41] Gregory Elliott, *Althusser: The Detour of Theory*, Leiden & Boston: Brill, 2006, s. 231.

kültürel DİA (edebiyat, sanatlar, spor vb.). Althusser devletin baskı aygıtı ile DİA'nın birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyler. O halde ikisi arasındaki fark nedir?

Birinci fark, devletin baskı aygıtının *tekil*, ideolojik aygıtların ise *çoğul* olmasıdır. İkinci ve daha önemli fark ise, baskı aygıtının bütünüyle *kamusal alana*; kiliseler, partiler, sendikalar, okullar, aileler, önemli ölçüde basın yayın kurumları gibi yapıların ise *özel alana* ait olmasından kaynaklanır. Fakat teorik bakımdan en temel ve belirleyici farklılık, devletin baskı aygıtının *şiddet kullanarak*, ideolojik aygıtların ise *ideoloji kullanarak* işlemeleridir.

> Devlet (Baskı) Aygıtı, farklı parçaları Devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıfın siyasal temsilcileri tarafından yürütülen sınıf mücadelesi siyasetinin bir komuta birliği altında merkezileşen bir örgütlü bütün oluştururken, Devletin İdeolojik Aygıtları çoklu, birbirinden farklı, 'nispeten özerk' ve kapitalist sınıf mücadelesi ile proleter sınıf mücadelesi arasındaki ve bu mücadelelerin ast formlarındaki çarpışmaları sınırlı ya da uç olabilecek formlarda ifade eden bir nesnel alan oluşturmaya yetkin bir yapıdadır.[42]

Buna göre, Marksist devlet kuramında 1) Devlet, hukuku ve zorlayıcılığı ile (baskıcı) devlet aygıtıdır; 2) Devlet aygıtı ile devlet iktidarı birbirinden farklı şeylerdir ve dolayısıyla ayırt edilmeleri gerekir; 3) Sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarını ele geçirmek ve böylece devlet aygıtını sınıfsal hedefler doğrultusunda kullanmaktır; 4) Proletarya burjuva devlet aygıtını ortadan kaldırmak için devlet aygıtını ele geçirmelidir. Bu devlet aygıtının yerine, bütünüyle farklı, proletaryaya özgü devlet aygıtını yerleştirerek, devlet iktidarının ve tüm devlet aygıtlarının sonu olacak olan devletin imhası sürecini başlatmalıdır.[43]

Althusser'e göre, Marksist devlet teorisini *tamamlayabilmek* için devlet aygıtı ile devlet iktidarı arasındaki ayrımı ortaya koymanın yanında, devletin ideolojik aygıtlarını da teoriye eklemlemek gerekir. Althusser, devletin ideolojik aygıtları konusunun Marx ve Lenin gibi öncülerin siyasi pratiklerinde içkin bir olgu olduğunu, fakat teorileştirilmeden bırakılmış olduğunu belirtir.

---

[42] Althusser, *Ideology*, s. 149.

[43] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 126.

Dolayısıyla, devlet aygıtı, baskı aygıtlarından (hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler) ve kendisini hem üstyapıda hem de gündelik hayatta gösteren ideolojik aygıtlardan (eğitim, eğitim aygıtı, aile aygıtı, din aygıtı, siyasal aygıt, sendikal aygıt, basın-yayın/kültürel aygıt vb.) oluşmuş bir bütündür. Her bir ideolojik aygıta karşılık gelen "kurumlar ve örgütler" söz konusudur. Bu kurumlar ve örgütler bir sistem oluşturur ve DİA'lar bağlı oldukları "sisteme" gönderme yapılmaksızın ele alınamazlar. "Bir DİA, kurumlar, örgütler ve bunlara denk düşen tanımlı pratikler sistemidir".[44]

Althusser'in başlangıçta ortaya koyduğu ilk iki tezden sonra, ideolojiye ilişkin temellendirdiği üçüncü ve merkezi (ve belki de anlaşılması en zor) tez şudur: "*İdeoloji Bireyleri Özneler Olarak Çağırır*".[45] İdeolojinin temel işlevi bireyleri öznelere dönüştürmektir. Bu tez, özne kategorisinin yapısını ve işleyişini açıklamaya yöneliktir.

> Şunu söylüyorum: özne kategorisi tüm ideolojinin kurucusudur; fakat aynı zamanda ve doğrudan doğruya, şunu da ekliyorum; özne kategorisi, ancak tüm ideoloji (kendisini tanımlayan) somut bireyleri özneler olarak "kurma" işlevine sahip olduğu ölçüde tüm ideolojinin kurucusudur [...] (örneğin Platon'da ruh olarak, Tanrı vb. olarak, başka isimler altında işlev gören) özne kategorisi, (bölgesel ya da sınıfsal) belirlenimi ve tarihsel zamanı - ki ideolojinin tarihi yoktur - her ne olursa olsun, tüm ideolojinin kurucu unsurudur.[46]

Althusser'in bu girift tezi, ideolojinin temel işlevi bağlamında ilginç bir felsefi sorunu da beraberinde getirir: İdeoloji bireyleri nasıl özneler haline getirir? Ricoeur'ya göre, bu dönemeçten itibaren ideolojiyi bir yanılsamalar, üstyapılar dünyası olarak ele almak daha da zor hale gelir, "çünkü ideoloji ne olduğumuz üzerinde öylesine kurucu hale gelir ki, ideolojiden ayrıldığımızda tam olarak ne olabileceğimiz tam bir bilinmezliktir; yalnızca ideoloji sayesinde neysek oyuzdur".[47] İdeolojinin temel işlevi, "çağırma" (*interpellation*) mekanizması üzerinden, bireyler ve toplumsal formasyon arasındaki ilişkileri, ilişkinin

[44] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 131.
[45] Althusser, *Ideology*, s. 170.
[46] Althusser, *Ideology*, ss. 170-71.
[47] Ricoeur, *ATI*, s. 64.

bireyler gerçek var oluş koşullarının belirleyicisiymiş gibi bir biçim aldığı -bireyler *kurulanlar* değil, *kurucular*mışçasına- bir ilişkiye çevirerek, bireyleri öznelere dönüştürmektir. "Başka bir deyişle, ideoloji, bireyleri toplumsal düzene ve toplumsal düzenin onlardan taleplerine tabi olmaya zorlamak için toplumun özneleri olarak kurar".[48]

Bireyler bir tanıma süreci üzerinden özneler olarak kurulurlar. Ricoeur'ya göre, "çağırma" (*interpellation*) terimi, çağrı kavramına, Tanrı tarafından çağrılma kavramına yönelik bir anıştırmadır. İdeolojinin özneleri kurmasında çağırma yetisinin merkezi bir rolü vardır. Çağrılmak (*being interpellated*), özne olmaktır (*to become subject*): "İdeolojinin mevcudiyeti ve bireylerin özneler olarak çağrılmaları bir ve aynı şeydir".[49] Ricoeur'nun da belirttiği gibi, buradaki merkezi fikir, "ideolojinin sonsuz [tarihsiz/*eternal*] olması, dolayısıyla sınıfların tarihine vb. ait olmamasıdır ve aynı anda hem özne kategorisini kurma, hem de özne kategorisi tarafından kurulma edimi içerisinde olmasıdır".[50] Bu aşamada soru şudur: Özne kategorisi ideolojik süreci nasıl oluşturur? Bu kurma faaliyeti için temel koşul, *ideolojinin* kurucu işlevidir: Özne kategorisi, yalnızca ideoloji somut bireyleri özneler olarak "kurma" işlevine sahip olduğu ölçüde kurucudur. Kuruculuğun bu ikili yapısı, ideolojik çağırmanın (*interpellation*) "dörtlü sistemine" götürür: 1) "Bireylerin" özneler olarak çağırılması; 2) bireylerin Özne'ye tabi kılınması; 3) özneler ile Özne'nin karşılıklı olarak birbirini tanıması, öznelerin birbirlerini tanımaları ve nihayet öznenin kendi kendisini tanıması; 4) her şeyin bu şekilde olduğunun ve öznelerin ne olduklarının bu koşul altında farkına varmalarının ve buna göre hareket etmelerinin mutlak garantisi.

> Sonuç: özneler olarak çağrılmanın, Özne'ye tabi kılınmanın, evrensel tanınmanın ve mutlak garantinin dörtlü sisteminde yakalanan özneler "iş görürler", çoğu durumda kendi başlarına "iş görürler", bunun istisnası zaman zaman Devlet (baskı) aygıtının müfrezelerinden birinin müdahalesini kışkırtan "kötü özneler"dir. Fakat (iyi) öznelerin büyük çoğunluğu "bütünüyle kendi başlarına", yani (somut

[48] Elliott, *Althusser*, s. 208.
[49] Althusser, *Ideology*, s. 173.
[50] Ricoeur, *ATI*, s. 64.

> formları Devletin İdeolojik Aygıtlarında kendini gösteren) ideolojiyle sorunsuz bir biçimde iş görürler.[51]

Althusser ideolojik çağırma sürecini devletin baskı aygıtının ve ideolojik aygıtların birliği ve özel işleyiş tarzları ile özetlerken, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin şu şemaya dayalı olduğunu söyler:

> Bu mekanizmada söz konusu olan, tam da tanıma formlarında (ideoloji = yanlış tanıma/görmeme) zorunlu olarak görmezden gelinen gerçeklik, aslında, son kertede, üretim ilişkilerinin ve bunlardan türeyen ilişkilerin yeniden üretimidir.[52]

Dolayısıyla, *son kertede* üretim tarzının sözde "özerk", *gerçekte* ise "ideolojik olarak bağımlı" somut kurallar bütünü olan hukuk, Althusser düşüncesinde baskı-ideoloji çağırma-tanıma-tanınma arka planından bağımsız olarak düşünülemez. Çünkü hukukun söz konusu "sözde" özerkliği, hitap ettiği ya da çağırdığı özneler arasındaki son kertede maddi ilişkiler ve etkileşimler üzerinde tayin edici bir yetkeye sahip olduğundan onu "özerk" bir ideolojik aygıt haline getirir.

2.4. Hukuk ve Hukuki İdeolojik Aygıt

Althusser hukuk, hukuk ideolojisi ve "ideolojik aygıt olarak hukuk" üzerine görüşlerini daha çok *Yeniden Üretim Üzerine* adlı çalışmasında ortaya koymuştur. Hukuk söz konusu olduğunda, Althusser iki ilkesel saptama ile başlar: 1) Hukuk ancak mevcut üretim ilişkilerine bağlı olarak vardır; 2) hukuk ancak varlığını borçlu olduğu üretim ilişkilerinin hukukun kendisinde tamamen var olmaması koşuluyla [kendi] biçimine, yani biçimsel sistematikliğine sahiptir. Başka bir deyişle, varoluş nedeni gereği her zaman belirli bir üretim tarzının normatif ifadesi ve kurallar bütünü olan hukuk, kendi biçimselliğini söz konusu *belirli üretim tarzına* spesifik olarak göndermede bulunmaksızın, bu üretim tarzını ve olanaklı tüm üretim tarzlarını aşan bir evrenselliğe sahip olma iddiasıyla kazanır.

Kendi içinde tamamen soyutladığı bir içeriğe, yani üretim ilişkilerine bağlı olan hukukun bu tekil konumu klasik Marksist formülü

---

[51] Althusser, *Ideology*, s. 181.

[52] Althusser, *Ideology*, ss. 182 -83.

açıklar: "Hukuk üretim ilişkilerini 'ifade eder', ama söz konusu üretim ilişkilerini kendi kurallarının sistemi içerisinde asla zikretmez, tersine, onları gizler".[53] Bir yanda üretim ilişkileri ve diğer yanda hukuk arasındaki ayrım Marksist kuramda temel önem taşır. Bunların karıştırılması yalnızca çok ciddi kuramsal hataların değil, aynı zamanda çok ciddi siyasal hataların da kaynağı olacaktır.

Hukuka "ideoloji ve siyaset üstü" bir nitelik atfedilerek bu hassas ayrımın gözden kaçırılması, yani hukukun sistemin kendisini düzenleyen, fakat sistemin dışında kalan özerk bir unsur olarak düşünülmesi, örneğin kapitalizmin ortadan kaldırılması sorununu, mülkiyet ilişkileri bakımından *teknik ve hukuki* bir sorun haline dönüştürecektir. Althusser'e göre bu son derece ciddi bir siyasal hatadır. Çünkü hukukun özellikle *özgürlük* ve *eşitlik* nosyonları üzerinden tanımlanması, dolayısıyla üretim tarzından ve üretim ilişkilerinden bağımsız (ideoloji-üstü) bir konuma yerleştirilmesi, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti söz konusu olduğunda sosyalist üretim ilişkilerinden değil de "sosyalist hukuktan" söz edilmesine neden olacaktır. Bu durumda sosyalist hukuk sosyalist üretim ilişkileri olarak kabul edilmiş olacaktır.

> Sosyalist devrimi *bir mülkiyetten diğerine* "geçiş" olarak, yani bireylerin ya da tekelci grupların üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasından, aynı üretim araçlarının mülk sahibinin kolektivite, yani bir yanda devlet ve diğer yanda kooperatifler olmasına geçiş şeklinde tanımlamak yanlıştır.[54]

Althusser, Marx'ın sosyalist üretim tarzını oluşturan üretim ilişkilerini üretim araçlarının kolektif mülkiyeti ile değil, "özgürce 'bir araya gelmiş' insanların kolektif [...] *sahiplenmesi* olarak"[55] tanımladığını söyler. Althusser, Marx'a dayanarak, -haklı bir biçimde- her hukukun son kertede *ticari* ilişkilerin hukuku olduğunu, dolayısıyla her hukukun, özü gereği, *son kertede* eşitsiz ve burjuva olduğunu söyler. Buna göre, konuyu bir devlet mülkiyeti, üretim araçlarının kooperatif mülkiyeti konusu olarak görmek, "hukuki" bakış açısı olarak, sosyalizmi bir "İktisadi Planlama" sorunu olarak görmekle aynı şeydir.

[53] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 104.
[54] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 106.
[55] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 106.

Althusser'e göre durum bu kadar basit değildir.

> Basit değildir, çünkü üretim araçlarını ortak sahiplenmenin sosyalist, ardından da komünist üretim ilişkileri ile sosyalizme geçiş evresinde yerleştirilecek ilişkileri birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü nasıl ki sosyalizmi komünizmle karıştırmamak gerekiyorsa, sosyalizme geçiş evresini de (sosyalizmin inşası evresini) sosyalizm sanmamak [...] gerekir.[56]

Althusser'in bu ifadeleri, hukuk olgusunun Marksistler tarafından nasıl ele alınması ve anlaşılması gerektiğine ilişkin son derece hayati bir uyarıdır. Kapitalizme karşı mücadelenin hukuksal bir mücadeleye indirgenmesi, mücadelenin kendisini devrimci bir mücadeleye değil, aksine "iktisadi planlama" ve reformizme dönüştürecektir. Hukuk son kertede *ticari ilişkilerin* bir ifadesidir, dolayısıyla hukukun çökmesi, "ticari türdeki alışverişlerin, meta olarak malların alış verişinin (doğal olarak, en başta, kapitalist ticari ilişkiler içinde emek gücü denen bu metanın) çökmesi"[57] demektir.

Bunun yanında, Althusser'e göre hukuk, verili toplumsal formasyondaki üretim ilişkilerinin doğası ile bağlantılı bir ceza sistemini içermeksizin var olamaz. Bu nedenle, özü gereği *baskıcıdır*. Başka bir deyişle, hukuk zorlamayı içerir. Dolayısıyla bir yönüyle mahkemeler ve hapishanelerin dahil olduğu devlet (baskı) aygıtının bir parçasıdır. Çünkü "[...] durum basittir. Her kim zorlama derse cezalandırmadan söz etmiş olur, cezalandırma dendiğinde baskıdan söz edilmiş olur, baskı dendiğinde de ister istemez *baskı aygıtlarından* söz edilmiş olur. Bu aygıtlar, sözcüğün dar anlamında *devletin baskı aygıtları* içerisinde bulunur".[58] Dolayısıyla hukuk burada devlet ile bir bütün meydana getirir. Fakat Althusser'e göre, hukukun yapısı ve işleyişi bununla sınırlı değildir. Hukuk, aynı zamanda bir ideoloji ve ideolojik aygıttır.

Hukuk, pratikte *işlemek* durumunda olan bir kurallar ve yönergeler bütünüdür. Gramsci de hegemonyanın yalnızca zora dayalı olarak işleyemeyeceğine sıklıkla dikkat çeker. Hegemonya zor ve rıza çiftinin bütün olarak iş görmesi ile işler hale gelir. Althusser'in hukuk

[56] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 107.
[57] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 108.
[58] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 112.

anlayışında da durum benzer bir karakter gösterir. Buna göre, hukukun pratikte işleyebilmesi için zorlayıcılığı ve baskıcılığı gerek koşul olsa da yeter koşul değildir. Pratiğin alanı ideolojinin alanıdır. Ve devlet iktidarının ikili işleyiş mekanizması burada da belirgindir. Baskı aygıtının ayrılmaz bir parçası olmanın yanında, hukuk aynı zamanda bir ideoloji olarak, ideoloji kullanmak suretiyle *işler*.

İdeoloji kullanarak işlerken, özellikle *özgürlük* ve *eşitlik* gibi, iki ideolojik temel kavrama başvurur. Fakat burada söz konusu olan *hukuki özgürlük* ve *hukuki eşitliktir*. Herkes hukuki olarak "sözleşme yapmakta ya da yapmamakta, mallarını kullanmakta ya da kullanmamakta" *özgürdür*; aynı zamanda herkes, "her türlü sözleşme edimi ve sonuçları karşısında (özellikle cezai sonuçları karşısında"[59] *eşittir*. Hukuki özgürlüğün ve hukuki eşitliğin bu tanımları, Althusser'e göre, (hukuki terminoloji çerçevesinde) hukukun kendi biçimselliği içerisinde kalan, ahlaki, metafizik ya da siyasi eşitlik ve özgürlük idealarından beslenmeyen tanımlardır. Buna karşın, hukuk ideolojisi son kertede ahlaki ve metafizik zemine başvurmak suretiyle eşitlik ve özgürlüğü ideal/ideolojik bir zemine çekerek, insanların *doğaları gereği* eşit ve özgür olduklarını söyler. "Başka bir deyişle, Hukuk, Hukuk'tan kaynaklanmaz, her şeyi 'namusluca' hukuka yöneltir [...] Şöyle der: insanlar *doğası gereği* özgür ve eşittir. Hukuki ideolojide, demek ki, insanların özgürlüğünü ve eşitliğini kuran Hukuk değil, '*doğa*'dır".[60]

Özgürlük ve eşitlik nosyonları -ideal/ideolojik nosyonlar olarak- son kertede belirli bir üretim tarzının ve bu üretim tarzının zorunlu ilişkilerinin normlarını ifade eder ve "kurala" bağlarlar. Böylece bu nosyonlar egemenliğin "pozitif" unsurunu temellendiren hukuk için "ontolojik" zemini oluştururlar. Althusser'in buradaki vurgusu, ideoloji olarak hukukun belirli bir "insan doğası" kavrayışına gönderme yapmaksızın işleyemeyeceğidir. Belirli bir "insan doğası" kavrayışına yapılacak her ideal gönderme de ahlaki bir referans noktasını temel alacaktır. Hukukun pratik işleyişi bağlamında, Althusser'in "ahlaki ideolojinin küçük bir eki" olarak nitelediği şey, burjuva hukukunun *insanların doğası gereği özgür ve eşit oldukları* ön kabulünü yerleştirmesidir.

[59] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 114.
[60] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 115.

> Jandarma, bir üniformanın babacan (ya da değil) görünümü altındaki devlet şiddetidir. [...] Diyebiliriz ki, jandarma gibi türler altında hukuki işlev, devlet aygıtının (kurallı) 'şiddetiyle' işler. Ama genel kural olarak çoğu durumda devlet şiddetinin müdahalesine ihtiyaç yoktur. Hukuksal pratiğin işlemesi için *hukuki-ahlaki ideoloji* yeterlidir ve işler 'kendi başlarına' yürür; açıkça ortada olan bu gerçekliklere tüzel kişilikler nüfuz etmiş olduğundan, *insanlar doğaları gereği özgür ve eşittir* ve (ideolojik özünü maskelemek için profesyonelce verilen adıyla) basit hukuki-ahlaki 'bilinç' sayesinde yükümlülüklerine uymak 'zorundadırlar'. Dolayısıyla, diyebiliriz ki, Hukuk pratiği çoğu durumda 'hukuki-ahlaki ideoloji' olarak 'işlev görür'.[61]

Buraya kadar söylenenleri özetlemek gerekirse, Althusser'e göre kapitalist üretim ilişkilerinde hukuk, ifade ettiği ve düzenlediği toplumsal (ve *son kertede* iktisadi) pratiklerden kendini soyutlayarak *biçimselleşme* ve *evrenselleşme* eğilimindedir. Söz konusu olan biçimselleşme ve evrenselleşme, hukukun soyut olması yoluyla, yani "her türlü içerikten gerçekten soyutlanması koşuluyla imkan kazanır ve her türlü içerikten soyutlanmanın hukukun içeriği üstünde, yani tam da soyutlandığı içeriğin üstünde etkili olmasının *somut* koşuludur".[62] Başka bir deyişle, hukukun postüla ettiği kurallar bütününü uygulayabilmesinin, nesnesi olan pratikleri düzenleyebilmesinin ve cezalandırabilmesinin yegane koşulu, soyutlandığı içeriğin tarafı olmaması, ideolojiler-üstü ve siyaset-üstü bir yapıda gibi görünmesidir. Yaygın ideolojik tabirle söylemek gerekirse, hukuki kurallar bütününün uygulanabilirliğinin koşulu, "hukukun üstünlüğü" nosyonunun işler halde olmasıdır. Dolayısıyla, "hukukun üstünlüğü" fikrinin kökeninde, hukukun tanımladığı ve düzenlediği şeyin dışında kalması, yani *biçimselliği* ve sözde *tarafsızlığı* yatar.

Althusser, hukukun evrensel olmasının tek ve temel bir nedeni bulunduğunu ifade etmiştir: Kapitalizmde üretim ilişkilerinin işleyişi, özsel olarak, evrensel ticari bir hukukun işleyişidir. İyi bilinen temel bir ilkeyi tekrar etmek gerekirse, kapitalizmde herkes özgür ve eşit birer hukuksal öznedir ve *emek gücü de* dahil olmak üzere her şey metadır. Kapitalist hukuk sınıfsal bir ayrım gözetmeksizin burjuvayı da,

[61] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 117.

[62] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 255.

proleteri de aynı biçimsellik ve evrensellik çerçevesinde *eşit ve özgür hak sahibi özneler* olarak görür.

> Kapitalist üretim ilişkileri her türlü üretim araçlarından yoksun, yani her türlü üretim aracından 'özgür' bireyleri ücretli emekçi olarak kendi emek güçlerinin kullanımını 'özgürce' satmak zorunda bıraktığı içindir ki, proleterler de burjuva hukuku karşısında kapitalistlerle aynı hukuki yüklemlerle donatılmışlardır, yani özgürdürler, eşit, kendi 'mülklerini' (bu durumda 'mülkiyetlerinde' başka hiçbir şey olmadığı için, bir tek emek güçlerinin kullanımını) satmakta ve (kendi emek güçlerinin 'mülk sahibi' olarak, kendi var oluşlarını yeniden üretmek amacıyla yaşamlarını sürdürmeleri için gerekenleri) satın almakta özgürdürler.[63]

Daha önce de söylendiği gibi, Althusser'in düşüncesinin odağında üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sorunu yer alır. Devlet (baskı) aygıtı ile ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları kapitalist toplumsal formasyonda üretim ilişkilerinin maddi ve toplumsal yeniden üretiminde merkezi rol oynarlar. Bütün bu süreç içerisinde hukuk, hem bağımlı hem özerk bir yapı olarak üretim ve yeniden üretim süreçlerini düzenler ve denetler; bu düzenlediği ve denetlediği şeyin esas olarak ifadesi olmakla birlikte, hukuk, *evrenselliği ve biçimselliği* ile, düzenlediği ve denetlediği şeyin dışında kalır. Hukukun hem bağımlı hem özerk yapısı, hem devlet (baskı) aygıtının bir parçası olarak zor unsuru ile, hem de bir İdeolojik Aygıt olarak, pratik bir düzenleyici olmak bakımından ideoloji unsuru ile işlemesinden dolayıdır. Bu bağlamda Althusser, hukukun burjuva kapitalist toplumdaki "gerçek" işleyişine ilişkin merkezi bir saptamada bulunur:

> İleri sürdüğümüz bu *Tez* doğruysa, son derece önemli bir gerçekliği açığa çıkartıyor demektir; söz konusu gerçeklik ise şudur: hukuki-ahlaki ideolojinin ve bu ideolojinin gerçekleşmesi olan devletin hukuki ideolojik aygıtının kapitalist toplumsal formasyonlarda oynadığı belirleyici rol. Devletin hukuki ideolojik aygıtı, üstyapıyı yapının üstünde ve içinde eklemleyen özgül aygıttır.[64]

Dolayısıyla Althusser'e göre hukuk, düzenleyici olmak bakımından (ifade ettiği üretim ilişkilerine) bağımlı, eklemleyici olmak bakımından

[63] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 258.

[64] Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 260.

ise özerk bir aygıttır. Başka bir deyişle, hukuk, kapitalist toplumsal formasyonda iktisadi pratikler ile toplumsal yapılar arasındaki sürekliliğin ve bu sürekliliğin korunumunun ve yeniden üretiminin dinamik faktörüdür, bireylerin öznelere dönüştürülmesinin somut ifadesidir.

Sonuç

Buraya kadar söylenenler ışığında, Gramsci ve Althusser'in Marksist hukuk teorilerinde hukukun pratik ve ideolojik düzlemde bir özerkliği söz konusudur. Fakat bu özerklik, hukukun verili toplumsal üretim ilişkilerinin ifadesi ve düzenleyicisi olmanın yanında, kural koyucusu ve yaptırım unsuru olmasına işaret eder. Hukuk, kapitalist üretim ilişkilerinde, üretim ilişkilerinin hem içerisinde hem de üzerindedir. İfade ettiği şeye kayıtsızdır, biçimsel ve evrensel olma iddiasını taşır. Dolayısıyla *ideoloji* kullanarak işler ve aynı zamanda zorlayıcılık enstrümanını etkin kılar.

Gramsci'de hukuk, rıza ve zor çiftinin diyalektik birliğine dayalı hegemonyanın somut ifadesidir. Egemen sınıfın "entelektüel ve moral önderliğe" dayalı hegemonyası, sivil toplumda hukuksal norm ve kurallar bütünü ile ifade edilir. Gramsci'ye göre, burjuva sınıfı, hukuku bir zor unsurundan ibaret olmaktan çıkarıp, yeni bir çehreye büründürerek, toplumsal pratiğin yalnızca adli değil, düzenleyici ve kurucu bir unsuru kılarak kendisinden önceki sınıflardan ayrılmıştır. Hegemonyanın hukuksallığı (ya da hukukun hegemonik yapısı) bütün bir toplumun egemen sınıf içerisinde "absorbe edilmesine, egemen sınıfın kültürel ve iktisadi düzeyinde asimile edilmesine" olanak tanımıştır. Bu da zor ve rıza çiftinin, cezalandırma ve hak tahsisi çiftinin bir bütün olarak işlemesi ile mümkün olmuştur. Hukuk, iktisadi temel ile üstyapı arasında bir zincir işlevi yerine getirerek devlet iktidarının kapsamını genişletmiştir.

Althusser de hukukun, her ne kadar ifade ettiği ve düzenlediği üretim ilişkilerinin ve toplumsal pratiklerin dışında ve üzerinde yer alsa da, esas olarak söz konusu ilişki ve pratiklere hem işlerlik hem de süreklilik kazandırdığını vurgular. Kapitalist toplumsal formasyonda hukuk, yani son kertede mülkiyet ilişkilerinin ve ticari ilişkilerin ifadesi

olan hukuk, hem devlet (baskı) aygıtının bir parçasıdır hem de kendi başına bir ideolojik aygıttır. Hukukun bu ikili işlevi ona bir özerklik kazandırır. Bu özerklik, hukukun iktisadi temel ile üstyapıyı birbirine eklemesinin koşulunu oluşturur. Başka bir deyişle, hukuk, biçimsellik ve evrensellik talebiyle dışında ve üzerinde yer aldığı "blok"un aynı zamanda içerisinde ve merkezinde konumlanır.

Buradan hareketle, Marksist hukuk kavrayışı, egemen "hukuk ideolojisi" karşısında, başka bir deyişle, "hukukun üstünlüğü", özgürlük, eşitlik, güvenlik gibi ideal/ideolojik kavramlar karşısında eleştirisini maddi yaşamın somut koşulları üzerinde temellendirir ve hukuk olgusunu *temel hak ve hürriyetler*, *anayasal haklar*, *hukuk devleti* gibi "liberal" parametrelerden ayrı, sınıf egemenliğinin doğasını açığa vuran bir biçimde ele alır. Gramsci ve Althusser'e göre hukuk sınıfsal sömürü ve egemenliğin motor işlevini yerine getiren özerk bir aygıttır.

Kaynakça

Althusser, Louis. *For Marx*, çev. Ben Brewster ve Allen Lane, The Penguin Press, 1969.

_____. "Ideology and Ideological State Apparatuses", *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Fransızcadan çev. Ben Brewster, New York ve Londra: Monthly Review Press, 1971.

_____. *Yeniden Üretim Üzerine*, çev. A. Işık Ergüden ve Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.

Benney, Mark. "Gramsci on Law, Morality and Power", *International Journal of the Sociology of Law*, Londra: Elsevier, 1983/11.

Eagleton, Terry. *Ideology: An Introduction*, Londra: Verso, 1991.

Elliott, Gregory. *Althusser: A Critical Reader (Ed.)*, Cambridge-Massachusetts: Blackwell Publishers, 1994.

_____. *Althusser: The Detour of Theory*, Leiden & Boston: Brill, 2006.

Gramsci, Antonio. *Pre-Prison Writings*, ed. Richard Bellamy ve Virginia Cox, Cambridge Texts in the History of Political Thought, 1994.

_____. *Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, New York: International Publishers, 1971.

Hall, Stuart (Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke ve Brian Roberts ile birlikte). *Policing the Crisis: Mugging, The State and Law and Order*, Londra: The Macmillan Press, 1978.

_____. "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates", *Critical Studies in Mass Communication*, Londra: Taylor & Francis Group, 1985, 2/2.

Kennedy, Duncan. "Antonio Gramsci and the Legal System", *ALSA Forum* 6/1, 1982.

Ricoeur, Paul. "Althusser's Theory of Ideology", *Althusser: A Critical Reader*, ed. Gregory Elliott, Cambridge-Massachusetts: Blackwell Publishers, 1994, ss. 44-73.

Simon, Roger. *Gramsci's Political Thought*, Londra: Lawrence & Wishart, 1982.

Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk[1]

Sonja Buckel

Çeviren: Toros Güneş Esgün

Bugün Nicos Poulantzas'a değinildiği zaman, genellikle onun devlet kuramı çalışmaları göz önünde bulundurulur. Buna karşın Bob Jessop, Poulantzas yorumlarının onun hukuk öğreniminin önemini göz ardı ettiğine dikkat çekmiştir. Zira, Poulantzas'ın erken dönem akademik makaleleri neredeyse istisnasız olarak hukuk kuramı ve hukuk felsefesi alanlarından gelmiştir. Ancak Poulantzas, devlet ile ilgilenmeye başladığında da analizleri hukuk kuramından etkilenmiştir.[2] Hukuk kuramı, Jessop tarafından tasvir edildiği şekliyle Poulantzas'ın kuramsal ve stratejik yeniliğinin Fransız felsefesi ve İtalyan marksizminin yanındaki üç kaynağından biriydi.[3]

Aşağıda Poulantzas'ın materyalist hukuk kuramı çalışmasından hareketle geç dönem eserlerini yeniden yorumlayacağım.[4] Bu amaçla,

---

[1] Sonja Buckel, "Die juridische Verdichtung der Kräfteverhältnisse", *Poulantzas Lesen*, (yay.) Lars Bretthauser; Alexander Gallas; John Kannankulam; Ingo Stützle, Hamburg: VSA, 2006, ss. 171-187.

[2] Bop Jessop, *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and political strategy*, New York, 1985, s. 322 vd.

[3] Jessop, *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and political strategy*, s. 313.

[4] Poulantzas'ın farklı çalışma dönemleri için Jessop ile karşılaştırınız. *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and political strategy*.

hem Poulantzas'ın nasıl güncelleştirilmesi gerektiği sorusunu tartışmak ve onun sınıf indirgemeciliğini aşmak, hem de Foucault ile arasındaki "gizli diyaloğu"[5] ve değer biçimi analizini ileri götürmek için, öncelikle onun hukuk kuramı düşüncelerini, devlet kuramıyla kenetleyerek anlatmak gereklidir. Ancak ben ilk olarak onun hangi hukuk kuramı geleneği içerisinde tartıştığını göstereceğim.

1. Uyum Tekniği Olarak Yasa

1. 1. Sınıf Çıkarları ve Hukuk Biçimi Arasında Hukuk Kuramı Geleneği

Poulantzas'ın *Devlet Kuramı* (ST) hukuk hakkındaki Marksist tartışmaların revaçta olduğu kısa bir tarihsel döneme denk düşer. Ne var ki, genel olarak Marksist hukuk kuramı her zaman "Marksist kuram gelişiminin üvey evladı" olarak kalmıştır.[6] Marx'ın kendisi arkada sistematik bir hukuk kuramı bırakmadığı için, bu kuramın yeniden yapılanması Marx'ı takip eden kuramcılara kalmıştır. Bu bakış açısından hukuk, genellikle "ekonomik temel"e tabii "boş bir refleks" olarak değersiz görülmüş ya da devlet ilgi odağına yerleşirken, hukuk, müdahale aracı olarak onun altında konumlandırılmıştır. Hukukun özerkliği her zaman yeniden görmezden gelinmiştir. Ancak 20'li ve 30'lu yıllarda faaliyet gösteren iki Marksist bir istisnayı gerçekleştirmişlerdir: Frankfurt Okulu'nun hukukçusu Franz Neumann ve erken dönem Sovyetler Birliği'nin hukukçusu Yevgeniy Paşukanis.

Neumann, hukuk devletini sınıf ilişkilerinden türetmişti: Buna göre hukuk devleti, birlikli ve hesaplanabilir ekonomik bir alan kurmak amacına yönelik olarak, burjuvazinin çıkarlarından hareketle onun ekonomik özgürlüğünü hukuk üzerinden korumak ve devlet egemenliği aracılığıyla yerel ve parçalı güçleri yok etmek için vardı.[7]

---

[5] Stefan Adolphs, "Biopolitik und die anti-passive Revolution der Multitude", *Empire und die biopolitische Wende*, yay. Marianne Pieper; Thomas Atzert; Serhat Karakayali, Frankfurt am Main-New York, 2006.

[6] Oskar Negt, "10 Thesen zur marxistischen Rechtstheorie", *Probleme der marxistischen Rechtstheorie*, der. Hubert Rottleuthner, Frankfurt am Main, 1975, s. 31.

[7] Franz Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", *Demokratischer und autoritärer Staat: Beiträge zur Soziologie der Politik*, Frankfurt am Main, 1967, s. 8.

Hukuk, mübadele süreçlerini hesaplanabilir kılmaya ve aynı zamanda genel yasaların dışsal biçiminin altındaki "gerçek hükümranlık"ı "gizleme"ye hizmet ediyordu.[8] Buna ek olarak, onun özgürlük koruyucu işlevi, egemen sınıflar için zaman üstü bir uğrağı temsil ediyordu. Zira, yasaların genelliği ve yargıcın bağımsızlığı hukuk devletinin kapitalist işlevini aşan öğeler içeriyordu.[9] Hukuk bir yandan, bir bütünlüğün parçasıydı ancak yine de bu bütünlük içerisinde "göreli bir bağımsızlık" yoluyla kendini gösteriyordu.[10] Ve ancak bu bağımsızlık verili olduğu sürece, dar anlamıyla hukuktan söz edilebilirdi.[11] Nasyonal sosyalizm de Neumann için kendini hukuktan ayıran dolayımsız bir hükümranlığın klasik örneğiydi.

Buna karşın Paşukanis, kendini biçim sorununa adayarak, hukukun maddiliğine önem veriyordu. Bu maddilik, hukuki bir düzenlemenin oluşumunu ve "bunun sonucunda hukuk normlarının herhangi bir toplumsal sınıfın çıkarlarıyla örtüştüğü olgusu"nu toplumun maddi ihtiyaçlarıyla açıklamaya yarıyordu. Ancak yine de bu normların neden hukuk biçimini kabul ettikleri "analiz edilmemiş" olarak kalıyordu.[12] Bundan dolayı Paşukanis, Marksist meta biçimine benzer olarak "hukuk biçimi" kavramını geliştirmiştir. Bu kavramdan, kendini hukukta ifade eden toplumsal ilişkiyi, bir başka deyişle mal sahipleri arasındaki mübadele ilişkilerini anlamak gerekiyordu.[13] Tekil özneler kendilerini dolayımsız bir şekilde, toplumsal olarak tanımlamazlar. İş bölümünün olduğu, özel mülkiyet ve mübadeleye dayanan bir toplumda bireyler karşılıklı ihtiyaçlarını yalnızca, malları mübadele ederek ve böylelikle kendilerini bağımsız ve eşit kişilikler olarak görerek temin edebilirler.[14] Bu karşılıklı iradi ilişkiden, özgür ve eşit hukuk öznelliği "insanın tümüyle soyutlanması" olarak gün yüzüne çıkar.[15] Bu koşullar altında çıkar çatışmaları şiddet biçimindeki hesaplaşmalara değil, aksine

[8] Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", s. 30.

[9] Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft".

[10] Franz Neumann, *Die Herrschaft des Gesetzes*, Frankfurt am Main, 1980, s. 34.

[11] Neumann, *Die Herrschaft des Gesetzes*.

[12] Eugen Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Frankfurt am Main, 1966, s. 26.

[13] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 68.

[14] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 132.

[15] Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, s. 91.

hukuki davaya götürür. Öyleyse Neumann sınıf kuramından hareketle tartışırken, Paşukanis toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla ve hukuk biçimi içindeki meta ilişkilerinin bağımsızlaşmasıyla ilgilenir.

Bu tartışma bağlamında Poulantzas kendi devlet ve hukuk kuramını geliştirir. 70'li yılların başında Poulantzas Paşukanis'in baş temsilcisi sayıldığı "devlet türetici okulu"nda kendini kabul ettirdiğinde[16] daha çok Neumann'ın sınıf kuramı yorumunu takip etmiş ve "türetme denemeleri"ni dolaşım alanını kapatan meta mübadelesine yoğunlaştığı gerekçesiyle reddetmiştir.[17] Böylece Poulantzas, her şeyden önce Antonio Gramsci ve Michel Foucault ile girdiği tartışmalardan kazandığı bilgilerin yardımıyla Neumann'ı yeniden yorumlamıştır.

1. 2. Hegemonyanın Örgütlenmesi

Gramsci'nin "güç ilişkileri" kavramını[18] izleyerek Poulantzas, üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümünü iktidarın temeli olarak görünüştür.[19] Sınıfların iktidar yetkileri, onların üretim ilişkilerindeki mevcut konumlarından kaynaklanır ve bir ilişki ve karşılaşma ağı içinde birbirlerine eklemlenirler. Poulantzas'ın ilişkisel iktidar kuramı, hukukun ne bir nesne ne de bir özne olduğunu, aksine onun iktidar ilişkileri içerisinde stratejik bir yer olduğunu dile getirmektedir.[20]

Burada Neuman'ın sınıfsal hukuk kuramı ile Poulantzas'ın kuramı arasındaki ilk benzerlikler kendini göstermektedir. Her ne kadar Poulantzas'da hukuk, egemen sınıfın bir aracı değil, aksine hegemonyanın örgütlenmesine ilişkin bir devlet tekniği olsa da... Poulantzas'a göre, devlet ve hukuk kendi hukuki tanımlarında liberal geleneği izleyen Neumann'da olduğu gibi "egemenlik" olarak kavramsallaştırılmamış, aksine güç ilişkilerinin maddileşmiş yoğunlaşmasının aygıtları olarak kavramsallaştırılmıştır.

---

[16] China Miéville, *Between equal rights: A Marxist theory of international Law*, Leiden, 2005, s. 122.

[17] Sonja Buckel, *Subjektivierung & Kohäsion: Zur Rekonstruktion einer materialistischen Theorie des Rechts*, Weilerwist, i. E., 2007.

[18] GH [Gefängnishefte] 7, s. 1556 vd.

[19] ST [Staatstheorie], s. 55 vd.

[20] Bob Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, New York, 1985, s. 129.

Hegemonya kavramı, "gelişmiş kapitalist toplum formasyonlardaki egemen sınıfların siyasal praksis biçimleri"ni[21] ifade eder. Bu praksis biçimlerinin etkililiği uylaşım ve evrenselliğe bağlıdır. Gramsci katkısı ile baskıcı bir iktidar kuramına veda etmeyi ve burjuva demokrasisinin özgünlükleriyle hesaplaşmayı mümkün kılmıştı. Bu özgünlük, egemen sınıfların "bir arınma geçirdikleri, yani başkalarının çıkarlarını da göz önünde bulundurdukları ve uzlaşmalara vararak, ittifaklar kurdukları" olgusuna dayanır.[22] Farklı güçler birbirleriyle iş birliği yapmaya, uzlaşmaya varmaya ve ittifaklar kurmaya zorlanırlar. Bu ittifaklar uzun bir zaman aralığı boyunca durağan kalırlarsa, tutarlı bir istikrar gösteren "hegemonyal blok" olarak[23] kendilerini ortaya koyarlar. Poulantzas da bundan böyle, hegemonya kavramını materyalist devlet kuramı için verimli kılmayı denemiş ve kapitalist üretim tarzının birbiriyle rekabet içinde duran burjuva sınıf fraksiyonlarının doğrudan bir ortak çıkar izlemelerine imkan tanımadığında ısrar etmişti. Buna göre fraksiyonlardan ya da sınıflardan biri hegemonyal rolü oynamak zorundaydı. Eğer bu sınıf, birlikli bir şekilde etki etme amacına ulaşabilirse, bir "iktidar bloğu" meydana gelebilirdi.[24]

Devletin rolü, bu iktidar bloğunun uzun erimli siyasal çıkarlarının temsili ve örgütlenmesinden müteşekkildi.[25] Ancak tüm bir toplumsal formasyonun birliği de Poulantzas'a göre ancak sınıflar arasındaki uzlaşma dengelerinin kurulması yoluyla *örgütlenebilirdi*. Madun sınıfların çözülüşü de buna tabiiydi. Devlet, onların üretim sürecinden kaynaklanan siyasal örgütlenme içindeki yalıtılmışlıklarını yenmelerine engel oluyordu.[26] Madun sınıfların bu çözülüşü devletteki "yalıtma etkisi"nin yeniden üretimi ile mümkün oluyordu: Bu etki, siyasal bedenin bireylere ayrışmasını tesis etmekte ve onun birliğini birdenbire

[21] PMGK [Politische Macht und gesellschaftliche Klassen], s. 136.

[22] Alex Demirovic "Hegemoniale Projekte und die Rolle der Intellektuellen", *Das Argument*, Sayı 239, 2001, s. 61.

[23] Hans-Jürgen Bieling ve Jochen Steinhilber, "Hegemoniale Projekte im Prozess der europäischen Integration", *Die Konfiguraiton Europas: Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, yay. Hans-Jürgen Bieling ve Jochen Steinhilber, Münster, 2000, s. 105.

[24] ST, s. 157 vd.

[25] ST, s. 157 vd.

[26] PMGK, s. 186.

"ulus-olarak-halk"ta temsil etmekteydi.[27] Söz konusu etki, bir çifte hareket içinde sosyo-ekonomik monadları hukuki-siyasal bireylere-kişilere-öznelere dönüştürerek, bireyselleşmeyi yasallaştırıp kurumsallaştırır ve sonra onların birliğini inşa eder. Foucault, daha sonra bu düşünceye çok paralel bir şekilde devlet iktidarının "bireyselleştiren ve totalleştiren bir iktidar biçimi"olduğunu yazacaktır.[28]

Özet olarak Poulantzas için devletin temel işlevi, sınıflarda ve sınıf fraksiyonlarında şekillenen bir toplumun "uyum faktörü" olma rolünden meydana gelir.[29]

1. 3. Yasa

Neumann'a benzer bir şekilde Poulantzas da devlet ve hukuku "hukuk devleti"nde birleştirir. Ancak buna karşın o, bu kavramdan, birbirleriyle süreğen bir kavga içinde olan yasa ve şiddetin karşıt birliğini anlamaz,[30] aksine yasanın başından beri baskıcı düzenin bir unsuru olduğunu iddia eder.[31] Neumann ve diğer tüm Marksist gelenek gibi Poulantzas da hukuku, paradigmatik olarak bir yasa formunda olan, devletin bir "alt birim"i olarak kavramlaştırır. Poulantzas'a göre bu merkezi uğrak devlet praksisidir, bir başka deyişle hegemonyanın örgütlenmesidir ve uyum ve uzlaşma tekniğini temsil eder. "Birleşik, soyut, genel, biçimsel ve katı olarak düzenlenmiş normlar",[32] toplumsal işbölümünde üretilmiş, birbirinden soyutlanmış monadları birlik olarak örgütlemeyi olanaklı kılar. Bu teknik, biçimsellik ve soyutluk üzerinden, çıkarların genelleştirilmesine izin veren bir tekniktir. Söz konusu genelleştirme, toplumsal işbölümü içindeki toplumsal bedenin parçalanışını idame ettirilebilir kılar. Böylelikle yalıtılmış üreticiler, biçimsel ve soyut olarak eşit ve bundan dolayı aynı zamanda sınıfsız hukuk özneleri olarak birbirleriyle ilişkilendirilebilirler.

---

[27] ST, s. 90 vd.

[28] Michel Foucault, "Das Subjekt und die Macht", *Michel Foucault: Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik*, yay. Hubert Dreyfus ve Paul M. Rabinow, Weinheim, 1994, s. 248.

[29] PMGK, s. 185; Krş. Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 61.

[30] Franz Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", s. 7.

[31] ST, s. 104.

[32] ST, s. 115.

Poulantzas'a göre yasa, böylece bir yandan "ulus-olarak-halk" içindeki öznelerin birliğini temsil eder ama aynı zamanda farklılıkların mevcut olduğu kodu önceden göstererek - bireysel hak talepleriyle birlikte tekil hukuk özneleri olarak- temsilcilerin ayrışmasını da beraberinde getirir. "Yasa, soyutlanmış bireyler ile toplumun birliği arasındaki menteşedir".[33] Yasa, farkların düzenleme tarzı ve birlik kuran ideolojik bir mercidir.[34]

Bu işleyiş biçimi Poulantzas için, egemen sınıflara haklar bahşetmekle ve maddi anlaşmaları olanaklı kılmakla bu sınıfların uzlaşımının örgütlenmesi için gerekli olan en önemli faktörlerden birini temsil eder.[35] Buna ek olarak, söz konusu işleyiş "bir sarsıntıya mahal vermeksizin"[36] güç ilişkilerinin dönüşümünün devletteki iktidara bağlılık içinde ortaya çıkma olasılığını gerçekleştirerek, iktidar bloğunun örgütlenmesini sağlar. Yasa, "iktidardaki blokların fraksiyonları arasındaki hegemonyanın organik dolaşımı"nı işler kılar.[37]

1. 4. Göreli Özerklik

Hukukun "göreli bağımsızlığı" figürü ilk olarak Neumann'da gün yüzüne çıkar. Poulantzas da Hans Kelsen ile aslında salt norm ya da fikir olan, toplumsal ilişkilerin özyasalı (*eigengesetzlichen*) gerçekliği üzerine yaptığı tartışmadan beri bu kavramdan etkilenmiştir.[38] Hem iktidar bloğunun birliği, hem de toplumsal formasyonların birliği kendine özgü kurumsal bir yapıyı; bir başka deyişle aygıtlardaki kendine özgü bir maddiliği gerekli kılar.[39] Poulantzas böylelikle kendi ilişkisel kuramını savunmak ve aynı zamanda güç ilişkilerinin yoğunlaşmasını tasarlamak görevini üstlenir.

---

[33] Stefan Adolphs, *Der Staat nach der Krise des Fordismus: Nicos Poulantzas und Michel Foucault im Vergleich*, Diplomarbeit am FB Gesellschaftwissenschaften der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main, 2003, s. 87.

[34] Adolphs, *Der Staat nach der Krise des Fordismus: Nicos Poulantzas und Michel Foucault im Vergleich.*

[35] ST, s. 112 vd.

[36] ST, s. 121.

[37] KD [Die Krise der Diktaturen], s. 82.

[38] Buckel, *Subjektivierung & Kohäsion: Zur Rekonstruktion einer materialistischen Theorie des Rechts.*

[39] Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 56.

Poulantzas, göreli özerkliği temelde siyasal olanın ekonomik olandan kapitalizmdeki ayrılışıyla açıklar.[40] Üreticiler ne kendi emek güçlerini sunmak zorunda oldukları pazarda, ne de üretim sürecinde *dolayımsız* bir siyasal şiddete boyun eğdirilirler. Poulantzas siyasal olanın geniş anlamda her zaman ekonomik olanda mevcut olduğu düşüncesine değer verse de, aynı zamanda, dar anlamıyla siyasal olanın; bir başka deyişle kurumsallaşmış biçimiyle siyasal hükümranlığın, kapitalizmde siyasal-idari bir sistem olarak kendini farklılaştırdığı düşüncesinde ısrar eder. Hegemonya kuramı perspektifinden Poulantzas göreli özerkliğin devletteki tüm sınıfların yapısal mevcudiyetinden doğduğunu ekler. Öyle ki, hiçbir tekil sınıf devlet aygıtını kendi tekeline alamaz. Göreli özerklik, egemen sınıfın karşısındaki uzun erimli ve birlikli "iktidar bloğunun hegemonyası"nı iktidar bloğuna maddi uzlaşmaları dayatmak suretiyle olanaklı kılar.[41] Eğer devlet, söz konusu asgari özerkliğe sahip olmasaydı, yani, eğer "o karşıt çıkarların çarpışmasının siyasal yerinden başka bir şey olmasaydı", o zaman toplumsal çatışma potansiyelleri ehlileştirilmez aksine keskinleşirdi.[42]

Devlet için geçerli olan, hukuk için de geçerlidir: Burjuva yasası "kendi birliğini bir sınıf ya da fraksiyonun hegemonyası altında örgütlemek amacıyla, iktidar bloğunun herhangi bir fraksiyonu karşısında göreli olarak özerk olmak zorunda olan devletin zaruri biçimidir".[43] Poulantzas'da birliğin kuruluşu, her zaman şiddetin örgütlenmesi ile birlikte yürür.[44] Temelde tüm toplumsal gruplar yasal olarak iktidara erişebilecekleri için, yasa, birliği örgütler, ancak devletin göreli özerkliği kendini, bu uzlaşmanın şiddet tekeline idamesinin ilişkilendirilebilmesi becerisinde ortaya koyar. Burada Poulantzas modern toplumda siyasal hükümranlığın temelinde fiziki şiddetin yattığını vurgulayarak Neumann'ın geleneği içinde yer alır ve Foucault ile arasına mesafe koyar.[45] Buna göre yasa, örgütlenmiş kamusal şiddetin

[40] ST, s. 158.

[41] ST, s. 171.

[42] Josef Esser; Wolfgang Fach; Werner Vaeth, *Krisenregulierung: Zur politischen Durchsetzung ökonomischer Zwänge*, Frankfurt am Main, 1983, s. 15.

[43] ST, s. 121.

[44] Adolphs, *Der Staat nach der Krise des Fordismus: Nicos Poulantzas und Michel Foucault im Vergleich*, s. 82 vd.

[45] ST, s. 106.

kodudur. Bir başka deyişle anayasal şiddettir.[46] Gerçi bu durum düzenlenmiş hükümranlık ilişkilerinde daha az hissedilir ancak bu yüzden o, aynı zamanda uzlaşma mekanizmalarına tabiidir çünkü uzlaşma tekniklerinin başarısı, kendisi doğrudan uygulanamadığı zaman şiddetin devlet tarafından tekelleşmesini gerektirir.

2. Poulantzas'ın Hukuk Kuramının Güncelleştirilmesi

Poulantzas'ın hukuk kuramı açısından taşıdığı potansiyel bugüne kadar kapsamlı bir şekilde hiç değerlendirilmedi. Ben bu boşluğu doldurmayı deneyeceğim. Ancak Marksizmin krizi[47] ve de Poulantzas'ı da etkileyen post-yapısalcılık ve eleştirel kuram karşıtlığı olgusu[48] tarafından geride bırakılmış olan Poulantzas'ın iddialarına ilişkin bazı düzeltme ve değiştirmelerin gerekli olduğu da açıktır.

2.1. Güç İlişkilerinin Genişlemesi

Her ne kadar Poulantzas üretim ilişkilerinden yola çıksa da bu, ekonominin önceliği anlamına gelmemekteydi. Onun kuramında her zaman siyasal olan ve ideolojik olan ekonomik olanın içinde mevcut olduğu için, saf ekonomik bir alan söz konusu olamazdı. Bu nedenle Pounlatzas üretim ilişkilerinden, toplumsal ilişkilerin içerisinde üretilen ilişkilerin tümünü anlıyordu. Buna uygun olarak Poulantzas, henüz daha 70'li yılların sonunda toplumsal ilişkilerin ekonomiye indirgenmesi düşüncesinden birçok çağdaşına kıyasla çok daha uzaktı. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe çok daha sonra neredeyse kelimesi

---

[46] Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 120 vd.

[47] Louis Althusser bu bağlamda Marksizmin hem kendi adına yapılan tarih ile hesaplaşmasını hem de bunun dışında kalan ve politikalarını artık sadece Marksist dizgeye dayandırmayan yeni toplumsal hareketleri kale almasını gerekli görmüştü. Buna ilişkin olarak Althusser, o zamana kadarki Marksizmin eksikliklerine Marx'ın bazen "üst-yapı" olarak adlandırdığı alanla, yani devletin sadece görünürde "ekonomik temel"den türetilmiş alanları olarak hukuk ve ideoloji ile ilişki kurarak işaret etmişti.

[48] Belirli tarihsel koşullardan doğmuş bu karşıtlığı dogmatik olarak sabitlemek yerine bir diyaloga varılabilir. Bu diyalog her iki alan arasındaki belirgin ve önemli farklılıkların göz ardı edilmesine varmayacak, ancak her ikisinin de farklı toplumsal eleştiri potansiyelleri sakladığını fark edecektir. Bu potansiyeller somut toplumsal eleştiri işler kılındığı sürece karşılıklı olarak verimli bir şekilde birbirini besleyip tamamlayabilir. (Jour-fixe-initiative-berlin, "Einleitung", *Kritische Theorie und poststrukturalismus: Theoretische Lockensübungen*, Berlin-Hamburg, 1999, s. 11.

kelimesine Poulantzas'ın ST'nin başında saptadığı şeyi formüle ederler; yani "ekonomik alanın kendisinin bir siyasal alan olarak yapılandığı" düşüncesini.[49]

Elbette Poulantzas'ın hareket noktasında bir nihai tutarsızlık kalır: Hükümranlık ilişkilerinin Marksizmdeki klasik öncelliği. Sınıf olmayan güçleri tamamen dışladığı ilk dönemlerinin aksine[50] Poulantzas ST'de iktidar ilişkilerinin yalnızca sınıf ilişkilerine sirayet etmediğinin ve başka uğraklardan hareketle toplumsal işbölümü olarak kendi temelini bulduğunun farkında varmıştı. Bu noktada Poulantzas en çok cinsiyet ilişkilerini göz önünde bulundurmuştu.[51] Zira her şeyi sınıfsal indirgemeyle çözemezdi. Buna rağmen kuramı, "son kertede sınıfsal karakterli" olarak tanımlanmıştı. Poulantzas'a göre her sınıfsal bölünme iktidarın kurulmasının salt alanını temsil etmemesine karşın, sınıflı toplumlardaki her iktidar bir sınıfsal karaktere sahiptir.[52] Temelde geçerli olan ise şudur: Erkek egemen bir toplumda olduğu gibi her iktidar, hiyerarşik iki cinsiyetlilik dizgesini üretir. Ancak bunun üzerinden hem devletin hem de hukukun sadece sınıfsal toplumsallaşma ile açıklanması gerektiği sonucuna varılırsa – ve Pounlatzas'da tam da bu durum vuku bulmuştur- onun hükümranlık ilişkilerinin çeşitliliğine ilişkin kuramı artık geçerli olamaz. Güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması, yakından bakıldığında sadece sınıfsal ilişkilerin bir yoğunlaşmasıdır ve ırk ile cinsiyet ilişkilerinin doğrudan sonucu değildir. Cinsel ve ırkçı şiddet bu yolla kavranabilir olamaz.

Laclau/Mouffe, hegemonya kavramının yalnızca sınıf praksisine yönelmiş olmasının Gramsci'de bile bir sorun olduğunu göstermişlerdi.[53] Buci Glucksmann/Therborn bu düşünceye işçi sınıfının elitlerinin fordist devlette uzunca bir süre sosyal demokrat partiler biçimine kendilerini tabii görmelerini eklemişlerdi. Böylelikle devlet, iktidar

---

[49] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonie und radikale Demokratie: Zur Dekonstruktion des Marxismus*, Wien, 2000, s. 14.

[50] Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 76.

[51] ST, s. 72 vd.

[52] ST

[53] Laclau ve Mouffe, *Hegemonie und radikale Demokratie: Zur Dekonstruktion des Marxismus*, s. 105 ve 179.

bloğunun alanını aşıyordu. Kurumsal kadrolar burjuva sınıfından oluşturulmadığı ve işçiler dışsal olmadığı sürece, "*tüm siyasal güçler açısından* hegemonya problemi, zorunlu bir şekilde bir araya gelmiş bir egemen bloğun yapısı problemi haline gelecektir".[54]

Öyleyse güncelleştirilmiş maddi bir hukuk kuramı güç ilişkilerini daha geniş ele almalıdır. Cinsiyet ilişkisi de aynı şekilde devlet ve hukuk tarafından inşa edilir ve yeniden üretilir.[55] Buna uygun olarak feminist devlet kuramında kadın hareketinin hukuki aygıt[56] ve devlet aygıtıyla[57] eklemlenmesine uğraşılmıştır. "Irk", "ulus" ya da "cinsellik" yapıları da kamusal ve hukuki düzenlemeler olmaksızın düşünülebilir değildir.

O halde ilişkisel bir hukuk kuramı, ilişkileri çoğul bir şekilde ve öznelerin kendilerini "toplumsal ilişkilerin birleşimi" olarak[58] yani, "özne konumlarının birleşimi" olarak ele almalıdır.[59] Feminist hukuk kuramcılarının "kesişimsellik" (*intersectionality*) kavramında ifade ettikleri gibi söz konusu birleşimde egemenlik ilişkileri karşılıklı olarak birbiri içine geçerler.[60] Sınıf, cinsiyet, cinsellik, etnisite karşılıklı olarak birbirlerini kurarlar. Burada söz konusu olan salt bir eklemlenme

---

[54] Christine Buci-Glucksmann ve Göran Therborn, *Der sozialdemokratische Staat: Die Keynesianisierung der Gesellschaft*, Hamburg, 1982, s. 115 ve 120.

[55] Katharina Pühl ve Birgit Sauer, "Geschlechterverhältnisse im Neoliberalismus: Konstruktion, Transformation und feministische-politische Perspektiven", *Under construction? Konstruktivistische Perpektiven in feministischer Theorie und Forschungspraxis*, der. Urte Helduser ve Daniela Marx, Frankfurt am Main-New York, 2004, s. 169.

[56] Regina Maria Dackweiler, "Staatliche Rechtspolitik als geschlechterpolitische Handlungs- und Diskursarena: Zum Verrechtlichungsprozess von Vergewältigung in der Ehe", *Gewalt-Verhältnisse: Feministische Perspektiven auf Geschlecht und Gewalt*, yay. Regina Maria Dackweiler ve Reinhild Schaefer, Frankfurt am Main-New York, 2002.

[57] Birgit Sauer, *Die Asche des Souveräns: Staat und Demokratie in der Geschlechterdebatte*, Frankfurt am Main, 2001.

[58] MEW 3, s. 6.

[59] Laclau ve Mouffe, *Hegemonie und radikale Demokratie: Zur Dekonstruktion des Marxismus*, s. 52 vd.

[60] Sarah Elsuni, "Feministische Rechtstheorie", *Neue Theorien des Rechts*, der. Sonja Buckel; Ralph Christensen; Andreas Fischer-Lescano, Stuttgart, 2006, s. 180 vd.; Antke Engel; Nina Schulz; Juliette Wedl, "Kreuzweise queer: Eine Einleitung", *femina politica*, Sayı 2005/1, ss. 9-23; Gudrun-Axeli Knapp, "Intersectionality"- ein neues Paradigma feministischer Theorie? Zur transatlantischen Reise von 'Race, Class, Gender'", *Feministische Studien*, Sayı 2005/1, ss. 68-81 ile karşılaştırınız.

değildir, aksine ötekinin içindeki farklılıkların aranmasıdır. Yani neredeyse hiyerarşik cinsiyet düzeninin iş gücünün kapitalist yeniden üretimi ile birleştirilmesidir.[61] Güç ilişkilerinin yayılmasının Poulantzas için merkezi olan her iki hukuki sonuç üzerinde de etkisi vardır: Uzlaşma ve Uyum. Eğer bir toplumsal alanın çoğulluğu varsayılırsa, hegemonya artık tekil bir toplumsal güçten[62] hareket edemez. O zaman bir "multitude",[63] bir özneler çokluğu hegemonya savaşına girişmelidir.

Uyum teknolojisi olarak hukuk böylece hem temsilcilerin soyut hukuk öznelliği üzerinden toplumsal olarak ayrışmasına hem de onların "ulus-olarak-halk"ta yeniden birleşmesine fırsat verir. İlk boyutun denk düştüğü şeyde, Poulantzas tarafından öne sürülen yalıtma etkileri büyük bir rol oynar. O, her şeyden önce hukuki yalıtmayı gözler önüne serer: Bu yalıtma modern, öznel haklarla donatılmış, rasyonel ve cinsiyetsiz tekil özneyi yaratır. ST'de Poulantzas, Foucault tarafından *Gözetim ve Ceza*'da analiz edilen kavramsallaştırma olan disipline etmeyi yani yalıtılmış, terbiye edilmiş ve hiyerarşik bedenin üretimini açıklar. Poulantzas ve Foucault arasında gizli bir diyalog başlamıştır.[64] Bu diyalog içinde her iki düşünürün kavramsallaştırmaları her zaman birbirine daha çok yaklaşmıştır, her ne kadar birbirlerini resmi olarak eleştirseler (Poulantzas) veya dışlasalar da (Foucault)... Bugünkü bakış açısından söz konusu yalıtma etkisi öznelleşme olarak tanımlanabilir. Hukuk, modern öznelleştirme düzeninin bir uğrağıdır, bu uğrak sayesinde insanın modern biçimi ortaya çıkar. Foucault'ya göre burada en önemli olanlar "dar anlamıyla hukuki olan pratikler"dir.[65]

Buna karşıt olan ikinci boyutta hukuk, bu mekanizmanın üstünde üretilmiş olan monadları yasalar, sözleşmeler, yönetim antlaşmaları, cezalar ve mahkeme kararları üzerinden birbirine bağlar. Hukuk,

---

[61] Georg Brunner, "Sexualität und Spätkapitalismus- revisited? Queer-politische Praktiken im Kontext neoliberaler Verhältnisse", *femina politica*, Sayı 2005/1, s. 84.

[62] Laclau ve Mouffe, *Hegemonie und radikale Demokratie: Zur Dekonstruktion des Marxismus*, s. 184.

[63] Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire*, Frankfurt am Main-New York, 2000.

[64] Stefan Adolphs, "Biopolitik und die anti-passive Revolution der Multitude", *Empire und die biopolitische Wende*, yay. Marianne Pieper; Thomas Atzert; Serhat Karakayali, Frankfurt am Main-New York, 2006.

[65] Michel Foucault, *Die Wahrheit und die juristischen Formen*, Frankfurt am Main, 2003, s. 12.

farkları ve aynı zamanda onların sakıncalı birliğini düzenler.[66] Bu bir uzlaşma teknolojisidir, çünkü onun evrenselleştiriliş biçimi farklı toplumsal güçlerin çeşitli hegemonyal projeleri için gerekli olan ideal tipteki yapıyı işler kılar. Hukukçu aydınlar bu projeleri hegemonyal hukuk dogması figürleri olarak ele alırlar.

2.2. Hukuk Biçimi

Poulantzas'ın savının ikinci kez yeniden formüle edişi onun göreli özerklik kavramına bağlıdır. Esser vd., bu bağlamda neredeyse "büyülü bir hiper işlevsellik"ten[67] bahseder. Devlet, burjuva sınıfının uzun erimli hegemonyasını güvence altına aldığı için, onun göreli özerkliğe ihtiyacı vardır. Gerçi Poulantzas bunun, devlet içinde her zaman farklı toplumsal sınıfların mevcut olduğu, bu yüzden onun sadece tek bir sınıfın aracı olamayacağı anlamına geldiğini gösterebilirdi. Kesin bir şekilde söylendiğinde göreli özerklik türetilemez, aksine siyasal olanın (dar anlamda) ekonomik olandan ayrılması olarak ortaya konulur.

Jessop da aynı şekilde, Poulantzas'ın çalışmaları süresince bu kavrama (göreli özerklik) bir açıklık getiremediği görüşündedir. Sınıf savaşımı ile beraber bir olumsallık öğesi ithal edilmelidir, ancak aynı zamanda da kapitalist devletin uzun erimli olarak her zaman sadece sınıf egemenliğini sürdürdüğü ve onun, mikro politikaların çokluğunun bir sonucu olduğu gösterilmelidir.[68] Ancak bunun "nasıl" gerçekleşeceğini Poulantzas açıklamadan bırakmıştır. Bununla ilgili olarak Jessop, Poulantzas için şu saptamayı yapar: "Devletin bir yerlerinde bir biçimde burjuva sınıf tahakkümünü garanti edebilen bir şeyler olduğunu varsaymakla yanılmıştı".[69]

Jessop'tan farklı olarak ben Poulantzas'ın bu kavramdan vazgeçmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkmayacağım. Çünkü tam da hukuk için, sadece kendi yasalarını, kendi mantığını izlemek ile ifadesini

---

[66] Krş. Buckel, *Subjektivierung & Kohäsion: Zur Rekonstruktion einer materialistischen Theorie des Rechts.*

[67] Josef Esser; Wolfgang Fach; Werner Vaeth, *Krisenregulierung: Zur politischen Durchsetzung ökonomischer Zwänge*, s. 17.

[68] Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 131.

[69] Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, s. 136.

bulan öz-maddilik oldukça önemlidir. Hukuk düzeni kuramı, hukuk düzeninin kendi sınırlarını kendisi belirlediği olgusunu[70] önemseyerek zafere ulaşır: Hukuki işlemler ekonomik ya da siyasal olanları değil kendini tekrarlayan bir şekilde sadece hukuki işlemleri takip ederler.[71] Hukuk dışı iletişim eğer hukuk düzeninde yankı bulmak istiyorsa öncelikle hukuki olana tercüme edilmek zorundadır.

Poulantzas'ın (post-)yapısalcılık ve eleştirel kuram arasındaki karşıtlık yoluyla yeniden konumlandırdığı ve kuramındaki temellendirme eksikliğini doldurabilecek bir materyalist öncül vardır: Paşukanis geleneğindeki biçim analizi. Poulantzas kendini bu kuramdan açık bir biçimde uzak tutsa da,[72] burada da gizli bir diyalog olduğu belgelenebilir. Gerçi Poulantzas Paşukanis'den farklı kavramsallaştırmalar kullanır ancak iki düşünürün de konuyu kanıtlama tarzları benzerdir.

Biçim analizi kapitalist toplumların yoğunlaşma fenomenlerini analiz etmeye olanak sağlar. Marx'ın *Kapital*'inin söz konusu okumasına göre hukuk biçimi toplumsal bir biçimdir, bir başka deyişle yoğunlaşmış ve fetişize edilmiş, yalnızca kuramsal eleştiri yoluyla çözülebilecek bir biçimdir. Bu biçim, "toplumsal bireylerin karşılıklı ilişkilerini onların bilinçli iradeleri ve eylemleri karşısında bağımsızlaştırıcı bir şekilde ele alır".[73] *Toplumsal ilişki* kendi dinamiğine sahip koyulaşan bir maddilikte yoğunlaşan bir ilişkidir. Öyleyse biçim analizi insan eylemlerinin sonuçlarının bağımsızlaştırıldığı bir kuramdır. Her ne kadar toplumsal öğeler belli bir güç ilişkisi içerisindeki pratik ve kavgaların sonucu olsalar da yine de bu pratikler büyük ölçüde rutin bir şekilde sonlanırlar. Toplumsal biçimler kendi bağımsızlaşmaları yoluyla belli bir praksisin kalıcı bir yinelemesini ve bununla birlikte yapısal etkileri olanaklı kılarlar.

Marx, bu olguyu değer biçimi açısından göstermişti: Değer, toplumsal bir ilişki olmasına rağmen bireyin sırtından oluşan toplumsallaşmanın

[70] Niklas Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, 1995, s. 16.

[71] Luhmann, *Das Recht der Gesellschaft*, s. 67.

[72] Nicos Poulantzas, "Aus anlass der marxistischem Rechtstheorie", *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*, der. Norbert Reich, Frankfurt am Main, 1972, ss. 181-199; ST, s. 77 vd.

[73] Joachim Hirsch, "Politische Form, politische Institutionen und Staat", *Politik, Institutionen und Staat*, yay. Josef Esser; Christoph Görg; Joachim Hirsch, Hamburg, 1994, s. 161.

temelinde iş ürünlerinin özelliği olarak görünür.[74] Buna göre değer, yalnızca kendi görünme biçimiyle varolur. O, "duyusal-duyu üstüdür", hem ilişki hem şey olarak- saf toplumsal olan ama hem de her zaman şeyleşmiş olan varoluştur.[75]

Hukuk biçiminin "şeyleşmesi" prosedürlerden hareketle özel bir şekil alır. Burada kendine özgü (*spezifisch*) bir bilme tarzı gereklidir. Hukuk olarak adlandırılan ne varsa öznelerin gündelik eylemlerine bırakılmamıştır, aksine hukuki olarak kodlanmıştır. Habermas ile[76] bunun hakkında konuşulmaya başlanabilirdi: Prosedürleri, konuları ve katkıları, bilgi ve sebepleri öyle sınıflandırmak gerekir ki sadece hukuki kanıtlamalar prosedür filtresinden geçebilsin. Söz konusu prosedür filtreleri madunları dışlarlar ve hem hukuki kanıtlama tekniklerine hakim olan, hem de hukuki olarak disipline edilmiş hukukçu aydınların mıntıkasıdırlar. Burada hukuki prosedür özel bir rol oynar. Hukuki prosedür, hukuk biçiminin kendi ile ilgililiğini mümkün kılan kendine özgü (*spezifisch*) bir dildir. Bu prosedürün sonuçları olarak toplumsal güç ilişkileri, hukuki ilişkilere dönüştürülür: Mahkeme kararları, sözleşmeler, yasa kitapları, sokak tabelaları, tutuklama, sınır dışı etme, vb. Hukuk biçimi kendi zenginliği ile beraber yeni bir gerçeklik yaratır: Dolaysız kavrayışlar karşısında kendini koruyan "olgusal karşıtı bir olgusallık" (Brunkhorst). Böylelikle bir dava tarafı (*Streitpartei*) sivil bir süreç içerisinde kolayca bir adalet talebinde bulunamaz, aksine hukuk normlarına dayanmak ve açıklamasının hukuki yöntemi hakkında bilgilenmek zorundadır. Bununla ilgili olarak iddialarını bazı kanıtlama kurallarına göre sunmalıdır. Gerçek olgu bağlamları yalnızca bazı belgelerin veya sonuç ifadelerinin yardımıyla belgelendirilebildiklerinde doğru olarak sayılırlar ve buna ilişkin kanıtlamalar da saptanmış bir biçimde sunulmalıdır. Söz konusu kanıtlamalar çoğunlukla sadece hukukçu aydınlar tarafından ifade edilebilir ve hüküm, yalnızca bunlar tarafından verilebilir. Bu hüküm bir "kesin hüküm gücü"ne (*Rechtskraft*) sahiptir. Söz konusu hüküm, yalnızca bir başka kurum tarafından

[74] (KI, 86)

[75] 85 vd.

[76] Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung: Beiträge und zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt/M, 1992, s. 414.

gerçek bir şekilde sahiplenilebilirse ikircikli durumlarda devlet aygıtları tarafından da uygulanabilir. Eğer hüküm, kesin hüküm gücüne sahipse, alan literatürüne girer. Aynı şekilde hukuki yorumlar ve diğer hükümler de hukuk kuramsal araştırmalara dahil olurlar. Bir başka deyişle hüküm, hukuki işlemlerin süregiden zincirinin bir parçası haline gelir. Burada hukuk biçimi yasadan çok daha fazlasıdır.

Hukukun özerkliği aslında görelidir. Özerklik ve görelilik ilk bakışta birleşmez görünür. Ama eğer toplumsal olayların kendiliğindenliğinin sonucu olarak hukukun özerkliğinin tarihsel bir özgünlük olduğu kabul edilirse, böylelikle o her zaman toplumsal bütünlüğün bir uğrağı olur. Öyleyse hukuk sadece bu bütünlüğün soyutlanması içinde özerktir. Buna karşılık hukuk diğer pratikler, ilişkiler ya da iktidar teknolojileriyle ilişkisinde görelidir. Yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için buna "göreli özerklik" denmelidir. İlişkisel özerkliği üreten somut koşullar tarihsel olarak kendine özgü bir şekilde araştırılmalıdır. Bu koşullar devletsel bir şiddet tekeline indirgenemezler.

Öyleyse bir toplumsal normun hukuk teknolojilerinin bir parçası olup olmadığına hukuk alanın kendi içinde karar verilir. Tekil durum her zaman işleyen karar pratiğine uygulanmalıdır. Eğer hukuk normu kendi yasalılığını izlemez, aksine hukuk dışı bir mantığı izlerse kendi maddiliğini yürürlülükten kaldırır ve o zaman sadece hukukiliğin taklitleri söz konusu olur. Hukuk biçimi ilişkisel bir özerklik gösterirse ve böylece iktidar sahibi toplumsal aktörlerin dolaysız ele geçirmesini imkansız kılarsa ya da en azından bunu büyük oranda zorlaştırırsa, ancak o zaman burjuva kapitalist toplumlarda hukuktan bahsedilebilir.

Bu tam da Neumann'ın, Nasyonal Sosyalizm'deki hukukiliğin erozyonu bağlamında yaptığı merkezi müdahalesiydi: "Eğer hukuk ve Führer'in iradesi özdeş ise, eğer Führer'in kendisi hiçbir hukuki işlem olmaksızın siyasal muhalifleri öldürtebilirse ve bu edimi hukukun en üst gerçekleşmesi olarak kutlarsa o zaman hukukun özel karakterinden söz edilemez. Artık hukuk, belli siyasal amaçların tanziminin teknik aracı haline gelir. O artık sadece egemenin emrinden ibarettir".[77]

[77] Franz Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", *Demokratischer und autoritärer Staat: Beiträge zur Soziologie der Politik*, Frankfurt/M, 1967, s. 44.

Hukuku hukuk biçimi olarak kavramak, Poulantzas'ın ilişkisel özerkliğe ilişkin sezgisine katkı sunmayı olanaklı kılar. Siyasi ve hukuki biçim bu yüzden kendine özgü bir maddiliği ortaya çıkartabilir ve böylelikle toplumsal hegemonyayı düzenler, şeyleştirilen ve fetişleştirilen öğelerin karakterini ele alabilir. Bu öğeler kendi mantıklarına göre hareket etmek zorundadırlar. Hukuk, iktidarlaşan bir toplumsallaşmayı korumak için mevcut değildir. Hukuk, kendi şeyleşen çalışma biçimi içerisinde sosyal ilişkilerin bağımsızlaşmasının planlanmamış bir ürünü olarak bu etkiyi belli koşullar altında ortaya koyar.[78]

2.3. Yönetimsellik

Poulantzas'ın hukuka ilişkin savları aslında daha çok onun devlet kuramının yan ürünü, devletin yöntemsel yüceltilişinin ifadesidir. Jessop bu bağlamda Poulantzas'ın "daimi politisizm"inden (*enduring politicism*) bahseder.[79] Devlet, kayda değer bir birleştirme faktörü olarak toplumsal bütünün yeniden üretiminin biricik garantisi haline gelir. Biçimsel analizin arka planından önce başka birleştirici teknolojilerin vb. toplumsal biçimlerin siyasal olarak önemli bir rol oynayabileceği gösterilebilir, zira toplum nesnel verili bir bütünlük olarak varolmaz. "Aksine o, karmaşık ve değişken çoklu siyasal tezahürlerin bir sonucudur".[80]

Benzer bir sonuca Foucault'nun devlet kuramı bağlamından da varılabilir. Öncelikle, Foucault 80'li yılların başında toplumsal iktidar teknolojileri kavramını devlete ve "yönetimsellik" analizine genişlettiğinde bunun Poulantzas'a yönelen önemli bir adım olduğunu es geçmeksizin saptamak gereklidir. Böylelikle Foucault da Poulantzas'a benzer bir strateji izlemiştir. Devleti, süreçsel bir temel olarak ele almak ve pratiklerin bütününü sanki özerk bir iktidar kaynağıymış gibi[81] "devletin özü"nden türetmek yerine, onu bir pratik olarak, "yönetimin

---

[78] Michel Foucault, *Dispositive der Macht: Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*, Berlin/W, s. 122.

[79] Bob Jessop, Nicos Poulantzas: *Marxist theory and political strategy*, s. 141.

[80] Friedrich Müller ve Ralph Christensen, *Juristische Methodik Band I Grundlagen: Öffentliches Recht*, Berlin, 2004, s. 175.

[81] (GB,115)

bir türü ve biçimi" olarak[82] kavramak zorunludur. O halde o, "soğuk kalpli bir canavar" ya da "nesne olarak devlet" değildir.[83] Foucault'nun yapmak istediği, mikro-iktidar analizini devletin kurumları üzerinde de uygulamaktı.[84] Demek ki, Foucault'nun da "güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması" ile ilgili olduğu iddia edilebilir. Onun kuramında maddilik, her zaman bedenlere ya da kurumlara tabii olan pratiklerin ve iktidar tertibatlarının (*Machtdispositive*) maddiliğidir.[85]

Foucault devlet ve hukuku öyle kavramsallaştırır ki, onlar iktidar teknolojileri (disiplinlerin ve biyo-siyasetin yanında) olarak kendi ilişkisel özerkliklerini karşılıklı olarak koruyabilirler. Farklı iktidar teknolojilerinin (yani disiplinlerin ve biyo-siyasetlerin, hukukun ve yönetimin) karşılıklı ilişki sistemi (*Korrelationssystem*) içerisinde, tekil teknolojilerin ilişkisi birbirlerini belirler. Modern ulus devlet çağında Foucault'ya göre yönetim pratiklerine ilişkin tüm diğer teknolojiler üst-belirlenilmiştir.

Foucault'nun yönetim kavramı hegemonya kavramıyla büyük paralellikler gösterir: Yönetmek hükmetmek, komut etmek ya da emretmek ile aynı şey değildir,[86] aksine o, gündelik tutumlarla yürütülen tür ve biçimdir. Hegemonya toplumsal güçlerin pratiğine bina edilirken, "yönetim", anonim stratejilerle zincirlenmiş iktidar ilişkilerinden çıkar. Her iki kavramda ortak olan, ikisinin de baskıcı bir iktidar kuramının kullanımları olmalarıdır. Eğer hegemonya için aktif bir uyum gerekliyse, ayı şekilde yönetim de ikna sanatıdır. O, aktif ya da aktifleşebilir özneye dayanır[87] ve öznelerin kendileriyle olan ilişkilerini (kendini yönetme ya da kendilik teknolojisi) hükmetme teknolojileriyle birleştirir.

Foucault, tüm bir toplumsal bedenin idaresi araştırılmak zorunda olunduğunda kaçınılamayacak bir problem olan nüfus problemini

---

[82] (STB, 359, 400)

[83] (400)

[84] (514)

[85] Etienne Balibar, "Foucault und Marx: Der Einsatz des Nominalismus", *Spiele der Wahrheit: Michel Foucaults Denken*, der. François Ewald; BBemhard Waldenfeld, Frankfurt/M, s. 62.

[86] (STB, 173)

[87] Susanne Krasmann, *Die Kriminalität der Gesellschaft: Zur Gouvernementalität der Gegenwart*, Konstanz, 2003, s. 136 vd.

araştırmaya başladığında bir anda kendini devlet pratiğine yönlendirir.[88] Foucault, yönetimselliğin devlet aygıtının dışını temsil eden "iktidarın bütünsel teknolojisi" olarak ele alınıp alınamayacağı üzerine düşünmüştür.[89] Devlet, iktidar ilişkilerinin biçimlerinden ya da yerlerinden birisi değildir, aksine diğer tüm tipler onunla ilişkilidir, zira devlet, iktidar ilişkilerinin sürekli devletleştirilmesini beraberinde getirir. Buna uygun olarak devlet aygıtına tabii olan iktidar teknolojisi, yani yönetim, bir önceliğe sahip olur.[90]

Böylelikle hukuk ve devlet arasındaki sıkı tarihsel ilişki temellendirilir ama aynı zamanda onların ilişkisel özerkliği de dikkate alınır. Hukuk biçimi kendi mantığına göre işler ve o, devletin basit bir müdahale ve yönlendirme aracı olamaz. Hukuk biçimi, diğer birleştirme teknolojileriyle ortak olarak sakıncalı aktörlerin sırtları üzerinden üretilen bir toplumsallaşmayı devam ettirir. Onun "yönetimselleştirilmiş" olması, nüfusun yönetimine eş zamanlı bağlılığı anlamına gelir. Hukuk biçimi, hegemonyanın örgütlenmesini, yani yönetim ile belli bir biçimde uzlaşmayı, hukuki özneleştirme ve birlik üzerinden mümkün kılar.

Hukuk biçimi ve yönetimsellik, ilişkilerin ulus aşırı hale gelmesi temelinde artık ulus devletle sınırlandırılamaz.[91] Birlik, hegemonya ve yönetim problemleri bugün daha geniş bir aygıt birliği dizgesinin arka planında yönetilir, ki bunlar ulus, ulus altı ve ulus aşırı alanların içinden geçerler. Burada bir paradoksu ifade eden bir problem yeniden önemli hale gelir: Hukuk şeyleşmiş sosyal bir fenomendir ve böylece özgün modern bir iktidar teknolojisidir ancak onun üzerinden üretilen özerklik aynı zamanda "iktidarın geriletilmesi"ni olanaklı kılar. Öncelikle bu ilişkisel özerklik burjuvazi, işçiler, kadın ve siyah hareketi tarafından tanzim edilmelidir. Zira bu grupların hepsi kendi statüleri için biçimsel olarak eşit ve özgür hukuk özneleri olarak savaşmışlardır.

[88] (GB, 261)

[89] (STB, 180)

[90] Michel Foucault, "Die Gouvernementalität", *Gouvernementalität der Gegenwart: Studien zur Ökonomisierung des Sozialen*, der. U. Bröckling; S. Krasmann; T. Lemke, Frankfurt/M, 2000, s. 65.

[91] Jens Wissel, *Der neue Machtblock und die Transformation des Staates: Zur Aktualität von Nicos Poulantzas*, Dissertation am Fachbereich Gesellschaftswissenschaften der J. W. Goethe-Universität, Frankfurt/M. ve aynı seri ile karşılaştırınız.

Yönetim pratiği hep yeniden hukuktan yoksun özneler yaratır. Bu öznelerin hukuk biçiminden dışlanışları yasadışı göçmeler örneğinin gösterdiği gibi tam da onların biyo-politik "üretkenlik"ini ortaya çıkartır. Ulus aşırılaşma, sınırların anlamsızlığı düşüncesine götürmez. Aksine: Sınır rejimleri, sınırları aşan iş hareketliliğini, "işin üretim yerlerinden, araştırmalardan ve haklardan esnek olarak kopması"[92] üzerinden düzenler ve böylece haklardan yoksun olmayı ve kanun dışına itilmeyi üretir.

Her hukuki sistem Poulantzas'ın saptadığı gibi bir söylemin boş yerleri olarak kendi yasa dışılığını içerir.[93] Poulantzas geleneğindeki bir hukuk kuramı da bugün, hukuki biçimsellik *ve* onun eş zamanlı yokluğu ile güç kazanma savaşları ve demokrasinin hukuki kavranışından çıkışın yarattığı paradoksa yönelmek zorundadır. Zira demokrasi, toplumsal kendiliğinden örgütlenmeyi her zaman sadece bu örgütlenmeyi şeyleştirme mekanizmaları üzerinden işleten hukuk aracılığıyla düşünebilir.

---

[92] Serhat Karakayalı ve Vassilis Tsianos, "Mapping the Order of New Migration: Undokumentierte Arbeit und die Autonomie der Migration", *Peripherie: Zeitschrift für Politik und Ökonomie in der Dritten Welt*, No. 97/98, s.49.

[93] (ST, 114)

Kaynakça

Adolphs, Stefan. *Der Staat nach der Krise des Fordismus: Nicos Poulantzas und Michel Foucault im Vergleich*, Diplomarbeit am FB Gesellschaftwissenschaften der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main, 2003.

————. "Biopolitik und die anti-passive Revolution der Multitude", *Empire und die biopolitische Wende*, yay. Marianne Pieper; Thomas Atzert; Serhat Karakayali, Frankfurt am Main-New York, 2006.

Balibar, Etienne. "Foucault und Marx: Der Einsatz des Nominalismus", *Spiele der Wahrheit: Michel Foucaults Denken*, der. François Ewald ve Beernhard Waldenfels, Frankfurt am Main, 1991, ss. 39-65.

Bieling, Hans-Jürgen ve Steinhilber, Jochen. "Hegemoniale Projekte im Prozess der europäischen Integration", *Die Konfiguraiton Europas: Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, yay. Hans-Jürgen Bieling ve Jochen Steinhilber, Münster, 2000, ss. 102-130.

Brunner, Georg. "Sexualität und Spätkapitalismus- revisited? Queer-politische Praktiken im Kontext neoliberaler Verhältnisse", *femina politica*, Sayı 2005/1, ss. 82-92.

Buci-Glucksmann, Christine ve Therborn, Göran. *Der sozialdemokratische Staat: Die Keynesianisierung der Gesellschaft*, Hamburg, 1982.

Buckel, Sonja. *Subjektivierung & Kohäsion: Zur Rekonstruktion einer materialistischen Theorie des Rechts*, Weilerwist, i. E., 2007.

Dackweiler, Regina Maria. "Staatliche Rechtspolitik als geschlechterpolitische Handlungs- und Diskursarena: Zum Verrechtlichungsprozess von Vergewältigung in der Ehe", *Gewalt-Verhältnisse: Feministische Perspektiven auf Geschlecht und Gewalt*, yay. Regina Maria Dackweiler ve Reinhild Schaefer, Frankfurt am Main-New York, 2002, ss. 107-131.

Demirovic, Alex. *Nicos Poulantzas. Eine kritische Auseinandersetzung*, Berlin (Batı), 1987.

————. "Hegemoniale Projekte und die Rolle der Intellektuellen", *Das Argument*, Sayı 239, 2001, ss. 59-65.

Elsuni, Sarah. "Feministische Rechtstheorie", *Neue Theorien des Rechts*, der. Sonja Buckel; Ralph Christensen; Andreas Fischer-Lescano, Stuttgart, 2006, ss. 163-186.

Engel, Antke; Schulz, Nina; Wedl, Juliette. "Kreuzweise queer: Eine Einleitung", *femina politica*, Sayı 2005/1, ss. 9-23.

Esser, Josef; Fach, Wolfgang; Vaeth, Werner. *Krisenregulierung: Zur politischen Durchsetzung ökonomischer Zwänge*, Frankfurt am Main, 1983.

Foucault, Michel. *Die Wahrheit und die juristischen Formen*, Frankfurt am Main, 2003.

————. *Dispositive der Macht: Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*, Berlin (Batı), 1978.

————. "Die Gouvernementalität", *Gouvernementalität der Gegenwart: Studien zur Ökonomisierung des Sozialen*, der. Ulrich Bröckling; Susanne Krasmann; Thomas Lemke, Frankfurt am Main, 2000, ss. 41-67.

————. (1982) "Das Subjekt und die Macht", *Michel Foucault: Jenseits von Strukturalismus und Hermeuneutik*, yay. Hubert Dreyfus ve Paul M. Rabinow, Weinheim, 1994, ss. 243-261.

Habermas, Jürgen. *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt am Main, 1992.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio. *Empire*, Frankfurt am Main-New York, 2000.

Hirsch, Joachim. "Politische Form, politische Institutionen und Staat", *Politik, Institutionen und Staat*, yay. Josef Esser; Christoph Görg; Joachim Hirsch, Hamburg, 1994, ss. 157-212.

Jessop, Bob. *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and political strategy*, New York, 1985.

————. "Globalisierung und Nationalstaat, Imperalismus und Staat bei Nicos Poulantzas - 25 Jahre später", *Die Zukunft des Staates: Denationalisierung, Internationalisierung, Renationalisierung*, yay. Bob Jessop; Joachim Hirsch; Nicos Poulantzas, Hamburg, 2001, ss. 71-100.

Jour-fixe-initiative-berlin, "Einleitung", *Kritische Theorie und poststrukturalismus. Theoretische Lockensübungen*, Berlin-Hamburg, 1999, ss. 5-12.

Karakayali, Serhat ve Tsianos, Vassilis. "Mapping the Order of New Migration: Undokumentierte Arbeit und die Autonomie der Migraiton", *Peripherie*, Sayı 97/98, 2005, ss. 35-64.

Knapp, Gudrun-Axeli. "Intersectionality"- ein neues Paradigma feministischer Theorie? Zur transatlantischen Reise von 'Race, Class, Gender'", *Feministische Studien*, Sayı 2005/1, ss. 68-81.

Krasmann, Susanne. *Die Kriminalität der Gesellschaft: Zur Gouvernementalität der Gegenwart*, Konstanz, 2003.

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal. *Hegemonie und radikale Demokratie: Zur Dekonstruktion des Marxismus*, Wien, 2000.

Luhman, Niklas. *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, 1995.

Miéville, China. *Between equal rights: A Marxist theory of international Law*, Leiden, 2005.

Müler, Friedrich ve Christensen, Ralph. *Juristische Methodik*, Cilt 1, Grundlagen, Öffentliches Recht, Berlin, 2004.

Negt, Oskar. "10 Thesen zur marxistischen Rechtstheorie", *Probleme der marxistischen Rechtstheorie*, der. Hubert Rottleuthner, Frankfurt am Main, 1975, ss. 10-71.

Neumann, Franz. *Die Herrschaft des Gesetzes*, Frankfurt am Main, 1980.

———. "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", *Demokratischer und autoritärer Staat: Beiträge zur Soziologie der Politik*, Frankfurt am Main, 1967, ss. 7-57.

Paşukanis, Eugen. *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Frankfurt am Main, 1966.

Poulantzas, Nicos. "Aus anlass der marxistischem Rechtstheorie", *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*, der. Norbert Reich, Frankfurt am Main, 1972, ss. 181-199.

Prister, Karin. *Studien zur Staatstheorie des italienischen Marxismus: Gramsci und Della Volpe*, Frankfurt am Main, 1981.

Pühl, Katharina ve Sauer, Birgit. "Geschlechterverhätltnisse im Neoliberalismus: Konstruktion, Transformation und feministische-politische Perspektiven", *Under construction? Konstruktivistische Perpektiven in feministischer Theorie und Forschungspraxis*, der. Urte Helduser ve Daniela Marx, Frankfurt am Main-New York, 2004, ss. 165-179.

Sauer, Birgit. *Die Asche des Souveräns: Staat und Demokratie in der Geschlechterdebatte*, Frankfurt am Main, 2001.

Wissel, Jens. *Der neue Machtblock und die Transformation des Staates. Zur Aktualität von Nicos Poulantzas*, Dissertation am Fachbereich Gesellschaftswissenschaften der J. W. Goethe Universität, Frankfurt am Main, 2005.

Batı Almanya'da Devlet Türetme Tartışması: Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi[1]

Elmar Altvater & Jürgen Hoffmann

Çeviren: Ertunç Aras Ergüneş

1960'ların sonlarından itibaren Batı Almanya'daki devlet tartışmalarının öznelliğini ve özellikle devlet türetme tartışmalarını (*Staatsableitungdebattte*) anlamak için, o topraklardaki sosyal izleklerin tarihsel belirleyenlerini yeniden ele almak gerekir.

Birincisi, günümüz Marksist tartışmalarının da ilişkili olduğu, eleştirel ve Marksist gelenek; Weimar döneminde yeniden filizlenmiş ardından Nazi terörü ile kırılmış ve savaş sonrası Stalinist vulgarizasyon tarafından da ötelenmiştir. Frankfurt Okulu on yıllar boyunca, olgunlaşmakta olan eleştirel sol için en önemli teorik referans noktalarını sağlamıştır – kendilerini Marksist gelenek içerisinde gören birkaç izole akademisyen dışında (Wolfgang Abendroth, Leo Kofler, ve Ernest Mandel, bu isimler aynı zamanda Federal Almanya'da Marksizm'in korunmasını sağlamışlardır).

[1] "The West German State Derivation Debate: The Relation betweeen Economy and Politics as a Problem of Marxist State Theory", çev. Capers Rubin ve Eileen Schreiber, red. Anders Stephanson, *Social Text*, Sayı 24, Duke University Press, 1990, ss. 134-155.

İkincisi, Batı Almanya, birçok sol öngörünün aksine, beklenen ekonomik yıkıma ve fakirleşme sürecine maruz kalmamıştır. Özellikle resmi sosyalist gruplarla yakın çizgideki Komünist Parti çevrelerinin tespitleri başarısız olmuştur. Aksine, Batı Alman toplumu 1950'ler ve 60'larda "ekonomik mucizeyi" deneyimlemiştir. 1950'lerde Başbakan Adenauer yönetiminde antikomünist ve *otoriter* demokratik bir politik çizgideki Federal Almanya, bu sayede elde ettiği konsensüs ile uzun süre varlığını sürdürmüştür. Bu konsensüs, sol içinde marjinalleşmeye, daha doğrusu kriminalizasyona neden olmuştur. Süreç en açık ifadesini 1956 yılında Komünist Parti'nin kapatılmasında bulmuştur.

Üçüncüsü, tüm bu gelişmeler esnasında Sosyal Demokratlar (SPD), 1959 yılında "Bad Godesberg Programında" düzenledikleri restorasyon taleplerini oluşturmaktaydılar. Hatta bu düzenlemeler dış işlerindeki yatıştırıcı politikalara (Brandt'ın *Doğu Almanya Politikası*) eşlik eden "yerel reform" politikalarının oluşturulmasında kesinlikle etkili olmuştur. SPD uzun dönemli neo-liberal ekonomik politikaların ardından açık fikirli bir Keynesçiliği öne sürmüştür. Bu anlayış, toplumu, vergi gelirlerinin kitlelerin çıkarına göre yeniden dağıtımına ve tam istihdama göre düzenlemeyi amaçlıyordu.

Dördüncüsü, bu üç etkenin Batı Almanya'nın sosyal teorisine (hem sol hem sağ açısından) yalnızca belirleyici etkileri olmamış, aynı zamanda 1965/1966'dan başlayarak *öğrenci hareketleri* için sosyo-politik bir ayrışma ve çerçeve için referans işlevi de görmüştür. Daha sonra, sırasıyla Marksist teorinin yenilenmesinin esaslarını oluşturmuştur. Bu üç etken, sosyal dönüşüm pratiği ile ilgili deneyimlere ve *devlet* tartışmalarına belirleyici etkilerde bulunduğu gibi özellikle sol'un devlet üzerine teorik tartışmalara odaklanmasında da etkisi yadsınamaz.

1. Devlet Tartışmasının Tarihsel Bağlamı

Faşizm Almanya'da eleştirel tartışmaya son vermiştir. Ardından, Marksist miras hakkında Alman sürgün düşünürler ve politikacıların diyalogları, bu isimlerin sığındıkları devletlerdeki teorik ve politik atmosferlerin etkisiyle keskin bir biçimde ayrışmıştır. Çoğunluğu 1933 yılından sonra ABD'ye göç eden Frankfurt Okulu'nun sosyal

teorisyenlerinin meydana getirdiği "eleştirel teori" geleneği, sürgündeyken mevcut revizyonist görüşleri sosyal demokrasiye eklemleme çabaları (İsveç ve İngiltere deneyimlerinden etkilenerek) ve yine sürgünde devlet kapitalizmi teorisini (Stamokap) Komünist Parti üzerinden inşa etme girişimleri bu iddiayı destekler nitelikte örneklerdir. Federal Almanya'nın kuruluşunu takip eden yıllarda, bu üç teorik grup da politik güç anlamında etkisizdi. Dahası, Federal Almanya gelişmiş ve ekonomik mucizenin yarattığı apolitik dalga yükselmişti. Buna mukabil Marksist teorilerin toplumsal önemi azalmıştı; nitelikten bağımsız olarak, bilimdışı, ideolojik ve dahası "kural tanımaz" olarak görülüyorlardı.

Abendroth, Mandel ve Frankfurt Okulu'nun geri dönen düşünürleri gibi "yalnız" teorisyenlerin önleyemediği bu sürecin izini faşizm altında politik olarak dağılan işçi hareketi üzerinde görmek mümkündür. Ancak, Batı Alman kapitalizmini canlandırma hamlelerinin başarısı ve toplumla kurulan yeni "temel konsensüs" (buna paralel olarak bilimle [*Wissenschaft*] kurulan bağlar), kapitalizmin stabilizasyonu ve soğuk savaş dönemi antikomünist propagandası da sürecin bu şekilde işlemesinde aynı ölçüde önemlidir. Marksist teoriye dair tartışmaların sosyal bağlamda hiçbir önemi kalmamıştır: Teşhisleri ve tahminleri hem kapitalizmin başarısı hem de DDR'deki komünizm deneyiminin zayıflığı nedeniyle göz ardı edilmiştir. Bunun dışında dönemin beklentilerine uygun olan bu tip gelişmeler –sosyo-politik karamsarlığı Batı Almanya toplumunun fiili olarak "Amerikanlaşması" ile onaylanan Frankfurt Okulu sayesinde– geriye sadece teorik hatlar arasında bir savunma imkanı bırakmıştır. Bu durum yasal bir yetkili gibi demokratik prensiplerin sürekliliğini sağlamış ve otoriterlik karşıtı direnişler sayesinde de en azından toplumsal özgürleşmeyi koruyacak yolları aramıştır (Bu özellikle Abendroth'un 1950 ve 60'lı yıllarda yaptığı çalışmalarda açıktır).[2]

Batı Alman demokrasisinin Adenauer ve onun Hristiyan Demokrat halefi tarafından otoriter bir devlet ve toplumsal sistem altında gelişimini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu süreç *de facto* bir ölüm kalım mücadelesi ve 1945 öncesi otoriter yapıların restorasyonu (Nazizm'den

[2] Wolfgang Abendroth, *Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie*, Neuwied 1968.

gelen gücün sürekliliğini de içerir) ile desteklenmiştir. Sosyal ve ekonomik koşulları eleştirel bilim geleneğinde önemli bir belirleyen haline getirmektense otoriterleşen devlet – SPD ve Hristiyan Demokratlar arasında 1966'da kurulan Büyük Koalisyonla kendi içindeki karşıtlıkları sonlandırmış ya da bütünleştirmiştir – ve hepsinden öte bunu 1960'ların ikinci yarısında isyan etmeye başlayan entelektüellere karşı yapmıştır. Bu isyan, toplumun Büyük Koalisyon'a göre "restorasyonu"na ("Formierung"), buna hizmet etmek için alelacele çıkarılan yasalara ve sendikaların sermaye, emek, devlet ile kurduğu korporatist ortaklıkla kurulan "Planlı Eylem" üçgenine karşıdır. Bu "yeni eleştiri"nin teorik zeminini, Frankfurt Okulu'nun "geç kapitalizmin otoriter devleti" (Adorno, Horkheimer, Marcuse) analizleri ve "demokrasinin dönüşümü"ne dair analizler oluşturur (Sosyalist Öğrenciler Birliği'nin teorik dergisinin adının "Yeni Eleştiri" olması tesadüf değildir).[3]

1969'da Sosyal Demokratlar ve Liberallerin yeni hükümeti oluşturmasıyla, devlet sol içi tartışmalarda daha merkezi bir konum kazanmıştır. Rejim, tam istihdamı ve adil refahı hedeflediği yeni ekonomi ve sosyo-politik gelişim politikalarını büyük bir mutlulukla ilan etmiştir. Dahası, "daha fazla demokrasi için cesaret et" (*mehr Demokratie wagen*, Brandt 1969) sloganı altında ciddi bir biçimde öğrenci hareketlerinin temel sosyo-politik taleplerini yakalamayı başarmış ve onları yerine getirmeyi vaat etmiştir (örneğin eğitim, sağlık, ceza hukuku ve dahası azınlık haklarının korunması gibi). Birdenbire, devletin toplumu toplumsal özgürleşmeye göre yeniden düzenleme ihtimali belirmişti, özgürleşme taleplerinin dile getirilmesinde ise öğrenci hareketlerinin büyük etkisi vardı. 1969'un hemen ardından ortaya çıkan sosyal demokratik reform politikaları, gelişen orta sınıflar, işçiler ve geçmişin eleştirel entelijansiyası arasında geniş çaplı bir konsensüs sağlamıştı. Politik sistemin görece otonom kapasitesini kapitalist ekonomiyi daha eşit bir toplumsal düzen için yapılandırdığı görülüyordu. Ekonomik krizler geçmişte kalmıştı, etkili taleplerin kalkınmacı bir anlayışla yönetilmesi tam istihdam ve fiyat standardı ile dengeli büyüme içerisindeki "büyüyen çevreleri" dönüştürmüştü.

[3] Johannes Agnoli ve Peter Brückner, *Die Transformation der Demokratie*, Berlin: Voltaire, 1967.

Bu düşünceler karşılığını sadece bilinç düzeyinde değil, sosyal demokratların ve sendikaların söylemlerinde, ayrıca politik sınıfların kendi kavramlarında da bulmuştu. Bu düşünceler aynı zamanda politik kriz kavramı ile teorik olarak formüle edilmiş ve en önemlisi Jürgen Habermas[4] ve Claus Offe[5] aracılığıyla Marksistlere ve Marksist Teori'ye de cesaret vermiştir. Devlet türetme tartışmasının önemi tartışılırken tüm bu genel çerçeveyi hesaba katmak gerekir.

2. Ekonomi Politik Eleştirisi'nin Yeniden Yapılanmasına Dair Yaklaşımlar

1960'ların başlarında teorik çevreler "Ekonomi Politik Eleştirisi'nin Yeniden Yapılandırılması" programı etrafında bir araya gelmişlerdi. Marx'ın *Kapital*'inin sistematik okuması ile kapitalist üretim ilişkileri ve kapitalist (demokratik) devlet eleştirisi için teorik bir zemin yaratmaya çabalamışlardı. Şüphesiz bu çabadan çok daha önce teorik çalışmalar ortaya konulmuştu. Ama bunlar teorik yeniden yapılanmayı sürdürmüşler ve yeni bir kavramsal alt yapı çabası içerisine girmemişlerdi. Tıpkı öğrenci hareketleri bilincinin, aslında küstahça da olsa yeni politik pratikler icat ederken "geleneksel politikaları" kibirli bir biçimde reddetmesi gibi bu çaba da güncel politik sorulara yeni, özgün ve kışkırtıcı teorik yaklaşımlarla cevaplar aramaktaydı. Devlet teorisi bu çalışmada deyim yerindeyse Marx'ın toplumsal totaliteyi yeniden üreten kavramsal metodunun uygulamasının ve yeniden üretiminin ilk durağıdır. Bunu gerçekleştirmek için daha önceden metodolojik planlar geliştirilmiştir: Rosdolsky'nin Marx'ın *Kapital*'inin kökeni hakkındaki başyapıtında, Szeleny'nin *Kapital*'in bilimsel mantığının tarifinde, Karel Kosik'in *Somut'un Diyalektiği*'nde vs.

Marksist devlet tartışması, 1970'ten sonra, burjuva toplumunun gerçekliğinin kavramsal yeniden üretimi çalışması boyunca ikili bir görev üstlenmiştir: Radikal solun devlet kavramının teorik temellerini ve politik anlamlarını formüle etmek ("[Faşist] devlet sosyal ilerlemeye göz açtırmaz!") ve böylece sosyal demokratların refah

[4] Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1973.
[5] Claus Offe, *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt/M 1972.

devleti illüzyonuna işaret etmek ("SPD'nin devleti kapitalist ekonominin canavarını ehlileştirmiştir!"). Sonunda, bu her iki durumda da belirleyici faktör burjuva toplumunda ekonomi ve politika arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasıdır – bu yanlış anlama İkinci ve Üçüncü enternasyonal'da iki alanın "revizyonist ayrışma"sı geleneğine dayanır.

Wolfgang Müller ve Christel Neusüss'ün katkılarıyla 1970'de başlayan devlet türetme tartışması program niteliğinde bir başlık taşır: "Refah Devleti İllüzyonu (*Sozialstaatsillusion*) ve Ücretli Emek-Sermaye çelişkisi". Makale, revizyonist devlet anlayışına karşı teorik bir eleştiri formüle etmeye girişmiştir. Her iki yazar da aslında sosyal demokrat devlet teorisi ve Weimar Cumhuriyeti'nde kapitalizm gibi karşıt konumları; tekelci devlet kapitalizmi teorisini; ve Habermas ve Offe'nin politik kriz teorisi gibi çeşitli konuları değerlendirmişlerdir. Müller ve Neusüss bu teorilerin tümünü refah devleti illüzyonlarından ve revizyonistlerden devşirmişlerdir. Burjuva toplumunda devlet, onlara göre kriz eğilimini önleyecek yeterliliğe sahip değildir (*Handlungskompetenz*), hatta bu durumu sosyal süreci kusursuz biçimde idare etmek için kullanmaktadır. Devlet, tam aksine, iki kere sınırlanmıştır: *Ortayolcu* bir devlet olarak, kapitalist birikim yasalarına itaat etmeye zorlanırken, *refah devleti (Sozialstaat)* olarak da kapitalist bireyciğilin direnişine karşı gelerek işçi sınıfının talepleri gereği geliri ve zenginliği yeniden dağıtmak için hesaplamalar yapmaya zorlanmıştır (bu hesaplamalar sınıf çatışmalarının zorlamasından doğar). Ancak tüm bunlara karşın tek yapabildiği artı değer üretiminin genel koşullarını ve birikim olanaklarını yeniden düzenlemek olmuştur. Böylece, devlet artı değer üretiminin koşullarını sınırlamaya çalıştığında (örneğin sosyal konsensüs üzerinden), kısa zamanda yenilerini üretmekteydi. Kısacası devletin eyleme geçebilme özgürlüğü "revisyonistlerin" iddia ettiklerinin aksine daha sınırlıydı. Bu gerçek anlaşıldığında, ajanlık teorileri ya da sermaye ve sermayedarların politika üzerindeki etkilerine dair tartışmalar, DDR'de ki tekelci devlet kapitalizmi literatürüne katkıda bulunan birer propaganda örneğinden öteye gidemiyordu; ya da Miliband'ın *The State in Capitalist Society*

(Kapitalist Toplumda Devlet)[6] adlı eserinde iddia ettiği gibi ölü doğmuş teoriler ve problemli politikalar biçiminde karşımıza çıkıyordu.

Müller ve Neusüss, Marx'ın *Kapital II*'nin üçüncü bölümünde kapitalist yeniden üretim sürecine dair yürüttüğü tartışmaya yeniden dağıtımın sınırlanması ile ilgili olarak ve *Kapital I*'de on saatlik iş gününe dair girişimlere de Bernhard Blanke'nin daha sonraki mücadelesinde (1978) "reformizmin fonksiyonel ikiliği" olarak tanımladığı biçimde atıfta bulunurlar. Çalışma saatlerinin azalması sadece çalışma sürelerini uzatarak el konulan mutlak artı değer üretimine sınır getirir. Ancak eş zamanlı olarak değişken artı değerin artması için teknolojik ve emek kontrol süreçlerine dair politik ve ekonomik baskılar oluşur. Böylece Refah devleti artı değer üretimi koşullarının kendini yenilenme girişimleri sırasında yönetimini sürdürür. Bunun sonucu, refah devleti'nin sadece modernleşmeye doğru sürüklenen, ulus-devletler arasındaki mücadelelerden büyük sermayeler kazanan ve işçi sınıfının "pasif entegrasyonunu" sağlayacak bir nevi kurumsal mekanizmanın garantörü olmasını sağlamaktır. Gramsci'nin adlandırdığı biçimiyle "Dönüşümcülük" refah devleti'nin kurumsal yapısı olmadan mümkün olmayacaktır.

Bu yaklaşıma göre, türetme tartışmalarına sunulan diğer katkılarda olduğu gibi devlet eylemlerinin yapısal sınırları sorusu hâlâ (bireysel etkiler düzeyinin ötesinde) önemini korumaktaydı. Bu sınırlar kapitalist yeniden üretim yasaları tarafından belirleniyordu. Tartışmadaki tüm farklı eğilimler Marx'ın kapitalist yeniden üretimin biçimi ve özüne dair tanımına, türetmeci aşamaları kesin biçimde belirgin kılmak için burjuva devletinin biçimini yeniden yapılandırmak adına geri dönüp bakıyorlardı. Böylece devletin biçimi ve işlevi "sermaye kavramının gelişimi" üzerinden çiziliyordu. Devlet türetme tartışması devletin biçimine dair tartışmalarda ekonomi politiğe merkezi bir rol veriyordu. Bu yaklaşım asla yeni sayılmazdı, ama hukuk teorilerindeki devlet kuramları (*Staatsrechtslehre*) ile Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisi ve Lenin'in *Devlet Devrim*'inden temellenen Marksist devlet tanımlarının içinde gömülü bir vaziyette bulunmaktaydı.

---

[6] Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society*, London 1969.

Hukuk çalışanlar devleti özellikle sınırlar (*Abgrenzung*) üzerinden kavrarlar ve devletin "bağımsızlığını" topluma karşı ya da onunla birlikte ele alırlar. Althusser'in bahsettiği gibi, burjuva devlet yapısının kuruluşunda göze çarpan "hukuki illüzyon", devletin kendini sınırlayarak özel sektöre devletten bağımsız bir alan açması ve bu sayede ekonomik ilişkileri sözleşmeye dayalı olarak yönetmesidir. Ancak, "modern", "sosyo-endüstriyel" devletin, artık genel yasalarla oyunun kurallarını belirleyemeyen ve nümayişlere göre reaksiyon gösteren sosyal devlet yapısı içerisinde dönüşmesi[7] ile birlikte çatışmalar ortaya çıkar. *Refah devleti* ve *yapısal devlet* toplumsallıkla belirlenenler (Abendroth) ve muhafazakar konumlar'ın (Forsthoff ve Werner Weber) biçimlendirdiği 1950'lerdeki antitezlerle şekillenmiştir. Devleti meşrulaştırmak için tamamen yeni yapılar ortaya çıkmıştır. Forsthoff "Modern endüstriyel toplumda devlet"in[8] "tinsel gösterenlere" (*geistigen Selbstdarstellung*) ihtiyacı olmadığını söylüyordu ve "son tahlilde" ona karşı direniş Hegel'in etik devlet idealindeki gibi ödevin etik olarak tatmin edilmesi olarak anlaşılamazdı.

Buna göre, endüstriyel toplumun işlevlerine dair rasyonel bir yönelim "devlet ve toplum anlayışını" açıklar ve temelini endüstriyel toplumun istikrarında bulur.[9] "Ama endüstriyel toplumun tüm riskleri acil ve aynı zamanda devlete dair risklerdir. Böylece, devletlerin krizlerden etkilenebilirliği yeni bir boyut kazanmıştır".[10] Dahası, devletlerin krizleri önleme stratejisi, ona karışma kapasitelerinin göreceli gelişimi ile birlikte devletin *kendi-çıkarlarında* kurumsal olarak mevcuttur. Forsthoff burada Marcuse'nin ve diğer Frankfurt Okulu temsilcilerinin eserlerinde ve Habermas'ın "Bir ideoloji olarak teknoloji ve bilim" (1968) makalesinde rastladığımız –tabii ki farklı bağlamlarda– argümanlara başvurur.

Frankfurt Okulu'nun halefleri günümüzde bu düşünme biçimini yeniden yorumlarlar. "Geç Kapitalist" dönemde devlet üretim ilişkilerine bulanmıştır ve bu nedenle politikanın dümen suyundaki mekanizmini

[7] Ernst Forsthoff, *Der Staat der Industriegesellschaft*, München: Beck, 1971.

[8] Forsthoff, *Der Staat der Industriegesellschaft*, s. 56.

[9] Forsthoff, *Der Staat der Industriegesellschaft*, s. 57.

[10] Forsthoff, *Der Staat der Industriegesellschaft*.

(*Medien der politischen Steuerung*) piyasanın değişim döngüsü ile dışsal olarak bozar. Böylece burjuva yasalarını meşrulaştırmak gibi yeni sorunlar ortaya çıkar, özelikle de devlet gücünün kullanımı ve de kamusal-özel alanlar arasındaki ilişki sorunları.

Horkheimer'ın yolunu açtığı bu düşünce hattı otoriter devletin zorunluluğunu öne sürer, böylece Hermann Heller, Otto Kirchheimer ve diğerlerinde teorik olarak temellenen Weimer dönemine ve 1930'lara dair korkular açığa çıkmış olur. Yine de Offe ve Habermas'a göre, hayatın tüm alanlarında geç kapitalizm politik meşruiyet sorununu politik-yönetim sistemi ile değiştirir. Böylece yönetim kaynaklarını, krizleri bertaraf etmek, ekonomik istikrar kazanmak, askeri güvenliği sağlamak, dış işlerini yoluna koymak ve kitlelerin bağlılığını düzenlemek için kullanır. Forsthoff bu bağlamda tüm devlet görevlerinin yerine getirileceği "performans devleti"nden (*Leistungsstaat*) bahseder. Öte yandan, Offe ve Habermas'a göre sistemsel çelişkiler sadece *politik krizler* biçimindeki krizlere neden olabilir. Bu teze göre modern müdahil devlet temelde ekonomik krizleri düzenleyebilir ve "krizlerin yönünü değiştirmeye zorlayabilir" (Offe). Aslında devlet bunu gerçekleştirerek, ekonomik kriz olanaklarını bastırarak politik krizlere (özellikle de meşruiyet krizlerine) tahvil eder. Her halükârda, "devletin öz-çıkarları" kendi varlığının dayandığı koşulları güçlendirecek sosyal reformaların yapılması için politik sisteme ön ayak olur. Habermas'a göre, belirleyici görev "kendinden uyarlanabilir mekanizm" seferberliği sayesinde ekonomik sistemdeki "minör" krizlerle ilişkiye geçer, bunu da toplumun varlığını tehdit eden "majör" krizleri önlemek için yapar.

Esser devlet teorisinin bir şekilde politik krizler teorisine dönüştüğüne dikkat çekmiştir.[11] Buradaki varsayım, kapitalist toplumun sürekli olarak rekabetçi kapitalizm tarafından dönüşüm sürecine maruz bırakıldığı yönündedir – bu teori aşama-teorisi biçiminde ifade bulmuştur (ve Offe-Habermas tarafından yeterince açıklanmamıştır). Rekabetçi kapitalizm için tüm yasallığı belirleyen piyasanın mübadele ağıdır. "Geç kapitalizm" ya da *kapitalizmin tekelci aşaması* ise, sistemin tüm veçhelerinde aşırı politikleşmenin olduğu, yaşam alanı ise mübadele

[11] Josef Esser, *Einführung in die materialistische Staatsanalyse*, Frankfurt/M: Campus, 1975.

kanallarına "devletin sızdığı" (*durchstaatlichten*)[12] bozulmayı yansıtan bir aşamadır. Artık yasallık yarı yarıya piyasa süreçleri tarafından üretilen bir istikrar kaynağı olamaz. Giderek artan bir biçimde devlet tarafından politik olarak üretilmek ve yeniden üretilmek zorundadır.

Almanya'daki tartışmada, bu tezler iki aşamada dile getirilir: *İlki*, "yeni nitelik" olarak adlandırılan tekeller, Marx "genel olarak sermaye" kavramını tekel kavramından açıkça ayırmadığından, teorik yetersizlikle eleştirilmiştir (Almanya'da devlet türetme tartışması ile Japonya'daki Uno okulu benzer bir tartışma başlatmışları, ancak iki taraf da bir diğerinin çalışmasından haberdar değildi). Kesin bir biçimde ortaya çıkan toplumsal yapıdaki değişimler sembollerdeki değişimlerle ilişkilidir, ancak ortada onların içkin diyalektiğini açıklayacak tatmin edici bir teorik analiz yoktur.

İkincisi, sayılan sebeplerden ötürü farklı bir devlet kavramına olan ihtiyaç daha fazla eskiye dönüş ile ya da tekelci kapitalizm ve meşruiyet sorunun politikleşmesi ile açıklanamaz. Politikleşme yadsınamaz bir olgudur; ancak, politik krizler teorisi eleştirel teorinin amaçladığından farklı bir temele sahiptir. Devlet türetme tartışmasına katkı sunanlar bu nedenle politikleşme ile kapitalist yeniden üretim ilişkilerinin genel ilkeleri çerçevesinde iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bunlar özellikle de kendini devletin özel bir biçiminde açığa vuran burjuva toplumunda, devletin *biçimi* ve *içeriği* arasındaki ilişkinin tanımlanması sorunuyla ilgilenmişlerdir.

Bununla birlikte, şimdilerde sosyal gelişim tartışması belirli bir düzen içerisindedir. Sadece dogmatik bir azınlık devlet teorisini yalnızca biçimsel noktalara indirgemektedir. Tekel kavramı sosyal gelişim evrelerini yeteri kadar niteleyememektedir. Sosyal gelişim, biçimsel değişiklikler, diğer bir deyişle *dönüşümler* üretebilir. Ancak bu durum sosyal işleyişin geneline etki eder; ve sosyal gelişim sadece ekonomi ile devletin dışsal ilişkisini değil, aynı zamanda emek-değer süreçlerini ve piyasayı da etkiler. Bu nedenle, Tekelci anlayışın sosyal yapıları ve gelişimi devletin aldığı biçimlerin tarihsel olarak değişmez olduklarını öne sürerek yadsımasını kabul etmek mümkün değildir.

[12] Karl Renner, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1917.

3. "Türetme Tartışması"ndaki Devlet Teorisi Yaklaşımları

Tartışmaya yapılan katkıların kronolojik bir bilançosunu vermektense, onları sistematik olarak yıkmak daha yararlı bir yol olarak gözükmektedir. Burjuva devletinin genel biçimi sorunu toplumsallaşma sürecinin meta-değer çelişkisine ya da biçim-içerik aracılığına atıfta bulunur, özel ayrımı meydana getiren bu dinamik kendini mübadele ağının dışında konumlandırır.[13] Bu Paşukanis'in 1929'daki "klasik sorunu"nu doğurur:[14] "Nüfusun bir kısmının diğeri üzerindeki hakimiyeti olan sınıf egemenliği neden sürmüyor? Paşukanis sürdürür: Sınıf egemenliği neden resmi bir devlet egemenliği biçimini varsayar ya da –diğer bir deyişle– devlet erkinin aygıtları neden egemen sınıfın özel aygıtları olarak yaratılmamıştır, neden geçmişten ayrılmış ve toplumdan ayrı bir kamusal güç aygıtını varsaymıştır? Bu soru Marx`in *Alman İdeolojisi*'nde burjuva toplumunu işaret ederek toplumu, metaların ve emeğin ikili karakterlerinden dolayı toplum ve devlet arasında ikileyerek ekonomi ve politik otonomiyi birbirlerinden ayıran anlayışla ilgilidir. Buradaki otonomi, sistemin altyapısını oluşturmaz, dışsal müdahalelerle bir araya gelmiş karşıt bir birliğin momentleri gibidir.

3.1. Mübadele Biçimi ve Hukuki Biçim

Kapital I'in ikinci bölümünde Marx sorar: Mübadele edilen metalar piyasayı meydana getiriyorsa ve "meta sahipleri" elde ettikleri görece kazançlarla diğerlerinin avantajını ellerinden alıyorlarsa bu durumda biçimsel olarak *garanti edilmiş eşit mübadele ilkeleri* (*das Prinzip des Äquivalententausches*) nasıl var olabilir? Cevap: Özneler ve mübadele arasında biçimselleştirilen *yasal bir ilişki* vardır ve bu ilişki eşit ekonomik ilkelere tekabül eder. Bu yasal ilişkiden başka bir şey değildir; sahip oldukları metaları başkalarıyla mübadele etme *isteği* mübadelenin öznelerini bir araya getirdiğinden beri yasa bunlar için bir değer belirlemiştir. Mübadele ilişkileri kendilerini sözleşme ilişkilerinde yeniden üretirler; yasal ilişkiler ekonomik ilişkiler arasından yükselirken onu "düzenler" ve her şeyden öte gözlemler. Yasal ilişkileri bozmaya

[13] Dieter Sauer, *Staat und Staatsapparaat*, Frankfurt/NY 1978.

[14] Eugen Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Wien/Berlin 1929, yeniden basım 1966, s. 119 vd.

karşı müeyyideler olmalıdır. Otorite (*Gewalt*), amaçları *tek taraflı* olduğunda mübadelenin uygulayıcılarıyla birlikte hareket edemez. Adeta *doğal* bir otoriteye teslim olmalı ya da onun tarafından ele geçirilmelidir ta ki önceden olan birlik sağlanana kadar. Yaptırım uygulayan otoritenin yetkilendirildiği fikri burjuva sözleşme kuramcılarının en temel tezidir ve en açık ifadesini de Jean Jacques Rousseau'da bulur. Bu yaklaşımlarda mevcut olan dolaylı ya da dolaysız yollarla el koyma tezi ise burjuva politik sisteminin ortaya çıkışını Avrupa'da feodal devletlerin dönüşümünün bir sonucu olarak görür.[15] Bu yorumlara göre devlet zaten uzun süredir var olandan "türemiştir". Ancak, devletin biçimi toplumsal dönüşüm süreçleriyle birlikte değişmiştir. Devletin yalnızca oyunun kurallarını belirleyen ve insanların düzene bağlılığını gözlemleyen bir kurum olarak değerlendirilmesi günümüz neoliberal teorileri ile benzeşmiyor mu?

3.2. Mülkiyet ve El koyma

Blanke, Jürgens ve Kastendiek'in[16] belki de türetme tartışmasına sundukları en sistematik katkı, tüm yasalar arasında devletin ürettiği ve garanti altına altına aldığı biricik yasayı açığa çıkarmalarıdır: *Mülkiyet yasaları*. Macpherson'un da gösterdiği gibi,[17] erken burjuva teorisyenlerinden Hobbes ve özellikle Locke bu yasayı esasen biçimsel terimlerle anlamışlardır. Marx, *mülkiyet* ve *el koyma* arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren ilk kişidir.[18] Bunu yapmakla, devlet analizleri için fevkalade önemli bir fikir ortaya koymuştur: Devlet, yasal garantilerle mülkiyeti koruyan bir kurumdur. Kapitalist el koyma hukuku üzerinden üretim adı altında mülkiyet birikimi elde eden mülk sahibi sınıflar ile sahip olamadığı mülkiyetle değil de emek gücü ile anılan sınıfların

[15] Heide Gerstenberger, "Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 8/9, Berlin (Batı) 1973; ayrıca bkz. Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism*, London (NLB) 1974.

[16] Bernhard Blanke; Ulrich Jürgens; Hans Kastendiek, "Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 14-15, Berlin (Batı) 1974.

[17] Crawford Brough MacPherson, *Die politische Theorie des Besitzindividualismus*, Frankfurt/M 1973.

[18] En erken tarihli kanıt Annenkow'a gönderilen mektup, 28/12/1846, bkz. Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, MEGA II, Berlin 1953, s. 74.

yükselişi bu kurumun ortaya çıkmasıyla mı oluşmuştur? İkinci olarak, el koyma mülkiyet tarafından politik olarak garanti altına alınamadığında, ekonomik el koyma sürecinin bu yüzden periyodik bir biçimde uzun-süreli yapısal değişimlere aracılık ettiği söylenebilir mi? – Marx'ın "kapitalist üretim biçiminin temel yasası" olarak bahsettiği "kâr hadlerinin düşme eğilimi" yasasında gösterdiği gibi.

Bu soruyu mülkiyet haklarının daima dışarıda bırakma hakları olduğu biçiminde yanıtlamak çok önemlidir: Çünkü mülkiyet hakları özel mülkiyet sahibi olamayanları dışarda bırakmak için güce ihtiyaç duyar. Böylece, bir gereklilik sonucu, sadece mülkiyet sahipleri ile mülksüzler sınıfı değil, aynı zamanda güç yapıları ve güç ilişkileri de (*Gewaltverhältnisse*) doğmuştur. Bunlar da belirli bir mülkiyet anlayışı tarafından ehlileştirilerek ya da ayrıştırılarak politik güç ilişkilerine dönüştürülmüştür. Burada Paşukanis'in "klasik" sorusu konumuz ile ilgilidir: Güç ilişkileri, basit, kaba ve açık sınıfsal gücü sürdürmek yerine, neden - Weber'in kullandığı tabirle - yasal ilişkilere, yani mülk sahibiyle mülksüzü ayırmayan genel bir konsensüse dönüşmüştür?

3.3. Yüzey ve "Gelir Kaynakları"

Sybille von Flatow ve Freek Huisken, karmaşık yasallık problemine ayrıntılı bir şekilde girmeden bu soruyu türetme tartışması bağlamında cevaplamaya çalışmışlardır.[19] Ortaya koydukları temel tez Marx'ın *Kapital*'de tanımladığı *mistifikasyon komplekslere* dayanır: Sınıfsal yapılar, meta ilişkisinin "yüzeyi"nde, mülkiyet ve el koyma sonucu, ücretli emek ve sermaye karşıtlığından soyutlanarak toplumsallaşma biçimleriyle mistifiye edilir (metaların mübadelesi, paranın aracılığı, ücret biçimi vb.), fetişler biçiminde somutlaştırılır ve sonunda tüm eşitsizlikler *eşitlik* olarak gözükür. Dahası, devletin tüm yurttaşlarının da maddi olarak eşit olduğu kabul edilir. Flatow ve Huisken, bu noktadan hareketle, Marx'ın dolaşım ve üretim arasındaki ilişki (*Kapital I*, bölüm 4) ya da "burjuva" ve "yurttaş" ilişkisi ("Yahudi Sorunu" 1844'ten sonra) hakkındaki görüşlerini yorumlamakla yetinirler.

[19] Sybille Flatow ve Freerk Huisken, "Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 7, Berlin (Batı) 1973, ss. 83-156.

Fakat Flatow ve Huisken toplumdaki bireylerin niteliksel eşitliğini, gelir kaynaklarına sahip olmak üzerinden tanımladıkları görüşleriyle düşüncelerini daha da ileriye taşırlar (burada Marx'ın *Kapital III* bölüm 6'da ki "teslis (üçleme) formülü"ne referans vardır). Tüm "gelir kaynağı sahipleri"nin çıkarları mümkün olduğu kadar kaynaklarını üretim faaliyetine dönüştürmek ve bunu sürekli kılmaktır. Çıkarların birliği sınıfın sınırlarıyla kesişir, gelir kaynakları (zenginlik) ve gelirin (kazanç) niceliksel uzamından, kapitalist yeniden üretim sürecindeki fonksiyonlarından (gelir, kar ve çıkarın fonksiyonel dağıtımı) bağımsızdır. Bu birlik sayesindedir ki karşıt sınıflara mensup kişiler yurttaş ve ulus (*Volk*) adları altında bir araya getirilir.

Söyleme dayalı ve popülist devlet teorilerine karşı olarak, aşağıda anlatılan yaklaşım, üretim ilişkileri (sermaye ve emek arasındaki sınıf karşıtlığıyla biçim kazanır) ve sosyal yapı (kentsel eylem alanı olarak) arasındaki sistematik bağlantıya dair iddialara sahiptir. "Derin yapı" ve "yüzey" arasındaki bağlantı Marx'ın fetişleştirme ve ters çevirme yöntemlerini kavrayan mistifikasyon kategorisi sayesinde açığa çıkar. Lukacs'a göre bu yapı sadece "yanlış bilinçlilik" değildir, aynı zamanda gündelik yaşam deneyimlerini önceden şekillendirir ve burjuva toplumunda bireylerin davranışlarının çerçevelerini çizer. Bunlar yabancılaşma bağlamındaki "yanlış gerçeklikler"dir. Böylece gelir kaynaklarının sahipleri olarak yurttaşların niteliksel eşitliği sadece "yanlış bir temsil" değildir, aynı zamanda bilgi yoluyla doğrulanmıştır, burjuva toplumunun istikrarlaştırılmasında yaşam sürecindeki deneyimler ve gerçekliklerin öncelikli sorumluluğu vardır. Sonuç olarak, kapitalistler ve işçilerin eşit hak sahibi yurttaşlar olarak var olmaları yalnızca ilüzyon değildir. Bunun maddi temelleri vardır.

Bu sebeple, burjuva devletinin *olanaklılığı* (sadece gereksinimi değil) yüzeydeki çıkar eşitliğinin bir ürünüdür. Devlet bundan dolayı toplumun "özsel" ya da esas çıkarlarının çatışmasından "türemiş" olamaz. Ancak burada Flatow ve Huisken'in mantıksal pozisyonu birçok sebeple eleştirilmiştir. Gerstenberger ve Reichelt haklı olarak tarihsel gelişmelerin bu düzende yeri olmadığını belirtmişlerdir.[20]

[20] Gerstenberger, "Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates";

"Yüzey ve devlet"[21] Marksist devlet teorisinin zirvesine çıkmıştır; temel üretim ilişkileri ve onların karşıt gelişiminden beslenen yapı açıkça bu analizlerin dışında tutulur. Üstelik, gelir kaynağı sahiplerinin gelirleri sermayenin hareketini eşitsiz bir biçimde etkiler ve bu döngü Flatow ve Huisken'in "yüzey ve devlet"teki yalıtılmış düşüncelerine dahil etmedikleri sosyal çatışmaların düzenlenmesini sağlar. Son olarak, başka eleştirilerde de belirtildiği üzere, Flatow ve Huisken'in yaklaşımı sosyal konsensüse dayandığından çoğulculuk (plüralizm) teorilerine hizmet etmektedir.

3.4. Sınıf İlişkileri ve Sermayenin Yeniden Üretimi

Yukarıda sorulan soruya tekrar geri dönebiliriz: Kapitalist el koyma biçiminin (mülkiyet hakkından çıkan) politik ilişkiler ve kurumsal biçimleri açısından sonuçları nelerdir? İlk önemli nokta, üretim araçları sahiplerinin el koyma biçimleri bu araçlara sahip olmayanların (sadece metalaşan emek gücüne sahip olanlar) sömürülmesine neden olmasıdır. Sömürünün biçimi olarak artı değer üretimi karşıt çıkarları besler, örneğin çalışma sürelerinin uzunluğu hakkında Müller ve Neusüss'un adı geçen makalesinde örnekler verilmiş ve tartışılmıştır. Bu yaklaşımın, Flatow ve Huisken'in çalışmasındaki gibi devleti kolektif çıkarların aracısı olarak görmediğini belirtmek yeterlidir. Aksine devlet çatışmaları düzenleyen bir kurumdur. Bernhard Blanke bu fikri sürdürür ve -Müller ve Neusüss'e açık bir referans olmaksızın- devletin bundan böyle sosyal gereksinimlere göre yapılan düzenlemelerle işlev kazanan bir kara kutu olarak görülemeyeceğini öne sürer. Aksine, sosyal demokrasi ve refah devleti göz önünde bulundurulursa, "kitlelerin devlete katılması" düşünülmüştür.

Burada Fransa'da yürütülen tartışmalarla bir bağlantı vardır: Devlet, çeşitli kurumlarıyla birlikte "sınıf savaşının bir alanı" olarak anlaşılır.[22] Devlet sosyal mücadelelerle zorlandığında ücretlere bel

---

Helmut Reichelt, "Einige Anmerkungen zu Sybille von Flatows und Freerk Huiskens Aufsatz 'Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates'", *Gesellschaft*, Sayı: 1974/1.

[21] Arbeitskonferenz (AK)/Rote Zellen München, Resultate der Arbeitskonferenz, Sayı 1974/1, München.

[22] Nicos Poulantzas, *Staatstheorie: Politischer Überbau, Ideologie, sozialistische Demokratie*, Hamburg: VSA, 1978.

bağlamış sınıf adına müdahalede bulunur (örneğin, çalışma süresini kısıtlamak ya da refah devletinin yaptığı gibi fabrika sistemi altında ezilen kitlelerin maruz kaldığı olumsuz sonuçları hafifletmek gibi) ve işçi sınıfı organizasyonlarını kabul edilen reformlara ikna etmek için mantıksal yollar arar. Refah devleti kurumsal biçimler alarak geliştiğinden beri (sosyal sigorta, emek piyasası, kamusal altyapı düzenlemeleri vs. gibi devletin yan kurumları), işçi sınıfı örgütlerinin bu tarz düzenlemelerin "içerisine girdikleri" ve sistemin olanakları dâhilinde reformları hayata geçirmek için sorumluluk aldıkları gözlemlenmektedir. Bu amaçla, refah devletinin kazanımları ve sınıfa ya da geniş örgütlere katılmaya ilişkin haklar arasında sınıf savaşı "kurumsallaştırılmıştır". Devlet biçimi sosyal mücadeleler ve yarattıkları dinamiğe doğru değişmiştir. Dahası, bu sürecin en temelinde, el koymanın çerçevesi durumundaki sosyal koşullar ve sömürü değişir. Marx, iş günlerinin kısaltılmasını, mutlak artı değer üretiminden nispi artı değer üretimine geçmenin tarihsel nedeni olarak analiz etmiştir; buna göre, el koymanın ekonomik mekanizmine karşı gelişen politik tepki, ekonomi ve politika alanlarının ve onların birbirleri ile olan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine zorlamıştır. Blanke, bunun sonucunu "reformizmin ikili işlevselliği" şeklinde özetlemiştir.[23] Bu görüş (Flatow ve Huisken'in aksine) mücadelelerin toplumsal yapısına önem verir ve tarihsel eğilimlerin analizine açıktır.

3.5. Devlet ve "Üretimin Genel Koşulları"

Sermayenin fiyatlandırılmasının işlevsel gereksinimleri göz önünde tutulursa, ayrı bir birim olarak devlet biçimi, bireysel sermaye ile oluşturulmayan fakat Engels'in *Anti-Dühring*'te ifade ettiği "Kapitalist Kolektif İdeal" (*ideelen Gesamtkapitalisten*) gereklerine uygun olarak "üretimin genel koşulları" ile açıklanabilmelidir. *Projekt Klassenanalyse* bu yaklaşımı dönemin tipik polemik anlayışıyla savundu.[24] Ama dikkate değer bir sonuç çıkmadı: Çünkü üretimin koşulları

[23] Bernhard Blanke, "Sozialdemokratie und Gesellschaftskrise", *Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik*, Cilt 2, yay. W. Luthardt, Frankfurt 1978.

[24] Projekt Klassenanalyse, *Materialien zur Klassenstruktur der BRD*, Bölüm 1: Theoretische Grundlagen und Kriterien, Berlin (Batı) 1973.

(tüm hukuki taslak ya da altyapı içinde) geneldir, sermayenin aktörleri tarafından algılanamaz, yalnızca genel olgulardan "ayrıştırılmış" bir kurum tarafından, yani devlet tarafından anlaşılabilir. Devlet bundan böyle burada biçimsel bir analizle türetilir, ancak totolojik olarak karşılıklılık esasına göre (*quid pro quo*) tanımlanmıştır.

Ancak Dieter Lapple'ın daha tutkulu yorumunda, "üretimin genel koşulları" toplumun yanında ve ondan ayrı bir kurum olarak devletin gereksinimleri biçiminde ele alınır.[25] Lapple *Grundrisse*'de bu minvaldeki birkaç görüşe yaptığı referansla (*Grundrisse*, s. 430 ve *Kapital II*) "kapitalizmin genel üretim koşullarını" "asya tipi üretim tarzından" farklı bir biçimde geliştirir ve aynı zamanda tarihsel-olgusal araştırmalar ile türetme arasında eksik bir ilişki kurar. Flatow ve Huisken devlet olanaklılığının koşullarını açıklamaya çalışırken burada merkezi konu kapitalist üretim biçiminin toplumsallaşma kapasitelerinin eksikliğinden dolayı devletin *gereksinimi*'dir. Devlet, kapitalist yeniden üretim sürecinin devamı ve sermayenin değerlenmesi için işlevsel olarak gereklidir. Sistem, gelişim sürecinde ortaya çıkan işlevsel açıklara bağlı olarak kendini ayrıştırır. Ancak burada biçimsel analizi işlevsel analizin lehine olarak sonlandırmak durumundayız.

3.6. Birikim ve Kâr Hadlerinin Düşme Eğilimi

Türetme tartışmasında gelinen noktadan bir sonraki adım açıkça tarihsel bir eğilim olarak sermayenin fiyatlandırılmasıdır. Bu Marx'ın "kapitalist üretim biçiminin en önemli yasası" olarak ifade ettiği kâr hadlerinin düşme eğilimidir. Bu yasa, sermaye fiyatlandırmasının kâr hadlerinin düşmesini artık engelleyemediği durumda, mülkiyet ve el koyma haklarını politik olarak garanti altına aldığından ve ekonomik anlamda hâlâ kaybedilebildiğinden ötürü ekonomi ve politika arasındaki ilişki için olağanüstü önemlidir. Politika artık ekonomik düzenin birincil belirleyeni değildir, aksine ekonomik süreçlerin aracısıdır. "Düzen politikası"ndan "süreç politikası"na doğru olan bu değişim -İnsanlığın liberal düşüşü- birikim mekanizmasının çelişkilerine işlenmiştir. Burada sermaye olarak özel mülkiyetin varlığına devletin

[25] Dieter Lapple, *Staat und allgemeine Produktionsbedingungen*, Berlin (Batı) 1973.

biçimsel garantisi ve birikim sürecinde kârın düşme eğilimi arasındaki doğal çelişki ele alınır. Bunu iki şey takip eder: Bir tarafta, birikim süreci esnasında sınırlar devlet garantisi altındadır ve politik düzenlemeler yapılmaktadır; diğer tarafta ise, politik sistem sermaye fiyatlandırılması sürecine politik katkısıyla devamlı destek sunabilmek adına ona uygun bir mekanik sistem kurmak zorundadır. Sermaye birikimi dinamiğine içkin nedenlerle, devlet yeniden üretim sürecinin *aktif bir ekonomik faktörü* haline gelmiştir.

Altvater "birikim teorisine" dayanan bir devlet türetme biçimi öne sürmüş[26] ve devletin gereksinimlerini sermayenin yeniden üretim biçiminin eksikliklerine göre ele almıştır: Devlet, kâr hadlerinin düşme eğiliminde ifade edildiği gibi, tüm bu üretim sürecini ele geçirmeli ya da organize etmelidir (devlet yatırımı ya da kamu hizmeti biçiminde), çünkü bunlar sermayenin bireysel koşullarda hesaplanması ile üretilemeyen yeniden üretimin kaçınılmaz maddi şartlarıdır (diğer bir deyişle, üretim sürecinin kullanım değeri halidir). Bunlar kâr getirmezler ya da kâr hadlerinin düşme eğilimi ile birlikte kâr getirmeyeceklerdir.

Burada, *Klassenanalyse Projekt*'in (Sınıfanalizi Projesi) totolojik argümanlarına karşıt olarak, "üretimin genel koşulları" kavramı tarihsel bir içerik kazanmıştır: Maddi olarak gerekli olan ama özel olarak ürüne kâr eklemeyen yeniden üretim sürecinin sosyal yönleri ile ilgilenmiştir. Devlet sosyal yeniden üretim sürecinin kâr getirmeyen sektörlerini idare ettiği sürece, özel sermayedeki kâr azalmasını frenlemeye destek olur ya da krizlerde "kaybedilen toplumsallaşma" politikalarıyla onu telafi eder.

Bundan başka, Altvater, Hoffmann, Schöller ve Semmler tarafından geliştirilen "birikim teorisi yaklaşımı" Batı Almanya'nın sermaye birikimi eğilimlerinin tarihsel analizi çerçevesinde ortaya çıkmıştır.[27] Buradaki temel varsayımlar en açık biçimini Blanke'nin ve Hoffman'ın "politikanın ekonomiye göre düzenlenmesi" kavramında

[26] Elmar Altvater, "Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus", *PROKLA*, Sayı 3, Berlin (Batı) 1972, ss. 1-54.

[27] Elmar Altvater; Jürgen Hoffmann; Wolfgang Schöller; Willi Semmler, "Entwicklungsphasen und - tendenzen des Kapitalismus in Westdeutschland", 1. Bölüm, *PROKLA*, Sayı 13, ss. 101-132; 2. Bölüm, *PROKLA*, Sayı 16, ss. 55-149, Berlin (Batı) 1974.

alır.[28] Politikanın, ekonomiye ve ekonomik gelişimin karşıtlaştırıcı eğilimlerine oranla görece olarak özerk bir yapısı vardır. Ancak, ekonomik sistemin çelişkileri ve krizleri eninde sonunda politikanın alanına tahvil edilir ve uyum süreçlerini rahatsız eder, bunun için "düzenlemeler" (*Anpassungsbewegungen*) adı altında kurumsal dönüşümler gerçekleştirilir.

Politik kriz teorisinde, ekonomik kriz eğilimlerinin politik sisteme tahvil edilmesi devletin krizleri önlemek için başvurduğu müdahaleci stratejilerin başarılı olduğuna işaret eder ve Keynesçi bir devlette ekonomik krizin sona ermesi her durumda karşı konulmaz bir meşruiyet krizi ihtimalini ortadan kaldırmaz. Ancak "birikim teorisi yaklaşımı"nda, krizleri önlemek için öne sürülen Keynesçi yaklaşımlara şüphe ile bakılmıştır.[29] Blanke, Jürgens ve Kastendiek'e göre devletin eylem olanaklarının yalnızca sistemin sınırları ile belirlendiği düşünülemez (mülkiyet garantisi ve kapitalist el koyma);[30] herşeyden önce bu olanaklar devletin her toplumdaki "eylem sınırları" tarafından belirlenir; bu sınırları tarihsel olarak spesifikleştiren ise ortaya konan sınıf mücadeleleri ve güç ilişkileridir. Bunlar ekonomik gelişmelerden bağımsız olarak tanımlanamazlar.

Elbette, Habermas'ın "minör" kriz diye adlandırdığı "yalnızca ekonomik" krizler dikkate alınmalıdır, bu krizler hegemonik sistemler için çözümsüz sorunlar yaratmazlar. Sadece politik krizler (Berger burada ekonomi ve politika arasındaki "etkileşimler"den bahseder)[31] sistemin varlığını tehlikeye atar, çünkü konsensusun

---

[28] Bernhard Blanke, "Form und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft", *Handbuch Staat*, Cilt 5, yay. V. Brandes ve diğerleri, Frankfurt/Main 1977; Jürgen Hoffmann, "Staatliche Wirtschaftspolitik als Anpassungsbewegung der Politik an die kapitalistische Ökonomie", *Handbuch Staat*, yay. Brandes; Hoffmann; Jürgens; Semmler, Frankfurt/M.; Köln 1977.

[29] Refah dönemlerinden örnekler için bkz. Elmar Altvater, "Zur Konjunkturlage der BRD Anfang 1970: Versuch einer Methodik für Konjunkturanalysen", *Sozialistische Politik*, Sayı 5, 1970, ss. 3-45; Jürgen Hoffmann ve Willi Semmler, "Kapital-akkumulation, Staatseingriffe und Kohnbewegung", *PROKLA*, Sayı 2, Berlin (Batı) 1972.

[30] Blanke; Jürgens; Kastendiek, "Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates".

[31] Johannes Berger, "Wandlungen von Krisenursachen im wohlfahrtsstaatlichen Kapitalismus", *Alternative Wirtschaftspolitik*, Sayı 68, Berlin (Batı) 1981.

temelleri ve dolayısıyla yurttaşların sadakati yok olabilir. Ama bu mesnetsiz ifade kâr hadlerinin düşme eğilimi ile birlikte yapısal bir kriz biçiminde kristalize olan ekonomik çelişkiler hakkında hiçbir şey söylemez. Bu nedenle, yazarlar "birikim teorisi"ni, ekonomik ve sosyal çelişkilerin "sentetik gösteren"i olarak gördükleri kâr oranlarının gelişimi analizlerine göre uyarlayıp öne sürerler. Bu araştırmalar sosyal krizlerin ve sonuçlarının politik düzenlemeler için gerekliliklerı değerlendirilirken büyük tarihsel olgularla desteklenmiştir.

3.7. Devletin Biçimi ve İşlevi

Bu yaklaşıma göre, devlete (ya da daha genel olarak politik sisteme) sosyal fiyatlandırma bağlamında kesin görevler ve işlevler yüklenmiştir. Böylece, biçimsel analizden önce *işlevsel* analize doğru bir adım - muhtemelen erken - atılmıştır. Bir dizi yazar bu nedenlerle Altvater'in çalışmasını eleştirmiştir (Flatow ve Huisken; Gerstenberger; Holloway ve Picciotto; Blanke, Jürgens ve Kastendiek).

Devletin dört temel işlevi öne çıkartılmıştır: Birincisi, üretimin genel koşullarını sağlamak (altyapı); ikincisi, hem toplumun üyeleri için hem de doğrudan devletin kendi müdahale hakkı için genel yasal normları belirlemek; üçüncüsü, emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi sadece hukuk ile değil, aynı zamanda "devletin baskı aygıtları" ile dengelemek; son olarak, tüm ulusal sermayenin dünya pazarında mücadele edebilmesini diplomatik ve askeri politikalarla garanti etmek.[32]

İşlevsel analiz eleştirisine karşı, mevcut bakış açısından yaklaşıldığında biçim ve işlev arasında içsel bir bağ olduğu gözlemlenebilir. Ama Wolfgang Müller ile birlikte biçim "ilk çelişkiler tarafından idare edilen önceki süreçlerin görünümü ve sonucu" olarak anlaşılmış, sonrasında ise işlevler biçimin daha açık belirlenimleri olmuşlardır. Bu durum Marx'ın para analizindeki bir analoji ile tartışılmıştır; metadan türeyen para biçimi (*Kapital I*, bl. 1) sahip olduğu işlevlerle bu biçimin daha açık bir belirlenimine yol açar (bl. 3). Devletin işlevleri, devlet aygıtları biçiminde tarihte yerini alan spesifik kurumlar

[32] Altvater, "Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus", *PROKLA*, Sayı 3, Berlin (Batı) 1972, s. 9 vd.

aracılığıyla görünür olur. Bu işlevler kendilerini spesifik medya araçlarıyla (*Eingriffsmedien*) özellikle de hukuk ve paranın medyasıyla[33] uyumlu hale getirdikleri yeniden üretim sistemine (*Reproduktionszusammenhang*) farklı yollarla müdahale ederler. Biçimler sadece devletin toplum için spesifikleştirdiği işlevler, kurumlar ve medya açıkça somutlaştığında tanımlanabilir. O halde spesifik içeriğin neden verili form'a benzediği ve diğer yandan burjuva devlet biçiminin – burjuva toplumunun yapısı ve hareketleri– neden içerik ile uyumlu olduğu soruları cevaplandığında her şey açıklığa kavuşabilir. Bu, toplumun ve devletin içerisindeki burjuva toplumunun "iki katmanlı yapısı"nı anlamak için tek yoldur, ayrıca açık ve seçik bir biçimde tüm devlet türetme yaklaşımlarının da kökenini oluşturur.

3.8. Sınıf İlişkilerinin Alanı Olarak Devlet

Joachim Hirsch, ilkin standart türetme tartışması çerçevesinde (ekonomi ve mübadele, hukuk ve politika, garantör devlet [*Garantieeinsatz*]), kâr hadlerinin düşme eğiliminin tarihsel eğilimi ve kapitalizmin krizlere olan duyarlılığı konularında çeşitli katkılar sunmuştur.[34] Altvater'in aksine, Hirsch (ve Frankfurt çalışma grubu [von Auw, von Braunmühl, von Cappelleveen, Engelhardt, Füchtner, Gloede, Hirsch, Köhler, Küchler, Mayer, Wilker, Wolf) kâr hadlerinin düşme eğilimini sınıf savaşımının bir sonucu olarak yorumladılar. Hirsch, bu değerlendirmeyle kendisini Marksist gelenekte sıklıkla rastlanan ekonomistik yorumlardan ayırmıştır.

Ekonomi ve politika ilişkisi ve özel olarak da devlet için kâr hadlerinin düşme eğiliminin sonuçları nelerdir? Sermaye ilişkileri arasından (*Kapitalverhältnis*), Hirsch üç temel devlet işlevine dikkat çeker: İlk olarak, sermaye ilişkilerini ve üretimin genel koşullarını garanti etmek;

---

[33] Bkz. Blanke; Jürgens; Kastendiek, "Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates".

[34] Joachim Hirsch, "Elemente einer materialistischen Staatstheorie", *Probleme einer materialistischen Staatstheorie*, der. Claudia Braunmühl, Frankfurt/M 1973; Joachim Hirsch, "Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates", *Gesellschaft-Beiträge zur Marxschen Theorie*, Sayı 8/9, Frankfurt/M 1976; Joachim Hirsch, "Kapitalreproduktion, Klassenauseinandersetzungen und Widersprüche im Staatsapparat", *Handbuch Staat*, Sayı 5, yay. Volkhard Brandes ve diğerleri, Frankfurt/M; Köln 1977.

ikinci olarak, kazancın yeniden dağıtımının idaresini ve dönüşümün kontrolünü sağlamak: üçüncü olarak, kendisinin daha önceden düşündüğü bir konu olan üretim güçlerinin gelişimini temin etmek.[35] Devletin işlevlerini düzen bozuklukları üzerinden ele alan tarihsel eğilime göre, bu bozukluklar da kaçınılmaz bir biçimde kâr hadlerinin düşme eğilimi çevresindeki krizlerle ilişkilidir. Böylece, politik-yönetim sistemi kendini ekonomik işlevlerin gereksinimlerine göre farklılaştırır.

Bu noktadan hareketle, kâr hadlerinin düşme eğilimi ile ilgili argümanları bir tarafa, sistem teorisyenlerinin ve tekelci devlet kapitalizmi teorisinin destekçilerinin her biri Hirsch ile aynı görüştedirler. Bununla birlikte Hirsch, daha sonraki analizleri için önemli hale gelecek olan yaklaşımını zenginleştirir: Kâr hadlerinin düşme eğilimi sınıf savaşımının bir sonucu olduğundan, devlet bu eğilime ancak yeniden üretimin sosyal koşullarını baştan düzenleyerek karşı çıkabilir ve bunu toplumun yapısal krizinin özellikle temel bir aşamasında yapar.[36] Öncelikle Hirsch, tekelleşme eğilimlerine, sermayenin dünya pazarlarına yayılmasına ve bilimsel-teknik ilerlemenin hızlanmasına yaptığı referanslarla yeniden düzenleme sürecini sadece genel hatlarıyla tanımlar. Sonrasında, bu noktaları devlet teorisinin sadece "sınıf savaşımlarının dönüşümü" teorisine göre geliştirilebileceğine dair görüşlerini dile getirirken daha detaylı olarak tartışır.[37] Gramsci, Althusser ve tümüne yapılan açık referanslarla, Hirsch ve Poulantzas devleti "sınıf ilişkilerinin alanı" olarak tanımlarlar.[38] Hirsch ve Althusser "sınıf ilişkilerine farklı bir doğa"[39] atfederek baskıcı ve ideolojik devlet aygıtlarını ayırırlar ama sonrasında buna "kitle-katılımı" aygıtları diye yeni bir kategori eklerler (*massenintegrativen Apparate*). Öyle ki Gramsci, *societá politica*'nın -baskıcı devlet aygıtları ile paralelliklerini- ve *societá civile*'nin -ideolojik aygıtlar ile ilişkilerini- maddi olmayan yapılar

[35] Hirsch, "Elemente einer materialistischen Staatstheorie", s. 235.

[36] Hirsch, "Elemente einer materialistischen Staatstheorie", s. 224 vd.

[37] Autorenkollektiv, "Klassenbewegung und Staat in der BRD", *Gesellshaft Beiträge zur Marx'schen Theorie*, Sayı 8/9, Frankfurt 1976, s. 128.

[38] Hirsch, "Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates", s. 107.

[39] Hirsch, "Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates", s. 115.

barındırdıklarından "aygıtlara" indirgenemeyecek ilişkiler olarak kavrar. Althusser ve sonrasında Hirsch için "aygıtlar" kavramı "burjuva iktidarının kurumsal yapısının aygıtları" biçiminde tanımlanır.[40]

Özetle

Kapalı referanslarına rağmen, "türetme yaklaşımı" ne İtalya'daki Gramcsi'ci yaklaşımla, ne de — birkaç istisna dışında — Anglosakson dünyada yoğun biçimde okunan Althusser ve Poulantzas'ın çalışmaları ile doğrudan ilişkilidir. Paradoksal olarak —yapılan çalışmalar hiçbir zaman diğer ülkelerde ve teorik geleneklerde geniş oranda bilinmemesine rağmen— Batı Almanya'da ki kısıtlı devlet türetme tartışması verimli bir tartışma olarak görülmüştür. Holloway ve Picciotto türetme tartışması üzerine hazırladıkları (bu metin çoğunlukla çarpıtılarak kısaltılmıştır) sunum metinlerinin İngilizce versiyonunda bu duruma değinmişlerdir. Büyük Britanya'da devlet teorisinin "yetersizlikleri" göz önüne alınırsa "Almanya'da devlet analizinden türeyen tartışmanın sağladığı katkıların altını çizmek" istemeleri anlaşılır bir durumdur. Onlara göre, türetme tartışmasının en temel katkısı, her iktidar yapısının empirik olarak incelenmesinden (Miliband) ya da ekonominin mi yoksa politikanın mı önceliği olduğuna dair sonuçsuz, kısır tartışmalara dikkat çekmesinden önce devlet biçimi problemini tematize etmesidir. "İki eğilim arasındaki fark (politisizm ve ekonomizm karşıtlığı) sadece analizlerden kaynaklanmaz aynı zamanda analizlerin temelinde yer alan sosyal totalite kavramından beslenir".[41]

Tüm uyuşmazlıkların ve polemiklerin ötesinde, türetme tartışmasında politika-ekonomi ya da devlet-sivil toplum önceliği konularında herhangi bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Ama bunun yanında asıl tartışma bu ikiliklerin Marx'ın sermaye çözümlemesi temelinde, burjuva toplumu içerisinde nasıl anlaşılması gerektiği noktasındadır. Bu kapsamda Laclau devlet problemi hakkında "sermaye"yi türetmenin başlangıç noktası olarak gören "ekonomik çerçeve referansı"nın yanına

[40] Hirsch, "Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates", s.115.

[41] John Holloway ve Sol Picciotto (der.). *State and Capitalism: A Marxist Debate*, London, 1968, s. 10.

"sermaye mantık okulu" ifadesini ekler.[42] Bu ifade sermayenin ekonomik olarak sadeleştirilmiş bir biçimde anlaşıldığının gösterilmesi durumunda doğruluk kazanacaktı. Doğal olarak bunun gösterilmesi zordu. Türetme tartışması ile birlikte, *sermaye*'nin "*otomatik ekonomik özne*" olmadığı, aksine *sosyal bir ilişkiler bütünü* olarak anlaşılması gerektiği konusunda açıkça görüş birliğine varılmıştır. Ama bu teorik yapının farklı yaklaşımlar ve keskin ayrımlar konusundaki özgüllükleri hassas noktalardır.

Devlet Türetme Tartışmasının Ötesinde

Hirsch kendi yaklaşımı içerisinde formüle ettiği problemlerin tutarlı bir biçimde peşinden gitmiş, ancak tartışmanın diğer birçok katılımcısı kendilerini çok önceleri ondan ayırmışlar ve geçmiş katkılardan uzak durmuşlardır. Krizlerde ekonomi ve politika ilişkisini yeniden düzenleme ve yapılandırmaya dair kâr hadlerinin düşme eğiliminin sonucu olan görüşler, daha sonrasında aşama teorisinin perspektifinden yapılan kapitalist düzene dair sistem analizlerleriyle ortaya dökülen içeriği etkilemiştir. "*Modell Deutschland*" (Almanya Modeli) analizi[43] Fordizm kavramı ile ilgilenmiş; Aglietta[44] Batı Almanya'nın yeniden düzenleme kapasitelerini anlayabilmek için Fordizm'i Gramsci ile ilişki içerisinde kullanmıştır. Hirsch ise sendikaların, derneklerin ve partilerin, burjuva hegemonyasını güvence altına almaya yarayan bileşenler olarak "kitle-katılımı aygıtları" biçiminde tanımlanmalarına karşı, kendi kavramsal sisteminin geri kalanına açıkça referansı olmasa da, 1970'lerin sonlarına doğru eleştirel sosyal teoride "korporatizm" olarak bilinen sosyal ilerlemeyi dahil etmiştir. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü korporatizm kavramı betimleyicidir ve saf yaklaşımlar için bile analitik olarak kullanılamaz. Hirsch'in kavramsal sistemi, yalnızca sosyal iktidar yapılarını sistematik olarak tanımlamaya yarasa da, tarihsel-empirik analizden öteye giderek biçimlerin kategorik

[42] Ernesto Laclau, "Teorias Marxistas del Estado: Debates y Perspectivas", *Estado y Politica en America Latina*, ed. Norbert Lechner, Mexico; Madrid; Bogota 1981, s. 37.

[43] Joachim Hirsch ve Roland Roth, "'Modell Deutschland' und neue soziale Bewegungen", *PROKLA*, Sayı 40, Berlin (Batı) 1980.

[44] Michel Aglietta, *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, London: Verso, 1979.

açıklamalarını arayan devlet türetme tartışması geleneğine tamamen bağlı kalmıştır. Heide Gerstenberger'e göre devlet türetme tartışmasının özeti şudur: "Deneyimlenmiş teorik kategoriler üzerinden temel bir yansıtma yapılmadan, tarihsel betimlemeden tarihsel analize geçmek mümkün olmayacağı".

Yine de Hirsch, burjuva toplumunda devletin kavramsal yeniden yapılanmasından kâr oranlarının kavramsal analizi ile tarihsel araştırma arasında köprü olabileceğini düşünen politik ve sosyal yapıların eğilimlerinin analizine geçer. Şimdi bu köprünün devlet tartışmasının başladığı noktaya bizi taşıyıp taşıyamadığı henüz belirsizdir. Yani herhangi bir zorluk ya da karşıtlık olmadan titizlikle özetlenen araçlar ya da elitler teorisi üzerinden otoriter devleti düşünen bir analizdir.[45]

Blanke, Jürgens, Kastendiek ve Hoffmann başka bir olanağa işaret ederler.[46] Bu isimler, gelişen kapitalizmde politik sistemin işlevlerini ve yapılarını analiz etmek için kategorileri somutlaştırmaya çalıştılar. Onlar, araçlar teorisine geri dönmeden politik sistemin aracılığıyla gelişen kapitalizmin birikim sürecindeki çatışmaları ve karşıtlıkları gördüler.

Geçmişe bakıldığında, Batı Almanya'da yürütülen ve burjuva toplumunda devletin biçimi ve işlevine dair politika ve ekonomi ilişkisini ele alan tartışma -devlet türetme tartışması- sadece sınırlanmamış, aynı zamanda ret de edilmiştir. Tıpkı sermaye kavramından modern burjuva toplumunun karmaşık gerçekliğini türetmeye çalışan düşünürler gibi eleştiriler de "türetme" kavramını yorumlamışlardır. Türetme tartışmasına yapılan birçok katkı idealizmin maddi dünyayı yeniden yapılandırmak için kavramdan yola çıkan içkin savına destek olur. Ancak, eleştirellik burjuva devletinin biçimi ve işlevine dair analizin amaçlarını gözden kaçırır. Türetme tartışması, sosyal ilişkilerin kaotik birliğini kavramsal olarak yeniden kurma girişimidir, bunun içinde burjuva

[45] Joachim Hirsch, "Nach der 'Staatsableitung': Bemerkungen zur Reformulierung einer materialistischen Staatstheorie", *Aktualisierung Marx*, Argument-Sonderband 100, Berlin (Batı) 1983, ss. 158-170.

[46] Blanke; Jürgens; Kastendiek, "Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates"; Jürgen Hoffmann, "Staatliche Wirtschaftspolitik als Anpassungsbewegung der Politik an die kapitalistische Ökonomie", *Handbuch Staat*, yay. Brandes; Hoffmann; Jürgens; Semmler, Frankfurt/M.; Köln 1977.

toplumunun dış yüzeyinde organik olarak bulunan politika ve ekonomi arasındaki karmaşık ilişkiler ve sistematik toplumsal yapılar da bulunur. Bu, mevcut ilişkiler toplumsallaşmanın en basit biçimine kadar takip edildiğinde ve "soyut olandan somuta yükseldiği" takdirde başarılı olur -Marx'ın "*Grundrisse*"de planlı bir biçimde formüle ettiği gibi. Bu aşamadan sonra türetme tartışması aynı zamanda ampirik hale gelir.

Şüphesiz henüz ortada bir eylem teorisi yoktur. Sosyal-demokrat reform politikalarının sınırları 1973 sonrasının (stagflasyon) krizi içerisindeki gelişimi sırasında bir tarihsel gerçeklik haline gelen devlet tartışmalarını doğurmuştur. Böylece reform politikaları giderek artan bir biçimde açık alternatiflerle yüzleştiler: Ya politik sistemin sınırlarını (özel mülkiyet) politik olarak geri çevirmek ya da daha önce olmayan boyutta yeni sınırlar "inşa etmek".[47] Reformun başarısızlığa uğramasıyla, devlet tartışması kendi ayrıcalıklı politik "nesne"sini yitirdi ve bir çıkmaza girdi. Sistemin sınırlarını aşmaya niyetlenen fikirler ancak sekter muhalefetler tarafından destek bulabildiklerinden politik olarak gerçekleşme fırsatı bulamadılar. Politik başarısızlıklar, sadece teorik düzeyde olmadıklarından daha fazla acı çekmeye yazgılıydılar. Ekonomik yükseliş 1970'lerin başlarındaki kriz ile birlikte son bulduğunda reform politikaları atmosferinden uzaklaşılmıştı ve sosyal demokrat planlar büyük ölçüde boşa çıkan ekonomik ve politik planlar olarak kaldılar. Bunların yerine, politik baskı dönemi (bir başkasının uzmanlaşma pratiğine karşı engellemeler, "Batı Alman Güzü") ve refah devletinin ekonomi politikalarına getirilen sınırlamalar (tasarruf politikaları) başladı. 1970'lerde, Federal Almanya "otoriter demokrasisi"[48] ve "güvenlik devleti" iki anlamda hatırı sayılır derecede sosyal güvenliğe ve aynı zamanda geniş polis güvenliğine sahipti. 1980'lerde ise Federal Almanya sosyal-liberal koalisyondan muhafazakar-liberal hegemonyaya politik bir "dönüş" gerçekleştirmiştir. Bu dönüş birçok açıdan 1970'lerin sosyal demokrat ortamında tahmin edilmekteydi. Ancak bu gelişme aynı zamanda yeni sosyal hareketlerin biçimlenmesinin de

---

[47] Hoffmann, "Staatliche Wirtschaftspolitik als Anpassungsbewegung der Politik an die kapitalistische Ökonomie".

[48] Elmar Altvater; Jürgen Hofmann; Willi Semmler, "Produktion und Nachfrage im Konjunktur- und Krisenzyklus", *WSI-Mitteilungen*, Sayı 7, 1978.

başlangıcı oldu. Toplumun büyüyen ekonomik ve politik düzeyi ve giderek derinleşen ekolojik kriz ile birlikte yeni sosyal hareketler geleneksel politika biçimlerine alternatif olarak doğdular.

Burada, türetme tartışmasının görünür olmasında sadece politik değil, aynı zamanda teorik bir eksiklik vardır. Tartışmanın belirli soyutlama düzeyi, sosyal hareketlerin analiz edilmesine ihtiyaç duyan sistemi aşabilecek politikalar tasarlamaktadır. Yine de buna ait referanslar bir hayli soyuttur. Dahası, açıktır ki bu "yeni sosyal hareketler" (barış, ekoloji ve kadın hareketleri) hakim sosyal biçimler arasında radikal biçimler olarak sorgulanmaktadır. İşçi-sınıfı örgütleri bu eleştiriyi formüle etmemiştir; çünkü bunlar seçimle başa gelirler ve kapitalist birikim biçimiyle beraber varolurlar. Dolayısıyla uzlaşma yolları aramaya mecburdurlar. Bu durumu kabul etmek devlet türetme tartışmasının temel sonucudur. Bununla birlikte, "sermaye mantığı" paradigması sınıfsal çizgiler olgusunun ötesine geçmeye izin vermiyordu ki radikal hareketler ne yükselebilsin, ne de kısmen radikal bir toplum eleştirisi ortaya koyabilsin ve devlet tartışması hakkında yeni sorular ortaya atabilsin (örneğin, yaşamı tehdit eden teknolojilerin ve direnme hakkının kullanımında çoğunluğun kararlarına dair sorunlar).

Bu alternatif hareket tarafından sıklıkla yükseltilen sorular devlet tartışmasının "eski" soruları ile büyük benzerlikler taşır. Refah devletinin rolüne[49] dair öne sürülen yeni sorular şunlardır: Sosyal demokrat devletçiliğin ötesinde alternatif bir ekonomi politikası tartışmaları; üretimi, ekonomiyi demokratikleştirmek ve ihtiyaçları karşılayan bir sisteme ulaşmak için yeniden yapılandırma olanakları; yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinin yardımıyla devlet tarafından bütünüyle kontrol altına alınabilecek tüm yurttaşların direnme olanakları vs. Tüm bu sorular yeni gelişmekte olan alternatif hareketler tarafından geçmiş sorunlara dönülerek sorulmuştur. Fakat aynı zamanda yeni cevaplar da verilmiştir, cevaplar çoklukla boş formüllere (örneğin ulusallaşmanın talepleri) dönüşmüş olan "sol"un klasik sloganlarından açıkça farklıdır.

[49] Christel Neusüss, "Der 'freie Bürger' gegen den Sozialstaat", *PROKLA*, Sayı 39, Berlin (Batı) 1980.

Marksist teoriye göre, alternatif hareketlerin varlığı açıkça *Marksist tartışmanın stratejik noksanlıklarının* — sosyal dönüşümü anlamak için "klasik" (devletçi ve sınıf-indirgemeci) açıklamanın ötesinde bir düşünceye sahip olunmaması gibi — *pratik eleştirisidir.* Bu noksanlıklar 1970'lerin sonlarında "Marksizmin Krizi" biçiminde manifestolaştı ve Federal Cumhuriyet ile sınırlandı (Althusser'in 1976'da Venedik'te bunu "ilan etmesi" akıllara gelir). Her koşulda stratejik bir plan için biçimsel belirlemelerin yeterli olmadığı açıktır.

Bunlar basitçe 1970'lerin ortalarında devlet türetme tartışmasını sona erdiren uzun ve sıkıcı polemikler değildir. Gerçekte burjuva devletinin biçimsel analizinin sınırlarını kesin olarak belirleyen polemiklerdir. Ancak bu sebeple koordinatlarını belirledikleri bir harita bulmak için biçimsel analize girişmeleri hatalı değil midir? Cevap açık: Elbette hayır, devlet ve toplum ilişkisinin birçok farklı veçhesi biçimsel analizin ardında gizli olsa bile, güncel sorunları yanıtlamak için biçimsel analizin yardımına başvurmak bir zorunluluktur: Toplumda, devlet müdahalesinin sistematik sınırları nelerdir? Bu sorunun cevabı gelecekte verilecektir ve bu süreç boyunca da devlet türetme tartışmasının yansımaları yararlı olmayı sürdürecektir.

* Bu metin üzerinde çalışırken, 2 Nisan 1988'de Christel Neusüss uzun hastalığına yenik düştü. Onunla birlikte, Batı Alman solu en müstesna ve özel teorisyenlerinden birini kaybetti. Son yıllarda feminist teori üzerine odaklanmıştı ve bunun üzerinden teknolojik anlayışın öznel eleştirisini geliştirmişti.

Kaynakça

Abendroth, Wolfgang. *Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie*, Neuwied 1968.

Aglietta, Michel. *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, London: Verso, 1979.

Agnoli, Johannes. "Die Transformation der Demokratie", *Die Transformation der Demokratie*, der. J. Agnoli ve J. Brückner, Frankfurt/M 1968.

Agnoli, Johannes ve Brückner, Peter. *Die Transformation der Demokratie*, Berlin: Voltaire, 1967.

Althusser, Louis. *Marxismus und Ideologie*, çev. Horst Arenz; Georg Fexer; Gerlinde Giesner; Karl-Heinz Schwiegelshon , Berlin (Batı): VSA, 1973.

Altvater, Elmar. "Zur Konjunkturlage der BRD Anfang 1970: Versuch einer Methodik für Konjunkturanalysen", *Sozialistische Politik*, Sayı 5, 1970, ss. 3-45.

————. "Zu einigen Problemen des Staatsinterventionismus", *PROKLA*, Sayı 3, Berlin (Batı) 1972, ss. 1-54.

————. "Politische Implikationen der Krisenbereinigung-Überlegungen zu Austerity-Tendenzen in Westeuropa", *PROKLA*, Sayı 32, Berlin (Batı) 1978.

————. Form oder Formen des Staates? -Zum Problem der Transformation des bürgerlichen Staates, Sırp-Hırvatça yayımlanmıştır, 1983.

Altvater, Elmar; Hoffmann, Jürgen; Schöller, Wolfgang; Semmler, Willi. "Entwicklungsphasen und - tendenzen des Kapitalismus in Westdeutschland", 1. Bölüm, *PROKLA*, Sayı 13, ss. 101-132; 2. Bölüm, *PROKLA*, Sayı 16, ss. 55-149, Berlin (Batı) 1974.

Altvater, Elmar; Hofmann, Jürgen; Semmler, Willi. "Produktion und Nachfrage im Konjunktur- und Krisenzyklus", *WSI-Mitteilungen*, Sayı 7, 1978.

Altvater, Elmar ve Kallscheuer, Otto (der.). *Den Staat diskutieren: Kontroversen über eine These von Althusser*, Berlin (Batı): Ästhetik und Kommunikation, 1979.

Anderson, Perry. *Passages from Antiquity to Feudalism*, London (NLB) 1974.

Arbeitskonferenz (AK)/Rote Zellen München, Resultate der Arbeitskonferenz, Sayı 1974/1, München.

Asor-Rosa, Alberto; Coletti, Lucio; Salvadori, Massimo L.; Spriano, Paolo. Il Socialismo diviso, Bari 1978.

Autorenkollektiv, "Klassenbewegung und Staat in der BRD", *Gesellshaft Beiträge zur Marx'schen Theorie*, Sayı 8/9, Frankfurt 1976.

Backhaus, Hans Georg. "Zur Dialektik der Wertform", *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, der. A. Schmidt, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1969.

Berger, Johannes. "Wandlungen von Krisenursachen im wohlfahrtsstaatlichen Kapitalismus", *Alternative Wirtschaftspolitik*, Sayı 68, Berlin (Batı) 1981.

Berger, Johannes; Müller, Joachim; Pfriem, Reinhard. *Kongress Zukunft der Arbeit. Wege aus Massenarbeitslosigkeit und Umweltzerstörung*, Hannover 1982.

Blanke, Bernhard; Jürgens, Ulrich; Kastendiek, Hans. "Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 14-15, Berlin (Batı) 1974.

Blanke, Bernhard; Jürgens, Ulrich; Kastendiek, Hans. *Kritik der Politischen Wissenschaft*, Cilt 2, Frankfurt/M: Campus, 1975.

Blanke, Bernhard. "Form und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft", *Handbuch Staat*, Cilt 5, yay. V. Brandes ve diğerleri, Frankfurt/Main 1977.

Blanke, Bernhard. "Sozialdemokratie und Gesellschaftskrise", *Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik*, Cilt 2, yay. W. Luthardt, Frankfurt 1978.

Carrillo, Santiago. "*Eurokommunismus" und Staat*, Hamburg: VSA, 1977.

D. Classen, Wolfgang. *Probleme der Entwicklung einer materialistischen Staatstheorie*, Diss. FE Berlin 1976.

Crozier, Michel; Huntington, Samuel; Watanuki, Joji. *The Crisis of Democracy*, New York: University Press, 1975.

Deutschmann, Manfred. "Die systemtheoretische Kritik an der marxistischen Staatstheorie", *Handbuch Staat*, Cilt 5, yay. V. Brandes ve diğerleri, Frankfurt/M 1977.

Engels, Friedrich, "Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft", MEW 10.

Esser, Josef. *Einführung in die materialistische Staatsanalyse*, Frankfurt/M: Campus, 1975.

———. *Gewerkschaften in der Krise*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1982.

Esser, Josef; Fach, Wolfgang; Gerszewski, G.; Vath, Werner. "Krisenregulierung - Mechanismen und Voraussetzungen am Fall der saarländischen Stahlindustrie", *Leviathan*, Sayı 1979/1, Opladen 1979.

Flatow, Sybille; Huisken, Freerk. "Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 7, Berlin (Batı) 1973, ss. 83-156.

Forsthoff, Ernst. *Der Staat der Industriegesellschaft*, München: Beck, 1971.

Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press, 1962.

Gerstenberger, Heide. "Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates", *PROKLA*, Sayı 8/9, Berlin (Batı) 1973.

Gorz, Andre. *Abschied vom Proletariat*, Frankfurt/M: Europäische Verlagsanstalt, 1981.

Habermas, Jürgen. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1973.

———. *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1968.

Heinrich, Michael. *Das "Kapital im Allgemeinen" und die "Konkurrenz der vielen Kapitalien" in der geplanten "Kritik der politischen Ökonomie" und im "Kapital" von Karl Marx*, Diplomarbeit, FU Berlin, 1982.

Hirsch, Joachim. *Wissenschaftlich-technische Fortschritt und politisches System*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1970.

———. "Elemente einer materialistischen Staatstheorie", *Probleme einer materialistischen Staatstheorie*, der. Claudia Braunmühl, Frankfurt/M 1973.

———. "Zur Analyse des politischen Systems", *Gesellschaft-Beiträge zur Marxischen Theorie*, Sayı 1, Frankfurt/M 1974.

———. "Bemerkungen zum theoretischen Ansatz einer Analyse des bürgerlichen Staates", *Gesellschaft-Beiträge zur Marxschen Theorie*, Sayı 8/9, Frankfurt/M 1976.

———. "Kapitalreproduktion, Klassenauseinandersetzungen und Widersprüche im Staatsapparat", *Handbuch Staat*, Sayı 5, yay. Volkhard Brandes ve diğerleri, Frankfurt/M; Köln 1977.

———. *Der Sicherheitsstaat: Das "Modell Deutschland", seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen*, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1980.

———. "Nach der 'Staatsableitung': Bemerkungen zur Reformulierung einer materialistischen Staatstheorie", *Aktualisierung Marx*, Argument-Sonderband 100, Berlin (Batı) 1983, ss. 158-170.

Hirsch, Joachim ve Roth, Roland. "'Modell Deutschland' und neue soziale Bewegungen", *PROKLA*, Sayı 40, Berlin (Batı) 1980.

Hoffmann, Jürgen. "Staatliche Wirtschaftspolitik als Anpassungsbewegung der Politik an die kapitalistische Ökonomie", *Handbuch Staat*, yay. Brandes; Hoffmann; Jürgens; Semmler, Frankfurt/M.; Köln 1977.

———. "Amerikanisierung der deutschen Gewerkschaftsbewegung?", *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Sayı 7, 1981.

———. "Am Ende der Fahnenstange", *PROKLA*, Sayı 49, Berlin (Batı) 1982.

Hoffmann, Jürgen ve Semmler, Willi. "Kapital-akkumulation, Staatseingriffe und Kohnbewegung", *PROKLA*, Sayı 2, Berlin (Batı) 1972.

Holloway, John ve Picciotto, Sol (der.). *State and Capitalism: A Marxist Debate*, London, 1968.

Hübner, Kurt ve Moraal, Dick. "Zwischen Verbinde-gesetz und Konzertierter Aktion", *PROKLA*, Sayı 38, Berlin (Batı) 1980.

Jürgens, Ulrich. Macht, *Herrschaft und Kontrolle im modernen Industriebetrieb Manuskript*, erscheint im Sonderheft Arbeitspolitik, Leviathan 1983.

Kastendiek, Hans. "Neokorporativismus? Thesen und Analyse-Konzepte in der westdeutschen Diskussion und in der internationalen 'Corporatism'- Debatte", *PROKLA*, Sayı 38, Berlin (Batı) 1980.

Koch, Claus ve Narr, Wolf-Dieter. "Krise-Prinzip Hoffnung", *Leviathan*, Sayı 3, 1976.

Kramer, A. "Gramscis Interpretationen der Marxismen", *Gesellschaft*, Cilt 4, 1975.

Laclau, Ernesto. "Teorias Marxistas del Estado: Debates y Perspectivas", *Estado y Politica en America Latina*, ed. Norbert Lechner, Mexico; Madrid; Bogota 1981, ss. 25-29.

———. *Kapitalismus, Faschismus, Populismus*, Berlin (Batı) 1982.

Lapple, Dieter. *Staat und allgemeine Produktionsbedingungen*, Berlin (Batı) 1973.

Lechner, Norbert. "Presentacion", *Estado y Politica en America Latina*, ed. Norber Lechner, Mexico; Madrid; Bogota 1981.

———. "State and Politics in Latin America", *LARU* (Latin American Research Unit), Working Paper, Sayı 31, Toronto 1981.

Luhmann, Niklas. *Politische Planung*, Köln/Opladen 1971.

Lurorini, Cesare. "Brüche und Kontinuitäten im jungsten Werk Althussers", *Den Staat diskutieren*, der. Altvater ve Kallscheuer, Berlin (Batı) 1979.

———. "Critica della politica e critica dell'economia politica in Marx", *Critica Marxista*, Sayı 1, 1978.

MacPherson, Crawford Brough. *Die politische Theorie des Besitzindividualismus*, Frankfurt/M 1973.

Marx, Karl. *Das Kapital*, Cilt 3, MEW 23-25.

———. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, MEGA II, Berlin 1953.

Miliband, Ralph. *The State in Capitalist Society*, London 1969.

Müller, Wolfgang; Neusüss, Christel; Fassbinder, Helga. "Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital", *Sozialistische Politik*, Sayı 6/7, 1970.

Narr, Wolf-Dieter ve Koch, Claus. "Zur Krise der Kritik", *Leviathan*, Sayı 5 , 1977.

Neusüss, Christel. "Der 'freie Bürger' gegen den Sozialstaat", *PROKLA*, Sayı 39, Berlin (Batı) 1980.

O'Donnell, Guillermo. "Sobre o 'Corporativismoe' a questao do Estado", *Caderno Departmento de Ciencia Politica*, Sayı 3, 1976.

———. "Tensions in the Bureaucratic-Authoritarian State and the Question of Democracy", *The New Authoritarianismin Latin America*, ed. David Collier, Princeton 1979.

———. "Anotacoes para una teoria do Etabdo", Bölüm I ve II, *Revista de Cultura e Politica*, Sayı 3, 1981; Sayı 4, Rio de Janeiro 1981.

Offe, Claus. "Politische Herrschaft und Klassenstrukturen: Zur Analyse spaetkapitalistischer Gesellschaftssysteme", *Politikwissenschaft: Eine Einführung in ihre Probleme*, der. G. Kress ve D. Senghaas, Frankfurt/M 1969.

———. *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt/M 1972.

Paschukanis, Eugen. *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, Wien/Berlin 1929.

Pasquino, Gianfranco. "Regimi includenti e escludenti e modello corporativo", *politica internazionale*, Roma 1981.

Poulantzas, Nicos. *Politische Macht und gesellschaftliche Klassen*, çev. Günter Seib ve Erika Hültenschmidt, Frankfurt/M: *Athenäum* Fischer Taschenbuch, 1974.

———. *Staatstheorie: Politischer Überbau, Ideologie, sozialistische Demokratie*, Hamburg: VSA, 1978.

Priester, Karin. "Zur Staatstheorie bei Antonio Gramsci", *Das Argument*, Sayı 104, Berlin (Batı) 1977.

Projekt Klassenanalyse, *Materialien zur Klassenstruktur der BRD*, Bölüm 1: Theoretische Grundlagen und Kriterien, Berlin (Batı) 1973.

Redaktionskollektiv Gewerkschaften. "Tesen zur Gewerkschaftsanalyse", *PROKLA*, Sayı 2, Berlin (Batı) 1972.

———. "Bedingungen sozialistischer Gewerkschaftsarbeit", *PROKLA*, Sayı 13, Berlin (Batı) 1974.

Reichelt, Helmut. "Einige Anmerkungen zu Sybille von Flatows und Freerk Huiskens Aufsatz 'Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates'", *Gesellschaft*, Sayı: 1974/1.

———. *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt/ M 1970.

Renner, Karl. *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1917.

Riechers, Christian. *Philosophie der Praxis*, Frankfurt am Main: Fischer, 1967.

Ronge, Volker ve Schmieg, Günther. *Politische Plannung in Theorie und Praxis*, München 1971.

Sauer, Dieter. *Staat und Staatsapparaat*, Frankfurt/NY 1978.

Sklar, Holly. *Trilateralism: The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management*, Boston 1980.

Zeleny, Jindrich. *Die Wissenschaftslogik bei Marx und das "Kapital"*, Berlin (Doğu) 1968.

Zoll, Rainer. *Der Doppelcharakter der Gewerkschaften*, Frankfurt 1976.

Marksizm ve Devlet[1]

Colin Hay

Çeviren: Gülbin Evren Kıranoğlu

"Reel sosyalizm"in içeriden çökmesi ve dağılmasının ardından tüm dünyada Marksizmin geriye çekildiği bir zamanda[2] ve (anlaşılan o ki) küreselleşmenin amansız gelgitlerinin ulus-devleti[3] tahrip ediyor göründüğü bir dönemde, şu sonuçlara varmak cazip geliyor: i) Marksist devlet teorisi bir anakronizmdir, ii) günümüz Marksist devlet teorisi bir oksimorondur ve iii) Marksist bir devlet teorisinin kendi içindeki gelişmelerinin bir değerlendirmesi havanda su dövmek anlamına gelir. Bu bölümün ana amacı, bütün bunların aksini ileri sürmek olacaktır. Gerçekten de Doğu Avrupa'daki 1989'un "diriltici devrimleri", Marksizm'in –ve dolayısıyla Marksist devlet teorisinin–

---

[1] "Marxism and the State", *Marxism and Social Science*, ed. Andrew Gamble; David Marsh; Tony Tant, Urbana ve Chicago: University of Illinois Press, 1999, ss. 152- 174.

[2] Ronald Aronson, *After Marxism*, New York: The Guilford Press, 1995; Joseph McCarney, *Social Theory and the Crisis of Marxism*, London: Verso, 1990; krş. Alex Callinicos, *The Revenge of History: Marxism and the East European Revolutions*, Cambridge: Polity Press, 1991; B. Magnus ve S. Cullenberg, *Whither Marxism? Global Crises in International Perspective*, London: Routledge, 1995.

[3] Sembolik yaklaşım için, bkz. John Dunn (ed.), "Contemporary Crisis of Nation State?", *Political Studies* 42 (special issue), 1994.

kendini, "reel sosyalizm"e sıklıkla yöneltilen tiranlık, otarşi ve baskı gibi suçlamalardan özgürleştirmesi için süresi çoktan geçmiş bir fırsat vermektedir. Bu şekilde yeniden ele alındığında, Marksist devlet teorisi, "reel kapitalizm"in yorumlanması ve sorgulanması için güçlü bir eleştirel ve analitik araç sunabilir. Bunu yaparak da, hem birbirinden farklı görünen süreçleri hem de günümüz toplumlarında ataerkil ilişkilerin yeniden üretilmesi[4] ve küresel çevre tahribatının ekonomi politiği[5] gibi Marksist ortodoksinin gözlerinden ırak süreçleri anlamamıza katkıda bulunabilir.

İncelememiz üç aşamada ilerleyecektir. İlk bölümde neden Marksistlerin bir devlet teorisine gereksinim duyduklarını ve Marksistlerin bu ilgi odaklarını nasıl kavramsallaştırdıklarını değerlendireceğiz. Daha sonra teorinin kurucu babalarının çalışmaları, Lenin ve Gramsci tarafından yeniden düzenlenmesi ve savaş sonrası dönemde Marksist teoriye yönelik yenilenen ilgi gibi yollarla Marksist devlet teorisinin gelişiminin izlerini süreceğiz. Son olarak da neden *Marksist* bir devlet teorisine *bugün* ihtiyaç duyuyor*uz* sorusunu sormadan once Marksist devlet teorisindeki güncel gelişmeleri değerlendireceğiz.

1. Marksizm ve Devlet: Havanda Su Dövmek mi?

> Modern devlet... iyi tanımlanmamış sınırları olan ve birbirinden kolaylıkla ayırt edilemeyen işlevler yerine getiren aktörlerin amorf bir kompleksidir.[6]

Marksist devlet teorisi hakkındaki bir bölüme bu yorumla başlamak, baştan yenilgiyi kabullenmek olmasa bile biraz tuhaf görünebilir. Fakat bir anlamda da bilhassa yerinde bir başlangıç noktası sağlar.

---

[4] Bkz. Jane Jenson, "Gender and Reproduction: Or, Babies and the State", *Feminism in action: Studies in Political Economy*, M. P. Connelly ve P. Armstrong (ed.), Toronto: Canadian Scholars Press, 1992.

[5] Bkz. Colin Hay, "Environmental security and state egitimacy", *Capitalism, Nature, Socialism*, vol. 5, no. 1, 1994, ss. 83-97; James O'Connor, "'External Natural' Conditions of Production, the State and Political Strategy for Ecology Movements", *Center for Ecological Socialism Working Paper I*, Santa Cruz, niversity of California, 1991; David Pepper, *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*, London: Routledge, 1993.

[6] Schmitter, Phillip. "Neo-Corporatism and the State", *The Political Economy of Corporatism*, W. Grant (ed.), Basingstoke: Macmillan, 1985, s. 33.

Çünkü başka bir yerde işaret edildiği üzere, "devlet teorisi içerisinde bu yanıltıcı ve hızla hareket eden hedefi tanımlamak kadar meşakkatli bir iş yoktur".[7] O halde "neden bir devlet teorisine ihtiyacımız var" sorusunu sormadan önce devletin araştırılmasında belki de ikinci en çok ihmal edilen "devlet nedir?" sorusu ile başlayacağız. Aslında, göreceğimiz gibi, Marksistler tarafından önerilen tanımlar çoğu kez örtük olsa da, hatta Marksistlerin devletle ilgili dertlerini gerekçelendirmeleri oldukça gizemli olsa da, bu gelenekteki teorisyenlerin yanıtlarının tükenmemiş olması yine onların başarısıdır.

1.1. Devlet Nedir?

Marksist devlet teorisinin şimdilerde kıymet verilen vakanüvislerine hızlı bir bakış şunu gösterecektir: Marksistler belirli devlet kavramlaştırmaları ve kavrayışlarına *dolaylı olarak* bel bağlasalar da, bunları kağıda dökmede kötü bir üne sahiptirler. Bu durum, araştırma nesnesi olarak devletin, bırakın üzerinde mutabık kalınmış olanı, analitik olarak herhangi bir sahih Marksist tanımını yapmayı bile bir bakıma zorlaştırır. Gelgelelim arşivlerde geçirilen yoğun mesai, nihayetinde bir şekilde devletin Marksist kavranışlarını besleyen varsayımlarla belirli yakınlıklar baş göstermesine sebep olmaktadır. Bunlar kısmen birbirinden farklı birkaç formulasyonda özetlenebilir. Burada dört tanesi üzerinde duracağız.[8]

Burjuvazinin Baskı Kuvveti Olarak Devlet

Martin Carnoy'a gore: "[kapitalist] devletin burjuvazinin baskı aygıtı olma mefhumu, Marksizm'de en belirgin devlet özelliğidir".[9] Devlet iktidarının böyle bir bakıma tek boyutlu kavramlaştırılması (yönetici sınıfın baskıcı kudretinin bir ifadesi olarak devlet) en yakın olarak Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i ile bağdaştırılır fakat aynı

[7] Colin Hay, *Re-Stating Social and Political Change*, Buckingham: Open University Press, 1996, s. 2.

[8] Detaylı tartışma için bkz. Colin Hay, "Marxist Theories of the State: Horses for Courses?", *Muirhead Working Papers in Politics*, University of Birmingham, 1997.

[9] Martin Carnoy, *The State and Political Theory*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984, s. 50.

zamanda Engels'in çalışmalarında da mevcuttur.[10] Bu tanımın daha öne çıkarılmış bir alt türü olarak işlevselcilik (yani sonuçlarına başvurarak bir şeyi açıklama girişimi) Hal Draper tarafından iyi özetlenmiştir: "Devlet... (ancak) toplumun genel işlevlerini yürütmek amacıyla ihtiyaç duyulan kurumların, kendilerini muhafaza edebilmek için zorla baskı gücünü toplumun genel gövdesinden ayırmayı talep ettiklerinde meydana gelir".[11]

Yöneten Sınıfın Aracı olarak Devlet.

"Araçsalcı" pozisyon (bkz. aşağıda) Marksist teori içerisinde belki de en yaygın devlet kavramlaştırmasını sağlamaktadır. Hatta her ne kadar araçsalcılığın kendisi bile birbirinden oldukça farklı devlet teori*ler*ini dile getiren geniş çeşitlilikte pozisyonlar içerse de çoğu kez Marksist devlet teorisinin kendisi olarak itibar görür. En kabaca ifadesiyle devlet "yönetici sınıfın, genel sınıfsal yapıyı güçlendirmek ve güvence altına almak için kullandığı bir araçtır".[12] Diğerlerinden ayrılan bu ekolün içerisinde, devletin işlerligi, ya dolaysız olarak devlet politikalarının yönlendirilmesi ya da dolaylı olarak "devlet üzerinde baskı" kurulması yoluyla, stratejik pozisyonlardaki insanların araçsalcı güç uygulaması üzerinden anlaşılmaktadır.[13] Benzer şekilde, Offe'nin[14] adlandırdığı gibi, "etki teorisyenleri" i) (belli) ekonomik iktidar konumlarını işgal eden bireyler arasındaki kişisel ve sosyal bağların örüntülerinin ve iletişim ağlarının "iktidar yapı araştırması"

---

[10] Mesela bkz. Friedrich Engels, "Outline of a Critique of Political Economy", *Collected Works*, K. Marx and F. Engels, Volume 3, London: Lawrence & Wishart, 1975, ss. 205-07; F. Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Peking: Foreign Language Press, 1978, s. 340; Axel Van den Berg, *The Immanent Utopia: From Marxism on the State Marxism*, Princeton: Princeton University Press, 1988, ss. 30-31.

[11] Hal Draper, "Karl Marx's Theory of Revolution", *State and Bureaucracy*, Volume 1, New York: Monthly Review Press, 1977, s. 50.

[12] Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press, 1942, s. 243.

[13] David A. Gold and all, "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State: Part I", *Monthly Review*, 27 (5), 1975, s. 34.

[14] Claus Offe, "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System: On the Selectiveness of Political Institutions", *German Political Studies*, ed. K. von Beyme, Beverly Hills: Sage, 1974, s. 32.

denilen çalışma alanındaki[15] analizi; ii) ekonomik iktidar konumlarını ellerinde bulunduranlar ve devlet seçkinleri arasındaki sosyal bağlantıların[16] analizi ve iii) devlet ve sosyal seçkinlerin ideolojik bağlılıklarını biçimlendiren toplumsal süreçlerin[17] analizi ile ilgilenirler.

Kapitalist Kolektif İdeal olarak Devlet.

Devletin ideal kapitalist kolektif olarak kavramlaştırılması Engels'in *Anti-Dühring*'de (her ne kadar ikincil olsa da) sıklıkla alıntılanan yorumu şu şekildedir: "Modern devlet, biçimi ne olursa olsun esasen kapitalist bir makinadir, kapitalistlerin devleti toplam ulusal sermayenin ideal kişileştirilmesidir".[18] Bu türden devlet kavramlaştırmaları, sermayenin kendi kendini yeniden üretebilecek ve kendi yeniden üretim koşullarını güvence altına alabilecek kabiliyette olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü kapitalist toplumsal formasyonun devamlılığı, tam da herhangi tekil bir sermayenin, her ne kadar müşterek sermayenin genel çıkarlarına uygun olsa bile, bireysel çıkarları doğrultusunda olmadığı belirli müdahalelere dayalıdır.[19] Harici, ama en azından göreceli olarak özerk olan, kuruluş veya kurumsal topluluklar, bu yüzden, (bireysel sermayelerin çatışan kısa dönem çıkarlarının aksine) uzun dönem kamu yararı olan sermaye adına müdahale etmeye çağrılır. Bu gövde -"ideal kapitalist kolektif"- devlettir.[20]

---

[15] G. William Domhoff, *Who Rules America?*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967; Domhoff, *The Higher Circles: The Governing Class in America*, New York: Vintage Books, 1970; Domhoff, *Power Structure Research*, Beverly Hills: Sage, 1980; B. Mintz and M. Schwartz, *The Power Structure of American Business*, Chicago: University of Chicago Press, 1985; eleştirisi için bkz. Clyde W. Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, Madison: University of Wisconsin Press, 1993, ss. 13-24.

[16] G. William Domhoff, *The Powers That Be: Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979; G. W. Domhoff, *The Power Elite and the State*, New York: Aldine de Gruyter, 1990; Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society: An Analysis of the Western System of Power*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1969; eleştirisi için bkz. Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, ss. 24-41.

[17] Miliband, *The State in Capitalist Society: An Analysis of the Western System of Power*.

[18] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Moscow: Progress Publishers, 1947, s. 338.

[19] Joachim Hirsch, "The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State", *State and Capital: A Marxist Debate*, ed. J. Holloway and S. Picciotto, London: Arnold, 1978, s. 66.

[20] Elmar Altvater, "Notes on Some Problems of State Interventionalism", *Kapitalistate*, 1: 97-108 and 2: 76-83, 1973; Offe, "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System: On the Selectiveness of Political Institutions", s. 40.

Toplumsal Formasyonun İçerisinde Arabulucu Olarak Devlet

Her ne kadar, onun ifadesi olduğu için, Nicos Poulantzas'ın çalışmalarıyla daha açık bağdaştırılıyor olsa da, devletin "arabulucu" olarak kavranması *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde Engels'in başka bir ikincil ve geliştirilmemiş yorumuna (Poulantzas'ın da yaptığı gibi) dayandırılabilir:

> ... birbiriyle çatışan ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır mücadelelerle tüketmemeleri için, çatışmayı yumuşatan ve çatışmayı "düzen"in sınırları içerisinde tutan, görünürde toplumun üzerinde olan bir güce ihtiyaç doğmuştur; ve toplumun kendisinden ortaya çıksa da kendini onun üzerine yerleştiren ve kendini ona giderek daha da yabancılaştıran bu güç devlettir.[21]

Bu anlayış içerisinde, devlet, etkileri açısından kavranır, "sınıf hâkimiyetini pekiştirerek ve onayarak bir toplumsal formasyonun birlik ve uyumunu" sürdürmedeki görevi açısından tanımlanır.[22] Bu anlayışın sorunlarına aşağıda döneceğiz.

Yukarıdaki tartışmanın gösterdiği gibi, devlet birçok Marksist için farklı şeyler ifade etmiştir (ve ifade etmeye de devam etmektedir).

1. 2. Marksistlerin Neden Bir Devlet Teorisine İhtiyaçları Vardır?

Eğer ki Kırmızı Başlıklı Kız kurdun pençelerinden kurtulduktan sonra ormanda (bu kez) Marksist bir devlet teorisyeni ile yüz yüze gelseydi, karşı tarafa sorduğu "senin yazdığın kitaplar neden bu kadar önemli?" sorusuna net bir cevap alamazdı. Hazırcevap bir Gramsci'ci ise özellikle şöyle cevap verebilirdi: "Sosyalist dönüşüme vesile olacak olanakları *bizim* anlamamızda yardımcı olması için". Fakat bu akla yeni sorular getirir: Marksist bir devlet teorisi ilerlemeci bir toplumsal dönüşüm ülküsünü tam olarak ne kadar geliştirebilir? Buradaki

---

[21] Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, ss. 205-06; ayrıca bkz. Nicolai Bukharin, *Historical Materialism: A System of Sociology*, London: Allen & Unwin, 1926.

[22] Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books, 1975, ss. 24-25; ayrıca bkz. N. Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books, 1973, ss. 44-56, öz. 44; Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart, 1971, s. 244; Bob Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, London: Macmillan, 1985, s. 61, 177.

mesele Marksist devlet teorisyenlerinden -mesela feminist akranlarının aksine-[23] kuramsal uğraş ve tercihleri için böyle bir gerekçelendirme sunmalarının nadir talep edilmiş olmasıdır. Mesela "neden *Marksistler* bir devlet teorisine ihtiyaç duyarlar?" (dahası "birisi neden Marksist bir devlet teorisine ihtiyaç duyar?") sorusuna devlet üzerine muazzam bir Marksist literatür içinden verilecek sarih bir cevap yoktur. Ancak böyle cevapların inşa edilmesi de güç değildir.

Burada, bir kereliğine, Alman "devlet türetmecileri" denilen teorisyenleri faydalı bir şekilde kullanabiliriz. Zira onların çalışmaları, her ne kadar derinden sorunlu olsa da,[24] kapitalist yeniden üretim süreci için devletin merkeziliğini vurgulamada başarılı olmuştur. Türetmeciler, isimlerinden de anlaşılacağı üzere, kapitalist devletin biçim ve işlevini kapitalist üretim tarzının gereksinimlerinden türetmeye çalışmışlardır. Amaçlarımız açısından, türetmeciler gibi devletin değiştirilemez içkin bir mantıkla böylesi işlevsel ihtiyaçları gidermek zorunda olduğunu değil, aksine devletin kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi için elzem olan süreçlere tamamıyla bulaşmış olduğunu göstermeye çalışıyoruz. Nitekim her ne kadar türetmecilerin perspektifleri kapitalist devletin biçim ve/veya işlev(sizliğ)ini, savunucularının iddia ettiğinin aksine, hiç bir zaman *açıkla*yamasa da, yine de bize fazlasıyla kullanışlı bir kavrayış sağlar. Çünkü kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği oranda (ki içinde yaşadığımız toplumlarda böyle olduğunu görmek için içgörü sahibi olmaya gerek yoktur), bu tür işlevler kimi kurumlar, aygıtlar veya bunların bir karması tarafından yürütülmelidirler de. Bu kurumların (tümü olmasa da) çoğunun ya devlet aygıtı olduklarını ya da devlet tarafından aşırı derecede

[23] Judith Allen, "Does Feminism Need a Theory of the State?", *Playing the State: Australian Feminist Intervention*, ed. S. Watson, London: Verso, 1990 ile krş. Wendy Brown, "Finding the Man in the State", *Feminist Studies*, 18 (1), 1992, ss. 7-34; Robert W. Connell, "The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal", *Theory and Society*, 19, 1990, ss. 507-44; Catharine A. MacKinnon, "Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory", Signs: *Journal of Women in Culture and Society*, 7 (3), 1982, ss. 515-44; MacKinnon, "Feminism, Marxism, Method and the State: Toward Feminist Jurisprudence", Signs, 8 (4), 1983, ss. 645-58; MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of the State*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

[24] Bkz. Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, ss. 94-95; Bob Jessop, *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson, 1982, ss. 78-101.

düzenlenmekte olduklarını söylemek çok da büyük bir katkı değildir. Devlet böylece günümüz kapitalist toplumlarını karakterize eden iktidar ilişkilerinin iletişim ağında bir düğüm noktası olarak belirmektedir. Bundan dolayı Marksist ilginin önemli bir odağıdır. O halde Ralph Miliband'in şu sonuca varması şaşırtıcı değildir: "Marksist siyasette devlet kadar önemli bir kurum yoktur".[25]

Öyleyse, sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde kapitalist devletin kesin olarak rolü nedir? Başka bir deyişle, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi gerektiğinde, devlet tarafından uygulanması gereken işlevler nelerdir? Bu rolün birçok yönü tanımlanabilir. Birlikte ele alındıklarında genel olarak Marksist teori içinde ayırıcı bir şekilde bir devlet teorisine duyulan ihtiyaç için yeterli kanıt sağlamaktadır.

Öncelikle, sermayenin çok sayıda rekabetçi birimlere bölündüğüne, fakat artık değerin emekten çıkartılması ve kârın garantiye alınması durumunda belirli özgün koşulların karşılanmasına dayandığı gerçeğine dikkat çekebiliriz.[26] Devlet tarafından düzenlenmemiş (serbest piyasanın arketipi) ve kaçınılmaz olarak çok sayıda rekabet eden sermayelerden oluşan hipotetik bir kapitalist ekonomi hayal edin. Böylesi bir ekonomi doğası gereği krize meyillidir. Çünkü kendi varlığını sürdürmek için rekabet eden hiçbir bireysel sermaye, genel çıkar için kendi çıkarını feda etmez. Böylesi düzenlenmemiş bir ekonomide kaçınılmaz olarak çelişkiler ya da "idare sorunları" ortaya çıkar, fakat hiç bir zaman çözülemez. Bunlar, benzer bir şekilde, üretim krizine yol acar ve sonuçta bizzat kapitalizmin istikrarını tehdit edene kadar artar. Düzenlenmemiş kapitalist bir ekonomi, serbest piyasacıların artık yaygınlaşmış retoriğine rağmen, doğası gereği istikrarsızdır.[27]

---

[25] Ralph Miliband, *Marxism and Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1977, s. 66.

[26] Altvater, "Notes on Some Problems of State Interventionalism".

[27] Michel Aglietta, *A Theory of Capitalist Regulation*, London: New Left Books, 1979; Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis*, London: Heinemann, 1975, ss. 24-31; Hay, *Re-Stating Social* and *Political Change*, böl. 5; Martin Janicke, *State Failure: The Impotence of Politics in Industrial Society*, Cambridge: Polity, 1990, s. 8; Claus Offe, "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation", *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, eds. L. Lindberg et al., Lexington: D. C. Heath, 1975.

Şimdi -'kapitalist kolektif ideal' olarak- devleti tartışmaya dâhil edelim. Altvater, devletin, kapitalist birikime olanak sağlayan şartları güvence altına almak, dolayısıyla "koruyucu" diye adlandırdığı işlevi yerine getirmek için muhakkak kapitalist ekonomi içerisinde müdahale etmesi gerektiğini öne sürer.[28] Bu ise (i) genel altyapının yasal koşullarını, yani "bütün iş etkinlikleri için gerekli olan fakat özel işletmeler tarafından doğrudan [*ve kazançlı bir şekilde*] üretilemeyen maddi koşullar"ı hazırlamayı;[29] (ii) devlet tarafından düzenlenen bir ulusal ekonomik alanı askeri bakımdan savunma ve devletin egemen olduğu bir idari sınırı muhafaza etme kapasitesini; (iii) özel mülkiyeti elinde bulundurma hakkını tesis ve icra eden ve ulusal ekonomi içerisinde sermaye birikimine potansiyel olarak zarar verebilecek (içerden tüyo alarak alıp satma gibi) faaliyetleri yasadışı ilan eden hukuki bir sistem hazırlamayı; ve (iv) sınıf mücadelesini düzenlemek ve/veya düzeltmek için devlet müdahalesini ve sermaye ile emek arasındaki kaçınılmaz çatışmayı içermektedir.

Böylesi müdahaleler Jürgen Habermas'ın "krizin yer değiştirme mantığı" adını verdiği şeyi oluşturur. Bununla kastedilen ekonomi içerisinde ("yönlendirme sorunları" olarak) ortaya çıkan (ve daha önce kapitalizmin ölüm çanlarını çalmış olması gereken) temel krizlerin şimdi ekonominin yüksek düzenleyicisi olarak devletin sorumluluğu haline gelmiş olmasıdır. Krizler bu şekilde (çözmek için iç kapasitesi olmayan) ekonomiden (bu kapasiteye sahip olsun olmasın) devlete doğru yer değiştirir. Eğer mevcut durumda kurulmuş olan devlet bu tür bir krizi çözemezse, o zaman ilk kertede geçerliliği sorgulanan kapitalist üretim tarzının kendisinin tutarlılığı değil, kapitalist devletin belirli bir biçimi olur.

Bunun Marksist devlet teorisi için çıkarımları derindir. Çünkü devletin, bir kez daha, sermaye dolaşımının muhafazasında oynadığı kritik rol gözler önüne serilir. Eğer kapitalist üretim tarzının işleyişini anlamak istiyorsak, bir devlet teorisinden vazgeçmeyi göze alamayız. Dahası, Habermas'ın argümanı şudur: Eğer bir kapitalist kriz teorisi

[28] Altvater, "Notes on Some Problems of State Interventionalism"; Jessop, *The Capitalist State*, ss. 90-91.

[29] Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, s. 80.

geliştirmek istiyorsak (ki Marksist teori içerisindeki önceliği anlaşılırdır) ilkin devlete başvurmak gerekir. Çünkü ekonomik krizlerin, en azından günümüz kapitalizmi söz konusu olduğunda, ekonomik düzenleme krizleri ve bundan dolayı devlet krizleri olarak açığa çıkması muhtemeldir. Özet olarak, kapitalist üretim tarzının "normal" işlemesinin ve kriz zamanlarında kapitalizmin dönüşümünün içyüzünü anlama arzusundaysak eğer, dinamik bir kapitalist devlet teorisine ihtiyacımız vardır. Böyle bir kuram geliştirmek için elimizin altında olan kaynaklara gelecek bölümde başvuracağız.

2. Marksist Teoride Devletin Soy Ağacı

> Marksizmin hiçbir veçhesi bunun gibi bulanıklaştırılmış, çarpıtılmış ya da sislerle kaplanmış değildir.[30]

2. 1. Marx ve Engels: İş Bilenin Kılıç Kuşananın

Bob Jessop, 1977'de, ilk sistematik ve kapsamlı (belki de hâlâ en iyi) Marksist devlet teorileri değerlendirmesinde, Marx ve Engels'in tutarlı, özel ve bütünlüklü bir devlet teorisi geliştirmediklerini bir "gerçeklik" olarak belirtmiştir.[31] 1982'de (*Kapitalist Devlet* kitabında) bu gerçeklik "olağanlaşmış" ve şimdilerde sıklıkla az sayıdaki tartışılmaz "sosyal bilimsel olgu"dan biri olarak yorumlanır olmuştur.[32] Bırakın özel bir Marksist devlet teorisini, ortada genel bir Marksist devlet teorisi bile yoktur. Bu söz, Marksist devlet teorisi bölümü için çarpıcı bir darbe olarak nitelendirilebilir. Gerçekte ise Marksist devlet teorisini değerlendirmek, yalnızca havanda su dövme eylemi olarak

---

[30] Henri Lefebvre, *The Sociology of Marx*, Harmondsworth: Penguin, 1972, s. 123.

[31] Bob Jessop, "Recent Theories of the Capitalist State", *Cambridge Journal of Economics*, 1 (4), 1977, s. 353.

[32] Bkz. Van Den Berg, *The Immanent Utopia: From Marxism on the State Marxism*, s. 14; R. B. Bertramsen; T. P. F. Thomson; J. Torfing, *State, Economy and Society*, London: Unwin Hyman, 1990, s. 38; Carnoy, *The State and Political Theory*, s. 45; Patrick Dunleavy and Brendan O'Leary, *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Macmillan, 1987, s. 203; Kenneth Finegold and Theda Skocpol, "Marxist Approaches to Politics and the State", *State and Party in America's New Deal*, Madison: University of Wisconsin Press, 1995, s. 175; Ralph Miliband, "Marx and the State", *Socialist Register*, 1965, ss. 278-96; Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, London: New Left Books, 1978, s. 20; Alan Wolfe, "New Directions in the Marxist Theory of Politics", *Politics and Society*, 4 (2), 1974, s. 131; Draper, "Karl Marx's Theory of Revolution".

görülebilir, ama ilk olarak bir ölüyü tüm uzuvlarıyla tek tek mezarından çıkartarak bir araya getirmek gibi dehşet verici bir pratik gerektirir. Dahası, Marx ve Engels'in eserlerinde ortaya koyulan eğilimlerin çeşitliliği (daha genel olarak Marksizm'le alakalı olanlar da çabası), tüm uzuvların da aynı ölüye ait olmadığını bize gösteriyor. Jessop'un belirttiğine göre, "Marx ve Engels ilgilendikleri sorunlar karşısında farklı yaklaşımları ve argümanları benimsemişlerdir".[33] Tüm bunlara karşın Marx ve Engels'in devlet konusunda ortaya koydukları düşüncelerin gelişim seyrini izlemek mümkündür.

Erken Dönem Marx.

Marx'ın devlete dair ilk düşünceleri *Hegel'in Devlet Öğretisinin Eleştirisi*'nde[34] yer alır. Bu eser dönemine göre polemiğe açık ve güçlü bir Hegel eleştirisi olmasına rağmen henüz temel olarak Hegelci çerçevenin sınırlarının ötesine geçmemiştir. Hegel'in neredeyse mistik idealizmindeki devlet ve sivil toplum ile evrensel ve yerel arasındaki ayrım devlet içerisinde kendi bütünlüğüne ulaşır. Bütünlükten anlaşılan, kapitalist kolektif ideal değil tekil bireylerin ortak çıkarını yansıtan *ideal yurttaş birliği*'dir. Marx bunu saf mistifikasyon olarak değerlendirmiştir. Böylece Marx, Hegel'in devlet ve sivil toplum arasında ortaya koyduğu farkı kabul etmesine ve sivil toplumu "bireylerin bir diğeri ile ilişkilerini çıkarların ve bireysel taleplerin belirlediği ekonomik hayatın alanı"[35] olarak tanımlayan görüşü paylaşmasına rağmen devletin aslında evrensel çıkarlar ekseninde hareket ettiği fikrine katılmıyordu. Öyle ki, devlet iktidarı tamamen mülkiyet haklarının korunması ile ilişkiliydi, aslında devlet işlevleri sivil toplumda "her birimizin birbirimizle savaşımını" yeniden üretmekteydi. Çözüm, Marx'ın ifadesiyle "gerçek demokrasi"deydi, yani "yerel ile evrenselin ilk ve gerçek birlikteliğindeydi".[36] Marx'ın erken dönemlerinde bu kavramın açıklaması bir hayli tartışmalıdır. Althusserci

[33] Jessop, *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson, s. 28.

[34] Karl Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Karl Marx: Early Writings*, L. Colletti (ed.), London: Pelican, 1975.

[35] Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", s. 59.

[36] Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", s. 88.

yapısalcılar, reddedilemez biçimde Hegelci olduğu için erken döneme ait bu görüşleri, daha sonraki dönemlerde yazdığı "olgunluk" ve "bilimsel" yazılar ile arasına koydukları radikal "epistemolojik kopuş" ile dışarıda bırakmak isterler.[37] Shlomo Avineri ise, tamamen tersine, sonradan "komünizm" diye adlandırılacak olanı, "hakiki demokrasi" kavramı ile keşfeder. Benzer olarak şöyle iddia eder:

> Marx'ın entelektüel gelişiminde belirleyici olan geçiş radikal demokrasiden komünizme geçişten çok idealizmden materyalizme olan geçiştir... *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* Marx'ın 1843'te özel mülkiyetin ilga edildiği ve devletin ortadan kaldırıldığı bir toplum tahayyül ettiğine dair yeterli malzeme içermektedir. Kısaca, *Komünist Manifesto, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ne içkindir.[38]

Bu ikinci okuma belki de Marx'in *Yahudi Sorunu Üzerine*[39] adlı eseri ile pekiştirilmiştir. Burada -formel (ve anayasal olarak düzenlenmiş) demokrasi ile bağdaştırılan- siyasi özgürleşme ile gerçek insani özgürleşme (veya "hakiki demokrasi") arasında ayrım yapılır. Siyasi özgürleşme kayda değer bir ilerlemeyi ifade etse de tam bir insan özgürleşmesi yolunda yalnızca bir adımdır. İnsan özgürleşmesi yalnızca niteliksel olarak yeni bir toplumsal düzeni müjdelemek amaçlı burjuva toplumunun aşılması durumu ile gerçekleştirilebilir.[40] Marx *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ne yazdığı *Önsöz*'de[41] nihayetinde proleteryayı bu dönüşümün faili olarak tanımlar ve sonraki yazılarında ortaya koyacağı devlet teorisinin temellerini kurar.

Marx'ın "Olgun Dönem" Eserleri. "Marksist devlet teorisinin amacı, çalışmalarının nesnesini başlangıçtakinden başka bir şeye dönüştüren Henry Higgins'te olduğu gibi, salt kapitalist devleti anlamak değil, yıkılmasına yardım etmektir".[42] Marx ve Engels sınıf

---

[37] Louis Althusser, *For Marx*, London: Allen Lane, 1969, ss. 32-34, 62-64, 249.

[38] Sholomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, s. 34; ayrıca bkz. Lucio Colletti, *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*, New York: Monthly Review Press, 1972, ss. 41-42.

[39] Marx, Karl. "On the Jewish Question", L. Colletti (ed.), *Karl Marx: Early Writings*, London: Pelican, 1975.

[40] Miliband, "Marx and the State", ss. 281-82.

[41] Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of the State".

[42] Wolfe, "New Directions in the Marxist Theory of Politics", s. 131.

devleti olarak devletin sistematik teorisini formüle etmeye en fazla *Alman İdeolojisi*'nde yaklaşırlar. Sonradan *Komünist Manifesto*'da[43] yineledikleri, devletin "burjuvazinin mülkiyetlerinin ve çıkarlarının müşterek güvencesi için zorunlu olarak hem dâhili ve hem de harici amaçlar benimsedikleri düzenleme biçiminden daha fazlası olmadığı" fikrini çok iyi bir şekilde ortaya koyarlar.[44] Devleti yönetici sınıfın elinde bir araç olarak kavrayan ve kapsamlı bir şekilde araçsalcı olan bu çerçeve Miliband tarafından Marx ve Engels'in devlete dair "birincil" görüşü olarak tanımlanır.[45] Fakat bu Marx ve Engels'in tek formülasyonu değildir; ne de mutlak olarak kalmıştır. Marx'ın tam da *Fransa'da Sınıf Savaşımları*[46] ve *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*[47] eserlerinde belirttiği gibi, devlet aygıtını kontrol eden çoğu kez yönetici sınıf değil, yönetici sınıfın fraksiyonlarıdır. Bu bilhassa o devrin en ileri kapitalist toplumları olan İngiltere ve Fransa için geçerlidir. Dahası devlet personeli de çoğunlukla yönetici sınıftan tamamen farklı bir sınıfa mensup olur. Bu tarz yorumlar değiştirilmiş ve daha nitelikli hale getirilmiş, fakat yine de temelde araçsalcı bir devlet kavrayışının yansıması olarak kalmıştır. Devlete belirli bir derece yönetici sınıftan özerklik bahşedilir fakat yine de devlet yönetici sınıfın aracı olarak kalır -nihayetinde parayı veren düdüğü çalar.

Fakat zaman zaman ve bilhassa daha tarihsel yazılarında görüleceği gibi, Marx ve Engels'in nitelikli araçsalcılıkları daha yapısalcı bir pozisyonun yolunu açar. Bu yüzden *18. Brumaire* ve yine *Fransa'daki İç Savaş*'da Marx devlete örneğin *Alman Ideolojisi* gibi daha önceki eserlerinde olduğundan çok daha bağımsız bir rol verir. Bu Miliband'in "ikincil" devlet kavrayışı diye betimlediği kavrayış ayrıca Engels tarafından *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde

---

[43] Karl Marx and Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, London: Pelican, 1967, s. 82.

[44] Karl Marx and Friedrich Engels, *The German Ideology*, Moscow: Progress Publishers, 1964, s. 59.

[45] Miliband, "Marx and the State", s. 283; ayrıca bkz. John Sanderson, "Marx and Engels on the State", *Western Political Quarterly*, 16 (4), 1963, ss. 946-55.

[46] Karl Marx, "The Class Stuggles in France: 1845 to 1850", K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, Volume 10, London: Lawrence & Wishart, 1978.

[47] Karl Marx, "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, Volume 11, London: Lawrence & Wishart, 1979.

de ifade edilmiştir. Böylece, her ne kadar Marx, Louis Bonaparte'in "küçük çiftlik köylüleri"ni temsil ettiğini (ya da en azından temsil ettiğini iddia ettiğini) düşünse de ne Bonaparte ne de devlet köylülerin çıkarının hakiki ifadesidir. Miliband'a göre, "Marx için, Bonapartist Devlet, politik olarak herhangi bir sınıftan ne kadar bağımsız olursa olsun veya bir sınıf toplumunda olmasın, ekonomik ve toplumsal olarak egemen sınıfın koruyucusu" olarak kalır.[48] (Kapitalist) devletin gerçek yapısı ve işlevi kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini güvence altına almak (ya da en azından (y)etkili bir biçimde ayıklamak olarak) görünecektir. Bu izlenim *Fransa'daki İç Savaş*'ta da teyit edilmektedir. Burada Marx kapitalist devlet aygıtının ilerici amaçlar için tahsis edilemeyeceğini ve proleteryanın devrimci projesinin bu baskıcı burjuva kurumunu parçalamak olması gerektiğini kesin bir şekilde ifade etmektedir. Böyle yaparak da:

> Marx etkililiği kendi kurumsal yapısı gibi bunu kontrol eden sosyal kategoriler, fraksiyonlar veya sınıflarda da görünen devletin bir politik tahakküm sistemi olduğuna işaret eder... politik temsil ve devlet müdahalesi sisteminin doğal yanının analizi, mantıksal olarak, devlet iktidarını kullanmayı idare eden sosyal güçlerin incelenmesinden önce gelir.[49]

Yukarıda kısaca özetlenen pozisyonların gerçek kapsamı ve çeşitliliği düşünülürse, Alan Wolfe'un şu sonuca varması şaşırtıcı değildir: "Marksist bir perspektiften devlet üzerine çalışmalar yapmak halihazırda geliştirilmiş bir teorinin var olan durumlara uygulanması demek değildir; aksine Marx'in kendisi için bile tam olarak aydınlığa kavuşturulmamış başlangıç noktalarına dayanarak teorinin kendisini oluşturmaktır. Projenin heyecanı bundan dolayıdır, fakat muğlaklığı da bundan dolayıdır".[50] Bir sonraki bölümde bu heyecanlı fakat muğlâk dünyada bir geziye çıkacağız.

---

[48] Marx, "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", s. 285.

[49] Bob Jessop, "'Marx and Engels on the State", S. Hibbin et al. (eds), *Politics, Ideology and the State*, London: Lawrence & Wishart, 1978, s. 62; ayrıca Jessop, *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson, s. 27.

[50] Wolfe, "New Directions in the Marxist Theory of Politics", s. 131.

2. 2. Muğlaklık ve Heyecan: Marksizm ve Marx'tan Sonra Devlet

Lenin ve Gramsci. Lenin'in devlet üzerine yazılarının bulunduğu *Devlet ve Devrim* adlı eseri Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* adlı kitabına kadar dayandırılabilir. Bu eser Lucio Colletti tarafından "[Lenin'in] siyaset teorisine en büyük katkısı" olarak değerlendirilmiştir.[51] Lenin burada Marx'ın Paris Komünü üzerine yazılarından devrimci strateji çıkarımlarını ana hatlarıyla ortaya koyar. Devletin "sınıf yönetiminin organı, bir sınıfın diğeri tarafından *baskı altına alınması* için bir organ" olduğunu iddia eder.[52] Devlet açık ve su götürmez bir şekilde burjuvazinin baskı aygıtı olduğu için sosyalist dönüşüm davasını geliştirmek için kullanılamaz. Dahası, zor kullanan bir kurum olması nedeniyle ona cebren karşı koyulmalıdır. Dolayısıyla, "ezilen sınıfın özgürleşmesi, şiddete başvuran bir devrim olmadan ve devletin iktidar aygıtı yok edilmeden mümkün değildir".[53] Colletti'nin ileri sürdüğü gibi:

> *Devlet ve Devrim*'in ana teması -hafızaya silinemez bir şekilde kazınan ve eserle ilgili düşünüldüğünde derhal akla gelen- devrimin yıkıcı ve şiddet içeren bir eylem olduğu temasıdır... Devrimin ana fikri, vazgeçemediği yıkım, kitlelerden ayrı ve kitlelerin karşısına konumlanan güç olarak burjuva devletinin yıkımı ve yeni tür bir güç tarafından ikame edilmesidir.[54]

Lenin'in proleteryanın toplu örgütlenmiş kademelerinin karşısında devletin baskıcı gücünü karşıt olarak yerleştirdiği devrimin şiddet içeren bir eylem olduğu görüşü, devleti temelde zor kullanan aygıt olarak dar bir şekilde tanımlamasının yansımasıdır. Tarihsel uygunluktaki sonuçları oldukça anlaşılırdır ve bunlar neyse ki şimdi edinilmiş bilgi ve tecrübenin getirdikleri ile incelenebilir. Tersine Gramsci'nin daha kapsamlı devlet tanımı onu bir şekilde farklı yönlere sürükler.

Gramsci'nin özgünlüğü ve devamlılık gösteren önemi insan öznelliğini Marksist tarih felsefesine dinamik bir fail olarak katmaya

---

[51] V. I. Lenin, "The State and Revolution", Lenin, *Selected Works*, Volume 1, Moscow: Progress Publishers, 1968.

[52] Lenin, "The State and Revolution", s. 266.

[53] Lenin, "The State and Revolution", s. 266.

[54] Colletti, *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*, ss. 219-20.

çalışmasıdır.[55] Çalışmaları, buradan hareketle, Marx'ın ölümünden beri Marksist geleneği nitelendiren ekonomizm ve kaba indirgemecilikten belirgin bir kopuşu göstermektedir. Yönelttiği ve günümüz Marksist teorisyenlerinin hâlâ uğraştıkları ana soru şudur: İçkin çelişkilerine rağmen sermayeye yeniden üretme ve hakimiyetini zamanla tekrar ileri sürme kapasitesini veren şey nedir? Gramsci'nin cevap arayışı onu yeni bir kavram -hegemonya- tanımlamasına (ya da daha yerinde bir deyişle, eski bir kavramı yeniden tanımlamaya) itmiştir. Bu da onun devletin Marksist bir şekilde tanımını, yönetici sınıfın yönettiklerini rıza üretimiyle tabi kılmayı kalıcılaştırmak için kullandıkları tüm kurum ve pratikleri de içerecek şekilde genişletmeye itmiştir.[56] Gramsci'nin teorik teçhizatına giriş anahtarı bu hegemonya kavramıdır. Bununla, hakim sınıfın egemenliğini sürdürme amaçlı kendi ahlaki, politik ve kültürel değerlerini toplumsal normlar olarak sunma ve dolayısıyla ideolojik olarak vücut bulmuş ortak duyu inşa etmede başarılı olması gerektiğini ortaya koymuştur. Fakat Miliband'ın da ileri sürdüğü gibi, hegemonya salt yönetici sınıfın değerlerini sivil toplum içerisine aşılaması değildir. Hegemonya aynı zamanda;

> ... yönetici sınıfların tabi olanları ikna etme kapasitesi olarak da anlaşılmalıdır ki tabi olanlar toplumsal düzen hakkında ne düşünürlerse düşünsünler ve ondan ne kadar yabancılaşırlarsa yabancılaşsınlar ona alternatif yoktur. Hegemonya rızaya teslimiyet kadar bağlı değildir.[57]

O halde Gramsci için sınıf bilinci önündeki engeller Lenin'in kafasında canlandırdığından çok daha fazladır (ve hatta Gramsci'nin zamanından beri daha da fazlalaştığı iddia edilebilir). Televizyonda futbol varken devrim süresiz olarak ertelenecektir. Gramsci'nin biyografisini yazan Gioseppe Fiori'nin yorumuna göre:

> [kapitalist] sistemin gerçek gücü yöneten sınıfın şiddetinde ya da devletinin zorlayıcı kuvvetinde değil fakat yönetilenlerin yöneticilere ait bir "dünya kavrayışını" kabul etmesinde yatar. Yöneten sınıfın

---

[55] Joseph V. Femia, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process*, Oxford: Clarendon Press, 1981, s. 1; ayrıca bkz. George Taylor, "Marxism" , *Theory and Methods in Political Science*, eds. D. Marsh and G. Stoker, Basingstoke: Macmillan, 1995, s. 252.

[56] Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ss. 244-262.

[57] Ralph Miliband, *Socialism for a Sceptical Age*, London: Verso, 1994, s. 11.

> felsefesi "ortak duyu" olarak ortaya çıkabilmek için birçok karmaşık kabalaştırmanın arasından geçmektedir; yani ahlâkı, töreyi ve içinde yaşadıkları toplumun kurumsallaştırılmış davranışlarını kabul eden kitlelerin felsefesi.[58]

Gramsci'nin asıl katkısı ise kapitalist sınıfın gücünün burjuvazinin bir aracı olan devletin baskıcı aygıtında -ne kadar acımasız ve verimli olursa olsun- değil fakat tabi sınıfların algılarını etkileme ve şekillendirme kabiliyetinde (onları ya sistemin meşruiyetine ya da direnmenin beyhudeliğine inandırarak) yattığında ısrarcı olmuş olmasıdır. Bu onun oldukça önemli ve haklılığı meşhur bir gözlem yapmasına yol açar:

> Doğuda devlet her şeydi, sivil toplum ilkel ve zayıftı; Batıda ise devlet ve sivil toplum arasında rabıtalı bir ilişki vardı ve devlet titrediğinde sivil toplumun sağlam yapısı su yüzüne çıktı. Devlet arkasında güçlü kale ve siperlerden oluşmuş bir sistemi barındıran salt bir siperdi.[59]

Bu sosyalist strateji için oldukça önemlidir ve Gramsci buna dikkat çekmede vakit kaybetmemiştir. Sivil toplumun "ilkel ve zayıf" olduğu Doğuda (Rusya) bir manevra savaşı -devlete karşı cephe taarruzu- daha uygunken, Batıda benzer bir strateji başarısızlığa mâhkumdu. Çünkü kendisininki gibi toplumlarda burjuvazinin gücü zor kullanma araçlarında değil, sivil toplum içerisindeki hâkimiyetini meşrulaştırma ve böylece edilgen uysallığı garanti altına alma becerisinde yatmaktadır. Böylece proletarya sivil topluma meydan okumadan önce ilkin başarılı bir mevzi savaşı -sivil toplum içerisinde yürekler ve kafalar için destek muharebesi- yapmalıdır. Carnoy'un belirttiği gibi: "Proleter bilincin eksikliğinin burjuvazinin hâkim konumunu sürdürmesinin temel sebebi olması gibi, proletarya için devleti ve üretim araçlarını kuşatma altına alma amaçlı bilincin kendisi gücün kaynağı haline gelir".[60] Gramsci sahiden de insan öznelliğine Marksist tarih felsefesi içerisinde dinamik fail olarak tekrar işlerlik kazandırmada başarılı olmuştur.

---

[58] Guiseppe Fiore, *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*, London: New Left Books, 1970, s. 238.

[59] Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, s. 238.

[60] Carnoy, *The State and Political Theory*, s. 88.

Yapısalcılık, Araçsalcılık ve Miliband-Poulantzas Tartışması.

Lenin'in devlet üzerine yazılarının tarihsel önemi (bir yandan da talihsizliği) ve Gramsci'nin çalışmalarının teorik ve stratejik ileri görüşlülüğü, Marksist devlet teorisi üzerine yapılan herhangi bir tartışmada açıkça teslim ediliyor olsa da, benzer bir durum (kötü) şöhretli Miliband-Poulantzas tartışması için söylenemez.[61] Aslında bunun önemi ne teorik tartışma kalitesinde ne de tarihsel anlamındadır, aksine Marksist devlet anlayışında ortaya serdiği problemlerde ve birçok güncel gelişme açısından taşıdığı sembolik konumundadır. Bu tartışmada her iki isim de en parlak teorilerini ortaya koymamışlardır. Yine de Marksist devlet teorisyenlerinin zaman zaman insafsızca düştükleri aşırılıkları tam olarak göstermişlerdir.

Başlarda kibarca ifade edilen ancak giderek kabaran, teorik değişimin biçimini, günümüz kapitalist toplumlarında iktidarın kaynağını ve hâkim sınıf ile devlet politikalarının içeriğini belirleyen devlet aygıtları arasındaki ilişki hakkındadır. Modern devlet kapitalist toplumdaki devlet midir yoksa kapitalist devlet midir ve ortaya konan ayrım nedir?

Poulantzas'ın açılış salvosu (1969) Miliband'ın çığır açan eseri *Kapitalist Toplumda Devlet*'in (*The State in Capitalist Society*) detaylı bir metinsel analizi biçiminde olmuştu. Poulantzas Marksist devlet teorisinin sistematik bir formülasyonuna dair herhangi bir girişimde bulunmadığını (Gramsci'nin çalışmaları dışında) belirtmiş ve Miliband'ı hem bu teorik boşluğu doldurma girişimi hem de devletin burjuva mitine dair yıkıcı eleştirisi için övmüştür. Ancak övgü dolu bu sözlerin ardından güçlü eleştiriler de yöneltmiştir. Miliband istemeden kendi hasımlarının pozisyonuna düşmüştür.[62] Böylece düşünceleri devlet üzerine burjuva varsayımlarının kalıntısı tarafından lekelenmiştir -özellikle gücün devlet aygıtlarında değil, devletin *karakterinde* konumlandığı iddiası. Dolayısıyla Miliband Poulantzas'ın devletin ve

[61] Nicos Poulantzas, "The Problems of the Capitalist State", *New Left Review*, 58, 1969, ss. 67-78; Miliband, *The State in Capitalist Society: An Analysis of the Western System of Power*; Miliband, "The Capitalist State Reply to Poulantzas", *New Left Review*, 59, 1970, ss. 53-60; Miliband, "Poulantzas and the Capitalist State", *New Left Review*, 82, 1973, ss. 83-92; Ernesto Laclau, "The Specificity of the Political", *Economy and Society*, 4 (1), 1975, ss. 87-110.

[62] Poulantzas, "The Problems of the Capitalist State", ss. 241-42.

sosyal sınıfların nesnel yapısal gerçekliği olarak gördüğü şeyi yanlış kavramıştır. Aslında Miliband özgür irade sahibi aktif failin burjuva mitini sunmuştur. Benzer şekilde üretim ilişkileri içindeki nesnel yapısal konumlara odaklanmak yerine özneler arası ilişkiler üzerinden *sınıfa* odaklanmış ve devlete de (kapitalist) kurumların biçimi ve işlevleri üzerinden değil bireyler arası anlaşmaların, bağlantıların ve ağların üzerinden "seçkinci"[63] devlet olarak bakmıştır.

Bu nokta tartışmanın tam da merkezinde yer alır. Ancak *araçsalcılık* (Poulantzas'ın Miliband'ın pozisyonuna dair karikatürü) ve *yapısalcılık* (Miliband'ın Poulantzas'ın pozisyonuna dair karikatürü) arasında geliştirilen kaba ve kutuplu ayrım bunu dejenere eder. İronik olarak, tartışmanın kendisinde (daha derinlikli çalışmalarında olmamasına rağmen) her iki isim de kaba parodilerin beklentilerini karşılarcasına bir diğerine hediyeler sunmaktaydı.

Görüldüğü kadarıyla *araçsalcılık*, devleti hâkim sınıfların ya da yönetici "elit"in (Miliband'ın açtığı) çıkarlarına göre manipüle edilen ya da yönetilen bir tarafsız araç olarak değerlendirmekteydi. Bu basit görüşe göre modern devlet kapitalist toplumda burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder çünkü o sınıf tarafından yönetilmektedir. Böylesi bir bakış bireysel failliğin (bireylerin bilincli eylemleri ya da toplumsal güçler) yapıya göre nedensel önceliği olduğunu iddia eder. Devlet politikasını belirleyici kabul eden bir görüş ise devletin görevlilerine devletin biçimi ve işlevlerine (kapitalist aygıtlar olarak) göre öncelik tanır. Kenneth Finegold ve Theda Skocpol'un belirttiği üzere:

> Bir aracın kendi iradesi yoktur, bu sebeple de ancak dışarıdan bilinçli bir aktör sayesinde harekete geçebilir. Devleti kapitalist sınıfın bir aracı olarak görmek, devletin eylemlerinin bir sınıf olarak kapitalistlerin bilinçli ve maksatlı çabalarından kaynaklandığını söylemektir.[64]

Araçsalcılık (Domhoff'un ve erken dönem Miliband'ın eserlerinde ifade edildiği biçimiyle) bu nedenle failliği ya da aktorleri/devlet görevlilerini merkeze alan bir anlayış olarak görülür ve devlet aygıtları ile hakim sınıf arasındaki ilişki basit bir biçimde şöyle ifade edilir:

---

[63] Poulantzas, "The Problems of the Capitalist State", s. 242.

[64] Finegold ve Skocpol, "Marxist Approaches to Politics and the State", s. 176.

Devlet aygıtı hakim sınıfların bir aracıdır. Araçsalcı tez üç soruya verdiği yanıtla özetlenebilir (bkz. şekil 1).

Şekil 1.

Soru: Hakim sınıfların doğası nedir?

Cevap: Kapitalist sınıf hakim sınıftır, üretim ilişkilerinin kontrolü ve sahipliği üzerinden tanımlanır.

Soru: Bu sınıfı devlete bağlayan mekanizmalar nelerdir?

Cevap: Sosyalleşme, kişilerarası ilişkiler ve ağlar. Kapitalist sınıf toplumun geri kalanına hükmetmek için devleti bir araç olarak kullanır.

Soru: Devlet politikaları ile hakim sınıfın çıkarları arasındaki somut ilişki nedir?

Cevap: Devlet politikaları kapitalist sınıfların toplum üzerindeki hakimiyetlerini sürdürebilmeleri için onların genel çıkarlarına katkıda bulunur.

Kaynak: D. Gold, C. H. Y. Lo ve E. O. Wright'ın soruları, "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State: Part II'", Monthly Review, 27 (6), 1975, s. 32; cevaplar C. W. Barrow'dan adapte edildi, Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist, Madison: University of Wisconsin Press, 1993, s. 16.

Araçsalcı devlet teorisi, o zaman, kapitalist devlet teorisi değil (Miliband'ın kitabının başlığında olduğu gibi) *kapitalist toplumda devletin teorisi*dir. Kapitalist toplumda devletin gerçekten kapitalist olması durumu sadece bir olasılıktır. Devletin kapitalist sosyal ve ekonomik ilişkilerin yeniden üretimine angaje olması hiçbir şekilde garanti altında değildir. Aksine bu durum ancak kapitalist toplumda kapitalist "yönetici elitin" egemenliği ve devlet aygıtı üyeleriyle kişisel bağlantıları sonucunda ortaya çıkabilir.

Yapısalcı pozisyonun (devlet türetmecileri ve Poulantzas'ın "tartışması" ile özetlenebilecek olan) en belirgin farklılığı yapıların, kişiler ve onların amaçlarıyla kıyaslandığında nedensel önceliği olduğunu iddia etmesidir. Kişiler, minimal etkisini deneyimledikleri nesnel yapıların taşıyıcıları olarak kavranırlar. Bu çerçevede, kapitalist devlet genel olarak politik aktörlerin ve hâkim sınıf üyelerinin isteklerinden, motivasyonlarından ve niyetlerinden bağımsız olarak belirlenen biçim ve işlevlerin yapısal sistemi olarak görülür. Bu kapitalist devlet teorisidir. Yapılsalcı anlayış, terimsel olarak yapıya ya da devlet merkezciliğe vurgu yapar. Bu anlayış devlet aygıtları ve hâkim sınıf arasındaki ilişkiye dair yalın bir görüş ortaya koyar: İlki bir sonrakinin uzun vadeli kolektif çıkarlarında işlerlik kazanır (bkz. şekil 2).

Şekil 2. Yapısalcılık ve Araçsalcılığın Ötesi

	Birey Merkezli (Kişi Merkezli)	Devlet Merkezli (Yapı Merkezli)
Devlet aygıtları ve hakim sınıf ilişkisine dair basit yaklaşım	Araçsalcılık (Domhoss, erken dönem Miliband)	Yapısalcılık (Erken dönem Poulantzas devlet türetmeciler)
Devlet aygıtları ve hakim sınıf ilişkisine dair diyalektik yaklaşım	Sermayenin bekçisi olarak devlet (Miliband, Block)	Stratejik - İlişkisel yaklaşım (Jessop, geç dönem Poulantzas)

Miliband-Poulantzas tartışması Marksist teorinin sorunsalını çok ileriye taşıyamamıştır. Ancak hem yapı merkezli hem de kişi merkezli görüşlerin sınırlılıklarını göstermekle[65] devlet teorisi alanında günümüzdeki birçok yeni gelişmeye bir kalkış noktası sağlamıştır. Miliband-Poulantzas tartışmasının hayaletini savmak için ortaya çıkan bu iki verimli girişim, bizim de şimdi bu tartışmaya kısa bir dönüş yapmamızı sağlar.

[65] Ayrıca bkz. Colin Hay, "Social regulation after Fordism: regulation theory and the global-local nexus", *Economy and Society*, 24 (3), 1995, ss. 357-86.

Yapısalcılık ve Araçsalcılığın Ötesi:

Block ve Jessop. Marksist devlet teorisindeki "gelişmişliğe" bakmadan önce, ilk olarak Miliband ve Poulantzas'ın kuramsal tartışmanın sıcaklığıyla ortaya koydukları pozisyonlarını inançlı ve azimli bir şekilde savunamadıklarını belirtmek gerekir. Aslında her ikisi de geç dönem çalışmalarındaki yapı ve failler arasındaki ilişkiye dair daha diyalektik kavramsallaştırmalara doğru ilerlemişler, politik aktörleri kompleks ve yoğun yapılandırılmış devlet aygıtları içerisindeki stratejik özneler olarak konumlandırmışlardır. Bu nedenle Miliband, açık bir pişmanlık göstererek, "bir 'aygıt' olarak ... devlet mefhumunun devletin hayati önemdeki özgüllüğü olarak görülmeye başlanılan, yani 'yönetici sınıf'a ve geniş anlamda sivil topluma karşı göreli otonomisinin öneminin üzerini örtme eğilimi gösterdiğini"[66] kabul etmiştir. "[Devletin] önderlik eden görevlilerinin karakteri, ekonomik olarak hakim olan sınıfın baskıları *ve* üretim biçiminin getirdiği yapısal kısıtlamalara" dikkat etmeyi vurgulamıştır.[67] Bu tip gözlemler daha sistematik bir biçimde Fred Block'un çalışmalarında geliştirilmiştir.[68]

Block, "devlet yöneticileri" ve kapitalist sınıflar arasındaki iş bölümüne rağmen, devletin sermayenin uzun vadeli kolektif çıkarlarına göre nasıl hareket ettiğini göstermekle ilgilenmiştir. Kapitalist sınıfın, uzun vadeli çıkarlarını büyük reformlarla yeniden biçimlendirmeyi bilfiil desteklemek şöyle dursun, genellikle bu tip önlemlere karşı en büyük tepkiyi verdiğini belirtir. Kapitalist sınıf, o halde, basitçe, kendi uzun vadeli kolektif çıkarlarını harekete geçirmeyecek bir sınıf olarak görülmelidir. Ama aynı zamanda:

> azımsanmayacak miktardaki enerjilerini kendi sınıflarını değiştirecek politikalara hasreden hâkim sınıf üyeleri, kendi sınıflarına göre atipikleşirler çünkü dünyaya devlet yöneticilerinin gözünden bakmaya

[66] Miliband, *Marxism and Politics*, s. 74.

[67] Miliband, *Marxism and Politics*, ss. 73-74; ayrıca bkz. Miliband, *Socialism for a Sceptical Age*, ss. 17-18.

[68] Fred Block, "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Revising State Theory: Essays in Politics and Postindustrialism*, Philadelphia: Temple University Press, 1987; Block, "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects", *Revising State Theory: Essays in Politics and Postindustrialism*, Philadelphia: Temple University Press, 1987.

> itilirler. Kendi sınıflarının politik olarak tarafsız kalan kanaatlerinden de büyük ihtimalle bu nedenlerle ideolojik olarak ayrılırlar.[69]

Bu bize Block'un düştüğü ikilemi anlamamız için bir dayanak sunar. Gerçek şu ki devlet yöneticileri sermayenin kendisinden ziyade sermayenin uzun vadeli kolektif çıkarlarına çok daha fazla ilgi duyarlar.[70] Block burada, bir yanda devlet yöneticileri ve öte yanda ise kapitalist ekonomik işleyiş arasındaki "bağımlılık" ilişkisine vurgu yapar. Carnoy'un belirttiği gibi bu bağımlılığın var olması gereklidir çünkü:

> ekonomik faaliyet devlete gelir oluşturur. Çünkü halkın rejime olan desteği eğer birikim devam etmezse düşüşe geçecektir. Devlet yöneticileri bu durumda kapitalist birikime olanaklar yaratmak içim yapmak zorunda olduklarını bildikleri şeyi kendi istekleri ile yapacaklardır. Ekonomik faaliyeti büyük oranda özel yatırımcıların kararlarının belirlediğini farz edersek, böylesi yöneticiler genel "ticari güven" konusunda hassastırlar.[71]

Devlet, sermayenin genel çıkarının *bekçi*si haline gelir. Block, tek bir hamleyle, devlet yöneticilerinin amaçları, çıkarları ve stratejilerine (ve hâkim sınıftan göreli özerkliğine) dair bir hassasiyeti, içerisinde tüm bu stratejilerin işlevselleştirildiği ve geliştirildiği yapısal bağlamın analiziyle bir araya getirmenin altından kalkar. Onun çalışması devlet aygıtı ve hakim sınıf arasındaki ilişkinin kompleks yapısını ve diyalektik bir incezlemesini gözler önüne sermektedir. Bunu yaparken de hem araçsalcı yaklaşımın maksatçı ve belirlenemezciliğinden, hem de yapısalcılığın işlevselci ve belirlenimci anlayışlarından uzak durur. Analizinde faydayı maksimize eden rasyonel özneler[72] olarak devlet yöneticilerini ilişkilendirmesi değerlendirildiğinde, Block'un çalışması yine de ne çalışan-odaklıdır ne de fail merkezlidir (bkz. şekil 2).

Her ne kadar kendinden daha araçsalcı olan seleflerine göre kayda değer bir ilerleme kaydetmiş olsa da, Block'un çalışması hâlâ kısmen de olsa boşunadır. Çünkü Finegold ve Skocpol'un belirttiğine göre,[73]

---

[69] Block, "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", s. 57.

[70] Ayrıca bkz. David Marsh, "The Convergence between Theories of the State", D. Marsh and G. Stoker (eds), *Theories and Methods of Political Science*, Basingstoke: Macmillan, 1995, s. 275.

[71] Carnoy, *The State and Political Theory*, s. 218.

[72] Taylor, "Marxism", s. 264.

[73] Finegold and Skocpol, "Marxist Approaches to Politics and the State", s. 98.

Block hem hâkim sınıf hem de işçi sınıfı tarafından uygulanan politik baskının ve devlet yöneticileri tarafından başlatılan kapitalist reformların son tahlilde sermaye için *her zaman* işlevsel olup olmayacağı konusunda muğlak kalmıştır.[74] Eğer öyleyse, ekonomik gelişmenin teşvik edilmesinde devlet yöneticilerinin bağımsız çıkarları olduğu fikrine Block'un katılıyor olması böylesi isabetli (ve elverişli) olan işlevsel uyumu açıklamada güçlükle yeterli sayılabilir. Ama eğer öyle değilse, sistemin daha az sakıncalı olanlarının (ve tahmin edilebileceği gibi daha kolay savuşturulacaklarının) gelişimine izin verilirken kapitalist istikrarı tehdit edebilecek işlevsiz sonuçlara tam olarak ne kadar mani olunabilmektedir? Block her halükarda devlet mefhumunu "ideal kapitalist kolektif" biçiminde tanımlayan görüşlere çok da uzak olmayan tortusu kalmışp işlevselci bir noktaya geri çekilmiş gözükmektedir. Ancak onun başarısı da azımsanmamalıdır. Onun başarısı tanımlamaya giriştiği belirli mekanizmaları teşhis etmesinden ziyade devlet görevlilerinin eylemlerinin genel olarak mevcut kapitalist birikimin devam etmesinini tehlikeye atmamasını güvence altına alan mekanizmaları tanımlama ihtiyacını *doğrulamasın*da yatmaktadır.

Eğer Block'un *sermayenin muhafızı* olarak devlet kavrayışı araçsalcılığın mirasının diyalektik varisi ise, o halde Bob Jessop'un *stratejik-ilişkisel yaklaşımı* da yapısalcı mirasın diyalektik varisidir.[75] Jessop, gelmiş geçmiş Marksist teorisyenlerin herhangi birinden daha ikna edici olarak, yapay yapı ve faillik dualizmini, yapı ve failliğin karşılıklı

---

[74] Bu muğlaklığa örnek olarak karşılaştırınız Block, "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", s. 62; ayrıca bkz. Block, "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects", s. 66.

[75] Özellikle bkz. Jessop, *State Theory Putting: Capitalist States in their Place*, Cambridge: Polity, 1990; yorumlar için bkz. Barrow, *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, ss. 153-56; Werner Bonefeld, "Crisis of Theory: Bob Jessop's Theory of Capitalist Reproduction", *Capital & Class*, 50, 1993, ss. 25-43; Hay, "Werner in Wunderland or notes on a marxism beyond pessimism and false optimism", F. Sebai and C. Vercellone (eds), *Critique de La Raison Economique*, Paris: Futur Anterieur, Editions L'Harmatton, 1994; Hay, "Structure and Agency: Holding the Whip Hand", D. Marsh and G. Stoker, *Theory and Methods of Political Science*, London: Macmillan, 1995, ss. 199-202; Riane Mahon, "From 'Bringing' to 'Putting': The State in Late Twentieth-Century Social Thought", *Canadian Journal of Sociology*, 16 (2), 1991, ss. 119-44; Joe Painter, *Politics, Geography and Political Geography*, London: Arnold, 1995, ss. 63-66; Taylor, "Marxism" , *Theory and Methods in Political Science*, ss. 259-63.

ilişkisini tamamen diyalektik bir kavrayışa doğru yol alarak aşmayı başarır. Yapı ve faillik birbirini zorunlu kılar, bu yüzden aynı zamanda yapı analizi olmayan eylem analizi olamaz. İçerisinde formüle edildikleri stratejik bağlamın yapılandırılmış arazisiyle, stratejiler, çarpıştıkça ve onu etkiledikleri için tüm sosyal ve politik değişim, stratejik etkileşim yoluyla meydana gelmektedir. Etkileri (kasıtsız ve öngörülmüş bile olsalar) gelecek stratejilerin içerisinde formüle edildikleri ve uygulandıkları bağlamı (kısmen bile olsa) dönüştürmek üzerinedir.

Böyle bir formülasyonun (kapitalist) devlet teorisi için oldukça kayda değer çıkarımları vardır. Jessop sınıf mücadeleleriyle içinde hareket edilen stratejik bir alan olarak ve "birden çok sınırları olan, kurumsal sabitliği ve önceden verili biçimsel ya da maddi birliği olmayan belirli bir kurumsal topluluk" olarak devleti kavramada geç Poulantzas'ı takip eder.[76] Devlet dinamik ve sürekli olarak yayılan bir sistemdir. Belirli bir ulusal mekânda ve zamandaki belirli bir biçimi, belirli stratejileri ve aktörleri diğerlerine göre ayrıcalıklı kılan "geçmiş stratejilerin kristalleşmesini" temsil etmektedir. Böyle olunca da "devlet *yapılar ve stratejilerin kompleks bir diyalektiği* içerisine yerleştirilmiştir".[77] Bu devletin ve onu oluşturan kurumların *stratejik olarak seçici* olduğu fikrini öne sürmektir. Devletin yapıları ve *modus operandi*'si "bazı politik strateji türlerine diğerlerine olduğundan daha fazla açıktır".[78] Devlet, kenar çizgileri karmaşık olan ve belirli stratejileri (ve bunun sonucu olarak belirli aktörleri) diğerlerine tercih eden değişken bir oyun alanı sunmaktadır.

Böylesi bir perspektif içerisinde devletin (ve devlet iktidarını yöneten hükümetlerin) sermayenin genel çıkarları (bu çıkarlar her ne olabilirse) yönünde hareket edeceğinin garantisi yoktur. Gerçekten de kapitalist devletin işlevi sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi olarak addedildiği ölçüde, kendi tarihsel gelişiminde belirli bir aşamada olan kapitalist devletin belirli bir biçiminin bu işlevi sorunsallaştırması ve en nihayetinde uzlaştırması olasıdır. Devlet bir dizi politik

[76] Jessop, *State Theory Putting: Capitalist States in their Place*, s. 267; Poulantzas, *State, Power, Socialism*.

[77] Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 129. Vurgu eklenmiştir.

[78] Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 260.

ve ekonomik kriz yoluyla gelişir; bu durum sivil toplum içerisinde ve ekonomide devlet müdahalesinin daha önceden var olan tarzının giderek artan biçimde işlevsizleştiğini kanıtlar. Bu tarz krizlerin sonuçları ve neden oldukları mücadeleler daha önceden tahmin edilemez. Çünkü bunlar, eğer stratejik-ilişkisel yaklaşımı uygularsak, sınıf (ve diger) kuvvetlerinin dengesine, krizin doğasının kendisine ve (ekleyebileceğimiz üzere) krizin doğasının popüler *kavrayışlarına*[79] –kısaca, stratejik olarak seçici olan bağlama ve bu bağlam içerisinde harekete geçirilen stratejilere– bağlıdır.

Şu durumda Jessop'un yaklaşımı, devlet yapılarına ve stratejik seçicilere olan ilgisine ve yapısalcı kökenine rağmen; işlevselciliğin, indirgemeciliğin ve belirlenimciliğin her formundan uzak durmaktadır. Stratejik-ilişkisel yaklaşım, kapitalist sistemin devam etmekte olan yeniden üretimi ya da onun yaklaşmakta olan ölümü gibi konularda (fakat mevcut bağlamdaki stratejik seçicilik ikincisini tuhaf bir uzak ihtimal olarak görmektedir) hiçbir garanti sunmaz. Bu ifade kısacası sosyal ve politik değişime dair belirsizliği ve olumsallığı imlemektedir.[80] Tüm bunlardaki zayiatlar Marksist devlet teorisinin de *tanımlayıcısı (ve yanıltıcısı)*dır. Jessop'a göre, tamamen belirleyici olan ya da genel bir kapitalist devlet teorisi yoktur, sadece kapitalist devleti kurumsal, tarihsel ve stratejik seçiciliği ile birlikte teorik olarak aydınlatan açıklamalar mevcuttur.[81]

Dairesel döngümüzü tamamlamış gözüküyoruz. Başladığımız noktada bir paradoksla bitiriyoruz: Marksist bir devlet teorisi yoktur -olamazdı da.

---

[79] Hay, "Rethinking Crisis: Narratives of the New Right and Constructions of Crisis", *Rethinking Marxism*, 8 (2), 1996, ss. 59-76; Hay, "Narrating Crisis: The Discursive Construction of the Winter of Discontent", *Sociology*, 30 (2), 1996, ss. 253-77.

[80] Jessop, *State Theory Putting: Capitalist States in their Place*, ss. 12-12.

[81] Jessop, *The Capitalist State*, ss. 211-13, 258-59; Jessop, *State Theory Putting: Capitalist States in their Place*, s. 44.

Sonuçlar

Bugün neden *Marksist* bir devlet yaklaşımına ihtiyaç duyuyor*uz*? Çünkü görünüşe göre, ya küreselleşmiş ya da küreselleşen ve Marksizmin politik bir proje olarak ilga edildiği bir dünyada, devleti anakronik ve tarihi bir ilgiyle kuramsallaştıran Marksist girişimleri kapı dışarı etmek –eğer öyleyse– cezbedicidir. Ulus-devletin zayıflaması ile birlikte bir devlet teorisine gerçekten de ihtiyacımız var mı? Ve eğer öyle olduğunu düşünsek bile Marksizm geriye çekilirken neden Marksist bir devlet teorisi?

Bu konudaki ilk itirazın hakkından oldukça hızlı bir şekilde gelinebilir. Evet, kapitalist birikimin şimdiki evresi, önceki tüm aşamalardan –hem sermayenin uluslararası hareketliliği açısından hem de ilgili sosyal, politik ve çevresel patolojilerin tamamen küresel doğasından– niteliksel ve niceliksel olarak farklıdır. Fakat (i) gerek bunun ulus-devletin sonunu hızlandıracağı tehditini taşıdığı (ii) gerek bunu yapacak olsa bile, devlet teorisinden vazgeçmeyi göze alabileceğimiz sonuçlarını çıkarmak tehlikeli olacaktır. Çünkü ulusal cemaatler, devletler ve hükümetler hâlâ politik sosyalleşmenin, mobilizasyonun (harekete geçirmenin), tanımlama ve temsilin en önemli odağını oluştururken, ulus-devlet kesin olarak kalıcıdır. Dahası, hal böyleyken, küresel ekolojik krizle baş edebilmek için gerek olan bu tarz devletlerarası birlikte kararlaştırılmış yanıtın, daha sınırlı (cemaate dair) ulusal çıkar ve değerlendirmeler tarafından engellenmesi ve gasp edilmesi muhtemeldir. Nitekim tam da devletin biçiminin kendisi (ulusal niteliği) küresel olan krize cevabı engelleyebilir. Devletin *ulusal* formu, onun *küresel* işlevini sorunsallaştırabilir. Çevrecilik küresel sorunlarla ilgilenebilir, fakat çevrecilerin devlet teorisine ihtiyaçları vardır.[82] Ayrıca, Jessop'un da belirttiği gibi, sermayenin uluslararasılaşması vaktiyle dış ticarete kapalı ulusal ekonomilerin sınırlarını (daha) geçirgen hale getirmiştir, fakat kapitalist birikimin düzenlenmesinde ulusal farklılıkların ya da daha doğrusu ulusal *devletler*in önemini azaltmamıştır.

[82] Hay, "Werner in Wunderland or notes on a marxism beyond pessimism and false optimism", s. 218; Hay, "From Crisis to Catastrophe? The Ecological Pathologies of the Liberal Democratic State", Innovation: *The European Journal of Social Science*, 9 (4), 1996, ss. 421-34.

Devletin biçimi değişmiş olabilir ve önceki işlevi ve sorumlulukları yukarı, aşağı ve dışarı doğru yerinden edildikçe "eğilimsel bir iç boşalmasıyla" karşı karşıya kalabilir, fakat ayırt edici bir şekilde ulusal niteliği aynen kalır.[83] Böylelikle küreselleşme süreci (daha doğrusu, eğilimsel bir küreselleşmeyi üretmek için etkileşim içinde olan süreçler) devletin kapitalist birikim dinamikleri için devam eden merkeziliğini göstermektedir.

Fakat devlet teorisine olan ihtiyacı soyut olarak ortaya koymak başka şey; bunu devletin incelenmesinde ayırt edici bir şekilde *Marksist* bir yaklaşımı gerekçelendirme olarak iddia etmek bambaşka. Bir düşüncenin doğru olup olmadığının denemeden anlaşılamayacağı ve farklı yön ve bakış açılarının olduğu ve bunların çeşitliliği gerçeği unutulmamalıdır. Bununla beraber (Jessop tarafından formüle edilmiş olanı gibi) gelişmiş bir Marksist devlet kavrayışı için biri özsel diğeri metodolojik iki genel sav önerilebilir.

İlki için yukarıdaki örneğe geri dönebiliriz. Çevresel krizin kökeninde endüstriyel büyüme mecburiyeti vardır. Bu *endüstriyel toplumlarda devlet* teorisinin ekolojinin ekonomi politiği için gerekliliğini akla getirebilir. Fakat bu konuda daha derinlemesine bir değerlendirme, modern toplumları niteleyen –ve bu yüzden tanık olduğumuz çevresel bozulmanın sorumlusu olan– büyüme mecburiyeti, kapitalist devletin kurumları tarafından ayakta tutulan ve regüle edilen *kapitalist* bir büyüme mecburiyetidir. O zaman çevrecilerin salt devlet teorisine değil fakat *kapitalist* devletin teorisine ihtiyaçları vardır. Böylesi bir teori olarak Marksizmin açık bir şekilde sağlayacağı çok şey vardır.

İkinci sebep ise bir nebze daha esoteriktir ve devlete dair modern Marksist yaklaşımların metodolojik katkıları ile ilgilidir. Her ne kadar

[83] Jessop, "Changing forms and functions of the state in an era of globalisation and regionalisation", R. Delorme and F. Dopfer (eds), *The Political Economy of Diversity: Evolutionary Perspectives on Economic Order and Disorder*, London: Edward Elgar, 1994; Jessop, "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State", R. Burrows and B. Loader (eds), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, London: Routledge, 1994; Jessop, "The Future of the National State: Erosion or Reorganisation? General Reflections on West Europe", *Lancaster Working Paper in Political Economy*, 50, 1995; Hay, Colin and B. Jessop. "The Governance of Local Economic Development and the Development of Local Economic Governance: A Strategic–Relational Approach" , *Lancaster Working Paper in Political Economy*, 1995.

tarihinin büyük bir kısmı bir yanda yapısal işlevselcilik diğer yanda araçsalcılık arasında zorlu görünen çekişme ile nitelendirilse de, son yıllarda Marksist devlet teorisinde kayda değer metodolojik ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan modern Marksist devlet teorisinin Marksistlere olduğu kadar Marksist olmayanlara da sağlayacağı çok şey vardır. Çünkü Anthony Giddens (1984) ve Nicos Mouzelis[84] gibi yazarların belirttiği gibi, (yapısalcılık-araçsalcılık kavgasının sadece yansıması olduğu) yapı ve faillik dualizmi yalnızca Marksizm içerisinde bir problem değildir, aynı zamanda sosyal ve siyasal bilimleri başlangıcından beri belirlemektedir. Bu problem, stratejik-ilişkisel yaklaşımda ise basit ama derinlikli bir tarzda aşılmıştır. Her ne kadar günümüz Marksist teorisini hareketlendiren analitik, eleştirel ve politik ortaklıkları hepsi paylaşmayacak olsa bile, birkaçının Marksizmin sunduğu metodolojik kavrayıştan faydalanmaktan başka çaresi yoktur.

Jessop'un asıl başarısı Marksist devlet teorisini şu saçma sorunun ötesine taşımak olmuştur: Modern devlet kapitalist bir devlet midir yoksa kapitalist bir toplumda devlet midir? Eğer çalışmaları hak ettiği ilgiyi görecek olursa, feministler de Marksist teorinin hatalarını ve sapmalarını kendilerine şu soruyu sorarak tekrarlamazlar: Çağdaş devlet esasen patriyarkal mıdır yoksa yalnızca patriyarkal bir toplumda devlet midir? Modern Marksist teori büyük olasılıkla Henry Higgins'in çalışmasının nesnesini dönüştürürken onu takip etme fırsatı bulamayacaktır. Fakat bulabilecek olanlar elbette sapmalarından bir ya da iki şey öğrenebilirler.

---

[84] Mouzelis, Nicos. *Back to Sociological Theory: The Construction of Social Orders*, Basingstoke: Macmillan, 1991; Mouzelis, Nicos. *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London: Routledge, 1995.

Kaynakça

Aglietta, Michel. *A Theory of Capitalist Regulation*, London: New Left Books, 1979.

Allen, Judith. "Does Feminism Need a Theory of the State?", *Playing the State: Australian Feminist Intervention*, ed. S. Watson, London: Verso, 1990.

Althusser, Louis. *For Marx*, London: Allen Lane, 1969.

Altvater, Elmar. "Notes on Some Problems of State Interventionalism", *Kapitalistate*, 1: 97-108 and 2: 76-83, 1973.

Aronson, Ronald. *After Marxism, New York*: The *Guilford Press, 1995.*

Avineri, Sholomo. *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

Barrow, Clyde W. *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, Madison: University of Wisconsin Press, 1993.

Bertramsen, R. B.; Thomson,T. P. F.; Torfing, J. *State, Economy and Society*, London: Unwin Hyman, 1990.

Block, Fred. "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Revising State Theory: Essays in Politics and Postindustrialism*, Philadelphia: Temple University Press, 1987.

_____. "Beyond Relative Autonomy: State Managers as Historical Subjects", *Revising State Theory: Essays in Politics and Postindustrialism*, Philadelphia: Temple University Press, 1987.

Bonefeld, Werner. "Crisis of Theory: Bob Jessop's Theory of Capitalist Reproduction", *Capital & Class*, 50, 1993, ss. 25-43.

Brown Wendy. "Finding the Man in the State", *Feminist Studies*, 18 (1), 1992, ss. 7-34.

Bukharin, Nicolai. *Historical Materialism: A System of Sociology*, London: Allen & Unwin, 1926.

Callinicos, Alex. The Revenge of History: Marxism and the East European Revolutions, Cambridge: Polity Press, *1991.*

Carnoy, Martin. The State and Political Theory, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.

Colletti, Lucio. *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*, New York: Monthly Review Press, 1972.

Connell, Robert W. "The State, Gender and Sexual Politics: Theory and Appraisal", *Theory and Society*, 19, 1990, ss. 507-44.

Domhoff, G. William. *Power Structure Research*, Beverly Hills: Sage, 1980.

_____. *The Higher Circles: The Governing Class in America*, New York: Vintage Books, 1970.

_____. *The Power Elite and the State*, New York: Aldine de Gruyter, 1990.

_____. *The Powers That Be: Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979.

_____. *Who Rules America?*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967.

Draper, Hal. "Karl Marx's Theory of Revolution", *State and Bureaucracy*, Volume 1, New York: Monthly Review Press, 1977.

Dunleavy, Patrick and O'Leary, Brendan. *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Macmillan, 1987.

Dunn, John (ed.). "*Contemporary Crisis* of *Nation State*?", *Political Studies 42 (special issue)*, 1994.

Engels, Friedrich. *Anti-Dühring*, Moscow: Progress Publishers, 1947.

_____. "Outline of a Critique of Political Economy", *Collected Works*, K. Marx and F. Engels, Volume 3, London: Lawrence & Wishart, 1975

_____. *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Peking: Foreign Language Press, 1978.

Femia, Joseph V. *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process*, Oxford: Clarendon Press, 1981.

Finegold, Kenneth and Skocpol, Theda. "*Marxist Approaches to Politics and the State*", *State and Party in America's New Deal*, Madison: University of Wisconsin Press, 1995.

Fiore, Guiseppe. *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*, London: New Left Books, 1970.

Gold, David A. ve diğerleri "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State: Part I", *Monthly Review*, 27 (5), 1975, ss. 29-43.

Gold, David A .; C. Y. H. Lo and E. O. Wright. "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State: Part II'", *Monthly Review*, 27 (6), 1975, ss. 36-51.

Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence & Wishart, 1971.

Habermas, Jürgen. *Legitimation Crisis*, London: Heinemann, 1975.

Hay, Colin. "*Environmental security* and *state egitimacy*", *Capitalism, Nature, Socialism*, vol. *5*, no. 1, 1994, ss. 83-97.

_____. "From Crisis to Catastrophe? The Ecological Pathologies of the Liberal Democratic State", Innovation: *The European Journal of Social Science*, 9 (4), 1996, ss. 421-34.

_____. "Marxist Theories of the State: Horses for Courses?", *Muirhead Working Papers in Politics*, University of Birmingham, 1997.

_____. "Narrating Crisis: The Discursive Construction of the Winter of Discontent" , *Sociology*, 30 (2), 1996, ss. 253-77.

_____. *Re-Stating Social* and *Political Change*, *Buckingham*: *Open University Press, 1996.*

_____. "Rethinking Crisis: Narratives of the New Right and Constructions of Crisis", *Rethinking Marxism*, 8 (2), 1996, ss. 59-76.

_____. "Social regulation after Fordism: regulation theory and the global-local nexus", *Economy and Society*, 24 (3), 1995, ss. 357-86.

_____. "Structure and Agency: Holding the Whip Hand", D. Marsh and G. Stoker, *Theory and Methods of Political Science*, London: Macmillan, 1995.

_____. "Werner in Wunderland or notes on a marxism beyond pessimism and false optimism", F. Sebai and C. Vercellone (cds), *Critique de La Raison Economique*, Paris: Futur Anterieur, Editions L'Harmatton, 1994.

Hay, Colin and B. Jessop. "The Governance of Local Economic Development and the Development of Local Economic Governance: A Strategic--Relational Approach" , *Lancaster Working Paper in Political Economy*, 1995.

Hirsch, Joachim. "The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State", *State and Capital: A Marxist Debate*, ed. J. Holloway and S. Picciotto, London: Arnold, 1978.

Janicke, Martin. *Slate Failure: The Impotence of Politics in Industrial Society*, Cambridge: Polity, 1990.

Jenson, Jane. "Gender and Reproduction: Or, Babies and the State", *Feminism in action: Studies in Political Economy*, M. P. Connelly ve P. Armstrong (ed.), Toronto: Canadian Scholars Press, 1992.

Jessop Bob. "Changing forms and functions of the state in an era of globalisation and regionalisation", R. Delorme and F. Dopfer (eds), *The Political Economy of Diversity: Evolutionary Perspectives on Econornic Order and Disorder*, London: Edward Elgar, 1994.

_____. "'Marx and Engels on the State", S. Hibbin et al. (eds), *Politics, Ideology and the State*, London: Lawrence & Wishart, 1978.

_____. *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, London: Macmillan, 1985.

_____. "Recent Theories of the Capitalist State", *Camhridge Journal of Economics*, 1 (4), 1977, ss. 351-72.

_____. *State Theory Putting: Capitalist States in their Place*, Cambridge: Polity, 1990.

_____. *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson, 1982.

_____. "The Future of the National State: Erosion or Reorganisation? General Reflections on West Europe", *Lancaster Working Paper in Political Economy*, 50, 1995.

_____. "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State", R. Burrows and B. Loader (eds), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, London: Routledge, 1994.

Laclau, Ernesto. "The Specificity of the Political", *Economy and Society*, 4 (1), 1975, ss. 87-110.

Lefebvre, Henri. *The Sociology of Marx*, Harmondsworth: Penguin, 1972.

Lenin, V. I. "The State and Revolution", Lenin, *Selected Works*, Volume 1, Moscow: Progress Publishers, 1968.

MacKinnon, Catharine *A. "Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory", Signs: Journal of Women in Culture and Society, 7 (3)*, 1982, ss. *515-44*.

_____. "Feminism, Marxism, Method and the State: Toward Feminist Jurisprudence", Signs, 8 (4), 1983, ss. 645-58.

_____. *Toward a Feminist Theory of the State*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

Magnus, B. ve Cullenberg, S. Whither Marxism? Global Crises in International Perspective, London: Routledge, 1995.

Mahon, Riane. "From 'Bringing' to 'Putting': The State in Late Twentieth-Century Social Thought", *Canadian Journal of Sociology*, 16 (2), 1991, ss. 119-44.

Marsh, David. "The Convergence between Theories of the State", D. Marsh and G. Stoker (eds), *Theories and Methods of Political Science*, Basingstoke: Macmillan, 1995.

Marx, Karl. "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Karl Marx: Early Writings*, L. Colletti (ed.), London: Pelican, 1975.

_____. "On the Jewish Question", L. Colletti (ed.), *Karl Marx: Early Writings*, London: Pelican, 1975.

_____. "The Class Stuggles in France: 1845 to 1850", K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, Volume 10, London: Lawrence & Wishart, 1978.

_____. "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, Volume 11, London: Lawrence & Wishart, 1979.

Marx, Karl and F. Engels, *The German Ideology*, Moscow: Progress Publishers, 1964.

_____. *The Communist Manifesto*, London: Pelican, 1967.

McCarney, Joseph. *Social Theory* and the *Crisis* of *Marxism*, London: *Verso*, 1990.

Miliband, Ralph. "Marx and the State", *Socialist Register*, 1965, ss. 278-96.

_____. *Marxism and Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1977.

_____. "Poulantzas and the Capitalist State", *New Left Review*, 82, 1973, ss. 83-92.

_____. *Socialism for a Sceptical Age*, London: Verso, 1994.

_____. "The Capitalist State Reply to Poulantzas", *New Left Review*, 59, 1970, ss. 53-60.

_____. *The State in Capitalist Society: An Analysis of the Western System of Power*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1969.

Mintz, B. and Schwartz, M. *The Power Structure of American Business*, Chicago: University of Chicago Press, 1985.

Mouzelis, Nicos. *Back to Sociological Theory: The Construction of Social Orders*, Basingstoke: Macmillan, 1991.

Mouzelis, Nicos. *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London: Routledge, 1995.

O'Connor, James. "'*External Natural*' *Conditions* of *Production*, the *State* and *Political Strategy* for *Ecology Movements*", *Center* for*Ecological Socialism Working Paper I*, Santa Cruz, *University* of *California*, *1991*.

Offe, Claus. "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System: On the Selectiveness of Political Institutions", *German Political Studies*, ed. K. von Beyme, Beverly Hills: Sage, 1974.

Offe, Claus. "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation", *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, ed. L. Lindberg et al., Lexington: D. C. Heath, 1975.

Painter, Joe. *Politics, Geography and Political Geography*, London: Arnold, 1995.

Pepper, *David. Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*, *London*: *Routledge, 1993.*

Poulantzas, Nicos. *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books, 1975.

_____. *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books, 1973.

_____. *State, Power, Socialism*, London: New Left Books, 1978.

_____. "The Problems of the Capitalist State", *New Left Review*, 58, 1969, ss. 67-78.

Sanderson, John. "Marx and Engels on the State", *Western Political Quarterly*, 16 (4), 1963, ss. 946-55.

Schmitter, Phillip. "Neo-Corporatism and the *State", The Political Economy of Corporatism, W. Grant (ed.), Basingstoke: Macmillan, 1985.*

Sweezy, Paul M. *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press, 1942.

Taylor, George. "Marxism" , *Theory and Methods in Political Science*, eds. D. Marsh and G. Stoker, Basingstoke: Macmillan, 1995.

Van den Berg, Axel. *The Immanent Utopia: From Marxism on the State Marxism*, Princeton: Princeton University Press, 1988.

Wolfe, Alan. "New Directions in the Marxist Theory of Politics", *Politics and Society*, 4 (2), 1974, ss. 131-60.

Adlar Dizini

Abendroth, Wolfgang 231, 244, 303, 305, 310, 330

Adenauer, Konrad 304, 305

Adorno, Theodor W. 306

Agnoli, Johannes 306, 330

Akulov 208

Althusser, Louis 17, 20, 247, 248, 259-278, 287, 310, 324, 325, 330, 344, 348, 365

Altvater, Elmar 303, 320-323, 328, 331, 334, 341, 344-345, 366

Anderson, Perry 314,331, 349

Avineri, Shlomo 38, 348, 366

Bakunin, Mihail 94

Balbus, Isaac 120, 123, 124, 142, 147, 179

Benney, Mark 254, 257, 277

Berger, Johannes 321, 331

Blanke, Bernhard 309, 314, 317, 318, 320-23, 327, 331-32

Block, Fred 357-360, 366

Bodin, Jean 92, 93, 109

Bol'shaia sovetskaia entsiklopediia 159

Brandt, Willy 304,306

Braunmühl, Claudia 323, 333

Bucci-Glucksmann, Christine 288, 289, 299

Buharin, Nikolay 102, 103, 105, 109, 184, 185, 216

Buttigieg, Joseph 249

Camoy, Martin 339, 346, 353, 359, 366

Colletti, Lucio 347, 348, 351, 366, 369

Deborin, Abram 159, 184, 197

Devlet ve Devrim 86,89, 91, 96, 97, 100, 110, 174, 186, 204, 265, 339, 351

Dobrin, Samuel 133, 134, 142

Domhoff, G. William 341, 355, 366

Draper, Hal 31, 104, 108, 110, 340, 346, 367

Duguit, Leon 154, 210

Dühring 74

Eagleton, Terry 78, 84, 263, 277

Edelman, Bernard 120, 142

Esser, Josef 286, 291, 292, 299, 300, 311, 332,

Fine, Bob 124, 132, 134, 142, 143

Finegold, Kenneth 346, 355, 359, 367

Fiori, Gioseppe 352

Flatow, Sybille 315-319, 322, 332, 335

Forsthoff, Ernst 310, 311, 332

Foucault, Michel 280, 282-286, 290, 295-299

Fraenkel, Ernst 231-37, 240-246

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm 17, 95, 107, 109, 111, 114, 125, 135, 139, 141, 146, 149, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 166, 171, 173, 183, 184, 192, 197, 201, 209, 210, 212, 213, 228, 229

Gerstenberger, Heide 314, 316, 322, 327, 332

Giddens, Anthony 365

Gintsburg, Leonid 173, 174

Gojbarg, Aleksandr Grigoryeviç 16, 108

Gramsci, Antonio 17, 20, 31, 247-278, 282, 283, 288, 301, 309, 324, 326, 335, 338, 342, 351-54, 367

Grundrisse 30, 31, 64-66, 68, 75, 81, 82, 84, 147, 181, 314, 319, 328, 334

Habermas, Jürgen 293, 299, 307, 308, 310, 311, 321, 332, 344, 345, 367

Hegel, G. W. Friedrich 27-40, 45, 48, 53, 64, 72, 73, 80, 84, 146, 151, 171, 310, 347, 348

Heller, Hermann 240, 241, 245, 311

Higgins, Henry 348, 365

Hirsch, Joachim 20, 292, 300, 323-27, 333, 341, 368

Hitler, Adolf 15, 241, 242-244, 246

Hobbes, Thomas 90, 92, 314

Hoffmann, Jürgen 303, 320, 321, 327, 328, 331, 333

Holloway, John 147, 180, 322, 325, 333, 341, 368

Horkheimer, Max 306, 311

Huisken, Freeek 315-319, 322, 332, 335

Hukuk ve Devletin Devrimci Rolü 150

Ives, Peter 249

Jellinek, Georg 93, 110, 171

Jessop, Bob 20, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 291, 295, 300, 342, 343, 345, 346, 347, 350, 357, 358, 360-366, 368

Jhering, Rudolf von 171

Jürgens, Ulrich 314, 321-23, 327, 331-334

Kahn-Freund, Otto 231-35, 238, 239, 246

Kapital 64, 68, 69, 74, 82, 120, 132, 133, 146, 153, 185, 186, 197, 264, 292, 307, 309, 313, 315, 316, 319, 322, 333, 334

Kastendiek, Hans 314, 321, 322, 323, 327, 331, 332, 334

Kelsen, Hans 21, 117-19, 125, 142, 149, 217, 226, 229, 244, 245, 285

Kennedy, Duncan 256, 278

Kirchheimer, Otto 100, 103, 104, 110, 231-35, 238, 240, 241, 243-45, 311

Kofler, Leo 303

Kojevnikov 210, 211, 218, 219

Korovin, Yevgeniy Andreyeviç 201-214, 218-224, 229

Korsch, Karl 31, 139, 143

Kosik, Karel 307

Krılov, Sergey Borisoviç 218-23, 229

Krilenko, Nikolay Vasilyeviç 113, 128, 208

Kurskiy 208

Laband, Paul 171

Laclau, Ernesto 287-90, 300, 325, 326, 334, 354, 369

Lapple, Dieter 319, 334

Lassalle, Ferdinand 50

Lenin, Vladimir Ilyic 15, 75, 82, 85, 86, 89, 91, 96, 97, 99, 100, 101, 103-108, 110, 115, 143, 151, 152, 157-59, 167, 172, 174, 178, 179, 180, 186, 197, 204, 229, 259, 265, 267, 309, 338, 339, 351, 352, 354, 369

Locke, John 314

Lukacs, Georg 20, 31, 316

Lunaşarski, Anatoli Vasilyeviç 159

Macpherson, Crawford Brough 314, 334

Mandel, Ernest 99, 110, 303, 305

Marcuse, Herbert 246, 306, 310

Marx'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi 161

Marksist Hukuk Teorisi ve Sosyalizmin İnşası 160

McWhinney, Edward 223, 224, 229

Miliband, Ralph 308, 309, 325, 334, 341, 344, 346, 348, 349, 350, 352, 354-58, 370

Mouffe, Chantal 287-290, 300

Mouzelis, Nicos 365, 370

Mussolini, Benito 239

Müler, Wolfgang 300

Negt, Oskar 184, 197, 280, 300

Neumann, Franz 103, 111, 231-35, 240, 242-46, 280-86, 294, 300

Neusüss, Christel 308, 309, 317, 329, 330, 334, 335

Offe, Claus 307, 308, 311, 335, 340, 341, 344, 370

Orman Hırsızlığı Yasası Üzerine 151

Paşukanis, Yevgeniy Branislavoviç 16, 17, 95, 107, 109, 111, 113-142, 145-179, 183-198, 201, 208-215, 224, 228, 229, 280-82, 292, 301, 313, 315

Picciotto, Sol 134, 143, 147, 180, 322, 325, 333, 341, 368

Piontkovski, A. 164, 166, 167

Pokrovski, Mikhail Nikolayevich 147, 159, 171, 180

Poulantzas, Nicos 17, 20, 179, 181, 183, 279-292, 295, 297-301, 317, 324, 325, 335, 342, 346, 354-358, 361, 368, 370, 371

Preobrajenskiy, Yevgeniy Alekseyeviç 102, 103, 105, 109, 161, 162

Proudhon 45-48, 81, 259

Rappoport 183

Reichelt, Helmut 316, 317, 335

Reisner, Mikhail Andreyeviç 149, 160, 181, 201

Renner, Karl 118, 125, 149, 312, 336

Revoliutsiia prava 159, 160, 163, 168, 180-182

Ricoeur, Paul 262, 268, 269, 278

Rosdolsky, Roman 307

Rosenbaum, Wolf 184, 190, 198

Rousseau, Jean Jacques 314, 348

Schmitt, Carl 90, 92, 94, 98, 103, 111, 232, 233, 241

Schöller, Wolfgang 320, 331

Semmler, Willi 320, 321, 327, 328, 331, 333

Sharlet, Robert 83, 113, 114, 116, 124, 142, 143, 145, 146, 158, 162, 169, 173, 175, 181

Shumbusho, Lambert 203, 212, 223-25, 230

Sinzheimer, Hugo 233-35, 246

Skocpol, Theda 346, 355, 359, 367

Somut'un Diyalektiği 307

Sovetskoe gosudarstvo i revoliutsii, prava 163

Sovetskoe stroitel'stvo 163

SSCB 145, 149, 159-63, 169, 173, 174, 176, 178, 179, 185, 200, 204, 207, 214-16, 219-222, 226, 228

Stalin, Josef 75, 148, 163, 170, 175, 177, 179, 182, 213, 216, 217, 222, 223, 228, 230

Stuçka, Petr Ivanoviç 87-89, 111, 117, 128, 135, 150, 155, 159, 161, 162, 164, 165, 167, 171, 183, 184, 190, 191, 194, 196, 198, 208

Szeleny, Ivan 307

Therborn, Göran 288, 289, 299

Tunkin, Grigoriy İ. 223-25

Vestnik kommunisticheskoi akademi 159

Vışinskiy, Andrey 149, 173, 175, 176, 177, 210, 211, 216-19, 227

Weber, Max 16, 35, 84, 89, 110, 171

Weber, Werner 310

Weimar Cumhuriyeti 231-46, 308

Wolfe, Alan 346, 348, 350, 371

Yahudi Sorunu 37, 38, 81, 148, 151, 315, 348

Kavramlar Dizini

Adalet 13, 54, 87, 89, 122, 150, 185, 218, 232, 236, 237, 247, 248, 293

Alman İdeolojisi 39, 40, 42-45, 66, 71, 82, 313, 349

Araçsalcılık 349, 354, 355, 357, 365

Asya tipi üretim tarzı 319

Aşama teorisi 311, 326

Batı Alman Güzü 328

Birikim teorisi 320-322

Burjuva Hukuku 118, 137, 140, 156, 167, 186, 188, 189, 190, 192, 195, 196, 209, 213, 273, 275

Burjuvazi 15, 20, 44, 54-59, 61, 70, 71, 74, 86, 98, 99, 101, 105, 106, 128, 152, 154, 280, 297, 339, 349, 351, 353, 355

Büyük Koalisyon 306

Ceza Hukuku 12, 24, 125, 138, 139, 156, 163, 166, 169, 172, 173, 177, 200, 306

Civic jungle 80

Değer Biçimi (Analizi) 154, 155, 280, 292

Demokrasi 27, 35, 36, 56, 88, 95, 97-105, 110, 111, 172, 218, 233, 235-42, 283, 298, 305, 306, 317, 328, 347, 348

Desizyonizm 14, 90

Devlet (Aygıtı) 58, 100, 105, 205, 265-68, 274, 286, 289, 297, 343, 349, 350, 356, 359

Devlet Egemenliği 34, 90, 206, 214, 280, 313

Devlet Hukuku 217, 267

Devlet İktidarı 100

Devlet Kapitalizmi 157, 305, 308, 324

Devlet türetme 17, 303, 307-309, 312, 320, 323, 325-330, 343, 356, 357

Devletin baskı aygıtları 272, 322

Devletin sönümlenmesi 75, 169, 170, 177, 212, 217

Devletlerarası Hukuk 217, 219, 220

Diktatörlük 86-88, 100-108, 172, 178

Diyalektik 21, 28, 29, 31, 45, 46, 58, 65, 72, 73, 84, 89, 96, 147, 162, 178, 193, 194, 255-57, 276, 357-61

Dönüşümcülük 257, 309

Ekim Devrimi 77, 86, 155, 195, 206, 210, 216, 219

Ekoloji 41, 84, 329, 364

Ekolojik Kriz 329, 363

Ekonomi Politik Eleştirisi 16, 74, 307

Ekonomizm 149, 325, 352

Emek 11, 13, 30, 39, 46, 51, 57, 65-68, 71, 87, 97, 120, 124, 129, 133, 147, 152, 153, 160, 162, 187, 204, 228, 239, 260, 306, 308, 309, 312, 315, 316, 318, 322, 345

Emek (Gücü) 21, 39, 65, 119, 127, 133, 134, 260, 264, 265, 272, 274, 275, 286, 314, 317

Emir 14, 90, 93, 102

Entelektüel ve Ahlaki Önderlik 252

Eşitlik 11, 70, 79, 94, 95, 122, 123, 131, 138, 148, 215, 247, 248, 271, 273, 277, 315

Etik devlet 255, 256, 310

Federal Almanya 303-305, 328

Fordizm 326

Frankfurt okulu 280, 303-306, 309, 310

Garantör devlet 323

Geç Kapitalist Dönem 310

Geçiş Dönemi (Uluslararası) Hukuku 202, 205, 207, 208, 211, 212

Geçiş Süreci 165, 174, 204, 205

Genel Hukuk (Teorisi) 27, 146, 159, 162, 163, 167, 196, 201

Genel Kamu Hukuku 87, 88

Genel olarak sermaye 312

Göreli Özerklik 285, 286, 291, 294

Güç İlişkileri 279, 287

Güvenlik devleti 328

Hak 26, 65, 66, 69, 90, 94, 95, 97, 98, 105, 115, 121, 122, 147, 153, 154, 187, 203, 242, 275, 276, 277, 285, 316

Halk 38, 57, 61, 63, 95, 97, 98, 99, 100, 185, 251, 284, 285, 290

Hegemonya 248-258, 272, 283, 286, 288-90, 296, 297, 352

Hegemonyal Blok 283

Hristiyan Demokrat 305, 306

Hukuk Biçimi 115, 136, 147, 209, 280-82, 291-98

Hukuk Devleti 12-14, 21, 35, 90, 93, 167, 187, 189, 235, 236, 240, 244, 277, 280, 281, 284

Hukuk Dogmatiği 88

Hukuk Düzeni 217, 236, 237, 243, 244, 292

Hukuk Fetişizmi 187

Hukuk İdeolojisi 247

Hukuk Kuramı (Teorisi) 231, 236, 237, 242, 279, 280, 282, 287, 289, 298

Hukuk Öznesi 187, 200, 206, 214, 220, 221

Hukuki Biçim 16, 17, 27, 65, 88, 90, 115, 116, 118, 119, 120, 122-25, 128, 136, 173, 179, 187, 188, 191, 209, 211, 244, 295, 298, 313

Hukuki İdeolojik Aygıt 270

Hukuki illüzyon 310

Hukuki meta mübadele teorisi 167

Hukuki Özne 119, 121, 122, 132, 135, 152, 153, 154, 187, 297

Hukuki Üstyapı 123, 141, 168, 171, 185, 191, 192, 219

Hukukun Sönümlenmesi 114, 135, 140, 141, 148, 155, 169, 175, 214

İdeal Yurttaş Birliği 347

İdeoloji 249, 253, 260, 261, 263, 265, 268, 273

İdeolojik Aygıt 261, 262, 265-67, 270, 275

İkinci Enternasyonal 171

İmgesel İlişki 260

İnsani Özgürleşme 37, 38, 157, 190, 348

İşçi 39, 40, 101, 104, 105, 106, 238

İşçi Sınıfı 71, 87, 207, 221, 257, 329

İşlevselcilik 322

Japonya 221, 222, 312

Jeo-politika 98

Kapitalist Kolektif İdeal 318, 341

Kapitalist meta mübadelesi 153

Kapitalist Toplumda Devlet 252, 309, 354, 356

Kapitalist Toplumsal Formasyon 252, 256, 258, 259, 260, 265, 275, 276, 341

Kapitalist Üretim Tarzı 11, 174, 260, 265, 283, 343, 345, 346

Kapitalist Yeniden Üretim 290, 309, 312, 316, 319, 343

Kapitalizm 50, 53, 59, 68, 69, 74, 75, 78, 105, 127, 147, 171, 205, 226, 227, 308, 311, 312, 338

Kapitalizmin genel üretim koşulları 319

Kapitalizmin tekelci aşaması 311

Kâr hadlerinin düşme eğilimi 315, 319, 320, 322-26

Keynesçilik 304, 321

Kızıl Profesörler Enstitüsü 159, 163

Kitle-katılımı aygıtları 324, 326

Komünist Akademi Yüksek Okulu 159

Komünist Parti 102, 170, 177, 218, 304, 305

Komünizm 21, 40, 52, 53, 62, 75-80, 135, 137, 138, 149, 155-57, 165, 167, 173, 174, 178, 188, 204, 205, 216, 217, 272, 305, 348

Konsensüs 252, 304, 305, 306, 308, 315, 317, 321

Korporatizm 326

Lex-persona 146

Liberal- Kapitalist Hukuk Kavrayışı 248

Liberalizm 11, 12, 92

Maddeci tarihçilik 28, 31, 45, 46, 49, 63, 72, 80

Maddecilik 28, 63, 73

Marksist Devlet Teorisi 267, 303, 317, 337-40, 345-48, 354, 358, 362, 365

Marksist Hukuk Kuramı (Teorisi) 115, 120, 128, 160, 163, 164, 183-85, 189-92, 280

Marksist Teori 108, 115, 119, 126, 136, 304, 305, 307, 330, 338, 340, 344, 346, 352, 357, 360, 365

Marksizmin Krizi 287, 330

Marksizm-Leninizm 85-87, 90, 96-98, 107, 141, 195

Materyalist Hukuk Kuramı (Teorisi) 279

Medeni (Özel) Hukuk 25, 139, 140, 185, 200

Meşrulaştırma Bilimi (*Legitimationswissenschaft*) 184, 192

Meta Biçimi (Teorisi) 113-142

Meta Fetişizmi 21, 123, 153, 187

Meta Mübadelesi (Okulu) 17, 164, 168, 202, 208, 211-214

Minör kriz 311, 321

Mistifikasyon kompleksler 315

Modern Devlet 24, 37, 51, 53, 54, 69, 252, 338, 341, 354, 355, 365

Moskova Sovyet Hukuku Enstitüsü 173

Muhafazakar-liberal 328

Mutlak artı değer 309, 318

Mülkiyet yasaları 314

Nasyonal Sosyalizm 234, 235, 242-44, 281, 294

Nazizm 218, 305

Nispi artı değer 318

Olağanüstü Hal 88, 91, 93, 102, 103, 106, 107

Otomatik ekonomik özne 326

Otoriter demokrasi 242, 328

Özel Mülkiyet 13, 24-26, 36, 40, 46, 48, 50, 51, 54, 60, 62, 64, 66, 68, 70,74, 79, 106, 137, 151, 160, 167, 186, 195, 265, 281, 315, 319, 328, 345, 348

Pasif entegrasyon 309

Persona 146, 152

Planlı Ekonomi 140, 189, 195

Poli-teknik 12, 103

Politik Ekonomi 187, 190

Politik toplum 34, 251

Politisizm 295, 325

Proletarya (Devrimi) 186, 188, 189

Proletarya Diktatörlüğü 86, 87, 88, 97, 100, 101, 103-110, 115, 128, 136, 148, 158, 167, 170, 172, 178, 179, 191, 192, 194, 195

Psikolojizm 149

Refah devleti 308-10, 317, 318, 328, 329

Restorasyon 37, 77, 240, 304, 305, 306

Rıza 14, 61, 62, 76, 250, 251, 252, 255-57, 272, 276, 352

RSFSC Yasaları 150

RSFSR Ceza kanunu 156

Savaş Hukuku 218

Sermaye ilişkileri 323

Sermaye mantığı 329

Sermaye mantık okulu 326

Sınıf Mücadelesi 15, 18, 31, 50, 55, 86, 87, 89, 96, 99, 102, 106, 154, 170, 207, 249, 258, 266, 267, 345

Sınıflı Toplum 73, 74, 133, 170, 199, 201-203, 252, 265, 288

Sınıfsal Çıkar 79, 86, 87, 89, 100, 102, 106

Sınıfsız Toplum158, 199, 200

Sivil Toplum 33, 35-37, 39-41, 44, 48, 49, 53, 54, 61, 69, 70, 251, 253-55, 257, 258, 276, 325, 347, 352, 353, 358, 362

Sivil yasa 54, 159, 164, 169, 173

Siyasal Praksis 283

Siyasi Özgürleşme 348

Sosyal demokratlar (SPD) 233-35, 304, 306, 308

Sosyalist Hukuk Kuramı (Teorisi) 183, 184, 192, 231, 237, 242,

Sosyalist üretim 157, 174, 271

Sosyal-liberal 328

Sovyet Ekonomi Yasası Dersleri 174

Sovyet Hukuk Enstitüsü 163, 164, 166

Sovyet Hukuk Sistemi 163, 166, 173, 175, 195, 201

Sovyet tipi ticaret 174

Sovyetler Birliği 116, 156-57, 184, 189, 194, 200, 202-204, 206208, 210, 211, 216, 218-19, 227-29, 280

Soyut emek 153

Soyut meta 153, 154, 187

Soyut olandan somuta 328

Sömürü 18, 21, 39, 48, 50, 52, 61, 74, 75, 80, 91, 92, 97, 104, 119, 127, 147, 170, 174, 204, 248, 265, 277, 317, 318

Sönümlenme (Teorisi) 191, 193-95

Sözleşme 37, 43, 54, 95, 96, 100, 121, 123, 127, 129-31, 154, 171, 174, 175, 186, 187, 239, 273, 290, 293, 310, 313, 314

SSCB 145, 160, 162, 163, 173, 214-16, 219-21

SSCB Halk Komiserleri Kurulu 159

Stalinizm 175, 183-96, 212

Şeyleşme 293

Tarihsel maddecilik 28, 73

Tarihsel Materyalizm 15, 18, 89, 91, 92, 184, 193

Tekelci devlet kapitalizmi 308, 324

Tersine çevirme 32, 36, 73

Teslis (üçleme) formülü 316

Tinsel gösterenler 310

Toplumsal Formasyon 96, 247, 248, 250, 252, 255-60, 264, 265, 268, 272, 275, 276, 283, 285, 341, 342

Toplumsal Sözleşme 95, 96, 100

Türetme tartışması 303, 307-309, 312-15, 319, 323, 325-30

Türetme yaklaşımı 325

Türetmeciler 343, 356, 357

Tüzel Kişilik 94, 100, 140, 274

Ulusal Egemenlik 206, 207, 214

Ulus-Devlet 200, 217, 222, 224, 226, 309, 337, 363

Uno okulu 312

Uzlaşma 205, 209, 211, 214, 224, 283, 284, 287, 290, 291

Üstyapı 15, 44, 78, 123, 131, 141, 149, 151, 161, 163, 168, 171, 185, 189, 191-93, 195, 196, 219, 225, 251, 252, 258-60, 264, 266, 268, 275-77

Weimar Cumhuriyeti 231-245, 308

Weimar Dönemi 232, 303

Yanlış bilinç 253, 316

Yanlış gerçeklik 316

Yapısalcılık 354, 355, 357, 358, 365

Yasal pozitivizm 149

Yasal zorunluluk 148

Yeni Eleştiri 306

yeni sosyal hareketler 328-29

Yeniden üretim sistemi 323

Yönetici Sınıflar 203, 352

Yüzey ve devlet 317

Zor 53, 61, 74, 121, 128, 250, 252, 255-57, 268, 272, 275, 276, 351, 353

Ana sütüyle birlikte emdiğimiz kavramlar vardır. Bunlardan bir tanesi de hukuktur.
A. G. GOJBARG

Marksizmin siyasi ve hukuki terminolojisi ayrıntılı bir ekonomik tahlil üzerinde yükselir. Sosyo-ekonomi ve sınıf mücadelesi (toplumsal çelişkiler ve kaos) onun temel hareket noktasıdır. Marksizm her şeyden önce bir eleştiridir; klasik ekonomi-politiğin bir eleştirisi. Marksist devlet ve hukuk teorisi bu eleştirinin siyasi bir ifadesidir. Teori geleneksel anlamıyla temaşaya işaret ederken, Marksizm esasta eylemdir ve dolayısıyla kılavuzdur. Bu kılavuz burjuvazinin siyasi ve hukuki literatürünü kökten sarsan kavramsal bir hazineye sahiptir.

Marksizm, 20. yüzyıl boyunca, siyasal ekonomi eleştirisinden (tarihsel materyalizmden) beslenen ayrıntılı bir devlet ve hukuk teorisi ortaya koyabilmek için çaba sarf etmiştir. Bu çaba, hiç şüphesiz, homojen bir siyaset bilimine doğru açılmamış, aksine değişik uyarlamalara hayat vermiş, farklı eğilimlere kapı aralamış, yeni konu başlıkları açmış, kısacası zengin bir tartışma ortamı yaratmıştır. Kitap bu tartışmaların bir çeşit panoramasını sunuyor. Bu derleme-kitap, tarihsel materyalizmin siyasi ve hukuki serüvenini kronolojik bir biçimde gözler önüne sermeye çalışıyor; dolayısıyla sınıf mücadelesinden hareket eden güçlü bir eleştirinin günümüze bıraktığı siyasi/hukuki mirası ana hatlarıyla ortaya koyuyor.

Taner Yelkenci

48495
AHO

Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi

Editör: Taner Yelkenci

Bora Erdağı • Taner Yelkenci • Ronnie Warrington
Piers Beirne & Robert Sharlet • Norbert Reich
Ateş Uslu • Joachim Perels • Ekrem Ekici
Sonja Buckel • Elmar Altvater & Jürgen Hoffmann
Colin Hay

NOTA BENE

9 786055 513467